ЯРОСЛАВ
ГАЛАН

ТВОРИ

1

ЯРОСЛАВ ГАЛАН

ДЕРЖЛІТВИДАВ

9 руб. 45 коп.

ЯРОСЛАВ ГАЛАН

ТВОРИ

В ДВОХ ТОМАХ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ-1953

ЯРОСЛАВ ГАЛАН

ТВОРИ

ТОМ ПЕРШИЙ

Відповідальний редактор
Л. М. НОВИЧЕНКО

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ-1953

Упорядкування й примітки
Б. С. Буряка та Г Г. Кулінича

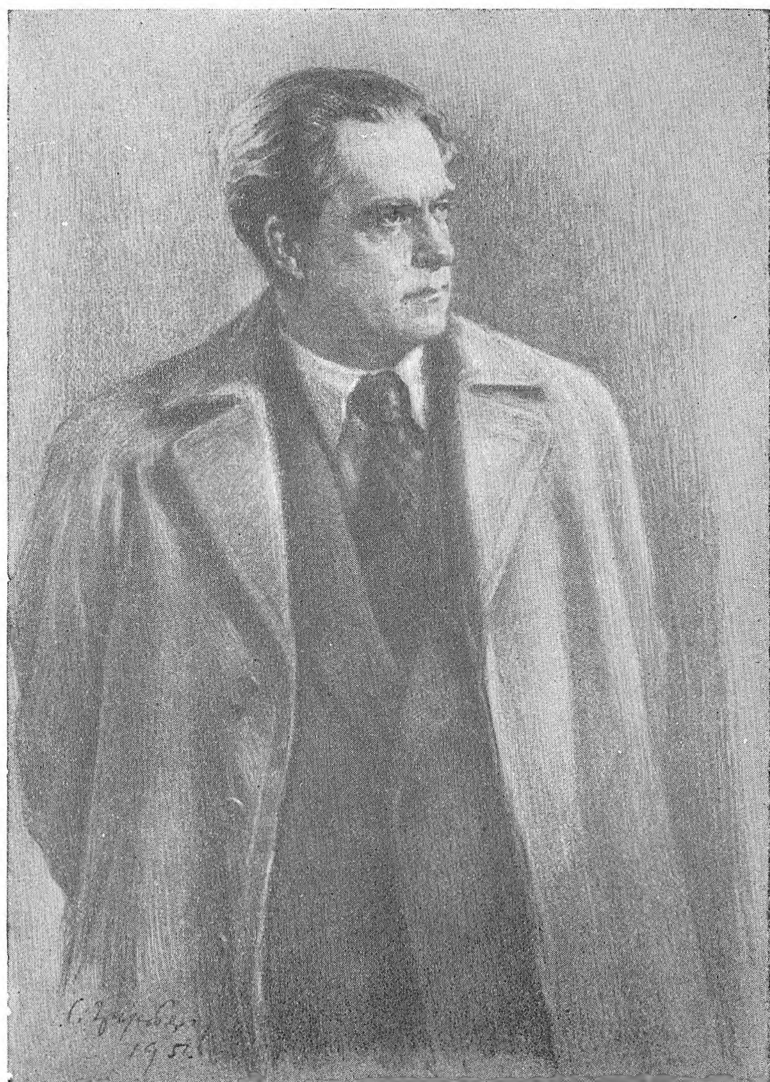

ВІД ВИДАВНИЦТВА

За своїм обсягом і складом це двотомне зібрання творів Ярослава Галана значно повніше за всі попередні видання творів письменника. З різноманітної за своїми жанрами спадщини Я. Галана сюди ввійшло майже все, що досі вдалося зібрати і що становить ідейно-художню цінність для радянського читача.

Твори в двотомнику подано за жанрово-хронологічним принципом. Незначний відступ від хронологічного порядку допущено в другому томі, де разом подано памфлети, спрямовані проти католицької реакції та її уніатської агентури, оскільки вони об'єднані спільною, чітко окресленою темою. До першого тома ввійшли оповідання, п'єси, нариси і статті — публіцистичні та літературно-критичні; у другому томі вміщено памфлети і фейлетони, а також окремі статті, які позбавлені цих жанрових ознак, але мають яскраво викривальний характер.

Тексти для двотомника взяті, як правило, з останніх видань, що вийшли за життя автора. Окремі твори (наприклад, оповідання «Кара»), які за життя Я. Галана видавалися лише один раз, подані за першими публікаціями. Тексти друкуються за сучасним правописом із збереженням основних особливостей мови письменника; виправлено лише друкарські помилки та описки. Уніфіковано деякі перекладені з інших мов цитати, що їх автор подав у різних варіантах.

В окремих творах Я. Галана, головним чином у памфлетах, спрямованих проти Ватікану та уніатської церкви, трапляються часом значні смислові (а подекуди й текстуальні) повторення. Це пояснюється тим, що автор неодноразово повертався до певної теми, кожного разу доповнюючи її чимось новим і разом з тим часто-густо використовуючи матеріали своїх попередніх праць. Ці повторення залишені без змін.

ЯРОСЛАВ ГАЛАН

Ярослав Олександрович Галан прийшов у західноукраїнську революційну літературу в другій половині 20-х років. Це був період, коли радянський народ, керований Комуністичною партією, успішно будував перше в світі соціалістичне суспільство, а наша молода література в гострій класовій боротьбі з різними буржуазними течіями і групами досягла видатних успіхів, збагатилась художніми творами, які ввійшли в золотий фонд радянської класики.

Література соціалістичного реалізму стала для прогресивних зарубіжних письменників зразком служіння народові. В. Маяковський в статті «Поверх Варшави» писав про зростаючий вплив нашої літератури на розвиток літератур зарубіжних, про те, що за кордоном твори радянського письменника сприймаються не як «шаблонні агітки», а як «чудо вільного слова, яке організовує або ще більше згуртовує ліві загони для майбутньої боротьби», і закликав письменників орієнтуватись на революцію. Серед тих, що в умовах фашистської Польщі орієнтувались «на революцію», на радянську літературу, найпередовішу, найідейнішу літературу в світі, був і Ярослав Галан.

З перших років своєї літературної діяльності Ярослав Галан зв'язав свою долю з групою революційних письменників Західної України, що мужньо боролась за соціальне і національне визволення народу, за возз'єднання західноукраїнських трудящих з єдинокровними братами над Дніпром в єдиній сім'ї радянських народів.

Вирішальний вплив на формування світогляду письменника і на його творчість мали ідеї Комуністичної партії — ідеї марксизму-ленінізму — і наснажена ними багатонаціональна радянська література, зокрема література російська і українська. Він не тільки вчився у провідних радянських письменників, а й був одним з невтомних популяризаторів їх кращих творів у Західній Україні.

Як послідовний інтернаціоналіст, Я. Галан завжди рішуче виступав

проти тих, хто хотів розколоти єдиний фронт революційної боротьби в умовах капіталізму, хто намагався посварити український народ з братнім російським народом, посіяти національну ворожнечу між польськими і українськими трудящими. Письменник був непримиренним у боротьбі проти ворожої ідеології фашистів, українських буржуазних націоналістів та безрідних космополітів, проти людиноненависницької «філософії» і політики католицької церкви.

У незабутні вересневі дні 1939 року Я. Галан став активним учасником будівництва нового, соціалістичного життя в західних областях України. У своїх творах письменник схвильовано оспівує велич визволеної людини, яка знайшла своє омріяне щастя у дружній сім'ї радянських народів, з священним гнівом викриває підступні дії запеклих ворогів нашої Вітчизни.

24 жовтня 1949 року у своєму робочому кабінеті Я. Галан трагічно загинув від руки підісланих Ватіканом буржуазно-націоналістичних убивць, підлих найманців американо-англійських імперіалістів. Останні написані слова письменника сповнені любові до Батьківщини.

Радянський уряд високо оцінив заслуги Я. Галана перед народом, нагородивши його двома орденами «Знак пошани» і двома медалями та удостоївши посмертно Сталінської премії за гнівні, пристрасні памфлети. Письменник-комуніст упав на бойовому посту, загинув як воїн-патріот. Але «святі» вбивці з Ватікану прорахувалися. Полум'яні твори Я. Галана продовжують і сьогодні, як писала газета «Правда», «боротися проти ворогів миру і демократії»; їх узяв на своє озброєння наш народ і трудящі зарубіжних країн.

1

Ярослав Олександрович Галан народився 27 липня 1902 року в сім'ї дрібного службовця. Дитинство майбутнього письменника пройшло в містечку Динів, над Сяном. Потім він жив у Перемишлі, де вчився в початковій школі, а пізніше — в гімназії.

На початку першої світової війни австро-угорський уряд, наляканий революційними виступами робітників і селян в Галичині, запровадив жорстокий поліцейський режим. Поліція проводила масові арешти серед українського населення, яке симпатизувало російському народові. Всіх «підозрілих» кидали до тюрем і концтаборів. Був ув'язнений до концтабору Талергоф і батько Ярослава Галана.

Незабаром у житті Ярослава сталася подія, яка потім відіграла велику роль у формуванні його революційного світогляду. Боячись нових репресій з боку австрійських властей, сім'я Галана в 1915 році при допомозі російських військ евакуюється вглиб Росії. Зупинилась

родина в місті Ростов на Дону; тут Ярослав вступив до гімназії, в якій і продовжував навчання аж до 1918 року.

Це були часи, коли в країні відбулися великі історичні події, які не могли не залишити глибокого сліду в свідомості допитливого і вдумливого юнака, що відразу ввійшов у дружню сім'ю нових російських товаришів. У ті «дні незабутні» Ярослав Галан вперше почув слово «революція», вперше почув на вулицях революційного Ростова спів «Інтернаціоналу», тоді ж уперше він вимовив слово «Ленін». За час перебування в Росії він добре вивчив російську мову і літературу. До кінця життя його улюбленими письменниками були Пушкін і Некрасов, Чернишевський і Салтиков-Щедрін, Гоголь і Толстой, Горький і Маяковський.

Разом із сім'єю шістнадцятирічний Я. Галан повертається 1918 року в свій край — на цей час батька його було випущено з концтабору. Юнак мріє, що і тут незабаром буде радянська влада. Але польським загарбникам, за допомогою американо-англійського імперіалізму і при лакейській підтримці українських буржуазних націоналістів силою зброї вдалося захопити західноукраїнські землі і майже на два десятиліття встановити нестерпний колоніальний режим у Західній Україні. Пілсудчики жорстоко розправились з учасниками революційно-визвольного руху. Непосильні податки, нестерпна експлуатація привели до ще дальшого зубожіння і руйнування західноукраїнського села, до збільшення армії сільського пролетаріату. Українців — робітників і службовців масами звільняли з підприємств і установ, у школах були звільнені всі українські вчителі. Прем'єр-міністр Грабський одверто заявляв, що на західноукраїнських землях повинні зникнути самі назви — «українець» та «український».

Повернувшись в Перемишль, Я. Галан багато працює над самоосвітою. В 1922 році він успішно здає іспити на атестат зрілості і, в зв'язку з бойкотом українською молоддю польської вищої школи, вступає до віденського університету на факультет слов'янської філології. Там він зближується з революційно настроєною молоддю, стає членом робітничого товариства «Єдність»; серед австрійських комуністів він знаходить однодумців і товаришів. Під час вакацій Я. Галан їде до Італії. Є свідчення, що він мріяв побувати на Капрі в Горького, творами якого юнак зачитувався ще в ростовській гімназії. Зустріч з Горьким, на жаль, не відбулася. Подорож до Італії вже на початку 20-х років розкрила перед Я. Галаном усе потворне обличчя фашизму, що люто розправлявся з італійськими трудящими.

Але, крім дикого розгулу чорносорочечників, він спостерігав у країні також і зростаючий опір трудящих силам реакції. Згадуючи про напис, який він одного разу побачив за містом Палермо на 400-метровій кручі: «Еввіва Ленін! А бассо Муссоліні»!» («Хай живе Ленін!

Геть Муссоліні!»), Я. Галан зазначав: «Для людей, які писали ці слова померлий Ленін був завжди живий і вчив їх бути безстрашними в нерівній боротьбі».

У 1924 році Я. Галан приїжджає на канікули до м. Перемишля. Тут він встановлює зв'язки з революційним підпіллям і вступає до лав компартії Західної України. В 1926 році під час чергової пацифікації в Польщі пілсудчики знову заарештовують батька письменника. Матеріальні труднощі змушують Я. Галана в тому ж році перевестися до Краківського університету (на той час бойкот українською молоддю вищих польських шкіл був припинений). В Кракові Ярослав вступає в місцеву організацію комуністичної партії Польщі; студенти обирають його заступником голови прогресивної молодіжної організації „Життя"; він стає також одним з організаторів прогресивного товариства студентів „Пролом", яке, однак, досить скоро розпалося в зв'язку з тим, що до його керівництва пробрались націоналістичні елементи.

Під час навчання в Краківському університеті Я. Галан починає роботу над своєю першою п'єсою «Дон-Кіхот з Еттенгайма». Ще раніш (1925) він інсценізував для аматорського театру в Перемишлі повість Г. Еверса «Альрауне», яка була поставлена під назвою «Тайна ночі», а також переробив для сцени новелу Г. Каллера «Ромео і Юлія». Але це були лише перші несміливі проби пера.

Друга половина 20-х років позначилась дальшим поглибленням економічної кризи в Польщі, новими урядовими репресіями, переслідуваннями прогресивного руху в Західній Україні, що, однак, не могло спинити зростання симпатій до Радянського Союзу серед трудящих.

На цей час припадає зближення Я. Галана з групою західноукраїнських прогресивних письменників, які об'єднувались навколо журналу «Вікна». Перша зустріч Галана з його майбутніми друзями відбулася тоді, коли він за викликом жюрі «Робітничого театру» приїхав з Кракова до Львова. Ця зустріч відіграла велику роль в його житті. Вже з другого номеру «Вікон» (1927 р.) Я. Галан починає активно співробітничати в ньому, виступаючи на його сторінках з п'єсами, оповіданнями, статтями, памфлетами, спрямованими проти польської фашистської реакції, українських буржуазних націоналістів та уніатської церкви.

В 1926 році в журналі «Вікна» № 4 з'явилося коротке повідомлення про те, що «Ярослав Галан (Краків) написав п'єсу «Транспорт», дія якої відбувається в одному з портових міст Англії в зв'язку з революційними подіями в Китаї». Мова йшла про п'єсу, яка пізніше стала відома під назвою «Вантаж» і була видана окремою книгою у Львові і перевидана в 1930 році в Харкові. П'єса була поставлена в 1928 р. у «Львівському робітничому театрі» і мала значний успіх.

Закінчивши Краківський університет (1928 р.), Я. Галан одержує призначення в Луцьку гімназію на посаду вчителя польської мови. Після 10 місяців вчителювання він як «неблагонадійний» був знятий з роботи. Безробітний, з «вовчим квитком», Я. Галан їде до Львова, де стає професіональним журналістом і письменником — одним з провідних авторів і керівників журналу «Вікна».

Журнал «Вікна» відіграв велику роль в справі висвітлення історичних процесів соціалістичного будівництва в СРСР та популяризації в Західній Україні радянської літератури, зокрема української радянської літератури (на сторінках журналу друкувалися твори П. Тичини, М. Бажана, В. Сосюри, П. Панча, Ю. Яновського та ін.). «Вікна» були трибуною, з якої західноукраїнські прогресивні письменники С. Тудор, О. Гаврилюк, Я. Галан, П. Козланюк та ін. вели непримиренну боротьбу проти польсько-фашистської реакції, уніатів та українських буржуазних націоналістів, зривали огидні маски з запеклих паліїв війни, організаторів «хрестового походу» проти Радянського Союзу.

Я. Галан став одним з організаторів і керівників літературної групи «Горно», що була утворена в травні 1929 року на нараді пролетарських письменників Західної України, скликаній при журналі «Вікна». В своїй декларації учасники наради заявили про те, що вони стоять «на грунті пролетарської ідеології, обгрунтованої Марксом», що література повинна стати «одним із засобів пролетаріату в боротьбі за визволення». Проте в групі «Горно» (а, отже, і серед співробітників «Вікон») не було внутрішньої єдності — в ній точилася жорстока внутрішня боротьба з троцькістами і українськими буржуазними націоналістами, які пролізли до цієї організації. С. Тудор в доповіді на нараді критиків 7 грудня 1939 року в м. Києві зазначав, що «троцькісти, поліція і націоналісти фактично встановили єдиний блок і розбили нашу групу». Все ж, незважаючи на ряд серйозних недоліків у керівництві пролетарським літературним фронтом, журнал «Вікна» і група «Горно» відіграли велику роль в історії революційної літератури на Західній Україні, сприявши згуртуванню і вихованню відданих народові письменників.

У Львові Я. Галан, як і інші «вікнівці», підтримував тісний зв'язок з революційними робітничими організаціями, виступав перед робітниками з доповідями на актуальні політичні теми. Є, наприклад, відомості, що письменник прочитав у робітничій аудиторії доповіді про твори К. Маркса «Наймана праця і капітал», Ф. Енгельса «Розвиток соціалізму від утопії до науки» та ін.

У 1930 році Я. Галан закінчує нову п'єсу «Вероніка». З кінця 1930 року журнал «Вікна» в кількох номерах друкує його комедію «99%» («Човен хитається...»), в якій письменник викриває запроданство українських буржуазних націоналістів. В цей же час він виступає з рядом

гострих памфлетів, спрямованих проти жовто-блакитних «ботокудів» та уніатської церкви — «Кури на ганку», «Велике самозапертя», «Відповідь поплентачеві» та ін. В 1932 році Я. Галан закінчує п'єсу «Осередок» — перший твір західноукраїнської революційної драматургії, в якому була показана боротьба робітничого класу проти фашистського режиму. На жаль, п'єса не збереглася і до нас дійшов лише уривок, конфіскований польською цензурою в журналі «Вікна».

Польські фашисти з допомогою українських буржуазних націоналістів і уніатської церкви на чолі з Шептицьким не переставали виношувати плани війни проти Радянського Союзу. Я. Галан послідовно викривав ворожі дії цих агентів міжнародного імперіалізму. Показуючи неминучість краху табору реакції, письменник з почуттям гордості розповідав про невпинний господарський і культурний зріст Радянського Союзу, про глибоку і щиру любов західноукраїнських трудящих до соціалістичної Вітчизни. Ось чому памфлети, що з'являлись на сторінках журналу «Вікна» за підписом Яга (псевдонім Я. Галана), кожного разу викликали у ворожому таборі лють. На адресу письменника сипались анонімні й одверті погрози. Та Я. Галан не лякався їх: чим більше шаленіли вороги, тим гостріші були його виступи.

Намагаючись фальсифікувати творчість Я. Галана, жовто-блакитні «критики» з провокаційною метою писали, що перед письменником нібито відкривається «шлях Геббелів, Судерманів, Гаерманів», шлях до «творчості в їх стилі», що, мовляв, йому орієнтуватись треба тільки на західноєвропейську літературу. Але Я. Галан орієнтувався не на розтлінну культуру буржуазного Заходу, а на багатонаціональну радянську літературу.

1932 рік був роком нових кривавих «пацифікацій» та репресій польського уряду проти революційних сил. Наляканий розмахом страйкового руху в країні, шляхетський уряд в 1932 році ввів військово-польові суди; озвірілі пілсудчики розгромили всі прогресивні організації, тисячі трудящих українців і поляків були кинуті за грати тюрем; тоді ж був розгромлений і журнал «Вікна».

Нелегко пережив Я. Галан ці чорні дні. Внаслідок постійних переслідувань письменника з боку об'єднаних сил реакції та її агентури, а також матеріальної скрути, здоров'я Я. Галана помітно погіршало. Хворий, переховуючись від поліції, він нелегально виїхав на Гуцульщину в село Березів, де прожив три роки. Але і в цей час він не поривае зв'язків з революційним підпіллям. Не залишив Галан і літературної праці. У ці роки письменник працює над повістю «Гори димлять», яка була видана в 1938 році в одному польському видавництві, пише ряд оповідань, перекладає з польської і німецької мов.

Дефензива (польська охранка) через донощиків з націоналістичного табору скоро довідалася про місцеперебування письменника і

встановила за ним суворий поліцейський нагляд. Пілсудчики, знаючи про популярність Я. Галана серед трудящих мас, намагалися купити його перо, запропонувавши йому вигідну посаду в одній з газет у Варшаві. Вони сподівалися, що переслідування і матеріальна скрута похитнули дух письменника. Але Я. Галан категорично відмовився від цієї ганебної пропозиції.

В 1935 році Я. Галан за викликом керівництва народного антифашистського фронту приїжджає до Львова. Йому і О. Гаврилюку були доручені організаційні справи, зв'язані з підготовкою до антифашистського конгресу працівників культури Польщі і Західної України. Конгрес відбувся у дні нового революційного піднесення в країні, після відомого бойового виступу пролетаріату Львова в квітні 1936 року. Прогресивні сили Польщі і Західної України єдиним фронтом виступили проти загарбницьких планів фашизму, на захист СРСР. Учасники конгресу засудили расистську політику польського уряду, політику колоніального гноблення і національної дискримінації. «Ті, що виступали, — писав відомий польський поет В. Броневський, — вимагали відкриття національних шкіл, українського і білоруського університетів, рівноправності мов... В цих питаннях особливо гаряче говорив Ярослав Галан». Конгрес мав великий вплив на все політичне життя країни, він активізував маси трудящих, запалив їх на ще рішучіші дії проти реакції.

Влітку 1936 року, після конгресу, Я. Галан виїжджає до Варшави. За допомогою В. Василевської, яка працювала в антифашистській газеті «Дзеннік популарни», він зв'язується з цією газетою і починає активно співробітничати в ній. Але через кілька місяців польські власті розгромили газету. В зв'язку з загостренням політичної та економічної кризи і наростанням революційних подій, у країні почались масові репресії проти прогресивних діячів. Був заарештований і Я. Галан. Вісім місяців, до грудня 1937 року, він сидів у варшавській, а потім у львівській тюрмах. За відсутністю доказів фашисти-пілсудчики змушені були звільнити з тюрми Я. Галана, заборонивши йому виїжджати з Львова. Аж до приходу Радянської Армії письменникові доводилось заробляти на прожиття випадковими перекладами з німецької мови на польську.

Цей тяжкий період у житті письменника скінчився у вересневі дні 1939 р. Здійснилася мрія Я. Галана і його товаришів, мрія всіх трудящих Західної України. Ще в 1931 році, розповідаючи про поневолений робітничий Львів, він писав: «Незабаром, товаришу, привітаємо бурю... Піднімається грізна хвиля. Все могутніше лунає масовий протест по фабриках і верстатах. Глухі громи перед близькою грозою...» («Львів напередодні», «Вікна» № 6, 1931 р.).

І от прийшла вона — жадана грозова весна зі Сходу. З квітами

і з червоними прапорами зустрічали трудящі своїх єдинокровних братів-визволителів. Закінчились роки переслідувань і злиденного життя письменника. Перед ним тепер відкрились широкі, ясні горизонти. Уже через два дні після приходу Радянської Армії Я. Галан став активним співробітником радянської газети «Вільна Україна».

Так почалося нове життя — життя громадянина Радянського Союзу Ярослава Галана. Письменник часто виступає в газеті «Вільна Україна», в журналі «Література і мистецтво» (Львів), а також у республіканських газетах і журналах із статтями, памфлетами і оповіданнями, з нарисами про нову радянську дійсність, про щасливу долю молодих громадян країни соціалізму на визволених західноукраїнських землях. Водночас він працює над п'єсою про останні роки панування пілсудчиків в Західній Україні, бере активну участь у житті письменницької організації Львова, часто виступає перед робітниками, селянами, інтелігенцією.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, Я. Галан був на відпочинку в Криму (Коктебель). Письменник, який все своє життя боровся проти людиноненависницької ідеології фашизму, не міг стояти осторонь в грізний час, коли радянські народи із зброєю в руках виступили на захист соціалістичної Вітчизни. Спілка радянських письменників СРСР направляє його на роботу в польський журнал «Нове віднокренгі» («Нові горизонти»). В напружені дні, коли фашистські орди рвалися до Москви, він занотовує в своєму блокноті: «Я подав заяву в Армію. Правда, здоров'я я вже такого не маю, нога болить щораз гірше, але що ж вартуватиме моє життя після перемоги, якщо я буду користуватися плодами крові і мук інших? Якщо ж доведеться загинути, не загине пам'ять про мене, і в шумі Стрийського парку шумітимуть і мої недоспівані пісні» (29 жовтня, 1941 р.). З твердою вірою в перемогу над фашизмом пройшов Я. Галан через усі випробування війни.

З кінця 1942 року він працює коментатором на радіостанції ім. Т. Г. Шевченка (Саратов), а потім на прифронтовій радіостанції «Дніпро» (1943 р.). Це був особливо плідний період в публіцистичній творчості Я. Галана. В радіокоментарях, які Я. Галан писав у відповідь на різні брехні і наклепи геббельсівської пропаганди, він гнівно викривав злодіяння німецьких фашистів та українських буржуазних націоналістів на тимчасово окупованій радянській території, показував героїзм наших людей. Ці радіокоментарі, а також ряд фейлетонів і памфлетів ввійшли до збірки Я. Галана «Фронт в ефірі» (Москва, 1943 р.). Письменник весь віддався своїй роботі. «Робота моя славна, хороша, — писав він у листі від 15 вересня 1943 р., — і я виконую її якнайкраще, з усім запалом мого неспокійного серця... Я дуже гордий, і я люблю цю бурю не заради самої бурі, а за те, що вона дала мені

можливість повірити в себе, за те, що вона сповнила мене тією пристрастю, яка дозволить мені і в роки спокою жити нею і творити діла, які, можливо, не зійдуть зі мною в могилу».

У листопаді 1945 року Я. Галан, як спеціальний кореспондент газети «Радянська Україна», їде в Нюрнберг на процес над головними гітлерівськими злочинцями. На матеріалах процесу він написав великий цикл памфлетів, які були надруковані на сторінках газети «Радянська Україна», а потім увійшли до книг «Їх обличчя» (1948 р.) і «Перед лицем фактів» (1949 р.). В грудні 1946 р. Я. Галан бере участь у всеслов'янському конгресі в Белграді.

В післявоєнні роки Я. Галан створює цикл пристрасних памфлетів, спрямованих проти Ватікану: «Що таке унія», «З хрестом чи з ножем», «На службі в сатани», «Присмерк чужих богів», «Отець тьми і присні», «Годі!», «Я і папа» та ін., в яких показує Ватікан як один з оплотів реакції, викриває реакційну суть уніатської церкви.

До цієї теми Я. Галан звертався ще у вікнівський період своєї творчості. У повоєнних памфлетах письменник глибше і грунтовніше висвітлює матеріали, зв'язані з кривавою діяльністю католицизму на Західній Україні, зокрема показує злочинні діла Ватікану і уніатської церкви напередодні другої світової війни, в період війни та в повоєнні роки. Антиватіканські памфлети Я. Галана відіграють і сьогодні надзвичайно велику роль у справі викриття реакційної суті католицизму.

В повоєнні роки в західних областях України бурхливо зростає колгоспний рух. Соціалістичні перетворення на селі відбуваються в складних умовах класової боротьби. Я. Галан розумів важливість своєчасного художнього відображення цих історичних процесів. На цю тему він один з перших серед українських радянських драматургів пише п'єсу «Любов на світанні».

Я. Галан активно втручався в життя не тільки своїми творами, а і безпосередньою участю в політичному, громадському та літературному житті Львова. Багато і плідно працював він як депутат Міської ради депутатів трудящих, як член правління Львівської організації Спілки радянських письменників України та член редколегії журналу «Радянський Львів».

В червні 1949 року, за кілька місяців до трагічної загибелі, в житті Я. Галана сталася знаменна подія — він був прийнятий до лав Комуністичної партії. Це ще більше окрилило його; ще з більшою енергією письменник-патріот працював над своїми новими творами, славлячи в них радянську Батьківщину, боротьбі за щастя якої він присвятив своє благородне життя.

За час своєї літературної діяльності Ярослав Галан написав вісім п'єс (в тому числі одноактівку); одна п'єса, над якою драматург розпочав роботу після визволення в 1939 році, безслідно загинула у Львові під час Вітчизняної війни. Від перших юнацьких інсценізацій для перемишлянського аматорського театру до п'єс «Під золотим орлом» і «Любов на світанні» Я. Галан як драматург пройшов складний шлях творчого зростання, наполегливого шукання своєї теми, свого героя, шлях боротьби з різними буржуазними течіями та їх впливами.

В ранній період творчості Я. Галан деякий час перебував у полоні абстрактної романтики, і це особливо позначилось на його першій п'єсі «Дон-Кіхот з Еттенгайма». Ідейний задум п'єси був досить далекий від гострих питань тогочасного суспільно-політичного життя; на п'єсі в певній мірі позначились фальшиві концепції надкласового гуманізму. Вистава «Дон-Кіхот з Еттенгайма» (перед цим п'єса була надрукована в журналі «Вікна» № 2 за 1927 рік та 3—4 за 1928 р.) зазнала справедливої критики з боку робітничого глядача і читача. Так, наприклад, на зборах літгрупи «Горно» один робітник, що був делегатом від робітничого театру, говорячи про зв'язок майстрів слова з життям, сказав, що робітники «вимагають від своїх письменників таких художніх творів, які виховували б трудящих і мобілізовували б їх на боротьбу за свої права. Не «Дон-Кіхотів з Еттенгайма», а таких творів, як «Прощайте» О. Гаврилюка, вимагають робітники».

Причину невдачі треба шукати в самому підході Я. Галана до оцінки тих історичних подій і фактів, які лягли в основу драми. Відомо, що у Франції в часи першого консулату прихильники дому Бурбонів при підтримці Англії готували замах на Бонапарта з метою реставрувати монархію. Бонапарт, дізнавшись про це, вирішує помститись на принці дому Бурбонів герцогу Енгієнському, що жив у той час в Еттенгаймі. Його там схопили і 21 березня 1804 р. розстріляли. Такі є факти історії. Ця подія і становить основний драматичний вузол п'єси «Дон-Кіхот з Еттенгайма», в якій головним героєм виступає згаданий принц Енгієнський (князь Луї д'Ангієн). Та розв'язання теми автором не відповідає історичній правді. Хотів того автор чи не хотів, але за п'єсою виходить, що такі ангієни і були патріотами Франції, людьми високої чесності і гуманності. Очевидно на п'єсі в якійсь мірі позначились впливи західної буржуазної белетристики, в якій герцог Енгієнський ідеалізувався і зображувався як невинна «жертва Наполеона». В той же час у п'єсі не показані справжні прогресивні сили. Якобінець Айлес у творі виступає лише як епізодичний персонаж і не втілює в собі типових рис представника революційної демократії Франції кінця XVIII ст.

Я. Галан правильно сприйняв критику п'єси і звернувся до тем і образів, підказаних визвольною антиімперіалістичною боротьбою трудящих. Про це свідчить його наступна п'єса — «Вантаж». У цьому творі письменник сміливо стає на захист волелюбного китайського народу, який героїчно боровся за свою національну незалежність проти американо-англійських імперіалістів.

П'єса «Вантаж» була певним кроком вперед на шляху ідейно-творчого розвитку Я. Галана. У цій п'єсі драматург вперше звертається до сучасної актуальної теми і робить спробу створити образ позитивного героя, яким керує благородне бажання допомогти поневоленим трудящим інших країн у їх справедливій боротьбі. Цим самим Я. Галан виступає проти реакційних «ідей» буржуазної літератури, яка проповідувала расизм і війну, ненависть до людини. П'єса «Вантаж» приваблювала своїм пафосом самопожертви в ім'я високих гуманістичних цілей.

Проте п'єсі властиві і серйозні недоліки. Образ революціонера, що мав стати центральним образом п'єси, не знайшов у ній глибокого реалістичного розкриття. Оскар на протязі всієї драми залишається одинаком. Зовні він впертий, енергійний. Дженні, вмираючи, говорить йому: «Ти сильніший за все, ти сильніший за смерть. Не рівня я тобі». Але не такий він на ділі. Свій уже розроблений план потоплення пароплава він не здійснює; Оскарові бракує рішучості і мужності, щоб виплутатись з любовних тенет доньки капіталіста Уокерса, у нього немає соратників, і — головне — він невірно розуміє своє місце в боротьбі і більше говорить про «дике щастя» померти в ім'я прийдешнього дня, ніж своєю практичною діяльністю допомагає справі.

Західноукраїнська прогресивна критика і глядачі, вказуючи на недоліки драми «Вантаж», відзначили і її безсумнівні позитивні якості. Антимілітаристичні мотиви п'єси «Вантаж» знайшли широкий відгук в прогресивних колах країни, які на чолі з Комуністичною партією виступали проти воєнних приготувань і антирадянської пропаганди пілсудчиків.

Тема викриття міжнародного хижацького імперіалізму потім стає однією з провідних тем всієї творчості письменника. В 1930 році Я. Галан виступає з новою, антивоєнною п'єсою «Вероніка», в якій зображує австрійську армію в період першої світової війни, розкриває протиріччя між солдатською масою і командуванням. Однак, незважаючи на вірний і плодотворний задум — показати боротьбу передових сил суспільства за революційний вихід з війни, — п'єса в цілому не вдалась письменникові.

Користуючись абстрактно-романтичним методом, будуючи п'єсу на суцільних умовностях, які не виявляють, а, навпаки, затушовують конкретно-історичну суть подій, драматург не зміг створити реалі-

стичний образ позитивного героя, правдиво зобразити окопне життя солдатської маси. Так, солдати, які діють у п'єсі, виступають безіменною, безликою масою; вони часто навіть не мають своїх мовних партій, а говорять тільки хором, виголошуючи інколи речитативом по кілька довгих речень підряд.

Дещо виразніше Я. Галан накреслив образ фельдфебеля Гавліка. Конфлікт Гавліка з капітаном Караджі має соціальний характер. Коли Караджі наказує солдатам триматися в бою проти росіян до останнього, фельдфебель, що бореться за припинення війни, за братання солдатів, йому відповідає: «Ні, не будемо боротися, пане капітане». Гавліка підтримують солдати, яких він закликає кинути зброю — «багнетом — у білий сніг, а серцем — у цілий світ» — і повернутись «до землі, до фабрик, до рідні». Висловлюючи настрої солдатів, він заявляє капітанові: «Нам надокучило нізащо убивати і вмирати».

Безперечно, що тільки з цензурних міркувань Я. Галан в скупих репліках, але з цілком ясною тенденцією, розкриває симпатії своїх героїв до російської армії. Гавлік, наприклад, розробляючи план виходу солдатів з оточення, допускає можливість переходу «до росіян»; Вероніка радить солдатам перейти у пусті російські окопи доночувати, «а як сонце встане, на схід одні підіть, у степи безкраї і ліси сибірські»; а фельдфебель, вмираючи, заповідає солдатам: «Якщо діждетесь ще ранку, на білих снігах хай червоний прапорець із крові моєї замає. Тоді руку простягніть за окопи...»

При всіх ідейних і художніх недоліках п'єса «Вероніка» все ж становить деякий інтерес в творчій біографії драматурга. На матеріалі подій недавнього минулого Я. Галан прагнув показати брехливість націоналістичної пропаганди, яка намагалась «довести», нібито солдати австрійської армії хотіли війни і ненавиділи росіян.

В умовах надзвичайно складної і гострої політичної боротьби потрібне було влучне і дійове слово, яке б викривало підступні дії ворогів революційно-визвольної боротьби в Західній Україні, допомагало б трудящим розпізнавати і викривати різних зрадників, зокрема, націоналістичних запроданців, що служили польському і німецькому фашизмові. Це розумів Я. Галан, але досі йому ще бракувало життєвого і літературного досвіду. Безпосередня участь в революційному русі, вплив робітничого середовища благотворно позначились на дальшій творчості письменника. Вже у наступній своїй п'єсі «99%» («Човен хитається...») він звертається до гострої соціально-викривальної теми, завдає нищівного удару по табору українських буржуазних націоналістів. Не випадково ця комедія-памфлет стала, по суті, першою справді реалістичною п'єсою в творчому доробку драматурга.

Поява такої п'єси була дуже своєчасною і в боротьбі з націоналістичною нечистю відіграла значну роль. Вона показувала справжнє

обличчя різної «дрібної наволочі», лакеїв міжнародного імперіалізму, що маскувались під «патріотів» і «народолюбців». Драматург одверто висловлює своє ставлення до того чи іншого персонажа, підкреслює в їх діях і вчинках те, що найповніше розкриває соціально-політичне й моральне єство ворога. Я. Галан в цьому відношенні продовжив традиції Маяковського, який саме таким методом скористався, створюючи сатиричні образи комедії «Баня». За це, як відомо, дехто намагався звинуватити поета, і В. Маяковський, у відповідь своїм критикам, писав: «Я люблю сказати до кінця, хто сволота». Я. Галан не побоявся і зумів сказати до кінця, хто мерзотник.

У центральному образі комедії — в образі адвоката Помикевича автор викриває соціальну суть «стовпів» націоналістичного табору. Помикевич скрізь удає з себе «патріота», «українолюба». У своїх «вічевих» і «святочних» промовах він з пафосом закликає боротися за «бідний народ», хоч сам ненавидить його і нічого спільного з ним не має. Не гребуючи найбруднішими засобами, шляхом залякування, провокацій і підкупів Помикевич хоче одержати мандат «до сейму». Ця шахрайська боротьба за мандат, за місце «державного діяча» і визначає основний конфлікт у комедії, у зв'язку з цим плетуться брудні інтриги, розгортаються події, які розкривають цілу галерею зрадників, що живуть за шахрайським законом: «можна бути добрим шулером і водночас не менш добрим патріотом». Драматург розкриває не тільки громадську «діяльність» націоналістичних «стовпів», а й показує їх «спосіб життя» в побуті, в особистих відносинах. Будинок Помикевича — це не тільки місце політичних змов, кухня антирадянських пліток і провокацій, а водночас і будинок розпусти, де відбуваються цинічні «любовні» інтриги і зради. Зраджує не тільки дружина адвоката, на зраді побудовані всі відносини між мешканцями й гістьми цього дому.

Автор викриває брудну «кухню» націоналістичної продажної преси. В образах троцькістсько-націоналістичних пройдисвітів Пипця і Рипця, які виступають організаторами «голосу нації» — жовто-блакитного журналу «Кривава заграва», письменник показує типових представників і цього кубла шпигунів, наклепників і провокаторів. Вже в ті роки драматург виразно підкреслював, що різні помикевичі, пипці і рипці, «працюючи» на фашистський Берлін, водночас дивились на американських імперіалістів як на своїх старших «партнерів» по диверсійній антирадянській діяльності.

Цінність п'єси — в її політичній гостроті і реалістичності, в типовості її образів. Сам Я. Галан надавав своїй комедії великого значення. Не випадково майже через два десятиліття, незадовго до своєї смерті, він знову повертається до неї, вносить у твір зміни і доповнення.

Я. Галан уважно стежить за процесом розвитку радянської літератури, засвоює її досвід, наполегливо оволодіває методом соціалістичного реалізму. Майже два роки (1930—1932) Я. Галан працює над новою п'єсою «Осередок», присвяченою революційній боротьбі робітничого класу Західної України. Показуючи авангардну роль західноукраїнського пролетаріату в народному визвольному рухові, драматург розвінчував націоналістичні «теорії» про те, що українська нація нібито — «безбуржуазна», що вона нібито не має «своїх» капіталістів і свого робітничого класу.

Цілком зрозуміло, чому польська цензура конфіскувала першу книгу «Вікон» за 1932 р., де був вміщений уривок з п'єси. Звичайно, з цього уривку, який зберігся, не можна судити про всю п'єсу, про її художні особливості, але все ж він дуже характерний для ідейного і творчого розвитку Я. Галана в ті роки.

Революційні робітники, які борються за перебудову старого світу, з надією дивляться на Схід, виступають центральними постатями п'єси «Осередок».

В уривку, що зберігся, змальовано масову сцену — мітинг робітників. Викривши штрейкбрехерів, вони вирішують оголосити страйк з вимогою підвищити заробітну плату і припинити звільнення та переслідування страйкуючих робітників. Драматург показує зрадницьку роль угодовців (Белюх, Калівочка), які намагаються обдурити робітників, внести розкол і зірвати страйк. Вся сцена написана в піднесеному стилі. Хоч герої у цьому уривку майже не діють, а здебільшого декларують, проте авторові вдалося окреслити деякі риси характеру позитивного героя — робітника Макса, передати досить напружену ситуацію, зокрема у фінальній сцені.

В західноукраїнській революційній драматургії п'єса «Осередок» була найбільш значною спробою показати пролетаріат як передовий загін у визвольній боротьбі трудящих за повалення капіталістичного ладу. В драматургічній творчості Я. Галана вперше центральною постаттю був виведений позитивний образ революційного робітника, і в цьому велика заслуга письменника. Після п'єси «Осередок» в творчості Я. Галана-драматурга настає досить тривала перерва (1932—1939 р.). В цей період він працює в жанрі публіцистики і прози. Пояснюється це насамперед тим, що після розгрому журналу «Вікна» і «Робітничого театру» в 1932 році, у Львові не було театрального колективу, який би міг поставити п'єсу драматурга-революціонера, так само, як не було можливості надрукувати її.

До плодотворної праці в своєму улюбленому жанрі — драматургії — Я. Галан повертається уже в радянський час. Щоправда, почата ним відразу ж після возз'єднання п'єса, як уже говорилось, не була закінчена автором — роботу над нею обірвала війна. В часи Великої

Вітчизняної війни Я. Галан працював, головним чином, як публіцист, і в драматургічному жанрі встиг виступити лише з невеликою одноактівкою «Шуми, Марица!» (текст зберігся в російському перекладі), призначеною для виконання по радіо.

Матеріалом для наступної п'єси Я. Галана — «Під золотим орлом» (1948 р.) послужили враження письменника від його перебування в американській зоні окупації Німеччини під час Нюрнберзького процесу над гітлерівськими воєнними злочинцями.

Відомо, що злочинна американська «переміщенська політика» почалася ще тоді, коли йшла друга світова війна. На території Західної Німеччини була багатомільйонна армія «білих рабів», яких Гітлер у 1944 році готувався по-варварському знищити. На щастя, цей страхітливий план фашистам не вдалося здійснити. Коли війна закінчилась, американські власті, виконуючи свій союзницький обов'язок, повинні були дати змогу радянським людям повернутися на свою рідну землю. Однак вони залишили їх в тих самих гітлерівських концтаборах, лише змінивши німецькі вивіски на американські.

Про тяжку долю «переміщених», про те, як колишні агенти гестапо — українсько-німецькі націоналісти — служать сьогодні своїм новим хазяям — американським паліям війни, про те, як вони намагаються отруїти свідомість радянських людей, що перебувають ще в Бізонії, розповів Я. Галан у своїй трагедії «Під золотим орлом». В образі росіянина Андрія Макарова, матроса Чорноморського флоту, драматург втілив типові риси мужнього радянського патріота, що до останньої хвилини залишився вірний своїй Батьківщині.

Правильно показавши життєві антагоністичні конфлікти між типовими представниками імперіалістичного табору (Петерсон, Цупович, Бєлін) і радянськими людьми (Макаров, Робчук) — носіями соціалістичної моралі, драматург зумів у п'єсі «Під золотим орлом» створити яскраво окреслені колоритні характери, напружені драматичні сцени. У драмі показано жорстокі закони Уолл-стріту в дії, в їх оголеному вигляді. Російський моряк Макаров викриває цей американський «спосіб життя» і в боротьбі проти петерсонів, що успадкували від гестапівців методи провокації і терору, у боротьбі проти різних націоналістичних запроданців типу цуповичів і бєлінів до кінця залишається вірним сином свого народу.

Таврувочи ворожі наклепи на радянських людей, драматург розкриває глибокі почуття дружби і єдності між російським і українським народами; об цю дружбу розбиваються всі підступи американських людиноненависників. Глибоко патріотичний твір вчить наших людей розпізнавати підступні дії імперіалістичних хижаків, закликає до ще більшої пильності.

П'єса, незважаючи на трагічну долю позитивних героїв, сповнена

оптимізму. Життєствердно звучать слова Дуди, якими закінчується драма: «Жив радянський моряк, один з багатьох, і його горде серце палало вогнем любові до своєї Батьківщини. Він вірив у те, що велика правда також тут, у царстві петерсонів, мусить перемогти. І вона переможе, Андрію Макаров!»

Автор правдиво показав представників двох Америк — реакційної і демократичної. Проти майора Петерсона виступає Норма Фансі, яка з симпатією ставиться до нашого народу. Кінець кінцем усвідомлює, що досі був лише сліпою зброєю в руках петерсонів, і сержант Боб, який мужньо виступає проти провокації американської вояччини.

П'єса «Під золотим орлом» — видатний твір Я. Галана, написаний з позицій соціалістичного реалізму, на основі того великого політичного і художнього досвіду, яким письменник збагатився за роки напруженої праці і навчання в умовах радянської влади. У цій п'єсі Я. Галан створив правдивий художній образ позитивного героя нашого часу, художньо розкрив благородні риси нової радянської людини, про яку він досі з таким хвилюванням і захопленням писав у своїх оповіданнях, нарисах та публіцистичній творчості.

У п'єсі «Під золотим орлом» наочно виявилась художня зрілість Я. Галана-драматурга. Читача і глядача приваблюють сюжетна майстерність автора, його уміння індивідуалізувати мовні партії, тонко змалювати психологічні переживання персонажів. Важливим засобом їх характеристики, типізації є мова, слово, в яке драматург уміє вкласти глибокий ідейний зміст, передати ним важливу, найбільш суттєву рису характеру.

У рік своєї загибелі Я. Галан працював над новою драмою «Любов на світанні». Автор не встиг до кінця завершити цей твір, проте драма «Любов на світанні» становить цінний внесок у нашу українську радянську драматургію. Я. Галан, який добре знав західноукраїнське село, не міг не відгукнутися на історичні процеси, що там відбувалися. Ломка дрібновласницької психології і формування соціалістичного світогляду, боротьба за організацію колгоспу, викриття ворожої ідеології українських буржуазних націоналістів — ось ті основні питання, які драматург ставить у п'єсі, навколо яких розгортаються події, виникають гострі конфлікти.

Напружено розвивається драматичний конфлікт між Миколою Воркалюком і його сином Лукою, а також складні взаємовідносини між Варварою і Лукою. Микола, як і Варвара, знаходять досить сили, щоб над своїми особистими почуттями поставити інтереси колективу. У цій боротьбі розкриваються мужній образ сільського комуніста Миколи і благородна, чиста душа вчительки Варвари, яка переборює в собі почуття кохання і сама вбиває зрадника. «Є речі, яких я про-

щати не вмію, нікому і ніколи: брехні та зрадництва», — говорить вона.

Для драми «Любов на світанні» характерна гостра конфліктність. Розкриваючи глибокі соціальні протиріччя, драматург показує, як проникають вони в родинне життя; «особисте» він розглядає у нерозривному зв'язку з громадським, як органічну частину великої теми. У своїй п'єсі Я. Галан створив ряд яскравих позитивних образів радянських людей (Микола Воркалюк, Іван Негрич, Варвара Петрич), яким протистоять, приречені на загибель, представники ворожого табору (Штефан Петрич, Лука Воркалюк).

Внутрішній світ своїх персонажів письменник відтворює в процесі розвитку. Слова і вчинки героїв змальовані переконливо і правдиво. Думки Івана Негрича про колгосп — це не гола декларація, в них чутно глибоке усвідомлення, до якого колишній затурканий селянин-бідняк прийшов унаслідок великого життєвого досвіду. «Усі ми знаємо, — каже він, — що таке для нас наш колгосп. Ми кажемо: шлях до достатку, і воно насправді так, істину кажемо... Але, далебі, бий мене нечиста сила, якби я лише заради хліба з маслом і м'яса у будній день ночей недосипав і голову підставляв під фашистську кулю. Колгосп для нас щось більше. Це радянська влада, а вона і нам, Негричам, і вам, і учительці, і всьому справедливому людському родові щось таке дала, чого не проміняєш за жодні скарби світу». Це говорить людина, яка тільки вчора думала про шматок хліба, а сьогодні мислить широкими державними масштабами. У п'єсі показано, як радянська людина перемагає темні сили. Колгоспники знешкоджують запроданців і весняного світанку виїжджають засівати колгоспні лани. Драматург правдиво намалював народження світанку нового життя, показав, як «йдуть угору» села, де назавжди поселилося «молоде щастя».

Значні є заслуги Я. Галана-драматурга перед українською радянською літературою. В своїх кращих п'єсах, написаних в умовах панської Польщі, він сміливо підносив актуальні теми сучасності, прагнучи допомогти справі революційно-визвольного руху в Західній Україні, справі боротьби з ворожою ідеологією фашизму та українського буржуазного націоналізму. В драматичних творах, написаних в радянський період, письменник, розвінчуючи огидний світ імперіалізму та його злочинних найманців, утверджував нову, соціалістичну мораль, розкривав типові риси радянської людини.

Яке велике виховне і пізнавальне значення має, наприклад, драма Я. Галана «Під золотим орлом», свідчать численні листи від читачів та глядачів. «Ми будемо всі такими, як Макаров, бо ми так само, як і він, любимо свою Батьківщину і готові зробити будь-який подвиг в ім'я Вітчизни», — пише група воїнів. «Американські чинуші забули про те, що наш робітник, колгоспник і службовець

стоїть на голову вище будь-кого з них, хоч би в даному разі майора Петерсона, який пропонував Макарову стати зрадником Батьківщини», — з обуренням заявляє робітник з Сталінградської області. «Андрій і Анна загинули як радянські чесні люди, і ми повинні пам'ятати і не забувати, а також передавати цю повість своїм дітям. Нехай вони знають, що таке Батьківщина і як її треба берегти», — каже машиніст електровоза з Новошахтинська, людина, яка сама побувала в американських таборах і на власні очі побачила, що таке заокеанський «спосіб життя».

Що може бути для письменника вище цієї похвали, дорожче цих щирих і простих слів радянських патріотів!

3

З перших кроків літературної діяльності Я. Галан активно працює в галузі малих форм — оповідання, памфлета, фейлетона. Весною 1930 року він дебютує на сторінках журналу «Вікна» як прозаїк. Своє перше оповідання «У дні незабутні» («Вікна» № 4, 1930 р.) Я. Галан написав під впливом вражень і спогадів, зв'язаних з роками його перебування в Радянській Росії.

Події оповідання відбуваються в добре знайомих авторові місцях на Дону і стосуються періоду громадянської війни. В основу сюжету письменник взяв лише один епізод — підготовку до наступу і штурм робітничим загоном міста, в якому засіли «золотопогонники». Читаючи оповідання, не можна не відчути щирої теплоти, з якою малює автор образи «трьох малоліток», юних героїв — Стьопу Мальцева, Костю Вяльцева і Моську Панькова. Проте у цьому першому прозовому творі ідейно цінний задум письменника ще не знайшов досконалого художнього втілення. Пишномовний тон, «орнаментальність» стилю, романтична туманність — все це приводило до штучності, неправдоподібності і часом вкрай затемнювало зміст оповідання. Ось як, наприклад, змальовував письменник ніч перед боєм: «У чорному степу блимали вогники, і летів зойк у місто, і стогін з грудей велетенських, що викидав мерців з могил, що торощив скелі — муравлища стоокі, що від нього, як п'яні, хиталися дзвіниці»...

Оповідання «Невідомий Петро» («Вікна», № 7—8, 1932), присвячене часам першої світової війни, було написане як відповідь на брехливу писанину буржуазних націоналістів, сповнену брудних наклепів на російський і український народи. Подібні ворожі писання Я. Галан до цього вже не раз розвінчував у своїх статтях і памфлетах. Устами одного з героїв оповідання, солдата австрійської армії, якого старшини й офіцери залякували і обдурювали, письменник говорить слова,

пройняті щирою і глибокою симпатією до російських братів: «Там, за ворожими дротами, наші брати, і ми знали вже, що в їх зненависті до нас немає, — як не було її до них і в нас».

Головний герой цього твору Петро, селянин з Полтавської губернії, втілює в собі типові риси революційно настроєної частини солдатів російської армії, які несли передові ідеї в Західну Україну. В кінці оповідання автор підкреслює типовість цього образу: «Петрів тоді було багато, тепер їх теж чимало...».

Своєю простою манерою письма, реалістичними художніми засобами оповідання «Невідомий Петро» вигідно відрізняється від першого прозового твору Я. Галана. В оповідання письменник вдало вводить елементи публіцистики (зокрема у вступі).

Неймовірно тяжка доля західноукраїнського селянства, доля, яку так правдиво зображували Франко і Стефаник, Мартович і Черемшина, привертала до себе і увагу Я. Галана. Але він бачив не лише поневіряння трудової селянської маси, а і великий гнів проти експлуататорів, бачив, як все частішали на селах страйки і демонстрації, як спалахували повстання, як поступово міцніла єдність дій селянства з робітничим класом і зростали щирі, глибокі симпатії до Радянського Союзу. І тому, хоч у долі селянських героїв Я. Галана багато трагізму, — на ній водночас лежить відсвіт повстань, що провіщають нове, вільне життя. Це особливо помітно у двох найкращих оповіданнях Я. Галана — «Кара» і «Цілина».

Життя злидаря Гната Орестюка — героя оповідання «Кара» — типове для широких мас західноукраїнського селянства в умовах польсько-шляхетського гніту. Через психологію затурканого селянина, спочатку довірливого і дещо наївного, Я. Галан добре передає настрої трудящих Західної України, зростання їхньої політичної свідомості. Гнат Орестюк не став ще революціонером, але йому глибоко ненависне панування і польських, і «своїх», українських поміщиків. Образ Гната був однією з найбільших творчих удач молодого тоді прозаїка Я. Галана. Письменник створив образ великої художньої сили, показав душу «хлопа» — людяну і ніжну, принижену і скривджену, сповнену глибоких симпатій до Радянського Союзу і лютої ненависті до панів, до драконівських законів буржуазного ладу. На лаву підсудних Гнат і сів саме за те, що хотів зі своєю маленькою донькою, рятуючись від голодної смерті, перейти через кордон на радянську землю.

В оповіданні «Кара» письменник виявив себе майстром надзвичайно виразної і значимої художньої деталі. Так, змальовуючи сцену страти Гната Орестюка, автор пише: Гнатові «було зимно в самій куртці, і він дрижав. Це бачили панове й краще загорнулися в хутра». Нелюдськість всієї поведінки «власть імущих» у панській Польщі передана цією деталлю з великою силою.

У творі «Кара» відчутний художній вплив Л. Толстого. Так, скажімо, сцена суду, явно перекликається з відповідною сценою у «Воскресінні».

Оповідання «Кара» посідає визначне місце не тільки в спадщині Я. Галана, але і в усій революційній літературі Західної України 30-х років. Воно користувалося широкою популярністю серед західноукраїнського населення і мало вплив на пробудження політичної свідомості трудящих, зокрема селянства, яке бачило у долі Гната Орестюка і свою сумну долю.

Реалістичні картини життя західноукраїнського селянства кінця 20-х і початку 30-х років письменник відтворює в оповіданні «Цілина». Навіть буржуазні газети не могли тоді не визнати катастрофічного становища українських селян. «Поліський селянин веде життя печерної людини: курна хата своїм комфортом не набагато відрізняється від печери», — писала «Вєчур варшавскі»; про страхітливу долю хлібороба на Волині газета «Ілюстровани кур'єр цодзєнни», наприклад, зазначала: «В низькій хижі живуть люди разом з худобою. Головний і єдиний харч селян — картопля і солоні огірки. Хліба нема, масла нема, про м'ясо давно забули... По дорогах ватаги голодних дітей, блідих і знеможених». Я. Галан, письменник-реаліст, в оповіданні «Цілина» зумів з великою художньою силою намалювати ці сумні сторінки, розкрити пробудження політичної свідомості селян.

Правдиво показав письменник типову українську школу тих часів, де в холоді і бруді навчалися босі й голодні діти селян. «Бліда, обідрана дітвора трусилася на поламаних санях, які служили за парти, густе, смердюче повітря душило горло, оловом наливало голову», — пише автор. В цій школі діти часто непритомніли і помирали; одного дня під час занять і вчителька «впала дітям під ноги», і вже більше не підвелася.

В образі вчительки Козан Я. Галан вивів типового представника тієї частини української інтелігенції в Західній Україні, яка ділила долю свого народу, але не розуміла глибоких класових протиріч в капіталістичному суспільстві і часом ставала жертвою облудної пропаганди, впливів різної націоналістичної літератури. Вона відчуває існуючу соціальну несправедливість, страждає стражданнями свого народу, але, будучи політично обмеженою, не розуміє їх причин. Ідеалізація минулого, просвітянство, впливи націоналістичної «романтики» не дали їй можливості побачити глибокі причини народного лиха, так само вона не бачила шляхів до соціального і національного визволення трудящих — і в цьому полягала її трагедія.

Місце вчительки Козан заступає тупий і жорстокий вчитель-садист, що приїхав у село «насаджувати культуру», так, як того вимагала колоніальна політика польсько-шляхетського уряду. Конфлікт між

учнями та вчителем-самодуром переростає в організований виступ всього села проти свавілля польських властей. Письменник цим ніби підкреслює, що є живі, могутні сили на селі, які здатні діяти, боротись і які вчителька не змогла побачити.

Польська цензура конфіскувала II і III розділи оповідання «Цілина», і письменник повністю зміг надрукувати твір лише в 1940 році в журналі «Література і мистецтво» (№ 3), назвавши його «толстовською» назвою «Три смерті». Справді, перед нами проходять три смерті, що ними завершуються три людські долі, — але які вони різні і відмінні між собою. Смерть учительки Козан була такою самою, як і її «нерозумне життя», прожите по суті марно, тому що всі ідеали Козан були фальшивими, помилковими. Смерть Хрусцельського, ката і самодура, цілком заслужена, вона така ж ганебна, яким було все життя цього вірного служаки фашистського режиму. Цим письменник наче нагадував, що така ж загибель неминуче спіткає весь лад, представником якого був Хрусцельський. І, нарешті, трагічна смерть селянського хлопчика Миколи, що не стерпів знущань ката і підняв руку на нього, це — жертва, без якої не обходиться боротьба, але жертва, яка не минає марно: смерть Миколи служить останнім поштовхом до масового революційного виступу селян. Вмираючи, хлопець востаннє дивиться на рідне село і бачить, як над ним здіймається великий стовп чорного диму, що «закрив собою поринаюче за горбами сонце». То горів панський маєток, підпалений селянами.

Як в оповіданні «Кара», так і в інших прозових творах, написаних в умовах буржуазно-поміщицької Польщі, Я. Галан розробляв актуальні суспільні теми. Відображаючи реалістичні картини життя трудящих в умовах капіталістичної дійсності, письменник показував зростання їх політичної свідомості, їх прагнення жити в єдиній сім'ї радянських народів. Майстерності передавати глибокі душевні переживання героїв, умінню створювати реалістичні образи, простоті Я. Галан багато вчився в російських і українських класиків, в майстрів радянської літератури.

Особливо плідно працює Я. Галан в жанрі малої форми — оповідання і нарису — в період 1939—1941 рр. Перші схвильовані слова про народження нового соціалістичного життя на визволеній західноукраїнській землі були сказані письменником саме в цьому жанрі, найбільш оперативному і дохідливому. А Я. Галанові, тепер уже радянському письменникові, хотілося так багато сказати і про щасливе сьогоднішнє, і про давнє й недавнє жахливе минуле наймолодших радянських громадян! В його творчості з'являються нові теми, нові герої, які діють в умовах радянської дійсності.

Змальовуючи радянське життя, художник в оповіданнях «Йоася», «Дід Мартин», «Дженні» показує, як трудящі, що стали тепер госпо-

дарями своєї долі, починають і мислити іншими масштабами, виходячи не лише з особистих інтересів, а в першу чергу з інтересів державних. Ця риса характерна, наприклад, для старого робітника діда Мартина, який до вересня 1939 року був сторожем, сидів біля воріт закритого заводу з поржавілими верстатами. В кінці оповідання ми бачимо його вже як одного з керівників радянського підприємства, він думає про те, «як найкраще розширити завод».

Характерно, що в більшості оповідань, написаних Я. Галаном в період 1939—1941 рр., центральними героями виведені переважно дівчата. І це не випадково. Відомо, що дівчина-українка в буржуазно-поміщицькій Польщі перебувала в особливо безправному і жахливому становищі. Пригадаймо долю наймички Марії з однойменної повісті С. Тудора або життя вчительки Козан з оповідання «Цілина». Лише після встановлення радянської влади західноукраїнська жінка-трудівниця одержала всі права і нарівні з чоловіками зайняла почесне місце в суспільстві. І цілком зрозумілий був інтерес письменника саме до цієї теми, яку він успішно розробляв у прозі.

Показ сучасності письменник не відривав від художнього зображення життя і боротьби західноукраїнських трудящих в недавньому минулому. Не випадково одне з перших своїх оповідань «На мості» Я. Галан присвячує темі національної дискримінації в буржуазно-поміщицькій Польщі. Автор будує гостро-драматичний сюжет твору на епізоді, в якому яскраво розкривається вся мерзенна шовіністична політика пілсудчиків у Західній Україні. Лікар Остапчук — головний герой оповідання — ніколи не був політиком чи учасником революційного руху, навпаки, він «був задоволеною життям людиною», і сам говорив про себе, що він «не народжений для бурі». Але з яким гнівом і людською гідністю лікар протестує проти сваволля і фашистського розгулу пілсудчиків, які грубо принизили і образили його тільки за те, що він розмовляв з ними українською мовою і не віддав честі польському мундирові.

Темі ствердження нового життя на молодій радянській землі, а також темі славних революційних традицій трудящих Західної України присвячено ряд нарисів Я. Галана і чимало його статей, більшість яких можна було б назвати творами художньої публіцистики. Письменник відтворював у них яскраві життєві події, окреслював героїчні постаті людей, доносив до читача важливий історичний і сучасний матеріал, який і сьогодні має велике пізнавальне та виховне значення.

В нарисах письменник часто поєднував зображення героїчних трудів і днів сучасників з показом славного минулого народу. З цього погляду особливо характерний нарис «2 червня 1902 року» (1940 р.), присвячений революційним боям львівського пролетаріату на початку

нашого століття. Про ці події, як відомо, тоді писала газета «Искра». У своєму нарисі письменник з гордістю говорить про прекрасні революційні традиції західноукраїнського робітничого класу, що їх намагалися знеславити і принизити націоналісти. На цьому історичному фоні Я. Галан розкриває велич нового Львова, робітники якого успішно будують соціалізм. «Мрії минулого покоління, — пише автор, — яке в перших класових боях виявило своє незламне прагнення до визволення, стали казковою дійсністю».

Чи говорив Я. Галан про минуле, чи про сучасне, він завжди на численних фактах показував, що вирішальний вплив на розвиток визвольної боротьби народних мас Західної України мали революційні ідеї пролетаріату Росії, радянська культура і передусім культура російського і українського народів («Світло зі Сходу», «Про що не можна забувати» та ін.).

У нарисах Я. Галан широко користується засобами художнього зображення людських характерів, картин життя: нарисовий матеріал під пером письменника часто набуває образного звучання. З другого боку, чимало його оповідань засновані на документальному матеріалі і виникли, як можна думати, з «нарисових» задумів. Такі, наприклад, оповідання, як «Невідомий Петро», «Дід Мартин», «Незабудька». «Дженні» та ін., спочатку були, очевидно, задумані письменником саме як нариси, але в процесі роботи над фактичним матеріалом вони переросли в твори, що мають новелістичну композицію, сюжет, авторський домисел. Окремі твори, як наприклад «Місіс Маккарді втрачає віру», мають характерне публіцистично-памфлетне спрямування.

Починаючи від першого оповідання «У дні незабутні», в якому автор лише пробував своє перо прозаїка, і кінчаючи останніми оповіданнями, Я. Галан пройшов великий шлях невпинного ідейного зростання, вдосконалення своєї художньої майстерності. Це був шлях боротьби за оволодіння методом соціалістичного реалізму, шлях до правдивого, глибокого показу внутрішнього світу героя, розкриття типових рис радянської людини.

4

Ярослав Галан увійшов в українську радянську літературу не тільки як талановитий драматург і прозаїк, а і як полум'яний публіцист. Публіцистичне слово письменника було гострою зброєю в боротьбі проти ворожого капіталістичного світу і його ідеології. «Безсторонність — це безстрасність, — говорив М. Горький. — Ми — люди пристрасні, ми пристрасно ненавидимо, і ми будемо небезсторонні». Ці прекрасні слова спадають на думку, коли перечитуєш гнівні памфлети

Я. Галана, спрямовані проти різних ворогів трудящого людства — німецьких і польських фашистів, агентів американо-англійського імперіалізму, чорносутанних шпигунів і вбивць з Ватікану. Без перебільшення можна сказати, що своєю публіцистикою Я. Галан воював проти всього капіталістичного світу — світу гноблення, експлуатації, обману і розбою.

Творчо засвоюючи публіцистичну спадщину російської і української класики, навчаючись у кращих радянських письменників, Я. Галан сказав у цьому жанрі своє нове слово, зробивши великий вклад у нашу вітчизняну публіцистику. Йому було в кого вчитися. «Минуле і думи» О. Герцена він читав ще у ростовській гімназії, пізніше письменник знайомиться з «Листами з Франції та Італії», «З того берега». Я. Галана захопило у публіцистичних творах О. Герцена саме те, що надзвичайно високо оцінив В. Бєлінський, — викривальна сила слова, іронія, сарказм: «Головна зброя Іскандера, якою він володіє з такою дивною майстерністю, — іронія, що часто піднімається до сарказму», — писав великий критик. Знаменитий «Лист до Гоголя» В. Бєлінського і «Подорож з Петербурга в Москву» О. Радіщева, спадщина М. Салтикова-Щедріна, творчість Т. Шевченка і І. Франка, публіцистичні статті М. Горького і В. Маяковського були для Я. Галана школою і зразком у боротьбі з реакційною ідеологією.

Вже в своїх перших памфлетах письменник викривав злочинні плани імперіалістичного походу проти СРСР, гнівно таврував ворогів революційного руху в Західній Україні — українських та польських фашистів, всіляких відступників і ренегатів. Письменник гостро виступав проти уніатської церкви, що була знаряддям національно-соціального гноблення Західної і Закарпатської України. У своїх памфлетах і фейлетонах Я. Галан висміював маячні плани «походу на Київ», що виношувались «святим Юром» та жовто-блакитною зграєю, викривав глибоко антинародний, контрреволюційний, одверто запроданський характер всієї діяльності цього наброду. Про підлі діла уніатської церкви, зокрема митрополита Шептицького та українських буржуазних націоналістів, Я. Галан з сарказмом писав у багатьох памфлетах вікнівського періоду. В одному з них письменник дав влучну характеристику цьому натхненникові войовничих походів і «батькові» націоналістичних недобитків, назвавши його «бородатим мутієм свяченої водички».

В памфлетах, що друкувалися в «Вікнах», Я. Галан малює цілу галерею запроданців, які, знайшовши в фашистській Польщі «глибоке корито», у білій гарячці брехали на радянський народ і тішили себе жовто-блакитними «планами» походу «на Схід». Це була «молитва молитов» західноукраїнських фашистів, говорив Я. Галан. В памфлеті «Як співає канарок» («Вікна» №2, 1931 р.) письменник змальовує огидні

обличчя агентів фашизму, найманих трубадурів цього «походу» — Донцова і Маланюка. Показуючи приреченість націоналістичних бандитів, він з убивчим сарказмом звертався до них: «Чи не час вам уже здихати? Уже ж нічого не просвічує вам у житті, жодної надії. Самі плітки. Пощо ж вам жити?»

Памфлети і фейлетони Я. Галана побудовані на документально-історичній основі; письменник завжди користується великою кількістю фактів і документів, виявляючи при цьому глибоке знання історії та сучасної суспільно-політичної дійсності. Ця документальність, багатство і точність фактів надають памфлетам Я. Галана політичної гостроти і переконливості.

В умовах жорстокої цензури Я. Галан, щоб донести до широкого читача правду про фашистську диктатуру в Польщі, часом вдавався до завуальованого викладу фактів, до езопівської мови. В такому дусі був, зокрема, написаний памфлет Я. Галана «Останні роки Батагонії», хоч і це, до речі, не врятувало його від конфіскації польськими властями за те, що він «загрожує державній безпеці». На цьому памфлеті особливо позначився вплив геніальної сатири Салтикова-Щедріна. Читачі добре розуміли, проти кого виступає автор, і на питання: «Kennst du das Land?» («Ти знаєш край?»), поставлене епіграфом до твору, відповідали, що країна Батагонія — це поневолена фашистською Польщею Західна Україна, а лютий кат Дон-Хозе Навісний — не хто інший, як остервенілий дідуган Пілсудський.

Тема разючого контрасту і антагонізму двох світів — соціалістичного і капіталістичного — посідала на той час значне місце в радянській літературі. Спираючись на досвід літератури соціалістичного реалізму, Я. Галан показував приреченість капіталістичного ладу, протиставлячи йому бурхливий розвиток економіки і культури радянської країни. В той час, коли буржуазна література і мистецтво зводили всілякі наклепи на нашу соціалістичну Вітчизну, коли, як писав В. Маяковський, «Газеты соревнуются во весь рот, кто СССР получше обоврет», Я. Галан мужньо виступав на захист радянського народу, показував зростання його могутності, матеріального і культурного рівня, популяризував успіхи країни соціалізму.

Найбільш плодотворно і всебічно розвинувся публіцистичний хист Я. Галана за радянської влади. Радянський період в житті Я. Галана характерний великою активністю письменника саме в жанрі публіцистики. Як ніколи раніше, він відчував потребу щоденно розмовляти з народом на найбільш пекучі теми громадсько-політичного життя. Ще більш цілеспрямованою і пристрасною стала творчість Я. Галана, ще влучнішим і гострішим — його слово.

Публіцистична творчість провідних письменників радянської літератури була для Я. Галана зразком непримиренності і послідовності

в боротьбі з ворогами радянського народу і трудящих усього світу. Особливо збагатилася радянська публіцистика новими яскравими творами в роки Великої Вітчизняної війни. Публіцистичні статті О. Толстого, І. Еренбурга, М. Шолохова, В. Василевської та ін. мали благотворний вплив на творчість Я. Галана.

В часи війни Я. Галан у своїх памфлетах і фейлетонах, статтях і нарисах ставив актуальні питання, зв'язані з героїчною боротьбою радянського народу проти гітлерівських загарбників, нещадно викривав реакційну суть ідеології фашизму. В умовах соціалістичної дійсності розширився політичний кругозір письменника, збагатився його життєвий і літературний досвід. Це допомогло йому в дні найбільших моральних і фізичних випробувань ще глибше розкрити полум'яний патріотизм і нерушиму дружбу радянських народів, їх незламну віру в перемогу над ворогом. Показуючи жахливі звірства фашистських загарбників, Я. Галан викривав мерзенне обличчя націоналістичних недобитків, що допомагали гітлерівцям на тимчасово окупованій території України винищувати радянських людей, грабувати школи, театри, університети, спалювати книги Шевченка і Міцкевича, Франка і Пушкіна. Письменник оперує численними фактами і матеріалами, викриваючи злочинну «діяльність» націоналістичних банд та їх верховодів, що, як говорить автор, мріяли лівреї старого австрійського крою змінити на міністерські фраки.

Чи звертався Галан до фактів минулого, чи висвітлював сучасні події, він завжди їх розглядав з погляду їх політичної актуальності, важливості для сьогоднішнього дня, для справи перемоги над фашизмом. Пишучи про злодіяння фашистів, Я. Галан палко закликав народ до нещадної розправи з ворогом: «Не знайти окупантам на Україні... спокійного дня, ні спокійної ночі, аж поки останній гітлерівський кат не зникне з нашої землі»,— з гнівом писав він. Але його публіцистичні статті були пройняті не сліпою ненавистю, а благородними ідеями пролетарського інтернаціоналізму: письменник ніколи не ототожнював зграю Гітлера, банду воєнних злочинців з усім німецьким народом.

Більшість памфлетів Я. Галана періоду Великої Вітчизняної війни (частина їх опублікована в збірці «Фронт в ефірі», Москва, 1943), написані як відповідь на різні брехні та наклепи геббельсівської пропаганди. Відповідно до цього практичного призначення, його памфлети і радіокоментарі відзначаються конкретністю і злободенністю, разом з тим вони гострі й дотепні. Оскільки памфлети передавалися по радіо, письменник знаходив такі художні. мовні засоби, щоб кожне речення сприймалося на слух легко, точно передавало б думку. Виступи Я. Галана були короткими, небагатослівними, але скільки умів він вкладати в ці памфлети-мініатюри глибокого змісту, пристрасті, викривального сарказму і віри в перемогу радянського народу!

У циклі талановитих памфлетів, написаних на матеріалах Нюрнберзького процесу, Я. Галан створив цілу галерею сатиричних «портретів» націстських ватажків, творців «третього рейху», та їх лакеїв. В цих памфлетах він вже тоді викрив справжнє обличчя американської воячини, агресивні плани імперіалістичних держав, спрямовані проти демократичного, миролюбного табору і, в першу чергу, проти СРСР. Нюрнберзький процес розкрив перед Я. Галаном у всій наготі віроломну агресивну політику американо-англійських паліїв війни, які відразу ж після закінчення другої світової війни почали готувати третю — проти Радянського Союзу та країн народної демократії.

В памфлетах нюрнберзького періоду і у пізніших своїх повоєнних творах Я. Галан з гнівом писав про кубловища націоналістичних покидьків, які знайшли собі пристановище в Західній Німеччині. Одне з таких гнізд міжнародних волоцюг і вбивць письменник сатирично змалював у памфлеті «Острів чудес». Відомо, що тепер цих зрадників американські воєнні власті вербують до спеціальних шкіл, де їх під керівництвом американських інструкторів навчають «мистецтва» диверсій і шпигунства, а потім їх переправляють на територію СРСР та країн народної демократії для підривної діяльності. Такий шлях цього мерзенного охвістя!

Показуючи злодіяння творців «третього рейху» та їх поплічників, Я. Галан використовує для своїх памфлетів численні матеріали слідства, історичні, архівні документи, живі спостереження. Письменник уміє з великої кількості цих спостережень, різноманітного документального матеріалу відібрати найбільш суттєве, істотне; в памфлетах-портретах він відзначає не тільки характерні індивідуальні риси міжнародних шахраїв і вбивць, що сіли на лаву підсудних («Герінг», «Йоахім фон...», «Надлюдина», «Акушери «третьої імперії» та ін.), а й дає їм глибоку політичну характеристику, з вбивчим сарказмом показує їх звірячу «філософію», розвінчує їх ворожий світогляд.

Памфлети Я. Галана, зокрема «нюрнберзького» періоду, цінні насамперед своєю документальністю, правдивістю, викривальною гостротою і художньою довершеністю. Письменник зумів не тільки відтворити історію підлої змови гітлерівців з американо-англійськими імперіалістами, що вигодували німецький фашизм, а й заглянути наперед, передбачити основні тенденції розвитку подій. Американські імперіалісти зберігають і підгодовують гітлерівців для нової розбійницької війни проти СРСР — ось про що вже в 1945—46 рр. наполегливо сигналізував письменник.

Озброєний марксистсько-ленінським вченням, Я. Галан умів бачити в кожному факті міжнародного життя вияв напруженої боротьби двох таборів — табору миру і табору війни. Ось чому він уже тоді закликав наш народ до ще більшої пильності, бо, як писав він в памфлеті

«Їх обличчя», «поріддя фашистського сатани не зникло ще з лиця землі. Темні сили, ті самі сили, що вигодували Муссоліні і Гітлера, ще живуть і діють». Фашизм, говорив Я. Галан, «лишається й налалі реальною небезпекою. А це накладає на кожного з нас священний обов'язок послідовної, нещадної боротьби з реакцією у всіх її відмінах».

Письменник добре розумів, що дружба народів є основою основ нашої багатонаціональної радянської держави. Своїми творами він стверджував соціалістичну ідеологію дружби народів, протиставляючи її фашистсько-націоналістичній ідеології поневолення і розбрату трудящих різних націй. У статті «Те, чого не забувають» Я. Галан з вдячністю і гордістю говорив про віковічну дружбу українського народу з братнім народом російським. Саме завдяки цій дружбі «ми живемо й житимемо як народ, як країна, як держава... Йти поряд з ним сьогодні в майбутнє — найбільша честь», — писав він.

В публіцистичній творчості Я. Галана тема викриття ідеології імперіалізму і українського буржуазного націоналізму нерозривно зв'язана з темою боротьби проти Ватікану та його агентури — уніатської церкви на Західній Україні.

В своїх антиватіканських памфлетах письменник творчо використав багаті традиції української літератури, яка завжди боролась проти експансії католицизму на Схід. Ще Іван Вишенський, висловлюючи настрої широких народних мас, рішуче виступив проти унії, проти спроб «четверорогатих», як називав він завойовників у сутанах, підкорити Україну, скатоличити українців. «Не надійтеся, папи римські, кардинали, архієпіскопи і єпіскопи і всяке лжесвященство латинського почту... — писав він, — не надійтеся, влада мирська, королі і всяке преложенство, і всяк прислужник папи римського, яко з вами ні в чому згоджуватись православні не хочуть, папі поклонитися не зволять. Не надійтеся нині! Не надійтеся завтра! Не надійтеся післязавтра, в майбутні часи і во віки віків!»

Я. Галан в памфлеті «Що таке унія» відзначав велику роль автора знаменитих антипапських послань у боротьбі проти католицької церкви. Не випадково одним з улюблених творів Я. Галана була поема І. Франка «Іван Вишенський», яку він назвав «натхненною». На своє озброєння брав письменник і полум'яні твори Т. Шевченка та І. Франка, що боронили слов'янські народи від католицької «чуми». Продовжуючи найкращі традиції своїх великих вчителів, письменник показував глибоку ненависть українського населення до католицизму.

В таких творах як «З хрестом чи з ножем», «Що таке унія», «Годі!» Я. Галан намалював шлях мужньої боротьби нашого народу проти войовничого папського Риму, характеризуючи історію католицької церкви, як історію «кривавих завойовницьких походів, насильств,

грабунку». На протязі багатьох віків католицизм був лютим ворогом слов'янства і завдав, за словами І. Франка, більше страждань народам «від усіх кривавих воєн з мадьярами, німцями та татарами». Діючи рука об руку з польськими магнатами, Ватікан намагався силою, вогнем і мечем окатоличити українське населення.

Перед тим, як письменник розпочав роботу над своїми антиватіканськими памфлетами, він старанно вивчив великий фактичний і теоретичний матеріал, зокрема висловлювання класиків марксизму-ленінізму про релігію, літературу з історії Ватікану, католицизму та історії боротьби українського народу проти унії. В його особистій бібліотеці залишились такі твори, як «Історія інквізиції» Г. Чарльза, «Єзуїти» Г. Бемера, «А. Петро і римські папи» Г. Костельника, «Історія іспанської інквізиції» Льоренте, «Виникнення релігії» В. Нікольського, «Комунізм і релігія» Є. Ярославського та ін. Глибоке вивчення першоджерел, вдумлива робота над історичними матеріалами вносили в його памфлети дослідницький характер; завдяки цьому в більшості антиватіканських творів письменник виступає як вдумливий історик-публіцист. Такі памфлети, як «Що таке унія», «З хрестом чи з ножем», «Годі!» можна назвати дослідженнями, в яких розкривається кривавий шлях насильного окатоличування українського населення Галичини і Закарпаття.

Важливою рисою памфлетів Галана, спрямованих проти Ватікану, є їх історична правдивість, уміння письменника глибоко аналізувати події, давати їм політичну оцінку з позицій марксизму-ленінізму. Щоправда, в окремих місцях Я. Галан іноді припускається неточностей. Так, автор, на нашу думку, дещо переоцінив роль Петра Могили, схарактеризувавши його досить однобоко. У творах різного часу письменник дав суперечливу оцінку такому діячеві як І. Наумович (найбільш близьку до історичної правди характеристику Наумовича дано Я. Галаном у статті «Сатирик-громадянин» і в памфлеті «Годі!»). Але це лише поодинокі неточності. Розвиваючи найкращі традиції нашої вітчизняної літератури минулого, Я. Галан завжди вказував на нерозривні зв'язки українського народу з російським народом, на їх спільну боротьбу з католицизмом. В памфлеті «Що таке унія» письменник особливо підкреслює історичне значення Переяславської Ради 8 січня 1654 року, коли навічно була скріплена дружба двох братніх народів.

Я Галан з допомогою численних історичних фактів відтворює картини масового руху українського населення проти католицької акції, яку польська шляхта і єзуїти проводили методами середньовічної інквізиції. 350 років унії — це 350 років Голгофи західноукраїнського населення, говорить автор. Тільки з приходом радянської влади закінчився кривавий шлях католицизму на галицьких, волинських і закарпатських землях.

Досліджуючи історію боротьби проти унії в Західній Україні і Закарпатті, автор викриває реакційність «філософії» католицизму, при допомозі якої ватіканські мракобіси намагались виправдати завоювання народів і підкорення їх владі «намісника бога на землі». Зокрема велика роль належить Я. Галанові в справі викриття мерзенних дій на Західній Україні митрополита А. Шептицького. У памфлетах «З хрестом чи з ножем» і «Присмерк чужих богів» письменник показує майже півстолітній шлях злочинів і зрад цього колишнього драгуна австрійської армії, що став «святим отцем» уніатської церкви. Я. Галан створив убивчий «портрет» цього заклятого ворога нашого народу.

Проти папського Риму та його реакційної політики спрямовані блискучі памфлети Я. Галана — «На службі в сатани», «Апостол зради», «Ті, що вийшли з тьми», «Отець тьми і присні», «Присмерк чужих богів», «Плюю на папу» та ін., в яких він виступає як історик-марксист, полум'яний публіцист. Він один з перших у радянській публіцистиці широко висвітлив підривну діяльність Ватікану в роки другої світової війни, а також у повоєнний період, коли католицька церква перетворилась в один з пропагандистських та шпигунських центрів міжнародного імперіалізму. Письменник передрік неминучий крах політики мракобісів, яка є глибоко ворожою інтересам і устремлінням всіх народів. «Ті, що вийшли з тьми, у пітьму і кануть, бо коли сходить світло дня, тьмяніють світила ночі», — образно писав Я. Галан у памфлеті «Отець тьми і присні!» Реакційність ідеології папського Риму письменник викривав, виходячи з марксистсько-ленінського вчення про релігію, про історичний розвиток суспільства. Правдивість і полум'яна пристрасність — це невід'ємні риси його памфлетів, які мають велике виховне і пізнавальне значення.

Я. Галан майстерно користується в деяких памфлетах таким художнім засобом, як діалог, з допомогою якого досягає особливої виразності і дохідливості. Досвідчений драматург, він іноді будує памфлети і фейлетони у вигляді короткої п'єси — «У Римі дзвони дзвонять. Сучасна містерія на 3 дії», «Папська сльоза. За малим не трагедія на дві дії та ще й з епілогом», «Геракл воскреслий. Трагедія (майже класична)» і т. д., що надає їм комедійної жвавості і дозволяє ще більше загострити сатиричну характеристику тих чи інших персонажів.

Один і той же матеріал письменник часом міг використовувати в творах різного жанру, одну і ту ж подію висвітлювати з допомогою різних форм художнього зображення.

Цим пояснюється те, що в публіцистичних творах письменника ми інколи зустрічаємо повторення, які стосуються окремих фактів історії. Наприклад, у кількох статтях і нарисах, написаних в різний час, Я. Галан розповідає про демонстрацію й події на Стрілецькій площі у Львові 2 червня 1902 року, про події в квітні 1936 р. в

зв'язку з похороном безробітного В. Козака і т. д. Але кожного разу письменник все глибше і ширше висвітлює свою тему.

Я. Галан в публіцистичній творчості, як і в драматургії та прозі, був своєрідним і оригінальним художником слова. Його лексичний запас був багатий і гнучкий, палітра — багатобарвною і невичерпною. Він не належав до тієї категорії письменників, які пишуть «легко» і швидко. Над кожним словом, над кожним реченням він працював старанно і наполегливо. Не раз доводилось від нього чути «скарги», що пише він надто вже повільно; він був дуже вимогливим до себе, працюючи над твором, завжди прагнув граничної лаконічності і художньої яскравості у викладі матеріалу.

Письменник залишив для нас цікаве свідчення про те, як працював він над памфлетами і фейлетонами, написаними у Нюрнберзі. З невеличкої замітки «Моя робота в Нюрнберзі» (1945 р.) ми бачимо, що тоді, коли був зібраний матеріал, була ясна ідея твору, для автора починалась надзвичайно складна робота над словом — він «виводив ночами повільно, старанно літеру по літері».

Працюючи над матеріалами процесу, Я. Галан дбав не тільки про точність і достовірність викладу, — «треба писати правду і тільки правду у великому і в малому», — а й про те, щоб «уникати штампу, шаблону». Він надавав великого значення кожному реченню, кожному епітету.

Мова Я. Галана-публіциста відзначається простотою і разом з тим — яскравою, оригінальною образністю. Ми завжди легко пізнаємо його відшліфовані речення, свіжі метафори, афоризми, епітети, його самобутню манеру письма. «Якнайменше стилістичних квіточок, вирощених на багатющій ниві енциклопедій», — іронічно говорив він. Реалістичність зображення дійсності неможлива без знання письменником живої мови. Я. Галан прекрасно знав українську мову, любив її, умів нею користуватися. Він виступав проти пишномовності, риторичного пафосу, — «до мінімуму пафос», — зауважував письменник.

Памфлети і фейлетони Я. Галана пройняті великою довірою до читача: підказуючи певні висновки, вони змушують водночас мислити самого читача. «Мінімум власних міркувань... щоб змусити самого читача міркувати», — такі вимоги письменника до памфлета. Але його публіцистичні твори далекі від спокійної об'єктивістської описовості і хронікальності. Жива, схвильована патріотична пристрасть письменника присутня в кожному його рядку. Я. Галан писав з гнівом, захоплено, завжди умів зацікавити читача, впливати на нього своїм словом.

Я. Галан — тонкий майстер памфлета-мініатюри. За винятком великих памфлетів «антиватіканського» циклу, він переважно писав дуже коротко, стисло, концентруючи «увагу читача на даній проблемі,—

як він сам говорив, — проблемі сугубо політичній». Акцентуючи увагу на основному, автор відкидав усе другорядне, уникаючи, «як вогню, хронікальної розповіді». Так, наприклад, він до мінімуму зводив зовнішні описи, історичні відступи.

В замітці «Моя робота в Нюрнберзі» він сам свідчить, що під час писання памфлетів завжди намагався якнайменше «описувати зал засідань і колір американських касок, як речі не дуже істотні і не дуже характерні для цього історичного процесу». Зате із справжнім чуттям спостережливого художника він умів знайти потрібну деталь, метафору, афоризм для розкриття великого змісту, для політичної характеристики ворожого табору.

«Ярослав Галан створив яскраві памфлети, сила яких у правдивості, в ідейній спрямованості, в художній емоціональності, влучності і виразності, в простоті і переконливості. Памфлети Я. Галана допомагають зривати злочинні плани паліїв війни — імперіалістів Уолл-стріту і мракобісів Ватікану», — так високо була оцінена публіцистична творчість письменника на сторінках газети «Правда» *.

Одну з важливих сторінок спадщини Я. Галана становлять його літературно-мистецькі статті. Як літературний критик він почав виступати на сторінках журналу «Вікна» наприкінці 20-х років і потім весь час систематично працював у цьому жанрі.

Статті Я. Галана, спрямовані проти реакційної націоналістичної «літератури», мають публіцистичний характер; переважно це або пристрасні викривальні памфлети, або гострі фейлетони. Я. Галан вдало поєднував публіцистику з влучним літературно-критичним аналізом «художніх засобів» фашистської літератури, показуючи, як реакційна ідея завжди веде до цілковитого виродження і спотворення художньої форми. Публіцистичність однаково властива його літературно-критичним статтям «вікнівського» періоду і статтям, написаним після вересня 1939 року. З марксистсько-ленінських позицій визначає Я. Галан роль і місце письменника в соціалістичному суспільстві. Важливою рисою радянського літератора, зазначає він в статті «Співець соціалістичної праці» (1940 р.), присвяченій творчості російського письменника Ю. Кримова, є уміння в сучасному бачити «паростки майбутнього, показувати те нове і позитивне, що народжується».

Перечитуючи літературно-критичні статті Я. Галана, ми бачимо перед собою письменника-інтернаціоналіста, який жваво відгукувався на видатні явища не тільки української, але й інших братніх літератур — російської, польської та ін.

В українській радянській критиці Я. Галан перший виступив з статтями про видатного радянського письменника-борця Олександра

---

* Газета «Правда» від 10 травня 1951 р.

Гаврилюка. Висвітленню життєвого і творчого шляху свого друга й соратника по революційній підпільній роботі і по перу Я. Галан присвятив три статті — «Поезія боротьби» (1941 р.), «Автор незакінченого романа» і «Пісня про подвиг» (1947 р.), що становлять для дослідників творчості як Я. Галана, так і О. Гаврилюка великий інтерес.

Робота Я. Галана в жанрі драматургії вдало поєднувалася з його творчістю в галузі театральної критики. Ще в молодості він брав діяльну участь у виданні додатку до журналу «Вікна» — «Жива сцена», що видавався на допомогу самодіяльним робітничим і сільським гурткам. В останні роки життя письменник виступив у пресі з рядом театральних рецензій на постановки класичних російських та українських п'єс, а також п'єс радянських драматургів. Як критик, Я. Галан вимагав від авторів і театрів життєвої правди, високої художньої майстерності і вірності найкращим традиціям реалістичного російського і українського сценічного мистецтва.

* * *

Ярослав Галан був щиро закоханий в життя, у людину. Викриваючи людиноненависників — чи то з свастикою, чи з тризубом на чолі, чи з розп'яттям на грудях, — він співав гімн людині — творцю нового дня. «Життя, чудове радянське життя переможно крокує вперед і народжує нові пісні, нові легенди, в яких і леви, і бойова слава будуть символізувати відтепер тільки одне: велич визволеної людини», — захоплено писав він, і це були його останні написані слова. Як справжній патріот, письменник закликав своїх співвітчизників пильно оберігати мирний труд, а тих, що над світом занесли смолоскип війни, він застерігав: «Не гратися вогнем!». Гордий за свою соціалістичну Вітчизну, пройнятий глибокою вірою в радянський народ, він говорив, що «зміцнілі руки трудового народу під проводом СРСР зуміють осадити оскаженілих коней війни, і твань загибелі, твань забуття в недалекому майбутньому остаточно засмокче уолл-стрітівське і ватіканське поріддя пекла». А щоб запобігти пожежі війни, письменник вказував єдино правильний шлях: «Вчасно знешкодити її паліїв. І великих, і малих».

Творчість Я. Галана широко відома не тільки в Радянському Союзі, а й далеко за його межами, зокрема в країнах народних демократій. «В нашій спільній боротьбі за мир в усьому світі Галан з нами, — пише чехословацька газета «Руде право». — Ми цінимо його творчість, як зброю в цій боротьбі». Польська газета «Нова культура», оцінюючи

значення літературної спадщини письменника і популярність його творів, підкреслювала, що Я. Галан живе в серцях народу вільної Польщі «як чесний і великий друг».

Багатогранна творчість письменника-патріота — яскрава сторінка в історії радянської літератури. Його пристрасні твори сьогодні служать благородній справі — вихованню трудящих у дусі полум'яного патріотизму та інтернаціоналізму, закликають наш народ бути ще більш пильним і непримиренним до будь-яких підступів ворогів трудового людства.

Він увійшов у нашу літературу як видатний радянський письменник-борець, що весь свій талант присвятив боротьбі за щастя людини, все своє прекрасне і невтомне життя віддав справі будівництва комуністичного суспільства.

Борис Буряк

ОПОВІДАННЯ

КАРА

I

Коли його ввели в судовий зал, не було ще в ньому нікого. За вікнами вже третій день шалів сніговій, і від заліплених снігом шибок ішла на зал пітьма. Він сидів між двома похмурими поліцаями і несміливо покашлював хрипким, глибоким кашлем. Йому було ніяково за тишу, що її своїм кашлем тривожив, і за те, що його завели в цей великий зал і казали сидіти на самій його середині, щоб усі могли оглядати його нецікаве селянське обличчя, його стару виполовілу куртку і військові, ще російські, чоботи із смішно закоцюрбленими носами. Він знав, що його знов допитуватимуть про цю нецікаву, остогидлу вже історію, і, хоч не будуть уже остервеніло бити в зуби й під бороду, він муситиме вже вчетверте чи вп'яте розповідати про ту гниду Миколайчика, про собачу його душу, про невдачний напад на нього й про нерозумну втечу з малим бубеням на руках.

Ні, нізащо не треба було Гапки брати з собою, та ще у студінь таку,— Гапка могла спокійно залишитися в тітки Пелагії (саме тепер нагадав тітку Пелагію), хай би там і росла, а довелося б вернути, і пригадала б батька. Матері хоч і побачити в житті не встигла, а не забула, шостий рік уже, а не забула й нагадує. Нагадала б і його. Ні! Гапка нагадала б... «Вона — моя», прошепотів, і від цього йому враз щось зойкнуло під серцем, і так боляче, так боляче, як ще нічого ніколи не хотілося, захотів побачити Гапку. Він оглянувся по залі й не побачив нікого. Тоді захотілося йому подивитися за двері, в коридор; там темно,

може, й не помітив її, як стояла десь у кутку. Він мав уже замір раптом кинутися до дверей, вибігти в коридор і гукнути з усієї сили на неї — та в цю саму мить двері похитнулися, і в зал увійшов возний. Він почистив ганчіркою мідяне розп'яття, що стояло на трибунальському столі, і саме в пору поклав біля свічок сірники, бо в цей же мент у бічних дверях з'явився предсідник[1] трибуналу, пухкий стариган із заспаним обличчям, що його ніколи не голив на те, щоб заховати величезну бородавку на лівій щоці. Та замість бороди виросла сива щетина, що аж ніяк не прикривала потворної бородавки, і, мабуть, від цього суддя двадцять уже років лікував жовчеве каміння. Він спідлоба поглянув на підсудного й невдоволено скривився на порожнє місце секретаря. Потім повернувся назад, підкотив тогу й вийшов. У підсудного несподівано забилося серце. Йому здавалося чомусь, що погляд судді, його гримаса і те, що він вийшов, тріснувши дверима,— все це разом віщувало щось зовсім погане.

За хвилину щось заскрипіло, і ввійшов офіцер військової жандармерії, струнка людина з прилизаним русявим волоссям, напудреним обличчям, оперезаний скрипучими ременями, що між ними теліпалася на барвистих лентах безліч медалей і хрестів. Не поглянувши на підсудного, офіцер сів за столик під вікном і запорпався у портфелі. Зараз після нього увійшов прокурор. Він мовчки привітався з офіцером і, потираючи руки, попрямував на своє місце — праворуч від суддів. Розклавши перед собою папери, він розперся[2] вигідно в кріслі, звичним рухом приклеїв до ока монокль, позіхнув легенько і вдивився в Гната. Та слідно[3] було, що розчарувався, бо позіхнув ще ширше, зняв монокль, відкинув на спинку крісла шляхетний профіль лорда й примкнув очі.

Була десята година, коли трибунал зайняв своє місце. Посередині, під величезним образом з білою жінкою, що з зав'язаними очима тримала в одній руці вагу, сів пухкий предсідник. Ліворуч від нього засів другий суддя, худий, чорний, з жевріючими, як у гарячці, очима. Його знали обивателі містечка як непримиренного ворога прокурора, та про це найбільше могла б розповісти жінка судді, що була на двадцять років молодша від чоловіка і смертельно нудьгувала на глухій провінції, де один прокурор тільки «розумів її небуденну, змарновану душу». Другий член трибуналу мав чорну цап'ячу борідку, меткі очі

й таку саму вдачу. Перед відомим травнем[4] був стопроцентним ендеком; читав лише «Варшавску», визнавав тільки Галлера й люто, до безтями ненавидів усе, що «пахло Сходом». Після травня він скоріше навіть за прокурора зорієнтувався; викинув з канцелярії портрет Галлера, перший передплатив «Глос правди» й люто, до безтями ненавидів усе, що «пахло Сходом».

Побіч нього сидів молоденький напомадований секретар, що теж нудьгував на провінції і майстерно вислуговувався своєму начальству, леліючи одну мрію — попасти колись у Варшаву й ходити бодай раз у тижні на дансинг у «Адрію». Саме коли мрійник-секретар добув нове блискуче перо, його покликав предсідник трибуналу й щось пошепки сказав йому на вухо. Тоді секретар підійшов до підсудного й чемно повідомив його, що він матиме адвоката з уряду. І в цю ж саму мить адвокат з'явився. Він зашарівся від зимна чи зі збентеження, що дав судові на себе чекати, поклонився трибуналові й, навіть не подивившись на свого клієнта, побіг до столика й тремтячими руками почав розгортати акти. Він був людина молода, на першому році адвокатури, а що його батько був тільки кравцем у Білостоці, він не мав змоги розрекламувати як слід своєї канцелярії та досі не мав клієнтелі. Сьогоднішня справа — була першою поважною справою, що її накладено на нього[5]. І хоч доводилося йому захищати за песячі гроші з судової каси (клієнт був незаможний), він радо взявся до цього й цілу останню ніч просидів над актами, що мали вирішити долю двох людей: його, як адвоката, і Гната Орестюка, як обжалованого[6]. Він знав, що наглий суд — це справа поважна й що по всій країні скрипіли шибениці. Крім цього, він за цей рік мав змогу пізнати суддів, що вели цю справу, і був свідомий цього, що і його еврейське походження й прізвище Любомирський гратимуть в обороні теж свою роль. Тому, коли розкладав акти, в нього тремтіли руки.

Зате не тремтіли вони в Гната. Коли ввійшов трибунал, в ньому затривожилося щось, і він почував себе як самотній, затравлений заєць між хортами. У рідких поглядах, що вряди-годи кидали в його бік судді, прокурор і жандарм, він бачив стільки презирства, легковажності, що здавалося йому, коли б хтось запропонував йому дати й п'ять років в'язниці, ніхто з тих панів і словом не заперечив би. Таким дрібним і непотрібним бачив Гнат себе в очах суддів.

І коли ввійшов адвокат, Гнатові легше стало на душі, і він повеселішав. Хоч і знав, що цей молодий, низький адвокат не рівня самовпевненим суворим суддям, він все-таки радів, бо не був уже такий самотній і безпомічний, бо сидів побіч нього хтось, хто ясніше міг виказати суддям, що немає чого їм завдавати собі стільки труда з-за такого падлюки, як Миколайчик.

Гнат заспокоївся. Він був спокійний і тоді, коли председідник сказав його прізвище, навіть повеселішав, що вже це почалося й що за годину-дві ці суворі пани підуть собі обідати, а він тимчасом шукатиме по місту Гапку. Чотири дні, — ні! За чотири дні вона не могла пропасти. Гнат заспокоївся зовсім.

2

Допитував председідник і його сусіда з правого боку. Цей з лівого мовчав, як мовчав завжди, коли обжаловував прокурор з моноклем. Питали те, що й на поліції й що слідчий. І тому, що вперше за цей тиждень легше було на душі Гната, він з охотою оповідав і про село своє, і про Миколайчика-зайду, що в нього сливе півсела запозичилося. Він вираховував на своїх чорних пальцях, скільки господарів у селі зруйнував Миколайчик, скільки людей своїми доносами в тюрму запроторив, і неставало йому пальців.

Гнат запалився. Він в обличчі суддів обжаловував Миколайчика й обжаловував дідича з сусіднього села, що платив Миколайчикові, і той привозив на панські поля страйколомів.

Председідник кривився безустанку, правий його сусіда обурено щось говорив йому на вухо, а прокурор мрійливо дивився у вікно.

Гнат розповів ще про те, як зненавиділо село Миколайчика й як прагнуло його позбутися. Та Миколайчик на все це тільки посміхався і щовечора ходив з комендантом у корчму. І трапилося цього вечора таке (це було день після того, як десятьох з села вивезли до Новогрудок), що Миколайчик самий вертав домів. Це помітили деякі, про це довідався і Гнат. Тоді вони удесятьлюда пішли за Миколайчиком та наздогнали його, коли входив уже в свою хату. Але люті це не могло вгамувати. Гната поставили

з костуром позад хати, щоб не виковзнувся [7] Миколайчик, а тоді побили в нього шибки. Гнатові не довелося чекати. Надбіг Миколайчик простісінько на нього й так швидко біг, що й не встиг Гнат костуром замахнутись, як той щез у лозині й звідтам післав у Гната кулю, та задалеко було, і вона лише над вухом Гната просвистіла. Опівночі приїхав з міста автом великий відділ поліцаїв, і тоді всім десятьом стало ясно, що нічого добра чекати. Коли збудили Гната, він пручався спочатку, та як згадав про Гапку та про те, що станеться з нею, коли його посадять у слідство на півроку, загорнув її в кожух, узяв на руки, замкнув хату на ключ і побрів за дев'ятьма товаришами через білі поля ід кордонові.

Ходи було чотири милі, і коли підходили лісом до границі, був уже ранок. Побачили полосатий стовп і повернули вправо, щоб обійти його непомітно. Вийшли на велику поляну й побачили: по тамтому боці армієць з рушницею походжає. Подумали тоді — кінець мандруванню, і висипали на поляну, до армійця гуртом поспішали. Та тут покотилося лісом грімке: стуй! — і гримнув хтось із кріса [8]. Ті дев'ять побігли й за малу мить були вже на тамтому боці. Лишився тільки Гнат, не було серця нести під кулі Гапку. Хай, подумав, краще вже півроку відсиджу, а Гапка між людьми якось не загине. І помандрував Гнат назад, та вже не в село своє, а просто в місто. І це найгірше, бо пропаде Гапка сама в місті, адже ж шість років їй усього.

Гнат скінчив і подивився навкруги. Він хотів бачити, що всі вони співчувають Гапці, що їй усього шість років і що у голоді й холоді вона блукає десь зараз по чужому місту. Та обличчя суддів, прокурора і жандарма були такі ж самі, як і передше. Тільки адвокат зарився ще глибше в папери. Гнат опустив голову.

3

Вже другу годину допитували Гната, і коли предсідник втомився, його заступив сусіда з борідкою. Він кидав питання і шкірив великі жовті зуби, начеб кожну відповідь підсудного хотів схопити в рот, розкусити, пережувати й виплювати на трибунальський стіл готовим параграфом. Він уперше в житті бачив Гната на очі, йому, до речі,

і байдуже було, в чому саме його обжаловують, та ненавидів його з усієї душі, і за те, що говорив ненависною мовою, і за те, що так просто дивився йому в вічі, і за те, що сила в ньому була, що тільки звільнити її на мить із ланцюгів, і вона неминуче знищить-зруйнує усе, чим жив, увесь зміст його життя і стане він без тоги під голим небом у чистому полі сиротою, і не буде уже ні доріг, ні стежок, вистелених килимами, а будуть чисте поле й ноги, що їм нікуди поворушитись.

Прокурор весь час мовчав, і коли суддя з борідкою сховав зуби й вдоволено розсівся в кріслі, він запитливо подивився на чорнявого, для ефекту зачекав хвилину, але той мовчав, і тоді прокурор зітхнув легенько й наче мимохіть кинув підсудному питання:

— Вам особисто зробив Миколайчик якусь кривду?

— Мені — ні, — відповів Гнат.

— Тоді, чого ж ви напосілися на нього?

Гнат мовчав, бо не розумів прокурора і йому здавалося, що той жартує і тому ставить йому таке недоречне питання. Адже ж кожна дитина в його селі знала, хто такий Миколайчик.

— Не знаєте. А ми — знаємо. — Тут прокурор увібгав глибше в око монокль і питав далі:

— Ви довго вже є членом організації?

— Якої?

— Терористичної.

— Адже ж ніколи я... — Гнат зам'явся.

Авжеж, доводилося уже щось таке робити. Рік тому страйкували в дідича, і тоді Харитон, син Михайла, бувало говорив: «Організація ми, а на організації пани неодмінно зуби поломлять». Та що перед ним зараз теж сиділи пани, він рішився перечити.

А прокурор тимчасом далі торощив підсудного:

— Десять вас було, і нападали ви організовано.

Гнат розгублено мовчав, і тріумф прокурора був повний.

— До речі, ви довго займалися шпигунством?

Гнат не міг мовчати. Він знав уже, що йому помилково закидають речі, за які жорстоко карають, що цю помилку треба конче виправити. Треба сказати їм, що Миколайчик і на цей раз, як завжди, підло брехав і що ні крихітки правди нема в Миколайчикових теревенях.

— Високий трибунале, ніколи нічого подібного не було.

Не міг я знати й не знав нічого. Шпигуном у нашому селі Миколайчик був. Це він мене... — Лють душила Гнатове горло.

— Терористична банда, що її членом ви були, склала після переходу на той бік кордону докладні відомості про розташування наших військ.

Жандармський офіцер насупив брови й притакнув головою, хоч знав він стільки про це, що й прокурор. Він лише чесно сповняв свій жандармський обов'язок.

— І все ще не признаєтеся до вини? — невдоволено запитав предсідник.

— Не винен я, високий трибунале. Хотів відшмагати Миколайчика падлюгу, признаюся, а що шпигун я — неправда це, неправда! Тричі присягну вам — неправда!!

І хоч як переконливо говорив це Гнат, предсідник тільки скривився по-своєму, а прокурор, той з борідкою, і жандарм вибачливо посміхнулися.

Тоді підвівся адвокат і з тремтінням у голосі питав Гната, хто такий був Миколайчик, і чи був п'яниця, чи не заводив ніколи ні з ким бійки, і чи ціпком, що з ним засівся Гнат на нього, можна було вбити хоч би кішку, і чи Гнат знає, що таке шпигунство. Вкінці врочисто сказав: «Гнате Орестюк! Христос з цього розп'яття бачить тебе і бачить, що ти не винен і що чиста душа твоя, як чиста була його душа...», і сів, не підводячи очей.

Судді, прокурор і жандарм обурено подивилися на адвоката. Те, що звичайний жид посмів покликатися на Христа і не тільки те, а порівняв якогось простака з Христом і до цього з образливими для трибуналу натяками, — все це вирішило долю нещасного Гната. І він немов почував це. Важко сів на лавку, похнюпив безпорадно голову й наче крізь сон слухав те, що говорили свідки: Миколайчик, комендант і прикордонник. Він і не стямився, як оголосили паузу і його вивели з залу. В коридорі до нього підійшов адвокат і, не дивлячись йому в очі, прошепотів: «Усе буде гаразд. Заспокойтеся, Орестюк». Потім швидко збіг по сходах.

Тимчасом члени трибуналу з'юрбились біля вікна в тюремне подвір'я й розглядали зацікавлено термометр. Він вказував двадцять два нижче нуля.

Коли пополудні почав промовляти прокурор, уже світилися лампи і його монокль блимав золотою зіркою. Він говорив без звичайного пафосу, бо розправа була явна, а на цього адвоката не звертав ніякої уваги. За півгодини він устиг виявити всю злочинність Гнатової вдачі й смертельну небезпеку, що загрожує молодій країні від таких здегенерованих типів — наймитів чужої держави, що в добу глибокої кризи намагається своїми хижацькими щупальцями обплутати світ християнської культури і цивілізації, щоби відтак знищити в ньому все гарне, добре й піднесле, а тоді поставити голу людину на голу землю. В ім'я рятунку світу Христа, що його, до речі, кілька годин тому зневажено, прокурор закликав суддів видати присуд, що був би святим вогнем, який випалює струпи на здоровому тілі людства. Скінчив закликом до суддів, щоби, як старинні римляни, викинули з серць своїх слабість, коли «Hannibal ante portes» [9].

Коли говорив адвокат, слухав його, мабуть, лише Гнат, бо й для нього тільки могла бути цікава промова цієї людини, що намагалася головою проламати мур. А втім, нецікаво говорив сьогодні адвокат Любомирський, може, тому, що бачив безвиглядність [10] справи, може, тому, що почував нерівні сили, бо говорив до порожнього залу. Коли сів, судді заворушились і, як би давно вже цього чекали, швидко вийшли на нараду. Прокурор пішов із жандармом викурити папіроску, у залі залишився тільки Гнат з поліцаями і адвокат, що розгублено перегортав конспект своєї такої непотрібної промови.

Біля Гната клалися від поліцаїв чорні непорушні тіні, і тінь була у Гнатовій душі. Йому здавалося, що йому вік уже сидіти в тому залі й що ростимуть тіні біля нього, доки зовсім не покриють, а тоді ніч, безнадійна ніч повисне над Гнатом. Йому нічого тепер не хотілось, і здавалося, що коли б навіть на досмертну в'язницю засудили, було б байдуже це йому. Навіть Гапка деколи тільки приходила йому на думку, і то невиразно якось, наче забув уже її обличчя, так якось ховалося за мрякою його сіре нерадісне мужицьке життя.

Не минуло й двадцяти хвилин, як трибунал повернувся і сів на своє місце. Предсідник устав, поправив берета, відкашлявся і гугнявим голосом, немов кудись поспішаючи, прочитав присуд:

«...Наглий суд у... Гната Орестюка, років 32, рільника... за терористичну діяльність і шпигунство... на кару смерті через повішення... і покриття коштів процесу... Присуд буде виконано завтра о-пів на шосту вранці».

Коли предсідник скінчив, його сусіди притакнули головами, прокурор вийняв з ока монокль, прочистив його хусточкою й сховав у кишеню, а офіцер позіхнув і, встаючи, заскрипів ременями, немов шибениця. Адвокат зблід і з жахом дивився в Гнатове обличчя. А воно було, як і раніше, лише було в ньому якесь величезне здивування. Гнат розумів кожне слово присуду й не розумів нічого. Це була надто велика несподіванка для Гната, і він розглядався по суддях, немов питаючи, що це вони хочуть з ним зробити й чи не жартують часом. Та судді не дивились йому в вічі. Вони швидко зібрали папери й пішли в суміжну кімнату скинути тоги і таким чином закінчити на сьогодні свої важкі й нецікаві обов'язки.

А Гнат хтозна-доки стояв би посеред залу, коли б не поліцаї. Вони пригадали йому, що перша частина параду вже скінчилася і йому пора повернути в камеру. У дверях підійшов до нього адвокат, чогось стиснув йому руку й сказав, що телефонуватиме до президента Речі Посполитої. Тоді Гнат щось пригадав собі і, не дивлячись на адвоката, кілька разів повторив: «Шукайте Гапку! Знайдіть Гапку!»

— Будемо всю ніч шукати, — відповів адвокат, ще раз стиснув Гнатову руку й щез у темряві коридорів, наїжених сьогодні багнетами поліцаїв.

У його камері знали про засуд на Гната, заки ще він повернув з розправи. Коли ввійшов, усі мовчали. Він сів на свою причу [11], і тоді йому зробилося гаряче в шию і в вуха, і він відчув, глибоко відчув, що йому готовлять неминучу смерть. У камері була глибока тиша, і він чув, як бурхливо переливалася в ньому кров, як товклася об стіни жил, немов і вона знала, що завтра вранці застигне. І в грудях Гната щось заскрипіло, зойкнуло й вилетіло довгим нервовим нестримним кашлем. Потім ізнову була

мовчанка, і похмуро, вліпивши очі в землю, сиділи по кутках арештанти.

Відчинилися двері, і Гнатові сказали забрати речі й піти в одиночку. Він важко встав і почав зодягати старий теплий баранячий кожух, що залишився йому ще від небіжчика батька. Та руки в нього тремтіли, і він не міг знайти рукавів. Тоді його сусід, поморщений стариган-волоцюга, підійшов до нього, встав на пальці й поміг одягнутися. Гнат оглянувся довкруги й мовчки пішов за вартовим.

6

Було десь по півночі. Гнат сидів на табуреті й хтознакотру вже годину м'яв у пальцях свою біляву нечесану чуприну. Його серце не билося вже так тривожно, мабуть, і воно стомилося й хотіло спочити. Зате Гнат думав і не впізнавав своїх думок, такі вони були чужі для нього, такі ясні й зрозумілі, і тільки дивно йому було, чому так пізно вони вродилися в нього й до того тоді, коли йому залишилося лише кілька годин думати, а після буде смерть. Вікно його камери виходило в подвір'я, і він чув, як хтось забивав у щось цвяхи, і він був певен, що це для нього лагодять домовину. У ній сховають Гната Орестюка і зариють глибоко в землю, щоби, чого доброго, не підвівся Гнат Орестюк, не встав і не шукав помсти за свою і не свою хлопську кривду. Він тепер бачив ясно, що недаремно судді витратили весь день для нього, недаремне засудили його на шибеницю. Його мозок працював тепер, як нова наоливлена жниварка. Гнат відкрив у собі ціле море зненависті, що дрімала в ньому досі десь під серцем, і він був певен, що в о н и не могли цього не знати. Йому раз у раз ввижався трибунал, і за ним він бачив злобно усміхненого Миколайчика, а за Миколайчиком у пітьмі стояв дідич, а за дідичем у непроглядній мряці він бачив цілу юрбу миколайчиків і дідичів, і у всіх отих миколайчиків і дідичів були на грудях золоті хрести й медалі, і у всіх їх скрипіли на животах з натуги ремені. Усі вони дивилися на Гната, і Гнат бачив у їхніх очах цю ж саму зненависть, що її відкрив нещодавно в собі. Вони схопили Гната Орестюка в свої руки, і вони мусили з Гнатом Орестюком кінець зробити. Гнат Орестюк міг і повинен був захищатися. Гнат Орестюк не повинен був боятися кулі й, коли побоявся її, не повинен тепер

боятися шибениці. Гнат Орестюк був твердий, він не був із тіста, і ніяк було миколайчикам і дідичам ліпити щось із Гната. Гнат коловся, Гнат міг небезпечно поколоти, і Гната треба було знищити. Гнат Орестюк мусив згинути.

Серед ночі ввійшов у камеру малий поганенький попик. На його грудях висів срібний восьмираменний хрест, і Гнатові здавалося, наче його вдруге уже поставили перед трибуналом. Тоді він побачив, як попик стрибнув у юрбу й перелякано дивився на нього з юрби миколайчиків і дідичів, поки не щез, почісуючи рідку борідку. За попиком зачинилися двері, і крізь квадратик у них цікаво заглядала нова зміна вартових. Гнат знав уже все, і він був спокійний. Він міг врешті заснути, і він, сидячи, заснув.

7

Раннім ранком Гната збудили й повідомили, що президент відкинув прохання. У дверях камери стояв прокурор, за ним предсідник трибуналу, жандармський офіцер, начальник тюрми, вартові й якісь незнайомі пани в дорогих хутрах. Гнатові сказали готуватися. Він хотів накинути кожух, та йому на це не дозволили, хто зна, чи мотузок витримав би тягар. Тоді він хотів загорнути шию в хустку, бо кілька день уже боліло його горло, і цього теж йому не дозволили.

Коли його вели вузьким коридором на подвір'я, блідий адвокат, немов виправдуючись, сказав йому, що Гапку шукали, шукала й поліція, та не змогли знайти її, і що він не забуде про неї, він пам'ятатиме, він шукатиме. Гнат затримався, і з ним затримались усі. Він розгублено подивився на адвоката, опісля оглянувся довкруги, поблід, почервонів і з цілих грудей почав кричати: «Гапка! Гапка!» Тоді йому зв'язали ззаду руки й потягнули вперед. А Гнат усе кричав і кликав Гапку, що заховалася десь за мурами, і не доглянути її, не побачити, не поцілувати її батькові востаннє. Кликав Гнат Гапку, наче кликав життя своє, що за малу мить повинно було скінчитися.

Коли вийшов на подвір'я, розгубився і замовк. Було ще зовсім темно, і сніг падав великими клаптями. Гнат зрозумів, що коли вішають його, спокійного Гната Орестюка з глухих Самосілок, то щось велике діється в світі, і що

Гапка і він, Гнат, її батько, надто малі перед отим великим Гнат тепер мовчав і не сказав більше ні слова.

Йому було зимно в самій куртці, і він дрижав. Це бачили панове й краще загорнулися в хутра. Коли Гната вивели на риштування й в'язали йому ноги, деякі з-поміж них підійшли ближче до шибениці. Було темно, і їм хотілося краще побачити, як умиратиме Гнат. Адвокат Любомирський побіг у сіни й там затрусився в тихому писклиному, істеричному плачі.

Гната поставили на стілець і закинули йому на шию зашморг. Він бачив перед собою цікаву юрбу й впізнавав суддів, і прокурора, і жандарма. Він бачив у темряві їхні обличчя, не бачив лише очей, немов поховали їх, немов налякалися всієї сили зненависті, що била з Гнатових очей. Вони чекали, коли Гнат зімкне очі. Та Гнат не зімкнув їх навіть тоді, коли йому виштовхнули стілець з-під ніг, і, хоч зашморг затискав шию і з напруги трохи не тріснули очі, він не спускав з них очей, він переливав на них усю свою зненависть, і він тоді запрагнув сказати їм декілька слів про свою зненависть. Та зашморг усе дужче затискав шию й не пускав останнього Гнатового слова. Тоді лють і розпука за своє безсилля охопили Гната, і, мабуть, з розпуки перестало битися його серце.

. . . .

Ще п'ять хвилин мерзли пани під шибеницею. Під тягарем могутнього Гнатового тіла скрипіла шибениця, а остроги офіцера раз у раз дзенькали у нетерплячці. Тоді малий товстий в'язничний лікар виліз на шибеницю, приклав вухо до Гнатових грудей і сказав панам, що можуть уже йти погрітися. Товариство рішило не йти вже домів, а чекати ранку в цукорні Дзєнцьола, що варив знаменитий грог.

. . . .

Услід їм довго ще дивилися Гнатові очі, доки не заліпив їх пухкий і чистий сніг!

ЦІЛИНА

I

Всю ніч падав рясний березневий дощ, і коли спустили в могилу невеличку посріблену домовину, вона трохи не вся занурилась в каламутну воду. Якась баба тонко заголосила, і тихий плач злинув над дітворою. Ядушний піп відкашлявся, плюнув, зняв фелона й, піднявши рясу, пострибав через калюжі до попівства. За ним почав розходитися й народ, лише діти юрбилися біля могили й слухали, як бехкало болото об труну, поки не вкрило її зовсім і не виросло у високий пагорбок.

Була неділя, і люди ліниво місили болото на вобнянських дорогах, що лише в літню спеку висихали, і тоді сірою хмарою вкривала село пилюка. Восени надходили з заходу хмари, довгі тижні йшли безперервні дощі, до малих хаток прилипала грязюка, вони чорніли, порохнявіли і все глибше грузли в м'який, розкислий грунт. Обабіч села бігли горби, і влітку на них шепотів овес. Вузькі, нещадно порізані межами нивки з кожним вобнянським весіллям щулились, маліли і все більше безнадійними гратами впиралися в просторі землі графа Скшинського. У жнива вкривали ту землю трохи не цілі Вобні; старе й мале пріло за шістнадцятий сніп від сходу сонця до вечора, і за три дні не залишалося на графських ланах ні однієї стеблини. Потім жали свій овес — обережно, при самій землі, і малі, висохлі корівки з відчаєм ревіли опісля на голодній стерні.

Десять років тому молода вчителька Козан приїхала до Вобнів. Тоді стояли останні серпневі дні і над селом

сонно блукала мряка. В перші ночі дівчина сідала при відчиненому вікні й подовгу мрійно дивилася на посріблені місяцем вільхи. Ранком нашвидку збирала книжки, папери і, налягаючи на одну ногу, з тихою радістю в грудях бігла до школи. Входила в стару невеличку хату без підлоги, зустрічалась з п'ятдесятьма парами цікавих дитячих очей. Тоді їй здавалося, що стіни розсуваються, з-під землі виростають парти й чисті діти у вишиваних сорочках, у ясній, просторій залі співають її улюблену пісню: «Розвивайся, ой ти, старий дубе».

Та незабаром почались осінні дощі, і вчителька грузла по кісточки в земляній долівці. Бліда, обідрана дітвора трусилася на поламаних санях, які служили за парти, густе, смердюче повітря душило горло, оловом наливало голову. По шістьох годинах, хитаючись, поверталася додому, напівпритомна падала на ліжко, а трохи очунявши, сідала до книжок і паперів. Вона глибоко вірила, що важкий лише початок, що Вобні, трохи не останнє українське село по той бік Сяну, таки й залишиться українським. Була переконана, що це її почесне завдання, що це сенс її життя. На місці брудної корчми вона уявляла муровану простору читальню, в якій висіли на стінах закосичені портрети Шевченка й Франка, а під ними старі й молоді вобняни сиділи над книжками й газетами. І всі вони були чисті, привітні й веселі.

Але досі у Вобнях веселі бували лише рекрути. Цілу ніч світилося криве вікно корчми, і до ранку дурний пияцький гомін котився по вобнянських горбах. По неділях і в свята було весело ще на попівстві. Пухкі попадянки танцювали під грамофон. Коли ж приїздив мотоциклом молодий дантист з недалекого містечка, — жарти і сміх не вщухали до пізньої ночі. Козан спочатку заходила туди, пила чай з малиновим соком і слухала грамофон, та з нею напомаджений дантист ніколи не танцював. Незабаром вона забула про попівство, а ще скоріше забули на попівстві про неї.

Впали сніги, і піп лише раз на тиждень навідувався до школи. Приїздив звичайно в суботу, близько полудня, й учив дітей молитов. Якщо котре не вибубнило як слід «Помилуй м'я» чи «Вірую», він морщив брови, давав йому жовтим нігтем щиглика в ніс і викидав надвір. Опісля кректав незадоволено на учительку, яка не дбає про душі малюків, підіймав коміра й сідав у бричку.

Двічі на рік приїздив у школу інспектор, худий, чорнявий пан з великими зубами. Він на короткий час заходив у школу і перш за все наказував дітям співати. Коли дітвора привітала його якось українськими народними піснями, він спокійно слухав і чемно посміхався, та зараз після його від'їзду схвильована учителька накинула хустку і в дощ покульгала до міста. Другого дня на стінах, крім обов'язкового орла, висіли великі портрети президента, маршала і Костюшки, а зморена дітвора кричала на всі лади, вивчаючи півтора десятка патріотичних пісень про безмірно мудрих державних мужів і їх надприродних опікунів. Це був перший удар для вчительки, і від нього вона вже не очуняла.

Восени і напровесні у Вобнях лютувала пропасниця й тиф, і тоді в школі ставало просторіше. Майже щотижня йшли діти за малою нетесаною труною свого товариша, і в учительки напухали від плачу очі. Траплялося, що під час лекції котресь з дітей блідло, як сніг, хмурилось і безсильно падало під сани. Згодом почала мліти й учителька. Тоді привчена дітвора приводила її водою до притомності. Напрочуд тихі й спокійні були вобнянські діти, може, тому, що в цій школі невистачало повітря на галас. Козан жалілася перед інспектором і прохала, щоб збудували нову школу, бо ця пожирає дітвору й працювати в ній немає змоги. Інспектор подумав щось і сказав, що Вобні мусять стати польським селом, чи учителька Козан цього хоче чи ні. Якщо схоче, тим краще, бо тоді їй напевне збудують школу.

Потім встромив банькуваті очі в портрет Франка, що висів над її ліжком. Козан цього ж таки вечора винесла портрет на горище.

Спливав час, і кожний рік усе більшим тягарем лягав на Вобні. Віками гризли злидні вобнян, та це, що почалося в останніх роках, було таке жахливе, незрозуміле, і ніхто в селі не міг вгадати, що це таке й як довго воно триватиме. Не розшолопав цього й піп, який казився у проповідях і нарікав на безбожний вобнянський люд за борги, мов навіжений, бігав пан комендант з війтом по хатах; коли не було що в податника забрати, вибивав спересердя багнетом шибки. Не розуміла цього й учителька, як не розуміла, чому колишні її учні забувають так хутко про гетьманів і козаччину й стають такими ж неписьменними й непривітливими парубками, як і всі вобнянські мужики.

Траплялося, що деякі з них, не скінчивши школи, мандрували до Франції на заробітки. Тепер вони повернулися й з похмурими чолами мовчки волочились по вобнянських вулицях. Коли Козан заходила з ними в балачку, вони спускали очі додолу, бурмотіли щось і, не попрощавшись, відходили від неї. Це дивувало її і болісно вражало. Вона зрозуміла, нарешті, що її самотність у Вобнях невипадкова й що вся її гірка праця, всі її сутички з владою не привели ні до чого. Вобні не були їй вдячні, навпаки, вона бачила: між нею і селом усе вище виростає стіна, і в неї вже не вистачить сил пробити ту стіну. Вона знала вже — Вобні хотіли більше, ніж вона могла дати, бо все своє вона вже віддала.

Грізні й тихі ставали вобнянські дні і ночі. Єдина корчма пустувала тепер тижнями, і одного ранку її власник запріг облізлу коняку і повіз свою сім'ю світ за очі. Худоба поверталася з ярмарків і голодна гинула в хлівах. Між людом пішли сухоти, та навіть у смертну годину ніхто по лікаря не їхав. Війта, Маланюка з Комонівки, Гриця Лободу й п'янюгу-колоніста Мроза жерла гарячка, — вони цілими днями бігали по селі, просили, грозили, а як траплялася жінка, то й ударяли в шию, але даремне, це було понад людську спроможність: вобняни не могли платити ні процентів, ні боргів. Вобняни стали грізними і мовчазними. Це мучило багачів, гнобило важким передчуттям, і вони все частіше обходили в глупі ночі з ліхтарнями свої обійстя.

А Козан байдужіла поганою, старечою байдужістю. Як звичайно, точнісінько о восьмій ранку вона була в школі, опісля клала компрес на голову й лежала в німому отупінні до пізнього вечора. Пилюга товстим шаром вкрила велике дзеркало її батьків, та вона вже й не дивилась до нього. Її безкровне лице порізали грубі зморшки, і під очима виступили зелені плями. Іноді вночі схоплювалась, тоді здавалось їй, що крізь вікно дивиться на неї грізний вусатий комендант, виразно бачила в пітьмі блискучий багнет і догадувалась, що вже є новий донос. Тоді до самого ранку її мале тіло трусилося в дикому жаху й щось боліло в грудях до нестями.

Якось вона встала напівпритомна і заким дійшла до школи, тричі падала на сніг. Після обов'язкової молитви звеліла чомусь дітям заспівати «Розвивайся, ой ти, старий дубе». Та не дослухала, похитнулась і впала дітям

під ноги просто лицем у грязюку. На другий день вона вже не могла ворухнутися. Руки й ноги напухли, мов відра, і болісний стогін пробивався крізь малі віконця на вулицю. Деколи заходили до неї її господарі й годували вобнянською стравою — вівсяним хлібом і непомащеною картоплею.

Одного вечора вбігла господиня з їжею, та, вибачаючись, що не було в неї часу зайти зранку, поклала в її рот картоплю. Козан кліпнула з подякою одною повікою, та картоплі не проковтнула. І раптом господиня побачила — учителька все ще дивиться в стелю одним оком. І тоді вона зрозуміла, зрозуміли і цілі Вобні, що їх учителька вмерла.

На другий день продали в містечку її дзеркало і черевики, купили труну і поховали на почесному місці, біля могили колишнього попа.

Так скінчила своє бідне життя вчителька Козан.

2

За тиждень після похорону приїхав у село новий учитель, дебела, білява людина з широкою шиєю, з суворими, пронизливими очима професіонала-фельдфебеля. Він був, на думку інспектора, найкращою учительською силою в суміжному повіті і мав за собою чималу практику в державно-творчій роботі. На його чолі й під лівим оком сиділи два глибокі рубці, що, як він казав, походили з часів війни з Червоною Армією. Та хоч він справді пишався хрестом заслуги, проте знайомі його казали, що це сліди недавнього минулого й доказ вірної служби Хрусцельського на полі освіти українських селян.

Пан Хрусцельський побував уже не в одному селі, і ніде пана Хрусцельського не забули. Не забувала про нього й влада, і перед ним стелився широкий, битий шлях. Хоч і животів по глухих закутинах, він слухався своєї влади і, певний свого майбутнього, їхав у найбільші нетрі, несучи свою люту офіцерську ненависть до «хамла», що ніяк не хотіло зректися свого вівчарського жаргону і перейти на його культурну мову. У двадцятому році він щось із півроку не злазив з коня, і йому доводилося в безсилій люті тікати сотні кілометрів перед розбурханим морем селянських повстань. Він не забував про це ніколи. Він не був

уже на коні й не носив шаблі, та були в нього могутні кулаки, і він тільки їм вірив. Двадцятий рік не міг повторитися, принаймні тут. На це побожився пан Хрусцєльський.

За два дні, коли новий учитель вигідно влаштувався в квартирі коменданта, війт повідомив село, що завтра розпочнеться наука.

Суворий і темний, як ніч, прийшов пан Хрусцєльський до школи. Вся дітвора застигла непорушно на санях і боязко стежила за учителем, що хмарним поглядом міряв заяложену, непривітну хату. Його голова сягала трохи не до самої вогкої стелі, що важкими краплями плакала на долівку. Тим-то він поклав на голову капелюха, але пригадав собі, що в школі перед навчанням моляться, то й зняв його і скомандував молитву. Коли дітвора розгубленими голосами в тисячний раз повторяла незрозумілі для неї слова, його зір блукав по стінах. Нараз між цілим полком голів у коронах і з орденами знайшов у куті, під вишиваним рушником, щось ненависне, чуже, мужицьке. Грізно зморщив чоло, і дітвора, не скінчивши молитви, налякано сіла.

— Що там у кутку?.. Ти!

Маленький, білявий хлопчина підвівся поволі і тихо промовив:

— Тарас... Шевченко.

— Геть з хамом! — гукнув грізно вчитель. — Зняти!

Та маленький Федь не ворухнувся, тільки зблід, заклiпав очима і застиг у жаху. Тоді учитель великими кроками підійшов до стіни, зірвав невеличкий портрет, подер на шматки і кинув під ноги. Опісля підняв з долівки заболоченого рушника і, зніяковіло посміхаючись, простягнув його найближчій дівчинці.

— На, мала, витри ніс, бо замерзне!

А мала тільки зіщулилась, наче хотіла сховатися під сани й далі, під саму землю, якнайдальше від цього пана, в якому стільки грізного й ворожого. Пан Хрусцєльський мовчав і бачив, як кам'яніла під його зором дітвора, як здивовано дивилася йому в вічі й тихо, не скривившись, плакала. На короткий мент йому стало жаль її, але за мить кров ударила йому в голову, і він відчув дику, звірячу ненависть до тієї дрібноти за її хамську мову і хамське існування, що примушує його, резервового поручника артилерії, без краю бовтатися з нею в цьому болоті. Всю свою лють зосередив на найближчому до нього Федеві.

Він думав, як розправитися з цим дітваком, що тепер уже сидів спокійно й непорушно.

— Ти хто?

Федь оглянувся навколо, ніби шукав у товаришів допомоги, і встав:

— Кобиляк Федь.

— Поляк? Русін?

— У... українець... — відповів Федь і, помітивши щось недобре в обличчі учителя, тихо додав: «пане професор...» Та в цей мент відчув на обличчі пекучий удар учительської руки. Пан Хрусцельський розсипався жовнірською лайкою про гайдамацьку невдячність і розтлумачував великодушність шляхетської матки-ойчизни, що, незважаючи на їх ворожість, сердечно піклується ними й захищає їх від більшовицьких варварів зі Сходу. Тут пан Хрусцельський наче пригадав собі щось і, звертаючись до Федя, запитав:

— Ти що знаєш про більшовиків?

Федь подумав хвилину й поквапно сказав:

— Більшовики панів нагнали, пане професор.

Пан Хрусцельський зморщив спітніле чоло й розстебнув хутро. Тепер він був певен, що справа серйозна і що треба починати роботу з самого початку. Гордий за своє розуміння, він наче подобрів і вже лагідним голосом звернувся до Федя:

— Відміняй: єстем полякем!

— Єстем полякем... Єстесь...

— Показуй пальцем!

Федь тремтячим пальцем вказав на свого брата Миколу, старшого за нього на два роки, високого, чорнявого хлопчиська, якому найтяжче давалося навчання.

— Єстесь... полякем, он, она, оно єсте...

Але тут Микола несподівано підвівся й здивовано сказав.

— Прошу пана, я не поляк.

Тоді Федь голосно розплакався:

— Прошу пана, я — теж... ні.

Пан Хрусцельський побілів, підніс руку, розчепірив пальці і, наче коршун, упав на Федеву голову. Федь пручався, скиглив, та учитель закрутив його волосся між пальці й легко, мов пірце, підніс Федя в повітря. Хлопчина бовтав розпучливо ногами й не кричав уже, тільки стогнав. Його рідке волосся не витримало тягаря, і лишивши в учителевій руці чималий жмут його, Федь бовтнувся

на землю, хитнув головою, ламаним рухом приклав руку до голови, побачив на пальцях кров і знепритомнів. Тоді брат його, Микола, що сидів позаду під вікном, встав і, блідий як смерть, вийшов. Коли приніс воду для брата, був уже спокійніший, хоч руки в нього тремтіли, мов у лихоманці. Коли б учитель придивився тоді до нього, побачив би, що кишеню його подертої блузи розпирало щось важке і гостре.

Але вчитель тоді дивився у вікно. Він бачив у болоті гомінких гусей і думав про те, що ця голота не варта його нервів і він сьогодні ж напише до інспектора, щоб прислав допоміжну силу та наказав громаді збудувати нову школу, бо ця не дозволяє йому на більший розмах й до решти руйнує його знищене в службі для батьківщини здоров'я. Він раптом повеселішав і звелів дітям заспівати щось бадьоре.

Дітвора вижидаюче мовчала.

— Заспівайте... «Єще Польска», — сказав і встромив очі у великоголову, рахітичну дівчинку, що сиділа під дверима. Вона ніяково закліпала повіками, зашепотіла й несподівано для себе тонким, пискливим голосом заспівала:

— Розвивайся, ой ти, старий дубе...

Спершу розгублено, потім дружно й голосно підхопив увесь клас пісню про дуба. Недоладно, але бадьоро співала вобнянська дітвора, аж гуси під вікнами загегали тривожно, розправили крила і, ледь торкаючись землі, полинули на річку.

Але незабаром пісня урвалася. Пан Хрусцельський посинів, затрусився в гніві. Його очі запливли кров'ю. Він затиснув кулаки, постояв хвилину, наче надумуючи щось, потім підбіг до великоголової дівчинки, схопив за шию її та сусідку, стукнув головами, а потім важкі, жахливі удари почали падати на голови, груди й спини дітвори. Пан Хрусцельський розшалівся. Його широке хутро чорними крилами маяло по класу, і білими м'ячами мигтіли в повітрі могутні кулаки. Між дітворою зчинився крик і лемент. Дехто хотів утікати надвір, але пан Хрусцельський хапав його тоді, люто товк головою об стіну. Діти ховалися під сани, та всюди знаходила їх учителева рука, виволікала за волосся і напівживих кидала під чоботи.

Коли пан Хрусцельський наблизився до останніх рядів і схилився, щоб добути чергову жертву, почув, як щось

гостро, боляче в'їлося в його праву скроню. Він підвівся, здивовано подивився по класу й затримав зір на смертельно блідому обличчі Федевого брата. Чорні очі Миколи жевріли, мов розжарені вуглики. В руці він тримав велику, плескату каменюку з довгим вістрям. Пан Хрусцельський підніс обидві руки, попростував до Миколи, та нараз витягнувся, напружився і, мов колода, звалився горілиць на землю. Заніміла дітвора обережно, з острахом підходила до нього, і дивно було їй, що вчитель був білий, мов полотно.

3

Коли скованого Миколу відводили жандарми до містечка, був вітряний, примхливий день. Брудні, розчімхані хмари пливли низько над землею, і з-поза них раз у раз визирало сонце. Вечоріло, і довше, ніж завжди, дзвонили в церкві. Це заради пана Хрусцельського, що лежав у повені паперових квіток на столі в комендантовій кімнаті. За заслоненим вікном блимала воскова свічка і мутно блищав на офіцерському мундирі хрест «Virtuti militari». У головах небіжчика піп бубонів молитви і водночас обдумував проповідь на завтрашню неділю. Його старече обличчя паленіло незвичним гнівом, і він знав уже, якими пекельними муками грозитиме завтра цій оскотенілій голоті, що втратила всяку божу подобу.

А Микола тимчасом минув уже греблю й великими кроками простував перед двома жандармами. Люди вибігали з хат і мовчки, допитливо дивилися на нього. Опісля сходили на дорогу й, стрибаючи з каменя на камінь, манджали позаду. Біля містка, якого рік у рік забирала повінь, Микола побачив батьків і Федя. Мати обняла його, поцілувала й вклала до кишені шматок житнього хліба і цибулю. Коли жандарми відштовхнули її, вона покірливо подалася назад і з тихим плачем побрела болотом разом з юрбою. Мовчки йшли вобняни, і ніхто не міг сказати, чи з цікавості вони манджають такий світ, чи просто їх серце боліло за свого, за Миколу.

Коли прийшли на край села, де кінчаються горби й біжить шлях до міста, а за шляхом морем розіллявся Сян і трохи не лизав східців палацу графа Скшинського,— юрба зупинилася й застигла. Микола обернувся на мить, та

тоді мати сховалася за плечі свого високого Андрія й здавлено захлипала.

Блимнуло з-за хмар сонце, і з ним виринув з пітьми довгий шнур журавлів, що повагом, без крику простував на північ. Юрба піднесла голови, а заступник коменданта прицілився з рушниці й вистрілив на птиці. Юрба побачила, як Микола з острахом метнувся вбік і прожогом кинувся тікати. Жандарми почали вигукувати «стуй!», але Микола тікав, як сполошений кінь. За хвилину він не чув уже жандармських криків та не почув і пострілу. Раптом вся вобнянська юрба хмарою кинулася до жандармів. Заступник коменданта підніс рушницю, але було вже запізно. Він почув нудний запах вобнянських кожухів, і хоч в очах його потемніло, стрибнув через рів і разом з другим кинувся тікати єдиним шляхом — на Сян. Коли прибігли до берега, обернулися ще раз і обидва з хрипким криком кинулись у рвучку, каламутну воду, що закрутила ними, мов ковбками, понесла на глибінь.

Люди мовчки стояли на березі й важко дихали. На шляху біля Миколи голосила Андріїха. Вобняни повернулись туди, і саме в цей мент сонце осяяло сніжнобілий палац графа Скшинського, що двома зубастими вежами виростав з величезного парку. Вобняни морщили чола й широко відкритими очима дивилися на казковий палац. Вони відчували, що сьогоднішній день не такий, як були всі попередні дні. Вони бачили: сонце стоїть ще доволі високо і день ще не скінчився. Знали одне — сьогодні вони не матимуть сили вернутися до своєї роботи, і зрозуміли, що вся праця їхня, праця цілого їх життя ні до чого не приведе, нічого не змінить і що не виростуть, не покращають вобнянські грунти, не родитимуть жита і ніхто не вимолить для них іншої, кращої долі. Вони бачили перед собою безмежні лани плодючої землі, а за ними, у тихому парку, блискучий на сонці палац. Бачили ще не зорану ріллю, з якої проглядала рідесенька травка, і їм захотілося попорпатися хоч би тільки пальцями у чорній плодючій землі. Вобняни рушили на панський лан, спершу повільно, опісля все швидше й швидше, потім наче вітер поніс їхні ноги, а з сотень грудей залунав голосний крик без слів. Вони грізною юрбою кинулись до палацу.

... Опритомнівши, Микола побачив біля себе заплакану матір. Він хотів чомусь полізти рукою в кишеню та ланцюжки на руках не давали. Почув, як у рові булькотіла

вода, стогнучи, поповз туди. Поки напився, підвів голову д'горі й побачив, як над палацом виріс стовп білого, а потім чорного диму, і він заслонив поринаюче за горбами сонце.

Миколі не хотілося вже води, він посміхнувся до матері, притулив голову до чорної ріллі і сконав.

НЕВІДОМИЙ ПЕТРО

Як і кожного року «Календар-Альманах» «Червоної калини» [1] (на 1932 рік) і, як у кожному з цих календарів, так і в цьому, кожна сторінка кричить про кров і про безкраю зненависть обох світів, обох класів. Альманах «Червоної калини» задихається від зненависті, від класової зненависті до трудящих.

На 143 сторінці, десь трохи не на самому кінці об'ємистого календаря заховався невеличкий спогад, всього на дві сторінки: Л. Веринський. «Над Ценівкою».

Крові у ньому мало, а радше зовсім її немає. Автор починає спокійно, без пафосу, без вигуків, отак просто:

«Ценівка невеличкий потічок, який випливає з Ценеві, недалечко Конюх і протікає вузькою долиною в сторону Потутор, під Бережанами, де впадає до Золотої Липи»..

Це була весна 1917 року. «Були то часи, багаті на радісні події».

«Тоді на фронті появилося «братання» (обов'язково в лапках! — *Я. Г.*), і війна ставала для УСС [2] без змісту».

«На фронті затихло. Часами лиш артилерія зводила двобій або перестрілювалися польові сторожі. А вечорами в окопах по тамтому боці починалися співи. Наші відповідали.

Звичайно виходив якийсь невідомий Петро на окопи і затягав українську пісню — довгу, протяжну. М'який його баритон котився відгомоном по лісі, заслуханім у казку весняної ночі.

— Гей, Петре!.. — гукали йому з нашого боку.

Петро відгукався. Підходив крадькома на наш бік, — ніс газети. Перші українські газети... Яка то радість!..»

Була весна 1917 року, було братання, перші українські газети, і був Петро з тамтого боку, Петро, що ставав на ввесь зріст над окопами і затягав українські пісні, довгі і протяжні. І більше про Петра ні слова. Був такий Петро і співав і носив газети в стрілецькі окопи. Була радість, і пан Веринський забув у радощах про невідомого Петра з тамтого боку.

На фронті над Ценівкою стояли січові стрільці. Були між ними старшини, і була мужва-стрілецтво. Від того часу пройшло п'ятнадцять років, і був час забути не про одне. Міг пан Веринський забути про Петра, могла про нього й мужва стрілецька забути. Та вона не забула. І не лише тому, що Петро співав і приносив українські газети. Були над Ценівкою отамани, були сотники, курінні й четарі, і в багатьох з них були на грудях блискучі медалі й хрести, і про багатьох з них забули. А Петро, звичайний собі Петро, парубок з Полтавської губернії, залишився назавжди в її пам'яті.

Нещодавно мені довелося зустрінутися з бувшим стрільцем УСС, що навесні 1917 року стояв зі своєю сотнею над Ценівкою. Він читав червонокалинівський спогад і шкодував, що пан Веринський так мало написав про ті часи.

В цього стрільця була добра пам'ять, і він особливо добре пам'ятав Петра. Коли оповідав про його долю, очі в нього заіскрилися, і я був певен, що він про це ніколи не забуде.

Стрілець з-над Ценівки оповів мені про те, що промовчав альманах «Червоної калини».

«Був уже третій рік війни, і ми ще не бачили її кінця. Та ми слухали своїх старшин і, коли був наказ, кервавилися. Наші лави з кожним місяцем і з кожним тижнем рідшали, та ми знали, що боремося з царською Росією, з тюрмою народів і трудящих, і ми билися до останнього, хоч усе частіше оглядалися назад, і тоді почували, що і в той бік зростає наша глуха ще тоді й затаєна лють. Наші очі щораз краще бачили, і ми розуміли щораз більше.

Невеселий, похмурий ставав стрілецький люд, і туга в нього росла, в кого за домом, в кого заріднею, а в усіх за чимось таким, про що тоді лише на сумних нічних вартах несміливо й недотепно то думали, то мріяли. Це був березень, початок березня 1917 року.

Одного дня, у тому ж місяці березні, ми задивилися на російські окопи. У триста метрів від нас був незвичайний гамір. Ми не знали, що це таке, і дивувалися. Ми дивувалися також, коли на їхніх дротах хтось завісив короговку. Вона була червона. Ми мовчки стояли й бачили, як вздовж їхніх окопів хтось розвішував усе нові короговки, і незабаром нам на очах було червоно.

Що лиш другого дня хтось сказав, що у них революція.

Ми великими гуртами юрбилися в окопах і цілими днями виглядали на схід і наслухували. Настали місячні ночі, і тоді нам хотілося співати. Ми й затягли одного вечора «Ой, місяцю-місяченьку». Хтось виглянув і сказав, що росіяни повилазили з окопів. Ми поставали навшпиньки й побачили за російськими дротами кілька постатей, що непорушно стояли, немов заслухалися в нашу пісню. Тоді ми ще міцніше, з цілих грудей заспівали, і коли скінчили, місяць котився за обрій. Ми глянули ще раз у той бік. Темні постаті і далі стояли, хоч пісня прогула й було тихо. Місяць світив ще, і приціл був гарний, та ніхто з нас не поважився стріляти. Ми дивилися й наче чекали чогось. Нараз хтось з-поміж них заспівав. Була така тиша, що ми чули сливе кожне слово. Це була українська пісня «Ой у лузі та ще й при березі зацвіла калина». Співав він один, а в глибині їхніх окопів підспівували хором.

Ми були зачудовані і співом самим, і тим, що він був український і що його підхопили російські окопи. Ми нараз впізнали, що там, за ворожими дротами, наші брати, і ми знали вже, що в їх зненависті до нас немає, — як не було її до них і в нас. Ми хотіли сказати їм це й разом з ними заспівали. Коли замовкли, місяця вже не було, і тоді ми почули той самий голос, що вперше затягнув «Ой у лузі».

— Товариші стрільці, ану ще якої.

— Ти хто? — гукнув хтось з-поміж наших.

— Українець. З Полтавської губернії. Петром мене звати, товариші стрільці.

Була пітьма, та ми бачили високого Петра й солдатську

юрбу, що висипала з окопів. Ніхто з наших не знав, що його питати більше, і наступила мовчанка.

— Товариші стрільці. Ми не стрілятимемо до вас більше, бо в нас ре-во-люція. І царя вже в нас немає, і панів, товариші, не буде. Ми не стрілятимемо до вас більше. Хай живе, товариші стрільці, революція!

Ми й тоді мовчали, і лише хтось із нас, кого й не помітили у темряві, гукнув «Хай!..» й увірвав. Надто мало ми думали досі й надто багато взнали цього вечора.

Трохи не до самого ранку шуміло в наших окопах, мов у улії. Ми побудливо балакали й сперечалися. Підстаршини були тієї гадки, що Петра послала російська команда, щоби заманював стрільців у полон. Ми не могли в це повірити й з нетерпінням чекали другої ночі.

Увесь наступний день було на фронті — наче маком посіяв. З російського боку навіть артилерія замовкла. Ми вже не боялися куль, сміливо виглядали з окопів і шукали очима Петра. Увечері ми знов почули його голос і отак на триста метрів віддалі вели між собою розмову. Ми почували, що кожне його слово западає в душу; такі його слова були близькі й зрозумілі, і стільки вони говорили, скільки не сказало нам усеньке наше життя. Ми були свідомі цього, що відтепер усе піде іншими шляхами й що відтепер ми стаємо якісь зовсім не ті, що вчора, і що такими вже ніколи не будемо. Ми слухали, як говорив Петро, і коли оглядалися назад, завважали, як похмуро й насуплено дивилися на нас стрілецькі старшини.

Ми хотіли зійтися з Петром і зговорилися з ним, що зійдемо утрьох без крісів до річки Ценівки. Їх також три мало бути.

Як стемніло, вони вже чекали. Ми вперше побачили зблизька Петра. Він був молодий, кремезний і гарний. Ми, як і вчора, довго говорили з ним, і він говорив усе те саме, і, хоч ми не вперше чули його, слухали й не могли наслухатися.

На другий вечір було нас більше, і з цього боку, і з того. Ми вже перекидалися дотепами, реготалися й обмінювалися харчами. Від них діставали хліб і сало, їм давали міцний австрійський ром. А Петро не їв тоді й не пив, хоч старшини посилали йому найкращий ром.

Старшини цікавилися Петром, і не лише тому, що Петро приносив українські газети. Ад'ютант полковника Кікаля Воютицький теж виходив над річку й теж уважно слухав

слів Петрових. Опісля відходив до старшинської землянки, і там напівголосно довго про щось говорено. Ад'ютант Воютицький покохав Петра і став виносити йому дарунки, в гості до себе просив. Та Петро вперто відмовлявся, і коли було тицьнуть-таки щось, він із посмішкою звертався до товаришів своїх і казав:

— Я не хочу, а ви, хлопці, беріть, коли вгощають.

Твердий і впертий був Петро, і вперто й твердо говорив, що крайня пора покласти край війні й заключити мир робітничо-селянський. Між нами були робітники, а ще більше було селян. І не було тоді між нами либонь ні одного, що не бажав би цього миру. Петро знав це й казав тоді про це, що не можна ніяким робом замиритися, не скинувши царя, і що лише цар і пани війни хочуть, і що вони ніколи доброхіть на робітничо-селянський мир не погодяться.

Ми слухали, думали й все сильніше стискали Петрову руку й руки його товаришів. Все те бачили й знали старшини, і вони знали також, що ніяким чином не вдасться їм звабити Петра в окопи. Все частіше радив з ними раду ад'ютант Воютицький і, мов тінь, ходив за ними комендант скоростріла Турок.

Я немов прочував щось погане, наче вичитував його з старшинських очей, що все більше й більше темніли. Місячними ночами лунав по полях за річкою Петрів молодий, гарний голос, і я боявся, щоб не замовк він часом і щоб не відійшов кудись Петро з товаришами. Я полюбив Петра й зненавидів війну, і коли б її хтось забажав привернути, я б перший направив цівку в його груди.

Починалася буйна й запашна весна. Ми кожний день сходилися з солдатами, і вони заходили в наші окопи. Не заходив лише Петро. Він уже вдосвіта перший стояв на умовленому місці над річкою й чекав нас. Так було щодня, так було і в цей пам'ятний день.

Раннім ранком ад'ютант Воютицький викликав чотирьох стрільців і пішов з ними над річку. Ті з-поміж нас, що не спали вже, бачили, що Петро стояв уже на своєму місці разом із трьома товаришами й говорив з нашими, звертаючись здебільшого до стрільців. Я стояв тоді віддалік скоростріла, і мене дивувало, чого це сьогодні десятник Турок сидить біля нього й наволікає кулеметну ленту. Я глянув у бік річки. Стрільці й солдати жваво балакали, посміхаючись. Тільки Воютицький оглядався щохвилини,

наче шукав чогось очима. У цю мить я почув від скорострілу один постріл, Воютицький щось схвильовано скомандував, наші стрільці метнулися назад, і в цю ж мить зацокотів скоростріл. Я бачив широко відчиненими очима, як солдати попадали, мов тяжкі міхи, в річку, і тільки Петро, Петро поповз до трави й витягнувся.

Ад'ютант Воютицький насунув мазепинку на чоло й побіг до землянки. Коли я оглянувся, біля скорострілу теж нікого не було.

Стрільці вибігали з землянок і бліді дивилися в бік річки. Потім пішов між ними шум. Ми збивалися в гурти, вимахували п'ястуками й говорили — плювали гнівливими словами. Кривда, жаль і зненависть ходила поміж нами, і озброєні до голов ходили поміж нами грізні й понурі старшини. Ми в цей день довідалися так багато, і водночас так мало ще тоді у нас було таких, що знали б що робити. Живі, здорові й горді ходили поміж нами старшини...

Цього вечора, і другого, і третього ніхто не співав; ні по тамтому боці, ні по цьому. Хтось гукнув серед ночі «Петре!»

— Петра нема. Ваші вбили.

Ми мовчали на те, і тільки хтось ледве чутно відповів:

— Це... не ми...

На другий ранок над річку ніхто не вийшов. Зараз після свят нас перевели під Конюхи».

Стільки оповів стрілець про Ценівку, 1917 рік і Петра. Трохи більше, аніж пан Веринський і «Календар-Альманах» «Червоної калини». А втім, не до самого нам Петра. Петрів тоді було багато, тепер їх теж чимало. І те, що вони стають зараз у ввесь свій зріст, мутить розум Кікалів і Воютицьких. Вони готовлять день і ніч на Петрів гармати й скорострели, і вони вбиватимуть Петрів, як собак, поки матимуть змогу ходити між ними живі, здорові й горді.

Петро говорив, Петро співав про революцію.

. . . .

НА МОСТІ

Порожньо було на мості, хоч день був недільний і люди саме верталися з церкви. Попри капрала Сейду проходили тільки баби й малі дівчатка, вітаючи його полохливо:

— Слава йсу!

Та це капрала аж ніяк не задовольняло. Спершись на поручні, він спльовував гнівно в сріблясті хвилі гірського потоку. Мокрий сніг хльостав його обличчя, а пронизливий холод залазив під одежу. Але ж запекла ненависть зогрівала капрала. Він добре бачив, як люди, щоб обминути міст, прокрадалися вільшиною, він гострим слухом чув, як під їх ногами хлюпотіла вода. Його худе, смагле обличчя з сірими, банькатими очима темніло щохвилини.

Нараз капрал насторожився: десь далеко, на краю села, задзеленчав дзвінок. Сейда повів очима навколо і побачив кількох солдатів, що саме вийшли з корчми й, ставши посеред дороги, задумались, що їм робити. Він швидким рухом зняв рукавицю й, устромивши в рот два пальці, свиснув. Солдати нерівним кроком подалися до мосту.

Лікар Остапчук тішився добрим здоров'ям. Одягнутий в баранячий кожух, він вигідно вмостився на санях. Хоч лікареві було вже під сорок років, але його щоки палали молодечим рум'янцем, а навколо малих, ворушких очей не видно було ще ні одної зморшки. В нього була дружина, молодша на дванадцять років, і вона це, як казав лікар жартома, зберігала скарб його молодості.

Остапчук був задоволеною життям людиною. Коли після студентських злиднів в кишені Остапчука зашеле-

стіли перші зароблені гроші, він наче вдруге на світ народився. Досі мовчазний й похнюплений, він став чи не першим жартуном у містечку, роздавав наліво й направо усмішки, до всіх прихильний і з усіма ввічливий, кожному ладний шепнути слівце, яке могло випростати на весь ріст найбільш зневірену в себе людину.

А проте це анітрохи не свідчило про те, щоб Остапчук мав душу підлабузника. Він тільки хотів поділитися тим надміром щастя, яке давала йому свідомість, що він не тільки не голодує вже, але якщо так піде далі, то він за яких-небудь десять-п'ятнадцять років зможе купити собі авто й ним їздити до хворих. Його анітрохи не турбувало те лихо, що діялось навкруги, й він з меланхолійною усмішкою приймав до відома факт, що за довгих тринадцять років праці в містечку йому не пощастило здобути кращу платну посаду міського лікаря. Він вірив, що життя його буде, як річка, яка в містечку плила вже спокійно й що далі, то росла й ширшала, і плила вже спокійніше й тихше. Не любив бурі лікар Остапчук і не раз повторював, що він не народжений для бурі. Громи звикли кидати вороги, а таких ворогів в Остапчука не було. Він був тільки лікарем, і то незвичайно совісливим лікарем.

Візник завзято батожив коняку, але лікар розумів, що гуцула, який сидів поперед нього, мучила зараз тільки одна думка: рятувати дитину, що вмирала. Такий випадок міг би дещо збентежити лікаря, якби в нього не було стільки оптимізму. Коли батько привіз був до нього три дні тому чорняву дівчинку, Остапчук, оглянувши її дбайливо, впевнено сказав: грип. А сьогодні всі ознаки говорили за те, що вона захворіла на дифтерит, і лишилося тільки дати їй ін'єкцію й видушити в горлі гнійник, інакше до вечора могло бути по всьому.

Коли доїхали до мосту, кінь біг уже навскоки і постать капрала тільки мигнула перед очима лікаря. Нараз сани закинуло і з такою силою вдарило об поручні, що лікар не стямився, як лежав уже посеред мосту.

Піднявшись, побачив, що сани стоять по той бік річки. Кілька солдатів обступили візника. Вимахуючи кулаками над його головою, вони щось кричали. Знічев'я один з них щосили вдарив коняку буком по череву. Тварина застогнала з болю і, немов ошаліла, рвонулась уперед.

Остапчук кинувся бігти навздогін, як чиясь дужа рука вхопила його за комір. В лікареві все закипіло.

Він хотів повернутися, щоб глянути на напасника, та марно. Залізна рука не давала йому ворухнутись.

— Ти хто такий? — почув кинуте польською мовою питання.

Остапчук давно вже забув часи, коли йому говорили «ти». Він сприйняв це як образу, та негайно пригадав вичитане десь твердження, що гнів є ворогом людини, і заспокоївся.

— Я лікар Остапчук, — відповів.

Рука пустила комір Остапчукового кожуха, і лікар став віч-на-віч з капралом Сейдою. Затиснені губи унтер-офіцера не віщували нічого доброго, але Остапчук знав, що нема гніву, якого не розтопила б щира усмішка. Тим-то й посміхнувся добряче, широко.

— Ти по-польському не вмієш? — спитав коротко Сейда.

— Вмію, — відповів лікар знов-таки по-українському, якось мимохіть, бо не мав найменшої охоти демонструвати свою національність.

Очі капрала зіщулились, а чоловічки в них нагадували зараз чорні головки шпильок.

— Ага, вмієш і не хочеш. Розумію, — сказав вибачливим тоном капрал. — А вклонитись також не хочеш?

Усмішка застигла на устах Остапчука.

— Вклонитися? — повторив здивовано. — Я ж... Я ж вас не знаю...

Він-бо дійсно вперше в своєму житті бачив цього дебелого унтер-офіцера з банькатими очима. Бачив, правда, як кілька днів тому через містечко переїздила на зимові вправи артилерія, та ні з одним солдатом він не познайомився.

«Це було ніщо інше, як тільки нерозумний і зовсім-таки неделікатний жарт солдафона», — заспокоював себе Остапчук, та водночас з острахом відчув, як серце його затіпалось незвично швидко. До грудей лікаря тонкою зміючкою вповзав неспокій.

— Дурника переді мною вдавати хочеш? Бачили таких! Ану, знімай, мурло, шапку, швиденько!

Остапчук машинально підніс руку до шапки, та на половині дороги зупинив її. Він відчував, що вона тремтить, і враз щоки його спаленіли соромом. Щоб капрал не помітив його слабості, він швидким рухом сховав руку в кишеню.

В очах капрала жевріли вогники гніву.

— Відмовляєшся польському мундирові честь віддати, кабанське кодло, — вискнув по-жіночому капрал Сейда і розсипався п'ятиповерховою лайкою.

— Я вас не знаю! — проскандував у відповідь голосніше, ніж йому хотілося, лікар.

— А тепер знатимеш?

Важка, мов камінь, рука капрала впала на обличчя лікаря. Той відчув у роті солоний смак крові.

— Здіймеш шапку? — спитав пошепки Сейда, нахилившись над обличчям своєї жертви.

— Ні! — захрипів Остапчук.

Після другого вдару кров виповнила його рот. Він нахилився і плюнув. На снігу зачервоніла пляма.

— Здіймеш? — іще раз спитав капрал.

— Ні! Ні! Ні! — кричав Остапчук як несамовитий. З ним діялося щось таке, що вмить перетворило кожну клітину його тіла на живу істоту, сповнену безмежної, палкої ненависті. Лікар почував, що він росте з кожною секундою, а м'язи рук його стають залізними. Коли третій ляпас обпік його обличчя, він стиснув п'ястук і щосили зацідив капрала в зуби. Той вдарився плечима об поруччя, забелькотів і впав навколішки.

Остапчук повернув праворуч. За кілька кроків перед ним стояли солдати, заступаючи йому шлях у село. Було їх четверо. Коли лікар підійшов до них, його ніздрі втягнули дух горілки.

Не чекаючи їх атаки, він дужим помахом рамен збив з ніг двох середніх і кинувся щосили бігти в село.

Коли опинився в садку, що через нього вела стежка до хати хворої дитини, серце його билося несамовито. Сніг тут був глибший, і йому щораз важче було витягати з нього ноги. Почувши близький уже тупіт солдатських чобіт, він швидко скинув кожуха. Тепер було вже легше бігти, та, опинившись перед перелазом, Остапчук через силу ступив на нього. Коли оглянувся, щоб побачити своїх ворогів, в очах його нараз потемніло й гаряча кров залила обличчя. Останнім зусиллям зійшов з перелазу і, хитаючись, попростував до недалекої вже хати. В малому віконці мигнуло зблідле жіноче обличчя. Враз Остапчук ойкнув: йому в голову влучив другий — ще важчий, ще гостріший камінь. Лікар ступив ще пару кроків, та коли звів очі на небо, воно заколисалося і впало на нього чорною плахтою.

ДІД МАРТИН

Дід Мартин даремно чекав листоношу. Він уже шостий місяць кожного ранку сидів перед ворітьми заводу й не зводив очей з дороги, що рівно, мов стріла, бігла повз завод і за п'ятсот метрів від нього зникала між підміськими будинками.

Біля ніг Мартина лежав великий, чорний собака Гектор. Не знав Гектор, що в його господаря кінчилися вже останні, заощаджені колись гроші й що як не прийде нарешті листоноша і не принесе від фабриканта належних дідові грошей, обом їм доведеться піти просити в людей хліба, а завод залишиться без опіки.

Коли сонце почало припікати до кісток Гекторові, старому собаці було вже цього досить, і він поліз у тінь, під лавку діда. Раптом він здригнувся і нащулив вуха. В небі неслося бряцання, що росло і ближчало з секунди на секунду. Тепер і дід Мартин щось почув. Він підняв голову, але ні він, ні Гектор не бачили ескадри літаків, що промчали над містом.

Листоноша вже більше не прийшов.

Пополудні дід вийшов, а вернувшись під вечір, приніс у мішку хліба, сала, картоплі і капусти. Все це сховав у своїй скрині, де лежала його драна одежа, два старі календарі, намордник для пса, французький ключ і невеличкий червоний прапор, що його вивісили страйкуючі робітники на воротах. Було це десять років тому, напередодні закриття заводу.

Повечерявши, дід з собакою вийшов на звичайний нічний обхід. Небо горіло зорями, і хоч вряди-годи вони одна по одній відривались від нього і сріблистою смугою падали на землю, ставало їх все більше і більше.

В головному приміщенні заводу було темно, немов у студні, проте дід вільно ходив між величезними машинами, що вже десять років боролися з смертоносною іржею.

Ідучи східцями на другий поверх, дід враз зупинився. По відділу луною покотилося виття собаки.

— Гектор! Здурів? — гукнув дід на весь голос. В цю мить захиталася під ним земля, вікна блимнули кривавою загравою, згасли, і з дзвоном полетіли шибки.

Дід метнувся до дверей, а за ним собака. Під зоряним небом гуділи мотори літаків, і вогненні стовпи раз у раз здіймалися пооддалік заводу, залишаючи за собою заграву пожежі. Дід спокійно підійшов до студні і сильніше прив'язав відро. Згодом бомбовози відлетіли, але дід не спав і до самого ранку обходив кожен куток заводу.

Справжнє пекло розгорілось тільки на дванадцятий день. Вже від сходу сонця почалось бомбардування, і завод за заводом вибухав стовбурами диму й вогню. Пополудні заграла артилерія. Одна бомба завалила частину складів, а дві гранати, пробивши дах машинового відділу, запалили нагромаджені на горищі скрині. Дід Мартин бігав по воду і з молодечою жвавістю виносив її на третій поверх, а Гектор, гавкаючи, кидався від одного кута до другого, немов шукаючи місця, де ще потрібна дідова допомога.

Заходило сонце. Пожежа на горищі вгасала. Але все ще рвалися над заводом шрапнелі, закидаючи подвір'я дощем олова й заліза.

Десять таких днів мав дід Мартин, а коли одинадцятого дня раптом затихло, він заснув мертвецьким сном і насилу збудив його племінник, молодий робітник, що від початку війни не приходив до нього.

— Вставайте, діду! В місто входить Червона Армія!

— Че... червона? — пробелькотів старий і хотів ще щось запитати, але племінник був уже за ворітьми.

Довго сидів дід на постелі і бився з бурхливими думками. Вірити чи не вірити? Врешті встав і вийшов до воріт. Дід побачив на полях людей у зеленкуватих мундирах.

— Ще вас холера не забрала, панські посіпаки? — пробурмотів грізно, свиснув на собаку і міцно зачинив за собою ворота. Потім повернувся до сторожки, вийняв із скрині червоний прапор, витріпав його з пилюки і пішов туди, де здіймався вгору шістдесятиметровий димар. Скрипнули заржавілі двері, і високо-високо над собою дід побачив блакитне кільце з яскравою зіркою посередині.

Важко було дідові лізти по залізній драбині, але не почував себе втомленим навіть тоді, коли давно вже затихло під ним скавуління Гектора, а голубе кружальце виросло в чималий шматок неба. Ще трохи, ще одне зусилля, і на вершку димаря замайорів багряний прапор.

«Тепер ніхто вже не стрілятиме на завод», подумав старий.

Опинившись на землі, Мартин був здивований, що собака не чекає на нього. Коли вийшов на денне світло, все йому стало ясно. Гектор шкутильгав до нього з простреленою ногою, а біля димаря стояв мовчки невеличкий загін польського війська.

Обвішаний ручними гранатами поручик в'ївся холодними очима в обличчя старого сторожа.

— Ти вішав прапор? — запитав він люто.

— Я, — відповів Мартин і почував, як гнів закипає в його грудях.

— Шпигуном на старість захотілось стати?

— Шпигуном? — захрипів старий, стискаючи кулаки. Офіцер щось скомандував, і солдати наставили на діда гвинтівки.

Мартин відразу заспокоївся і зняв чомусь шапку. Вітер скуйовдив його срібне волосся. Дід підніс голову і глянув очима на прапор: він здавався йому більшим, ніж був у дійсності. Раз іще окинув поглядом заводські будинки. Тепер він був готовий вмирати.

Раптом десь близько затріскотів кулемет. Солдати поблідли, а гвинтівки в їх руках захиталися.

— Огня! — скомандував нервово офіцер і, не глянувши на свою жертву, метнувся прожогом до воріт, а за ним пустилися врозтіч солдати.

...Танкіст Н-ської частини, переїжджаючи повз завод, помітив великого чорного собаку, що жалісно скавучав біля воріт. Коли танк зупинився, собака пошкутильгав до нього. Танк рушив і, гримлячи гусеницями, в'їхав у відчинені ворота заводу. Гектор показував йому дорогу.

Дід Мартин жив. Виявилось, що поцілила його тільки одна куля, ранивши в груди.

— Буде жити! — сказав санітар, перев'язуючи старого.

Над містом — зимова ніч. Вікна мертвого колись заводу сяють сліпучим блиском. По подвір'ї повагом хо-

дить людина з рушницею, а перед нею тупцює, легко шкутильгаючи, великий собака. Іноді дід Мартин зупиняється і слухає двигтіння оживлених машин. Уже далеко за північ, а дідові не хочеться спати. Членові завкому є зараз про що подумати, і коли він завтра вранці зайде в кабінет директора і засяде за великим столом, то в нього мусить уже бути ясна думка про те, як найкраще розширити завод.

ЙОАСЯ

Минув уже п'ятий день перебування Йоасі на курорті, а вона й досі ще не може вийти з дива; стоячи на березі моря, вона закриває очі й, коли розплющує їх знову, ще і ще раз переживає хвилююче почуття, народжуване південним небом, морем і горами.

— Як світ світом, ніхто з нашого роду не бачив ще моря, — говорила їй мати на прощання. — Ти будеш перша, моя доню. Тож бережися його, не вір великій воді, яка втягує в безодню навіть кораблі-велетні.

Але Йоася анітрохи не боялася «великої води». Кожного ранку, як тільки над брижами з'являлося червоне сонце, дівчата з плескотом поринали в воду. Йоася пливла, лежачи горілиць, і хвиля покірно то підносила її, то знову опускала, все живіш і живіш розколисуючи серце дівчини. Їй не було тоді страшно, навпаки. В ці хвилини вона особливо гостро відчувала нездоланну силу своєї молодості, яка одним дужим помахом підкорювала стихію.

Потім був дзвінок, і молодь з студентського Будинку відпочинку гомінливою юрбою наповнювала їдальню. Лунав дзвінкий сміх, дзенькали склянки і тарілки, мов у вулику, бриніло від розмов. Очі Йоасі блищали радістю, коли вона бачила, з якою увагою і прихильністю ставляться до неї ці дівчата і хлопці, що з ними вона зустрілася оце вперше і, хто зна, може, востаннє. Їй здавалося, що всі вони радіють її щастям, щастям дочки львівської куховарки, до якої минулої осені вперше всміхнулося життя, відкривши перед нею ворота університету. За це вона полюбила їх з усім запалом молодої душі. Мучила її одна тільки думка, що ті її золоті дні — незаслужені і що те любовне піклу-

вання, яким її тут усі оточують, це, може, прикра помилка щирих, довірливих людей. Людей, які не знають, що Йоася нічого корисного в своєму невеличкому житті ще не зробила, крім того, що здала оце недавно іспити на «відмінно».

І були хвилини, коли Йоасі хотілося довершити щось велике, щось таке, що показало б її насправді достойною бути членом цього прекрасного студентського колективу. Йоася чекала цього дня, але він не приходив, хоч швидко, щораз швидше, минали дні її відпочинку.

Була пообідня мертва година, але Йоасі не хотілося спати — вона вирішила написати листа до матері. На пошту треба було йти всього десять хвилин, тож вона, не поспішаючи, попростувала садами. Вкинувши листа до скриньки, вийшла на майдан. Звідсіля здіймалася вгору крута дорога, що чим вище, тим більше губилася в гущавині виноградників. Йоасю потягнула зелена далечінь.

Вже чверть години йшла селом, а все ще зустрічала по дорозі чепурні хати колгоспників. Але вони були здебільшого позамикані, і тільки де-не-де поралися перед ними жінки. Зацікавлені появою незнайомої дівчини, діти вибігали до воріт, проводжаючи її бистрими чорними очима.

Йоася переходила логовину, де вузький струмочок плив між виноградниками, коли раптом над її головою глухо загуркотіло. Підвівши очі, вона побачила чорну, пелехату хмару, що грізною потворою виповзала з-поміж недалеких гір. Треба було вертатися додому. Не встигла вона, однак, пройти й половини дороги, як впали перші краплі, гримнуло раз, другий, і глухий шум зливи почав швидко наближатися до неї. Йоася ввійшла до першої-ліпшої хати.

— Ви самі? — спитала в чорнявої жінки, яка не зводила неспокійних очей з неба.

— Наші чоловіки працюють сьогодні на далеких виноградниках, — відповіла колгоспниця, зачиняючи вікно.

В хаті раптом посутеніло; дикий вихор затрусив дахом. Блискавки раз у раз роздирали темряву. Згодом до плюскоту дощу приєднався наростаючий з хвилини на хвилину шум потоку. Десь віддалік жалісно заревла корова.

Колгоспниця зблідла і прожогом вибігла з хати. Крізь відчинені двері Йоася почула далеке жіноче голосіння. Вона вмить опинилася за порогом. Ледве помітний перед хвилиною потік встиг перетворитися в грізну гірську річку. Протилежним краєм річки бігла заплакана жінка, за нею тупцювала трилітня дівчинка. Зирнувши мигцем на потік,

Йоася побачила овечу голову, яку раз у раз накривала хвиля. Раптом дівчинка, що бігла берегом, посковзнулася і впала в воду. Йоасю кинуло в жар. Недовго думаючи, вона стрибнула в річку. На коротку мить хвиля захлюпнула її, крутіж води обернув нею раз і другий, але зараз же вона спокійно, впевнено попливла серединою річки слідом за дитиною. Схопила дівчинку за сорочку, коли та вже захлиналася водою. Ще хвилина, ще дві, і Йоася, хитаючись на ногах, передала дитину матері.

Перевівши дух, Йоася обдивилася навколо. Вода виступила з берегів і поступово заливала господарські будинки. Плач жінок сплівся з беканням овець і ревом переполоханої худоби. Треба було негайно рятувати колгоспне майно.

Студенти саме починали пити чай, коли в їдальню вбіг промоклий, заболочений хлопець і вручив одному з них клаптик брудного паперу.

«Колгосп у небезпеці, — писала Йоася, — негайно спішіть на допомогу!»

Через півхвилини їдальня опустіла. Коло сотні хлопців і дівчат бігли вулицями курорту, простуючи до колгоспу.

Найближчого вихідного дня в колгоспному клубі не було де й голки ткнути. Відбувалася зустріч колгоспників з студентами. На трибуну вийшов голова артілі — смуглявий, дебелий кримський болгарин. Він у коротких, але щирих словах подякував студентам за допомогу, а потім, звертаючись до Йоасі, сказав:

— А вам — не знаю вже як дякувати. Хай же це зробить за мене сама мала Христина.

Голова місцевкому Будинку відпочинку моргнув на Йоасю. Вона підвелася і підійшла до стола президії. Поглянувши на слухачів, вона побачила Христинку, яка не зводила з неї своїх великих очей.

Йоася вперше промовляла до такої численної аудиторії, тим-то перші слова її були тихі і несміливі. Вона передала привіт від трудящих прекрасного Львова, розказала коротко про чудову підкарпатську землю і про велику любов визволеного народу до соціалістичної батьківщини.

Чим далі говорила вона, тим голосніші і запальніші ставали її слова. Коли ж, бліда і схвильована до краю, розповіла про своє велике щастя куховарчиної дочки і за

те щастя низько вклонилася присутнім, стіни клубу здригнулися від громових оплесків.

Раптом зал затих. Це мала Христина зсунулася з рук матері, юрба розступилася, і дівчинка з простягнутими рученятами подріботіла до Йоасі. Та вхопила її на руки, пригорнула до себе маленятко і від невимовної радості ридма заридала.

НЕЗАБУДЬКА

Володимир мовчки вивів велосипед за ворота, сів, натиснув педалі — та тільки його й бачили.

— Щоб ти пропав, — шепнув Семен, дивлячись йому вслід. Цієї хвилини він поклявся не обзиватися більше до такого сина.

Не до смаку сьогодні сніданок старому майстрові, хоч Марія, бачачи, що її чоловік схвильований, щедріше, ніж звичайно, помастила йому хліб маслом.

— Ти здурів, старий, — не витримала нарешті. — Невже не остогидне тобі кожної неділі повторяти те ж саме?

Семен почервонів, поклав хліб і вп'явся в неї блискучими від гніву очима.

— І ти проти мене? — гримнув і вдарив кулаком об стіл. — Тепер знаю, хто мені дітей псує! Ти забула вже, що сказала мені рік тому, коли я прийшов від майора Зембu? (Майора Зембу Семен Василишин згадував, коли був до краю роздратований). «Ніколи, — сказала ти мені,— ніколи діти мої не будуть ренегатами, і воліла б я вмерти, ніж вони мали б соромитися своїх батьків. Хай тебе краще звільняють з роботи. Не пропадемо, старий!» — Так ти казала мені тоді, а сьогодні, коли лихо минуло, іншої пісні заспівала? Неділя неділею, але ж політичну роботу треба вести, чи ні? Бо й хто ж її вестиме, як не робітник з діда-прадіда Семен і Семенові діти? А цей ледар — тількино недільне сонце зійде, шусть на весь день велосипедом за місто...

Марія заклiпала плачевно віями, і Семенові раптом стало її жалко. Він побачив схрещені на грудях її спрацьовані, порепані руки і відчув, як щось стискає його за серце.

Він швидко допив чай і, тихо зачинивши за собою двері, вийшов на вулицю.

А за той час «ледащо» був уже за п'ятим горбом. Під'їхавши до ставка, що здалеку ще блищав під лісом, він заліз у високу траву, роздягнувся, викупався, а потім ліг із зажмуреними від сонця очима. Мрійник одним оком поглянув на небо: по ньому повільно пливла біла, самотня хмарка. Коли він згодом розплющив друге око, хмарки вже не було, її всмоктав блакитний океан небосхилу.

І тоді неспокій охопив душу хлопця. Не так уже гріло сонце, не так пахли квіти. Він одягнувся і, нарвавши нашвидку китицю диких рож, поїхав назад до міста.

Зупинившись перед будинком передміського клубу, він поставив велосипед під стіною, а сам приєднався до гурту людей, що стояли під вікнами. Впізнав голос батька, не той, що ним він говорив дома, а той інший, глибокий і дужий, яким старий агітатор звик промовляти на зборах. Володимир заглянув у повний народу душний зал. Батько його стояв на трибуні, говорив, і піт струмочком стікав по його скроні. Мова йшла про позику державі. Семенові часом невистачало слова, і він тоді замовкав на хвилину, морщив зблідле чоло і, нарешті, знаходив це слово, жбурляв його в людську масу.

Твердий характер був у старого майстра. Працюючи на тому ж паровозо-вагоноремонтному заводі, що й син (хоч в іншому, котельному, цеху), він ніколи не спитав про Володимира: що робить, як працює; більше того, він дав собі слово навіть не заходити в той цех. Правда, деколи, ніби ненароком, він заглядав у напіввідчинені двері, за якими працював його син, а часто навіть розмову заводив з начальником механічного цеху.

— Ну, як там у вас?

— Нічого.

— Як це «нічого»? Виходить, нічого у вас не робиться?

Начальник механічного цеху відповідав:

— Ви, мабуть, випили, друже. Наш цех — не цех, а золото. Навіть син ваш, і той працює на славу: вчора за зміну 50 токарських ножів вигострив.

— Ге, ге! — посміхався Семен. — Такий ледар, і 50 ножів вигострив. Подумаєш! А втім, це не цікавить мене нітрохи.

А Володимир горів на роботі, хоч і не переставав їздити рано-вранці на поля, звідки кожного разу привозив додому

величезні букети квітів, яких, як і раніше, скрізь було повно: і на столі, і за образами, і за дзеркалом, і навіть з шафи визирали цікаві головки барвінку.

— Щоб ти нюхав — не нанюхався! — стогнав старий і нарікав перед дружиною, що від цього запаху йому, мабуть, загинути доведеться, бо й так уже, коли встає зранку, в голову його немовби хтось олова налив. Володимир мовчав і не дивився батькові в вічі. Не дивився навіть тоді, коли, йдучи на роботу, проходив повз дошку пошани, де вже три місяці висів великий знімок старого Семена Василишина. Він підносив голову тільки біля верстата і там мав підстави підносити її щораз вище. Молодий токар бив усі рекорди, стаючи поступово віртуозом своєї справи. Начальник цеху не знав уже, як його хвалити. А Семен про те все також нічого не знав.

Одного ранку, за десять хвилин до початку роботи, Володимир, проходячи повз будку, раптом зупинився. На нього дивилося з дошки пошани його власне, веснянкувате обличчя. У Володимирових грудях завмерло серце, і він не чув навіть, як залунали в коридорі великі кроки його батька. Той хотів обминути сина, але ж взяла його цікавість.

Старий трохи не крикнув від здивування. Поруч з ним красувався на дошці його рідний, найрідніший син Володимир, токар механічного цеху. В обох щось тепле підпливло до серця, і вони, самі не знаючи як, опинилися в міцних-міцних обіймах. Коли ж нарешті нестало їм духу, старий витер рукавом сльозу і, притискаючи сина до себе, попростував заводським подвір'ям. Раптом Володимир швидким кроком відійшов від нього, прихилився і зірвав самотню незабудьку, що якимось чудом тут виросла, притулившись до стіни заводу. Молодий токар понюхав її з привички і, широко посміхаючись, причепив її батькові до грудей.

— Ти... просто дурень! — сказав старий.

Але квітки Семен кілька днів не виймав з петлиці. А коли вона цілком вже зів'яла і зсохла, старий поклав її обережно в «Робінзона Крузо», об'ємисту книжку, що її він завжди читав, коли доводилось лежати хворим, і яку беріг, як кращий спогад свого дитинства.

ДЖЕННІ

І вірити не хочеться, що це було так недавно.

В чудовий серпневий день, на самого спаса, Дмитро Люлик, син Михайла, сидів у колі милих друзів і допивав п'яту з черги пляшку горілки, коли це широко відчинилися двері і в них з'явився Штефан Люлик, син Антося. Штефан був невеличкий ростом, худорлявий, проте, побачивши його, Дмитро зблід і пошукав рукою на столі ножа. Поки знайшов його, інший ніж блиснув перед його очима, і холодна сталь трохи не навиліт пробила Дмитрові богатирські груди.

— Тогідного року на самого спаса ти вдарив мене в писок, — сказав, наче прохаючи вибачення, душогуб, — але віднині за рік ти не робитимеш вже цього більше.

Смертельно поранений, Дмитро не чув його слів. Бризкаючи навколо себе кров'ю, він побіг вулицею. Пробігши так півсела, впав, мов колода, під порогом кума Івана, Федорового сина. Коли підняли над ним лемент дружина Параска і двоє малих дітей, Дмитро непорушними, тьмяними очима вдивлявся в блакитне небо Гуцулії.

Темний осінній вечір. З далеких узворів, з понурих провалів виповзли спроквола чорні стовбури хмар і повисли над селом стрепехатою марою. В задрипаній хатчині старої вдови Естерки, як і щовечора в той час, зібралося чоловік десять легінів. В руках у хлопців засмальцьовані карти, в серцях надія на «великий виграш». Посміхнулося щастя Антосеві Деркачу, Івановому синові. Зароблені надлюдською працею в лісах гроші котилися сьогодні по столі простісінько в Антосеву кишеню.

Опівночі його партнерам було вже цього забагато. Коли ж один з них помітив, що Антось просто-напросто грає на фальшиву карту, завищав:

— Йоймі, йоймі, уб'ю собаку!..

Заколивався стіл, покотилися на підлогу пляшки і Деркачеві гроші. Один по одному виплигували тіні за вікно, наздоганяючи шахрая-невдаху.

А той, охоплений смертельним страхом, летів, мов на крилах, спотикався, падав, потім знову підводився, і коли нарешті відчув, що бігти йому далі несила, в грудях його щось захрипіло: «Мамо, мамо!..»

Він упав і не вставав уже. Було тихо, за ним уже не бігли. Проте він підвівся аж тоді, як хмари запалали загравою пожежі. Це на медвежій галявині горіло бідняцьке Деркачеве сіно.

Позойкуючи стиха, парубок попростував додому. Мати і сестра спали, не знаючи, яке лихо скоїлося з їх Антосем. Непритомний з розпачу, Деркач вийшов надвір, знайшов у клуні сокиру і вернув до хати. Рубнув у голову сестру, рубнув матір, а як благословлялося на світ, закляк під порогом з перерізаним бритвою горлом.

Ранком виїжджали з села рекрути. Дженні стояла на горбочку перед хатою і вимахувала до них хусткою. Але пилюга, що хмарою здіймалася за підводами, приховувала її від очей рекрутів. Ті, вдаючи п'яних, співали:

Ой, підемо, товаришу,
Підемо, підемо,
А як верба грушки вродить,
То сьи повернемо...

Вслід за підводами їхав на велосипеді комендант поліцейського постерунку. Дженні знала його вилинялі очі і тихий, підлесливий голос. Це він наказав їй два роки тому зійти з естради, коли декламувала в читальні вірш Івана Франка, це він подбав про те, щоб її засудили на дев'ять місяців тюрми за опір поліцаєві. Ця історія трапилася на «ямах», де жінки споконвіку мочили коноплі. Директорові школи не подобався запах, що його врядигоди заносив від ям вітер під директорові вікна. Він поговорив з комендантом постерунку, і той, недовго думаючи, послав туди одного з поліцаїв. Але жінки і не думали від-

Гімназія в Перемишлі, де вчився Я. Галан.

мовлятись від своїх прав, а на вимогу поліцая відповіли гучним сміхом. Найголосніше сміялася Дженні. Обурений поліцай вдарив її раз у шию, та коли хотів ударити вдруге, отримав від дівчини такого струсана в живіт, що клубком покотився у воду.

Від того дня село почало інакше дивитися на похмуру, мовчазну Дженні, про яку досі тільки й знали, що вона народилася в Америці, куди її батьки виїхали були на заробітки.

Коли гуркіт підвід затих удалині, Дженні зав'язала хустку і пішла до клуні. На току золотилися снопи жита. Міцні руки Дженні уміло закрутили ціпом, і зерна застрибали в ритмічному танці. У важкій, недівочій праці топила Дженні молодечу енергію, що інколи, здавалося, розривала груди.

Минула зима, раз іще обновилася земля, а коли почали червоніти буки, по селу пройшов подих історії. Одна по одній прибували автомашини, з них висідали з заціпенілими ногами люди у військовому і цивільному, просили молока і раз у раз боязко зводили очі на небо. Коли ж остання машина зникла між високими горами — по селу поповз страх. То там, то сям польські вояки, тікаючи, палили села, вбивали людей. Залюднились тоді вересівські ліси, і з криком сов перекликався по ночах плач немовлят.

В будинку-читальні вечорами було тихо-претихо, і ніхто не здогадався б, що там молоді радять пошепки раду. Бідняк Михайло Селич, син Василя, що вмів запускати коровам сонду [1], стискав у руках покинуту солдатами рушницю і радив повбивати всіх поліцаїв. Ще нужденніший бідняк Василь Люлик, син Дмитра, сказав, що краще їх роззброїти й арештувати.

Раптом десь поодалік читальні зацокотів кулемет. Хлопці принишкли і лише одчайдушний Микола Селич, званий Макогоном, зважився вийти на поріг. Як незабаром виявилось, це космацькі легіні приїхали підводою в село і, засипаючи градом куль хату панського управителя, сповіщали вересівцям велику новину — більшовики в Коломиї.

І тоді, якось раптом, загомоніло село, заворушилось і, як на команду, темні хати в одну мить розгорілися вогнями.

Жорстока була того року зима. В приміщенні сільради

день і ніч палилося в грубці. Співали вже перші півні, а голова і секретар все ще сиділи над паперами. Від кіптяви, що тонкою змійкою здіймалася над лампою, в писаря немилосердно боліла голова. Павло Кільський ще раз відчинив двері, і ще раз увірвалася в кімнату хвиля морозного повітря.

— От нещастя! — обізвався Кільський. — І так погано, і так не краще. Сам сатана видумав таку лампу.

Секретар Антось Люлик, син Івана, звів на нього сірі, гарні очі.

— Підождіть, Павле, буде ще і в нас електрика. Повернеш вимикач, і в хаті як удень стане ясно. А на вулицях наших за північ горітимуть ліхтарі, і не загрузне нога твоя, Павле, в болоті, бо асфальтом вимощені будуть шляхи. Прехороший буде незабаром наш Вересів.

Павло любив слухати Антосеву бесіду, як малим хлоп'ям любив слухати бабині казки. Цей парубок з ніжними рисами обличчя і білими руками (туберкульоз довгі роки не давав йому працювати) багато читав і тому багато знав, а ще більше вигадував. І саме ці Антосеві вигадки найбільше любив голова вересівської сільради.

— А де клуб побудуємо, Антосику? — питав, пихкаючи люлькою.

— Клуб на горбочку, біля роздоріжжя поставимо. Високий, метрів на п'ятнадцять, а на покрівлі, на самому шпилі, три червоні зорі зорітимуть, щоб їх навіть шепеляві Бодруки з полонини бачили.

— Ото буде життя! — зітхнув мрійливо голова. — На п'ятнадцять метрів висоти, на тридцять завширшки, а в шафах цікавих книжок, як того піску в морі...

Але чим далі, тим менше ставало їм обом часу на балачки. Поповзли селом тривожні чутки про те, що з Англії йде велике військо панів і в рюкзаку кожного панського солдата по мотузкові на шию мужикам, які сприяють більшовицькій владі.

Довго билися в сільраді з думками, але нічого не могли придумати. Нарешті, Антось Люлик пригадав собі Дженні.

Коли зайшов до неї, вона сиділа на ослінчику і пряла.

— Прядеш собі? — спитав.

— Пряду.

— А тимчасом в селі хтось мотуз на наші шиї мотає.

Дженні подивилася на нього з-під густих брів.

— Хіба ж то мало вас?

— Який там біс! Макогін в районі чортом увихається, Кублачок по дев'яти селах ходить — хворих корів оздоровляє, Зубряк і Сковородка по містечку з службовими портфелями бігають. Зваж на це, Дженні, май милосердя!

Дженні низько похилила голову, щоб не побачив легінь, як щоки її загорілися вогнем радості.

Вона ще цього вечора побувала в Марійки, Олени і Гафії, а на другий день четвірка дівчат розбрелась по селу. Одна ставала в черзі під кооперативом, друга мандрувала з вечорниць на вечорниці, третя з ранку до вечора стриміла в млині, четверта — у читальні. Скрізь вони несли горде і крилате слово, їдким сарказмом вбиваючи стоголосу плітку.

А за три дні Дженні прийшла до сільради і відрапортувала голові:

— Я докопалася до самої середини.

— Кажи, славна дівчино!

— Лісничого жінка, багач Томич Юзь і стшелець [2] Михайло Урбанович.

Незабаром село заспокоїлось, але славні дівчата вже не розлучалися в роботі, хоч Дженні і Марися засідають уже в сільраді, і тільки Гафія та Олена робили далі своє хатнє діло.

Минуло всього кілька місяців, тихими стали вересівські ночі. Не спалахують більше пожежами копиці сіна, і ніхто за весь той час не вистрілив нікому у вікно. Віконце в Естерчиній халупці осліпло, згасло, бо й як же легіникам витрачати час на карти, коли всілякої роботи в них по вуха, а грошей — коби стільки здоров'я, що грошей!

А втім, нехай би хтось попробував сьогодні буянити в селі. Як з-під землі виростуть навколо нього мускулисті хлопці і лагідно скажуть:

— Ходім, милий друже, подивитися, як сільрада працює...

Парубок відразу втрачає резон і слухняно йде разом з ними. Ще до кладовища не встигли дійти, а вже в дверях сільради стоїть, взявшись у боки, Дженні і холодним, як сталь, зором пронизує деліквента [3].

— От цяцю мені привели, щоб ти пропав, гаспиде! — каже вона і, зашелестівши спідницею, відвертається згірдливо. — Не гоже дівці на такого дивитися очима.

Почувши це, буян червоніє, блідне і тільки про те мріє, щоб скоріше вже опинитися в холодній, де не чутиме,

може, вбивчого сміху, що ним люди відповідають на слова Дженні.

Одної літньої ночі, в самі жнива, Дженні, відходячи з сільради додому, кинула оком на барометр.

— Антосику, — сказала вона, — подивися ти і скажи, що віщує ця штука. Невже бурю?

— Велику бурю, Дженні, — відповів секретар. За три останні дні, коли щасливо обійшлося без дощу, люди ледве встигли зжати свої невеличкі підгірські жита і тільки частину пов'язали в снопи. А стрілка барометра, звернена на бурю, при безперервному західному вітрі, віщувала нову серію дощів.

— Треба скликати хлопців, — сказала, подумавши, Дженні.

Антось накинув сердак.

— Скличемо хлопців, Дженні.

Цієї ночі в селі ніхто не спав. Заспані парубки бігали від хати до хати, і, де з'являлися вони, там негайно спалахувало у вікні світло і з двору виїжджав віз.

Дженні стояла на мості і зупиняла підводи, що ними окремі селяни везли до Коломиї бутин [4].

— Яке право маєш? — питали її з гнівом.

— Неписане, але також радянське. Завтра велика буря пройде, а з нею дощі, і пропаде наш хліб, люди добрі.

— Я свій уже звіз... — крикнув хтось, поганяючи коня.

Але рука Дженні тримала вже коня за вуздечку.

— А Федорчина вдова звезла вже?

— Вона мені не брат і не сват! — почула відповідь.

— А хто ж ти будеш такий? — спитала дівчина, і електрична лампочка в її руках кинула на погонича сліпучий жмут світла.

— Іван Люлик, син Миколи... — відповів той, розгубившись.

— Я також Люлик... — тут голос Дженні трохи зламався, — але такого ірода в роді своєму не знала.

Дженні відійшла від підводи, а «ірод» проїхав ще кілька кроків вперед, потім зупинився, подумав, скинув колоди в рів і заїхав перед сільраду, де секретар давав розпорядження.

Цього дня, під вечір, коли темносиня хмара затягнула трохи не півнеба, з району приїхали на велосипедах і Ма-

когін — агрономом, і ветеринар Кублачок. З ними приїхали всі ті, що мали в своїх жилах вересівську гарячу кров. Вони негайно заступили найбільш знеможених.

Як останні вози заїздили під клуні, з олов'яних хмар з шумом ринуло на село ціле море води.

Світанком село сповиває густа веренева мряка. Щуляться від холоду Василеві хлопці і нетерпляче чекають батькової команди, щоб сісти на підводу.

— Влазьте! — гукає Василь, любуючись, як його сини блискавичним стрибком займають свої місця на підводі.

— Слухайте, хлопці, мого бефелю, — рубає гостро старий австрійський вояка. — Я за вас молотитиму, я за вас до лісу по ріща ходитиму, я сам возитиму гній. Тепер простих людей часи настали, і ви, гунцвоти, маєте вчитися, вчитися і ще раз вчитися, щоб стати за чотири-п'ять років інженерами, докторами, генералами, адміралами, одним словом, чим хочете! Зрозуміли бефель?

— Так, батьку! — гукнули у відповідь хлопці.

— Поїхали! — крикнув старий, і підвода рушила з місця.

Коли під'їхали до краю села, побачили Дженні, яка з портфелем у руках стояла перед хатою і махала до них рукою.

— Прощай, Дженні! — гукнув баском Кость, а за ним трохи тонше Іван, та Дженні вже їх, мабуть, не чула, бо великими, чоловічими кроками перейшла дорогу і подалася на стежку.

Хлопці довго дивилися за нею, не спускаючи очей з її портфеля, про який кружляли вже в селі легенди. Говорили люди, що вона день і ніч тримає в ньому плани того нового Вересова, що постане не сьогодні — завтра. Села електрики, асфальтових доріг і палацу-клубу, села чудових садів, які родитимуть розкішні, виплекані колективною працею яблука. Плани ці, розповідали люди, затвердила, мовляв, уже сільрада, підписав, казали, і голова райвиконкому. А носити і берегти їх любовно, щоб клятий ворог не вкрав, доручили найсильнішій людині села — Дженні...

Хлопці проводжали зором дівчину, поки не накрила її золотава мряка.

ШКОЛА

Грицько Гуцало любить книжки. В його великій дерев'яній скриньці — ціла бібліотека. Там і Шевченко, і Конан-Дойль, і Франка «Мойсей», і Марка Твена «Пригоди Тома Сойєра». Кожна книжка дбайливо оправлена в зелений папір, на кожній старанно виведені заголовок і номер.

Всі ці книжки Грицько читав уже двічі, а деякі з них і тричі, завжди з тим самим глибоким, неповторним хвилюванням, до якого здатні лише діти.

Грицько Гуцало знає: багато книжок є на світі, і не під силу прочитати їх усі одній людині, та читати треба багато, якомога більше, аж до самої смерті. Життя без книжок — це для Грицька щось таке убоге, беззмістовне і тьмяне. Це весна без квітів, це нічне небо без зір.

Під високим чолом цього тендітного хлопчика безліч думок, і не завжди він уміє знайти на них відповідь. Наприклад, як збудувати такий міст, щоб по ньому ходили поїзди.

Тому Грицько так тужить за школою. Цій тузі пішло вже на четвертий рік, а народилася вона в пам'ятний для Грицька вересневий четвер, коли з Дрогобича прийшов німецький папірець, яким заборонялися і п'ятий клас, і шостий, і сьомий. Це був для Грицька удар, якого він не міг забути: образа до самого скону житиме в серці.

Та настав день, коли з Дрогобича перестали надсилати німецькі папери, а замість них листоноша почав приносити українські. В цих паперах було лише кілька слів,

та цих кілька слів були для Грицька всім: він став учнем шостого класу.

Але недовго був ним. Якось сірим осіннім світанком батько збудив Грицька і сказав:

«Вони підпалили школу».

Хлопець притьмом вибіг з хати. Двоповерховий будинок школи нагадував величезне багаття. З балкона звисала на мотузці людина з кучерявим волоссям і в крутежі розпаленого повітря колихалася, як серце дзвона. Грицько впізнав свого вчителя і зрозумів, що «пан професор» ніколи не підійде до нього.

Того ранку Грицько прокляв бандерівців.

Він став «істребком». Батько, старий солдат ще з першої світової війни, муштрував його вечорами посеред хати, а рано-вранці проводив у березовий гай і вчив стріляти у ворога.

— Ти вже справжній жовнір, — сказав йому через тиждень, — але при мені ти будеш ще кращий. Повоюємо разом.

І вони воювали. Разом ішли в засідку, разом несли в селі варту. Грицько чекав свого бойового хрещення, і йому вже здавалося, що доля глумиться над ним. Минув місяць, і вона ні разу ще не поставила Грицька віч-на-віч з «бандерою».

А строк підходив. Селом блукав страх, він залазив під стріхи і вночі блудними вогниками жеврів у людських очах. Одного ранку в хаті на краю села не стало ні одної душі, — навіть дворічна дівчинка не уціліла від звірячої розправи. Згусток мозку дитини прилип до щоки її, зарубаної цією ж сокирою, матері. Кілька днів пізніше така ж сама доля спіткала дві інші родини.

За віщо? Про це вже ніхто не питав. Про це люди не питали вже четвертий рік, ще з того дня, коли через село промчав на мотоциклах перший німецький патруль.

На початку листопада поповзли хатами темні чутки: на село готується напад. В недалеких лісах з'явилася велика банда. Говорили: йде бандитів тьма-тьменна, а на чолі їх — німецький генерал.

Грицько Гуцало знав, скільки було в цьому правди. Банда нараховувала чоловік двісті п'ятдесят, і командував нею не генерал, а звичайний лейтенант німецької поліції. Проте й цієї кількості харцизів було досить, щоб село пішло з димом, а його жителі стали жертвою кривавої

розправи. Все залежало від того, чи вдасться бандерівцям застати «істребків» зненацька.

Грицько не спав уже третю ніч. Почервонілі очі нестерпно боліли, обличчя набрякло від холодного, вогкого вітру. Хоч як боровся хлопець із сном, щораз частіше траплялося, що він на мить засинав. Це було понад сили Грицька.

Наступного ранку при перевірці командир рою сказав йому:

— Банда поки що відійшла. Йди, хлопче, поспи!

Коли Грицько прокинувся, вечоріло. В деяких хатах мигтіли вогники, село начебто поверталося до звичайного, мирного життя. По той бік річки, на хуторі, квиліла скрипка і глухо дзеленьчали цимбали. Це було перше весілля тієї осені.

Грицькові закортіло потанцювати. Нашвидку повечерявши, він закинув на плече гвинтівку і подався на хутір.

На мості стояв вартовий. Грицько впізнав у ньому батька. Старому було щось не по собі. В такі хвилини син не любив його.

— Ще тебе там не було! Всі в одну хату. Прийдуть бандери і, як мишей, вас передусять...

Грицько не відповів. Він з досвіду знав: в таких випадках краще було не чіпати старого. Раптом хлопець згадав, що в нього було тільки п'ять патронів.

Стрімка стежка вела на горбочок. Хлопець окинув оком снігову рівнину, за якою чорніли ліси.

Рвучкий вітер обпік обличчя хлопця, і тоді він почув щось, що нагадувало далекий людський голос. Це тривало тільки мить.

Грицькові стало холодно, він відчував, як по його спині забігали дрижаки. В його вухах усе ще дзвенів далекий голос. Він хотів був побігти до хати кликнути «істребків», та думка про те, що він міг таким чином виставити себе на сміх, скувала його рухи. Мало що могло йому причутися після трьох безсонних ночей.

Хлопець боявся одного: щоб бандити не підійшли зненацька до хати, де забавлялися «істребки». Вона стояла досить далеко за селом, і в цю пору можна було підкрастися до неї непомітно. Правда, за всіма даними, банда ще вчора відійшла на північ, та ледве чутний оклик з рівнини насторожив Грицька. Він знав, з ким має справу:

ті двоногі вовки були небезпечніші за своїх четвероногих побратимів.

Пітьма сповила світ, і здавалося, що вже не буде ні кінця, ні краю розбурханій сніговій стихії. Минали хвилини, вітер дужчав. Грицька морозило. Він пробував зогріти себе спогадами про мужніх героїв оповідань Джека Лондона, про відважних мандрівників, яких день і ніч хльостав крижаний подих Півночі, однак він не міг забути і про те, що їх захищали хутра з вовчої шкіри, а в нього була тільки підшита вітром шинелька...

Грицька почали гризти сумніви. Далекий голос з полів міг бути звичайним гомоном вигуку, що вибіг з-поміж хат і луною відбився від горбів. Так воно, мабуть, і було. Грицько знав вдачу бандерівців: вони підкрадалися до своїх жертв тихо, тихше, ніж тхір до курника. Слух обдурив його.

Проте Грицько не рушив з місця. Хлопець знав: що б не було, він стоятиме тут до самого світанку, боротиметься з холодом, із сном, бо не знало б інакше його серце спокою. Він був солдатом і месником і таким залишиться до часу, коли знову засяють вогні в хатах, коли ходитимуть люди на весілля з безжурними піснями, коли сокири рубатимуть дрова; замість дитячих голів, а вчителі не розплачуватимуться більше мученицькою смертю за те, що вони вчителі. Як завжди у тяжкі хвилини, так і тепер, здавалося хлопцеві, що на нього дивиться весь Підбужанський район, а може — хто зна — і вся Україна...

Музика змовкла. Ще одна мертвецьки тиха ніч лягла на змучене село. Вітер раптом якось ущух, і сніг знову ліниво клався пластами.

Перед очима Грицька щось заколивалося. «Істребок» здригнувся. За двадцять кроків від нього з'явилась людина, за нею друга, третя, четверта. Поки з-за кущів виринула п'ята, Грицько знав уже, з ким має діло. Це були бандерівські розвідники; за ними, трохи ліворуч, на відстані 200 кроків, відривався від снігу цеп.

У грудях хлопця заколотилося серце. Відступати було пізно, але він міг прилипнути до верби, і різуни пройшли б, не помітивши його. Та за спиною в Грицька було село, були малі діти, були їх батьки, Грицько не зрадить їх, Грицько взагалі не знає, що таке зрада.

Він недовго цілив — не було на те часу. Спокійно натиснув курок, і з-поміж його рук посипались іскри.

Постріл громом прокотився по горбах. Передній бандит змахнув руками і впав горілиць. Інші залягли, та поки вони відкрили вогонь, Грицько встиг уже зайняти вигідну позицію за жолобком із замерзлою водою.

В замку його гвинтівки було чотири патрони. Їх треба берегти. Це були останні краплі води у флязі подорожнього, що опинився серед африканської пустелі.

Кулі бандерівців злісно постукували об прикорінь верби. Коли один з бандитів спробував був піднятись, Гриць вистрілив удруге і — дав маху. Стрельнув ще раз — з таким самим результатом. Десь зліва обізвався автомат, і зараз після цього настала тиша.

Гриць не спускав ока з бандитів. Залишивши тіло вбитого, вони повільно відповзали.

Грицько обережно підвівся і, сховавшись за вербою, скинув очима на яр. Бандитський цеп швидко просувався вперед, до села залишалося йому не більше трьохсот метрів.

Була дорога кожна секунда. Низько нахилившись, Грицько побіг угору. Він повинен був будь-що випередити бандитів.

«Невже ж у селі не звернули уваги на стрілянину?» — подумав у розпачі. Прицілився ще раз. Немов глузуючи з нього, бандити не відповідали. Обабіч шляху цеп раптово розірвався, і чоловік двадцять бандерівців зникло в придорожніх ровах. Вони пройдуть ще двісті кроків і блискавичним наскоком захоплять міст. Що далі буде, Гриць волів не думати. Картина палаючої школи і повислого трупа вчителя ніколи не зникала тепер з його очей.

Хлопець трохи не заплакав сльозами гніву і образи. Бандити підходили вже до річки. Місяць, що визирнув з-за хмар, освітив їх праве крило на протилежному горбі: там бандерівці наблизились до перших хат майже на відстань револьверного пострілу.

Грицько знав, чим це пахне.

Він злісно жбурнув гвинтівкою об землю. Залишалось ще тільки одне — кричати. Грицько підняв уже долоні до уст, коли над хатами блиснула ракета, а слідом за нею ввесь край села заіскрився залпами гвинтівок і клекотливими чергами з автоматів. Кулемет обізвався, коли бандерівці повилазили з ровів і юрбою кинулись на міст. Та вже перша черга скосила їх.

Грицько був на сьомому небі. Рискуючи потрапити під

вогонь своїх людей, він притьмом збіг з горба. Через хвилину «істребок» був уже в рові. Перед ним лежав мертвий бандит із затиснутим у руці пістолетом.

Саме цього й треба було Грицькові. Вмостившись за кущем шипшини, він посилав короткі, прощальні черги за втікаючими бандерівцями. А потім, майже з усім селом, піднявся в атаку. Вітер тамував його подих і глушив його радісний вигук, що був вигуком безсмертного Клаасового сина:

— Ура! Перемога за гезами!..

МІСІС МАККАРДІ ВТРАЧАЄ ВІРУ

Місіс Маккарді була дуже чемна.

— Ви поспішаєте до Дахау? Можете поїхати зі мною.

Знайомство наше почалося чверть години тому, і фрази, якими ми обмінялися в бюро «табору преси», мали чисто діловий характер: я шукав нагоди, щоб дістатися в Мюнхен.

— Дуже вам дякую за допомогу.

Під час жвавої розмови ми перейшли на тему недавно закінченої війни.

— Ми вірили в цю війну: скептицизм — це не американська риса характеру. А сьогодні... сьогодні боюся, щоб з цієї кривавої купелі ми не вийшли брудніші, ніж коли-небудь.

Я не зовсім розумію мою сусідку.

— Боюся, що говоримо на зовсім інших мовах, місіс. Якби не відвага солдатів Сталінграда, то хто знає, чи «Куїн Мері» не віз би сьогодні до якогось з європейських портів черговий вантаж уже американського палива для крематоріїв Дахау і Освєнціма. Ні, місіс Маккарді, ваш син не загинув даремно.

— Дякую, — кинула сухо.

Ми довгий час мовчали, не відриваючи очей від далечі, що насувалась на нас лісистими, грізними горбами, а потім наблизившись, розступалась і розвіювалась, як учорашній сон. Нарешті, моя цікавість перемогла.

— Насмілюсь пригадати вам, місіс, що ви не поставили крапки над «і». Ви, може, мали на думці Індонезію?

— Ох, сер! Не нагадуйте мені в такий чудовий ранок про наших англійських родичів. Якщо вони дізнаються, що про них так багато говорять, можуть, чого доброго, луснути

від зарозумілості. Інша справа, що то був би, мабуть, найкращий вихід з ситуації.

— Це голос шотландської крові?

— Ні, це голос американської крові. Шотландське прізвище залишив мені чоловік. Ви, здається, мали вже не одну нагоду спостерігати взаємини між нашими джі-ай і томмі [1].

— Так, це обопільна «блискуча ізоляція».

— Я б це інакше назвала, але хай буде по-вашому. До вашого відома, мене не англійська політика бентежить. Від британського аристократичного вола наївно було б вимагати чогось більше, як шматка тухлого м'яса.

— В більшості випадків цю політику важко відрізнити від американської, не так?

-- Ви вгадали. Найбільше дратує, ні, бісить мене, коли чую або читаю ці нестихаючі компліменти наших нинішніх світил над могилою президента, що поклявся звільнити людство від війни, злиднів і страху. Це вже щось гірше, ніж лицемірство, це — цинізм.

Обурення місіс Маккарді мало всі елементи щирості; її голос зливався тепер з гнівним рокотом мотора, що саме долав висоту.

Трохи згодом вона додала:

— Найсумніше те, що народи не бачать трагізму ситуації, або не хочуть бачити.

— Народи тут ні при чому, місіс.

Місіс Маккарді з іронією закопилила губи.

— Коли дивитись з висоти ваших принципів, то це, може, так. Але дозвольте мені мати в л а с н у (треба було чути це «власну») думку, думку, народжену, зрештою, юнррівським досвідом.

Розмова ставала цікавою. Я визнав за потрібне поспішити місіс Маккарді з допомогою.

— Сподіваюся, ви погодитесь зі мною, що цей юнррівський досвід дорого обходиться народам, і боюся, що обійдеться ще дорожче...

— Безперечно. Є святощі, якими не можна торгувати безкарно.

— Таким чином можна втратити не тільки моральний кредит...

Місіс Маккарді зиркнула на мене скоса:

— Можна, кажете? Він уже втрачений. Особливо після скандалу в Дахау.

— В Дахау? За Дахау відповідають сьогодні нюрнберзькі підсудні.

— А згодом ми відповімо перед судом історії...

— Ви, очевидно, маєте на думці Мюнхен і все, що сталося після нього?

— Ні, сер. Я говорю про Дахау і про все, що сталося в ньому після його ліквідації. А я не забула і не забуду, що американські солдати порушили святе право приюту. Треба було тільки бачити, як ці люди плакали і виривали собі волосся, коли їх віддавали вашим властям!

Я не вірив власним вухам.

— Місіс Маккарді? Ви проливаєте сльози над...

— Авжеж, над колабораціоністами, зрадниками чи як ви їх там називаєте. Однак для мене, американки, вони насамперед люди, люди, що страждають. А втім, не забудьте, сер, що війна вже скінчилася.

Логіка моєї сусідки була гідна її етичних принципів.

— Ви помиляєтесь, місіс. Ще не скінчилася, ні в якому разі не скінчилася війна проти уцілілих камелотів [2] досить відомого вам Адольфа та проти...

— ...ідіотів, ви хотіли сказати? Дякую.

— Нема за що. З ідіотами не так уже важко було б упоратися. Гірше, коли ці камелоти мають протекторів і... мамок в особах на зразок вас, місіс.

— Ваш нахил до епітетів, сер...

— Менше, напевне менше небезпечний, ніж ваша турбота про послід націстського диявола. Зрештою, можу вас заспокоїти. Американці видали всього кілька десятків зрадників, і то тому тільки, мабуть, що вони в минулому стріляли по ваших джі-ай. Основна ж, кількасоттисячна, маса цієї публіки й надалі перебуває під вашим любовним піклуванням.

— У вас, мабуть, нетерпимість у крові, коли вас не зворушує навіть доля нещасних дітей.

Я не встиг відповісти. Раптом заскреготіли гальма, і місіс Маккарді зупинила машину перед двома молодими джентльменами в американській формі (без відзнак) і з біло-червоними стрічками на грудях. Обидва джентльмени показували пальцем на небо.

— Сідайте, — сказала з материнською усмішкою місіс Маккарді.

— Данке шейн! — відповіли джентльмени чистим га-

лицьким акцентом, сідаючи в машину. Мене здивувало, звідки вони взялися в цій безлюдній околиці.

— Ви де живете? — спитав я.

Українська мова не справила на джентльменів ніякого враження. Один з них, шатен з широким шрамом на щоці, ліниво тицьнув рукою в бік лісу. І дійсно, в проліску можна було побачити триповерховий будинок казармового типу, цілий, немов плющем, оповитий гірляндами напівголих, засмалених на сонці тіл. Ця картина зробила на моїй сусідці помітне враження, і ведена її рукою машина мало не в'їхала на загорожу з кільчастого дроту.

— Якщо не помиляюся, місіс Маккарді, це ваші вихованці...

На обличчі місіс Маккарді з'явилось щось подібне до рум'янця.

— Ви не помиляєтесь.

— Чи не вважаєте, що ледарство не найкращий спосіб виховання?

— Це питання прошу задавати кому іншому.

— Кому, місіс?

— Хоча б навіть командуванню третьої армії ЮНРРА, котра, на жаль, турбується переважно тільки про тілесні потреби переселених осіб.

Місіс Маккарді почувала, мабуть, себе ніяково.

— Чи не обридло вам таке життя? — звернувся я до нових пасажирів.

— Ніби яке? — запитав дебелий брюнет мелодійним львівським акцентом.

— Ледарське.

— Ні.

— І так до самої смерті?

— Не думаємо ще вмирати.

— Про нас думають американці, — додав шатен.

— І що ж там вони видумали?

— Говорять, що нас ще трохи підгодують, а потім підемо в їхню армію, в Японію чи кудись там. Обіцяють нам американське підданство після трьох років служби.

Я лояльно перекладав місіс Маккарді все, що говорили «переселені» джентльмени.

— Ви поляки?

— Ні, — відповіли хором пасажири, — ми українці. Поляків взяли вже до сторожової компанії. Там вони служать біля американських пожитків.

З правої сторони дороги тягнулося величезне поле, наїжене сотнями, тисячами гарматних стволів. При вході стояв сторож цього монументального складу в американській касці з польським орлом.

— Сервус, Ясю, — крикнув до нього брюнет і, звертаючись до мене, сказав: — Це з «бригади св. хреста» НСЗ [3]. Як прийшли рік тому з Польщі, юрбою, так і служать юрбою.

— Холеричні хлопці, — уточнив інформацію шатен. — Як тільки посваряться при картах, вони відразу хапаються за ножі.

— А ви?

— Ми в гроші граємо рідко. ЮНРРА мало платить.

— А чи можна знати, чому ви носите на вилогах стрічечки з польськими національними кольорами?

— Сказали нам, що так краще, більшовики не будуть мати до нас права.

— Хто ж міг вам сказати таке?

Місіс Маккарді квапливо перервала нашу розмову.

— Боюся, сер, що ви зловживаєте балакучістю простих хлопців. Невже ви не хочете зрозуміти, що інтелектуальний рівень цих хлопців ні в якому разі не відповідає вашим, делікатно кажучи, надмірним вимаганням. Я вже не говорю про те, що ваш спосіб задавання питань нагадує слідство. Чи ж ви навіть тут, де найвищим правом є право американське, не можете забути цим симпатичним хлопцям того, що вони по-своєму розуміють і люблять волю? Чи ж ви...

— Ві шпет іст ден? — перервав потік її красномовності брюнет.

Місіс Маккарді відірвала ліву руку від руля, і на сонці заблищало золото її годинника.

— Без п'яти хвилин пів на десяту, — відповіла місіс з усміхненим по-материнськи обличчям.

Не встигли ще ми проїхати 200 метрів, як брюнет, стараючись, мабуть, виразити пристрасть до американських манер, фамільярно поклепав місіс по плечах.

— Стоп! — крикнув, і авто слухняно зупинилось.

Цим разом молоді джентльмени постановили блиснути манерами з нашої півкулі. Спочатку припав до ручки Маккарді шатен, за ним брюнет. Виглядало це дуже гарно. О, місіс Маккарді прощалася з ними з очима, повними сліз.

Раптом місіс Маккарді спалахнула, відірвавши зір від молодих людей, які ховалися в глибині придорожнього лісу, потім встромила його в мене. Це не віщувало нічого доброго.

— Тепер я розумію, чому вас не люблять, — засичала вона.

— Мене?

— Всіх вас! Бо в кожному з вас сидить фанатичний Торквемада, не здатний зрозуміти, що в кожному єретику також може битися благородне серце.

Вона сказала це з убивчим сарказмом.

«Джіп» летів, як стріла.

— Пересада, місіс. По-перше, ані павеличі, ані бандери не пригадують мені жодного, знаного в історії, єретика. Хіба що єретиком назвемо Іуду Іскаріотського.

— Як завжди — неоригінально. А по-друге?

Жестом хворої на сплін королеви вона поправила лівою рукою волосся. Ця рука раптом прикувала мою увагу.

— А по-друге? — повторила.

— А по-друге... Де ваш годинник?!

Питання дало ефект, який образно можна було б назвати коротким замиканням. «Джіп» видав тихий звук на зразок «ойо-йой, ой-ой-ой» і став, як укопаний, а очі його власнички пригасли і покрилися туманом тихого відчаю. На славу місіс Маккарді можна сказати, що вона тепер не робила того, що в таких випадках звикли робити інші жінки; не дивилась під ноги, не шукала по кишенях і не перекидала подушок. Вона нагадувала тепер жінку біблійного Лота після відомого біблійного випадку.

Однак трохи пізніше таки воскресла в ній жінка.

— Чому ж ви сидите? Біжіть за ними! Теж мені рицар...

— Добре. А ви маєте зброю?

— Не маю. Або що?

— А те, що недалеко звідсіль має бути ще один табір ваших вихованців. Я не хотів би залишати вас саму на дорозі.

— Маєте рацію... — почув я вперше за весь час нашого знайомства.

Місіс Маккарді мовчки обтирала сльози. «Джіп» з глухим стогоном рушив далі.

Озираючись навколо, я помітив на місці, де недавно сиділи «симпатяги», зім'яту газету. Це був останній номер видаваного українською мовою в Фюрті «Часу». Сторінки

газети були переповнені антирадянською лайкою, святковими побажаннями на адресу бандерівських різунів і запевненням у тому, що нова, третя війна є питанням найближчих місяців, коли не тижнів. На четвертій сторінці внизу уважний читач міг побачити два набрані скромненьким петитом слова: «Видає ЮНРРА».

— Що ви читаєте? — слабким голосом спитала місіс Маккарді.

— Вашу газету.

— Якою мовою?

— Українською. Треба сказати, що ваші польські газети виглядають імпозантніше: нюрнберзьке «Пісмо жолнєжа» плюється аж на шістнадцяти сторінках. Як бачите, ваша установа заспокоює не тільки тілесні потреби своїх переміщених підопічних!

— Ми даємо їм лише папір і гроші.

— Тобто те саме, що тіссени і гугенберги давали в двадцятих роках Гітлерові. З відомим вам результатом. Зрештою, ви забули, мабуть, шановна місіс, про мюнхенський «університет» ЮНРРА...

— До вашого відома, я допомагала його організувати.

— Можна знати, місіс, з чийого доручення?

Місіс Маккарді нервово стріпнула віями.

— Ваше питання здивувало б мене, якби не те, що я під час цієї невеличкої подорожі перестала будь-чому дивуватись...

— Ага, Юпітер сердиться... Це також відповідь. А можна знати, чому ректором цього університету став герр Пфіцмаєр? Ви не мали випадково впливу на його призначення?

— Ви переоцінюєте, рішуче переоцінюєте мої компетенції, сер!

— Гаразд! А на добір викладачів ви також не мали ніякого впливу? Коли навіть ні, то що вам заважало дізнатись, що більшість цих викладачів — це люди, так або інакше зв'язані з гітлерівським режимом в його найстрахітливішій формі: окупації?

Місіс Маккарді мовчала. Здавалося, вся її увага була тепер зосереджена на машині.

— Те саме, достеменно те саме треба сказати й про ваших «студентів», місіс. Ви здригались, читаючи про вимордовані народи, а сьогодні з ласкавою усмішкою підносите їхнім вбивцям хліб-сіль і за видурені від ваших і не від ваших громадян гроші годуєте їх, одягаєте і друкованим

словом допомагаєте популяризувати релігію масових душогубів. А тепер іще цей університет! Дорога місіс Маккарді, чи не простіше було б перевести його «студентів» до Вашінгтона, безпосередньо в школу шефа «федерального слідчого бюро» містера Гувера, замість інсценізувати ідіотську комедію з «університетом»? Інсценізувати за гроші, дослівно вкрадені у сиріт по жертвах, що загинули від рук цих ваших «викладачів» та «студентів?»

Місіс Маккарді все ще мовчала, тільки загострений раптом профіль вказував на те, що в її серці вихорило сто фурій.

— Статистичні дані з «університету» говорять про 847 студентів «української національності — польських громадян». Як вам відомо, Західна Україна є складовою частиною Радянського Союзу і її уродженці ще сім років тому перестали бути громадянами Польщі. Це факт перед лицем усього світу, санкціонований також Вашінгтоном. Однак ваші власті у Європі начебто й не знають про те і перемальовують цих гітлерівських ландскнехтів у біло-червоний колір з таким самим азартом, як ваші гангстери перемальовують вкрадені автомобілі. Чи далеко заїдуть ваші комбінатори на цих автомобілях — не наша в тому голова; мене в цьому випадку хвилює щось інше: безцеремонне топтання міжнародного права, безприкладне знущання над елементарними принципами співжиття народів, до того ж дружніх народів, які вчора ще пліч-о-пліч йшли на штурм фашистської Бастілії. Хоч ні, пробачте, я сказав «безприкладне». Це не зовсім так. Прецеденти були, їх створила відома трійка: Гітлер, Герінг і Ріббентроп...

— Ви говорите таким тоном, сер, наче ми не тільки не йшли ніколи разом, а збираємось завтра воювати між собою.

Місіс Маккарді процідила це з такою міною, немовби всі мости між нами були спалені, а їй залишилось тільки підняти кинену мною рукавичку.

— Прошу пробачити мені, місіс, якщо мій словник відбігає від словника покійної маркізи Рамбульє. Та досить перегорнути один номер нью-йоркського «Тайму», коли там пишуть про нас, щоб забути про версальські манери... Що ж торкається війни, «третьої війни», то навряд чи ваші комбінатори матимуть відвагу її розпочати. Чей же і вони уяснюють, що атомна бомба має два кінці, та що досі невідомо ще — котрий кінець б'є краще...

— Це звучить як погроза!
— Ні, це звучить як осторога.
— І все це із-за тих жалюгідних «ді-пі»...
— Жалюгідних? Як бачу, навіть дамський годинник може інколи послужити за підсобу до вивчення історії. Суть справи не в «ді-пі»: вони лише симптом.
— Назріваючого конфлікту?
— Ні, назріваючого розкладу. Ви знаєте не менше, якщо не більше від мене, хоч ваші уста й стиснуті печаткою змови.
— Дозвольте? Змови?
— Так. Інакше не можна назвати того, що тут робиться. А що робиться, ви самі знаєте. Вашу армію роз'їдають спекуляція і неробство. В створеній вашими заправилами моральній атмосфері працелюбні, чесні янкі на очах перетворюються на алкоголіків і громил. Ви зогидили в очах джі-ай військовий мундир, бо, ховаючись за цей мундир, робите все, тільки не те, чого джі-ай чекав, вдягаючи його перед відчаленням до Європи на смертний бій з фашизмом. Тепер він бачить, як ви голубите недобитків цього фашизму, як дозволяєте їм спекулювати і красти, як виховуєте їх методом майже примусового неробства, як навіть тих із них, що їх погнав колись до Німеччини багнет гітлерівського жандарма і які хотіли б повернутися додому, до праці, віддаєте на поталу зграї квіслінгівських терористів. Охоплені жадобою капіталістичної наживи і страхом перед втратою можливості наживатись, ви, посполу з англійцями, створюєте в Європі резерват фашизму, створюєте його на німецькій землі, в цій колисці націстського сатани, в цьому вогнищі і розсаднику найстрашнішої інфекції. Залишивши джі-ай самому собі, вірніше — джинові і всім смертним гріхам, ви творите за методом гестапо й «овра» іншу армію, армію на все готових політичних гангстерів, які мають продовжувати в своїх країнах розпочату з благословення Гіммлера криваву роботу, на цей раз в інтересах ваших імперіалістів. Ваші власті і канадські готові навіть пустити частину цих гангстерів у свої країни, бо їх минуле і сучасне дає гарантію, що з них ваші комбінатори матимуть найвірнішу гвардію, ладну влаштувати хоч би навіть 365 варфоломіївських ночей на рік.
— Цікаво! Варфоломіївських ночей? У нас? А де ж ви бачите наших гугенотів?

Бліда гримаса на обличчі місіс Маккарді вказувала на її бажання посміхнутись.

— Де? В кожному разі не в династії Гуверів. Невже ж ви думаєте, що треба аж ідеалізувати американський народ, щоб не втратити віри у нього, у простих, трудових людей Америки?

Це питання залишилось чисто риторичним. Місіс Маккарді мовчала. І тільки коли в розігрітому повітрі замерехтіли вежі Мюнхена, вона скромно обізвалася:

— Ви згадали про віру. Можна знати, де цей фенікс водиться? Чи, часом, також не в Єгипті?

— В Єгипті, напевне, ні; там британський лев залишив би з нього тільки пір'я.

«Джіп» весело заплигав по розораній бомбами вулиці. Ми наближалися до перехрестя, де я повинен був попрощатися з моєю супутницею.

— Я щиро заздрю вам, вам усім,—сказала вона.—Якщо в мене і збереглися були якісь клапті віри в людину, то їх змішав з землею снаряд, що пошматував мого Келлі. І, мабуть, саме тому служу я сьогодні не так у ЮНРРА, як... Ви мене зрозуміли, сер?

Місіс Маккарді дивилась так, наче шукала в моїх очах співчуття.

— ...як одному з династії Гуверів, еге? Я вас зрозумів, місіс Маккарді...

П'ЄСИ

ВАНТАЖ

Романтична п'єса на три дії

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Сем Уокерс, корабельний підприємець
Дженні, його донька
Оскар, його приймак
Хуан Гарція, капітан «Циклопа»
Том, слуга

Діється в одному з більших портових міст Англії, у віллі над морем, в р. 1927.

ДІЯ ПЕРША

Кабінет у Уокерсів. Дженні, поруч її батько. Дженні при телефоні.

Дженні. Кінчите навантажувати? Гаразд, капітане! Що? Коли відчалюєте? Післязавтра о четвертій зранку! Авжеж! Про подробиці, приходьте, побалакаєте з татусем! Не чую. Які квіти? Якщо хочете — червоні, сьогодні ж перший травень. Що? Не дивуйтеся ніколи, як що забажає собі жінка. Це нечемно, капітане. *(Уокерс всміхається і гладить долоню Дженні)*. Гарно, дон Хуане — капітане, хотіла сказати. Ну, гарно, приходьте! Татусь жде вас. До побачення, до побачення. *(Кладе слухавку, пише)*.

Уокерс *(всміхаючись)*. Не щастить якось дон Хуанові. Стримана, не на півдні родилася,— в холодній Шотландії.

Дженні. Південь і північ — ось тобі, таточку, вогонь і вода, дві ворожі стихії.

Уокерс. Ворожі? Відколи ж це ворогування?

Дженні. Не розумій цього дослівно, таточку. А проте знаєш, ми, жінки, іноді буваємо такі жорстокі.

Уокерс. А це, Дженні, зовсім зайве.

Дженні. Зайве? З вами, з вами, поганцями? От хоч би з тобою, таточку, як не бути жорстокою! Чого ти встав так рано? Надірвеш ногу і згодом цілими днями клянеш погано, по-моряцькому. Удруге ланцюгами до ліжка прикую.

Уокерс. Доню, ланцюгами до ліжка — в травневий погідний ранок!.. І кого — старого морського вовка?

Дженні. Вовка? Ти подібний швидше до ягняти.

Уокерс. Дженні!

Дженні *(підходить до нього, пеститься)*. Ну, звичайно, я мала на думці таке гарне, лагідне, великоднє ягнятко.

Уокерс. Гарне, лагідне, великоднє...

Дженні. Таточку, а ти певно не випив ще сьогодні свого пуншу.

Уокерс. Ось тобі, вже з пуншем! Це ти завжди таке, коли я хочу говорити з тобою на поважну тему.

Дженні. На яку ж це поважну тему?

Уокерс. Я маю на думці твоє майбутнє, Дженні.

Дженні. Моє майбутнє? Воно не цікавить мене, бодай поки що.

Уокерс. Зрозумій обов'язок старого, недужого батька.

Дженні. Старого, недужого, от вигадав! Доживеш іще до сотки, як твій дідо, таточку, як усі Уокерси! *(Цілує його)*. Мій дорогий, любий татусь, — нога в нього трохи защеміла, а він уже верзе про недуги, про старість. Моя дорога, моя нечемна дитинка! У-у!

Уокерс. А все ж таки, Дженні, цей наш капітан...

Дженні. Знаю. Чому ж ні? Капітан Хуан Гарція, може, навіть нащадок грандів, тепер капітан «Циклопа», власності фірми Сем Уокерс, — людина чесна, працьовита.

Уокерс. Чи можна більш вимагати?

Дженні. Я й не вимагаю... Та ось, таточку, ти певно забув, що саме сьогодні минає два роки...

Уокерс *(з гнівом)*. Як що?

Дженні. Як — Оскара в тюрму запроторили.

Уокерс. Час тобі забути про нього.

Дженні. Сьогодні він повинен вийти на волю...

Уокерс. Тобі це не байдуже? Дженні! Ти зрозумій... Як член родини, він перестав для нас існувати. Нитки, що нас в'язали з ним, він сам порвав, коли за все тепло родинного життя, яке ми йому дали, заплатив нашою спільною ганьбою. Я теж любив його колись, Дженні, любив, як бідного сироту по дорогім товаришеві. Пригорнув його, виховував, хотів бачити у вас бодай сестру й брата — та коли... Дженні — є речі, яких не можна, не вільно вибачити... Дженні — чому мовчиш?

Дженні (*тихо*). Він сьогодні на волі.

Уокерс. Дженні! Ти повинна його забути, повинна! Заподіяв нам найбільшу кривду, яку тільки міг вчинити. У старій, шанованій родині Уокерсів знайшовся зрадник, найпоганіший зрадник великої батьківщини!

Дженні. Таточку! (*Тихо*). Не треба — кривдити людини.

Уокерс. А він? А він не скривдив хоч би нас? Не скривдив, Дженні?

Дженні (*по хвилі*). Татусю — лишім це...

Уокерс. Ні, дорога, — цю справу необхідно полагодити остаточно. Необхідно таки сьогодні, тому саме, що виходить на волю той, що два роки тому поважився зганьбити прапори британського флоту, прапори, під якими мав вчитися вмирати. (*По хвилі*). Дженні, я знаю все, все знаю, Дженні! Та я гадав, що серце британки та гідність людини скажуть своє слово, своє важке слово! (*Після хвилини*). Ти далі мовчиш... Про мене — роби, як хочеш, та знай: він — твоє нещастя... Дитина лиховісної бурі, бурі з далекого сходу, не тобі він рівня, моя русява дівчинко...

Дженні. Я тебе стільки разів прохала не згадувати про це, я ж тобі дала слово — і я його не зламаю! Адже ж він теж на моє прохання обіцяв більш не показуватися на очі ні тобі — ні мені.

Уокерс. Ти дала мені слово, та життя не одно слово ломить, і я саме боюся цього, боюся, моя дівчинко...

Дженні. Не бійся, татусю. Ми його більш не побачимо.

Уокерс. Тому, що таке обіцяв? Може, теж дав слово? Дитина ти, мала дитинка, не забруднена болотом життя.

Дженні (*схвильована*). Болотом — кажеш? А ми не в болоті живемо? Над цим ти не задумувався ніколи?

Тату, ми всі потопаємо у ньому, хоч і не свідомі цього, потопаємо по самі вуха. Адже ж ми всі вибранці долі, перші горожани британської імперії. Мрякою відгородилися від світа, нам здається, що лісами димарів молимося до неба, а ми тільки заплльовуємо його. Праця мільйонів різношкірих злидарів запевнює нам вигідне, спокійне життя. Воно гірше смерті, тату!

Уокерс. Дженні!..

Дженні. Тобі це важко слухати? Вибач, таточку, я досі мовчала, хоч не один раз уся тремтіла, коли ти останніми словами плюгавив при мені людину, яка тільки цим провинилася, що слухала голосу серця. — Довше я терпіти цього не в силі, навіть від рідного батька. Це болить, уже не як жінку... але як людину взагалі.— В одну мить ти зненавидів того, кого любив, як рідну дитину. І за віщо? Чи скривдив тебе коли-небудь, чи, може, посягав по твоє майно? Чи ж не зрікся своєї частини, добровільно нуждарем став? Скажеш, зрадив батьківщину! А може, в нього є теж своя батьківщина й він її любить любов'ю, якої величі ми навіть зрозуміти не в силі?

Уокерс *(схвильований)*. Знай, що тепер я його вдвоє більш зненавидів!

Дженні. Що це тобі, тату...

Уокерс намагається встати, нервово шукає на столі дзвінка. Дженні подає йому склянку з водою, Уокерс п'є.

Уокерс. Нічого, спасибі...

Довша пауза, входить капітан Гарція, в білому однострої, в руці букет червоних троянд. Мовчки вклоняється.

Уокерс. Здорові були, капітане! *(Вітаються)*.

Гарція. Дарунок весни прийміте, пані.

Дженні. Щире спасибі... Сідайте, капітане. Ну, що ж, усе гаразд?

Гарція. Все, як слід, пані.

Дженні. Вугілля заготовили?

Гарція. На шість тижнів. Гадаю, як би там не було, — до Шанхаю вистане.

Уокерс. Сторожу приставлено?

Гарція. Авжеж. На кораблі вартують військові моряки, до охорони пристані призначила президія кількох агентів. Вони залишаться до відпливу корабля. Гадаю, цього досить, щоб забезпечити амуніцію...

Уокерс. Кажете, перед відплиттям сторожу заберуть?

Гарція. Мабуть.

Дженні. «Циклоп» по дорозі ніде не задержиться?

Гарція. Своїх людей я певний, пане Уокерс.

Уокерс. Вважайте, капітане. Ви ж знаєте, як захитане наше підприємство. Цей вантаж, це, мабуть, остання дошка рятунку. Не вдасться, все може піти під молоток.

Гарція. Доки «Циклоп» під моєю командою, ви можете бути спокійні, пане Уокерс.

Уокерс. Я переконаний у цьому, капітане. Тепер, коли я напівкаліка, всі мої надії покладені на вас, тільки на вас, капітане! *(Крізь вікно чути далекий гамір)*. Це що таке?

Дженні. Перший травень.

Гарція. Свято, яке може стати колись грізне.

Уокерс. Гадаєте? Мені здається, що воно вже грізне. Треба тільки паліїв, щоб на цей запальний матеріал кинули іскру. А божевільних і злочинців тепер особливо багато на світі. Начеб цілий світ збожеволіти мав.

Дженні. І він, здається, «збожеволіє».

Гамір голоснішає; з-поза дверей заглянув Том.

Гарція. Ви аж так зневірилися в людство, пані?

Дженні. Ні, капітане, саме тому, що не зневірилася, свято вірю в його розум, або, як дехто хоче, «божевілля».

Уокерс *(з трудом встає)*. Може, перейдемо в садок, тут мені, вибачте, чомусь віддихати важко.

Виходить, піддержуваний капітаном і Дженні.
Входить Оскар, молода людина, бідно вдягнена, з вимарнілим обличчям; за ним Том.

Том. А ви, пане Уокерс, таки не входіть. Мені приказано вас на поріг не пускати.

Оскар. Я вам вірю, Томе.

Том. Ну, бачите, вірите, а все-таки входите.

Оскар. Будьте спокійні, Томе, я на хвилиночку тільки.

Том. Про мене лишайтеся назавжди, якщо, розуміється, пан на це дозволить. Та тепер, пане Уокерс, відложіть свої відвідини, будь ласка. Зробіть це хоч би для старого Тома, вийдіть, пане Уокерс.

О с к а р. Я вийду, Томе, та спершу з панночкою побачуся.

Оскар хитається, Том його піддержує.

Т о м. А це що вам?

О с к а р. Пусте, впився, Томе, трохи.

Т о м. Вже зранку?

О с к а р. Авжеж, зранку вже, Томе. Йдучи сюди, я переходив через парк, а там деревина цвіте — я й оп'янів.

Том подає йому склянку води.

Т о м. Це тому, що голови, бач, довго не вітрили, розумію — мешкання погане.

О с к а р. Зовсім, Томе, погане.

Т о м. Ну, й те гаразд, що виповіли вам вкінці. І так два роки вже це тривало. Я б і року не витримав.

О с к а р. А що саме зробили б?

Т о м. Що саме? А бог його знає, ніколи мені це й на думку не приходило. Чу!.. Ні, ніхто не йде, на щастя, тільки здалося мені. Ех, якби вас пан тут побачив — була б історія. Пригадав би мені, якщо б тільки була в нього колишня сила, часи, коли ще був моїм капітаном.

О с к а р. Не бійтеся, Томе, нічого вам не станеться, тільки попросіть панночку.

Т о м *(виглядає через вікно)*. Це буде важко зробити. Вони тепер у садочку з батьком та з капітаном.

О с к а р. З капітаном? *(Підходить до вікна)*.

Т о м. Тільки до вікна не наближуйтеся, пане,— це ж непотрібно.

О с к а р. Це який капітан?

Т о м. Не пам'ятаєте його? Іспанця з «Циклопа»? Раніш у військовому флоті служив.

О с к а р. Гарція?

Т о м. Авжеж.

О с к а р. Він, відай, частим гостем у вас став?

Т о м. Зараз він більш, ніж гість, він...

О с к а р *(схвильований)*. Хто такий?

Т о м. Поки що тільки права рука пана Уокерса.

О с к а р *(підходить до вікна й обережно виглядає)*. Томе, попрохайте сюди панночку! Скажіть — старий знайомий.

Т о м. А ви все ж таки... Ну, нехай — піду. *(Виходить)*.

Оскар стоїть ще хвилинку біля вікна, потім починає проходжуватися по кімнаті.

За хвилину з'являється у дверях Дженні; побачивши Оскара, вона мовчки довго дивиться на нього широко відкритими очима; згодом падає в його обійми. Він гладить її голівку.

Оскар. Дженні, дівчинко... не плач, не плач, Дженні. (*Тихо*). Навіщо це?.. Ми ще молоді, нам не плакати, нам сміятися треба, сміятися, Дженні. (*Підносить її голівку, волоссям її втирає сльози на її очах. Цілує її*).

Дженні. Оскаре... який ти бідний...

Оскар. Я бідний, Дженні? Я?..

Дженні. Який ти бідний...

Оскар. Скажи — щасливий, Дженні! Ну, не плач уже, усміхнися краще, ну, усміхнися, дівчинко! Отак, ще ясніше, наче сонечко, Дженні.

Дженні (*гладить його лице*). Оскаре... ти блідий — наче смерть.

Оскар. Таких блідих мільйони, як смерть блідих, Дженні. Я просидів у тюрмі два роки, а вони в ній ввесь свій вік сидіють. Не треба плакати наді мною — та ще коли мені всього двадцять п'ять років... а тобі вісімнадцять. Життя ще, Дженні, перед нами.

Дженні. Чи справді перед нами?

Оскар. Перед нами, саме перед нами. (*Цілує її*). А навіть, якщо б я колись мусив, розумієш, — мусив відійти — ти не будеш сама, з тобою залишаться ті бліді мільйони... що їх ти повинна любити більш, ніж сонце, ніж море, більш, ніж усе на світі.

Дженні. Більш навіть, ніж тебе?

Оскар. Дженні, Дженні!..

Дженні. Оскаре — коли б ти знав, як я мучилася ці два роки; коли б ти знав ті мої чорні ночі, які мені віком здавалися... Я була сама, сама день і ніч. Перед батьком я сміялася, жартувала, як колись — бо ж він — мій батько. Зате ніччю, коли шуміло море, я сідала при вікні, дивилася на далекі ліхтарні, жмурила очі й бачила тебе з твоєю вічною усмішкою й ясними, лагідними очима, бачила тебе таким, яким ти був тоді за гратами, торік, у тюрмі. Це були мої ночі радощів і розпуки без краю. — Я дала батькові слово не бачитися з тобою, виреклася цих коротких, радісних хвилин, і ніхто не знає, яким каменем лягло мені на серце це «слово».

Оскар. Я теж дав слово...

Дженні. Ми його зламали, інакше ж не могло

бути, і завдяки цьому я переконалася, що ти мене не забув.

Оскар. Я, Дженні, про ніщо не забув і не забуду ніколи — бо й чи ж можна забути свої найкращі дні?

Дженні. І вони вернуться, Оскаре, вони мусять вернутися!..

Оскар. Вони... вернуться...

Дженні *(дивиться йому у вічі)*. Я одного зрозуміти не в силі. Чому тебе так зненавиділи, навіть ці, що тебе колись любили. Звідки ця скажена, люта ненависть? За віщо ж, Оскаре?

Оскар. За віщо — ти сама гаразд знаєш. Та з їх ненависті я гордий — ненавидять тільки сильного, для слабих лишається презирство. *(Захитується)*. Оце вже вдруге.

Дженні. Що — що з тобою таке?

Оскар. Дрібниця. Оп'янів волею і — тобою, зрештою — нікуди правди діти, — військова тюрма — невесела. Сядемо, Дженні!

Дженні. Оскаре!

Оскар. Ну, нічого, Дженні, звичайно, — голова закрутилася. Поживу ще доволі. Хотів тебе спитати, коли саме відчалює «Циклоп».

Дженні. Післязавтра — та чому питаєш?

Оскар. Післязавтра! Чому питаю? Гадаю, Дженні, ти сама знаєш, що я без хліба. Хочу моряком стати, — іншого ремесла не знаю. Та сьогодні, бачиш, мені навіть і в моряки важко буде дістатися, тому маю до тебе прохання: поможи мені в цьому.

Дженні. Невже ж ти конче мусиш морякувати?

Оскар. Це ж, Дженні, моя професія.

Дженні. На «Сирені». — Ні, підожди! Сміс прийняв би тебе до свого банку. Так! На моє прохання прийняв би зовсім певно. Ми б тоді разом були, Оскаре, могли б щодня бачитися, щодня. Таки сьогодні напишу до нього листа.

Оскар. Ні, не пиши.

Дженні. Оскаре, чому?

Оскар. Вибач, дорога, та, бачиш, мені всміхається море; воно наче зове мене, велике, гарне, жахливе — на ньому легше віддихати, Дженні.

Дженні. «Сирену» — залишає помічник капітана. Вона за тиждень попливе в Олександрію.

Оскар. А «Циклоп» післязавтра у Шанхай.

Дженні. Ти звідки довідався про це?! Це ж таємниця!

Оскар. Таємниця? А я не знав і — сам догадався. Саме на «Циклопі», гадаю, для мене місце теж знайдеться.

Дженні. На «Циклопі» місця немає.

Оскар. Дженні! Воно повинно знайтися.

Дженні. «Циклоп» навантажений амуніцією.

Оскар. Невже ж?

Дженні. А ти не знав про це?

Оскар. Це байдуже.

Дженні. Ні — це для мене не байдуже, Оскаре! Оскаре! Мовчиш?

Оскар. Ти схвильована.

Дженні. Гаразд знаєш — чому. Ти — дорогий мені, дорожчий за все, і тому — твоя нога не стане на «Циклопі» — хіба аж верне із Шанхая.

Оскар. Дженні, Дженні...

Дженні. Оскаре — я не знала, який ти нелюд.

Оскар. І переконалася?

Дженні. Так, переконалася, коли зрозуміла. Я все зрозуміла, Оскаре. На жаль, чи на щастя.

Оскар. На жаль — ти не зрозуміла нічого.

Дженні. Невже ж? Це було б чудово. Коли б ти, Оскаре, знав, як ми — ці слабі жінки, вміємо іноді страждати — ти б жахнувся величі цього страждання.

Оскар. Дженні! Дивися — сонце сміється — всміхнися й ти. Нащо страждання? Сміючися, нам любити треба, любити, хоч би ця любов нам сьогодні ж звеліла вмирати, Дженні. В твоїх очах іскряться сльози, сльози кохання, твоя голівка в сонячному сяйві, цвіте золотою трояндою, і ці твої очі глибокі й сині, як море. Коли я бачу тебе, Дженні, такою — мені наче крила ростуть, я б увесь світ обняв, чудовий, як мрія, світ... *(Обіймає її)*. Дженні моя! Там, у темних льохах, у димі понурих фабрик, дрімає зачарована сила: знасилуване, бідне людство. І ми його збудимо, Дженні, воно вже будиться — цей день прийде, прийде — він уже встає. Яке щастя, дівчинко, яке дике щастя боротися за цей прийдешній день і гинути за нього! *(Стають при вікні)*. Кораблі пливуть! Дивися, Дженні, малі кораблики на безкраїй пелені моря пливуть на схід сонця... Радосте моя!

Дженні (*тихцем*). Боже! Це ж прегарне!

Оскар. Гарне, Дженні, гарне, як життя, як світ цілий, як наші найкращі мрії! Течуть, Дженні, ріки, сотки, тисячі білих, чорних, жовтих, від крові червоних рік до безкрайого моря. За рік, за два, за десять прийде наша весна, загуде бурею море, хвилями небо лизне, а потім — засне — і попливуть кораблики, малі, дрібні кораблики по безкрайому, синьому морі. Дженні, чи є що-небудь кращого за це?

Дженні. Ні! Крім тебе — нема! (*Жагуче цілує його*). Оскаре! І це мали б бути наші останні дні?

Оскар. «Циклоп» відчалює післязавтра.

Дженні. Отож?..

Оскар. Він не допливе до Шанхая...

Дженні. Ти теж?

Оскар. Я — теж! За життя і за волю жовтих рабів, яким виросли крила.

Дженні. Врятуватися не зможеш?

Оскар. П'ять тисяч тон амуніції, та й чого ж нам, Дженні, боятися — радісної смерті, смерті, яка родить життя?

Дженні. А якщо б хто інший це зробив?

Оскар (*здивовано*). Що саме?

Дженні. Ну — замість тебе помер!

Оскар. Залиш, Дженні, це смішне. Ти краще поглянь, скільки тут усюди сонця, скільки сонця.

Дженні. І не жаль тобі попрощатися навіки — із цим сонцем?

Оскар. Ти знову про це... Жаль? — жаль — та він тут ні при чому, він непотрібний, Дженні. Жаль, бачиш, не осолоджує прощання.

Дженні. Ця твоя байдужість стає мені іноді осоружна, і я не знаю тоді, чи ти людина, чи —

Оскар. Саме, саме людина, Дженні.

Дженні. Хоч ти дорогий мені, але —

Оскар. Дженні... (*Швидко підходить до неї*). Подивися мені в очі — отак!

Дженні (*тихцем*). Попливуть ко-раб-лики...

Оскар. А! Тепер ти повірила, повірила?

Дженні. Свято повірила, Оскаре!

Оскар (*пригортає її до грудей*). Чуєш, як скажено серце б'ється. Іноді його з грудей вирвати хочеться, так йому тісно, Дженні! — Дівчинко, дівчинко!

Д ж е н н і. Оскаре! Я хочу — я маю право теж із тобою вмерти!!!

О с к а р. Ти житимеш, Дженні! Не для себе, не для батька, але для прийдешнього дня, для блідих мільйонів!

Д ж е н н і *(підходить до вікна)*. Капітан прощається з батьком, він тебе не повинен тут бачити.

О с к а р. Саме повинен — гадаю.

Д ж е н н і. Ні! Не тут, не тут. Я з ним побалакаю. Зголосися сьогодні в нього пополудні в пристані.— А завтра, завтра — ми попрощаємося. Завтра, вночі — це ніч остання. Опівночі будь перед домом, покличу тебе через вікно, візьми ключ, непомітно увійдеш... Нехай ця ніч, хай вона буде наша, Оскаре! Наша, тільки наша! *(Цілуються)*. Вже йде! Прощай, Оскаре!

О с к а р. Прощай, Дженні! *(Виходить; входить з другого боку Гарція)*.

Г а р ц і я. Пане Уокерс! Добрий день!

О с к а р *(стримується в дверях)*. Добрий день!

Г а р ц і я. Куди ж ви? Дозвольте ж привітати! *(Вітаються)*. Сподіваюся, що я вас тут не випадково мав честь стрінути?

О с к а р. Авжеж! Не випадково, пане Гарція.

Д ж е н н і. А вам не однаково, пане капітан?

Г а р ц і я. Вибачте, пані!

О с к а р. Знаєте, пане Гарція, я вас подивляю.

Г а р ц і я. Невже ж?

О с к а р. Перед хвилиною ви подали мені руку, не вважаючи, мабуть, на те, що цей вчинок може сплямити ваш сніжнобілий мундир. Бачу, вам не бракує горожанської відваги.

Г а р ц і я. Це правда, хоч у вас її, мабуть, ще більше. Та ви сідайте ще, пане Уокерс, будь ласка, побалакаємо.

Дженні виглядає крізь вікно.

О с к а р. Спасибі, та чи вільно знати, в якому саме характері ви просите мене сідати?

Д ж е н н і *(відвертається від вікна)*. Оскаре!

О с к а р. Вибач, Дженні! *(Сідає)*. Ви хотіли побалакати зі мною. Будь ласка! Ну, що скажете? Сідай і ти, Дженні, бачиш, задля тебе капітан стояти мусить.

Д ж е н н і. Оскаре, навіщо це?

Г а р ц і я. Бачу, ви навіть гумору не втратили.

О с к а р. Я, пане Гарція, нічого не втратив.

Г а р ц і я. Це мене вельми тішить.

О с к а р. Невже ж? Тішить вас? Вірю, чи краще — хочу вірити.

Д ж е н н і. Вибачте, панове, та ваша балачка...

О с к а р. Приятельська, Дженні, щиро приятельська. Не правда, пане Гарція? Щиро приятельська, хоч ми й досі не зналися, як слід. Давніше ви рідше в цьому домі бували.

Г а р ц і я. На жаль, важка служба не дозволяла.

О с к а р. Цікаво, чому це ви покинули військовий флот? Наскільки мені відомо, у фірмі Уокерс розбагатіти важко. Ну, та ви вибачте за питання, це вже ваша справа, головне те, що ви самі покинули горді британські прапори, а мене — примусили до цього.

Г а р ц і я. Британські прапори ви залишіть у спокої.

О с к а р. Я й залишив їх, як вам відомо, та тільки не знаю, чи в спокої.

Г а р ц і я. Про це ви не турбуйтеся, пане Уокерс, краще скажіть, навіщо саме ви —

О с к а р. Хочете спитати, навіщо бунтував моряків? Правда?

Г а р ц і я. Признаєте сьогодні самі, це було безглуздя.

О с к а р. Скажіть: злочин!

Г а р ц і я. Авжеж, пане Уокерс, злочин супроти Англії, злочин супроти всього людства.

О с к а р. Людства? Ви про людство? Ха-ха-ха-ха! Пане Гарція. *(Чути різкий свисток пароплава)*. «Цик...» *(Важко дише)*. Це ви зовсім слушно... *(Встає)*. Це, це — був справді... —

Г а р ц і я. Злочин!

О с к а р *(схвильований)*. Капітане! *(Пригноблено, тихцем)*. Капітане — вибачте, мені трохи ніяково. Післязавтра... Авжеж, мені ніяково.

Г а р ц і я. Це зовсім зрозуміле, бодай для мене. Та ви не тратьте надії — ще промовить ваше серце, і тоді пригорне вас ще батьківщина, вона — добра мати.

О с к а р. Ха-ха-ха! Ох, капіт... *(Чути свисток пароплава; тихцем)*. Спасибі, пане Гарція.

Г а р ц і я. Ви, бачу, пане Уокерс, входите тепер на новий шлях, і це мені велить простягнути до вас руку на щире привітання.

Д ж е н н і *(стає між ними)*. Капітане, спустіть руку!

Г а р ц і я. Я вважаю...

Д ж е н н і. Що ви вважаєте — мені поки що байдуже, та інколи не слід би вам забувати, капітане, про мою приявність. Поки що ви мусите бодай старатися бути при мені джентльменом.

Г а р ц і я. Ви кривдите мене, пані.

О с к а р. Ваша правда, капітане. *(Дженні)*. Ти, Дженні, справді кривдиш людину, якої виною є хіба те, що вона щира більш навіть, може, ніж щирою хоче бути. Вірте мені, капітане, що я буду щасливий, якщо доля дозволить мені коли-небудь служити під вашою командою. Тоді ми разом уже полетимо на ясний, сліпучо ясний шлях. А поки що, до побачення, пане Гарція, до побачення, Дженні. *(Швидко виходить)*.

Д ж е н н і *(до Гарція)*. Здається, капітане, у вас теж небагато часу. *(Гарція мовчки кланяється і виходить)*.

Д ж е н н і. Підождіть! *(Гарція задержується)*. Тут вам ще деякі інструкції та документи. *(Подає йому папери)*. Сідайте. Вибачте, капітане, та признаєте хіба самі, що поводилися ви...

Г а р ц і я. Якщо б я знав...

Д ж е н н і. Годі! Якщо б знали. Чудово! Чудово! Скажіть краще, капітане, за віщо ви його ненавидите?

Г а р ц і я. Ненавиджу?

Д ж е н н і. Не інакше, капітане, ненавидите його всією душею, і я певна, що якби ви не були капітаном, тільки звичайним моряком, ви ще сьогодні встромили б ніж у його серце. Ось, бач, як заіскрилися ваші очі. Вам, капітане, важко бути нещирим.

Г а р ц і я. Якщо ви справді читали б з моїх очей, ви побачили б у них стільки кохання і болю, що не питалися б, чому ненавиджу. Тоді б ви все зрозуміли.

Д ж е н н і. Я вже зрозуміла.

Г а р ц і я. Тим краще. Це вам, може, не дозволить бути жорстокою. А жорстокою ви були, пані, із синіми, як небо, очима. І я вас спитаю: за віщо? За те, що покохав вас, за те, що ваше ім'я моєю молитвою стало? Чи те вам веліло ранити найтяжче, вбивати презирством? Колись ви кинули в море свій капелюх на те, щоб я вам приніс його, як собака. Я це зробив, нас обступила з реготом юрба, ви сміялися, сміявся і я, пані із синіми очима. Та ви не знали, що ту ніч капітан уперше, може, в житті плакав із жалю й сорому.

Дженні. За це я вже прохала, здається, у вас вибачення.

Гарція. Вибачення? Ви, пані, у мене вибачення? Чи ви гадаєте, що я вам пригадую це на те, щоб спонукати вас пожаліти мене?

Дженні. Признаюся, я тепер вас не зовсім розумію.

Гарція. На другу ніч «Циклоп» полине на схід, на далекий, палаючий схід, пані, і мені цікаво, чи буде мені чого вертати сюди, бо довше мучитися нема в мене сили, а забути ваші очі, чи можна взагалі їх забути?

Дженні. Це — кохання?

Гарція. Це весна моя, пані, весна, яка раз тільки в житті буває — могутня, нестримна, тиха. Від неї мені не втекти, вона блукає за мною по всьому світі, моя рідна, жорстока весна.

Дженні. Ви й не тікайте від неї! Це буде куди краще, капітане, куди краще, повірте!

Гарція. Ви далі граєтеся зі мною, а я б, синьоока пані, життя за вас віддав.

Дженні. Життя? А не краще 'б було вам жити?

Гарція. Для вас — так, пані! Краще. Яке б життя не було — для вас краще жити.

Дженні (*тихцем*). Живіть, капітане!

Гарція. Ви це щиро? З рукою на серці?

Дженні (*кладе йому руку на серце*). З рукою на вашому серці.

Гарція. Джен... пані! Це щось сильніше за вас, за мене! Це те найкраще! (*Тихцем*). Дивлюся у ваші очі й потопаю в синьому морі. Хвилі кладуться на вії і шепчуть і пісню співають — її не забути до смерті!

Дженні. Годі ж бо.

Гарція. Її не забути до смерті. (*Падає на коліна*).

Дженні (*пестить пальцями його волосся*). Так гаряче, так міцно покохали?

Гарція (*з пристрастю*). В темну ніч, коли гаснуть далекі вогні, а океан зареве, залютує, я біжу на місток, назустріч скаженому вихрові, який роздуває груди й у них теж пісню будить, могутню пісню про вас, Дженні, про ваше кохання. А тоді крізь чорні, поплутані хмари я бачу зорі, зорі ваших божеських очей! (*Обіймає її коліна*). Пані синьоока!

Дженні. Які ви тепер гарні, гарні, як ще ніколи!

Гарція (*тихцем*). Я ж зорі бачу.

Д ж е н н і (*тихцем*). Ваше чоло гаряче, як вогонь. Ні, встаньте, пане Гарція!

Г а р ц і я (*цілує її коліна*). Дженні, Дженні! Яке щастя!

Д ж е н н і. Капітане! Щасливі вже та й годі! Встаньте! Чуєте? Лишіть! (*Капітан важко піднімається. Мовчанка*). Тепер я переконалася...

Г а р ц і я. Переконалися?

Д ж е н н і. Що ви справжній іспанець. Ха-ха-ха! Ну, годі вам, не хмарте чола, воно у вас біле, погідне! Не хмарте чола, пане Гарція!

Г а р ц і я. Вам смішно?

Д ж е н н і. Не хмарте чола, пане Гарція! Всміхніться, капітане!

Г а р ц і я. Дженні, рідна моя.

Д ж е н н і. Ха-ха-ха! Всміхніться, капітане! Ви чули? Всміхніться!

Г а р ц і я (*тихцем*). Це жахливо!

Д ж е н н і. Всміхніться, капітане! Не хочете? Ви вперті?

Гарція силкується всміхнутися.

Д ж е н н і. Ха-ха-ха! Ну, доволі! Бачу, ви вмієте бути слухняні. Це й гарно, пане Гарція, хоч до сміху відай ви не сотворені. Гадаю, завтра вам це краще вдасться.

Г а р ц і я. Завтра...

Д ж е н н і. Напередодні вашого відплиття ми посміємося трохи.

Г а р ц і я. Ви досі мало сміялися?

Д ж е н н і. Посміємося разом, капітане! Приходьте ввечері, ожидатиму вас — з татусем. Мовчите? Як хочете. Та ось що забула вас попрохати. У вас на «Циклопі» не знайдеться праця ще для одного моряка?

Г а р ц і я. Знайдеться.

Д ж е н н і. Сьогодні зголоситься до вас людина, ви її прийміть! Вона лицем подібна на...

Г а р ц і я. Кого?

Д ж е н н і. На Оскара У...

Г а р ц і я. ...океpса, неправда?

Д ж е н н і. Авжеж! На мого брата!

Г а р ц і я. На вашого брата, тільки на вашого брата?

Д ж е н н і. Вам це дивно?

Г а р ц і я. Ні, зовсім ні, пані!

Д ж е н н і. Хоч би з людяних зглядів тільки не можна йому дати згинути. Мені його жаль, капітане, жаль змарнованої людини. Думаю, що під вашою кермою мій прибраний брат стане ще колись путящою людиною.

Г а р ц і я. «Циклоп» навантажений...

Д ж е н н і. Амуніцією, знаю.

Г а р ц і я. За вантаж — я відповідаю.

Д ж е н н і. Тому приймете його, капітане?

Г а р ц і я. Навіщо це?

Д ж е н н і. Приймете його, капітане! Це буде ваш дарунок для мене.

Г а р ц і я. Для вас? — Прийму його, пані!

Д ж е н н і. Ось так! Гарно, пане Гарція. А поки що, до побачення до завтра. Сподіваюся, тоді хоч би крізь сльози будете сміятися.

Г а р ц і я. Хоч би крізь сльози до вас буду всміхатися.

К і н е ц ь п е р ш о ї д і ї

ДІЯ ДРУГА

Гостинна кімната в Уокерсів. Заставлений стіл. Великий стоячий годинник. Радіоапарат. Вечір За столом сидить Сем Уокерс, Дженні та капітан Гарція.

Г а р ц і я *(хитаючись встає із чаркою шампанського в руці)*. За...

Д ж е н н і. Ха-ха-ха-ха! Держіться струнко, капітане, держіться струнко!

У о к е р с. Авжеж! Держіться, капітане.

Г а р ц і я. Це я, мабуть, вперше в житті.

Д ж е н н і. Що — впились?

Г а р ц і я. Ні, такий ща...

У о к е р с. Від щастя теж буває п'яніють, мабуть, тому я ніколи не був як слід п'яний.

Г а р ц і я. ...такий щасливий. Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

Д ж е н н і. Браво, капітане, ви дотримали слова, браво! Браво!

У о к е р с. Ох, ніколи не був я як слід п'яний.

Д ж е н н і. Окрім сьогоднішнього вечора.

У о к е р с. Сьогодні? Хіба не знаєш, Дженні? Мені не вільно навіть більше вина випити.

Д ж е н н і. Співчуваю з тобою, таточку! Та ви, капітане, не скінчили, здається, свого тосту.

Г а р ц і я. Не скінчив? Вибачте, вибачте, пані!

Д ж е н н і. Сумна це річ — нескінчений тост.

Г а р ц і я. Це я хотів за вас, пані, за ваше майбутнє, за ваше світле майбутнє. (*Дженні приставляє свою чару*).

Д ж е н н і (*тихцем*). Лякаєтеся отрути?

Г а р ц і я. З ваших рук я випив би й отруту, пані! (*П'є*).

У о к е р с. Романтично! (*Дженні, не випивши, сідає. Уокерс схвильований*). Це що, Дженні?

Д ж е н н і. Теж забагато випила. Не можу більше! Не можу! (*Підходить до вікна та відчиняє його*).

Г а р ц і я (*здіймає із стіни шпагу*).

У о к е р с. А шпага навіщо?

Г а р ц і я. Вона докінчить тост. (*Капітан бере на вістря шпаги чару шампанського і підносить її Дженні*).

У о к е р с. Це подобається мені, та вважайте, капітане, не пролийте ні краплі. Браво, браво, капітане!

Г а р ц і я (*простягає вино Дженні*). Нескінчений тост, недоспівана пісня!

Д ж е н н і (*притьмом випиває вино і товче чару об долівку*). Оце вам і доспівана пісня!

У о к е р с. По-юнацьки!

Дженні сідає біля батька та горнеться до нього.

Д ж е н н і (*тихо*). Татусю! Татусю!

Капітан вішає шпагу на стіну.

У о к е р с. Розмріялася?

Д ж е н н і. Розмріялася, татусю!

У о к е р с (*тихцем*). Чудно і мені якось. Молоді вертають літа, велике море вертає. Так важко назавжди з ним розстатися. Не ти за ним — то воно заплаче за тобою.

Г а р ц і я. В місячну ніч, як вслухатися в тишу, з безодні чути наче дзвони. Десь у глибині, у вічній темряві б'є серце океанів. І з-під скель, і з-під раф скам'янілих, райдужних гаїв виповзають юрбами мерці, тіні тих, яких покликало море. Тихо йдуть, гуртуються в лави, марширують уперед, усе вперед. Вони йдуть — серце б'є океанів, вони йдуть у далекий покинений світ. Хоч ідуть — не здіймається дно океану, хоч ідуть — усе глибше поринають у темряву. Там угорі небо, місяць і зорі, там угорі... Море спить у сяйві зір, а на ньому від краю до краю міріадами дзвінких перлин іскряться срібні, срібні сльози... По-

вертають мерці... А десь у глибині, у вічній темряві б'є серце океанів. *(Мовчанка)*.

Уокерс. Чував її, стара вона — ця пісня. Її в нас співають наші шотландські рибалки.

Входить Том.

Том. Пане капітан, вас просять до телефону.

Гарція. Хто дзвонить?

Том. Військова команда порту. *(Виходить)*.

Гарція. Вибачте, панство! *(Виходить)*.

Уокерс. Десь у глибині, у вічній темряві б'є серце океанів. Мрійник цей капітан. Таких моряків стрічав я небагато.

Дженні. Коли б тих мрійників більш у світі, тільки не таких, як він, але сильніших, сильніших за смерть.

Уокерс. Це, по-моєму, зайве. Ну, візьми хоч би капітана. Гарно він тебе кохає, це я бачу, та, мабуть, це кохання у нього тільки й існує, за це кохання, за тебе він, здається мені, усе б віддав, усе, що годен віддати. За останні роки він, мабуть, тільки про тебе й мріє. Тобі не жаль його, Дженні?

Дженні. Жаль? Може... І тому, бачиш, таточку, я досі не хочу йому відібрати цієї мрії.

Входить Гарція.

Гарція. Нове.

Уокерс. Цікаво.

Гарція. Припоручено мені приспішити виїзд. «Циклоп» здійме якір у другій годині вночі.

Дженні. В другій годині!

Уокерс. Це відай з огляду на безпеку.

Гарція. Так, пане Уокерс! Мене саме повідомлено, що президія поліції має звістку, немов іззовні готовиться замах на «Циклопа».

Дженні. Невже ж?! Кажете, мають звістку?

Гарція. На мою думку, більш підозрівають. Казали теж перевести провірку складу залоги «Циклопа». Та будьте спокійні, пані, це зайве. Під моєю командою всі люди певні.

Уокерс. Гарні, чорт бери, часи! Таких ще в Англії відай не переживали. Починається боротьба не на жарти. Побачимо, хто переможе, ще побачимо. Капітане, бережіть «Циклоп»!

Дженні. І себе, себе, капітане!

Г а р ц і я. Спасибі, щире спасибі, пані! Спасибі за золоте серце.

Д ж е н н і. Ви ще не мали змоги пізнати цього серця.

У о к е р с. А слід би вам пізнати, капітане. І ви б не розчарувалися, ну, й я нічого не мав би проти цього...

Д ж е н н і. Проти чого?

У о к е р с. Ну, проти... — та ви ж самі знаєте... бог з вами!

Д ж е н н і. Ви чули?

Г а р ц і я. Чув, пані.

Д ж е н н і. І зрозуміли?

Г а р ц і я. Чи зрозумів, як слід, — це залежатиме...

Д ж е н н і. Якщо від мене тільки... Ах, я й забула, саме тепер можна почути Піккаділлі-джаз. Вони незабаром кінчать. Дозволиш, таточку? *(Наставляє радіоапарат, — чути притишені звуки наймоднішого фокстрота)*.

У о к е р с. Ех, Дженні!

Д ж е н н і. Чи можна собі уявити, капітане, кращий джаз у світі? Британія ще може бути горда. Гм! Бачу, ви не дуже захоплені. Може...

Г а р ц і я. Ні, пані, грайтеся далі!

Д ж е н н і. І вам забавитися не завадило б. Тим паче... Хто знає, що кому завтра принесе. Хоч — маю надію — ми ще забавимося сьогодні.

У о к е р с. Ваша воля — бавтеся, але мені вже годі. Втомився, та й сон бере. *(Дзвонить. Дженні помагає йому встати)*. Стережи вас бог, капітане! З дороги пересилайте постійно звістки. Радіоапарат у порядку?

Г а р ц і я. В повному, як і все інше, пане Уокерс.

Входить Том.

У о к е р с *(подає йому руку)*. Прощавайте, дорогий капітане! І вірте — заздрю вам, старий моряк вам заздрить. До хуткого побачення, капітане! А ти, Дженні... ну — що ж — годі! Прощайте, капітане!

Г а р ц і я. Добраніч! До хуткого побачення, пане Уокерс!

Том веде Уокерса.

У о к е р с *(до Тома)*. Сьогодні той теж не показувався?

Т о м. Ні, пане, і, мабуть, не покажеться.

У о к е р с. Коли б... *(Виходять)*.

Дженні сідає, Гарція стає при вікні.

Д ж е н н і. Пане Гарція! Чого це ви так вдивилися в мене? Це докір?

Г а р ц і я. Ні, це молитва!

Д ж е н н і *(пауза)*. Ну, доволі! Ну — навіщо ж? Доволі, капітане! *(Встає схвильована. Джаз мовкне. Тихо)*. А! — хочете співчуття? *(Пауза)*. Чого ж ви мовчите?

Г а р ц і я. Ви мали забавитися. Дозвольте ж і мені забавитися — ну, хоч би у «великого мовчазного».

Д ж е н н і. У великого — гарно ви бавитеся!

Г а р ц і я. Не краще за вас, правда, пані? *(Пауза)*. Хоч, нікуди правди діти, воно відай куди приємніше бавитися своєю жертвою.

Д ж е н н і. Це ви мали б бути моєю жертвою? Ха...

Г а р ц і я. Не вдався сміх? Так, пані, іноді сміятися важче, ніж заплакати.

Д ж е н н і. Ваша правда, капітане! *(Пауза, тихо)*. З власним серцем боротися важко.

Г а р ц і я. Із серцем? Чим же я, пані, заслужив на таку ласку?

Д ж е н н і. Ну, хоч би тією вашою іронією, якої, до речі кажучи, не зовсім розумію. *(Закурює папіроску)*. Це з вашого боку, вибачте, доволі нечемно, та ще в хвилині розстання.

Г а р ц і я. А вас болить це розстання?

Д ж е н н і. Залишіть це поки що. Скажіть, будь ласка, невже ж ви справді вважаєте мене своїм демоном?

Г а р ц і я. Демоном? *(Пауза)*. Ну, що ж, це теж порода янголів.

Д ж е н н і. Гіркий дотеп. Утік кудись ваш недавній сміх.

Г а р ц і я. Я б міг його вернути, якщо б ще випив; на жаль — на це не дозволяє служба.

Д ж е н н і. Ви досі вміли бути хоч би для мене веселі. *(Гасить цигарку)*.

Г а р ц і я. Сьогодні, вибачте, пані!

Д ж е н н і. Це тому, що прощаєтеся?

Г а р ц і я. І тому, що попрощався, навіки попрощався.

Д ж е н н і. Не розумію.

Г а р ц і я. Останньої ночі перестало бити кохане, бідне серце.

Д ж е н н і. Мати?

Г а р ц і я. Сьогодні телеграму дістав з Гібралтара.

Д ж е н н і. Ми — я — нічого про те не знала.

Гарція. Не хотів вам псувати забави, пані!

Дженні. Ви залишилися самі?

Гарція. Лишилося море.

Дженні (*пауза*). І більш нічого, нічого — тільки... море?

Гарція. Лишилися ще мрії.

Дженні. А якщо б ці мрії перестали ними бути?

Гарція. Як ви це?

Дженні. Ну, якби вони стали дійсністю?

Гарція. Це була б загарна дійсність.

Дженні. Могли б розчаруватися.

Гарція. У вас розчаруватися? Це неможливо.

Дженні. Невже ж неможливо?

Гарція. Заміцно покохав вас, щоб міг розчаруватися.

Дженні. Навіть коли б я була вашим прокльоном?

Гарція. Навіть тоді.

Дженні. Можете бути горді, капітане, так кохати не кожний уміє.

Гарція. Не кож... Ви в цьому переконалися?

Дженні (*пауза*). Ах — ви про те. Не мала нагоди, якщо... Та це пусте, краще сядьте тут біля мене! (*Сідає на софу, на долівку кладе кілька подушок*). Гадаю, буде вам вигідно. Будь ласка. (*Гарція сідає*). Що ж, вдоволені? (*Гладить його голову та горне до себе*). Отак, спокійно... тихо; забудьте про страждання, що вмерло, його не вернути. Життя не знає воскресіння, зате воно знає кохання, могутнє, животворне кохання. Як солодко, капітане, кохати.

Гарція. Ви кохаєте?

Дженні. Більш, ніж життя моє.

Гарція. Дженні.

Дженні. І знову ці очі, ці вічно сумні, вічно задумані очі.

Гарція. Дженні, скажіть...

Дженні. Не скажу нічого. (*Пауза*). Зажмуріть очі. (*Тихо, із зажмуреними очима*). За одну пісню серця, за одну, за єдину...

Гарція. Дженні, ваша рука тремтить!

Дженні. Зажмуріть очі, і хай вам сон присниться. (*Цілує його в чоло*).

Гарція. Боже! Дженні! (*Цілує її по руках*).

Дженні (*тихо*). За одну, за єдину...

Г а р ц і я. Це правда? Дженні, Дженні! Це правда, боже милий!

Д ж е н н і. Капітане... дорогий... капітане... Лишіть — лишіть... *(Встає. Тихо в сторону)*. Яка мука! — Капітане! *(Пауза)*. Підійдіть сюди ближче! Я не в силі, я більш не в силі! Ні! Адже ж це...

Г а р ц і я. Прегарне, це те — найкраще!

Д ж е н н і *(тихо)*. Найкраще.

Г а р ц і я. Перед очима метеликів рій, наче в сні, в божевільному, радісному сні і десь у глибині б'є справді серце океанів. За цей вечір, за цих кілька слів хай здійсниться мрія ваших мрій. Море шумить, цілує ваші стопи, і душа сміється, як ще ніколи. Дженні! Чуєте, Дженні, душа, душа сміється. *(Падає навколішки)*. Дженні, і це по все, по все життя?

Дженні стоїть мовчки, опісля незамітно зсовує перстень з пальця, він падає на долівку. Довша мовчанка. Капітан тремтячою рукою підносить перстень. Дженні вкладає йому його на палець.

Д ж е н н і. Ви, здається, прагнули того? Ваша мрія здійснилася.

Г а р ц і я *(встає)*. Дженні, це не забава?

Д ж е н н і. Кінчіть, капітане! *(Простягає до нього руку, Гарція накладає їй свій перстень)*.

Г а р ц і я. Тепер це вже не забава. *(Схоплює її в обійми)*. Не забава! *(Цілує її)*.

Д ж е н н і. Лишіть! Ну, лишіть же! *(Виховзується йому)*. Ми ж не востаннє бачимося! Не востаннє, капітане! *(Мовчанка)*.

Г а р ц і я *(тихо)*. А якщо востаннє?

Д ж е н н і. Будьте спокійні, вам нічого не станеться. А боїтеся чого-небудь?

Г а р ц і я. Тепер я нічого не боюся, тепер я кохаю, Дженні. Тепер я жити, жити, жити хочу. *(Пауза)*. Так, боюся одного — цього довгого, довгого розстання.

Д ж е н н і. Будьте спокійні, будьте спокійні, мій капітане, воно триватиме коротше, куди коротше, ніж гадаєте.

Г а р ц і я. До Шанхая — далека дорога.

Д ж е н н і. До Шанхая ви не допливете.

Г а р ц і я. Себто?

Д ж е н н і. Повернете хутчій, ніж гадаєте.

Г а р ц і я. А «Циклоп»?

Д ж е н н і. Я ж сказала — «Циклоп» не допливе до Шанхая.

Г а р ц і я. Ви вірите, ви переконані в цьому?

Д ж е н н і. Я вірю у ваше кохання, Хуане.

Г а р ц і я. Дженні — я нічогісінько не розумію.

Д ж е н н і. Хуане, милий, дорогий Хуане!

Г а р ц і я. Вантаж мав би пропасти з волі змовників?

Д ж е н н і. Ні! З моєї власної. Бачите, капітане, кохання вимагає іноді пожертви.

Г а р ц і я. Дженні, вибачте, я тут нічого, нічого не розумію. Чи ж... Дозвольте ж — з власної вашої волі?

Д ж е н н і. Не інакше. *(Пауза)*. Ви ще не зрозуміли?

Г а р ц і я. Навіщо, Дженні, навіщо? *(Пауза)*. Це, даруйте, дивний, дивний жарт.

Д ж е н н і. Якщо хочете, нехай буде жарт, та маю надію, ви подбаєте, щоб цей жарт як слід удався.— Ви знову не розумієте?

Г а р ц і я. Це навіщо, Дженні?

Д ж е н н і. Про те, вибачте, не довідаєтеся ніколи. Хай вам краще здається, що це моя забаганка, звичайна забаганка — і більш нічого. Так і вірте — більш нічого.

Г а р ц і я. І ви хочете, ви хочете, щоб...

Д ж е н н і. ...«Циклоп» у дорозі пірнув у безодню з вашої доброї волі, розуміється.

Г а р ц і я. Пані, не дивлячись ні на що, я цього не зроблю! *(Пауза)*. Я цього не можу зробити.

Д ж е н н і. Честь? Заспокойтеся, про те ніхто, крім нас, не знатиме.

Г а р ц і я. Я цього не зроблю!

Д ж е н н і. Почуття обов'язку? Його накладає на вас власник, а він саме перед вами.

Г а р ц і я *(пауза)*. Дженні, а честь британського горожанина, бувшого старшини?

Д ж е н н і. Цей ваш британський патріотизм зовсім щирий? Бо, бачите, якщо б такі симпатії до Британії були поширені у цілій Іспанії, то повірте, що британський уряд не вдоволився б Гібралтаром. Мовчите? *(Пауза. Тихо)*. Барометр падає. Одної з найближчих ночей «Циклоп» натрапить в імлі на скелю. На заздалегідь приготовлені човни всяде вся залога з капітаном на чолі, не виключаючи нікого, чуєте, нікого! За який тиждень обіймемося знову, і тоді вже море нас не розлучить.

Г а р ц і я *(пауза)*. Це робота того? Так, чи ні?

Д ж е н н і. Це робота моя, і тому ви це зробите, неодмінно зробите.

Гарція. Боже! Це ж божевілля, Дженні!.. Ви тільки подумайте — цим зруйнуєте свого старого батька і себе. «Циклоп» — це майже ціле ваше майно!

Дженні. Мій батько вже небагато потребує, а на моє віно ще лишиться «Сирена» і «Босфор», капітане.

Гарція. Дженні, благаю вас, не вбивайте в мені цього, що найсвятіше, що найсвятіше, Дженні! Я досі міг кожному сміло споглянути у вічі, кожному. Не вбивайте найсвятішого, Дженні!

Дженні. У вас найсвятіше — це кохання, а хто ж його вбиває, капітане?

Гарція. Боже! Боже...

Дженні. Велике кохання вимагає пожертви, а соромитися її не слід. Хоч, якщо ви вважаєте, що я не гідна її, а це можливе, дуже можливе, капітане, то лишіть і не дивіться в мій бік. Може, це буде краще для вас...

Гарція. Пані синьоока!

Дженні. Знов ці сумні, до болю сумні очі. В них сум, якого ніколи либонь не зцілуєш. *(Цілує його очі, потім падає у безсиллі на фотель).*

Гарція. Дженні, ви хворі?

Дженні. Я тільки втомилася, іноді ми, навіть, бавлячися, мучимося, важко мучимося.

Гарція. Ви маєте на очах сльози...

Дженні. Сльози, кажете? Це, мабуть, тому, що вже б'є дванадцята — година нашого розстання. Пливіть, капітане, куди вам сумління — серце каже! Широкий шлях перед вами, і коли навіть поплливете у Шанхай, моя думка за вами полине.

Гарція *(довша пауза).* «Циклоп» не допливе до Шанхая.

Дженні *(встає і падає йому в обійми).*

Гарція *(пауза).* Прощайте, Дженні! Хай це буде божевілля — та для вас і збожеволіти можна. Коли б мені не судилося повернути, не забувайте ніколи, Дженні, як кохав вас капітан Гарція.

Дженні. Ви повернете, Хуане, ви мусите вернутися. Не забувайте, що я вас чекаю, з тугою чекаю, капітане. *(Простягає йому руку).* І за цю велич вашого кохання...

Гарція. Вистане один усміх уст ваших, пані. *(Цілує її руку. Тихо).* Прощайте.

Дженні. Капітане, — прощайте!..

Капітан виходить; Дженні падає у безсиллі на софу.

Дженні. За одну пісню серця...

За хвилину встає, виглядає крізь вікно і на одну мить гасить світло; потім нервово походжає по кімнаті; згодом стягає перстень з пальця і вкладає в чару. Чути легкий стукіт у двері. Дженні відчиняє їх, входить поволі Оскар у новому, моряцькому однострої.

Оскар. Представитися маю честь. Джемс Дідл, помічник кухаря капітана «Циклопа», на правах юнги.

Дженні. Здоров будь, Оскаре! Тебе ніхто не помітив?

Оскар. Перед домом стрінув, здається, свого капітана, та він, мабуть, мене не помітив, темно було, а в мене не такі блискучі очі, як у нього. Гарні ж, Дженні, напрочуд гарні капітан має очі, либонь атропіною запускає. Та чого це він... *(Дивиться на стіл)*. Ах, розумію, прощалися. Що ж, прощання — гарний звичай. Містер Уокерс уже спить?

Дженні. Спить.

Оскар *(пауза)*. Ти сумна?

Дженні. Невесела, Оскаре.

Оскар. Не сумуй, Дженні, це зайве. Нам ціле життя радіти треба — не сьогоднішнім, то завтрашнім днем.

Дженні. А якщо це завтра не прийде, якщо воно тільки омана?

Оскар. Не прийде? Воно мусить прийти! Смішно! Воно мусить, мусить прийти, неодмінно прийде, Дженні.

Дженні. А якщо б не прийшло?

Оскар. Якщо б не прийшло? Ха-ха-ха! Ти краще спитай, Дженні, що було б, коли б завтра сонце не зійшло. Які ж ти чудні питання даєш іноді, такі самі, як кільканадцять років тому, коли питала, чому місяць до землі в гості не приходить. Ти завжди та сама, мала гарна дівчинка з дитячими, синіми очима. Моє ти бобо, бобо русяве! *(Цілує її)*. Вип'ємо, Дженні, тут ще шампанське.

Дженні. Ні, спасибі, Оскаре, я випила доволі, до самого дна.

Оскар *(наливає)*. До самого... Ніяк не можу збагнути. *(П'є)*. Цікаво! Цікаво, відколи це фабриканти шампанського почали до вина персні мішати. *(Виймає з чари перстень)*. І справді перстень, либонь чи не з брильянтом. «Дж» «Г». Ах, це ж тут капітан Гарція вечеряв. Невже ж він таким чином тобі освідчитися хотів? Не розумію. Може, забув, як гадаєш, Дженні! Та нічого, завтра йому до обіду перстень подам, буде відай більш задоволений, ніж із сьогоднішнього пудингу. *(Ховає)*.

Д ж е н н і. Оскаре, Оскаре! Лиши!

О с к а р. Це що, Дженні?

Д ж е н н і. Це так. Хочеш, бери, візьми, дай йому... Візьми.

О с к а р. Дженні, ти сьогодні справді незбагнута! *(Пауза)*. Дженні, між нами досі не було таємниць, не сміє їх бути й у цю останню ніч... *(Біля вікна обіймає її)*. Не сміє, не сміє, Дженні! *(Цілує її)*.

Д ж е н н і. Читай з очей моїх, у них знайдеш таємницю, велику таємницю кохання. І більш нічого, тільки кохання, Оскаре.

О с к а р. Значить, я можу спокійно відійти.

Д ж е н н і. Ти не вмреш, Оскаре!

О с к а р. Дженні!

Д ж е н н і. Ну ні, я певна, я переконана, що ти зможеш вирятуватися.

О с к а р. Треба дивитися дійсності в очі, Дженні. Вирятуватися я не зможу, хоч би й бажав. Перед експлозією [1] я б міг потайки залишити корабель. Човном далеко не запливеш, однаково зловлять — і тоді смерть з рук катів.

Д ж е н н і. А ця смерть справді тобі не страшна?

О с к а р. Не страшна? Ні, не страшна — радісна, Дженні. Чи ж не гарно вмирати молодим, коли кров кипить, а серце по вірлиному співає, вмирати за те, що покохав без краю, вмирати серед ночі, перед сходом сонця! Дженні! Я бачу, мене кохають, Дженні! Мене кохають — чи не гарно вмирати? Чи не гарно — Дженні?

Д ж е н н і. Ця жадоба смерті — це ж крик життя, божевільний крик життя тільки, Оскаре!

О с к а р. Життя і смерть... Життя і смерть — це одно, Дженні, це одно. Смерть родить теж життя, вічне, всеобіймаюче життя. Чуєш, Дженні, як шумить море? Воно — життя шумить, непроглядне і гарне, як море, життя. Це спів наших душ, це радощі життя, радість смерті, це наші вогняніі сльози любові й захвату без краю. *(Горне її до себе. Тихо)*. У сні й наяву, вдень і в темну ніч, за мною подих крил, за мною шум мільйонів, в очах криваво сонячний шлях, шлях, з якого немає вороття. *(Довша мовчанка, чути тихий плескіт хвиль)*. Заплющ, заплющ оченята. *(Бере її в рамена)*. Ця ніч уже не верне ніколи. *(Цілує її)*.

Д ж е н н і. За одну, за єдину...

К і н е ц ь д р у г о ї д і ї

ДІЯ ТРЕТЯ

Будуар Дженні. Ніч. Годинник вказує три чверті на другу. Радіоапарат. Море сильніше шумить. Лампа в помаранчевому абажурі.

На софі сидить Дженні в червоному пеньюарі, біля неї Оскар. Він цілує її руку. Довша мовчанка. Говорять притишеним голосом.

Оскар. Тремтиш...

Дженні. Вікно... Ні, лиши, хай шумить... *(Горнеться до нього)*. Хай шумить. Ніч, ніч...

Оскар. А в твоїх зіницях червоні вогники граються, ось погасли, ось знову загорілись, горять усе дужче й дужче, в них встає вже заграва.

Дженні. Милий, милий!

Оскар. Плачеш, Дженні?

Дженні. Вибач, милий, це тільки одна сльоза, одинока.

Оскар. Не плач, Дженні, бо мені не вільно плакати, навіть із щастя не вільно, поки не загуде буря — поки не попливуть кораблики. Не плач, Дженні.

Дженні. Одна вона.

Оскар. Криштальна!

Дженні. Одинока...

Оскар *(пошепки)*. Чуєш?

Дженні. Чайка.

Оскар. Чайка кричить серед ночі. Вже замовкла — це вона тільки спросоння.

Дженні. Сон їй приснився. І може, може, ця ніч теж тільки сон? У житті сниться так мало чудових снів.

Оскар. Стривай, Дженні, стривай! Прийде колись іще день, він буде кращий за сон. Тоді закричать чайки, спалахне сонце серед ночі, а людські серця — всі будуть, як дзвони. Містами, селами, забутими шляхами піде всміхнений, великий подорожній. Йому поклоняться хмаросяжні гори, його ноги цілуватиме море, йому пісню заспівають не соловейки, але орли, золочені сонцем орли. Прийде колись іще день.

Дженні. А нині?

Оскар. Нині треба боротися. Треба мати не серце, але дзвони... сталеві, розгойдані дзвони.

Дженні. Сталеві — оце так. Вірю, Оскаре, вірю, бо ж ти віриш.

Оскар. А коли мене не стане?

Дженні. Не знаю. Може, лишуся, як з корабля дим, що сиротою блукає над морем.

Оскар. Ні, Дженні, навпаки! Щойно після моєї смерті ти повіриш, як ще ніколи. Ти досі вірила в бога — тоді повіриш у людину.

Дженні. В неї я вже повірила, Оскаре, і тому покохала тебе, ти дивне єство з тими сталево-жорстокими, вічно голодними, вічно жагучими очима. Давно віддала тобі душу, сьогодні тіло, хочеш, бери й життя моє, це буде для мене тільки насолода, адже ж я, хоч слаба, вмію теж кохати. Ти незабаром підеш — ми не побачимося ніколи, і тому молю тебе — скажи мені правду, щиру правду.

Оскар. Дженні, я ж...

Дженні. Знаю, знаю, ти з нічим не таївся переді мною, та на це ти не відповів і досі. А це болить, це страшно болить, Оскаре.

Оскар. Питай...

Дженні. Твій шлях — і Дженні. Ти зрозумів?

Оскар. Мій шлях широкий...

Дженні. Коли б на цьому шляху ти стрінув перешкоду?

Оскар. Її для мене немає.

Дженні. А якби, вважаєш, я, русява дівчинка, яку ти так гаряче покохав, перегородила тобі дорогу, що б ти тоді зробив?

Оскар. Усміхнувся б, і тоді ми разом пішли б попліч.

Дженні. Геть жарти! Якщо б ти міг піти цим своїм шляхом тільки по моєму трупі, щоб, що б ти тоді зробив?

Оскар (*пауза*). Тоді — тоді я б тебе вбив.

Дженні. Ос...! Ха-ха-ха-ха! Оце тобі вдалося! Вби... вбив би! Славно, славно, славно — ха-ха-ха-ха! Не морщи чола, я не плачу, я сміюся, сміюся з душі усієї. Ха-ха-ха! Милий мій, милий! Поцілую, поцілую ще раз. Дженні твоя — поцілує отак міцно-міцно-міцно. Ос-ка-ре! Ос-ка-ре!

Оскар (*пауза*). Правді важко іноді поглянути у вічі та інколи непотрібно цього, непотрібно. Ми ж разом їшли досі, підем разом і в майбутньому. Не знаю, навіщо ти про те питала.

Дженні. Цікавість, звичайна цікавість, Оскаре. Та ти забудь про те, забуду і я, про те треба конче забути, інакше повірити — і збожеволіти можна. Твоє чоло гаряче, схили голову, спочинь, «Циклоп» відчалює в четвертій...

у четвертій. Ще рівно дві години залишаються, дві довгі години. Вспокойся, засни, засни, Оскаре, на моєму серці востаннє. До прощання ще доволі часу. «Циклоп» відпливає в четвертій.

О с к а р. За хвилину мені вже пора. До пристані доволі далеко, та й не хочу всідати останній. За хвилину прощання без болю, без сліз, без розпуки — тихе, радісне прощання людей, які зрозуміли одне одного.

Д ж е н н і. Не все, не все можна зрозуміти, Оскаре. Я мала на думці таке велике, таке могутнє кохання...

О с к а р. Його не важко буде зрозуміти, поглянувши, Дженні, в твої очі. *(Мовчанка)*.

Д ж е н н і *(дивиться на годинник)*. Оскаре! Як прийде час, я виведу тебе. Я тобі дала, здається, ключ від хвіртки? Дозволь мені його.

О с к а р. Ось він, Дженні.

Д ж е н н і *(ховає ключ, потім зачиняє вікно)*. Стає холодно, світанок незабаром. *(Схвильована ходить по кімнаті. Пауза)*. А ти певний, що я тебе не годна скривдити?

О с к а р. Скривдити?

Д ж е н н і. Чи краще: що наші стежки ніколи не перехрестяться?

О с к а р. Наші? Ніколи, Дженні, ніколи.

Д ж е н н і. А може, все-таки колись?

О с к а р. Колись? «Циклоп» відпливе за дві години. *(Обіймає її. Чути далекий гудок)*. «Циклоп»!!! *(Виглядає вікном)*. Цієї ночі тільки «Циклоп» залишає порт. Та це ж — так — це «Циклоп».

Д ж е н н і. «Циклоп» відпливе за дві години, Оскаре. За дві години, не швидше. *(Мовчанка)*.

О с к а р *(прислухається)*. Шш! Здіймають якір. Мабуть, потайки приспішать від'їзд. *(Хапає шапку)*. Прощай, Дженні!

Д ж е н н і. Ні, ні, куди це ти? Це не «Циклоп», клянуся, не «Циклоп». Ну, куди ж ти?! Оскаре, не кидай ще мене! Адже ж іще час, ще дві години, година. Ще хвилинку. Оскаре, ми ж бачимося востаннє! Оскаре! Це не «Циклоп». *(Падає перед ним навколішки)*.

О с к а р. Мені пора! Дженні, прощай!

Д ж е н н і. Не залишай мене, Оскаре! Це ж не «Циклоп», це ж не «Циклоп».

О с к а р. Подай мені руку! Дженні, встань, подай мені руку!

Дженні. Оскаре, хлопчику! Пожалій, згадай про мене, згадай про все, що в тебе найсвятіше.

Оскар. Що найсвятіше? Дженні, прощай! Мене кличе саме те найсвятіше.

Дженні. А! Ось що! Це твоє найсвятіше. *(Встає та загороджує собою двері)*. Стривай же — стривай! Бачиш? На твоєму шляху твоя любка станула — нужденна, слаба, презирства гідна жінка. Не всміхнешся? Тут твій сміх не поможе.

Оскар *(пауза)*. Не поможуть і твої сльози, Дженні. Мені пора, Дженні! Ти чула? Мені пора!

Дженні *(тихо)*. Брате мій, любчику, брате...

Оскар. Мене теж брати кличуть. Брати жовтошкірі з косими очима. У них мозолисті руки, у них серця — розгойдані дзвони. Мене кличуть брати жовтошкірі! Пусти, пусти мене, Дженні!

Дженні. А про мене? Про мене забув? Про свій спомин — казав ти — спомин найкращий? Поки я жива — ти не вмреш, ти не вмреш. Даруй мені, Оскаре! *(Чути другий гудок)*.

Оскар. Вдруге вже! Дженні, віддай сюди ключ, віддай ключ, ключ віддай мені, Дженні!

Дженні. Поки жива — не віддам! (*Оскар підходить до вікна)*. Вікном скочити хочеш? Дарма! Тоді не тільки крильця, а й ребра поломиш! Ха-ха-ха! Ти гадав, я для химери теж усе, усе, що найдорожче, найкраще віддам. Ні! Нізащо, чуєш, нізащо! Сьогодні ми розстанемося, так, назавжди розстанемося, та ти не вмреш, «Циклоп» без тебе відпливе. Ти хотів врятувати кілька тисяч китайців, дозволь же тебе одного мені врятувати. В мене, бачиш, скромніші вимоги. Правда, Оскаре? Ха-ха-ха!

Оскар. Дженні! Лишилося кілька хвилин, кілька хвилин! *(Пауза)*. Дженні — то це мало бути твоє кохання?

Дженні. Не тільки це, Оскаре! Знаю, так кохає тільки звичайна, пересічна жінка, неправда? — пересічна жінка! Ах! Ти силоміць хочеш? *(Кладе палець на гудзик дзвінка)*. Позір! Один твій крок і задзвоню! Служба сьогодні не спить. Краще вже нидій у тюрмі! *(Мовчанка. Оскар поволі виймає з кишені браунінг і цілить у Дженні)*. Оскаре! Це, це ти, Оскаре? Ну, що ж, стріляй! Ціли просто в серце, якщо не затремтить рука... Ціли! Ха-ха-ха! Таки тремтить? Тремтить?

О с к а р. Дженні, пусти! Кохана моя, рідна моя — пусти!

Д ж е н н і. Ніколи!...

О с к а р. Дженні! Це злочин! Дженні!

Д ж е н н і. Ні, ні, нізащо!

О с к а р *(тихо)*. Ще одна, найдорожча...

Д ж е н н і. Ні, милий, ні!

Оскар стріляє.

Д ж е н н і. О! *(Швидко загортається в пеньюар)*. Ти не влучив, ти не влучив! Стріляй ще раз.

Чути третій гудок. Оскарові випадає браунінг з руки.

Д ж е н н і. Славно! Славно! Славно! «Циклоп» саме відчалив! Ха-ха-ха-ха! «Циклоп» покинув пристань. Які радощі, які радощі, Оскаре! *(Пауза)*. Серце б'ється, як ще не билося ніколи. *(Пауза)*. Оскаре, хочеш, іди, прощай, ось ключ! А «Циклоп»...

О с к а р. Дженні, ти зрадила наше палке кохання.

Д ж е н н і. Зрадила? І воно вмре, це кохання?

О с к а р. Воно повинно вмерти!

Д ж е н н і. Чи тому, що ти стрілив у мене, чи тому, що... Вибач, вибач, Оскаре, це тільки те кохання, те дивне кохання кермувало мною. Вибач, Оскаре! Я не могла тобі дозволити згинути, це було сильніше за мене.

О с к а р. Дженні, моя бідна дівчинко! Ти гадала — врятуєш наше щастя, а мимохіть його зруйнувала.

Д ж е н н і. Бодай, не я сама, ми зруйнували його обоє. Може, колись, може, колись ти ще — та залишім це краще! Може, колись... *(Слухає)*. Хто це? Батько... він...

Входить Уокерс у шлафроку, Дженні в останню мить заслонює Оскара котарою [2].

Д ж е н н і. Таточку.

У о к е р с. Не спиш, Дженні?

Д ж е н н і. Ні, якось не хочеться спати.

У о к е р с. Весна. Гарні ночі. Я чув перед хвилиною щось наче вистріл у нашій хаті?

Д ж е н н і. Вистріл? Це тобі приснилося тільки, таточку.

У о к е р с. Ні, я вже з годину не сплю. А може, таки причулося. Чомусь важко заснути, уже про «Циклоп» гадки в голову лізуть — та він уже відай поплив.

Д ж е н н і. Авжеж, перед хвилиною, таточку. Мій бідний таточку...

Уокерс. Ну, жаліти мене нема причини... Відтепер либонь нам заживеться краще, та, Дженні, може, одну партійку, спати і так не хочеться, шахи, здається, тут будуть.

Дженні. Вибач, ні, таточку, я вже таки втомлена, і ти приляж та візьми на сон порошок. Він у шуфлядці нічної шафки у зеленій коробочці. Спи, татусю, спи, бідний, щоб міг мужньо стрінути ранок...

Уокерс. А гарні ранки настали, рідкість це у нас. Ти сьогодні не дивилася на барометр?

Дженні. Він паде. Завтра, здається, ранок буде не найкращий.

Уокерс. Погано! Ну! Добраніч тобі, Дженні. Завтра каву злагодь сама — вони не вміють її робити.

Дженні. Міцну?

Уокерс. Як хочеш, мені байдуже.

Дженні. Добраніч, добраніч, таточку!

Уокерс виходить. Оскар виходить із-за котари.

Оскар. Дженні, ти поблідла, мов полотно.

Дженні. Це так серце б'ється, я його притримати хочу. Притримати хочу! Мм... як воно товчеться! Відчини вікно! Повітря!..

Оскар. Дженні, що це? Дженні! *(Відчиняє вікно).*

Дженні. Звичайно. Забагато пережила й відпочити пора. *(Стає при вікні).* А! *(Пауза).* Це, здається, світла з «Циклопа»?

Оскар. З «Циклопа».

Дженні. Незабаром порине за обрій, незабаром погаснуть світла, заграва встає. Прощай, «Циклопе», прощай— Оскаре! Відійди, забудь про мене, і хай тобі здається, що Уокерси не існували ніколи. *(Дає йому ключ).*

Оскар *(пауза).* Дженні, чи справді є щось, щось сильніше за нас?

Дженні. Ні, Оскаре, ти сильніший за все, ти сильніший за смерть. Не рівня я тобі, і тому — тому мені так скажено б'ється серце.

Оскар *(бере її в обійми).* Дівчинко русява! Тебе не можна ненавидіти, тебе можна тільки кохати, безтямно, божевільно кохати. *(Цілує її).* І тому, тому прощай, Дженні!

Крізь голосник радіо чути ГОЛОС:

— Пані з синіми очима! Пані з синіми очима! Команда вся вже на човнах. Лишився я сам і останнє шлю тобі по-

здоровлення. Виходячи від вас, я стрінув людину, пізнав її у темряві і пізнав увесь біль розчарування, розпуки. В цю мить я — спокійний. Самітня машина ще працює, корабель пливе назустріч заграві, та будьте спокійні. За малу хвилину трісне котел, а тоді — тоді в очах моїх скам'яніє подив для вас, пані. Так, пані синьоока, для вас не варто жити, для вас варто вмерти.

Оскар. Гарція!

Дженні. Оскаре, Оскаре — це ж страшне, це ж..

З моря лунає відгомін експлозії.

Дженні. Хуане Гарція! Хуане Гарція! Хуане!

Оскар. «Циклоп»!

Дженні *(пауза)*. Ти зрозумів? Гарція дотримав слова...

Оскар *(після хвилини)*. Тепер розумію. Ти чудна, чудна, дівчинко, Дженні! Твоя рука в крові! Дженні!

Дженні. Моя рука? *(Пауза)*. Вибач, милий, я перед тобою вперше, мабуть, і востаннє збрехала. Ти стрілив влучно. *(Довша пауза)*.

Оскар. Дженні, скажи — це неправда, це ж неправда, Дженні!..

Дженні. Ти стрілив влучно, інакше не могло бути, коли б твоя рука тоді затремтіла, ти б перестав бути собою, а я кохаю тебе тільки таким, яким звикла бачити змалку — з гарячим серцем, з очима переможця.

Оскар. Дженні, я в цю мить лікаря покличу.

Дженні. Не треба, запізно, дорогий. Ти ж бачиш, скільки тут крові, наче з підстреленої птахи. Ха-ха-ха! Дозволь! Тільки погляну. *(Підходить до вікна)*. Втихомирилося, і небо ясніє. Мабуть, все-таки буде погода. Тільки море наливається кров'ю. *(Закриває очі та відходить від вікна)*. Наче в ньому хтось згасив сонце. Усе в крові, і твоє обличчя, та це либонь мої очі тільки. Оскаре! Володій над собою. Хитання, розпука не для тебе. Ти ж іще недавно казав про радощі життя, радощі смерті. Дозволь і мені радісно вмерти, Оскаре, розплющ широко очі. *(Після хвилини)*. Оскаре! Я жити — ...

Падає без сил в його рамена. Він несе її на софу; сідає побіч та довго дивиться на неї непорушно.

Оскар. Дженні, дівчинко русява, не спи! Встає ранок, не спи! Встає ранок, Дженні...

Дженні *(тихцем)*. Попливуть кораб-ли-ки... *(Вмирає)*.

Кінець

$99^0/_0$ (ЧОВЕН ХИТАЄТЬСЯ...

Комедія на 4 дії

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Д-р Ахіллес Помикевич, адвокат
Мілена Помикевичева, його дружина
Д-р Дзуньо Шуян, помічник Помикевича
О. Румега, депутат сейму
Леся, секретарка у Помикевича
Пипцьо, Рипцьо — люди без окресленої професії
Директорка
Редактор, Критик, Письменник, Молода людина, Молода дівчина, Емігрант, Купчиха, Політик, Директор банку — Гості Помикевичів
Душкова
Варвара, служниця у Помикевичів

Дія відбувається у Львові, в 1930 році.

І ДІЯ

В канцелярії адвоката Помикевича,— праворуч за столом Дзуньо, ліворуч друкує на машинці Леся. По кімнаті ходить Помикевич і диктує їй.

Помикевич. «...словом ч-ч-честі запевняю вас, вельмишановний пане, що лише благо моїх клієнтів і української нації керувало мною у всій моїй...»

Стук у двері.

Д з у н ь о. Увійдіть.

Входить літня жінка в старосвітському капелюсі.

Д у ш к о в а. Добрий день.

П о м и к е в и ч *(зняв пенсне)*. Цілую ручки, пані Душкова! Цілую ручки! Дуже приємно! Просимо! Ви, мабуть, у справі...

Д у ш к о в а. Так, пане меценасе. Я в справі заарештованого сина.

П о м и к е в и ч. Ч-ч-чудово! *(До Дзуня)*. Пане товаришу, справа *(підморгнув)*... дванадцять тисяч сімсот чотири. *(Дзуньо ліниво нишпорить у паперах)*. *(До Душкової)*. Все в найкращому порядку, пані добродійко. Найближчими днями вашому синові буде вручено акт обвинувачення.

Д у ш к о в а. А ви ж... ви ж у минулому місяці те саме сказали...

П о м и к е в и ч. Ходив до прокурора. І не раз, а тричі. Хоч ваш син і комуніст, а я не зважав на те й ходив. Одним словом, вживемо всіх заходів, щоб ваш син опинився на волі, пані добродійко!

Д у ш к о в а. До смерті буду вам вдячна, пане меценасе!

П о м и к е в и ч. Виконую тільки священний обов'язок служителя Феміди.

Д у ш к о в а. Щире спасибі... *(Встає)*. Поважання.

Д з у н ь о *(крізь ніс)*. До побачення.

П о м и к е в и ч. Цілую ручки, пані добродійко!

Душкова виходить.

П о м и к е в и ч *(до Дзуня)*. Того разу заплатила?

Д з у н ь о *(швидко шукає в блокноті)*. Минулого місяця всього двадцять... тридцять злотих.

П о м и к е в и ч *(відчиняє двері)*. Пані добродійко! Пані добродійко! Потрудіться ще на хвилину! Мабуть, вдала, що не чує! *(Грюкнув дверима)*. Не вірить, ч-ч-чортова відьма!..

Д з у н ь о. Мабуть, має підстави не вірити, меценасе.

П о м и к е в и ч. Має підстави, кажете, кон-ци-пієнте?..

Д з у н ь о. Пане меценасе, не будьте скромні. В прокурора ви не були ще ні разу.

П о м и к е в и ч. Пане товаришу, я не розумію вашої поведінки!

Д з у н ь о. Зате ми багато дечого розуміємо, дорогий меценасе. Чи не так, панно Лесю?

П о м и к е в и ч *(до Дзуня)*. Ви... маєте право говорити від імені панни Лесі?!

Д з у н ь о. Чи не так, панно Лесю?

Л е с я. Так, Дзуню...

П о м и к е в и ч. Так?!

Л е с я. Пане Дзуню...

П о м и к е в и ч. Тепер я зрозумів усе...

Д з у н ь о. Зрозуміли? Співчуваю вам. А вам не жаль меценаса, панно Лесю?

Л е с я. Мені?.. Так!

П о м и к е в и ч. І ви — ви також? Навіть ви?..

Д з у н ь о. Цікаво! Панно Лесю, ви чули?

Л е с я *(крізь сльози)*. Пане Дзуню, ви хочете...

Д з у н ь о. ...тільки для розваги залізти трохи язиком у сімейні справи меценаса.

П о м и к е в и ч. Ви, я це добре знаю, ви не тільки язиком у них залізли!

Д з у н ь о. Пробачте, але якщо б ці слова почула ваша дружина...

П о м и к е в и ч. Це ч-ч-чорт знає що таке!

Д з у н ь о. Авжеж, я цілком згоден з вами. Це, дійсно, чорт знає що таке. *(Співає)*. «Човен хитається серед води, плеще об хвилю весло...»

П о м и к е в и ч. Пане товаришу, ви забуваєте, що перед вами ваш начальник! Панно Лесю! Ви повинні бути о дванадцятій годині в суді, не забудьте також про гербові марки. А з вами, пане Шуян, поговоримо!

Д з у н ь о. У мене також буде до вас невеличка справа.

Леся підводиться й ховає у портфель папери.

Л е с я. Пане меценасе... панове... якщо те все через мене...

Д з у н ь о. То що?

П о м и к е в и ч. То що, голубонько?..

Л е с я. То... то мені було б дуже неприємно.

Д з у н ь о. Заспокойтеся, панно Лесю. Меценас не заподіє мені жодної кривди, бо він знає, що вам було б тоді дуже неприємно *(цілує галантно її руку)*.

П о м и к е в и ч. Ідіть уже, панно Лесю!

Л е с я. Це було б для мене...

Д з у н ь о *(відчиняє перед нею двері)*. До побачення,

мила Лесю! *(Леся виходить)*. Мила, премила дівчина. Заздрю вам, меценасе.

П о м и к е в и ч. Я остаточно вирішив сьогодні подякувати вам за вашу співпрацю. *(З полегшенням)*. Сьогодні ми, пане Шуян, по-прощаємось.

Д з у н ь о. А я іншої думки, пане меценасе!

П о м и к е в и ч. Що це значить?

Д з у н ь о. Це значить, що ми не по-про-щаємось сьогодні, меценасе...

П о м и к е в и ч. Знаєте, пане Шуян, я всіляке в світі бачив, однак такої досконалості нахабства, як ви, навіть мені уві сні бачити не доводилось. Сьогодні, коли шаліє безробіття, інший почував би себе на вашому місці щасливим.

Д з у н ь о. А я ні.

П о м и к е в и ч. Я це знаю. Ви хотіли б надзвичайних додатків. А ви про них самі не подбали? *(Кивнув головою в бік своєї квартири)*.

Д з у н ь о. Можливо, і то незважаючи на вашу невдячність. Та я гадаю, що це неважливе.

П о м и к е в и ч. Пробачте, це дуже важливе, хоч би тому, що ваша поведінка виключає можливість вашого дальшого перебування в моїй...

Д з у н ь о. Хаті?

П о м и к е в и ч. Так, і в канцелярії!

Д з у н ь о. Ви надмірно суворі.

П о м и к е в и ч. Найбільш болюче вразила мене цілковита відсутність з вашого боку пошани до людини, яка усе життя своє віддала народові.

Д з у н ь о. Усе життя! А я й не знав...

П о м и к е в и ч. Ви ще багато дечого не знаєте, молода людино!

Д з у н ь о *(тихо)*. Ви маєте на думці справу з векселями у 1921 році?

П о м и к е в и ч. Годі! Прийдіть завтра, і я заплачу вам за три місяці. Прощавайте!

Д з у н ь о. Одну хвилину! *(Підходить до Помикевича)*. Як колишній голова товариства «Українська школа», подякуйте мені за те, що завдяки мені стала, вибачте, тільки с т а н е ясною справа, що кинула тінь на цю установу та її шановних керівників. Та про це вже іншим часом. Правда? *(Бере капелюх)*.

П о м и к е в и ч. Ви... ви хотіли щ-ч-чось сказати?

Д з у н ь о. Ні! Більше поки що нічого. До побачення, пане меценасе! *(Одягає капелюх)*.

П о м и к е в и ч. Почекайте! Сядьте на хвилинку, бо-бо я втомився.

Д з у н ь о. То, може, буде досить, якщо ви самі сядете, а я піду?

П о м и к е в и ч. Ні, сідайте, пане товаришу. Ш-ч-чо ви знаєте?

Д з у н ь о. Ви про що саме?

П о м и к е в и ч. Ну, про... про нашу поразку в виборах на Волині, хоч би...

Д з у н ь о. Ну, що ж! Відсутність національної свідомості.

П о м и к е в и ч. Ні, не те... Я б це назвав відсутністю, ну — національної солідарності, хотів я сказати. А ви... ви б насмілились цю солідарність зламати?

Д з у н ь о. Ніколи! Хіба що...

П о м и к е в и ч. О, про те саме і йшлося мені. Хіба що...

Д з у н ь о. Хіба що цього вимагало б благо нації, пане меценасе. Тоді й рідний батько — не батько!

П о м и к е в и ч. Я розумію ваш патріотизм. Та ч-ч-чи не на словах тільки те все у вас?..

Д з у н ь о. Поки що — на словах тільки...

П о м и к е в и ч *(встає)*. Хе-хе-хе! Здоровлю вас, молода людино! І вважайте. В майбутньому — ніякі слова там! На папері прошу, чорне на білому. Адьє, адьє, мій дорогий конципієнте...

Д з у н ь о. Адьє, адьє, дорога жертво кепсько схованого контракту!

П о м и к е в и ч *(налякано)*. Контракту? Боже милий!..

Д з у н ь о. Ох, так! Звичайний контракт собі, боже милий! В 1921 році ви, як голова «Української школи», вирішили, на благо установи, звичайно, продати чотириповерховий будинок фундації Мурликевичів, що його оцінено на десять тисяч доларів. Продали ви його, як людина з серцем, людині без копійки в кишені, панові Забійкевичеві за десять тисяч доларів... паперовими царськими карбованцями. На жаль, контрактик десь загубився. І ось, зовсім, пане меценасе, випадково, цей контракт потрапив у мої руки...

П о м и к е в и ч. До ч-ч-чорта, — говоріть!

Д з у н ь о. Контракт продажу Забійкевичем цього будинку вам...

П о м и к е в и ч. Це — ваше ч-ч-чергове шахрайство.

Д з у н ь о. Так? А я гадав, що саме ваше.

П о м и к е в и ч. І-і ви знайшли контракт...

Д з у н ь о. Під вашими ж очима, між іншими, не менше цікавими паперами. Хоч би справа преціозів...

П о м и к е в и ч. І ви хочете...

Д з у н ь о. Сховати контрактик у більш безпечне місце й таким чином заспокоїти громадську думку. Це буде вчинок чесного націоналіста. Не так, пане меценасе? *(Пауза).*

П о м и к е в и ч. Пане товаришу!

Д з у н ь о. Я вас слухаю.

П о м и к е в и ч. Дайте руку! Я вважаю, ш-ч-ччо ви...

Д з у н ь о. Що я...

П о м и к е в и ч. Дуже, ну, дуже чесна людина і...

Д з у н ь о. І...

П о м и к е в и ч. І я... я прийшов до висновку, що — не повинен розлучатися з таким... *(пауза)* з таким здібним співробітником.

Д з у н ь о. Я давно вже прийшов до цього висновку.

П о м и к е в и ч. Знач-ч-чить, між нами все якнайкраще і папери лежатимуть далі на своєму місці?..

Д з у н ь о. Авжеж, будьте спокійні. У моїй кишені лежатимуть, пане меценасе.

П о м и к е в и ч *(витирає хусткою піт з чола)*. Пане товаришу!..

Д з у н ь о. Я вас слухаю.

П о м и к е в и ч. Дайте руку! Ви... дуже-дуже... здібна людина.

Д з у н ь о. Ну, це ще побачимо.

П о м и к е в и ч. Ви вкра... тобто сховали ще щось?

Д з у н ь о. Дорогий мій меценасе! Скільки разів ви у своїх промовах кидали крилаті слова: «Молодь — надія нації, її квіт та майбуття!» Я слухав, і сльози ставали в моїх очах. Я почував себе тоді невимовно щасливим. Це було щастя молодості, щастя днів, коли світ наче твій і коли ніщо не встоїть перед тобою...

П о м и к е в и ч *(дивиться, зітхаючи, на сейф)*. Так... так... ш-ч-ч-щира правда, — щира...

Д з у н ь о. Ви говорили тоді про наш бідний народ, закликаючи його до боротьби за добробут, за гроші, за багатство. Яким вогнем палахкотіли тоді ваші очі, особливо, коли ви говорили про гроші!

Помикевич. Так, так, пригадую... І незважаючи на те, у депутати сейму не довелося потрапити... Трагічний ми народ, пане товаришу.

Дзуньо. Меценасе, ви повинні були стати депутатом!

Помикевич. Я так само гадав, та що ж! Відсутність національної солідарності, агітація комуністів...

Дзуньо. Меценасе! Ви бу-де-те депутатом!..

Помикевич. Коли? За ч-ч-чотири роки? Господь знає, що може статись за цей час з польським сеймом. І тільки подумати, що ніхто з родини Помикевичів не був досі депутатом...

Дзуньо. Першим стане меценас Помикевич...

Помикевич. Пан депутат доктор Помикевич... Ви жартуєте, пане товаришу! Адже це якийсь фатум: на дев'ятнадцять обраних бути двадцятим у списку. Так, це фатум!...

Дзуньо. Ну, не зовсім. А не забули ви, хто дев'ятнадцятий у списку?

Помикевич. Сам же не дає про себе забути, мацапура ч-ч-чортова! Того й чекай, знову принесе його сьогодні ч-ч-чорт до Львова...

Дзуньо. Хай тільки принесе! Меценасику дорогий, ми його на цей раз гам! — та й проковтнемо.

Помикевич. У мене свербить рука, щоб його хап!— і за двері викинути.

Дзуньо. І на це прийде час. А поки що...

Помикевич. Маєте якийсь план?

Дзуньо. План? Він давно у мене готовий. А поки що... поки що ви мусите відмовитись від Лесі.

Помикевич. Від Лесі? Заради кого ж, дозвольте поспитати?

Дзуньо. Заради отця Румеги, меценасе, заради депутатського мандату...

Помикевич. Може б, ви... якийсь менш геніальний план... е-е... того...

Дзуньо. Меценасе! *(Пауза)*.

Помикевич *(пригнічений)*. Говоріть.

Дзуньо. Я дізнався, що з здоров'ям отця Румеги справді погано.

Помикевич. А... а довго це може ще тривати?

Дзуньо. Три або й чотири роки, однак його депутатський мандат опиниться значно раніше в ваших руках.

Помикевич. Ці-цікава думка. Та що ж ви, — отруїти його задумали?

Дзуньо. Ні, меценасику. Ви тільки, врешті-решт, заповіта йому напишете.

Помикевич. Дозвольте, як йому писати його, ч-ч-орт його батька знає. Уже два місяці своїми ідіотськими проектами замучує.

Дзуньо. Отець Румега може лишити будинок своїй бездітній дружині, а фільварк, ліс і сорок гектарів нафтових полів запише, наче добрий цар із казки, малій сирітці Лесі...

Помикевич. Це... це був би гарний вчинок. Про це написали б навіть у газетах. Неабияка уява у вас, пане товаришу.

Дзуньо. Уява, гадаєте? Які ви недогадливі, меценасе... *(Пауза)*. Меценасе...

Помикевич. Ні, ніколи! Ніколи!

Дзуньо. Навіть за ціну мандату? *(Пауза)*.

Помикевич. Навіть...

Дзуньо. Навіть про контракт не подумали?

Помикевич. Вона ж... вона...

Дзуньо. Вона не буде ввесь свій вік бідувати. Сімдесят злотих місячної платні й від вас інколи панчохи чи білизна, це, знаєте самі...

Помикевич. Ч-ч-чорт який! А вам самим, вам чого тут треба?

Дзуньо. Поки що тільки дрібки вашої вдячності, меценасе.

Помикевич. Так, а потім, — потім вам її вдячності забагнеться!

Дзуньо. Браво, меценасе! Ваш мозок ще по-молодечому працює. Дійсно, якщо нам пощастить, подумаю серйозно про Лесю.

Помикевич. А якщо не пощастить?

Дзуньо. Тоді будете надалі купувати їй панчохи, а у вдячній народній пам'яті ви житимете лише як посередній адвокат і голова товариства «Українська школа» з таємничого 1921 року.

Помикевич. Ш-ч-ч-чо ж я повинен тепер робити?

Дзуньо. Ви повинні стати на деякий час павуком, що обплутує товстеньку жертву. Ви гадаєте, що отець Румега заради вас чи заради своїх проектів приїздить сюди так часто?

Помикевич. Ви думаєте...

Дзуньо. Я впевнений у цьому, меценасе.

Помикевич. В нього ж дружина, до ч-ч-чорта...

Дзуньо. А в вас її, меценасе, немає?

Помикевич. Моя... не рахується зо мною — не рахуюся і я...

Входить Помикевичева.

Помикевичева. Можна знати, з ким це меценас не рахується?

Помикевич. Це я — про злі язики...

Помикевичева. А ти, як завжди, зараз повірив...

Дзуньо. Будьте, пані добродійко, спокійні. На цей раз мова йшла про меценаса. Злі язики розпускають чутки, начебто в вирішальну хвилину він не вміє виявити заповзятливості й відваги. Я вірю, меценасе, що тепер ви покажете щось протилежне. Йду ще до суду, вибачте, панство!.. «Човен хитається серед води...» *(Виходить)*.

Помикевичева. Як бачу, ви знову маєте якісь секретні справи з Дзунем, дорогий докторе. Ви і досі не розумієте, що своїми вічними підозріннями компрометуєте не так мене, як себе самого?

Помикевич. Ч-ч-чесне слово, ми про тебе ні слова.

Помикевичева. Адвокатське чесне слово!.. Ви навіть перед лицем дружини не можете перестати бути адвокатом?

Помикевич. Мілено, я про тебе найкраш-ч-чої думки. Я ж тебе знаю, дуже... добре знаю...

Помикевичева. Цікаво, а що ж ви такого про мене знаєте?

Помикевич. Ш-ч-чо твоя любов до мене...

Помикевичева. Які ви зарозумілі, докторе! Невже ж ви гадаєте, що ваша адвокатська особа може викликати в душі культурної, одухотвореної жінки почуття любові?

Помикевич. В такому разі хай ця жінка збереже принаймні пошану до мене!

Помикевичева. Ох, так! І цього вам досить? Після того ви не будете дивуватись, якщо я шукатиму духовної розваги в товаристві культурної, ідейної людини!

Помикевич. Це ти, Мілено, про Дзуня?

Помикевичева. А хоч би...

Помикевич. Тоді краще шукай цієї духовної розваги з Рипцем і Пипцем!

П о м и к е в и ч е в а. Знову ваші ревнощі! Як вам далеко до цього Дзуня, докторе, як вам далеко! Якщо б у вас була хоч би частина тієї амбіції, що в нього, ви б давно вже були депутатом.

П о м и к е в и ч. Депутатом? І з т о б о ю Дзуньо говорив про це?

П о м и к е в и ч е в а. Я повинна бути йому лише вдячною за те, що, співчуваючи мені, він думає інколи за тебе.

П о м и к е в и ч. Бач, благородний рицар знайшовся! Цікаво, чи він з тобою тільки д у м а є за мене?

П о м и к е в и ч е в а. А ви гадали? *(Пауза)*. Немає слів, щоб ними можна було передати всю глибінь презирства до такої, як ви, товстошкірої людини. Мене безмежно дивує те, що вам все-таки пощастило знайти людину, яка за поганенькі панчохи...

П о м и к е в и ч. До ч-ч-ч-ч...

Вбігає з правого боку Рипцьо; високий, волосся — дротом, очі — стрибунцями, краватка — строкатим метеликом.

...Ч-ч-чого?

Р и п ц ь о. На захист покривдженої жінки, про яку вже Бебель у своєму геніальному...

Вбігає Пипцьо; невеличкого росту, у гольфах, голова мишача, ніжки курячі.

П и п ц ь о. Та ніяк отак не мона, дорогий товаришу і приятелю! Сказав же Троцький: «не мона, ніяк не мона в такий невитриманий спосіб підходити до суспільних явищ». О! Ніяких там геніальностів не може бути, і підхід ваш до справи суто романтичний, опортуністичний! Романтик ви небезпечний, дорогий товаришу і приятелю! О!

Р и п ц ь о. Дозвольте, товаришу! Адже Каутський, виступаючи у Відні з промовою, заявив: «Якщо б...»

П и п ц ь о. Яку ж дурницю ви ляпнули, дорогий товаришу і приятелю! Що значить це ваше «якщо б»? Не міг товариш Каутський цього сказати, бо «якщо б» марксистові не мона ніяк вживати. О! А ще називаєте себе соціал-демократом! Нема ніякого «якщо б», слово воно романтичне, опортуністичне, невитримане. Ніяк вам, дорогий товаришу і приятелю, кроку не зробити, щоб не потрапити в ухил суто романтичний. О! А то, коли я бувало в тюрмі сидів...

П о м и к е в и ч е в а. Пане Пипцю, в гіршій, ніж я тепер, тюрмі?

Р и п ц ь о. Пані добродійко, ми співчуваємо і...

П о м и к е в и ч *(грізно)*. І ш-ч-чо?

Р и п ц ь о. І... протестуємо...

П о м и к е в и ч е в а. Киньте, панове редактори! Кожна культурна людина, без уваги на переконання, може тут лише знизати з презирством плечима.

Рипцьо й Пипцьо знизують з презирством плечима.

П о м и к е в и ч е в а. Прошу до мене, панове редактори!

Помикевичева і Рипцьо виходять.

П и п ц ь о. Кожний культурний працівник без уваги на...

П о м и к е в и ч. Мац-ц-цапуро!!!.. *(Пауза)*.

П и п ц ь о. Ррр-романтик! *(Вибігає)*.

П о м и к е в и ч *(стає перед тризубом)*. Боже, великий, єдиний!.. *(Дзвінок телефону)*. Галло! Секретаріат Українського національно-демократичного об'єднання? Так! Моє поважання з пошаною! Пан меценас Громницький? Моє поважання! З шаною, пане сенаторе. Моя жіночка? Дякую. Якнайкраще, пане сенаторе. Прошу? Дійсно, зразкова дружина й патріотка. Мітинг? Де? В Бориславі? Так, згадував мені про це отець Румега. Гаразд, пане сенаторе! Мій конципієнт знову поїде туди. О, так! Це справді ідейна й талановита людина. Ми повинні сподіватися, що неньці Україні послужать з честю такі... с-с-сини. Що?! Нове червоне страхіття? Нещасні сорок мільйонів! Що ви? З дітей мило? А як, пане сенаторе, ріжуть наперед чи душать? Живцем варять! Он як... Ох, як це жахливо! І, напевне, українські діти? Я так і думав— робота Москви. Як? Ну, аякже, перед цілим культурним світом. Так, негайно. В неділю у нас великий обід, на який маю честь запросити й пана сенатора, там і схвалимо резолюцію протесту. Звичайно, сам її відредагую. Розуміється, національний обов'язок. *(Входить Леся)*. З шаною, моє поважання, доброго апетиту, пане сенаторе! *(До Лесі)*. Ви ш-ч-ч-чось трохи задовго сиділи в суді, моя дорогенька.

Л е с я. Я зустрілась із меценасом Головастиком.

П о м и к е в и ч. Гм... І що ж він?

Л е с я. І він спитав, як здоров'я пана меценаса й пані..

Помикевич. Дякую. І ш-ч-чо ще?

Леся. І спитав, чому в мене туфлі немодні...

Помикевич. Ш-ч-чо він у них немодного побачив?

Леся. І... пропонував мені перейти працювати до його канцелярії.

Помикевич. Знаємо такі штучки...

Леся. І... обіцяв сто злотих на місяць та два тижні відпустки.

Помикевич. Сто злотих!.. Так, я і сам бачу, що туфлі трохи немодні. А ти, Лесю, не слухай, що тобі кажуть на вулиці різні меценаси. Вони тільки, аби...

Леся. Я ж, пане меценасе, не дитина вже...

Помикевич. Жінка, голубонько, лишається дитиною, поки сама дитини не має. А ш-ч-че ти, така маленька, бідна сирітка, що важко тебе не пожаліти, не приголубити (*обіймає її*).

Леся. Ох, пані може ввійти...

Помикевич. І не таку б, дорога Лесю, для тебе я покинув, та, бачиш, мені треба серйозно подумати про тебе.

Леся. Я... не хочу до меценаса Головастика.

Помикевич. Це із-за Дзуня, так?

Леся. Я... тут уже звикла... Пане меценасе, мої туфлі можна ще носити.

Помикевич. Заспокойся, дитинко. Ніколи я тебе не віддам на поталу головастикам. Вони тільки, аби... Та ось що, Лесю. Я вважаю своїм моральним обов'язком подбати про твоє майбутнє. Ти, Лесю, створена на те, щоб бути па-не-ю! Невже ж тобі це ніколи й на думку не спало?

Леся. Коли була малою, то думала інколи про те, однак я боялася, що не вдасться і...

Помикевич. І що?

Леся. І... в тюрму посадовлять.

Помикевич. Хе-хе-хе! А отець Румега сидів, по-твоєму, в тюрмі?

Леся. Я отця Румеги не хотіла образити!

Помикевич. Ти не віриш в його... того... пастирське серце?

Леся. В отця Румеги, здається, дружина...

Помикевич. Егеж, і до того бездітна. А отець Румега хотів би мати дитинку. Не хвилюйся, голубонько! Ти, ти мала б бути цією дитинкою отця Румеги!

Леся. Дитиною отця Румеги?..

Помикевич. Донечкою отця Румеги, голубонько.

Л е с я. Донькою отця Румеги...

П о м и к е в и ч. Нафтові поля, ліс, фільварк... Як тобі це подобається, голубонько? *(Пауза)*.

Л е с я. Пане меценасе...

П о м и к е в и ч. Зараз скажу, голубонько. Насамперед трохи дитячої ввічливості, дівочої скромності, ну, і трохи жіночої принади не завадило б.

Л е с я. Я хотіла поспитати, чи Дзуньо одружився б тоді зо мною...

П о м и к е в и ч. Ч-ч-ч... чи Дзуньо... *(Пауза)*. Авжеж, авжеж, звичайно! Дзуньо тоді напевно одружився б з тобою.

Л е с я *(мрійливо)*. Дзуньо став би моїм чоловіком... Я б засинала, а він цілував би мої вії й тихо-тихо співав: «Човен хитається серед води, плеще об хвилю весло...» *(Витирає хусточкою очі)*.

Чути важкі кроки.

П о м и к е в и ч. Отець Румега! Сідай, Лесю, за машинку й друкуй, та не забувай, що обіч сидітиме твоє майбутнє щастя. Лесю, тепер усе від тебе залежить...

Входить отець Румега, високий, пикатий уніатський священик, за ним Дзуньо.

Р у м е г а. Меценасові...

П о м и к е в и ч. Всеч-ч-чеснішому глибока пошана.

Д з у н ь о. Просимо, отче. Отут відпочиньте, отут м'якенько.

Р у м е г а. Дякую, дуже навіть дякую. *(Сідає)*.

П о м и к е в и ч. Ну й як, отче, добре вам тут сидиться?

Р у м е г а. Дякую, дуже навіть добре.

Д з у н ь о. Всечесніший дуже втомилися. Не під силу з таким здоров'ям на другий поверх дертися.

П о м и к е в и ч. Це зовсім зрозуміло. Подумаю про зміну квартири; воно куди краще на першому поверсі.

Р у м е г а. Дякую, ви дуже навіть ласкаві... Та ви, пане... Як вас?..

П о м и к е в и ч. Шуян, мій конципієнт.

Д з у н ь о. Д о к т о р Шуян, адвокатський кандидат.

Р у м е г а. Ага, пригадую. Отже ви, пане...

П о м и к е в и ч. Шуян.

Д з у н ь о. Доктор Шуян.

Р у м е г а. Ви згадали про моє здоров'я. Невже ж ви вважаєте його стан безнадійним?

Д з у н ь о. Ну, ні, я не сказав би. Тим паче, що я не лікар, отче.

Р у м е г а. А ви скажіть, як людина незацікавлена. Тим ціннішою буде ваша думка.

Д з у н ь о. Що ж, як бачу, отче, ви виглядаєте не дуже добре.

Р у м е г а. Ви хотіли сказати: зовсім погано.

П о м и к е в и ч. Я б, всеч-ч-чесніший...

Д з у н ь о. Так, я хотів сказати — зовсім погано.

Р у м е г а *(зрадів)*. Ото ж то, ото ж то! А не казав я цим злодюгам лікарям! *(Більш ліричним тоном)*. Я, меценасе, цілком уже примирився з думкою про скору смерть, особливо з того пам'ятного дня, коли вже після третього курятка щось таке в мені сталося.

П о м и к е в и ч. Немовби струна якась луснула в шлунку.

Р у м е г а. Егеж, немовби якась струна луснула в шлунку!.. І з того часу, коли ступлю лівою ногою, щось наче вода хлюпає в боці; ступлю правою, то під шкірою від клуба до ребер щось наче...

П о м и к е в и ч. Наче муха лазить...

Р у м е г а. Егеж! Наче величезна муха лазить. З того часу я сам себе не впізнаю. Чи ви вгадаєте, панове, щó зо мною трапилося цього місяця? Я забув... ану, що, по-вашому, я міг забути?

П о м и к е в и ч. Хороший вчинок зробити.

Р у м е г а. Не те, меценасе.

Д з у н ь о. Літургію відслужити.

Р у м е г а *(махнув рукою)*. Щось більше. Я забув цього місяця поїхати до Варшави по гроші на депутатські витрати!

П о м и к е в и ч і Д з у н ь о. Як? Так, просто, і забули?

Р у м е г а. Так, просто, і забув. І от тепер я однією ногою на тому світі, останній з роду Румегів...

П о м и к е в и ч. Це... це дуже трагічно — бути останнім з роду Румегів...

Р у м е г а. Умру, панове, і життя лишиться за мною, як одна велика мука. Ступлю лівою ногою...

Д з у н ь о. Чи насправді, отче, життя така мука? Мені здається, панна Леся перша не погодиться з цим...

Помикевич. Звичайно, ні. Ч-ч-чи ви, всеч-ч-чесніший, не познайомились іще з нашою помічницею?

Румега *(встає)*. Ні, на жаль. Досі приємності... щастя не мав. Я... я... я увесь...

Дзуньо. Ви собі, отче добродію, уявити не можете чогось більше щирого, життєрадісного й водночас роботящого, як панна Леся. У слушний час, коли для нашої неньки проб'є година самостійності, така жінка напевне віддасть свій борг українській громадськості.

Помикевич. Авжеж, авжеж!

Леся. Пане меценасе....

Помикевич. Яка скромність, все-ч-чесніший отче!

Дзуньо. Скромність української дівчини з ніжним серцем і душею спартанки. Втіха й допомога всім знесиленим, зневіреним, самотнім...

Помикевич. І хворим на жовч-ч-ч...

Дзуньо. ...чеве каміння.

Леся. Пане Дзуню, за віщо?..

Дзуньо. Ви цілком заслужили на те, панно Лесю.

Румега *(підводиться й цілує в неї руки)*. Чарівна панно Лесю!.. *(Пауза)*. А я... я забув, по що прийшов до вас...

Помикевич. Напевне в справі завтрашнього мітингу в Бориславі?

Румега. В справі мітингу?.. Егеж! Будьте добрі, пане...

Помикевич. Шуян.

Дзуньо. Доктор Шуян.

Румега. Бо я, бачите, не маю сили. Ось уже другий місяць лише тиху літургію служу.

Помикевич. Ви, розуміється, поїдете, пане товаришу?

Дзуньо. Виконаю й на цей раз свій обов'язок перед нацією.

Румега. А не знаєте ви, меценасе, про що там завтра говорити треба буде?

Помикевич. Тільки-но дізнався, отче депутате. Про червоний терор на Україні.

Румега. Щось там нове, начебто дітей на мило...

Помикевич. Авжеж, отче. Українських дітей на мило. Живцем варять їх більшовики!

Румега. Живцем варять? *(До Дзуня)*. А ви краще скажіть на мітингу, що їх смажать насамперед, а потому,

коли шкірка зарум'яниться, посипають булкою з яйцем і — в духовку тоді. Це буде дуже цікаве й справить відповідне враження.

Д з у н ь о. Справді, отче добродію, потрясаюче враження.

Р у м е г а. Я ще хотів просити... тобто запропонувати вам, щоб ви поїхали ще сьогодні й заночували в мене в Бориславі. Моя дружина, як і того разу, дуже навіть охоче прийме вас. Я не можу... вас сам прийняти, бо повернусь додому тільки завтра.

Д з у н ь о. Дякую вам.

Р у м е г а. За віщо? Ох, так!.. Ночуйте здорові, ночуйте! Ви дуже навіть чемні.

Д з у н ь о. Ні, отче, я тільки щасливий, що можу мій скромний труд присвятити боротьбі з варварами Сходу.

П о м и к е в и ч. Я також, отче депутате, як свідомий українець, вважаю за свій обов'язок висловити наше обурення перед усім культурним світом і тому в найближчу неділю влаштовую в себе врочистий обід, на який у першу чергу маю честь запросити отця депутата.

Д з у н ь о. Ви не відмовитесь, всечесніший отче, взяти участь у сходинах, на яких і наймолодший квіт нації скаже своє перше й останнє слово.

П о м и к е в и ч. Розуміється, розуміється. Наша Леся також буде ч-ч-чарувати нас своєю красою і голубиним серцем.

Л е с я. Панове... Пане меценасе, я вас не розумію...

П о м и к е в и ч. Зате ми розуміємо, панно Лесю, ваше збентеження.

Р у м е г а. Збентеження найніжнішої... *(Пауза)*.

Д з у н ь о. Найніжнішої душі, отче, хотіли ви сказати.

Р у м е г а. Егеж, саме те я й хотів сказати. Хе-хе!

Д з у н ь о. Вибачте, отче, та ви маєте, мабуть, важливу справу до меценаса і тому прощавайте. Панно Лесю, я вас проведу, якщо дозволите.

Р у м е г а. Боже боронь! Не знаю, в чому могла б мені перешкодити панна Леся. Я навіть дуже радий...

Д з у н ь о. Панно Лесю, отець добродій буде дуже радий, якщо він матиме змогу познайомитись з вами ближче під час недільного обіду.

Л е с я. До побачення...

Р у м е г а. До побачення, до побачення, доню!

(Дзуньо і Леся виходять, Румега дивиться вслід Лесі). Найсолодша доню!..

Помикевич. Так, отче, так! Невесела то річ не мати власної доні.

Румега *(зітхає)*. Ой, невесела, меценасе!

Помикевич. Воно квіткою росте на очах.

Румега. Голубом чистим...

Помикевич. Якщо б у мене була, — ну, хоч би нафта, отче, я б... я б дуже шкодував, що в мене нащадків немає.

Румега. А я й шкодую, меценасе! Поки ще живемо, поки ще мучимось на божому світі, мусимо все, все присвятити народові. Навіть щастя і здоров'я, меценасе.

Помикевич. Святі слова, всеч-ч-чесніший.

Румега. А я, меценасе, вже остаточну назву для дитячого будинку придумав.

Помикевич. Цікаво, отче.

Румега. Срібними літерами на блакитному фоні: «Сирітський будинок Самаритянська любов», а нижче, золотими — ану, вгадайте що?

Помикевич. Імені...

Румега. Імені отця Румеги, меценасе!

Помикевич. Дійсно, незвичайний проект. А ви, отче, заповіта не збираєтесь ще писати?

Румега. Ви ж бачите, що я вже на порозі вічного спочинку. Та поки напишемо, треба грунтовно обдумати план сирітського будинку, і ось що я придумав — не повірите.

Помикевич. Повірю, отче.

Румега. Минулого разу ми, здається, погодились на три поверхи. Не так, меценасе?

Помикевич. На три, отче.

Румега. Отже, уявіть собі, що на кожному поверсі буде збудовано по одній каплиці.

Помикевич. Тобто разом — три, отч-ч-че.

Румега. Егеж. Одна для заутрені, одна для літургії, а одна на вечірню, кожна в інший колір вимальована, меценасе. Жаль тільки, що тоді я вже не буду...

Помикевич. А ч-ч-чи не було б вам краще зробити щасливою зараз же одну сирітку отаку?

Румега. А Леся не мала б нічого проти цього?..

Помикевич. Проти свого ш-ч-ч-ч-частя, отче?

Румега. Ви гадаєте?.. Ну, так, проти...

Помикевич. Проти вашої опіки, отч-ч-че?

Румега. Отож, отож, проти моєї опіки...

Помикевич. Руч-ч-чаюсь вам, отч-че, що Леся не тільки буде вдячна, але й зуміє доказати, що серце її не може лишитись байдужим до прояву такого благородства.

Румега. Ви знаєте... це дійсно цікава, дуже навіть цікава думка. Тим паче, що вона також українка.

Помикевич. Свідома, ідейна українка, отче.

Румега. Ви знаєте... Я подумаю. *(Пауза)*. Я буду у вас на обіді!..

Встає. Входить Помикевичева, за нею з-за дверей визирають Пипцьо й Рипцьо, та вона зупиняє їх, і вони зникають.

Помикевич. А оце якраз моя пані.

Помикевичева. Добрий день, отче.

Помикевич. Мілено, в неділю у нас обід, будемо протестувати проти червоного терору. Будемо мати також ч-честь бачити у себе всеч-ч-чеснішого отця Румегу.

Помикевичева. Просимо заздалегідь прийняти подяку за честь, яка нас спіткає.

Помикевич. Мій подив і подяка всеч-чеснішому за те, що, незважаючи на хворобу й непосильну депутатську працю, він знаходить ще час і сили відвідати нашу скромну хату.

Румега. Це й зрозуміле, — в того, хто напередодні далекої мандрівки хоче звеселити ще очі свої і серце своє такою зразковою щиро-християнською любов'ю супругів.

Помикевич. Це заслуга моєї дорогої дружини.

Помикевичева. І незбагнутого у величі своєї любові серця мого чоловіка...

Румега. Тим-то мені лишається тільки поблагословити вас обидвох в ім'я найсолодшого серця, приснодіви Марії, в ім'я народу українського й заявити вам, що, не будучи своїм власним ворогом, я не зможу не прийняти вашого ласкавого запрошення. А поки що, руці цілую *(цілує руки)*.

Помикевичева. Привіт дружині, отче.

Помикевич. Поклін дружині, отче.

Румега. Дякую, дуже навіть дякую. *(До Помикевича)*. Буду у вас на обіді, меценасе...

Виходить. Помикевич проводжає його. Помикевичева виходить наліво. За хвилину повертається Помикевич, тоді з правого боку входить Рипцьо.

Рипцьо. Дозвольте, пане меценасе, з журналістич-

ного обов'язку поспитати, коли буде протест: перед обідом чи після обіду?

Помикевич. Ви, пане Рипцьо, забуваєте, що ви журналіст з майже ворожого, масонського табору.

Рипцьо (*оглядаючись*). Пане меценасе, я також українець, і коли прийде слушний час, то ч... то ми... Перед чи після обіду?

Помикевич. Національні обов'язки ми ставимо на першому місці.

Рипцьо. У такому разі скористаємось ласкавим запрошенням на обід, однак при цьому заявляємо, що з принципових причин ми спізнимося трохи. Поважання!

Помикевич. Дай боже.

Рипцьо виходить. Помикевич закурює сигару, коли це повз нього пробігає Пипцьо і зникає в вихідних дверях. Помикевич обпікає сірником пальці.

Ч-ч-чорт...

Завіса.

II ДІЯ

Вітальня у Помикевичів. Зліва з їдальні чути гомін голосів і оплески. Під дверима до їдальні стоять Рипцьо і Пипцьо. Вони підглядають крізь дірку.

Рипцьо. Уже подали? Дозвольте мені! (*Заглядає*). Рація, я так і думав! Суп а ля Жилієн! Бачите рожеву пару? Вона на двадцять п'ять кроків у ніздрі б'є.

Пипцьо. На двадцять п'ять? Невже ж це борщ наддніпрянський?

Рипцьо. Який ви самоук, товаришу! І по запаху не впізнаєте європейського супу? Ви тільки понюхайте: є кучерява капуста, петрушка, морква, не рахуючи... так, зеленого горошку і кольрабі, смаженої цибульки, тільки м'ясо — м'ясо теляче! От зіпсували!

Пипцьо. А ось дали б нашого крем'янецького сала... Отоді був би суп, так суп...

Рипцьо. У нас, в головному штабі галицької армії, до цього супу обов'язково ще й печених раків додавали, а мій приятель генерал Машкарек і не дивився на нього, якщо куховар до глечика шматка індика не кинув...

Пипцьо. Гм! Генерал, кажете?..

Рипцьо. Наш прихильник, товаришу! Лягає бувало спати — навіть богові не помолиться.

Пипцьо. Кому, кажете?

Рипцьо. Богові, кажу.

Пипцьо. Як? Ану, ще раз повторіть, дорогий товаришу і приятелю!

Рипцьо. Бо-го-ві...

Пипцьо. Ось і виходить, — ви тут «богові» з великої літери вимовляєте. Ніяк отак не мона, дорогий товаришу і приятелю! Підхід у вас до бога суто опортуністичний. Не знаю, що з вами буде, дорогий товаришу і приятелю!..

Рипцьо. Товаришу! Я ж... у мене ніколи і в думці не було «бог» через велике «б» вимовляти. Ви послухайте ще раз!

Пипцьо. Ану, попробуйте!

Рипцьо. Б-б-б-богові...

Пипцьо. А все-таки ніяк воно у вас не виходить... Так...

Рипцьо. Б-б-б-б... Товаришу, а не думаєте ви, що, тимчасом, боронь б-б-б... суп прохолоне?

Пипцьо. А ми подивимся. Йде пара — значить, не прохолов. О!

Входить з їдальні Помикевичева.

Помикевичева. Панове...

Рипцьо. Ми вважали за відповідне з ідейних мотивів спізнитись.

Пипцьо. Розуміється, лише на протест, як на акт, не погоджений з Троцьким, дорога товаришко і приятелько!

Помикевичева. Шкодую, що я не могла піти вашими слідами. Кожна хвилина в такому товаристві, це мука, це невимовна мука!..

Рипцьо. Знаємо їх, пані добродійко! Самі обивательські душі.

Пипцьо. О! А ще протестують.

Помикевичева. Друзі дітей! Начеб мало ще верещало по всьому світу цих дрібних, червоношкірих істот, званих по непорозумінню немовлятами.

Рипцьо. І де ж їм мріяти про прогрес!

Пипцьо. Кубло, одним словом, опортуністичне, суто романтичне.

Помикевичева. Кожний з них начеб не знав і не передчував ніколи, що в людини є серце, що вона страждає, мучиться, як обезкрилений канарок... Пане

Рипцю! Коли увійдете, попросіть сюди Дзуня! Скажіть, на кілька слів!

Р и п ц ь о. Скажу, хоч не знаю... Адже Дзуньо сидить біля Лесі, а, як каже геніальний Вейнінгер у своїй ген...

П о м и к е в и ч е в а. Пане Рипцю, попросіть сюди Дзуня!

П и п ц ь о. Ви чули, здається, дорогий товаришу й приятелю?..

Р и п ц ь о. Що, пана Дзуня? З найбільшою приємністю служу пані добродійці. (*Виходить*).

П и п ц ь о. А ще саботує, тип отакий невитриманий.

П о м и к е в и ч е в а. Він не може навіть зрозуміти, що тимчасом — прохолоне суп...

П и п ц ь о (*пауза*). Та ще й до того наче й Дзуня попросити забув. От, голова! (*Біжить у їдальню; у дверях зустрічається з Дзунем, та вдає, що не помічає його*).

Д з у н ь о. «Човен хитається серед води...» Чи я, пані, повинен подякувати Рипцеві?

П о м и к е в и ч е в а. Авжеж, я вас просила. А ви... незадоволені?

Д з у н ь о. Незадоволений, що ви дали мені змогу побути зайву хвилинку віч-на-віч з моїм єдиним щастям?

П о м и к е в и ч е в а. Пане Дзуню, сьогодні я мала змогу переконатися, що почувань не можна міряти красою ваших слів...

Д з у н ь о. Як же я повинен подякувати вам, пані, за таку віру в безмежність моєї до вас любові?

П о м и к е в и ч е в а. Пане! Скиньте, нарешті, машкару!

Д з у н ь о. Тоді мусив би вирвати з своїх грудей серце і кинути його вам під ноги!

П о м и к е в и ч е в а. Разом з Лесею в ньому?

Д з у н ь о. Леся — дівчатко занадто скромне, і вона не може мріяти про те, щоб коли-небудь могла зайняти в ньому ваше місце, пані.

П о м и к е в и ч е в а. У вашому товаристві вона, здається, скоро забуде про скромність.

Д з у н ь о. Якщо б вона ближче пізнала мене, то вона заплакала б із жалю над моєю нещасною любов'ю. А ви цю любов щодня й щогодини топчете, пані...

П о м и к е в и ч е в а. Сьогодні за столом вона не те, що не плакала, але й почувала себе наче на сьомому небі...

Д з у н ь о. Це завдяки всечеснішому, пані.

П о м и к е в и ч е в а. Як? Це порохно мало б стати вашим другим суперником?

Д з у н ь о. На жаль, я не маю жодної можливості виявити таку велич душі й християнського милосердя, як отець Румега.

П о м и к е в и ч е в а. Ви що? Апостола переді мною граєте?

Д з у н ь о. Ні, пані. Я від життя небагато вимагаю; я хочу принаймні раз зробити хороший вчинок. Ми кидаємося, мов навіжені, в крутіж житейських турбот, і нашим гаслом стало: «слава і багатство!» Поглинуті щоденними приземними турботами, ми все далі й далі втікаємо від ідеалу людини і, коли прийдуть старечі роки, ми не зможемо навіть крикнути з глибини душі: «Боже! Я жив!» І тому, — тому я вирішив зробити щасливою хоч би однуоднісіньку людину, бо не знатиме інакше спокою душа моя... *(Пауза)*.

П о м и к е в и ч е в а. Вибач, Дзуню... Це дуже благородне і... небуденне!..

Д з у н ь о. Хто знає! Може, ви і в мені колись розчаруєтесь, дорога моя Міллі...

П о м и к е в и ч е в а. Ніколи, Дзуню, бо тоді б мені залишалось хіба тільки покинути цей світ...

Д з у н ь о. Тоді — і я б полинув твоїми слідами, Міллі!..

П о м и к е в и ч е в а. Так? Отже, я тепер заради тебе на все готова! *(Цілує його)*.

Д з у н ь о. Міллі! Увійти хтось може. Це досить необережно, Міллі.

П о м и к е в и ч е в а. Заради тебе ж — я на все готова!.. *(Цілує його)*.

Д з у н ь о. Колись я нагадаю тобі твої слова, а тепер треба кінчати розпочате діло.

П о м и к е в и ч е в а. Дзуню, ти бачиш? Мені соромно...

Д з у н ь о. І мені соромно, коли дивлюся тепер у твої чисті й невинні очі, і саме тому йду скінчити діло, після якого я матиму, може, право сміливіше дивитись тобі в вічі.

П о м и к е в и ч е в а. Я можу знати, що ти задумав?

Д з у н ь о. Ти повинна про це знати, Міллі. Отець Румега має змогу одним помахом пера підняти людину з

низів у височінь. Як бездітному, йому залишилось одне: стати комусь, комусь дуже нещасному в пригоді.

Помикевичева. Це кому, Дзуню?

Дзуньо. Нашій скромній секретарці Лесі. Тому, що сирітка вона молода; тому, що в людських очах вона, може, з гірших найгірша, і тому, що в неї латані і туфлі, і білизна...

Помикевичева. Роби, як хочеш, Дзуню. Я вірю глибоко у святість і небуденність твоїх почувань... *(Входить Леся)*. Хоч, бог один тільки знає, як непокоїть мене ця... білизна... *(До Лесі)*. Панно Лесю, якщо ваша душа здатна відчути всю красу і велич душі, ви повинні молитись цій людині.

Леся. Я молюся, пані добродійко. Я вже давно, дуже давно молилася, так гаряче, як ніхто більше...

Помикевичева. Ви трохи зарозумілі, маленька... *(Виходить в їдальню; Леся стає навколішки перед Дзуньем)*.

Дзуньо. Ну, що це таке, Лесю?

Леся. Це — молитва...

Дзуньо. Ти забула, що хтось увійти може! Лесю, увійти можуть...

Леся. Увійти?.. Цього... цього ніхто не повинен побачити... *(Встає, Дзуньо цілує її руку)*. За віщо? За віщо це, пане Дзуню?

Дзуньо. За красу твою, за любов моєї любові...

Леся. За... любов...

Дзуньо. За красу твоєї любові.

Леся. Пане Дзуню, я не хочу тут довше сидіти.

Дзуньо. Невже ж хтось насмілився образити тебе?

Леся. Ні. Отут у мене в грудях щастя повно, а я його заховати хочу, щоб було тільки зо мною, щоб не розгубити його десь по кутах, а тут, у цих кутах, я бачила павутиння, у блискучих кутах густе, страшне павутиння. Пане Дзуню, ви знаєте, яка я зіпсована, яка грішна, але сьогодні я якась інша, і тому так хочеться втекти з цієї страшної хати.

Дзуньо. Тобі це ввижається, Лесю. А втім, якщо так дуже цього хочеш, покинь мене тут і спи спокійно, все одно не почуєш хлипу мого серця... *(Пауза)*.

Леся. Я лишуся! Це ж була тільки примха, я не розгублю своєї радості, при вас я не буду боятися нічого.

Дзуньо. Невже ж тобі боязко чогось?

Л е с я. Ні, тільки когось... отець Румега... Пане Дзуньо, чого він хоче... від мене?

Д з у н ь о. Доброго слова і трохи... серця, Лесю.

Л е с я. Мені меценас говорив, начебто отець Румега мав...

Д з у н ь о. Найкращі наміри, Лесечко. Я б гаряче бажав, щоб з твого боку вони також були. *(Пауза)*.

Л е с я. Якщо так — то нехай же отець Румега стане моїм батьком...

З їдальні чути оплески й «браво».

Д з у н ь о. Скажи, Лесечко дорога: нашим, нашим батьком!..

Входить отець Румега з пляшкою шампанського й двома келихами.

Р у м е г а. Що ж це, донечка моя втекла від мене?

Д з у н ь о. Навпаки, панна Леся тільки-но сказала мені, що її сусід очарував її та що вона й мріяти не могла про кращого батька.

Р у м е г а. І вона буде, буде його мати, хай лише донечка чемна буде... і вип'є зо мною на її здоров'я!

Д з у н ь о. Така зворушлива родинна сценка не вимагає третього свідка. Вибачте, панство! *(Відходить)*.

Л е с я. Пане Дзу...

Р у м е г а. Хай собі йде, навіщо нам його! Ми собі самі вип'ємо. *(Наливає)*. За твоє, голубонько, здоров'я!

Л е с я. За ваше здоров'я, отче.

Р у м е г а. Не «отче», Лесю, а «татусю». *(Пауза)*.

Л е с я *(дивиться на двері, за якими зник Дзуньо)*. Татусю... *(П'є)*.

З їдальні чути грімкий, трохи крикливий голос:

Дозвольте мені підняти, панство, тост на славу націоналістичній інтелігенції, отаких найвірніших і найблагороднiших синів нашої неньки, які, згадаю тут тільки про меценаса Помикевича, з патріотизмом античних героїв і самопожертвою мучеників святої католицької церкви віддають усе життя своє неньці Україні, а коли треба буде, то за неї підуть і діди, і внуки на смерть і на муки!

Оплески, «браво», «хай живе» тощо. Входить Помикевич.

П о м и к е в и ч. Ч-ч-чорт!

Р у м е г а. Ви, меценасе...

П о м и к е в и ч. Я кажу, що ч-ч-чорна доля чекає того, хто стане мені на дорозі.

Р у м е г а. Меценасе! Невже ж ви гадаєте, що хвора людина, до того ж священик і депутат сейму...

П о м и к е в и ч. Я, отч-ч-че... мав нас і наших ворогів на думці.

Р у м е г а. А ви другим разом кажіть краще одразу, кого маєте на думці.

П о м и к е в и ч. Ви дуже ласкаві, отч-че.

Р у м е г а. Хоч як не перешкоджають на кожному кроці бути отим — ласкавим.

П о м и к е в и ч. Подивляю, отч-ч-че, вашу скромність, яка змушує вас ховати перед людським оком ваші християнські чесноти та насмілююсь звернути вашу увагу на те, що... *(Входить Дзуньо)* щоби багато зробити, треба ще більше не зробити!.. Правда, пане Дзуню?

Д з у н ь о. Свята правда, хоч це цілком не стосується панни Лесі, яка досі майже нічого не їла. Сподіваюся, отче, ви звернули на це увагу.

Р у м е г а. Так, так, Лесю. Як можна було досі так мало з'їсти!

Л е с я. Я не голодна, панове!

Д з у н ь о. Я також не голоден, панно Лесю... *(Подає їй руку й разом виходять до їдальні)*.

П о м и к е в и ч. Насмілюся поспитати, отч-че, про ваше здоров'я.

Р у м е г а. Ви його, здається, досить добре знаєте.

П о м и к е в и ч. Бачите, я з дива вийти не можу, спостерігаючи сьогодні ваші блискучі очі й зарум'янені щоки.

Р у м е г а. Ви... ви добре придивились?

П о м и к е в и ч. Дуже добре придивився.

Р у м е г а. А мені, знаєте, і самому якось дивно. Приходжу сьогодні до вас, ступаю лівою ногою *(ступає лівою ногою)* — не хлюпає нічого, ступаю правою ногою *(ступає правою ногою)* — під шкірою від клуба наче маком посіяв, наче здохла величезна муха.

П о м и к е в и ч. А як ви вважаєте, ч-ч-чому саме сьогодні здохла ота муха?

Р у м е г а. Хе-хе-хе! Тільки подумати, що навіть християнсько-батьківська любов може нас так обновити, так, ну, знаєте, душевно й тілесно відродити...

П о м и к е в и ч. А ч-ч-чи ви, отче, не думаєте, що крім християнсько-батьківської любові є ще християнсько-батьківські обов'язки?

Р у м е г а. Я... я дуже добре пам'ятаю про це, меценасе.

П о м и к е в и ч. А чи не було б вам краще не перевантажувати своєї пам'яті й на папері лишити нащадкам доказ величі вашого католицького серця?

Р у м е г а. Невже ж ви гадаєте, що за тиждень-два ця любов уже прохолоне?

П о м и к е в и ч. Будьте спокійні, отч-че, ми в інтересі сироти подбаємо, щоб вона не прохолола так скоро. *(Пауза)*.

Р у м е г а. Одверто кажучи, я не розумію цього вашого поспіху. Ви ж маєте справу з служителем христовим і представником нації в одній особі!

П о м и к е в и ч. Саме те й турбує мене найбільше. Якщо ви не зробите свинства як служитель христовий, то маєте ще можливість зробити його як представник нації.

Р у м е г а. Пане меценасе! Якщо ви не рахуєтесь з моїм духовним званням, то рахуйтесь принаймні з моїм станом здоров'я!...

П о м и к е в и ч. З вашим станом здоров'я? Тоді дозвольте поспитати: невже ж поганий стан здоров'я не перешкоджає вам виконувати обов'язки депутата?

Р у м е г а. Я здоров'я не шкодував раніше, не шкодуватиму його й надалі. Не личить нам, меценасе, покидати поле бою, коли заплакана ненька простягає до нас, синів своїх, в розпачі руки. Нам, меценасе, до смерті самої, до останньої краплі крові — бути козаками!

П о м и к е в и ч *(в розпачі)*. А чи ви не вважаєте, що ненька простягає руки насамперед до козаків більш-менш молодих, здорових, до таких, щоб могли їй у пригоді стати, послужити, до таких-о! — з а-пе-ти-том?

Р у м е г а. Я, дорогий меценасе, дякуючи ласці божій, маю також іще а-пе-тит, дуже навіть великий апетит, і тому — вибачайте, меценасе! *(Виходить до їдальні)*.

П о м и к е в и ч. Ч-ч-чорт!!! *(Нервово ходить по кімнаті, за хвилину входить Дзуньо)*.

Д з у н ь о. «Човен хитається серед води...»

П о м и к е в и ч. До ч-ч-чорта!

Д з у н ь о. Що таке?

П о м и к е в и ч. Мене дивує, що навіть тепер, коли вирішується наша доля, ви не вмієте бути серйозним і скрізь лазите з тим своїм розхитаним човном. Боюся, щоб ви не полетіли з нього стрімголов у холодну воду.

Д з у н ь о. Впізнаю свого шефа! Ви, здається, забули

сьогодні, що холоднокровність—необхідна прикмета адвоката і... майбутнього депутата.

П о м и к е в и ч. Депутата?.. Ви думаєте, що осли, які всерйоз приймають дурні, дітвацькі плани, зможуть виступити коли-небудь з трибуни парламенту і... одержувати щомісяця тисячу злотих на депутатські витрати?

Д з у н ь о. Запевняю вас, меценасе, що ви будете серед цих ослів вийнятком.

П о м и к е в и ч. Хіба тоді, мій пане, коли в мене ось тут *(показує на свою долоню)* виросте волосся.

Д з у н ь о. При хорошому бажанні у вас навіть там виросте волосся. І при сильній волі. А волі, волі у вас стільки, як кіт наплакав, ви старе, змиршавіле покоління. Хай і недовге вже життя перед нами, та поки живемо, ми хочемо мати тіло вужа і чоло з криці. Отакі ми, меценасе, ваші діти й ваша надія!

П о м и к е в и ч. А ви б краще замість декламувати, застосували в практиці ті ваші істини. Мені здається, більше того, я впевнений, що із справи номер...

Д з у н ь о. Без номера!

П о м и к е в и ч. Що з неї нічого не вийде.

Д з у н ь о. А що? Не йде на гачок рибка?

П о м и к е в и ч. Яка там рибка! Просто жабище старе!..

Д з у н ь о. Ви розмовляли з ним уже?

П о м и к е в и ч. Зробив ч-ч-чергову дурницю.

Д з у н ь о. Це вас, думаю, не повинно вже виводити з рівноваги. Що ж він думає?

П о м и к е в и ч. Що думає? Він навіть говорити про це не хоче! Каже: я сам маю апетит, дуже навіть великий апетит!

Д з у н ь о. Ви — про мандат, напевне?

П о м и к е в и ч. Про мандат.

Д з у н ь о. А про заповіт?

П о м и к е в и ч. Почекайте, каже. Мац-цапура! І це за те, що я жертвою серця свого...

Д з у н ь о. Пане меценасе, отець Румега вже найближчими днями затанцює під нашу музику, як циганський ведмедик.

П о м и к е в и ч *(з іронією)*. Неоціненна з вас людина...

Д з у н ь о. Півголови отця Румеги вже в нашій пастці...

П о м и к е в и ч. Розкішний ви хлопчина!

Д з у н ь о. А за тиждень-два ми себе взаємно поздоровимо.

П о м и к е в и ч. Хе-хе-хе...

Д з у н ь о. Меценасе! Ми... дамо йому змогу... ближче познайомитись з Лесею.

П о м и к е в и ч. Це... це було б страшне, це було б жахливе! Та ш-ч-че якби з цілої справи вийшов пшик!.. Пане товаришу, це було б жахливе!

Д з у н ь о. Отець Румега зупиняється в готелі «Брістоль»?

П о м и к е в и ч. Так, ну й ш-ч-чо?

Д з у н ь о. Меценасе, ваше вухо!.. *(Шепче)*.

П о м и к е в и ч. Думка цікава! Цікава! Таке ще в моїй адвокатській практиці не траплялося. А хто ж, по-вашому, мав би теє...

Д з у н ь о. Гадаю, Пипцьо і Рипцьо?

П о м и к е в и ч. Хочете — майже ворожими руками?

Д з у н ь о. Це ви про Рипця й Пипця?

П о м и к е в и ч. Ну, як же ж? Про національних ворогів...

Д з у н ь о. Про них, про мародерчиків коханих? Меценасе, якщо б вони почували себе добре в червоному таборі, то, гадаєте, вони б витоптували наші пороги? Ви думаєте, вони іншої породи? Це заблукані вівці, але свідомо заблукані, меценасе. Сподіваюся, ви мене розумієте?

П о м и к е в и ч. Розумію. А теє... вони мовчатимуть принаймні?

Д з у н ь о. Про це я... тобто, ми спільним коштом подбаємо. Ваш фотоапарат в канцелярії?

П о м и к е в и ч. Ви не гірше від мене знаєте, пане товаришу, що де лежить у канцелярії...

Д з у н ь о. Правильне зауваження; там же і плівка. *(Підходить до дверей у їдальню)*.

П о м и к е в и ч. Пане товаришу!.. А якш-ч-чо те все даремно?

Д з у н ь о. Ви знову?

П о м и к е в и ч. Ви... ви зрозумійте мене! Якш-ч-чо отець Румега стане дуба і не схоче завч-часно вмерти?

Д з у н ь о. А хай не вмирає! З мене буде досить, якщо він усиновить її. Тільки не забудьте, меценасе, оформити як слід справу!

Крізь напіввідчинені двері викликає когось пальцем з їдальні.

П о м и к е в и ч. Звичайно, не забуду. Та... ч-ч-чи не вважаєте ви, що добре було б, якби отець Румега... гм, теє... добровільно вмер.

Д з у н ь о. Що таке?!

П о м и к е в и ч. Е... е... я хотів сказати, що отець Румега зовсім певно добровільно вмре...

Входить Рипцьо, за ним Пипцьо; обидва витирають хусточками губи

Р и п ц ь о. Ви, пане докторе, м е н е просили?

П и п ц ь о. Як вам не сором?.. *(Помикевич виходить)*.

Д з у н ь о. Я вас обох просив, панове, і хочу насамперед поспитати: чи ви вмієте мовчати?

Р и п ц ь о. Будьте спокійні, пане докторе! Щодо мене можу вам лише сказати, що мій покійний учитель Ричай, той самий, що носив перуку і жив з вдовою по своєму покійному братові, нотареві з Тернополя, завжди в школі на уроках про мене говорив: «Цей вміє мовчати!»

П и п ц ь о *(перебиває)*. А я, коли в якості політичного в'язня в тюрмі сидів, то бувало сам прокурор підійде до мене й потягне щосили за вухо, а я мовчу і — посміхаюся.

Д з у н ь о. Саме тому я дам вам, панове, змогу переконатися, що інколи мовчання, якщо й не справжнє золото, то польські злоті напевне. Ви вмієте знімати?

Р и п ц ь о. Що?

П и п ц ь о. З кого?

Д з у н ь о. Я хотів спитати, чи ви вмієте фотографувати.

Р и п ц ь о. Аякже!

Д з у н ь о. При штучному освітленні?

П и п ц ь о. Ого! Бувало попросить мене начальник тюрми: «Зніми, мене, Пипцю, і при штучному освітленні!»

Д з у н ь о. Отже, попрошу панів на кілька хвилин до канцелярії. *(Виходить до канцелярії)*.

Р и п ц ь о. Товаришу, ви не боїтесь, випадково, що ми можемо при цій нагоді, чого доброго, викривити нашу національно-революційну лінію?

П и п ц ь о. Ми її витримаємо, дорогий товаришу і приятелю!

Обидва виходять до канцелярії. Помикевич визирає з їдальні й широко розчиняє двері.

П о м и к е в и ч. Прошу, прошу панство сюди, якщо в їдальні душно! Скоро прийдуть музиканти.

Входять Директорка і Редактор.

Д и р е к т о р к а. Повірте, пане меценасе, що в вашій хаті і без музики почуваєш себе наче на сьомому небі. Ми зачаровані вашою гостинністю.

Р е д а к т о р. Будьте впевнені, пане меценасе, що моя газета не забуде про свій національний обов'язок і відзначить цей обід, як подію, за яку вам щиро подякує колись український народ.

П о м и к е в и ч. Під однією умовою, пане редакторе: якщо в номері лишиться зайве місце, інакше мені соромно було б перед вашими читачами...

Д и р е к т о р к а. Як бачу, ви ніколи не забуваєте, меценасе, що скромність є найкращою прикметою людини-громадянина.

П о м и к е в и ч. Однак, вона була б незрозумілою у такої прекрасної жінки, як ви, пані директорко.

Д и р е к т о р к а *(з приємною усмішкою)*. Компліменти, компліменти, меценасе...

Помикевич низько кланяється і виходить.

Д и р е к т о р к а. Невже ж у кожного дурня обов'язково мусять бути такі баранячі очі, як у Помикевича?

Р е д а к т о р. Про такі очі в мене й книжка є: «Хіромантія, або як відгадати вдачу людини по її руках, очах і вухах». Якщо б ми мали цю книжку під рукою, миттю викрили б меценаса.

Д и р е к т о р к а. Добре, що він принаймні патріот, інакше я не вибачила б йому цього поганого обіду.

Р е д а к т о р. Треба частіше давати в моїй газеті куховарську сторінку, бо наша кухня відійшла занадто далеко від української національної традиції. Ось у Відні кухня! Як розповідав мені голова нашої партії...

Д и р е к т о р к а. Вибачте, чи це не його побили недавно в кав'ярні за фальшиву карту?

Р е д а к т о р. Ви дуже суворі, пані. Адже можна бути добрим шулером і водночас не менше добрим патріотом.

Д и р е к т о р к а *(з чарівною усмішкою)*. Ви, як завжди, дорогий редакторе, маєте цілковиту рацію...

Р е д а к т о р. Те саме написав мені один священик, коли він прочитав мою статтю про залежність міжнародних ускладнень від плям на сонці. Бо й дійсно. Якщо візьмемо до уваги постанову Ради послів від березня 1923 року...

Д и р е к т о р к а. Це дуже цікаве, коханий редакторе, і ви, сподіваюся, розповісте про це ширше завтра у мене...

Редактор. Перешкод не буде?..

Директорка. Волею мого чоловіка я нудьгуватиму завтра, — як і тоді — дома сиротою...

Входять Письменник і Критик.

Критик. Я не напишу рецензії на ваш твір, поки ви не зрозумієте, що таке краса, краса з великої літери! Без цього зрозуміння краси ніколи ви не напишете нічого путнього. Ні-ко-ли! Чи ви взагалі знаєте, що таке краса?

Письменник. Мій герой і дає відповідь на це питання, пане докторе...

Критик. Котрий? Той, що стріляє в себе наприкінці романа?

Письменник. Нема в моєму романі такого, пане докторе!.. Адже мій герой — свідомий націоналіст, і він не стріляє в себе, а стає сотником і одружується наприкінці.

Критик. Чорт з ним! Не буду ж я плакати тому тільки, що не маю підозрілих знайомств. А вам би слід насамперед зрозуміти, що таке краса, що таке мистецтво, молода людино! Чи ви, взагалі, думали коли-небудь про те, що таке мистецтво?

Письменник. Пане докторе! Адже ж і на це питання дає відповідь моя героїня, коли вона приносить пораненому січовому стрільцеві каву з великодньою паскою, а дівчата навколо граються вербової і старенький священик із сльозами в очах благословляє...

Критик. Не лякайте ви мене своїми героїнями, молода людино, а скажіть краще, чи ви знаєте, що робили наші чумаки з колесами своїх возів, коли збиралися в далеку дорогу?

Письменник. Як же, знаю. Вони — мазали їх!

Критик. Ну?

Письменник. Ну?

Входить Молода людина і Молода дівчина.

Критик *(махнув рукою)*. Е, я бачу — ви не знаєте навіть, що таке метафора! Прощавайте! *(Відходить)*.

Письменник *(стоїть секунду в задумі, потім б'є себе долонею по чолу й біжить за Критиком)*. Пане докторе, пане докторе! Я вже зрозумів, що таке... мистецтво!

Молода дівчина. Скажіть, пане Левку, невже ж наш нещасний народ повік терпітиме такі знущання? Коли ж це ми, нарешті, з більшовицьких дітей робитимемо мило?

Молода людина *(оглядаючись)*. Раніше, ніж гадаєте, панно Кікі! Наша організація дістала саме цієї ночі шифровану телеграму з Мюнхена.

Молода дівчина. Що ви, пане Левку, з самого Мюнхена?

Молода людина. Від самого пана Гітлера, панно Кікі. Наш вождь, полковник Коновалець, чекає лише с-с... *(оглядається)* сигналу.

Молода дівчина. То ви, пане Левку, також втаємничені?

Молода людина *(виймає з кишені ручку револьвера)*. Ви бачите, панно Кікі?

Молода дівчина. Пане Левку, ви мені імпонуєте. Я так мріяла про те, щоб і ми мали свого Гітлера або принаймні Гаррі Піля...

Молода людина. А ви, панно Кікі, не бажали б стати українською Жан... гм, як її... і побігти разом з нами до найвищої мети?

Молода дівчина. Пане Левку, я для вас на все готова. Невже ж ви могли сумніватися в тому?

Молода людина. Отже, я прийду до вас завтра, панно Кікі, прийняти від вас присягу на револьвер і духа одвічної стихії та принесу з собою декалог і танго, про яке ви мене просили. Я навчився вже грати його на мандоліні.

Молода дівчина. Пане Левку, принесіть з собою і мандоліну!..

Входять Політик і Директор банку.

Політик *(витирає піт з чола)*. Ніхто нас не підслухує?..

Директор банку *(оглядаючись)*. Рішуче ніхто!

Політик *(показує на Молоду людину)*. А той молодчик? Як гадаєте? Чого він вуха розвісив?

Директор банку. Це в нього такі вже природні, від бога самого. Отже, що далі було?

Політик. Чекайте! Був я вчора в Варшаві.

Директор банку. Егеж, вчора першого було, виплачували депутатські дієти в сеймі.

Політик *(весь час оглядаючись)*. Я ходив... Я мав нагоду бачитись...

Директор банку. З прем'єр-міністром?

П о л і т и к. Не кричіть так, бійтеся бога! Ви не бачите, скільки тут людей?..

Д и р е к т о р б а н к у. Я вже занімів! Ну, й що було далі?

П о л і т и к. Я обговорив з ним різні справи, говорив також про потреби вашого банку, і він обіцяв... *(Входять Емігрант і Купчиха).* Цей тип видається мені підозрілим. Цілком певно — агент більшовицький! *(Втікає в інший кут).*

Д и р е к т о р б а н к у. Це наша людина, пане депутате! Ну, й що він, бога ради, обіцяв?..

П о л і т и к. Дозвіл на експорт сорока п'яти вагонів масла на місяць і...

Д и р е к т о р б а н к у. І?..

П о л і т и к. І... *(Далі розмова їх стає нечутною; Директор банку бігає за Політиком з кута в кут).*

К у п ч и х а. І як довго ще, скажіть, пане полковнику, всевишній і козацтво наше терпітимуть те антихристове царство?

Е м і г р а н т. Підождіть ще трохи. Коли повернемось, то їм такоє зададім, що ну-ну!

К у п ч и х а. От минулого місяця до мого дядька його швагер, інженер пан Бичейко, приїхав, так розповідає, боженько мій!.. Сам він утікати мусив, бо жити йому не давали. І за віщо, подумаєте? За те, що ім'я в нього Микола, а хто там насмілиться Миколою зватись, то йому життя і долі ніякої нема. Так зненавиділи ім'я царя християнського.

Е м і г р а н т. Вот чортові сини!

К у п ч и х а. А священикам, каже, бороди стрижуть і матраси ними напихають, для забави, під розпусту свою диявольську.

Е м і г р а н т. Вот чортові сини! Чого ж вони досі чаю не подали? *(Витягає з кишені один годинник, потім з другої — другий, з третьої — третій і четвертий).*

К у п ч и х а. Пане полковнику! Невже ж ви і годинникарством займаєтесь?

Е м і г р а н т. Какоє там! Це мої воєнні трофеї. Знаєте ви, што такоє трофеї? Так вот, коли я в Проскурові, Бердичеві й Літині більшовиків усмиряв, то й здобув на них трофеї: часов штук какіх-нібудь чотириста.

К у п ч и х а. Штук чотириста?..

Е м і г р а н т. Егеж! Ще й понині штук двісті лиши-

лося. Так я у матрас їх — і сплю собі, наче імператор, ні одна блощиця не вкусить, усі від часов моїх наутьоки. А раніше бувало душ п'ятдесят за одну ніч убивав.

Купчиха. А вам вони дають спати?

Емігрант. Хто, блощиці? Я ж сказав...

Купчиха. Я про годинники. Це... дуже цікаво — двісті заведених годинників у матрасах!

Емігрант. Ну, що ж! Зайдіть коли-небудь, — побачите. Моя квартира по вулиці Трьох криміналів номер двадцятий, а двірника спросіть про пана з поліц... тобто, про пана пулковника!

Купчиха. Будете чемні — зайду...

Емігрант. Ну вот. А чаю, чортові сини, так і не подають!..

Входять Румега і п'яна Леся; за ними Помикевич.

Помикевич. Прошу панства, чай на столі! *(Емігрант з Купчихою виходять до їдальні)*. Кому шкодить чай, тому можемо оранжадом служити. Чим хата багата... Прошу панства!

Румега. А донечці, чого доброго, хочеться вже люлі-люлі...

Леся. Де Дзуньо?

Помикевич. До ч-ч-ч-ч... *(Швидкими кроками виходить до їдальні)*.

Румега. Кхе-кхе! Дзуньо? Він зараз прийде... до нас. А тепер ходи, Лесю, до татунця. Дитинка хоче вже люлі-люлі.

Леся. Люлі-люлі. Чого це в мене так світ закружляв в очах? *(З острахом)*. Дзуню!.. *(В дверях з'являється Помикевич)*.

Леся *(хитаючись, підходить до Помикевича)*. Скажіть, пане меценасе, я — не п'яна?

Помикевич. Ні, Лесеч-ч-ч-чко, ти не п'яна... Це я, старий дурень, п'яний...

Леся. А Дзуньо... Дзуньо не залишить мене сьогодні?

Помикевич. О, ні. Сьогодні він тебе напевне не залишить!..

Румега *(бере Лесю за талію)*. Люлі-люлі.

Леся. А отець Румега не забуде його запро...

Помикевич. Будь спокійна, Лесечко, отець Румега не забуде нас усіх ніколи...

Л е с я. Як смішно все кружляє. Ха-ха-ха!

Р у м е г а. Невже ж забула доця, як дуже хоче люлі-люлі? *(З канцелярії виринає голова Рипця; Румега виводить Лесю)*. Як дуже люлі-люлі...

Помикевич стоїть хвилину в задумі, потім, неначе прочунявши, виходить до їдальні. З канцелярії виринає й зникає голова Пипця. За секунду звідти виходить Дзуньо, за ним Рипцьо і Пипцьо. В Пипця повішений на плече фотоапарат.

Д з у н ь о. Почекайте тут, панове! За хвилину повернуся. *(Виходить до їдальні. Пауза)*.

Р и п ц ь о. Чи... чи можна вас поспитати. товаришу. чому ви мовчите?

П и п ц ь о. А вам яке діло?

Р и п ц ь о. Мені — нічого. Тобто...

П и п ц ь о. Ну от!

Р и п ц ь о *(тихо)*. «Стоїш собі під стіною,
І ноги тремтять під тобою»,
як писав геніаль...

П и п ц ь о. До чорта лисого з вашими дрібнобуржуазними ногами! Там чай п'ють, шоколадний торт їдять, а він єрунду свою суто романтичну розводить. Теж поезія! З такою лінією в ультрареволюційній «Кривавій заграві» ви місця не зогрієте.

Р и п ц ь о. Невже ж, товаришу, ви без мене журнал випустили б?!

П и п ц ь о. А ось і випущу! Дістану підтримку витриманої громадськості і випущу. Треба мені соціал-демократів, подумаєш!

Р и п ц ь о. Ви забуваєте, здається, що з нашого, другого Інтернаціоналу лише один крок до вашого, четвертого!

П и п ц ь о. Ви, як завжди, помиляєтесь. Навіть одного кроку нема.

Р и п ц ь о. В такому разі не розумію, що саме вас бентежить...

П и п ц ь о. Ваша невитриманість! Ваш підхід суто опортуністичний.

Р и п ц ь о. Якщо так, то — цікаво, який це *(показує на фотоапарат)* у вас підхід буде, дорогий товаришу?

П и п ц ь о. А ви думаєте, неправильний? Ми таким чином не тільки розкриваємо їхню карту дрібнобуржуазну, а ще й зайву копійчину здобуваємо на «Криваву заграву», на пропагування перманентної революції. А ви не тільки не подумали про це, а ще й саботуєте справу. О!

Рипцьо. Я — саботую? Дозвольте сказати вам, товаришу, що ви — нахабно брешете!

Пипцьо. Брешу? А по-вашому, хто розкладає наших ідейних прихильників? А хто, по-вашому, людину, ще не цілком витриману, намагається затягти в дрібнобуржуазне багно?

Рипцьо. Товаришу, я...

Пипцьо. Ви нібито й досі не зрозуміли нічого?.. Ви думаєте, я нічого не бачив? Невже це я шкірив увесь вечір зуби до товаришки Помикевичевої? Невже це я?

Рипцьо. Товаришу, це лише так собі, з люб'язності. Бувало у князя Любомирського...

Пипцьо. А підморгнули ви також з люб'язності, дозвольте спитати?

Рипцьо. Ніколи, товаришу, не було такого, щоб моргав я та ще й...

Пипцьо. А ось я кажу підморгнули раз!..

Рипцьо. Товаришу, не підморгнув ні разу!..

Входить Дзуньо.

Дзуньо. Панове — вперед! Вони поїхали на дрожках. Візьмете таксі, щоб прибути до готелю першими. Портьє дасть вам ключ. Поводитись тихенько, як миша під мітлою, щоб, чого доброго, пташка не втекла. Магній, на всілякий випадок, не забули захопити?

Рипцьо. Не забув, пане докторе!

Пипцьо. А ви самі нічого не забули?

Дзуньо. Завтра пополудні, панове, я постараюся доказати вам, що товариської послуги ніколи не забуваю.

Рипцьо. Те саме сказав, коли його четвертували, геніаль...

Пипцьо. Ви знову з своєю романтикою, дорогий товаришу і приятелю! Невже ж ви не бачите, що справа вимагає суто реалістичного підходу! Ніяк йому без отих єресів кроку не зробити!

В дверях з'являється Помикевич.

Рипцьо. Добраніч, пане меценасе!

Дзуньо. Щасти боже панам!

Пипцьо *(не спускаючи очей з Рипця)*. І ніяк йому без отих... *(Обидва виходять)*.

Помикевич. Вже?

Дзуньо. Що — вже?

Помикевич. Вже по-ч-ч-чалося?

Дзуньо. О, ні! Для нас з вами — тільки-но починається, меценасе!..

Входить Варвара.

Варвара. Пане меценасе — музиканти, прийшли!

Завіса

III ДІЯ

Вітальня Помикевичів. Помикевичева, з цигаркою в зубах, розкладає пасьянс. Напроти неї за столом Рипцьо.

Помикевичева. А Конрада Вейдта ви також особисто знаєте?

Рипцьо. Конрада Вейдта? Кіноактора? Пгі! З цим типом я також мав пригоду. Йду я отак раз по Фрідріхштрассе — це було в Берліні, пані добродійко — коли це доганяє мене автомашина, а в ній Конрад Вейдт. «Галло, — кричить, — я такого, як ви, вже цілий тиждень по Берліну шукаю! Будете грати в картині роль мого лакея». Попрацювали ми отак з ним місяців два. Успіх картини був фе-но-ме-нальний! Після прем'єри, як то звичайно буває, відбувся бал. Вино, жінки, пісні, квіти, о юносте! Серед запрошених гостей була високопоставлена англійка: краса, кажу вам, ну, мадонна! Дивлюся — не спускає мадонна з мене ока. Куди я повернуся, туди зараз же й вона. Давай, думаю, познущаюся над її серцем. «Невже вам, міледі, мало місця в палаці, — кажу, — що ввесь час наступаєте мені на мозолі?» Бачу, в міледі з жалю сльози закрутились в очах, а рука її тиць! мені в кишеню записочку. Читаю: «Мій коханий! З того часу, як я побачила тебе на екрані, жити не можу без тебе. Чекаю за годину у себе в готелі». На своє лихо, не знала й не гадала міледі, з якою гордою й принциповою людиною вона має справу. Даю я записку Конрадові Вейдту й кажу йому: «Йди замість мене, хлопче!» І що ви скажете? На другий день читаю в газетах, що моя міледі наклала на себе руки і перед смертю записала півмільйона фунтів стерлінгів... Конрадові Вейдту!

Помикевичева. Це дуже зворушливе. А що ви

про такого кіноактора, як Рамон Новарро, скажете? Я вважаю, що він більш солодкий, ніж Конрад Вейдт...

Рипцьо. Егеж, у нього ідеально фотогенічне обличчя, а його рідна тітка, як розповідав мені один його родич, має крамницю з кокосами в Чіхуахуа.

Помикевичева. Де?!.

Рипцьо. В Чіхуахуа, пані добродійко.

Помикевичева. Ага.

Рипцьо. Ох, я б забув, що маю в кишені щось для вас, пані добродійко!

Помикевичева. Що ж таке?

Рипцьо. Кокос, пане добродійко, сонячний кокос! *(Кладе на стіл кокос)*.

Помикевичева. Який у вас королівський жест, пане Рипцю! Невже ж ви вже редактором стали?

Рипцьо. Ще ні, пані добродійко. Сподіваюся, однак, що в найближчому майбутньому...

Помикевичева. Вже здобули фонди?

Рипцьо. Поки що здобуваємо їх тільки, і по секрету можу вас, пані добродійко, сповістити, що ми вже маємо матеріальну можливість розпочати підготовчі роботи до збирання матеріалів.

Помикевичева. А вчора ви ще тієї можливості не мали?

Рипцьо. Вчора ввечері?.. Ще не зовсім, добродійко.

Помикевичева. Мені сказав учора Дзуньо...

Рипцьо. Ска-ка-казав вам Дзуньо?

Помикевичева. Що ви не встигли випити чай, бо громадські обов'язки вимагали вашої присутності в іншому місці.

Рипцьо. Невже ж він вам і... про отця Румегу згадав? *(Пауза)*.

Помикевичева. Егеж...

Рипцьо. Це обурливо! Адже він сам, Дзуньо... *(Пауза)*.

Помикевичева. Що саме? *(Пауза)*.

Рипцьо. Нічого.

Помикевичева. Пане Рипцю, ви щось від мене приховуєте!..

Рипцьо. Що ви, пані добродійко! Це — неможливо. Якщо б я і приховував щось від вас, то хіба лише таємниці... державного значення. А так...

П о м и к е в и ч е в а. Пане Рипцю, одне лише питання. Що ви про Дзуня знаєте?

Р и п ц ь о. Про Дзуня? Нічого, рішуче, пані добродійко, нічого.

П о м и к е в и ч е в а. Ви не зрозуміли мене. Я вас питаю, що ви знаєте про його спосіб життя?

Р и п ц ь о. Він майже цілий день т у т перебуває, пані добродійко...

П о м и к е в и ч е в а. Це вас не обходить, пане! Що ви знаєте про його... моральність хоч би?

Р и п ц ь о. Про моральність? Рішуче нічого...

П о м и к е в и ч е в а. А... а листів від жінок він не одержує, випадково?

Р и п ц ь о. Рішуче ні! Це виключене, пані добродійко.

П о м и к е в и ч е в а. Чому «виключене», дозвольте, пане, спитати?

Р и п ц ь о. Я... я гадаю... Я... не можу про це знати, пані добродійко.

П о м и к е в и ч е в а. Ах, так!.. *(Пауза)*. Я повинна вам сказати, що ваш товариш Пипцьо справляє значно краще враження, ніж ви...

Р и п ц ь о. Пипцьо?!

П о м и к е в и ч е в а. Авжеж, якщо б мені довелось коли-небудь вибирати, я б над Пипцем — серйозніше подумала...

Р и п ц ь о. Над Пипцем?

П о м и к е в и ч е в а. Так, пане. Про Пипця я знаю небагато, але знаю одне: це людина з щирою, широкою душею, а язик його не вміє так безсоромно брехати!.. *(Пауза)*.

Р и п ц ь о. Одразу, пані добродійко, можна пізнати, що ви дійсно небагато про Пипця знаєте. Хоч би про цей язик його. Він вам теревені про свою «принципову» чеснотливість плете, а вийдіть у суботу ввечері на вулицю,—побачите, як нелітніх дівчаток зачіпає, а в неділю, вже зранку, з ковдрою під пахвою, на побачення до лісу чимчикує. Пгі-пгі!..

П о м и к е в и ч е в а. Пипцьо такий дон-Жуан? Це мені імпонує.

Р и п ц ь о. Пгі-пгі. Імпонує...

П о м и к е в и ч е в а. Пане Рипцю! Ви, здається, насмілюєтесь глузувати з мене!

Р и п ц ь о. Боронь боже, пані добродійко! Мені й на

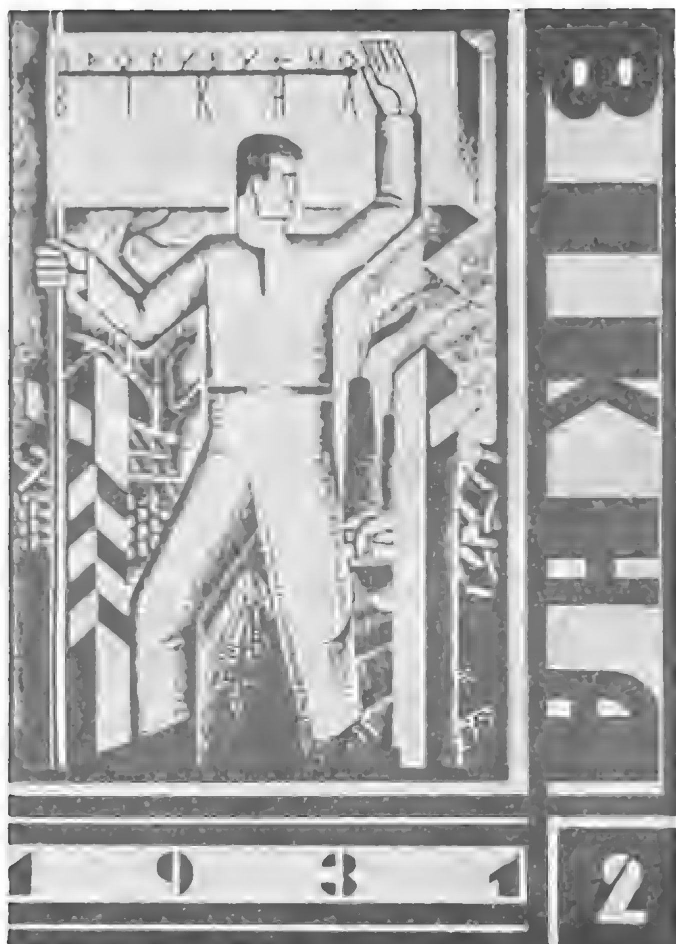

Обкладинка ж. «Вікна» № 2, 1931 р.,
де вміщена п'єса «99%» (остання дія).

думку не спало глузувати з вас. Мені тільки смішно стало, коли пригадав, як це Пипцьо невдало коники через кордон пачкарював. Ситеньких яблукуватих коників. І за те, пгі-пгі, за те у «політв'язні» потрапив. Майстер Пипцьо людей обморочувати. Пгі-пгі!.. Вас, і то піддурив.

П о м и к е в и ч е в а. Що ви кажете?!

Р и п ц ь о. Та ще...

П о м и к е в и ч е в а. Це щось надзвичайне, це — дуже романтичне!..

Входить Пипцьо в нових черевиках кольору яєчні і в фантастично строкатій краватці.

П и п ц ь о. І чого це ви, дорогий товаришу і приятелю, знову з товаришкою Міленою про той романтизм балачку завели? Скільки разів я вам казав, що ніяк отак не мона з пантелику збивати наших молодих прихильників! Невже ж ви нашу справу та й саботувати задумали, невитриманий товаришу і приятелю?

Р и п ц ь о. Товаришу, я саме доводив пані добродійці...

П и п ц ь о. Якій це «пані добродійці»? Чи в своєму опортунізмі ви товаришку Мілену й надалі панею будете величати?

П о м и к е в и ч е в а. Пане Пипцю...

Р и п ц ь о. Я ж саме і доводжу па... товаришці Мілені всю шкідливість і невитриманість романтизму та водночас веду з товаришкою Міленою вступні переговори відносно її тіснішої співпраці з редакцією «Кривавої заграви».

П и п ц ь о. Товаришка Мілена буде перш за все у тіснішій співпраці з головним редактором «Кривавої заграви»! *(Показує на себе)*.

П о м и к е в и ч е в а. Дозвольте, панове! Значить, ми вже напередодні народження журналу, чи так?

П и п ц ь о. Авжеж, дорога товаришко і приятелько! Ми вже напередодні народження журналу «Кривава заграва», головним редактором якого буду — я. О!

Входить Дзуньо.

Д з у н ь о. Вибачте, пані! Чи можу вас, пане Рипцю, попросити? *(Виходить)*.

Р и п ц ь о *(до Псмикевичевої)*. Розуміючи ваше незавидне становище, я найпізніше за п'ять хвилин повернуся, па... товаришко добродійко!.. *(Виходить)*.

Помикевичева. Симпатична молода людина... Правда, пане Пипцю?

Пипцьо. Не така вже й молода!

Помикевичева. А все-таки симпатична... (*Пауза. Пипцьо витягає з кишені шоколад і кладе на стіл біля кокоса. Пауза*).

Пипцьо. Кокоси зовсім подешевшали. І... і я взагалі не знаю, що в них може бути доброго.

Помикевичева. Навіть, якщо це від щирого серця, пане Пипцю?

Пипцьо. Ні, товаришко Мілено. Не може бути щирого серця в отакого невитриманого типа! Ніяк такому вірити не мона, дорога товаришко і приятелько! Ніяк не мона йому чистого почуття жіночого серця на поталу кидати!

Помикевичева. Чи ви дійсно вважаєте його недостойним...

Пипцьо. Вам, дорога товаришко і приятелько, його дрібнобуржуазне ніжне личко сподобалося? Ви гадаєте, не було б у мене такого личка, якщо б я хоч трохи його роботою позаймався. Встаньте вранці рано і підіть на рогатку, там і побачите, як в одній хатці невеличкій Рипцьо п'є не молоко, а кров трудящу!

Помикевичева. Рипцьо?!

Пипцьо. Звичайно, не я, а той же самий Рипцьо. Стоїть собі отак при дорозі, а жінки молоко до міста несуть. О! Він до жінки, молочниці такої: «Заходь, молодице, в мою хатку невеличку! Ось у тебе молока тільки сулія, а вийдеш від мене — ледве до міста донесеш, і сам чорт не розбере, що воно такеє, ще й для мене лишиться дещиця на сніданок. Заходь, молодице, чудеса мої побачити, зайди в невеличку мою хатку!» О! А з однією молодицею він такі вам чудеса творив, що був змушений на іншу рогатку мерщій чосу дати. Мало йому молока та людської кривди було. О!

Помикевичева. Невже ж те все правда? А я думала, що то тільки ви, як казав мені Рипцьо...

Пипцьо. Що таке він казав вам, товаришко Мілено?

Помикевичева. Краще мовчати й не псувати таку непохитну дружбу.

Пипцьо. Та на біса він мені здався, дорога товаришко і приятелько? Думає, книжок буржуазних начитався, так я й не обійдуся без нього. А ось і обійдуся! О!

Помикевичева. Так? А він, пане Пипцю, запевняв мене, що ви і вчора не дали б собі ради...

Пипцьо. Га-га-га! Чудесно!.. А гардина ввесь час, як од вітру, ходила, так тремтів перед гнівом попівським. Чу-дес-но!

Помикевичева. Він отця Румеги так боявся?

Пипцьо. Подумайте! Такого декадента! Коли довелось йому у відповідний момент магній запалити, наче цуценятко скавулів, трохи не попсував цілої справи, бо піп і так наполохався. О! А ще романтик!

Помикевичева. Ну, а все ж таки вам пощастило, правда?

Пипцьо. Тільки завдяки мені, товаришко Мілено! А Дзуньо начеб і не знав про те і насамперед з Рипцем розплачується. О!

Помикевичева. Дзуньо!..

Пипцьо. А робота, дорога товаришко і приятелько, була така майстерна, що ні Румега, ні та дівчина не знають достоменно нічого. Так майстерно розкрив я суто буржуазну карту. О!

Помикевичева. Гм... Що ж, — треба гадати, цікава була це робота. А не маєте ви, пане Пипцю, випадково при собі...

Входить Рипцьо, за ним Дзуньо.

Дзуньо. Вибачте, добродійко! Тепер вас, пане Пипцю, вас попрошу. (*Пипцьо вибігає за Дзунем*).

Рипцьо. Пані добродійко, вибачайте!..

Помикевичева. Ви вже виходите, пане Рипцю?

Рипцьо. Я... я лише на хвилиночку зійду вниз. Я хотів принести вам... ще одного кокоса!..

З правого боку входить Помикевич.

Помикевич. Вибач, Мілено, якщо я перешкодив.

Рипцьо. А я тимчасом...

Помикевич. Почекайте, пане Рипцю! Ви сьогодні наче повеселішали. Невже ж так добре справи стоять?

Рипцьо. Якнайкраще, пане меценасе, якнайкраще! Вже найближчого часу приступаємо до...

Помикевич. Якнайкращ-ч-че, кажете?.. Вибач, Мілено, на хвилиночку. (*Швидко йде до канцелярії*).

Рипцьо. А я... я хотів...

Помикевичева. Ви дуже ввічливі, та це зайве, принаймні сьогодні. Розумному — досить, як то кажуть. Можете, панове, розраховувати на мою співпрацю в журналі.

Рипцьо. І ваша стаття...

Помикевичева. І моя стаття під заголовком: «Вплив народних костюмів на кристалізацію нового світогляду сучасної української жінки» опиниться незабаром у ваших руках...

Входить Пипцьо.

Рипцьо. Товаришу Пипцю! Товаришка Мілена оцим повідомила мене, що вже цими днями передасть у мої руки свою цінну статтю про вплив...

Пипцьо. Ви помиляєтесь, дорогий товаришу і приятелю! Товаришка Мілена передасть свою статтю в руки *(показує на себе)* головного редактора «Кривавої заграви».

Рипцьо. Як тільки скінчите її, подзвоніть у кав'ярню «Помпадур», телефон 2-25-25! Я там звичайно п'ю мокко з лікером.

Пипцьо. А якщо хочете надрукувати її, то дзвоніть до цукерні «Казанова». Мені там звичайно найдорожче італійське морозиво «Кессате» подають. О!

Входить Помикевич.

Помикевичева. Отже, дозвольте тепер, панове, побажати вам доброго апетиту на мокко і морозиво.

Рипцьо і Пипцьо. Дякуємо!

Рипцьо. Пані... *(Пипцьо міряє Рипця очима)*.

Рипцьо і Пипцьо. ... товаришко Мілено! *(Виходять)*.

Помикевич. Симпатич-чні хлоп'ята, жаль лише, що вони марнуються без національної свідомості.

Помикевичева. Досі ви, меценасе, ніколи не задумувалися так глибоко над ними.

Помикевич. А я й сьогодні шч-ч-че не маю до них цілковитого довір'я, Мілено.

Помикевичева. Знову ваші ревнощі. Ви рішуче старієте, меценасе...

Помикевич. Ні, Мілено. Я хотів лише попередити тебе, що не слід тобі їм вірити...

Помикевичева. Ви знову боїтеся за мене, меценасе?

Помикевич. Боронь боже! Не за тебе я боюся...

Помикевичева. А за кого ж, якщо можна знати?

Помикевич. Я... я зовсім не боюся, Мілено. Воно тільки, бачиш, молодим людям не завжди вірити треба. Я й сам був молодий, довелось не один раз збрехати. Кажеш наче правду щиру, і самому тобі здається: дійсно правда! А подумаєш отак, роздумаєш, і виходить — брехня неймовірна! Якщо б, отже, шч-ч-чось таке, — то ти не вір, Мілено, напевне брешуть хлоп'ята!

Помикевичева. Меценасе, дивіться, щоб не було скандалу!

Помикевич. Мілено, невже ж вони тобі все ж таки щось сказали?!.

Помикевичева. Не сказали нічого, і може тому лише, що мене не цікавлять ваші адвокатські подвиги. Я тільки нагадую вам, що день, коли ви стали моїм чоловіком, був найчорнішим днем у моєму житті. Ви тоді вбили мене в моїх власних очах. Якщо б ви схотіли знищити мене, надобавок, в очах громадської думки, — горе вам тоді, меценасе! Прізвище Помикевич мусить бути без плями, бо я його ношу. Ви чули, меценасе?

Помикевич. Про... про це ніхто не довідається, Міленоч-ч-чко...

Входить Дзуньо.

Дзуньо. Отець Румега!..

Помикевичева. Пане Дзуню, постарайтесь поговорити зо мною потім. Про що, — нехай вам очі мої скажуть, а в них знайдете тільки гнів і — жаль...

Дзуньо. Жаль? Тепер ви його і в моїх очах... *(Помикевичева, не слухаючи, виходить направо)*.

Помикевич *(важко зітхає)*. Тепер ми пропали...

Дзуньо. Саме тепер отець Румега чекає в канцелярії.

Помикевич. Попросіть його крашч-ч-че сюди. Туди може надійти Леся. Невже ж мусила ота баба втрутитись у справу?..

Дзуньо. А що? Ваша дружина знає?

Помикевич. Ну, не знає, звідкіля ж їй знати? Не скажу ж їй я, та й ті от тільки-но гроші дістали. Бабським нюхом відьма передч-ч-чуває.

Дзуньо. То ж заспокойтесь і будьте бенгальським тигром, меценасе!

Помикевич. А якшч-ч-чо, врешті-решт, виявиться, що ми з вами не тигри, а звичайні собі кішки патлаті, безталанні?

Дзуньо. Тоді вам, уже як депутатові, буде легше примиритися з цією думкою. А поки що, кігті на гостро, меценасе!

Помикевич *(до тризуба на стіні)*. Народе мій! Скільки кривавого поту коштує інколи бажання працювати для тебе!..

Дзуньо виходить. За хвилину входить Румега. За ним Дзуньо з портфелем. Помикевич і Румега мовчки кланяються один одному і сідають. Тривала мовчанка.

Румега. Ви не читали сьогоднішніх газет?

Помикевич. Ні, я тільки, лягаючи спати, читаю. А шч-ч-чо таке, отче?

Румега. Нічого, бо я також не читав.

Помикевич. Гм... гм...

Румега. Гм... гм... Давненько вже в тих газетах нічого нового, цікавого нема.

Помикевич. Давненько, гм... гм...

Дзуньо. А як легко було б допомогти цьому! Якусь цікаву новинку про відому особу, якесь цікаве фото, і — сенсація готова. Тоді навіть найбільш шануючі себе люди почали б читати газети. Чи не так, меценасе?

Помикевич. Так, гм... гм... особливо, коли фото буде цікаве. Ось, наприклад, всеч-ч-чесніший отець депутат Румега в ролі добродія. На цілу сторінку портретик отакий, а під ним вірш товстим шрифтом про пастиря з серцем голубиним, що сирітку бідну пригорнув, пригрів, що їй маєток залишив. Приклад з нього беріть, побожні християни.

Дзуньо. Вкраїнські громадяни!

Помикевич. Чи не гарний був би вірш, отче депутате?

Румега. Якось сьогодні не лізе мені в душу поезія. І взагалі ця поезія... Куди ж мені до неї з моїм здоров'ям...

Помикевич. Саме сьогодні, отч-че, ми маємо підстави гадати щось протилежне...

Пауза. Румега виймає з кишені гаманця.

Румега. Я саме прийшов до вас...

Дзуньо. Отче, не турбуйтесь...

П о м и к е в и ч *(ховає гаманець назад у кишеню Румеги)*. От-ч-че, не хвилюйтесь!

Р у м е г а. Я... Я зовсім не хвилююся. Хто вам сказав? Невже ж, на вашу думку, я мав би причину хвилюватись?

Д з у н ь о. Ви вважаєте, меценасе, що всечеснішому при підписуванні заповіту затремтить перо в руці? Якщо так, то ви рішуче недооцінюєте великодушість і непохитність зразкового пастиря й громадянина.

П о м и к е в и ч. Вибачте, отче депутате! Я ніколи в цьому не сумнівався.

Р у м е г а. Ви дуже навіть чемні, та вибачте й ви мені, панове, — за півгодини мій поїзд відходить.

П о м и к е в и ч. А ви шч-ч-че не їдьте, отче депутате!

Р у м е г а. На превеликий жаль, я мушу виїхати. Ви ж самі знаєте, з моїм здоров'ям та ще й депутатські обов'язки...

Д з у н ь о. Невже ж, отче, депутатські обов'язки дозволять вам забути про інші обов'язки, не менше важливі? *(Румега позіхає)*.

П о м и к е в и ч. Ви кепсько спали, отч-ч-че депутате?

Р у м е г а. Навпаки, зовсім добре спав, меценасе, однак, з моїм здоров'ям цього мало. То ж вибачте! *(Встає)*.

П о м и к е в и ч. Це ви вибачте, отч-ч-че, ш-ч-чо ми вас сюди запросили, але для цього були важливі причини.

Р у м е г а. Невже ж не можна відкласти справу, хоч би з уваги на моє здоров'я?

П о м и к е в и ч. Ми подбали, отч-ч-че депутате, щоб ця справа не взяла у вас багато часу. Пане товаришу! *(Дзуньо виймає з портфеля аркуш паперу)*. Йде лише про підпис, от-ч-че!

Д з у н ь о. Про королівський жест, що про нього широко писатиме навіть ворожа преса, отче!

Румега бере в руки папір і, прочитавши його, сідає.

Р у м е г а. Я... я тепер не зможу підписати, панове. Ви ж самі бачите, як у мене руки тремтять сьогодні...

П о м и к е в и ч. А ви скажіть собі «пропало», і руки перестануть тремтіти.

Д з у н ь о. І тоді з гордості почне тремтіти серце, отче.

Р у м е г а. Воно в мене вже тремтить.. Я мушу конче на повітря! Панове!

П о м и к е в и ч. Пане товаришу, відчиніть вікно! *(Дзуньо відчиняє вікно. Пауза)*.

Р у м е г а. Мені треба до поїзду, панове!..

Д з у н ь о. Перо золоте, отче, і підписання не забере вам більше, ніж чверть хвилини.

П о м и к е в и ч. І чверть хвилини не забере, отч-ч-че!

Р у м е г а. Роздумуючи сьогоднішньої ночі, я прийшов до глибокого переконання, що моїм обов'язком, обов'язком українського громадянина, є віддати своє, кров'ю й потом моїм здобуте майно... всьому народові, панове.

П о м и к е в и ч. Вибачте, от-ч-ч-е, якщо в наших головах виникає сумнів, чи саме сьогоднішньої ночі ви мали час і нагоду так глибоко й так патріотично замислюватись...

Д з у н ь о. Ми маємо навіть докази того, що ви дійсно небагато на те часу мали...

Р у м е г а. Я вас не розумію...

Д з у н ь о. Заспокойтеся, зараз зрозумієте, отче. *(Передає Румезі знімок; той оглядає його, кліпає очима і притьмом ховає до кишені. Тоді Помикевич і Дзуньо водночас показують йому по знімкові. Румега витирає піт з чола).*

Р у м е г а. Ви дуже нетерплячі, панове...

П о м и к е в и ч. Всевишній нам вибачить, бо для сироти все те на її благо.

Р у м е г а. Я ж іще живу, панове!..

П о м и к е в и ч. Ми й це взяли до уваги, отч-ч-че депутате!

Д з у н ь о. Як вірні католики, ми рахувались з можливістю чуда й тому визнали за потрібне вмістити в заповіті кондицію, що лише в тому випадку маєток ваш стане власністю Лесі, якщо у вас перед смертю не буде власного нащадка.

Р у м е г а *(з сарказмом)*. Дякую, ви дуже навіть ласкаві, панове... Та чи ви не гадаєте, панове, що ми робимо те все занадто якось прихапцем?.. *(Пауза)*. Панове!!!.. *(«Панове» показують йому вдруге знімки)*.

Р у м е г а. Дайте перо!.. *(Підписує)*.

Д з у н ь о. Заради сироти підписуйте виразніше, отче!

П о м и к е в и ч. Особливо прізвище, отч-ч-че!

Д з у н ь о. Так!

П о м и к е в и ч. Ч-чудесно!

Д з у н ь о. А тепер дозвольте, отче, поздоровити вас з вчинком, на згадку про який усі українські серця матимуть право битися з гордістю за своє духівництво. *(Бере папір і виходить до канцелярії)*.

П о м и к е в и ч. Дозвольте і мені, отч-ч-че, висловити...

Р у м е г а. Дякую, ви дуже навіть чемні. *(Встає)*. Моє...

П о м и к е в и ч. До поїзду ви вже запізнилися, отче, отже нема ч-ч-чого вам так дуже поспішати. Тим більше, ш-ч-чо в мене до вас є невеличка справа.

Р у м е г а. Я дуже навіть вдячний вам, та, бачите, — під моєю шкірою знову воскресла величезна муха. Ще одна така маленька справа, і в моєму боці знову почне хлюпати.

П о м и к е в и ч. Саме тому, щоб не почало хлюпати та щоб остаточно здохла величезна муха, я хотів вам щось запропонувати, отч-ч-че депутате.

Р у м е г а. Прощавайте, меценасе. Нема в мене часу з вами... *(Йде до дверей; Помикевич загороджує йому шлях і показує знімок. Румега сідає)*.

Р у м е г а. Якщо ваша справа не вимагає багато часу, то говоріть, меценасе.

П о м и к е в и ч. Сподіваюся, ви одразу зрозумієте, отч-че, ваші власні інтереси і — головне — благо народу.

Р у м е г а *(підводиться)*. Вже мені якась скверна хлюпає в боці!

П о м и к е в и ч. Ви зрозуміли, в чому справа? Ч-ч-чекаю рівно три дні на офіціальне повідомлення в газеті про те, що ви, з уваги на погане здоров'я, відмовляєтесь від депутатського мандату. Ідеологія свідомого українця-державника не дозволяє мені надалі терпіти таке неприродне становище, щоб людина хвора...

Р у м е г а. Ви наче бан...

П о м и к е в и ч. Ч-ч-чекаю рівно три дні. Інакше громадська думка зацікавиться справами...

Р у м е г а. Я... я вас дуже навіть добре розумію, меценасе...

П о м и к е в и ч. Це буде дуже корисно для вашого здоров'я й для української нації, отче.

Р у м е г а. Я й сам думав неодноразово про те. Ви тільки прискорили моє рішення.

П о м и к е в и ч. Якш-ч-чо б мені дозволила на те скромність патріота, я б був гордий за себе.

Р у м е г а. Це дуже навіть гарно з вашого боку. *(Встає)*. Прощавайте, меценасе!

П о м и к е в и ч. Прош-ч-чавайте, отч-ч-че, та не забудьте нагадати про себе! *(Пауза)*.

Р у м е г а. Я, дасть бог, нагадаю вам іще про себе, меценасе!..

П о м и к е в и ч (*кланяється*). Впродовж трьох днів, отч-ч-че!.. (*Проводжає Румегу до дверей, потім відчиняє двері до канцелярії*). Пане товаришу! (*Входить Дзуньо*). Який це, ви казали, тигр?

Д з у н ь о. Бенгальський.

П о м и к е в и ч. Отже, бенгальський тигр живцем слона злопав. Ш-ч-чо ж ви на це, пане товаришу?

Д з у н ь о. Можемо взаємно себе поздоровити, меценасе, тим паче, що хвилину тому я попросив руки в панни Лесі і...

П о м и к е в и ч. І...

Д з у н ь о. І не дістав ґарбуза.

П о м и к е в и ч. Вона в канцелярії?

Д з у н ь о. Не турбуйтеся, я вже осушив її нічні сльози.

П о м и к е в и ч. Хе-хе-хе, ви майстер, майстер, з вами не про одне забудеш. Ну, що ж, залишається мені безкорисно радіти вашим щастям... (*Йде в напрямку канцелярії*). Ага! Пане товаришу! Як ви думаєте? Чи ця квартира відповідатиме депутатській гідності? Ви ж самі знаєте, прийоми тощо, хе-хе-хе!

Д з у н ь о. Відкладіть це краще до часу, коли станете сенатором, а поки що... (*роздивляється*) поки що позолотіть тризуб!

П о м и к е в и ч. Ч-ч-чудова ідея! Мені теж це на думку приходило. Тризуб також повинен стати депутатським. Це ж польський сейм, приходитимуть, чого доброго, поляки, то воно б краще так, щоб це, залежно від ситуації, хе-хе, був і тризуб, і польський орел в одній особі. Щось вигадаємо, вигадаємо. Ах, пане товаришу! Як гарно, як ч-ч-чудово почувати себе на верхів'ях! Пан — депутат сейму — доктор Помикевич!.. Ах!..

Входить Помикевичева.

П о м и к е в и ч е в а. Меценасе! Невже ж ви також прилюдно мусите мене компрометувати? Це трагічно!

П о м и к е в и ч. Шч-ч-че більш трагічно, коли дружина нездатна зрозуміти орлиних поривань свого чоловіка!.. (*Злазить із стільця і виходить, обурений, до канцелярії*).

П о м и к е в и ч е в а. Пане Дзуню, що це значить?

Д з у н ь о. Не знаю, що саме турбує вас, пані.

П о м и к е в и ч е в а. Дуже багато, краще кажучи, — все, мій пане! Від ваших таємних нарад до клоунад мого чоловіка. Ви мовчите, ви збентежені, пане!

Д з у н ь о. Невже ж мене могло б бентежити те, чим інші справедливо пишались би, пані?

П о м и к е в и ч е в а. Ви маєте на думці...

Д з у н ь о. Мою любов до вас, пані.

П о м и к е в и ч е в а. Пане Дзуню, не завдавайте болю!

Д з у н ь о. Ви його, пані, вже моїй душі завдали.

П о м и к е в и ч е в а. Говоріть, будь ласка, ясніше!

Д з у н ь о. Ви втратили довір'я до мене.

П о м и к е в и ч е в а. А ви, ви заслуговуєте на нього?

Д з у н ь о. Нехай вам ваше серце скаже, пані.

П о м и к е в и ч е в а. Мій розум сказав мені щось зовсім інше, аніж сказало серце.

Д з у н ь о. Будьте жінкою, пані, і питайте лише в свого серця.

П о м и к е в и ч е в а. А ви тимчасом — забули про своє...

Д з у н ь о. Саме сьогодні, пані, моє серце гідне вашого стало...

П о м и к е в и ч е в а. Сьогодні?

Д з у н ь о. Саме сьогодні — я заручився з Лесею, Мілено.

П о м и к е в и ч е в а. Дзуню!

Дзуньо падає перед нею навколішки.

Д з у н ь о. Щоб стати достойним тебе, Мілено. *(Пауза)*.

П о м и к е в и ч е в а *(тихо)*. Говори!..

Д з у н ь о. Досі я був перед тобою, як свічка на фоні сонця. Конципієнт з десятків тисяч конципієнтів. Душа моя забути про це не могла і породила в мені мрію про рицаря із казки. Сьогодні нікчемний конципієнт казку на дійсність перетворив. Заради тебе, божеська Мілено, заради твого кохання. Сирота, якою ніхто ніколи не цікавився...

П о м и к е в и ч е в а *(з іронією)*. Не цікавився!.. Ви забуваєте...

Д з у н ь о. Я ніколи не забував, Мілено, що любов вимагає жертви. Для неї, для нашої любові, я життя своє, долю свою віддав бідолашній сирітці, щоб знала, щоб раділа ваша душа, щоб серце достойно покохало. Для вас,

тільки для вас я зберіг своє кохання; для неї співчуття і милосердя тільки. Скажи одне слово, Мілено, і я зараз же перекреслю все, спалю за собою всі мости і знову впаду до твоїх ніг звичайним конципієнтом. Скажи одне слово, Мілено!.. *(Пауза)*.

Помикевичева. Не скажу, його, Дзуню...

Дзуньо піднімається й цілує її.

Дзуньо. Тільки тепер ми будемо щасливі, Міллі!

Помикевичева. Вибач, Дзуню, ще останнє питання. Більше їх не ставитиму тобі.

Дзуньо. На кожне твоє питання я відповім з гордо піднятою головою, Мілено.

Помикевичева. Ми знайомі вже цілий рік...

Дзуньо. Це був найкращий рік у житті моєму.

Помикевичева. За цей час у тебе й думки не було... зрадити мене?

Дзуньо. В моїх думках лише ти була, Мілено...

Помикевичева. І ти... ти не зрадив мене?

Дзуньо. Мілено! Краще одразу встроми ніж у моє серце!

Помикевичева. Нашою любов'ю клянешся?

Дзуньо. Нашою любов'ю клянуся...

Помикевичева. Дзуню!

Дзуньо *(обіймає її)*. Грето Гарбо ти кохана!

Помикевичева. Невже ж я справді на кіноактрису Грету Гарбо схожа?

Дзуньо. Неначе крапля на краплю, тільки ще глибші в тебе очі, Мілено.

Помикевичева. Дзуню! *(Цілує його пристрасно; входить Леся)*.

Леся. Ох!..

Дзуньо. Бачиш, Лесю, як добра душа пані Помикевичевої радіє з нашого щастя...

Помикевичева. Панно Лесю — я вас теж здоровлю! Щиро і сердечно здоровлю... *(Цілує Лесю в чоло)*.

Леся. Дякую вам, пані... *(До Дзуня)*. Вас просить меценас.

Дзуньо. Ах, так! Ми тепер повинні вийти. За годину чекатиму тебе в кав'ярні «Лувр», Лесю. До побачення, пані! «Човен хитається серед води...» *(Виходить)*.

Помикевичева. У вас заплакані очі, Лесю. Невже ж це були сльози радості? *(Леся закусила губу й*

мовчить). Ну, що ж, це ваша справа. Вас треба не тільки поздоровити, вам треба й позаздрити, Лесю. (*Пауза*).

Леся. Я важко боролася за нього. Довелося не одне пережити і — витерпіти. І Дзуньо сьогодні сказав: «Ти будеш моя, я твій, тільки твій, Лесю!»

Помикевичева. Ви такі самовпевнені?

Леся. Я — така щаслива!..

Помикевичева. Отже, мені залишається побажати вам, маленька, щоб доля ні разу більше не закаламутила вашого щастя...

Леся. Сьогоднішній день — найкращий день у моєму невеселому житті, і я хочу, щоб і для мене, і для нього жодної хмарки на нашому щасті сьогодні не було. Дзуневі тільки-но принесли листа, а я сховала його. Боюся чомусь листів у такий день. Мені так хочеться, щоб Дзуньо забув про все сьогодні...

Помикевичева. Цей лист при вас?

Леся. Я його до завтра сховала. (*Виймає листа. Помикевичева вихоплює листа з її рук, оглядає його, розпечатує й читає*).

Леся. Пані!..

Помикевичева (*схвильована*). Йдіть геть! А не забудьте, чого доброго, яке це щастя чекає на вас у кав'ярні «Лувр»! Скажіть йому... Ні, краще мовчіть, не кажіть нічого!

Леся. Пані!..

Помикевичева. Йдіть геть!

Леся, плачучи, виходить; Помикевичева ходить схвильована по кімнаті, потім дзвонить.

Помикевичева. Галло! Цукерня «Казанова»? Попрошу пана Пипця. Ви? Добрий вечір! Ви любите мене? Егеж, я вас теж люблю. Отже, приходьте негайно, якщо хочете пізнати мою любов! (*Дзвонить удруге*). Галло! Кав'ярня «Помпадур?» Попросіть, будь ласка, пана Рипця!.. Ви? Добрий вечір! Ви любите мене? Так, я вас теж кохаю. Отже, приходьте за дві години, якщо хочете пізнати мою любов... Серйозно, авжеж, цілком серйозно! Про це вже потім До побачення, — милий!..

Вбігає Пипцьо з ковдрою під пахвою й захеканий зупиняється посеред кімнати.

Завіса

IV ДІЯ

Там же. Позолочений тризуб дістав крила й голову польського орла. Помикевичева сидить на канапі й пиляє нігті, Помикевич зав'язує перед дзеркалом краватку.

П о м и к е в и ч. Говорив клятому іудеєві: дайте модну краватку, — а тепер і сам ч-ч-чорт не зав'яже. Ч-чекайте, я вам іще покажу, як ч-чесних християн дурити!

П о м и к е в и ч е в а. Якщо я терпляче зношу те, що ви вважаєте припустимим одягатись у моїй присутності, то не думайте, що я терпітиму ваші простацькі епітети...

П о м и к е в и ч. Це ти гарно сказала, дружино майбутнього депутата!

П о м и к е в и ч е в а. Ваша самовпевненість дивує мене. Інший на вашому місці, після таких блискучих перемог на політичній арені, вів би себе трохи скромніше.

П о м и к е в и ч. А я ні, хе-хе-хе! *(Натискає кнопку дзвінка)*. Старенька Варваро! *(Входить Варвара)*. А ти не забудь, старенька, і щоб мені раненько післязавтра разом з кавою й свіжа газета була. Отак гарненько вигладиш її, під булочку покладеш й тільки тоді легенько розбудиш мене. Не забудеш, старенька, що? Хе-хе-хе!

В а р в а р а. Як же ж мені забути, коли разів двадцять уже нагадували. Не забуду, пане.

П о м и к е в и ч. То ж не забудь, старенька ч-чарівнице. Хе-хе-хе! *(Варвара стоїть, не рухається)*. Ч-ч-чого ж ти стоїш? Йди у кухню свою, Варваро! *(Варвара швидко виходить)*.

П о м и к е в и ч е в а. Невже ви таким чином хочете зацікавити мене своєю особою?

П о м и к е в и ч. Хе-хе-хе! Зацікавити! Хе-хе-хе!

П о м и к е в и ч е в а. Меценасе! Як бачу, ви вирішили змінити свою професію, та водночас забули, мабуть, що цирки вже не в моді.

П о м и к е в и ч. Я, Міленочко, дійсно вибрав нову професію! І дуже, скажу тобі, поч-ч-чесну професію. Я — перший з роду Помикевичів!

П о м и к е в и ч е в а. Не знаю, яка з відомих мені професій підходила б найви-дат-ні-шому з роду Помикевичів...

П о м и к е в и ч. А про депутатський мандат ти ні разу не подумала, найдорож-ч-ча?

Помикевичева. Як бачу, навіть у вас можна дещо цікавого дізнатись.

Помикевич. Ще більше дізнаєшся з післязавтрашніх газет, Мілено!.. *(Пауза)*.

Помикевичева. Іншими словами...

Помикевич. Післязавтра отець Румега повідомить через газети громадськість, ш-ч-чо, з уваги на поганий стан здоров'я, він відмовляється від депутатського мандата. Таким ч-чином, мандат автоматично переходить... е... е...

Помикевичева. На тебе?

Помикевич. На мою особу, Мілено! Сподіваюся, ш-ч-чо ти ніч-чого не матимеш проти цього, Мілено.

Помикевичева. Не тільки не матиму нічого проти цього, але й... вибачаю тобі, що я досі нічого не знала про те, Ахіллесе...

Помикевич *(іронічно)*. Пробач, великодушна Мілено!

Помикевичева. Сподіваюся, ти не забудеш замовити нові візитні картки, Ахіллесе.

Помикевич. На пергаментовому папері, Мілено. А тепер я до фотографа побіжу, щоб у всіх газетах одночасно.... *(Входить Дзуньо)*.

Помикевичева. До фотографа... А ти, Ахіллесе, не сказав — була б одразу краватку зав'язала! *(Йде в'язати краватку)*.

Дзуньо. Я не перешкодив?

Помикевич. Про це ви, пане товаришу, в моєї жіночки спитайте! Що, Міленочко? Хе-хе-хе!

Помикевичева. Стій спокійно, Ахіллесе, і не звертай уваги на дурниці. Бачиш, — краватку зав'язую.

Дзуньо. Це таке небуденне явище, що мені й на цей раз не спало на думку постукати у двері.

Помикевичева. А не спало вам, випадково, на думку, що не нам турбуватися вашою безтактністю?

Дзуньо. Ні, пані, бо насамперед у мене було на думці спитати про ваше здоров'я.

Помикевич. То й питайте собі здорові, а я тимчасом до фотографа піду. Дякую тобі щиро, Мілено! *(Цілує її в руку)*.

Помикевичева. Будь ласка, Ахіллесе! *(Цілує його в чоло)*.

Дзуньо. Гм...Яке це у скромній красі своїй — імпозантне...

П о м и к е в и ч *(оглядає себе на ввесь зріст у дзеркалі)*. Дійсно! У скромній красі своїй яке імпозантне!.. Вибачте, панство, однак, віднині мій час належить тільки народові. Прощай, Мілено!

П о м и к е в и ч е в а. Бувай, дорогий Ахіллесе! *(Помикевич повагом виходить)*.

Д з у н ь о. Як бачу, ви також, пані, знаєте вже.

П о м и к е в и ч е в а. Знаю більше, ніж ви гадаєте!..

Д з у н ь о. Дозвольте ж мені висловити глибоку радість...

П о м и к е в и ч е в а *(грізно)*. Пане! Не радійте передчасно...

Д з у н ь о. Ви, мабуть, не зрозуміли мене, Міллі.

П о м и к е в и ч е в а. На щастя, я вас дуже добре зрозуміла, пане!

Д з у н ь о. І незважаючи на те, мої обійми чекають вас даремно, Міллі? *(Простягає до неї руки)*.

П о м и к е в и ч е в а. І саме тому я була змушена кинутись в обійми інших, пане!

Д з у н ь о. Ви жартуєте, Міллі!

П о м и к е в и ч е в а. А коли ви поклялися мені, ви також жартували?

Д з у н ь о. Палке кохання не знає жартів, Міллі.

П о м и к е в и ч е в а. Егеж, мій пане! Про це ви дізнаєтесь незабаром, як я мала нещастя дізнатися вчора...

Д з у н ь о. Ви дізнались...

П о м и к е в и ч е в а. Що ви на кожному кроці підло порушували клятву.

Д з у н ь о *(з полегшенням)*. Маєте докази?

П о м и к е в и ч е в а. Про них ви самі подбали, як це побачите за кілька місяців. Тепер — ви зрозуміли мій вчинок?

Д з у н ь о. Вчинок?

П о м и к е в и ч е в а. Вчора я вам повною мірою заплатила. Це був... полум'яний протест потоптаного жіночого серця...

Д з у н ь о. Бідне серце... *(Пауза)*.

П о м и к е в и ч е в а. Дзуню! Ти плачеш?..

Д з у н ь о. Ні! Чомусь не хочеться плакати.

П о м и к е в и ч е в а. Не хо-четь-ся?!

Д з у н ь о *(здвигає плечима)*. Рішуче не хочеться. *(Пауза)*.

П о м и к е в и ч е в а. Значить...

Д з у н ь о. Значить — усе якнайкраще.

П о м и к е в и ч е в а. Виходить...

Д з у н ь о. Виходить, я вас зрадив, ви мене. І нема чого тут ламати... національну солідарність, як сказав би, напевне, меценас Помикевич.

П о м и к е в и ч е в а. В цю ж мить вийдіть геть звідси, ви...

Д з у н ь о. Ви маєте рацію. Я саме збирався зійти вниз і купити нареченій шоколаду.

П о м и к е в и ч е в а. Не забудете ви мене!..

Д з у н ь о. Розуміється! З насолодою згадуватиму вас, пані. «Човен хитається серед води, плеще об хвилю весло...» *(Виходить до канцелярії. Вкрай схвильована Помикевичева бігає по кімнаті, потім дзвонить).*

П о м и к е в и ч е в а. Готель «Брістоль»? Не виїхав іще отець Румега? Так, попросіть його до телефону! *(Пауза).* Ви, отче? Тут Помикевичева. Добрий день. Чи не могли б ви зайти до мене? Авжеж л и ш е до мене, отче. Можете тільки виграти на цьому, отче! Ні, з чоловіком моїм не зустрінетесь, отче. Зараз, негайно. Так буде найкраще, отче! І для вас, і — для мене, отче!.. *(Натискає кнопку, входить Варвара).*

В а р в а р а. Пані дзвонили?

П о м и к е в и ч е в а. Є хто-небудь із них на кухні?

В а р в а р а. Як же ж ні! Вже цілу годину вештаються обидва попід ногами. Пан Пипцьо радить варити український борщ, а пан Рипцьо...

П о м и к е в и ч е в а. Попросіть їх сюди!

В а р в а р а. Якщо вже випили каву...

Варвара виходить. За хвилину входить, витираючи хусточкою губи, Рипцьо.

Р и п ц ь о. Пані добродійці цілую ручки!

П о м и к е в и ч е в а. Тільки без гримас, пане Рипцю! Ви ж знаєте — між нами нічого не було.

Р и п ц ь о. О, так, пані добродійко, між нами нічого не було. Те саме я сказав сьогодні Пипцеві.

П о м и к е в и ч е в а. Отже, не забудьте! А тепер я маю до вас невеличку просьбу.

Р и п ц ь о. Вибачте, пані, я на смерть забув про — кокоса...

П о м и к е в и ч е в а. Пане Рипцю, не кокоса я у

вас хотіла. Ви згадували вчора зранку про якийсь знімок, чи не так?

Рипцьо. Про знімок? Так... е... е... не пригадую якось.

Помикевичева. Я б хотіла мати його в руках.

Рипцьо. Я нічого тут не вдію, пані добродійко.

Помикевичева. Нема його у вас, коханий Рипцю?

Рипцьо. Нема його в мене, пані добродійко!

Вбігає, витираючи хусточкою губи, Пипцьо.

Помикевичева. В такому разі доведеться мені попросити у Пипця...

Рипцьо. Ах, знімок! А я й забув про нього, пані добродійко! *(Ховаючи від Пипця, вручає знімок Помикевичевій, яка швидко ховає його)*.

Пипцьо. Добрий день, дорога товаришко і приятелько! Як же вам спалося сьогодні?

Помикевичева. Чудово! Всеньку ніч мріяла про декого, пане Пипцю!

Пипцьо. Чудесно! А я вам за те й кокосика приніс. Після моркви, в ньому поживності найбільше.

Помикевичева. Ви хороша людина.

Пипцьо. Те ж саме говорив мені прокурор, коли я бувало страждав у в'язниці...

Рипцьо. Гм, гм...

Пипцьо. Що значить оте ваше «гм, гм!», дорогий товаришу і приятелю? Ніяк вам кроку не зробити, щоб...

Помикевичева. Панове, будете мені потрібні за хвилинку. *(Пипцьо й Рипцьо міряють один одного поглядом)*. Поки що прошу вас до суміжної кімнати. Хай Варвара подасть вам сніданок, а за кілька хвилин я вас обох покличу. *(Рипцьо виходить)*.

Пипцьо *(таємничо)*. Між нами нічого не було, товаришко Мілено! Те саме я сказав сьогодні Рипцеві... *(Вибігає до їдальні)*.

Помикевичева *(дивиться на знімок і кличе крізь двері)*. Панно Лесю! Попрошу вас на хвилинку! *(Входить Леся)*. Вашого нареченого нема в канцелярії?

Леся. Тільки-но вийшов, пані.

Помикевичева. Значить, у вас знайдеться хвилинка вільного часу. Принесіть, будь ласка, папір, перо й чорнило! *(Леся приносить)*. Сідайте й — пишіть! «Оцим заявляю, що — пан — Дзуньо — Шуян — адво-

катський конципієнт — намовляв — мене — до — проституції...

Л е с я. Пані! Що ви?..

П о м и к е в и ч е в а. Пишіть!

Л е с я. Ні! Ні! Ніколи цього не було! Це я всьому винна! Це я була п'яна! Ніколи цього не напишу! Нізащо в світі не напишу!...

П о м и к е в и ч е в а. Навіть якщо б ваше щастя від цього залежало?

Л е с я. Навіть тоді! Ніколи! *(Помикевичева показує їй знімок)*. Ай!..

П о м и к е в и ч е в а. Цього ніхто більше не побачить. Ніхто також, крім мене, не прочитає вашої заяви.

Л е с я *(ридає)*. Тоді навіщо ж вам її, пані?..

П о м и к е в и ч е в а. Це для вашого добра лише, хоч і не зрозуміти тобі цього, Лесю. Пиши! *(Пауза)*. Пиши! *(Леся пише)*. Так. Постав дату! Так! Підпишись!

Л е с я. Ні! Ні!

П о м и к е в и ч е в а. Підпишеш — на твоїх очах порву знімок. Не підпишеш... *(Пауза)*.

Л е с я. Підписую, пані... *(Помикевичева ховає папір, потім рве знімок на дрібні клаптики)*.

П о м и к е в и ч е в а. А тепер заспокойтеся й продовжуйте вашу роботу. До речі, попудріть собі ніс, бо Дзуньо не любить заплаканого личка... *(Леся виходить)*.

П о м и к е в и ч е в а *(відчиняє двері до їдальні)*. Панове, прошу. *(Входять, витираючи губи, Рипцьо і Пипцьо)*.

Р и п ц ь о. Б-б-б-бог!...

П и п ц ь о. Отак, правильно! Тепер так і чути, що з малої літери вимовляєте! Так би вам і одразу, дорогий товаришу і приятелю, а не теревені верзти, невитримані, опортуністичні, суто романтичні. Ніяк отак не мона!..

Р и п ц ь о. Б-б-бог!

П и п ц ь о. О!

Р и п ц ь о. Б-б-б...

П о м и к е в и ч е в а. Чи можу просити вас, панове, відкласти поки що теоретичні міркування?

П и п ц ь о. Відкладемо, товаришу Рипцю!

Р и п ц ь о. Відкладемо, товаришу Пипцю! Або, як сказав під Кустоццою геніальний...

П и п ц ь о. Та ніяк отак не мона...

П о м и к е в и ч е в а. В мене до вас важлива справа, панове.

Рипцьо. Те саме говорив мені часто начальник головного штабу галицьких військ, коли бувало в мозку нашої армії...

Пипцьо. О! А до мене прокурор у тюрмі...

Помикевичева. Ви, панове, досить добре знаєте моє ставлення до вас...

Рипцьо *(кланяється)*. Мав щастя пізнати, па... товаришко добродійко!..

Пипцьо *(кланяється)*. Я ж і кокосика приніс вам сьогодні, товаришко Мілено!

Помикевичева. Отже, сподіваюся, ви не відмовите мені в моїй скромній просьбі і підпишете...

Рипцьо *(наляканий)*. Невже ж вексель, товаришко добродійко?..

Пипцьо. Якщо декларацію, то тільки витриману й погоджену, дорога товаришко і приятелько.

Обидва читають.

Помикевичева. Прочитали?

Пипцьо. Ніяк не мона прочитати...

Рипцьо. Зовсім не чітко написано, па... товаришко добродійко!..

Помикевичева. В такому разі я вам сама прочитаю.

Пипцьо. Ніяк не мона цього підписати, дорога товаришко і приятелько!

Рипцьо. Не... не можемо цього підписати, товаришко добродійко!

Помикевичева. Чому?

Пипцьо. Ніяк не підходить воно...

Рипцьо. З принципових причин не підходить, товаришко добродійко!

Помикевичева. Мерщій підписуйте, панове!

Пипцьо. Ніяк...

Рипцьо. Отак...

Помикевичева. Якщо не хочете, щоб ситенькі коники опинилися одного прекрасного ранку в хатці невеличкій... *(Пауза)*.

Рипцьо *(до Пипця)*. Невже, товаришу, не можна підписати?

Пипцьо. Якщо подумати глибше, то й мона підписати.

Р и п ц ь о. Тож підписуймо, як сказав великий німецький політик...

П и п ц ь о. Підпишім, дорогий товаришу й приятелю. *(Підписують)*.

П о м и к е в и ч е в а. Дякую вам, панове!

Р и п ц ь о. Це ми лише для вас зробили, товаришко добродійко!

П и п ц ь о. Для співробітниці «Кривавої заграви». О!

П о м и к е в и ч е в а. На щастя, обставини так складаються, що незабаром, мабуть, я матиму змогу піти й вам, панове, на руку, тобто здійснити нашу спільну мрію.

П и п ц ь о. «Криваву заграву»?

П о м и к е в и ч е в а. Так, пане редакторе Пипцю.

Р и п ц ь о. «Криваву заграву»?

П о м и к е в и ч е в а. Так, пане редакторе Рипцю!

П и п ц ь о. Товаришу Рипцю! } водночас

Р и п ц ь о. Товаришу Пипцю! }

Далекий дзвінок.

П о м и к е в и ч е в а. Ох, я пригадала, що не дала вам, панове, змоги поснідати як слід. Прошу до їдальні, панове редактори!

П и п ц ь о. За ваше здоров'я вип'ємо, дорога товаришко і приятелько! *(Виходить)*.

Р и п ц ь о. А потім по вулиці прогуляємось і *(тихо)* — принесу щось більше від кокоса... *(Біжить притьмом до їдальні. Помикевичева ховає папір. Входить отець Румега)*.

Р у м е г а. Руці цілую пані добродійці. А меценаса — дійсно немає?

П о м и к е в и ч е в а. Будьте спокійні, всечесніший. Чоловік не скоро повернеться.

Р у м е г а *(сідає)*. Високо до вас — з моїм здоров'ям. Невже ж справа така важлива?

П о м и к е в и ч е в а. Дуже важлива, всечесніший отче!

Р у м е г а. З деякого часу не дуже корисними стали для мого здоров'я оті «важливі» справи. Правда, зайшов я вчора до доктора Гавчишина, і він запевняв мене, що із здоров'ям моїм справа не така вже погана. Мало цього. Він мав сміливість заявити, що я здоровий, як... як...

Помикевичева. Наче кінь?..

Румега. Ні, так погано він не сказав. Він сказав тільки «як риба». Коротко кажучи, не було чого затримуватись у Львові й даремно витрачати гроші. Я ж сам почуваю, що зо мною зовсім, так-таки й зовсім погано...

Помикевичева. Не падайте духом! Хто знає, чи саме мені не судила доля зробити чудо, отче...

Румега. Останніми днями бачив я різні чуда й після них якось не дуже чудесно себе почуваю...

Помикевичева. Не думаю, що ваш поганий настрій є в якому-небудь зв'язку з долею вашого депутатського мандата...

Румега. Мандата?.. Звичайно, ні... Я навіть... дуже... охоче...

Помикевичева. Ви повинні, гадаю, бути навіть вдячні тому, хто бере на свою спину величезний тягар відповідальної й небезпечної праці на благо народу.

Румега. О, так! Я дуже навіть вдячний... Я дуже навіть...

Помикевичева. Після всього того, що ви зробили для національної ідеї, народ не може нічого більше від вас вимагати.

Румега. Саме тому, що відносно цього я маю деякі сумніви, дозволю собі, пані, спитати вас, в якій це справі ви хотіли поговорити зо мною.

Помикевичева. Благо нації та честь людини поклали на мене обов'язок поговорити з вами...

Румега *(підводиться)*. А не могли б ви відкласти свого обов'язку? Ви ж бачите, що робиться з моїм здоров'ям, пані. До побачення...

Помикевичева. Сідайте, отче.

Румега *(неохоче сідає)*. Ви ж бачите самі...

Помикевичева. Так, я бачу вашу кривду і хочу вам допомогти, отче.

Румега. Що ви кажете?

Помикевичева. А що ви скажете? *(Вручає йому обидві заяви, Румега читає, його обличчя прояснюється, він встає й, на радощах, плеще себе по клубах)*.

Румега. Я скажу, що ви дуже навіть чемні, добродійко, і що... наче справді здохла в мені величезна муха!.. *(Ховає папери)*.

Помикевичева. Отже, чудо стало дійсністю, отче?

Р у м е г а. О, так! Я почуваю себе чудесно, пані!..

П о м и к е в и ч е в а. А я — можу вам тільки заздрити, отче...

Р у м е г а. Я — почуваю себе чудесно!

П о м и к е в и ч е в а. Ціною крові мого серця, отче...

Р у м е г а. Авжеж, авжеж, чудесно!

П о м и к е в и ч е в а. Ви чуєте? Ціною крові мого серця, отче...

Р у м е г а. Ах, вибачте! Про що це ви, пані?

П о м и к е в и ч е в а. Ви зрозуміли мій вчинок?

Р у м е г а. Так, дитино! Ваш вчинок був глибоко християнський, католицький.

П о м и к е в и ч е в а. Якщо б хтось так жорстоко потоптав ваші найсвятіші почування, ви не інакше, мабуть, поступили б на моєму місці.

Р у м е г а. О, так! Я не інакше поступив би на вашому місці.

П о м и к е в и ч е в а. І за любов мою безмежну, за полум'я душі моєї, він ось чим заплатив мені! Зрадою найпідлішою з підлих... *(Кидає на стіл листа до Дзуня)*. Прочитайте, отче, і скажіть своє слово, якщо вистачить у вас слів презирства для нього й тієї невідомої Розалії...

Р у м е г а. Розалії... *(Читає листа й плеще радісно в долоні)*. Браво! Браво, Розаліє! Браво, Розаліє, браво!

П о м и к е в и ч е в а. Що з вами, отче?

Р у м е г а *(кричить)*. Браво, Розаліє, браво!

З канцелярії вибігає Дзуньо.

Д з у н ь о. Ви, отче!?..

Р у м е г а. Браво, Роза... *(Помічає Дзуня)*. Пане Дзуню, я матиму сина!.. *(Обіймає й цілує Дзуня)*.

Д з у н ь о *(до Помикевичевої)*. Ви зрозуміли що-небудь, пані?..

П о м и к е в и ч е в а. Саме тому, що все зрозуміла, виходжу з серцем, повним сорому й презирства!.. *(Виходить до їдальні)*.

Р у м е г а. Хлопчино дорогий! Я матиму сина, зовсім певно матиму сина! Браво, Дзуню, браво, Розаліє!

Д з у н ь о. Ви хворі, отче...

Р у м е г а. Ні, я зовсім уже здоров! Завдяки тобі, тобі завдяки, золотий хлопчино! Ха-ха-ха! А я молився, а я не втрачав надії! Ночуй, хлопчику, казав я, ночуй, хлопчино золотий! І виночував хлопчина мені та Розалії радість. Мій ти соколе, втіхо ти моя!.. *(Цілує його)*.

Д з у н ь о (*пручається*). Ви непокоїте мене, отче!

Р у м е г а. Зараз заспокою хлопчика дорогого! (*Дає йому листа*). А що... А що... Невже не радіти мені, хлопчино? (*Дзуньо приголомшений. Пауза*). А що...

Д з у н ь о. В мене є підстави припускати, що ваша радість трохи передчасна.

Р у м е г а. Ха-ха-ха! Який спритний хлопчисько! А може, в мене є підстави думати якраз щось протилежне?

Д з у н ь о (*показує знімок*). Ви це бачили?

Р у м е г а. Аякже! Звичайно, бачив. А ось цього і цього, я певен, ви не бачили... (*Дає Дзуневі здалека читати обидві заяви*). Ні, ви не підходьте ближче... (*Дзуньо сідає охлялий*). Невже ви духом упали? Як вам не сором, молода людино! У ваші роки я не такі невдачі переживав і якось допоміг господь бог. Не журіться і ви, пане Дзуню! При ваших здібностях ви в найгіршому для вас випадку в депутати сейму потрапите... (*Входить Помикевич*).

П о м и к е в и ч. Ч-ч-чудово! Як це ч-ч-чудово, що ви зайшли до нас, отч-че.

Р у м е г а. Я тієї ж самої думки. Це дійсно чудово, меценасе! Хе-хе!

П о м и к е в и ч (*сідає*). Заходжу я ото до фотографа. Ви розумієте мене, отч-че...

Р у м е г а. Тепер уже трохи менше... Ну, оповідайте далі, меценасе!

П о м и к е в и ч. І подумайте, кого зустрічаю: отця митрата Бурмилу. Він якраз за тиждень відзначатиме тридцяті роковини своєї пастирської праці.

Р у м е г а. Знаю, він другий секретар у його ексцеленції — митрополита.

П о м и к е в и ч. Саме тому й розповідаю вам про нього. Та ось він сказав мені, що в найближчому майбутньому митрополит засновує банк. Банк, отч-че, справжній банк, на благо народу уніатсько-українського. Вже й назву придумали: «Банк найсолодшого серця приснодіви Марії у Львові». П'ять мільйонів основного капіталу, всеч-ч-чесніший!..

Р у м е г а. Я чув про це. І ви що ж? Подумали...

П о м и к е в и ч. Не я, а вони про мене подумали, от-ч-че. Директора їм треба, людини солідної, з ч-чистим минулим і заслуженим іменем, роботящої та побожної.

Р у м е г а. І ви впевнені в тому, що вони саме про вас подумали?

Помикевич. Аякже! Так і сказав мені отець митрат! «Ми про вас думаємо, меценасе. Подумаємо як слід, придивимося ближче вашим ч-чеснотам християнським і тоді запросимо». Невже ж, по-вашому, вони могли б мати які-небудь сумніви щодо моїх християнських чеснот, отч-че?

Румега. Щодо ваших чеснот — я не маю вже ніяких сумнівів, і то завдяки вам самим, меценасе...

Помикевич. Сподіваюся, що ви поділитеся з ким треба вашими враженнями, отч-че.

Румега. Невже ж у такий радісний для мене день я міг би вам відмовити у чому-небудь? *(Пауза)*.

Помикевич. Радісний?.. Ви мене зацікавили, отч-ч-че.

Румега. Хе-хе-хе! Зацікавив!.. А ви що на те, пане Дзуню?

Дзуньо. Я? Нічого.

Румега. Невже ж, пане Дзуню, нічого?

Помикевич. Ви наче змарніли чомусь, пане товаришу.

Дзуньо. Голова в мене болить...

Румега. Е-ех, пане Дзуню!..

Помикевич. Може, з'їли несвіжу рибу?

Дзуньо. Ні, я тільки високо літав, упав і побився, боляче побився...

Помикевич. Пане товаришу! Що це таке, дозвольте спитати... *(Дзуньо дає Помикевичеві листа)*. Від... від кого це? *(Румега говорить щось Помикевичеві на вухо)*.

Румега. Його першого повідомила... Хе-хе-хе! А казав я...

Помикевич. Ш-ч-чо ви на це, пане товаришу?

Дзуньо. Нічого. Моя абсолютна гідність каже мені тепер мовчати.

Румега. Хе-хе-хе!

Помикевич. Це вам, молода людино, зайвий доказ на те, ш-ч-чо, маючи найкращ-ч-чі наміри, можна, проте, стати своїм власним ворогом.

Румега. Хе-хе-хе! Дивіться, меценасе, бо й ви маєте досить підстав сказати собі те саме. Хе-хе-хе!

Помикевич. Ч-ч-чому, отч-че?

Румега. Які ви цікаві, пане депутате!

Помикевич. Як вам відомо, я тільки за два дні матиму честь депутатом зватись!..

Р у м е г а. А як мені відомо, ви помиляєтесь, меценасе.

П о м и к е в и ч *(виймає знімок)*. Ви, здається, забули про це, от-ч-че.

Р у м е г а. Хе-хе-хе! Я не те, щоб забув *(також витягає з кишені знімок)*, я навіть з тієї, яку сховав, кілька копій дав зробити. Невже ж невдалі вони, меценасе?.. *(Показує знімок Помикевичеві)*.

П о м и к е в и ч. Ч-ч-ч-ч...

Р у м е г а. А що? Не чекали себе на моєму місці побачити? А що? Отака фотографічна техніка! Що, меценасе? *(Пауза)*.

П о м и к е в и ч *(до Дзуня)*. Пане товаришу! Я маю враження, ш-ч-чо я також боляче побився...

Дзуньо простягає йому руку, Помикевич стискає її.

Д з у н ь о. Це була боротьба, меценасе.

П о м и к е в и ч *(гірко посміхається)*. І ми її програли, пане Дзуню.

Р у м е г а *(тихо)*. Хе-хе-хе!

Д з у н ь о *(встає)*. Меценасе! Ми — мусили її програти.

П о м и к е в и ч. О, так! Занадто фантастичні були ті ваші плани...

Д з у н ь о. Не тому, меценасе! Ми не виграли її, бо літ наш був орлиний, а у нас усіх, як самі знаєте, підрізані крила. Так, панове, справжніми повноцінними орлами ми станемо тільки у власних гніздах, у власній тільки державі, *(з пафосом)* вільній, самостійній, соборній!

Р у м е г а. Ага!

П о м и к е в и ч. Хай живе!

Помикевич і Румега витирають хустками очі й зворушені цілують Дзуня.

Р у м е г а. Пане Дзуню, дайте вашу руку!

П о м и к е в и ч. Пане товаришу... дайте вашу руку!..

Стискають Дзуневі руку.

Р у м е г а. Хвилини такого патріотичного піднесення рідко доводиться переживати.

П о м и к е в и ч. Пане товаришу, ви й справді небуденна людина!

Д з у н ь о. Отч-че Румего! Якщо Банк найсолодшого серця шукатиме дохідного розміщення капіталу, тоді не

забувайте про мене. Я пригадав парцеляції на надзвичайно корисних умовах.

Р у м е г а. Ніколи не забуду тебе, хлопчино!..

П о м и к е в и ч. Як майбутній директор банку, я також про вас, пане товаришу, не забуду. Правда, отч-че депутате?

Р у м е г а. Аякже! Сподіваюся, що й ви, меценасе, не забудете тоді прийняти в заставу невеличку частину моїх акцій.

П о м и к е в и ч. З радістю, отч-че! *(Кланяється).*

Р у м е г а *(до Дзуня)*. А на хрестини, соколику, вже обов'язково...

П о м и к е в и ч *(тихо до Дзуня)*. Пане товаришу, ви дійсно небуденна людина!

Румега встає.

П о м и к е в и ч. Невже ж ви, отч-ч-че, вже покинути нас хочете? *(Біжить до їдальні)*. Міленочко! Мілено! Попросимо тебе, голубонько!.. *(Входить Помикевичева)*. Ч-ч-чи не могла б ти нас сніданком почастувати? Ми мали з отцем Румегою деякі справи громадського характеру, і тепер не завадило б трішечки перекусити. Ш-ч-чо, отч-че?

Р у м е г а. Але ж, дякую!

П о м и к е в и ч. Отець заздалегідь дякує, Мілено.

П о м и к е в и ч е в а. Отець Румега належить до людей, які ввічливість мають у крові.

Р у м е г а. Дуже навіть дякую, пані, та я...

П о м и к е в и ч. Отець Румега має ще одну заслугу перед нами, за яку ми повинні бути йому глибоко, безмірно вдячні, Мілено.

П о м и к е в и ч е в а. Про те, що отець Румега великодушно відмовляється від мандата, я вже знаю, Ахіллесе.

П о м и к е в и ч. Однак, ти не знаєш іще, Мілено, що отець Румега виявив стільки доброcті й благородства та переконав мене, що виконування депутатських обов'язків було б для мене, в кращому випадку, — шкідливе.

П о м и к е в и ч е в а. Ахіллесе!..

П о м и к е в и ч. Отець Румега, як людина, що усвідомила свої національні обов'язки, погодився й надалі нести депутатське ярмо.

П о м и к е в и ч е в а. А ти ж, Ахіллесе...

П о м и к е в и ч. Я стану директором нового Банку

найсолодшого серця, не без допомоги з боку всеч-ч-чеснішого отця Румеги... (*Румега кланяється*).

Р у м е г а. Допомагати своїм людям стало найбільшою радістю мого життя, шановне панство.

П о м и к е в и ч е в а. За те вас спіткає колись божеська нагорода, отче.

Р у м е г а. Вона спіткала мене ще тоді, коли ви вперше посміхнулися до мене, пані.

П о м и к е в и ч е в а. Ви занадто щедрі, отче.

Д з у н ь о. Якщо слова всечеснішого блищать, то лише від блиску краси вашої, о, пані.

П о м и к е в и ч е в а. Я вас... подивляю, пане...

П о м и к е в и ч. О, пан Дзуньо дійсно заслуговує на подив, і залишається нам тільки побажати йому дальших успіхів у роботі на благо неньки. До речі, про деякі технічні подробиці цієї роботи я хотів би з вами, от-ч-че, віч-на-віч побалакати.

Р у м е г а. Я дав вам уже, здається, докази того, меценасе, що коли йдеться про благо української нації, я охоче забуваю про своє власне благо і здоров'я.

П о м и к е в и ч. Я не міг ніколи бути іншої думки. (*До Дзуня*). Чи в канцелярії нема нікого?

Д з у н ь о. Секретарка в суді, меценасе.

П о м и к е в и ч. Попрошу вас, якш-ч-чо ласка, отч-че...

Р у м е г а. До ваших послуг, меценасе! (*Виходять до канцелярії. Пауза*).

П о м и к е в и ч е в а. Ви хотіли щось сказати, пане?

Д з у н ь о. Під вашим поглядом замерзає кожне моє слово, пані.

П о м и к е в и ч е в а. Після всього ви хотіли щось інше в моїх очах бачити?

Д з у н ь о. Якщо б я вірив у неможливе, я б шукав у них пробачення, пані.

П о м и к е в и ч е в а. На вашу думку, ви заслуговуєте на нього?

Д з у н ь о. Не я сам — моя любов заслуговує.

П о м и к е в и ч е в а. Ваша любов ходила різними шляхами...

Д з у н ь о. А мета була одна — ви, мріє моя, Міллі!..

П о м и к е в и ч е в а. Я хотіла б вам вірити...

Д з у н ь о. Якщо це бажання народилося в вашому серці, я — щасливий, Міллі...

П о м и к е в и ч е в а. Заздрю вашому щастю, Дзуню...

Д з у н ь о. До ніг твоїх кидаю його, Міллі!.. *(Обіймає її)*.

П о м и к е в и ч е в а. Востаннє — приймаю його, Дзуню! *(Цілуються)*.

П о м и к е в и ч е в а. Солодкий... Рамоне Новарро...

Д з у н ь о. Божеська... Грето Гарбо!..

Середніми дверима входить Леся. Побачивши любовну сцену, вона випускає з рук портфель.

Д з у н ь о. Чого вам?!

Л е с я. Дзуню!

Д з у н ь о. Ви чому не пішли просто до канцелярії?

Л е с я. Там — зачинені двері...

П о м и к е в и ч е в а. Перед вами зачиняться, мабуть, не тільки двері до канцелярії! Пане Дзуню, я краще тимчасом перекуску приготую. *(Виходить)*.

Д з у н ь о. Ви хотіли щось сказати?

Л е с я. Що ж це таке, Дзуню?

Д з у н ь о. Про це я вас повинен поспитати... *(Показує їй знімок)*. Що це значить, панночко?

Л е с я. А!..

Д з у н ь о. А так! Сподіваюся, що після цього вам стане ясним ваше становище.

Входить Помикевич.

П о м и к е в и ч *(до Лесі)*. Невже ж після всього ви шч-че тут?

Л е с я *(безпомічно)*. Це ж жахливе, пане меценасе!..

П о м и к е в и ч. Ні, це тільки непристойне, і тому віднині ваша нога не стане тут більше. З богом, панно Лесю! Ваше місце займе ч-ч-чесна українка! *(Пауза)*.

Л е с я. Чесна!.. І я була колись чесна, поки не потрапила сюди, під вашу о-пі-ку. Ви... *(Притиснула кулаки до грудей)*... ви... щури... підлі щури!!! *(Виходить)*.

Д з у н ь о *(витирає руки)*. Все.

П о м и к е в и ч. Як вона це сказала, пане товаришу? Ш-ч-ч-чури , підлі ш-ч-ч-чури... Кого вона могла, власне, мати на думці?

Д з у н ь о. Дивилась тоді на вас, здається.

П о м и к е в и ч. Підлі ш-ч-чури...

Д з у н ь о. Не хвилюйтесь, меценасе! Вона сказала явну дурницю. Щури, як відомо, не можуть бути ні підлими, ні чесними. А ми... ми — люди...

Помикевич. Ага, ага! А ми — люди. Хе-хе! Подумайте тільки, пане товаришу. Не може людина зрозуміти, що навіть найменш відповідальна посада на національному фронті вимагає насамперед чистих рук.

Дзуньо. І незаплямованого минулого, меценасе!

Помикевич. І саме тому я можу з певністю розраховувати на посаду директора Банку найсолодшого серця.

Дзуньо. Отець Румега гарантує вам?

Помикевич. А ви як думали, пане товаришу? До речі, ми й про вас не забудемо. Всього кілька хвилин тому отець Румега дав мені слово...

Дзуньо. Пгі, слово...

Помикевич. Завдяки вам, його цілком вистачить. Ви створили ланцюг, у якому всі ланки, наче сестри рідні, і всі разом — члени рівноправні.

Вбігає Рипцьо з ананасом у руках.

Помикевич. Ш-ч-чо це з вами, пане Рипцю?

Рипцьо. Па... Пане меценасе!.. Пипця — нема! Пипцьо — не живе! Пипця у нас — чекісти вбили!..

Зліва вбігає отець Румега, справа Помикевичева.

Усі. Пипця вбили!..

Рипцьо. Я якраз купував ананаса... Пані добродійко, прийміть ананаса! *(Кладе його на стіл)*... Пипцьо чекав мене на розі, коли це дивлюся: підходить до нього отакий велетень страшний, а Пипцьо каже: «Дивись, товаришу Рипцю! Йде знайомий політв'язень, дорогий мій товариш і приятель!» І зустрічає його, знаєте, отак, ручку свою простягає, а той лише оком велетенським моргнув і каже: «Нарешті, знайшов тебе, каналіє! Не підшиватись тобі у політв'язні більше, не покривати мерзот своїх нашою честю». Бачу, — пропав наш Пипцьо. А чекіст руку підняв і...

Усі. І...

Рипцьо. І Пипцьо навіть не кувікнув!.. *(Пауза)*.

Помикевич. Невже ж, отч-ч-че, не будемо протестувати?

Румега. Будемо з усіх сил наших кричати, — хай увесь світ почує, що й до нас сягає хвиля червоного терору!

Дзуньо. Отче депутате! У зв'язку з новим актом московського терору я вважаю за необхідне, щоб наші керівні кола організували в найближчу неділю мітинг протесту. Про це ви, отче депутате, напевно подбаєте.

Помикевич. Мало цього! Ми на трибуну трупа

жертви покладемо, — ш-ч-чоб знали більшовицькі агенти, ш-ч-чо настане ч-час, коли й неживі заговорять!

Непомітно виринає з-за їх спин Пипцьо. В нього зав'язане хусткою обличчя і гарбуз під пахвою. Помикевичева, не помічаючи Пипця, витирає хусткою очі.

Пипцьо (*жалісно*). «Ніяк отак не мона, дорогий товаришу і приятелю», кажу я йому...

Усі. А!..

Пипцьо. «Ніяк отак не мона...»

Усі. Пипцьо!..

Пипцьо. За те, що душу свою клав, що колись було одним фронтом воював...

Помикевичева. Пане Пипцю, невже ж ви ще живете?

Помикевич (*з докором*). Ми вже думали мітинг організувати, пане Пипцю!

Дзуньо (*з обуренням*). Мітинг з вашим трупом, пане Пипцю!

Румега (*з надією в голосі*). А може, він все ж-таки помре ще до неділі, панство?..

Пипцьо. А хто ж тоді, на вашу думку, «Криваву заграву» видавав би?

Помикевичева. Після такого факту моє сумління не дозволило б мені співпрацювати з журналом, який...

Рипцьо. Який, на мою думку, не може зватися надалі кривавим, бо на ньому була б тоді кров нашого Пипця, кров тисяч і тисяч пипців.

Дзуньо. Інтереси справи й самих панів редакторів вимагають, щоб журнал назвати «Жовто-блакитною загравою».

Помикевич. Тим пач-че, ш-ч-чо це дало б йому підтримку всієї свідомої української громадськості, на чолі з отцем Румегою, як меценатом рідного мистецтва.

Помикевичева. Журнал широко освітлюватиме заслуги провідників нації...

Рипцьо. І буде ілюстрований, отче!

Румега. Можете сміливо розраховувати на мою підтримку, панове.

Рипцьо. Невже ж ви не чуєте, товаришу Пипцю?

Пипцьо. Чую і бачу, дорогий товаришу і приятелю! Бачу, що даремно боровся я, даремно стільки років витри-

мував троцькістську лінію. Попався Пипцьо, врешті-решт, Пипцьо — жертва... сіонських протоколів!

Рипцьо. Я також, товаришу Пипцю, боровся, я також з усіх моїх сил витримував лінію і саме тому гукаю сьогодні грімким голосом *(вищить)*: «Жовто-блакитна заграва» хай живе!

Пипцьо *(плачливо)*. «Жовто-блакитна заграва» хай живе!

Помикевич швидкими кроками виходить наперед і піднімає над головою пенсне, збираючись диригувати.

Усі *(співають)*. «Ще не вме-е-ерла...»

Помикевич обриває спів, біжить навшпиньки на авансцену й боязко вдивляється в публіку, потім знову біжить до своїх.

Усі *(співають)*. Ще...

Помикевич робить те ж саме вдруге. Повернувшись, не піднімає вже пенсне.

Помикевич. Ш-ч-че не настав ч-час для наших пісень, панство!..

Громовий голос з галереї. І ніколи не настане!

Усі щуляться й застигають від страху.

РІШАЮТЬ

Уривок з п'єси

Театральна зала Робітничого Дому. Страйкове віче робітників тартака. Говорить секретар профспілки деревельних[1] Бéлюх.

Б е л ю х. Так, робучий народе! У таке цвинтарище праці замінив нашу країну проклятий капітал. Мало цього! У своїй пажерливості він хоче замінити нас у чорних рабів, а наших жінок і дітей кинути на поталу жахливим злидням. І сьогодні... *(пауза)* сьогодні ми голосно кажемо йому: годі!

Пауза, трохи оплесків.

Г о л о с. Так і сказати: годі!

Б е л ю х. Це ще не все, товариші робучі люди! У той час, коли країна знайшлась у лабетах нечуваної кризи, коли цілий народ напружує всі свої зусилля, щоб рятувати від загибелі демократію і державу, панове капіталісти видирають робітникові останній шматок хліба з рота на те тільки, щоби спровокувати його до вчинків, які вони здусили б у морі робітничої крові; на те тільки, щоб могти згнобити і знищити таким чином ненависні для них здобутки демократії. Але — ми не дамося спровокувати. Покажемо капіталістам, що тільки ми, робітники, люди праці, маємо почуття громадського обов'язку, що тільки ми хочемо добра для держави. І сьогодні... *(пауза)* сьогодні ми кажемо цим панам: годі!

Пауза, рідкі оплески, говір пішов по залі.

Голос. Тихше там!

Голос. Хай ще побреше трохи! Все одно не втече. Мовчи там!

Голоси. Тсс!..
Тсс!..

Белюх (*витирає піт з чола*). Народе робучий! Багато ворогів у тебе, і деколи важко розчовпати тобі, хто твій приятель, а хто ворог завзятий. З одного боку зазіхають на твої права капіталісти, з другого наймити чужої держави хотіли б накинути тобі комісарську неволю. А все це тільки на те, щоби добитися диктатури над тобою, щоби згнобити і знищити демократію.

Гамір, оклики «ганьба», «браво».

Голоси. Белюх! Ану, показуй оцю демократію!
Добре говорить!
Гірко нам з твоєю демократією!
Щоб ти здох, Белюх!
Доволі! Про страйк говори!
Про страйк! Про страйк!

Дзвінок предсідника.

Белюх. Спокій, товариші! Страшна криза, що її зараз переживаємо, паде своїм тягарем перш усього на нас, товариші. Чорні хмари, що повисли над робітничим класом, змушують робучих людей єднатись і гуртуватись під червоним прапором демократії й соціалізму. Хай живе єдність робітничого класу, товариші!

Голоси. Хай живе!
Ну, хай живе, що далі?
Так, товаришу, про знижку цікаво би!
Про страйк!

Белюх. Товариші, спокій! Довго стоїть наша робітнича партія на стороні інтересів робітничого класу, стоятиме й тепер, коли захланність панів капіталістів перейшла вже всяку можливу міру. Ми зібралися сьогодні сюди, товариші, щоби цю міру панам капіталістам встановити!!!

Трохи оплесків, два-три «браво».

Голоси. Вже крутить Белюх!
Ні, товариші! Ні сотика не віддамо! Ні на сотик кервавиці не поступимось!

Дзвінок президії.

Б е л ю х. Ми, товариші, розуміємо вагу положення, що в ньому знайшлася наша молода держава, і ми сповнимо свій обов'язок, врятуємо її, товариші!

Гамір.

Г о л о с и. Хай . . . .[2] !
. . . . !
Хто це?!
Щоб ти здох, Белюх!
Тихо!!!

Дзвінок президії.

Б е л ю х. Та капіталістів, шановні товариші, держава не обходить. Заради свого лакомства нещасного вони кидають їй колоди під ноги, і це саме тоді, коли зовнішні і внутрішні вороги чекають тільки гасла, щоб кинутись на неї й відібрати нам що лиш недавно здобуту незалежність.

Г о л о с и. На нашій кривді її здобував, чортове ти насіння!..
Ціхо, кабане!
Стшелець! . . . . . . !

Дзвінок президії.

Сам ти кабана гірше, кодло лакейське!
. . . . !
Товариші! Ай, товариші! Буржуазія сміється.

Б е л ю х. Як я вже сказав, товариші, ми свій обов'язок виконаємо. Та чи виконують його капіталісти? Так, товариші, виконують таким чином, що обрізують нам нашу нужденну платню.

Хтось захехекав, хтось заплескав.

Б е л ю х. Товариші! Нечувана річ! У часах, коли робітничі діти пухнуть з голоду, бо їхні батьки не можуть накормити їх зі своєї марної платні, — капіталісти обрізують над двадцять відсотків. Хочуть видерти нам о д н у п'я т у нашої кервавиці, щоби нею заткати діру, що її своєю господаркою вони всі зробили. Та ми, товариші, дамо їм відсіч, скажемо їм своє міцне, рішуче: ні!

Трохи оплесків.

На їх провокації одна може бути тільки робітнича відповідь, одне тільки слово, велике слово... *(коротка пауза)* страйк!

Оплески.

Страйк, товариші!

Оплески.

Ми їм покажемо, товариші, що значить робітнича єдність, що значить робітниче слово н і! Нехай вони не забувають, що коли робітничий клас готовий до пожертв, то не для них, а для держави, для демократії, товариші.

Г о л о с. Ага!..

Б е л ю х. Робітничий клас приніс стільки жертв, принесе й ще одну, та панове капіталісти мусять їх теж принести, мусять теж потиснути свої пояси, якщо не схочуть, щоб ми його затиснули на їхній шиї.

Рідкі оплески, глухий гамір, дзвінок президії.

Б е л ю х. Товариші! В імені зорганізованого робітничого нашого тартака пропонуємо поставити фірмі наші домагання:

— негайно відкликати[3] знижку... *(пауза)*, що мала б сягати вище десяти відсотків дотеперішньої платні;

— припинити дальші скорочення... в найближчому місяці;

— фірма зобов'язується не карати тих робітників, що борються за свої інтереси... в межах державних законів. Це, товариші, наші головні домагання, і від них ми нізащо не поступимось. Це, товариші, наше останнє слово, і за ним починається зрада інтересів. Щоб її не було, віддамо справу людям, що у своїй праці для робітництва завжди виказували стійкість і непохитність. В нашому імені, товариші, вони починають боротьбу.

Г о л о с и. Домагаємося дискусії!

Дозвольте пару слів!

Б е л ю х. Товариші! Для нас дорога кожна хвилина. Зайві балачки могли б лише пошкодити справі, а це було б тільки ворогам на руку! Тому пропонуємо припинити всяку дискусію й з глибокою вірою в перемогу пролетаріату розійтися домів!

Голоси. Не поспішай, Белюх, встигнеш ще сотний раз продати!

Тихо!

Товариші, в імені...

Товариші! Робітництво домагається голосу!

Предсідник (*дзвонить*). Є внесок припинити дискусію. Хто за...

Голоси. Голосу хочемо!

Комуна, мовчи!

Дайте нашому братові голос!

Хай говорить!! Сказати дайте!

Голосу хочемо!

На кін повагом виходить Зозуля. Хтось засвистав, зала заплескала.

Предсідник. Даю голос товаришеві Зозулі.

Голос. Брешеш! Сам узяв!

Сміх, оплески.

Зозуля. Оце довідались ми, що нам погано живеться. Це факт. Ось у вантажника Крупи дитя померло й на домовинку мусили скидатись, бо нашому братові й труну вже на крейду [4] купчина не дасть. Що в кишенях капіталістів наша кервавиця потопає, то теж факт, хоч і прихвосням їхнім пожива деколи з цього буває.

Оплески.

Голоси. Го-го!

Щоб ти здох, Белюх!

Зозуля. Та що ота демократія їхня з Белюхом й поліцаями разом цьому край покладе, це вже брехня, товариші! Хто в вісімнадцятому поруч з капіталістами українських робочих душив?

Голоси. Пепееси!

Зозуля. Хто у двадцять третьому наших братів у Кракові запродав?

Голоси. Пепееси!

Зозуля. Хто буржуазії допоміг нас закабалити? Хто помагав їй наших братів катувати? Врешті, хто, товариші, наші страйки заломлював? Перший раз, другий і третій! Вони!

Зала. Пепееси!

П р е д с і д н и к *(дзвонить)*. Закликаю промовця до порядку, інакше відберу йому голос!

З о з у л я. Не відбереш, брате, а втім — не до тебе говорю.

Г о л о с. Знов розіб'ють, чорти, робітничу єдність.

З о з у л я. Єдність з такими, як ти, попрохайниками панськими розіб'ємо обов'язково, інакше доведеться нам усім незабаром по наказу Гросфельда й Белюха лягати в домовину. Хіба ні, товариші?

Г о л о с. Не діждуться, чорти б їх!..

З о з у л я. Що не діждуться, це факт, а поки що розберіть самі, які це вони добродії наші. *(Добуває папірця)*. Оце Белюхові пункти із хвостами *(читає)*: «Негайно відкликати знижку, що мала б сягати вище десяти відсотків дотеперішньої платні». Отож, як бачите, вже сьогодні фірма виграла війну на п'ятдесят відсотків, завтра Белюх зі своїми допоможе виграти на всі сто відсотків.

Б е л ю х. Підла демагогія, товариші!

З о з у л я. Тепер питаю: за вашою згодою буде це, товариші?

Г о л о с и. Ага!..
І так здихаємо вже!
Сотика не віддамо!
Заспокойся, Зозуля,— не дамо!

Дзвінок президії.

З о з у л я. Тому я й спокійний, товариші. Та ви послухайте, — послухайте другий їхній пункт *(читає)*: «Припинити дальші скорочення — в найближчому місяці». Отож, товариші, виходить, нам нічого журитися. Цей місяць якось перебудемо, — а там — хоч усіх звільняй, хоч усіх на вулицю виганяй, не пропадеш, брате, демократія тебе порятує!..

П р е д с і д н и к. Прошу...

З о з у л я. Не проси! — Почваро!..

Сміх, оплески.

Витримайте, товариші, ще й третій пункт: «Фірма не буде карати робітників, що борються за свої права в межах державних законів».

. . . .

Гомін у залі.

Голоси. Виходить — зовсім панські.
Капіталістичні, — товариші!
На наші шиї ярмо!
Пани на нас їх складали!

Дзвінок президії.

Предсідник. Прош...

Зозуля. Значить, не покарає тебе, брате, фірма, не викине з праці, коли в одну дудку з фірмою граєш. Ось вони, пункти які!

Голоси. Марципани!
Пся їх мацьІ

Зозуля. Ні, товариші, віддайте, зараз їх віддайте пепеесам. А ми, хай уже вибачають, свої пункти поставимо, та без хвостів уже, бо й не нашому братові хвостами крутити, хай це вже за нас роблять пепееси.

Оплески.

Їх — пунктів наших, буде п'ять:

Усяку знижку нашої платні відкидаємо;

За страйкові дні домагаємося повної платні;

За страйк щоб на нікому фірма помсти не шукала, інакше вдруге застрайкуємо;

З усією рішучістю домагаємося припинення дальших скорочень.

П'ятий пункт. Домагаємося дорівняння платень щоденних із постійними.

Це з усією рішучістю, товариші!

Рясні оплески.

Голоси. Що б там не було, а з рішучістю, товариші!
За твої, за наші п'ять, Зозуля, браво!
Товариші!..
Не згинемо, братіки!
Сказати зась — і годі!
А витримати б — до останнього!..

Дзвінок президії.

Зозуля. Витримаємо, брате, коби тільки зрозуміли всі, що іншої для нас немає дороги, тільки витримати, витримати...

З а л а. Витримати!

Оплески.

З о з у л я. Зрозуміти б тільки нам, що сила ми така — завбільшки з найбільшого казана, що його ще ні один інженер не видумав. І коли, товариші, трісне казан, чортові в зуби покотиться буржуазія.

Оплески, дзвінок президії.

В цьому, товариші, ми їй поможемо. Сьогодні ми страйкуємо, а завтра, завтра. . . . . . Що саме — сказати, звичайно, не можу, хай кожний сам собі скаже. Сьогодні ж, кажу, у нас страйк — перша битва, а до битви комендантів треба. У страйковий комітет пропоную вибрати товаришів Остапчука, Брися й Макса Бєлека.

Г о л о с и. Будь і ти, Зозуля!
Зозуля!

Дзвінок президії.

Б е л ю х *(з кону)*. Товариші! Хриї не робіть! [5] Зараз відбувається дискусія!

З о з у л я. Спокій, товариші! Зараз відбувається дискусія!..

Сходить з кону. Президія нервово перешіптується. Белюх шукає очима по залі, вкінці знаходить: крізь юрбу пропихається маленький блідий чоловік. Він наспу попадає на кін.

П р е д с і д н и к. Голос має товариш Калівочка!

Б е л ю х. Робітник скринькового відділу товариш Калівочка.

Г о л о с и. Белюх! Писок замкни, бо протяг!
Ну, говори, Калівочка!
Калівочка, говори, щоб ти здох!
Говори ж, Калівочка!
Калівочка!

К а л і в о ч к а. Я лише кілька слів хотів, товариші, сказати.

Г о л о с и. Голосніше!

К а л і в о ч к а. Я людина бідна, мені платять два п'ятдесят у день, і в мене четверо дітей. До того п'ять тижнів тому жінка мені померла, і самий я лишився з сиротами. *(Белюх втирає червоною хусткою сльози)*. Як палець

самий, товариші! Зовсім бідний став я. Ото, товариші, вечорами діти вже сплять, а я й заснути не можу, сльози з очей котяться. Тоді думки різні думаю, і ось, товариші, до чого я додумався. Собаче наше життя, долі ніякої в нас немає, та чи подумали ми всі, чому це так? А справа проста, товариші. Тому бідні ми, тому нещасні, що не зрозуміли ми одного: що єднатися нам усім треба і шанувати провідників своїх і учителів, бо...

Оплески Белюха й боївки [6].

Голоси. То й фірма, Калівочка?
І . . . . Калівочка?

Калівочка. Так, товариші, що погано нам живеться, кара це божа на нас. Таке передумав я, товариші. Отож не бунтуватися нам, а...

Белюх хапається за голову, на залі буря.

Голоси. Ай, заспівай, Калівочка!
Геть його, панську собаку!
Ач, чого навчили пепееси!
Белюх! Забирай собі гниду!
Забирай, бо розквасимо!
Жеброто, геть!
Жебрак!
Жебрак!
Жебрак Калівочка!

Калівочка (*тремтючим голосом*). Таке передумав...

Голоси. Ти ще тут?!
Забери його, Белюх!
До фірми марш!
Белюх, під ручку бери!
Не плач, бестіє, все одно не розмочиш!
Пропадай, Калівочка!!!

На кін вибігає Макс, хапає Калівочку за ковнір й одною рукою підносить. Одчайний дзвінок президії, оплески.

Макс. Обридливий, товариші?
Зала. Обридливий!
Макс. Нікчема?
Зала. Нікчема!

Макс. Лети до своїх!

Кидає його в бік між пепеесівських боївкарів, оплески.

Боївкарі. Заплатиш за це, Максе.
Заплатиш, присяй боже!

Макс. Заплачу! Хочете, ще сьогодні заплачу!

Боївкар. Ще сьогодні заплатиш!

Макс. Заплачу! Товариші! Свідками мені будьте, бо присягаю вам, прийде час, за все заплачу, і за те, що кумався колись з отою бахонею, і за змарновані роки мої... Було так, товариші, в мене в грудях наче рілля велика незорана і вихор над нею. Не було у мене спокою ні вдень, ні вночі, наче горить у тебе щось, що його згасити несила. Думав — горілкою загашу, пивом поливав, тоді голова шуміла від крові, — і кров братві своїй спускав. Бандитська рука була в мене, товариші, на сором нашому класу робітничому, на втіху буржуазному. Коли б до сьогодні це тривало, може, й продавав би за горілку своє сумління, як продали його оті панські посіпаки, оті воші нашого класу.

Між боївкою гамір.

Голоси. Макс, присяй боже, розправимось за це!
Покажись тільки ще!
Зняти його!
Мовчи там, посіпацтво!
Посіпаки, язик за зубами!

Макс. Та дарма, товариші, не втопив я в горілці журі моєї, і далі росла і співала моя незрозуміла сила. Тоді думки почали в мою голову лізти, і хоч такі звичайні і прості — тріщала з непривички від них голова. До цього довелося зустріти Василя, що в вісімнадцятому в українцях був, а в тридцятому і першому в надвірному тартаку його зредукували [7]. Стукав до нашого тартака, справили до Белюха. Белюх між палкарів [8] увійти запропонував. Сердега сплюнув на белюхів чобіт і далі побрів, босоніж побрів за хлібом, товариші, по буржуазному світу, а плечі в Василя за мої ширші, і рука — не рука, а залізо. І подумав я тоді і побачив широко: бреде Василь у голоді стежками й дорогами, місить ногами болото, а за ним ще один такий же Василь, і другий, і третій. По Америці, товариші, зараз десять мільйонів бреде таких Василів широкоплечих. У

Старому Світі їх трохи не тридцять. І скільки ж, товариші, отих усіх мільйонів!

Голоси. Сорок уже!

Буде ще більше!

Макс. Буде ще більше, товариші! Багато, незлічимо багато мільйонів робучого люду у світі, незмірима сила його, товариші, і немає сливе нічого у світі, чого б робучий люд не створив. У цьому домі і в отому, і геть у всіх домах по місту цеголки, брате, не знайдеш, що її твоя рука не клала б. Чудеса твориш, брате, у невимовно важкій твоїй праці, і ні одна цеголка не твоя, і босий ти, і голодний, і незлічимими батальйонами жебротою блукаєш по твойому світі, хоч і плечі твої — мур з бетону, хоч рука — не рука, а залізо, і хіба довго ще, товариші, чудесам таким бути?

Голоси. Шлюс!

Ой, недовго!

Заспіваємо, брате, своєї!

Макс. Це ти сказав, Маньку?

Голос. Я сказав!

Голоси. Заспіваємо!

Макс. Ти, Мриц, Забавка, Лулеңь! Ти і Антек, і Жовнір, і Крупа!..

Зала. Всі!

Голос. Заспіваємо, брате, своєї!

Макс. Інакше й бути не може! І ніякої іншої дороги не знайдеш, брате, крім власної своєї, і не забудеш, — забути не можеш, що одне тільки . . . .!

Зала. !

Буря оплесків, хтось свиснув, оплески ще міцнішають і довго невгавають.

Макс. І якщо на дорозі до жовтня — травень, товариші, і червень, і липень, і в кожному з них по тридцять чорних наших днів, хай кожний день буде бойовим гаслом, хай кожний день буде наш крок вперед!

Оплески.

Макс. Наш перший крок це буде...

Зала. Страйк!

Макс. А хто за страйк!

Зала. Усі!

Підносять руки.

Макс. Хто проти?

Голос. Фірма і пепеес!

Президія. Ми теж! Ми теж!

Макс. Ви теж? *(До зали).* Товариші! П'ять наших пунктів страйкових. Їх чули всі. Моє одне лише до вас питання: заступитесь за них, втримаєте їх, за кожний пункт по-пролетарськи міцно, отак — зубами й пазурами?

Зала. Усі!

Макс *(до президії).* Ви теж?

Мовчанка, опісля встає з-за стола Шнайдер.

Шнайдер. Я — теж.

Президія захвилювалась. Белюх м'ячиком покотився по кону.

Макс. Товариші! Внесок ставимо?..

Белюх хапає дзвінок зі стола й завзято дзвонить.

Белюх. Товариші! Дискусія триває далі!

Голоси. Геть!
Чого там! Ясно все!
Голосувати!
Голосувати!
Не верещи — не пролізеш!
Белюх, не — пролізеш!

Дзвінок президії.

Предсідник. Слово має товариш Белюх!

Голоси. Наслухались! Геть!
Белюх геть!
Не дури — не здуриш!
Не заробиш теж!

Зала гомонить і свище.

Макс. Товариші! Хоче Белюх слова — дайте йому! Все одно не вибрешеться.

Белюх. Люде робучий! П'ятнадцять років служив я вірно справі твоїй, справі демократії і соціалізму!

Голоси. Геть!
Не нам — фірмі ти служив!
Капіталістам!
Геть!

Вислужив і доволі!
Белюх, геть!
Не бреши, Белюх!
Продавав ти нас! Усе своє життя собаче продавав!
Геть!
Белюх, геть!

Дзвінок президії невгаває.

Б е л ю х. У боротьбі з хижацьким капіталом наша партія...

Г о л о с и. Го-го!
Доборолася!
Сальця запасла!
Геть! Геть! Геть!

Б е л ю х. Люде робу...

Оклики: «Геть!» Свист і сміх. Хутко вилазить на кін людина з чорною перев'язкою на оці.

М о л о д а л ю д и н а (*скороговіркою*). Товариші! (*Гамір стихає*). Товариші! Дивні діла! Темні бували досі наші слова, і темне для нас було завтра, а сьогодні, товариші, сьогодні сказали ясно: страйк! І всі за страйк?

З а л а. Усі!

М о л о д а л ю д и н а. І всі за страйк! Як ясно, товариші, як ясно стало: ні гроша не дамо кровопивцям, більше ні краплі кервавиці! Не дамо! Не дамо! Не дамо!

З а л а. Не дамо! Не дамо!

М о л о д а л ю д и н а. Ні гроша не дамо, і все мусить бути по-нашому! Тільки по-нашому! Тільки по-нашому! По-робітничому, товариші, по-робітничому. Це так і сьогодні, і завтра: усе мусить бути по-нашому. П'ять поставили пунктів, поставили їх і чотири, та не годяться вони для нас, надто покручені якісь, а ми волимо, щоби ясно, вибачай, товаришу Белюх! А ті п'ять, кожний з них дирекції у горло, хай проковтне, а не з'їсть — хай задушиться! На те вони страйкові пункти. Хай проковтне або задушиться! Такий час уже прийшов — ми або вони, вони або ми, товариші! (*По залі скинув хтось летючками*). І розбалакуватись тут — нікчемна справа, пропаща справа: по нутру нам вони — пункти оці, то й голосуй за них, проголосував — комітет вибирай! А комітет — хай уже комендантом. Хай уже командує, а ми — своє зробимо, товариші,

своє зробимо! Отож, виходи, комітет, і працюй, комітет! Товариші, сказано. Остапчук, Брись, Бєлєк, Макс...

Голоси. І Зозуля!

Молода людина. І Зозуля, товариші, і Зозуля. І кожний з вас під лампою працює, щоби пальці у світлі, і інакше махом одним відрубаємо. А тепер виходь, комітет, виростай, комітет! Страйк у нас, кожна мить дорога! Будь же нам сердечним комендантом. Залишаються ще тепер, товариші, наші руки за нього підняти. Піднімайте ж, товариші; голосуйте хто за Брися, Остапчука, Бєлєка й Зозулю, а хто проти. Наше гасло: не дамо фірмі більше ані краплі кервавиці. Не дамо!

Голоси. Не дамо!

Сливе по всій залі ліс піднятих рук, хтось знову кинув летючки. У куті, де боївка, чийсь зойк і проклін.

Голосуємо!
Б'ють? Пепееси б'ють!
Бий белюхову бахорню!
Починає роботу лайдацтво!
Зацитькати сволоту!
В пащеку і за двері!
Товариші! Знов страйк задушать пепееси!
Брешеш! Шию зломлять, сучі діти!
Братіки!.. Ой!..

Брязкіт розбитої шибки. Макс схоплює одного з-поміж палкарів і викидає за вікно.

Белюх. Народе робучий! *(Свист і рев)*. Розбишацька робота московських наймитів... Єдність робітничу... в імені демократії... порядок... Розв'язую віче... Розв'язую віче!!!

Голоси. Белюх, геть!
Не продаш!
Цим разом не продаш!
Голосувати!
Голосуй, брате милий, голосуй!
Страйк!
П'ять пунктів голосуй!

У дверях і всіх вікнах з'являється поліція в бойових шоломах і починає розганяти палками. Юлько раз ще кинув летючки, та тут його і схопили двоє в кашкетах. Братва намагається втягнути його в гущу, та тут уже й наспіли поліцаї. Шнайдер хапає за дзвінок, вибігає на рампу і дзвонить, дзвонить.

Ш н а й д е р. Товариші! Ухвалили страйк — комітет треба вибрати. Комітет вибирати треба! Як член управи профспілки... хто за комітет, хто за товаришів: Остапчука, Брися, Бєлєка й Зозулю?!

Г о л о с и. Всі, Шнайдер!
Всі!

Зала в сутолоці, і більшість піднімає руки.

Ш н а й д е р. Оголошую комітет вибраним! Вибраним, товариші! Треба йому негайно приступити до праці! Щодо лайдацтва, щодо зради інтересів деревельного пролетаріату, проти наємної боївки і поліції на страйковому легальному вічу, як член спілки, товариші, як член управи — протестую!!!

Тут його по голові — боївкарська палка. В одну мить лице Шнайдера в крові.

Г о л о с и. Товариші! Страйк почався!!!
Ш н а й д е р. Протес...

Другий удар, і Шнайдер важко падає на рампу. Старший поліцай Курка з'являється на кону, і крізь гамір, крик і зойк лунає його могутнє:

Рррозійтись!!!

З а в і с а

ШУМИ, МАРИЦА!

Драма в одном действии

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА:

Дмитрий Велев, железнодорожный сторож.
Христина, его жена.
Нина, их дочь.
Жандарм.
Капитан фашистской армии.

Будка болгарского железнодорожного сторожа Дмитрия Велева. Дождь. Далекий свисток паровоза. Кто-то постучал в окно.

Нина. Отец...

Дмитрий (*через окно*). Христина, закрой поскорей семафор!

Христина (*кричит через окно*). Закрываю.

Скрипнула дверь, входит Дмитрий.

Нина. Отец, что с тобой?

Христина. Что случилось, Дмитрий?

Дмитрий (*запыхавшись*). Кто-то развинтил рельсы по ту и по эту сторону моста. Пассажиры поезда № 107 чудом спаслись от смерти.

Христина. Неужели наши? Но партизаны не воюют с женщинами и детьми.

Доносится шипение паровоза, свисток, заскрежетали от сильного торможения колеса.

Дмитрий. Ничего не понимаю. Дай-ка ящик с инструментом. Я скоро вернусь. На мой сигнал фонарем подымешь семафор... А сейчас выйди за меня к поезду.

Нина. Отец, я пойду с тобой, посвечу тебе фонарем.

Дмитрий. Сиди, доченька, дома. На дворе дождище, с Марицы дует пронизывающий ветер. Я скоро вернусь... *(Уходит)*.

Нина. Ты тоже идешь, мама?

Христина *(надевает дождевик)*. Я не задержусь.

Нина. Мамочка...

Христина. Чего ты, дочка? Пока я жива, никто на этой земле тебя не обидит.

Скрипнула дверь, входит жандарм.

Жандарм. Добрый вечер! Что это за порядки завелись на наших железных дорогах?

Христина. Непредвиденный случай, господин жандарм. Муж скоро вернется с пути, он вам расскажет в чем дело.

Жандарм. Видно, опять какую-нибудь каверзу выкинули партизаны.

Христина. Не знаю, господин жандарм.

Жандарм. Ой, врете.

Христина. Это фашисты врут, а не мы.

Жандарм. Тише... вы... Я целый поезд фашистов везу, а вы орете во всю глотку — фашисты, фашисты. Хотите, чтоб я вас арестовал?

Христина. Фашистов везете? Ведь это пассажирский поезд.

Жандарм. Гм... Это только так, чтоб, чего доброго, партизаны не узнали, кто едет... А в действительности, это не 107, а 243, особого назначения. На партизан их везут. По два литра рома каждому выдали, вот и горят у них глаза, словно у волков. Но — тихо...

Скрипнула дверь, входит фашистский капитан.

Капитан. Доннэр вэтэр, видэр с опозданием!.. В этой проклятой стране на каждом шагу тебя поджидает какой-нибудь сюрприз! Жандарм, что это за женщина?

Жандарм. Жена железнодорожного сторожа, господин капитан.

Капитан. Сербка?

Жандарм. Мы находимся сейчас в Болгарии, господин капитан.

Капитан. Одинаково верить нельзя. Мы еще не принялись за вас, как следует. А где ее муж?

Жандарм. На путях. Скоро вернется.

Капитан. Пусть он только вернется, я ему уши оборву. Молоко есть?

Христина. Нет у нас, господин офицер, молока.

Капитан. Старая песня. А для своего ублюдка есть. Прячьте, прячьте свою дочку, как хотите, так и сяк, от нас не спрячете...

Христина. Что это значит, господин офицер?..

Капитан. Если она вырастет хорошей девушкой, то наши солдаты позаботятся о ней лучше, чем ее мать. *(Хохочет)*.

Нина *(плачет)*. Господин, не щипайте мне лицо, мне больно.

Христина. Иди сюда. Не плачь, дочка. Вы говорите — солдаты позаботятся о ней?

Капитан. Конечно. Это лучшее, что может ожидать болгарку.

Христина. Лучшее?.. Господин жандарм, поезд уже давно стоит?

Жандарм. Двадцать минут...

Христина. Двадцать минут...

Капитан. Что это за таинственные вопросы? Жандарм, почему так долго стоим здесь?

Жандарм. Неожиданное происшествие случилось на пути, господин капитан.

Капитан. Происшествие? Это что-то подозрительно! *(Из поезда доносится пьяная песня солдат)*. Жандарм, обыщи женщину, не нравится мне вся эта история.

Жандарм. Слушаюсь, господин капитан. *(Христине)*. Руки вверх!

Нина. Мама...

Христина *(тихо)*. Тише, девочка. Учись страдать с малолетства, и с малолетства учись страдать, стиснув зубы.

Капитан. Гм... Не нравится мне эта история, мы можем опоздать. Поезд полон солдат. Когда отправимся дальше? Не знаешь?

Христина. Уже скоро.

Капитан. Путь впереди безопасен?

Христина. Безопасен.

Капитан. Ручаешься за это?

Нина. Мама, отец переходит с фонарем на ту сторону моста.

Пауза.

Христина. Ручаюсь за это.

Капитан. Гм... Если ручаешься, то нечего тебе волноваться, что заберем у тебя дочку.

Христина. Дочку? Боже!

Капитан. Как заложницу, конечно, если с нами в пути ничего не случится, то никто ее не обидит.

Христина. Но до ближайшей станции десять километров, а воинские эшелоны на маленьких станциях не останавливаются.

Капитан. Ничего...

Христина. Где же я потом буду искать ее?

Капитан. Под охраной армии фюрера она будет чувствовать себя более уверенно, чем под твоей... Глупая баба!.. Жандарм, взять девочку!

Жандарм (*нерешительно*). Господин капитан...

Капитан. В чем дело?

Жандарм (*тихо*). Могут получиться неприятности...

Капитан. Неприятности? Нам?.. (*Смеется*). Неприятности?! От кого? От этих рабов? Делай, что тебе приказано!..

Жандарм. Слушаюсь, господин капитан. (*Хватает Нину*).

Нина. Мамочка!.. Мамочка!..

Христина. Нина! Доченька моя... Господин капитан пошутил, тебя сейчас отпустят. Правда, господин офицер?.. (*Умоляюще смотрит на него*).

Капитан. Правда... отпущу, как сказал, на следующей станции, если в пути конечно...

Нина (*отбиваясь от жандарма*). Мамочка, куда они меня...

Христина (*капитану*). Убейте лучше меня, но пощадите ребенка, пощадите...

Нина (*плачет*). Мама...

Капитан (*преграждая дорогу*). Еще один шаг... (*Выхватывает из кобуры пистолет*) и доченька твоя останется сиротой!..

Жандарм с помощью капитана выталкивает Нину из будки. Христина пытается прорваться к дочери.

Христина. Пустите...

Капитан (*отшвырнув ее к окну*). Это еще что? Сопротивление?!

Н и н а *(из-за дверей)*. Мамочка...

К а п и т а н. Если впереди путь безопасен, то... *(Уходит)*.

Х р и с т и н а *(мечется)*. Забрали... *(Плачет)*. Забрали маленькую под охрану фашистских солдат... Мою дочь, мою Ниночку... Через несколько минут увезут на забаву... На вечный позор!.. *(Решительно)*. Нет, никогда!.. *(Открывает семафор)*. Никогда не быть этому!.. Никогда!.. *(Распахивает двери, кричит)*. Путь свободен!.. *(Машет синим светом фонаря)*.

Г о л о с с п у т и. Семафор открыт! Са-дись!

Протяжный свисток паровоза, шипение пара, поезд трогается.

Х р и с т и н а. Боже мой, что я делаю?! Что я делаю?! *(Прислушивается к шуму удаляющегося поезда)*. Но никогда!.. *(Поезд ускоряет ход)*. Да будет так!.. Доченька, Ниночка!.. Я не отдам тебя фашистам-людоедам!.. *(Рыдает)*. Скорее смерть, чем вечный позор... *(Опускается на колени и поет):*

Шуми, Марица, закровавлена,
Плачет вдовица, люто ранена,
Марш, марш, генерал наш,
Раз, два, три, нас в бой веди. *(2 раза)*.

Издали доносится грохот свалившегося под откос поезда.

Марш, марш, генерал наш,
Раз, два, три, нас в бой веди...

З а н а в е с

ПІД ЗОЛОТИМ ОРЛОМ

Трагедія на 4 дії

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Андрій Макаров — 30 років.
Анна Робчук — 23 роки.
Норма Фансі — 25 років.
Едвін Бентлі, лейтенант — 26 років.
Петерсон, майор — 50 років.
Боб Фобер, сержант військової поліції — 30 років.
Аркадій Бєлін — 46 років.
Цупович — 42 роки.
Фрау Мільх — 50 років.
Дуда — 21 рік.
Мальцев — 22 роки.
Том, солдат — 27 років.
Бой.

Дія відбувається в одному з невеличких міст Західної Німеччини.

ДІЯ ПЕРША

Трактир «Під золотим орлом» фрау Брігітти Мільх. Ліворуч подвійні скляні двері. З лівого ж боку — забите дошками вікно. В глибині — східці до квартири фрау Мільх. Праворуч музична скринька у вигляді орга́ну. Посередині кілька круглих столів, за ними стійка з порожніми склянками та касою-автоматом. Стільці в народному баварському стилі. На стіні кілька бляшаних реклам баварських пивоварних заводів і дерев'яний годинник з зозулею. Трактир оддає пусткою, дарма, що в ньому є люди. З стільців і столів повідпадав місцями лак. Дволамповий канделябр, що пам'ятає часи газового освітлення, похитується кожного разу, коли відчиняють двері на вулицю. Біля дверей телефон. За столами сидять молоді люди невизначеної професії. Деякі з них у пофарбованій на темносиній колір американській військовій

формі без знаків відрізнення. Грають у карти і доміно. Раз у раз лунають вигуки «пас», «сімка», «п'ять», «вісім», «три», «дубль», «закрито», «плати». За одним із столів — Цупович, невеличкого росту, лисавий блондин, колись огрядний, тепер трохи подався, щоки його по-дитячому рум'яні. Він читає німецьку газету. На столі два кухлі з недопитим темним пивом З-під стола визирає середніх розмірів чемодан. Перед стійкою стоїть Бєлін, дебела людина 46 років, у добре зшитому зеленому мисливському пальті і такого самого кольору тірольському капелюшку, що кокетливо сидить на його голові. Бєлін розмовляє з фрау Мільх, худою, невеличкого росту жінкою. У фрау Мільх висока старомодна зачіска; на ній синій з білими цятками фартух поверх чорного пальта. На руках у неї рукавички без пальців.

Бєлін *(читає з блокнота)*. Десятого грудня я вам приніс дев'ять пляшок «Куентро» і одну «Черрі-бренді». Так?

Фрау Мільх. Так, пане Аркадію.

Бєлін. Дванадцятого грудня ви одержали п'ять пляшок віскі, шість літрів польської горілки і дві «Черрі-бренді». Так?

Фрау Мільх *(пише, не спускаючи очей з Бєліна)*. Так, Аркадій.

Бєлін. Як?

Фрау Мільх *(схаменувшись)*. Так, пане Аркадій...

Бєлін *(роздратований)*. Був час одвикнути! Війна давно скінчилася. За мною було двадцять вісім пив, так?

Фрау Мільх *(після короткого вагання)*. Так, пане Аркадій.

Бєлін. Усе?

Фрау Мільх. Все.

Цупович ((*підбігає з газетою в руках до стійки)*. І за мною вісімнадцять!..

Бєлін *(жує хвилину губами)*. Пишіть іще вісімнадцять.

Цупович *(запобігливо)*. І п'ять обідів...

Бєлін *(стуливши губи, сопе)*. Пишіть іще п'ять обідів!

Цупович. Дякую. *(Дрібними кроками повертається на своє місце)*.

Бєлін. Разом з вас: тисячу шістсот дев'яносто марок мінус сто тридцять шість марок вісімдесят пфенігів. (*Фрау Мільх, рахуючи гроші, зітхає)*. Чого це ви? Жаль з грошима розлучатись, що?

Фрау Мільх *(заклiпала віями)*. З грошима... що ви? *(Витирає хусточкою очі)*.

Бєлін *(бере гроші)*. Тьху, набридло! Доведеться

перемінити штабквартиру. *(Сідає біля Цуповича, ще раз лічить гроші. Цупович стежить крадькома за рухами рук Бєліна)*. Чорт! Бракує сто марок. Дала мені всього тисячу чотириста п'ятдесят три марки.

Ц у п о в и ч *(не відриваючи очей від газети)*. Ні, пане Бєлін... Перед вами тисяча п'ятсот п'ятдесят три марки.

Б є л і н. Ви ніколи не перестанете зазирати мені поміж пальці? Теж мені касир! *(Ще раз рахує гроші)*.

Ц у п о в и ч *(з гідністю)*. Касир? Ні, я просто закінчив гім-на-зію і у-нівер-си-тет, пане Бєлін. Юридичний факультет, пане Бєлін.

Б є л і н *(презирливо закопилив губи)*. Подумаєш! І після того мені, звичайному корнетові лейб-гвардії гусарського полку, доводиться платити за ваші обіди, бо за свої гроші ви глушите тільки горілку. П'янюга!

Ц у п о в и ч *(не відриваючи очей від газети)*. Якщо за мною і лишаються якісь несплачені рахунки, то на другий день після мого повернення до Львова ви одержите все до пфеніга.

Б є л і н *(з іронією)*. До Львова? Прочитали в газеті?

Ц у п о в и ч. Ви, здається, не вірите...

Б є л і н *(перебиває)*. Я, здається, пошлю вас до всіх чортів.

Ц у п о в и ч *(сьорбнув пива)*. Майор Петерсон іншої думки.

Б є л і н *(спідлоба)*. Ви знову туди лазили?

Ц у п о в и ч *(акуратно складає газету)*. Не лазив, а ходив, пане Бєлін. І за особистим запрошенням. До речі, майор явно незадоволений вами.

Б є л і н *(машинально вирівнює долонею гроші)*. Говоріть ясніше.

Ц у п о в и ч. Майор Петерсон має до вас серйозні претензії, пане Бєлін.

Б є л і н. А до вас ні?

Ц у п о в и ч. Як вам відомо, я не тільки комерсант, але й людина громадська, яка не забуває про свої національні обов'язки. В результаті майор Петерсон має всі підстави бути мені вдячним.

Б є л і н *(похмуро)*. І що далі?

Ц у п о в и ч *(з самозадоволенням скандує)*. Далі ми з майором змушені були констатувати факт, що, охоплені гарячкою наживи, ви, пане Бєлін, відстали від подій.

Боюся, що це може призвести до збройного втручання властей в сферу ваших комерційних інтересів.

Бєлін. Будьте ви прокляті з вашою мовою! Говоріть ясніше, а ні, то хай віднині майор Петерсон платить за ваше пиво.

Цупович. Хто його знає, може, й заплатить... Не до смерті ж мені, інтелігентній людині, займатися нелегальною торгівлею. *(Тихо)*. В нашому таборі працює рука Москви.

Бєлін *(нерішуче)*. Ви просто блазень.

Цупович. А ви грубіян, пане Бєлін! Та це не міняє, на жаль, факту, що в таборі знову організовується тихцем група тих, що бажають повернутись до Росії. Результат власних спостережень, підтверджених інформаціями наших людей.

Бєлін. Чому, до біса, мене про це не повідомили? Фрау Мільх, ще одне пиво!

Цупович. Ще два пива, фрау Мільх... Я вас цілий тиждень шукав, мій дорогий, але бог Мамон так вас обплутав, що ви забули про свого спільника і про те, що тепер можна буде непогано заробити на вербуванні цих голодранців до Бразілії.

Бєлін *(не слухає)*. Хто?

Цупович. Як то хто?

Бєлін. Хто їх організовує, питаю?

Фрау Мільх приносить два кухлі пива.

Цупович. За моїми даними, той, як його... Сціпіон Африканський разом із своїми однодумцями.

Бєлін *(широко розплющив очі)*. Як? Афри... *(Бєлін заклiпав віями)*.

Цупович. Точніше кажучи, Макарєв Андрій, народжений в Краснодарі... *(виймає з кишені блокнот)* у 1917 році, від батька Тараса і матері Пелагеї, моряк більшовицького Чорноморського флоту, потрапив у 1942 році в полон під Севастополем і з того часу шкутильгає на ліву ногу. *(Сховав блокнот)*. Майже все.

Бєлін *(лиховісно ворушить щелепами)*. Це той, що втік з англійського корабля?

Цупович. І по дорозі до Росії потрапив у руки американців. Цілком слушно.

Бєлін. Ну, з ним зуміє впоратись «Ведмежа лапа».

Ц у п о в и ч. Макаров не один, пане Бєлін. Його група налічує вже чоловік двадцять або й більше. Того й чекай, знову впаде нам, як сніг на голову, більшовицька місія. *(Бєлін виймає з кишені флягу і доливає до свого пива віскі. Цупович підсовує свій кухоль)*. Лише для аромату, пане Бєлін. Дякую!

Б є л і н. М-так?

Ц у п о в и ч *(не спускаючи очей з Бєліна)*. А серед них одна дівчина.

Б є л і н *(цідить пиво)*. Хто?

Ц у п о в и ч. Ваша добра знайома — Анна Робчук.

Бєлін з такою силою тарахнув кухлем по столу, що пиво забризкало Цуповича.

Б є л і н. Брехня!..

Ц у п о в и ч. Ви непоправні, пане Бєлін. *(Хоче встати, Бєлін силоміць садовить його на стілець)*.

Б є л і н. Говоріть!

Ц у п о в и ч. Тихше, нас почують! Пустіть руку, слоне!..

Б є л і н *(нахилився до нього)*. Що далі?..

Ц у п о в и ч. Про решту поспитайте Сціпіона Африканського, цього... не першого і, мабуть, не останнього, зате винятково щасливого кавалера такої неприступної в інших випадках... донни Анни...

Б є л і н *(до його свідомості дуже повільно доходить сенс слів Цуповича. Нарешті зрозумів. Важко піднявся і хмарою повис над Цуповичем)*. Уб'ю!..

Ц у п о в и ч *(зіщулився від страху, його очі неспокійно забігали навколо. Все вказує на те, що він не сподівався такої бурхливої реакції. Юнак з-за сусіднього стола, не кидаючи гри, присунув стілець ближче до стола Бєліна і Цуповича)*. Цить, цитьте, навіжений! На нас дивиться «Ведмежа лапа».

Між одними і другими скляними дверима застигла фігура у формі американського військового поліцейського. Це «ем-пі» Боб Фобер, що його переміщенці прозвали «Ведмежою лапою». Він нагадував би тепер олов'яного солдатика в вітрині магазина, якби не те, що в цього солдатика ріст велетня і спина ведмедя.

Ф р а у М і л ь х *(тихо)*. Панове! Боб!

Присутні скоса позирають на двері. Одні з них не реагують на появу сержанта, інші повільно витягають щось з кишені і ховають під це-

рату. Виходячи згодом, вони так само спритно виймуть сховане. Бєлін старанно заслонив чемодан полою пальта. Без скрипу відчиняються двері, входить Боб. У схрещених на спині руках — біла гумова палиця. Боб кокетливо метляє нею. На лівій руці сержанта виблискують два годинники. Присутні нібито не звертають на нього уваги і грають, завчасно прибравши з столів гроші. Цупович заглибився знову в газету. Бєлін нервово водить олівцем по цераті. Боб зупиняється біля столів і стежить за грою; тоді він нагадує перевернуту літеру «у». Фрау Мільх за його спиною наливає півсклянки віскі. Як тільки вона сховала пляшку, Боб, наче осяяний мудрим провидінням, рушив до стійки, понюхав, випив одним духом і поставив склянку догори дном. Ще раз обвів поглядом свою паству.

Боб (*спокійно*). Встати!

Всі присутні встають, як по команді. Боб обходить тепер свій «фронт». Він зупиняється біля одного парубійка і, бажаючи обшукати його, повів руками по його тулубу. Парубійко замахав руками і розреготався. Боб відступив на крок і зміряв переміщенця очима.

Цупович (*підлесливо*). В нього, очевидно, лоскотки, сер...

Боб наблизився до стола Бєліна і Цуповича. Бєлін робить розпачливі зусилля, щоб сержант не побачив чемодан, однак аргусове око Боба не дрімає. Боб насамперед дав цибульку Бєліну, а потім Цуповичеві. Незважаючи на біль, Цупович намагається посміхнутись.

Боб. Ану, витягай! (*Бєлін ставить чемодан на стілець*). Американські сигарети є? Американські віскі, джин, шоколад?

Бєлін. Нема, сер... (*Відкриває чемодан. Боб виймає з нього плоску пляшку віскі і кладе в задню кишеню штанів, звідки вона потім увесь час з цікавістю визирає на світ*).

Боб (*до Бєліна*). Вам явно щастить, хлопче.

Боб відійшов від стола. Бєлін поквапливо сховав чемодан. Цупович усе ще стоїть «струнко».

Боб. Ну, хлопці, кого за останню добу обшахраїли?.. обікрали?.. уколошкали?.. Нікого? То ще побачимо. Ви гадаєте, якщо Боб Фобер два тижні до вашої малини не заглядав, то ви вже бога за бороду спіймали? Маєте щастя, що той вагон шоколаду восени не був розкрадений у моєму районі. Я б із вас тельбухи витрусив, а знайшов би шоколад. Тепер шабаш! Віднині Боб Фобер візьметься за вас, Боб Фобер, що, наче господь саваоф, все знає, все бачить, все чує. Одного лише не знає Боб Фобер: на-

віщо вас, ледарі, земленька носить? Ну, ну, ви ще затанцюєте в мене! Моліться богові, що чудакам з Вашінгтона спало на думку утримувати цей цирк. Та хіба ви знаєте, що таке вдячність? Ану, ти... (*Показує палицею на тендітного юнака з давно нестриженим чорним волоссям*)... мулате, чий хліб їси?

Юнак мовчить, зціпивши зуби.

Ц у п о в и ч (*з солодкою усмішкою*). Американський, сер!

Б о б. Ти чув, що це опудало сказало? Аме-ри-канський!

З вулиці входить Анна, за нею Андрій. Анна — середнього росту, шатенка, в темному пальті і чорному оксамитовому капорі, облямованому сірим баранковим хутром. У руці в неї порожня цератова торба. В Ганни великі меланхолійні очі, в кутиках її губ наче застигла усмішка. Андрій — високий кремезний чорнявий красунь з рухливими очима. Незважаючи на зимовий час, обличчя Андрія засмагле, як бронза. Він злегка шкандибає. Одягнутий в стару моряцьку куртку, сірий светр з високим коміром і кашкет німецького портового робітника. Андрій зіперся на стійку й з увагою слухає слова Боба. Той не помічає його.

Б о б. Хліб мого батька, жеброто! Він фермер, і який фермер! Це не ваша вошива Європа. Показати б вам його ферму, ви б очима залупали. Самих тільки свиней двісті штук!

А н д р і й (*спокійно*). Неправда. Двісті одна.

Боб стоїть кілька секунд отетерілий, потім круто обернувся на 180 градусів. Палицю тримає тепер за правилами, обіруч.

А н н а (*бажаючи послабити ефект Андрійових слів, говорить голосніше, ніж цього вимагає тема*). Фрау Мільх! Я даремно стояла дві години під магазином. Будемо святкувати різдво без цукру. Навіть на дитячі картки не даватимуть.

Ф р а у М і л ь х (*покрутила головою*). Мій боже! Вже шостий місяць без грама цукру.

Б о б. А це що за волоцюга?

А н н а (*поквапливо*). Андрій Макаров. Полонений росіянин, приїхав з Південної Африки.

Б о б. Я не вас питаю. Документ!

Андрій простягає клаптик паперу. Боб підходить ближче і, читаючи, обертає документ на всі боки. Одні переміщенці сідають, інші все ще

стоять; всі вони з напруженням стежать за розвитком подій. Бєлін зробив крок вперед, однак Цупович зупинив його.

Ц у п о в и ч. Сидіть! Хай краще Сціпіон заграє у відкриті карти.

А н н а *(ставить біля Андрія кухоль пива)*. Андрію, будь з ним обережним. Інакше все може загинути. Подумай про мене!

Андрій кивнув головою і поклав на стійку гроші.

Б о б. Дозвіл підписаний лейтенантом Бентлі. Я так і думав. Його вже не один пройдисвіт пошив у дурні. Звідки маєш гроші?

А н д р і й. Заробив. У південно-африканських шахтах.

Б о б. Де це?

А н д р і й. В англійців.

Б о б. Ага! Значить, обстриг англійців. Що ж, катюзі по заслузі. Хай ці прошаки не гнуть кирпу, де треба й не треба.

А н н а *(тихо)*. Витерпи, Андрію!..

Частина переміщенців з'юрбилась за спиною Боба.

Б о б. А тепер що думаєш робити?

А н д р і й *(ковтнув пива)*. Те, що й інші люди.

Б о б. Ти що? Цю зграю людьми називаєш?

А н д р і й. Так, сержанте. Серед них є також люди, і вони лишаться людьми, скільки б ви їх не дресирували на горил.

Б о б. Як! На горил? Ану, повтори.

Андрій мовчить. Коли він підняв кухоль до уст, Боб ударив палицею в дно кухля, і пиво залило обличчя Андрія.

А н н а. Андрію!..

Андрій величезним зусиллям волі опановує себе. Він ставить кухоль на стійку, виймає з кишені хустку та старанно витирає обличчя й куртку. Потім шкандибає на протилежний бік сцени, переміщенці розступаються перед ним. Боб повільним кроком іде за ним. Зупинившись, Андрій витирає піт з чола, в ньому все ще кипить гнів, він нервово водить навколо очима. Тихо відчинились двері, входять Едвін Бентлі та Норма Фансі. Лейтенант Бентлі — середнього росту шатен, з лінивими рухами, з худим нервовим обличчям. Військову форму носить з підкресленою недбайливістю. Його ставлення до людей—

це осолоджена хорошими манерами поблажливість, якщо не презирство. Норма — маленька білявка, енергійна, рухлива, все її цікавить. Бажаючи виглядати серйозною, вона рідко сміється. Очі Андрія зупинились на музичній скриньці. Він кидає в щілину монету, лунають звуки «Аве Марія» Шуберта. Роздратований цим Боб хапає однією рукою Андрія за горло і трусить ним щосили. Нарешті терпець Андрієві ввірвався. Він штовхає Боба з такою силою в груди, що той випустив з руки палицю і вдарився об стіну. Пісня обірвалася посередині. Боб повільно витягає з кобури пістолет. Анна вибігла з-за стійки і заслонила Андрія своїм тілом. Норма вчепилася пальцями в рукав лейтенанта Бентлі.

Бентлі. Сержанте!

Боб неохоче ховає пістолет. Цупович запобігливо піднімає палицю і вручає її Бобові. Деякі переміщенці переглянулись проміж себе і пошепки розраховуються з фрау Мільх.

Бентлі *(до Норми)*. Тобі щастить, Нормо. Перший твій крок у цьому поганенькому містечку, і матеріал для нотатки — готовий.

Норма. Він міг його вбити...

Бентлі. ... її також. Мав повне право. *(З іронією)*. «Вони чинили опір діям окупаційних властей».

Цупович *(до Бєліна, показуючи на Андрія і Анну)*. Ви бачили? Я говорив вам правду.

Бєлін. На його та її лихо — ви говорили правду.

Бентлі *(наближається до Боба)*. Ви могли засвистати, сержанте. Ваші хлопці й машина на вулиці.

Боб *(приводить у порядок мундир)*. А я й без них дав би собі раду, сер.

Бентлі *(сідає на перший скраю стілець)*. Він украв щось?

Боб. Гірше, сер.

Бентлі. Цікаво. Убив когось?

Боб. Він образив мене.

Бентлі *(розчарований)*. І все?

Боб. І всіх нас — американців.

Анна *(до Бентлі)*. Сержант говорить неправду, сер!

Бентлі *(до Норми)*. Тобі подвійно щастить. Рідкий випадок. Здебільшого ці люди воліють не зачіпати нас. *(До Боба)*. Що він сказав?

Боб. Що ми дресируємо цих ді-пі на горил. Крім того, як ви самі бачили...

Бентлі *(до Норми, ліниво показуючи головою на*

Андрія). Цей тип не позбавлений спостережливості. *(До Андрія)*. Національність, прізвище?

А н д р і й. Росіянин, Андрій Макаров.

Б е н т л і. Ага, пригадую, Макаров. *(Після короткої паузи до Норми)*. Типовий російський бурлака. Плив з Африки на англійському кораблі, в Гамбурзі втік, щоб добратись додому, і застряв у нас. Петерсон має з ним тепер великий клопіт.

Б о б *(виймає з кишені наручники)*. Він у нас ще джигу затанцює, сер. *(Помітивши, що частина переміщенців відгородила його від Андрія)*. Ану, гайда звідси! Щоб за хвилину і духу вашого тут не було!

А н н а. Сер, я була свідком, клянусь вам...

Б е н т л і. А ви хто така?

А н н а. Офіціантка, сер.

Б о б. Тієї самої породи. Взяти обох?

Підходить з наручниками до Андрія.

Н о р м а *(рвучко встає)*. Ви ведете себе обурливо, сержанте! Хапаєте людину за горло, а коли вона, захищаючись, дає вам стусана, ви хочете зробити з неї державного злочинця. І це робите ви, американський солдат, солдат свободи!

Б о б. Свободи, кажете? Я тридцять років живу на світі і ніде не зустрічав цієї леді, хіба тільки в газетах, міс. А втім, ми в окупованій Німеччині.

Н о р м а *(показуючи на Андрія і Анну)*. А хіба ж вони німці?

Б о б *(з презирством)*. Гірше, міс, їм іще хочеться війни. Через таких пройдисвітів я не можу повернутись додому.

Б е н т л і *(до Норми)*. Філософія наших простачків...

А н д р і й *(до Боба)*. Про мене — ви можете повернутись хоч би сьогодні.

Б е н т л і. Мовчіть, Макаров! *(До Боба)*. Цей росіянин від нас не втече. Лишіть його поки що в спокої, сержанте.

Б о б. На вашу відповідальність, сер. А я — все одно з ним розправлюсь.

Боб швидкими кроками виходить, грюкнувши на прощання дверима. За ним поступово виходять переміщенці.

Ц у п о в и ч *(що разом з Бєліним стоїть біля стійки)*. Ми здобули нового союзника, пане Бєлін.

Б є л і н. Ще два пива, фрау!

Переконавшись, що безпосередня небезпека минула, Анна йде на своє місце за стійку. Ідучи, вона розстібає пальто.

Н о р м а. Почекайте! *(Виймає блокнот)*. Ви хто, міс?

А н н а *(зупиняється і ввічливо відповідає)*. Анна Робчук. Українка...

Н о р м а *(кивнула головою і записує в блокнот)*. Ви давно його знаєте?

А н н а *(збентежилась)*. Ні, недавно...

Н о р м а. І що ви думаєте робити, коли побератесь? Я чула, що вас тут вербують до Бразілії.

А н д р і й. Ні, леді. Ми не в Бразілії шукатимемо нашого щастя.

Ц у п о в и ч *(наближаючись)*. Він збирається повезти її з собою до Росії, леді...

Н о р м а. О! Це дуже добре. Ви дуже розумно зробите, мої дорогі! *(Цупович із здивуванням позирнув на Бєліна)*. Найкраще людині у своєму власному гнізді. Я, наприклад, без Америки життя собі не уявляю. *(Записує)*. А ви... *(до Андрія)*... як сюди потрапили?

А н д р і й *(показав рукою)*. Навкільним шляхом.

Н о р м а. Я вас не розумію.

А н д р і й. Німці підібрали мене під Севастополем. Коли почав ходити, повезли до Лівії і змусили копати для них траншеї. Скоро підійшли англійці, і я втік до них. Вони використали мене по спеціальності. Наш корабель плавав між Олександрією та Капштадтом. Коли скінчилась війна, я вимагав відправки додому. Та з капітаном Балфі годі було домовитись...

Н о р м а. Як це так? Ви ж солдат союзної армії!

А н д р і й. В капітана Балфі важка рука. Коли я йому вже остогид, він вирішив спробувати, чи міцно сидять мої зуби. У відповідь я поцікавився капітанськими зубами. Тоді портовий суд дав мені півроку. Потім був концтабір полонених італійців та вугільні шахти. Хотів написати до нашого консула, сказали: не можна. Коли в кишені було вже кілька фунтів, я дав дмухача. В Порт-Елізабет я назвав себе поляком і підписав контракт на кочегара; «Каунт Ессекс» плив до Європи. В гамбурзькому порту тихцем зійшов, і тільки тут ваші ем-пі зняли мене з поїзда.

Ц у п о в и ч. В нього не було жодних документів, леді...

А н д р і й. А вам чого? *(Кивнув головою в сторону Цуповича)*. Теж мені ем-пі *(Цупович відійшов)*, — тільки добровільне. Тепер на додаток своїми земляками торгує. Продає їх поштучно Бразилії!

Ц у п о в и ч *(до Бентлі)*. Сер, я прошу вашого втручання!

Б е н т л і *(ігнорує просьбу Цуповича. До Норми)*. Ти вже скінчила своє інтерв'ю?

Н о р м а *(з цікавістю дивиться на Цуповича, потім переводить погляд на Анну)*. Хвилиночку, Едвіне *(до Анни)*. Пробачте, міс... *(дивиться в блокнот)*. Робчук. Мені, як журналістці, цікаво було б і про вас дещо взнати. Ви дозволите?

А н н а *(переглянулась з Андрієм)*. Дочка листоноші з Запоріжжя. Скінчила десятирічку, як почалася війна. Ховалася у тітки на далекому хуторі, але й там знайшли мене німці. Працювала тут на заводі Шайблера, а потім одного вечора прийшли ваші війська...

Н о р м а. О! Це для вас усіх був, мабуть, прекрасний вечір? А... Чому ви не повернулись тоді додому, на батьківщину?

Анна похилила голову і повільними кроками рушила на своє місце. Порівнявшись з Бєліним, вона звела очі вгору і, наче налякавшись, обходить його.

А н д р і й *(до Норми)*. Про це поспитайте в цих джентльменів. *(Рухом голови показує на Бєліна і Цуповича)*. А втім, лейтенант міг би вам також дещо про це розповісти.

Б е н т л і *(швидко піднімається і, тільки піднявшись, дивиться на годинник)*. Можеш поставити крапку. Нам пора, скоро прийде на роботу майор. Інтерв'ю з ним буде менш цікаве, зате «Старс енд страйпс» напевне надрукує його. А твої нові знайомі від тебе не втечуть.

Б є л і н. Не втечуть, запевняю вас... *(Пауза)*.

Н о р м а *(тихо до Бентлі)*. В мене таке враження, Едвіне, начебто тут... запахло раптом кров'ю.

Б е н т л і. Кров'ю? Це, мабуть, надто сильно сказано. Тут просто стало душно і не завадило б вийти на свіже повітря. *(Ідуть до дверей, коли це Норма повернула раптом назад)*.

Норма (*до Анни і Андрія*). Я пам'ятатиму про вас... Я... (*кинула оком на Бєліна*) ще загляну до вас, дорогі!

Анна (*схвильовано*). Конче приходьте, леді!..

Бентлі і Норма виходять. Анна йде за стійку, піднімається по східцях і зникає за дверима, що ведуть у кухню. Цупович і Бєлін не зводять очей з Андрія. Той підійшов до музичної скриньки, подивився, вдарив у неї щосили кілька разів кулаком.

Андрій. Що це у вас, фрау, за скринька така? Обриває пісню на півслові.

Фрау Мільх. Вона давно вже така. В рік, коли мала бути війна (*витирає хусточкою очі*), щось у ній обірвалось, і тоді вона лише інколи дотягне пісню до кінця.

Андрій. А жаль! Пісня хороша. Мені тут ще ні разу не пощастило дослухати її до кінця.

Бєлін. І навряд чи вдасться ще...

Андрій підходить до стійки і стає між Бєліним та Цуповичем у тій самій позі, що й вони. Пауза.

Андрій. Як це треба розуміти?

Цупович. Не-дво-значно, наскільки я знаю свого друга.

Пауза. Андрій повільно витягає з кишені куртки кастільський кинджал і мацає його вістря.

Андрій (*показує кинджал Бєліну*). Непогана сталь.

Бєлін (*бере кинджал в руки*). Двісті марок, окупаційними!

Простягає кинджал Цуповичу. Той оглянув і розтяв ним кілька разів повітря.

Цупович. Ви недооцінюєте цієї штучки, пане Бєлін. Нею можна заробити значно більше. (*Коле уявну людину, потім розпорює її тулуб згори вниз*).

Фрау Мільх (*з острахом*). Пане! Киньте вимахувати ножем у моєму закладі! Я і без того боюся.

Цупович. Ха-ха!

Цупович підкидає кинджал, Андрій ловить його на льоту і ховає до кишені.

Цупович (*до Андрія*). А ви? Не боїтесь?

Андрій (*почухався в підборіддя*). Ми — ні. (*Повернувся грудьми до стійки. Цупович і Бєлін не міняють пози*).

Бєлін *(насупив брови)*. Ви зволили, здається, сказати: «Ми».

Цупович *(скандує)*. Не «здається», а так він і сказав.

Бєлін *(відкусив і виплював кінчик сигари. Вдавано спокійно до Андрія)*. А багато вас?

Цупович *(виймає з кишені золоту запальничку й запалює нею сигару Бєліна)*. В найгіршому випадку двоє. *(Бавиться запальничкою)*.

Андрій *(через плече подивився на руку Цуповича)*. Хороша штучка і майже нова. Мабуть, недавно користувався нею небіжчик.

Цупович. Небіжчик?

Андрій. Ну, один з багатьох, відправлених вами та гестапо в лоно Авраама.

Цупович *(схрестив руки на грудях)*. Ви дуже спостережливі, молода людино. Якщо хочете, то можете навіть поділитися вашим спостереженням з майором Петерсоном. Тільки попереджаю вас: на нього це не справить аніякісінького враження. Війна, бачите, давно вже скінчилася...

Бєлін *(жує сигару)*. А лоно Авраамове досить широке, щоб у ньому знайшлося місце ще для декого...

Цупович. ...Як у цьому пересвідчились уже деякі... *(запалює сигарету)* легко запальні голови. *(Пускаючи вгору кільця диму, говорить спокійно, розмірливо)*. Їм забаглося раптом батьківщини, незважаючи на те, що інтереси цієї батьківщини, та й не тільки її інтереси, вимагали їхнього перебування на Заході, аж до нової війни. Якби це стосувалося тільки їх особисто, — кат з ними! Але ностальгія — заразлива хвороба, а вони стали розповсюджувачами цієї хвороби. *(Не піднімаючи голови, повертає її в сторону Андрія)*. Один з них наважився навіть скласти список бажаючих повернутись додому. Якось ранком він виїхав велосипедом до Мюнхена, щоб передати список більшовицькій репатріаційній комісії. Дві години по тому на автостраді було знайдено тлінні останки необережного велосипедиста і розтрощений колесами невідомого «студебекера» велосипед марки «Штаєр».

Бєлін *(дивиться в простір)*. Можна й без «студебекера».

Цупович. Є ще один вихід. *(Оглядає перстень на своїй руці)*. Схаменутись і, поки не пізно, по щирості

поговорити з заступником голови «Комітету національної дії» й заступником коменданта табору (*поклав руки на груди*) в особі сотника Цуповича. Тоді і вовк буде ситий, і вівця неголодна.

Андрій швидко повертається обличчям до Цуповича, потім дивиться на годинник, піднімає комір куртки і, не поспішаючи, виходить на вулицю. Пауза.

Ц у п о в и ч. За-ку-ку-рі-чив-ся...

Б є л і н. Він... ночує в таборі?

Ц у п о в и ч (*блиснув пенсне*). Інколи — так, інколи — ні. (*Засміявся беззвучним смішком, не спускаючи очей з Беліна*). Ви самі могли б переконатися в цьому, якби частіше приходили до табору й більше цікавились комітетськими справами. У свій час, працюючи бургомістром в Білорусії, ви були, гадаю, більше дисципліновані.

Б є л і н (*не слухаючи*). Кажете інколи — так...

Ц у п о в и ч. А інколи — ні.

В дверях, що в глибині сцени, з'являється Анна; на ній білий накрохмалений фартушок. Помітивши Беліна і Цуповича, вона зупиняється.

Б є л і н. Ви думаєте, що він...

Ц у п о в и ч. Я не тільки думаю — я певний цього. (*Пауза*).

Б є л і н. Дивіться, бо якщо це виявиться брехнею, то... (*дивиться в простір*) я вас також уб'ю. (*Хреститься*). Христос мені свідком.

Ц у п о в и ч (*одступився з острахом*). Здурів. Цілком здурів... Отелло...

Б є л і н. Що треба робити?

Пауза. Анна навшпиньки спускається по східцях.

Ц у п о в и ч. До вечора — нічого. Список, здається, у Макарова. Думаю, що ні в перший, ні в другий день різдва не повезе його ніхто до Мюнхена. Треба мобілізувати наших хлопців, своїх ви також підтягніть... Інакше може вийти грандіозний дипломатичний скандал. А, між нами кажучи, наші всесильні янкі (*на вухо Беліну*) повні міс-тич-но-го страху перед Москвою, і в таких випадках вони воліють робити «шито-крито». Тим-то — без дурниць! Я буду ще сьогодні в Петерсона. В нього є своя агентура і — свої примхи. (*Помітив Анну*). Цить! Ну, я йду. (*Іде до вішалки, надягає трохи старомодне пальто, шию закутує шарфом*). А ви?

Б є л і н. Я — на кілька хвилин ще залишуся.

Цупович (*підійшов до Бєліна*). Пане Бєлін! Не давайте ви передчасно волі вашим нервам, а тим більше — рукам. Пам'ятайте слова великого Шіллера (*кивнув головою в бік Анни*): «Шануйте жінок! Вони-бо вплітають небесні троянди у земне життя». (*Зняв капелюх, до фрау Мільх*). Гутен таг, гнедіге фрау! Іх габе ді ере!

Вийшов.

Анна (*помітно схвильована, миє кухлі*). Вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять! А де ж іще п'ять малих склянок, фрау?

Бєлін важкими кроками підходить до стінки.

Фрау Мільх. Я їх занесла на кухню для гостей на святвечір.

Анна. Кого ж ви запросили?

Фрау Мільх. Таких самих як я — самотніх, усіма покинутих, забутих. (*З докором подивилася на Бєліна*). Буде вдова по начальникові пожежної команди, фрау Ферзе, таємний радник на пенсії, герр Прокоппі...

Бєлін (*до фрау Мільх*). Вийдіть!

Фрау Мільх. Що?

Бєлін. Вийдіть, кажу!

Фрау Мільх (*розгублено подивилась на Анну*). Ви чули, Анно? Він виганяє мене з мого власного закладу! Після того всього, що я в останні роки війни для нього зробила!..

Бєлін. Мовчіть! (*Тихше*)... І зараз же вийдіть.

Анна. Можете лишити нас самих, фрау Мільх. Я — цього пана більше не боюся.

Фрау Мільх (*із злісними вогниками в очах*). Гаразд, я вийду. Тільки не подумайте, пане, що від цього буде вам краще! Місце, на яке ви так довго і так даремно розраховували, зайняв хтось більш щасливий за вас, і — більш чесний.

Вийшла до кухні, грюкнувши дверима.

Анна. Говоріть!

Бєлін (*насилу переводячи дух*). Анно...

Анна (*витирає ганчіркою нутро склянки енергійніше і довше, ніж це потрібно*). І що далі?

Б є л і н. Ти граєшся з вогнем. Я ніколи нічого не забуваю.

А н н а *(пильно подивилась на нього)*. Я також ні. Особливо нічних змін у Шайблера.

Б є л і н. У Шайблера? Ти що це раптово згадала? Га, у Шайблера! А... я скільки разів тоді вдавав, що не бачу, як ти в кутку сховалась і спиш собі!

А н н а. Так, коли мої долоні почали вже гнити і коли вам припали до вподоби мої очі. Ядзя Ольшевська не мала того щастя. Її очі вам не сподобались, і тому вона не мала права ні на хвилину заснути. Кінець кінцем вона заснула, але навіки — коли машина пошматувала їй руку. А Даніцу Ніколіч пам'ятаєте? Через вас же її вивезли до Освєнціма! А хворого Омелюка хто бив кулаками по голові, так бив, що й німець майстер не міг на те дивитись, тільки плюнув і вийшов... *(В Анни потекли сльози, в її голосі забриніли істеричні нотки)*. Чого ви ще тепер хочете від мене? Чого?

Б є л і н *(схилив голову, дивиться на підлогу, рукою машинально гладить покришку стійки)*. Так, це правда, я давав волю рукам, де треба було і — може — де й не треба було. Я, Анно, не люблю людей, будь-чого у мені кров проти них закипає, і чим більше б'ю їх, тим більше ненавиджу, бо знаю: вони мені ніколи ні одного стусана не забудуть, не простять. Але... ти, Анно, не маєш права на мене нарікати. Я для тебе робив усе, що міг. Заради тебе я б...

А н н а *(перепинила)*. Так, ви робили, що могли. Навіть з ешелону витягли мене, коли я хотіла поїхати до матері, додому. Ви затулили мені рот і пригрозили, що віддасте мене на розправу вашим «хлопчикам». Ви і це зробили для мене? І те, що я... *(безпорадно розвела затиснутими в кулаки руками)* перестала сама себе шанувати, адже я давно вже повинна була втекти з цієї калюжі, втекти будь-що, аби тільки не бачити ні вас, ні того всього... Ох, будьте ви прокляті!

Б є л і н *(згорбився, мов під ударом палиці)*. Анно, в мене, у нас з тобою немає вже багато часу, — ти сама знаєш чому. Інколи одна година важить за цілі роки. *(Анна хоче щось сказати, Бєлін рухом руки зупиняє її)*. Почекай! Вислухай мене, а потім — скажеш своє слово. Подумай, Анно! Якщо навіть вислизнеш з моїх рук і поїдеш туди, то що ж тебе чекає: праця, ще раз праця і більше нічого. Це — в кращому випадку.

А н н а *(з іронією)*. А ви що мені пропонуєте, пане Белін?

Б є л і н. Небагато, але досить, щоб ти не мала причини проклинати свою долю.

А н н а. Я її вже проклинаю за те, що вона поставила вас на моїй дорозі.

Б є л і н *(бурхливо)*. Анно! *(Переміг себе)*. Ти... вислухай мене до кінця. Сьогодні в мене є: і гроші, і золота трохи... і... брильянтів. Ми зможемо виїхати разом до Англії і там купити будиночок. Я знаю, що це небагато, але це значно більше, ніж зможе тобі будь-коли дати цей твій... пройдисвіт.

А н н а *(поклала руки на стегна, каже спокійно)*. Ідіть геть! *(Кричить)*. Я не проміняю десять ваших Англій за одну Україну! А Макарова краще облиште! Він вашому братові не пара. Він — хороший.

Б є л і н. Анно! Ще одне слово...

А н н а. Не хочу! Не хочу ваших слів, не хочу ваших грошей, не хочу ваших брильянтів і не хочу дихати одним з вами повітрям. Ідіть!

Пауза.

Б є л і н *(постарілим голосом)*. Іду, Анно. *(Всунув руки в кишені пальта, схилив голову, потім раптово підняв її і подивився на Анну)*. Шабаш, Анно. Тепер я маю, нарешті, право ненавидіти і тебе. Ненавидіти і — мститись. *(Вийняв з кишені жменю монет, підняв їх на долоні)*. Шабаш, Анно! *(Сховав гроші, застебнув гудзик пальта і повільним кроком пішов до дверей)*.

А н н а *(коротко)*. Чемодан не забудьте!

Белін зупинився. Подумавши, він повернувся назад. Видобув з-під стола чемодан і швидкими кроками вийшов з трактиру. Тепер спокій покидає Анну. Вона з жахом обводить очима спорожнілий шинок.

А н н а *(тихо)*. Фрау Мільх!.. *(Біжить по східцях вгору та не встигла добігти до дверей, як із вулиці ввійшов Андрій. Поява Андрія заспокоїла її)*.

А н н а. Він пішов?

А н д р і й. Зник за рогом. Я спостерігав за ним із брами, що по той бік вулиці. Чекати довелося довгенько, і я вже побоювався за тебе. Чого це він?

Пауза.

А н н а *(починає похапцем домивати посуд)*. Андрію, лишилося дуже мало часу. Менше, ніж ми думали ще вчора.

Я чула розмову Бєліна з Цуповичем. Вони догадуються, що список у тебе.

Андрій. Список поки що в хлопців. *(Подивився на стінний годинник)*. А вони повинні вже бути тут.

Анна. Цупович і Бєлін гадають, що до кінця свят ніхто не повезе паперів до Мюнхена.

Коротка пауза.

Андрій. Значить, треба їхати на світанку. Може, і в вихідний день застану кого-небудь із членів місії.

Анна. Не повертайся більше сюди, Андрію!

Андрій *(різко повернувся до неї обличчям)*. Оце сказала!..

Анна. Звідти доберешся якось сам додому. Якщо американці затримають тебе десь по дорозі, то, в найгіршому випадку, посидиш місяць-два в тюрмі. А тут тебе чекає лише одне — смерть. Ох, ти не знаєш іще, що таке табір ді-пі!..

Андрій. Уже зміркував, і саме тому—не втечу. Під Севастополем було страшніше. Налий мені пива, Анно!

Анна. Поки прийдуть з місії оформити наші документи, ми якось даватимемо собі раду без тебе. Зустрінемось уже дома.

Андрій *(платить за пиво)*. Один не поїду.

Анна. Один — без мене?.. *(Ставить біля нього кухоль пива)*. Чи один — без них? *(Кивнула головою в бік вулиці)*.

Андрій *(подивився на неї із здивуванням і насупив брови)*. Ні без тебе, ні без них.

Анна *(опустила вії)*. Нам удвох було б легше виїхати звідси.

Андрій *(ковтнув пива)*. Ти хотіла сказати — втекти?

Анна. Чи не все одно, Андрію?

Андрій. Від Бєліна і Петерсона ми, може, і втекли б, та навряд чи пощастило б нам втекти від власного сумління. На війні нам сказали: «стояти на смерть», і ми стояли. Тепер війни вже нема, я став тут приблудним калікою, і першому-ліпшому ем-пі здається, що він має право масувати мої щелепи. Проте я і сьогодні вважаю себе червонофлотцем, та й без наказу знаю, що й тут, саме тут, треба стояти на смерть.

Анна *(не спускає з нього очей)*. І ти не боїшся? Нітрохи?

А н д р і й. Я вирішив не боятись і боятись не буду. *(Пауза)*. Я, Анно, за тебе боюся.

Поклав свою руку на її. Анна дивиться на нього, як на райдугу, потім припадає губами до його руки.

А н д р і й *(вириває руку)*. Тьху! Теж вигадала! Яка ганьба!

Анна затулила обличчя долонями.

А н д р і й. Чого це ти?

А н н а *(не відриваючи рук від обличчя)*. Сама не знаю. Мені стало раптом совісно перед тобою. А втім *(відслонила обличчя)*, — я люблю тебе. Ти не поцілував мене ще ні разу, ні разу не запросив у кіно, якийсь ти суворий, мовчазний, а я відколи тебе знаю, тобою тільки й живу...

А н д р і й *(намагається приховати хвилювання)*. Ти кинь це, Анно! *(Пішов вздовж стійки, шкутильгаючи більше, ніж звичайно, потім різко повернувся до Анни і зустрівся з її сяючими очима. Похилив голову)*. Тільки я думаю, Анно, що з нашого щастя тут нічого не вийде. Для нього потрібне повітря наших лісів і полів, пісні наших людей *(зняв кашкет)*, інакше це щастя зів'яне, так і не розцвівши. Там ми лишили нашу молодість, і тільки там ми її знайдемо знову. Там, де Москва. Там, де на що не поглянеш, все твоє, і де петерсонам — ноль ціна. *(Зітхнув)*. Мерщій додому б з тобою, Анно. *(Поклав руку на її голову)*.

А н н а *(притулилась щокою до його долоні)*. Мені снилось, нібито ми вже десь над Дніпром, і над нашими головами вітер несе цілі хмари івового пуху. Невже ж і насправді доведеться чекати аж до весни?..

А н д р і й. Нашим сльозам Москва повірить, Анно, вона — Москва, зуміє постояти за нас. До речі, Белін не погрожував тобі?

А н н а. Ні, і це мене найбільше здивувало і стривожило.

А н д р і й. Поки я не повернуся з Мюнхена, ти не виходь нікуди сама ввечері! Про всяк випадок візьми це *(кладе перед нею кинджал)*. Побачить його у тебе в руці і — не насмілиться лізти з кулаками.

Входить фрау Мільх, вона помітила кинджал.

Ф р а у М і л ь х. Фройляйн Анна...

Пауза. Анна витягає з шухляди торбинку і швидко ховає кинджал.

Ф р а у М і л ь х. Бідна дитино...

А н н а *(похмуро)*. Помиляєтесь, фрау Мільх, ви нічого тут не зрозуміли.

Ф р а у М і л ь х *(зітхнула)*. Зате пана Аркадія Беліна я давно вже, дуже давно розкусила, цього досить, щоб серйозно боятись за вас, фройляйн Анна. *(Підходить до стійки і гребеться в паперах)*.

А н н а *(стискаючи руками торбинку)*. А я начебто перестала вже боятись. Я знаю: світ великий, але на ньому немає водночас місця і для нас, і для беліних. *(Фрау Мільх скептично похитує головою)*. Хтось із нас мусить загинути. Я свято вірю, що це будуть беліни. Навіть якщо б це мало статись — ціною моєї крові! *(Стиснула Андрійову руку і прожогом метнулась до східців. Зупинив її голос фрау Мільх)*.

Ф р а у М і л ь х. Ви забули, фройляйн, що крім вас та беліних, є ще хтось третій, є ще фрау Мільх, німий свідок, якому дозволено тільки мовчати і ще раз мовчати.

Входять Дуда і Мальцев.

Ф р а у М і л ь х *(з виразним бажанням змінити розмову)*. Фройляйн Анна! Поставте котлети на плиту, я вже все приготувала, тільки не забудьте: обережно з олією!..

Анна ще раз подивилася на Андрія і швидкими кроками вийшла до кухні.

Д у д а *(слабосилий, туберкульозний юнак у старому, залатаному, але чистому комбінезоні, в американській пілотці. Запальний, з цією рухливістю контрастують спокійні, сумовиті очі)*. Добрий день, фрау Мільх!

Фрау Мільх відповідає рухом голови. Обидва йдуть у найдальший кут. Мальцев виймає з кишені скриньку з мініатюрним доміно і висипає кісточки на стіл. Мальцев — здоровенний парубок з блідим, одвертим обличчям. На ньому канадська куртка, на голові маленька кепка, що ледве тримається на буйній русявій чуприні. Андрій повільно, ніби знехотя, підходить до них.

А н д р і й. Щось нове?

М а л ь ц е в. Аж забагато. Говори, Дуда.

Д у д а. Вони пронюхали, хто збирає підписи. Годину тому Кучеров скликав комендантів бараків. Цупович назвав ваше прізвище та ще кількох. Сказав: «Треба ліквідувати вогнище зарази, поки не пізно».

М а л ь ц е в. Кажуть, трусився на трибуні, як Каїн.

Д у д а. Ще не так затруситься, коли узнає, що в нашому списку половина тих, яких вдалося йому завербувати до Бразілії.

А н д р і й. Скільки на сьогодні всіх підписів у нас?

Д у д а. Вісімсот дев'яносто три, не рахуючи нас трьох і *(показує головою)* — Анни Робчук.

А н д р і й. Вісімсот дев'яносто три? Брате мій, це ж майже половина табору! *(Вдарив Дуду по спині)*. А вчора не було ще і п'ятсот. Браво! Оце, хлопці, робота! Розцілувати б вас.

М а л ь ц е в. Мені б батька застати в живих. Люблю старого...

А н д р і й. Не журись, Жорка. Встигне ще твій татусь не раз і не два потилишниками тебе нагодувати.

М а л ь ц е в *(мрійно)*. Ех!..

А н д р і й. Список... у тебе, Дуда?

М а л ь ц е в *(з гордістю вдарив себе по грудях)*. Ні, в мене він, товаришу Андрій!

А н д р і й. Давай, давай!..

Мальцев оглядається, потім вручає Андрієві конверт, той зараз же ховає його на грудях.

А н д р і й. Ну, хлопці! Завтра треба їхати до Мюнхена.

Д у д а. Як же так? А решту підписів?

А н д р і й. Поки що досить і того. Інші зможуть приєднатись, коли приїде місія. У нас немає зайвого часу, дорога кожна хвилина. Треба чекати, що не тільки Кучеров і Цупович кинуть проти нас усі сили. Петерсон також не дріматиме. Найближчий поїзд піде тільки завтра, о шостій ранку...

Д у д а. Я повезу списки.

М а л ь ц е в. А чим я гірший за тебе?

А н д р і й *(підняв руку)*. Ша! По-моєму, я краще справлюся. Мене тут менше знають і, крім того, досвід — велика річ. Я вже пройшов крізь вогонь і воду, отже згода?

Пауза.

М а л ь ц е в *(простягає руку)*. Коли вас можна чекати?

А н д р і й. Не знаю. Хотілось би приїхати водночас

з нашими офіцерами. Тільки дивіться, хлопці, щоб не повторилася ганебна історія з минулого місяця, коли від імені переміщенців з членами місії розмовляли Бєлін, Цупович та ще кілька живолупів з їхньої зграї. Американські власті тепер також одних тероризуватимуть, іншим спробують затулити рот цукерками. Ми не повинні допустити до цього. Коли наші офіцери приїдуть сюди, американці вишлють знову всіх за місто на роботу. Тим-то, щоб за першим сигналом усі були на місцях. Пам'ятай, Мальцев, ти організуєш охорону членів місії від провокаторів. Ваші заступники?

Д у д а. Гайдай і Марцеляк.

А н д р і й. Це, братіки, може, й невелике, але святе діло. Воно варте того, щоб стояти за нього на смерть. Циповичам, бєліним і петерсонам не потурчити нашого брата. Буде нам важко, трудно буде: від них можна чекати всього. *(Підводиться)*. Але не забувайте ніколи, ні на хвилину, що ми — сини найбільшої і найвеличнішої в світі держави та що про нас думає Сталін. А тепер, хлопці, бажаю успіху. Якби щось трапилось у таборі, приходьте, я буду ще тут увечері. Тільки зо мною краще не зустрічайтесь більше сьогодні. Що треба буде сказати — скажете Анні.

Дуда і Мальцев встають. Андрій стискає їм руки. Мальцев вручає пачку сигарет.

А н д р і й. Спасибі, Жорка.

Д у д а *(палко)*. Щасливої, щасливої вам дороги...

А н д р і й *(посміхнувся)*. Щасливої? Ану, стривайте, послухаємо ще разок! *(Обернувся, підходить до музичної скриньки)*. Може, на цей раз вдасться змусити цю прокляту шафу зіграти пісню до кінця... Увага, хлоп'ята!

Кидає у скриньку монету. Лунає відома вже мелодія, та посередині вона знову обривається. Пауза.

А н д р і й. А жаль! Хороший романс!

Ф р а у М і л ь х *(зачеплена)*. Це не романс. Це релігійна пісня Шуберта.

А н д р і й. Релігійна? Дивно і — неймовірно, адже не можна так гарно співати про те, чого немає. Я, бачите, вже навіть назву для неї придумав: «Прощання».

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Картина перша

Приміщення американської військової контррозвідки. Стіни обвішані рисунками з напівголими жінками. Ліворуч, у ніші, залізне ліжко, застелене темнозеленою військовою ковдрою. Ближче до глядача — непофарбований письмовий стіл з телефоном, над ним на стіні прибиті навхрест два невеличкі американські прапори. Поряд із столом, під стіною — сейф, на якому стоїть великий позолочений бюст Гете з американською військовою каскою на голові. В кімнаті кілька стільців, кожний в іншому стилі. За столом м'яке зелене крісло в стилі Бідермаєр. Біля вікна на столику радіоприймач. Тепер стіл присунений до ліжка. Бентлі і Норма прибивають над нішею темносиній транспарант з білими ялинками, червоними зірками і великим написом: «Мері крістмас».

Норма *(із цвяхами в зубах)*. Вище, трішечки вище, Едвіне... Так, досить. Дай молоток! *(Прибиває)*. Ще тут.

Бентлі. Усе! Браво. Тепер іще невеличка ялинка, і свято готове.

Норма. Ну, як?

Бентлі. Почекай! Гм... у коледжі я робив такі штуки значно краще. Не думаєш?

Норма *(зітхає)*. За ці три роки немало змінилось...

Бентлі. Ще трохи криво! *(Витягає з кишені обценьки і зграбно вистрибує на стіл. Виймає з одного кінця транспаранта цвяхи)*. Що саме змінилось?

Норма. Ну... Тітка Руф кинула шохати табаку, а твій батько не говорить мені вже «Норма», тільки «міс Норма». Уявляю собі його обурення, коли він дізнався, що я заради тебе вирішила покинути Америку.

Бентлі. Так... Тепер я триматиму, а ти... зійди зі стільця, я пересуну його сюди. Отак! Вилазь тепер. *(Норма прибиває цвяхи з лівого боку)*. Він перестав навіть листуватись зі мною. Видно, якість його батьківської любові не вища за якість шоколаду у його магазині.

Норма. Ой, вдарила по пальцях!

Бентлі. Почекай хвилину! Том! *(У напіввідчинені двері пролазить каска і дуло автомата. До губ солдата прилипла погасла цигарка)*. У вас там повинен бути більший молоток. *(Голова зникає)*.

Норма. Оскільки я знаю, твій батько міг і хотів звільнити тебе з армії.

Бентлі. Так, лише я цього не хотів.

Норма. Зачарували тебе... *(показує молотком рисунки)* ці фройляйн?

Б е н т л і *(знизує плечима).* Це, Нормо, мої останні натурщиці.

Н о р м а. Твої...

Б е н т л і. Я більше малювати не буду.

Н о р м а. Едвіне! Мати такі здібності...

Б е н т л і. В тому-то й справа, що я їх не маю. Я зрозумів це, нарешті, і відмовився від почесного звання дилетанта. «Все або ніщо», кажучи словами одного з героїв тубільного драматурга Ібсена. Інакше кажучи, я занадто поважаю мистецтво, щоб опошлювати його знайомством з моєю особою. *(Голова знову з'являється в дверях. Том розхитує молоток, потім кидає його просто в руки Бентлі й знову зникає).* Краще вже працювати помічником невизнаного Шерлока Холмса в особі цього буйвола Петерсона. *(Вручає молоток Нормі, та обережно забиває цвяшок).*

Н о р м а. Не забудь, Едвіне, що я покинула в Нью-Блекгерст самотню матір...

Б е н т л і *(цілує Норму в щоку).* Люблю тебе, як і колись любив.

Н о р м а. Тим паче не розумію, чому ти не хочеш повернутися додому.

Б е н т л і. Забагато вимагаєш від мене, маленька. Добровільно втекти від задурливої американської скуки на те, щоб трохи згодом так само добровільно кинутись в її обійми? Ні, краще вже полювати за скальпами в джунглях і преріях післявоєнної Європи! *(Входить майор Петерсон, людина 50 років, середнього росту, з червоним, трохи одутлуватим обличчям і рудавою щіточкою під невеличким, злегка кирпатим носом. Він з тих підстаркуватих людей, що хочуть і вміють боротись проти ожиріння з допомогою гімнастики. Його рухи, енергійні і вуглясті, стають м'якими, котячими, коли в майорі прокидається мисливець).* А ось і головний мисливець! Сер Джералд Петерсон— міс Норма Фансі, моя наречена, кореспондент газети «Старс енд страйпс».

П е т е р с о н. Ага! Знаю. Як ся маєте, міс! Як вам сподобалась наша Європа?

Н о р м а. Я ще не встигла придивитись до неї, сер.

П е т е р с о н. Тільки не дивіться на неї крізь окуляри лейтенанта Бентлі, міс. *(Норма і Бентлі зіскакують з стола і несуть його на своє місце; при цій нагоді нашим очам відкривається барвиста панорама у вигляді різноманітних пляшок, що з'юрбились під ліжком).*

Н о р м а. Чому, сер?

П е т е р с о н *(показує пляшки)*. Бо буде вам двоїтися в очах. *(Знімає куртку, вішає її на стіні, пілотку акуратно складає і ховає до кишені куртки, потім підходить до стола, сідає і виймає з кишені в'язку ключів)*.

Б е н т л і. Не будьте, майоре, занадто скромні. Половину цих пляшок спорожнили саме ви.

П е т е р с о н *(офіціальним тоном)*. Я це роблю виключно в позаслужбовий час, мій дорогий. *(Виймає з шухляди газету, чистить нею стіл, потім знімає з бюста каску і проводить з нею ту саму операцію)*.

Н о р м а *(хоче змінити тему розмови)*. Ви не скажете, джентльмени, де я зможу тут у вас помити руки?

Б е н т л і. Другий коридор наліво, Нормо, однак, вода в цьому зачарованому місті буває тільки після заходу сонця. Доведеться тобі сполоснути їх віскі. *(Піднімає з підлоги пляшку)*. Правда, якщо не помиляюсь, це власність майора, але сподіваюся, що за те він не усуне мене з посади..

П е т е р с о н. Я б вас, мій дорогий, давно вже вигнав, якби не те, що ви нічого не робите. *(Витягає з третьої шухляди пружинний прилад для гімнастики)*. На ваше місце могли б прислати ще гіршого, а так — ви мені принаймні не заважаєте, і ваше неробство дає мені гарантію, що ви не берете хабарів.

Н о р м а *(полоще руки віскі)*. Сер...

Б е н т л і. Майор має цілковиту рацію, Нормо. Боюся лише, що моє благородство знайде мало послідовників. З появою Трумена в Білому будинку процес очиновлення Америки пішов так далеко вперед, що незабаром у нас буде, здається, більше охочих брати хабарі, ніж охочих давати їх. А тоді наша країна опиниться, чого доброго, на порозі національної катастрофи.

П е т е р с о н *(похмуро)*. Ви зловживаєте свободою слова, Бентлі. Ваше щастя, що далі слів ви не йдете!

Б е н т л і. Будьте одверті: і ваше теж, майоре!

Н о р м а *(нервово витирає руки армійським рушником, що його подав їй Бентлі)*. Я не пізнаю тебе, Едвіне! Та й невже ж ви, джентльмени, не могли знайти більше пристойної теми до розмови? *(До Петерсона, який з гімнастичним приладом підійшов до вікна, відчинив його й розпочав гімнастику з присіданням)*. Ага! Чи я не могла б, сер, попросити вас сказати декілька слів для газети?

Петерсон. Інтерв'ю? (*Норма кивнула головою*). Будь ласка. (*Норма витягає з сумки блокнот і в міру того, як Петерсон говорить, вона записує. Петерсон ні на хвилину не перериває при цьому гімнастичних вправ*). Органи американських окупаційних властей робили і роблять усі можливі зусилля для того, щоб ідеали американської демократії і гуманності глибоко вросли в спустошені гітлеризмом душі німецького населення... (*Бентлі відійшов углиб ніші, налив собі віскі й випив. Не випускаючи пляшки з рук, він слухає з увагою слова Петерсона*). Зроблено вже чимало. Всі німецькі демократичні партії, від християнських демократів до — кхе-кхе — комуністів, мають повне і нічим не обмежене право проповідувати свої істини, з умовою, що ці істини не суперечать політиці окупаційних властей. Водночас, спираючись на закон про денацифікацію, ми проводимо послідовну боротьбу з рештками гітлеризму, і недалекий той час, коли перевихована нами Німеччина буде гідна зайняти належне місце в сім'ї великих демократій Заходу... (*Бентлі випиває ще віскі*).

Норма. Пробачте, сер! Ви... ніколи не працювали в газеті?

Петерсон. Все життя лише в поліції. А що?

Норма. А те, що ви говорите якось дуже по-газетному.

Петерсон. Досить прочитати кілька номерів наших газет, щоб знати напам'ять, як та що для них говорити. Що вас цікавить іще, міс?

Норма. Якщо ласка, скажіть мені ще дещо про ді-пі.

Бентлі поставив пляшку на підлогу. Петерсон повернувся грудьми до вікна і дихає на повні груди.

Петерсон. Наші власті оточили самаритянською турботою нещасних переміщенців, переважна більшість яких не хоче повернутися додому, з уваги на політичні умови, що склались на їх батьківщині. Бажаючи забезпечити цим людям спокійне, щасливе майбутнє, наші зверхні органи домоглись того, що перед ді-пі широко відчинені сьогодні ворота країн, де відчувається нестача робочої сили...

Норма. Пробачте, сер, чи ді-пі дійсно не бажають повернутись на батьківщину?

Бентлі (*з іронією*). Тобі ж уже сказали, Нормо...

П е т е р с о н *(енергійним рухом зачиняє вікно)*. А ви сумніваєтесь у цьому, міс Фансі?

Н о р м а. Одверто кажучи, — так.

П е т е р с о н *(повертається на своє місце і ховає гімнастичний прилад до шухляди)*. Не раджу, не раджу, коли хочете, щоб ваші кореспонденції друкувались.

Н о р м а. О! Це звучить, як погроза.

П е т е р с о н. Ні, міс. Тільки як дружня пересторога. *(Виймає папку з паперами)*.

Н о р м а. Дякую вам, та чи ви не вважаєте, сер, що наша переміщенська політика злегка нагадує торгівлю рабами?

Б е н т л і. Ти переоцінюєш компетенцію майора, Нормо.

П е т е р с о н *(подивився спідлоба на Норму)*. І свою власну, міс, також.

Н о р м а. Я поки що не знаю, де починається і де кінчається наша з вами компетенція, з бюрократичної точки зору. Я знаю лише одне: де починається компетенція кожної порядної людини. І тому я цікавлюся і буду цікавитись усім, що може кинути тінь на добре ім'я моєї країни.

Б е н т л і. О, пізнаю мою Норму!

П е т е р с о н *(до Бентлі з убивчим сарказмом)*. А за тиждень-два ви, чого доброго, не впізнаєте її або й вдасте, що не пізнаєте...

Б е н т л і. Я приголомшений, майоре, вашим даром передбачення.

П е т е р с о н. Що ж! Поживемо, побачимо...

Крізь напіввідчинені двері Том рухом голови дає майорові знати, що хтось прийшов.

П е т е р с о н *(дивиться на годинник)*. Він може ввійти.

Голова Тома зникає.

Б е н т л і *(знімає з стіни куртку)*. Дозволите, майоре, і на цей раз не заважати вам? Я хочу провести міс Фансі до готелю.

П е т е р с о н. Тільки хутко повертайтесь! Склалось таке становище, що навіть ви можете стати мені в пригоді.

Б е н т л і *(одягається)*. Я сповнений гордістю, майоре.

Входить Цупович. Він розшаркується перед кожним з присутніх.

Ц у п о в и ч. Добрий день, леді! Добрий день, джентльмени!

Норма *(до Бентлі тихо)*. Я вже його бачила, здається.

Бентлі. Це ватажок команчів, який торгує скальпами своїх одноплемінників. Майор Петерсон — його головний клієнт.

Норма *(натягує рукавички)*. А ти?

Бентлі. Я — Пілат, що вмиває руки... вогнистою водою. Лишаємо вас сам на сам. Бажаю успіху, джентльмени.

Бентлі і Норма виходять. Цупович фамільярним жестом голови запитує, хто така Норма.

Петерсон. Вас це не повинно обходити: вона — американка. Візьміть собі краще стілець! *(Цупович сідає)*. Як ви могли до цього допустити?

Цупович *(розводить руками, від чого капелюх сповзає з його колін, та Цупович завчасно підхоплює його)*. Рука Москви, сер!

Петерсон. Розкажіть це своїй бабусі. Відколи почалася у вас бразільська гарячка, ви наче не той стали. Скільки ж вам платять за голову?

Цупович. Я ніколи не забуваю про свої обов'язки, сер. *(Виймає з кишені футлярчик, загорнутий у цигарковий папір, і кладе його перед Петерсоном. Той виймає з футляра велике перлове намисто)*. Три тисячі двісті п'ятдесят швейцарських франків!

Петерсон. Ви здуріли, Цупович!

Цупович. Остання ціна, сер!

Петерсон. Вони — чеські чи венеціанські? Скажіть одверто!

Цупович. Оригінальні перли, інакше кажучи,— «маргарітес», — родова власність гольштейнських герцогів фон-Аугустенбург. Класична питома вага: два кома шість.

Петерсон. Це ще побачимо, та не забудьте, мій милий, що вони вже пригасли.

Цупович. Ну, що ж! Герцогині також пітніють, сер. Зате це піт аристократичний, історичний, хе-хе!..

Петерсон *(звів брови)*. Киньте ваші кривляння, ви — «теж европеєць»!.. Скажіть краще, як це могло статися, що Макарову вдалося за вашою спиною організувати справжню змову? *(З гнівом)*. Де були ви, де був Кучеров, де був, нарешті, Белін? Ви знаєте, що це нам загрожує міжнародним скандалом? Москва, це вам не Франція і не Англія. Як це не прикро, та з нею навіть

нам доводиться рахуватись. Ми заявили офіціально голові радянської місії, що бажаючих повернутись до Росії у нашому таборі немає. І, запам'ятайте: не повинно і не може бути!

Цупович. О сер! Ви ж знаєте, один у полі не воїн. Кучеров робить високу політику, а Бєлін — в кращому випадку — меч, у жодному разі — не рука. Весь тягар роботи лежить на моїй спині, і як самі бачите... *(Показує перли)*.

Петерсон. Дві тисячі франків, більше не дам.

Цупович. О сер! Ви жорстокі! Три тисячі франків — остання ціна. *(Пауза)*.

Петерсон. Список у кого в руках?

Цупович. За агентурними даними, він...

Петерсон *(вдарив кулаком об стіл)*. Мене тепер не обходять ваші агентурні дані! Я питаю, у чиїй кишені список?

Цупович. За день-два він буде у вашій кишені.

Петерсон. Ви впевнені в цьому?

Цупович. Так само, як і в тому, що це справжнісінькі перли.

Петерсон *(похмуро)*. Дві тисячі двісті... п'ятдесят... Одержуйте гроші.

Цупович. Ви недооцінюєте моє слово, сер! Я сказав...

Петерсон *(перебиває)*. Ви все одно заробите на цих перлах стільки, що зможете дудлити цілий тиждень, на свій уже рахунок.

Цупович. Ви перебільшуєте, сер! Не забудьте, що я лишив дома дружину і двоє діточок, крім того, в мене є також обов'язки перед батьківщиною. Повинен же я заробити сто франків.

Петерсон *(глумливо)*. Що? У вас також є батьківщина? Дивно... Ну, дві тисячі чотириста. Набридли ви мені вже.

Цупович. Не вийде, сер. В Нью-Йорку ви візьмете за цю штучку найменше тисячу доларів.

Петерсон *(оглядає перлину по перлині)*. Що ви думаєте зробити з цим... Макаровим?

Цупович *(з прихованою іронією)*. Чекаємо ваших інструкцій, сер!

Петерсон *(на секунду відірвав очі від перлів)*. Даремно. Я не матиму з цим нічого спільного. Зрозуміли?

Ц у п о в и ч. Давно.

П е т е р с о н. Тільки без дурниць. Дивіться! Я повинен вам сказати, що ваші методи розправи з червоними ді-пі нам не підходять. Ми аж ніяк не зацікавлені в тому, щоб робити з них мучеників. Зокрема з Макарова, якого вони люблять і якому вірять. Тим-то було б добре, якби самому Макарову навіть волосок не впав з голови.

Ц у п о в и ч. О! Це щось нове!

П е т е р с о н. Ви мене зрозуміли?

Ц у п о в и ч *(тре долонею чоло)*. Ще не зовсім. Але я... подумаю. Я — подумаю.

П е т е р с о н. Якщо їм вдасться завезти підписи до Мюнхена, то ми знову будемо змушені робити казна-що, щоб тільки не допустити місії до табору.

Ц у п о в и ч *(твердо)*. Їм це не вдасться, сер!

П е т е р с о н. Отже...

Ц у п о в и ч. Салюс реї публіце супрема лекс [1]. Для України — я на все готов.

П е т е р с о н. Киньте ви до біса вашу географію! Останнє ваше слово?

Ц у п о в и ч. Дві тисячі вісімсот.

П е т е р с о н. Що?! Адже ви знаєте прекрасно, мій милий, що я міг би просто конфіскувати ці перли, а тоді...

Ц у п о в и ч *(наїжачився)*... а тоді це була б ваша остання фінансова операція на нашому прекрасному континенті, сер!

П е т е р с о н. Слухайте, ви! Я вас обов'язково пристрелю коли-небудь. А поки що — накажу скинути зі сходів.

Ц у п о в и ч *(перемагаючи страх)*. Боюся... що і в одному і в другому випадку ви будете каятись, сер, у своїй необачності. *(Встає і простягає руку по перли, однак Петерсон поквапно накриває їх своєю рукою. Пауза)*.

П е т е р с о н. Дві тисячі шістсот!

Ц у п о в и ч *(витирає хусточкою чоло)*. Давайте!..

Петерсон встає і відчиняє сейф. Ще раз поглянув на перли, потім старанно загорнув їх та сховав до каси.

П е т е р с о н *(кидає на стіл гроші)*. Все!

Ц у п о в и ч *(рахує гроші, потім говорить тоном примирення)*. Сподіваюся, сер, ви будете задоволені з мене.

П е т е р с о н. Ідіть.

Ц у п о в и ч. А годиннички... будуть?

Входить Бентлі.

Петерсон *(до Бентлі)*. Ви поїдете на свято до Швейцарії, лейтенанте?

Бентлі *(знімаючи куртку)*. Ні, на цей раз не поїду.

Петерсон *(до Цуповича)*. На цей раз годинничків не буде, Цупович.

Цупович *(розводить руками)*. Шкода, а я розраховував принаймні на сотню штук. Ну що ж, тоді другим разом, шановні джентльмени. Бажаю весело провести свята! Мері крістмас!

Петерсон. Ідіть і пам'ятайте: що б там не трапилось у найближчі дні, я не матиму з цим нічого спільного.

Цупович. О! Я пам'ятатиму, сер! Що б там не трапилось у найближчі дні, ваш мундир лишиться чистим, як сльоза святої Женев'єви. *(Виходить)*.

Бентлі *(закурив цигарку, ліг на ліжко)*. Я до ваших послуг, майоре.

Петерсон. По-перше, я не розумію, чому ви раптом відмовляєтесь провести свято в Швейцарії. Як вам відомо, ціни на годинники в Берліні все ще йдуть угору, адже ж гроші потрібні не тільки мені. *(Показує рукою батареї пляшок)*. Вас бентежить присутність нареченої? Можете поїхати разом з нею: вона буде з цього тільки радіти.

Бентлі. Радіти? З чого? З того, що її Едвін, колишня слава, гордість і надія міста Нью-Блекгерст, перетворився на дрібного спекулянта?

Петерсон. До всіх чортів! Вона ж повинна зрозуміти, що в цьому баварському містечку не торгують акціями металургійних підприємств!

Бентлі. Вона повинна... а коли ж ви, нарешті, зрозумієте, майоре, що крім нас є ще люди іншої моральної породи?

Петерсон. Ага! Ви хочете сказати, що до тієї іншої породи належить міс Фансі? Так?

Бентлі. Так.

Петерсон. Я саме цього й боявся.

Бентлі *(ліниво підводиться і розмовляє вже сидячи)*. Говоріть ясніше.

Петерсон. Присутність міс Фансі в цьому місті небажана. Принаймні у найближчі дні.

Бентлі. Тому, що вона моя наречена?

Петерсон. Ні, тому, що вона журналістка, і до

того ж, як я встиг помітити, журналістка, що не має достатнього життєвого досвіду і...

Б е н т л і. Цікаво. Ну?..

П е т е р с о н. ...і розуміє свою професію занадто спрощено. Звичайно, військова газета не надрукує нічого зайвого. Але є ще червона преса: ця лише того й чекає, щоб зробити нас героями скандалу. До того ж, сама поява вашої нареченої в ролі ангела-охоронця підніме сум'ятню у вже і без того неспокійних головах червоних ді-пі. *(Із зростаючим гнівом)*. Тим-то, їдьте з нею куди завгодно: до Швейцарії, Парижа, Копенгагена. Я можу вам дати десять днів відпустки, позичу гроші на дорогу, до Франкфурта доїдете моїм «Адміралом». Я зроблю все, щоб тільки здихатися зайвих свідків.

Б е н т л і *(спокійно)*. Як вам не соромно, майоре! Так панічно боятися маленької дівчинки...

П е т е р с о н. Киньте! Я добре знаю цю суміш жіночої екзальтації з упертістю підлітка. Коли така надихається червоними доктринами, то починає кар'єру з того, що злигується з першим-ліпшим плечистим негром і...

Б е н т л і *(скочив з ліжка, як ошпарений)*. Моя Норма і негр? Ви або з'їхали з глузду, майоре, або *(схопив Петерсона за груди)* ...забули, що за таку образу розплачуються інколи кров'ю!

П е т е р с о н *(повільним рухом руки відштовхує лейтенанта)*. Ви маєте рацію. Пробачте! Я не хотів образити міс Фансі. *(З іронією)*. До речі, я й не знав, що ви аж так полум'яно любите свою наречену.

Б е н т л і. Авжеж люблю, і любов — остання моя надія. Без неї я б втратив рештки віри в себе і в те, що ми — люди цивілізації — різнимось чимсь від рудих псів з книжки Кіплінга. Та хіба ви здатні це зрозуміти?

П е т е р с о н. О, розумію прекрасно! Любов — у власному інтересі. Міс Фансі має бути для вас чимсь на зразок збуджувального засобу. Боюсь тільки, що ця роль їй незабаром набридне і вона почне шукати людину, яка кохала б її заради неї самої. *(Бентлі намагається щось сказати, однак Петерсон зупинив його рухом руки)*. Хвилиночку! Невеличка дружня порада: не вимагайте від жінки того, чого вона сама у вас шукає. І ще одне: любов, мій милий, ніколи не змінить світогляду.

Б е н т л і *(з сарказмом)*. А він у вас є, майоре Петерсон?

П е т е р с о н *(вип'явши груди, стає за столом)*. Так! Якщо вам завгодно, світогляд офіцера її величності нової Америки, всесильної королеви континентів і морів...

Б е н т л і *(перепинив його)*. А ви, майоре, вірний вартовий цієї королеви? Так?

П е т е р с о н. Так. І саме тому, поки ви носите цей мундир, я маю право вимагати, щоб ви не зловживали моєю слабістю до вас та безвідмовно виконували всі мої накази.

Б е н т л і *(підходить до майора)*. Я пізнаю цей апостольський тон. Значить, ви насправді готуєте тут якесь нове паскудство.

П е т е р с о н. Лейтенанте Бентлі, не забувайте, що ви американець, до того ж американець серед кольорових людей. Мені байдуже, що трапиться завтра з цими, як ви їх самі називаєте, червоношкірими. Але сьогодні вони мої підопічні, і я змушу їх стрибати так, як цього вимагають інтереси Сполучених Штатів. Я не знаю і не знатиму сентиментів там, де йдеться про ці інтереси. Ви, здається, мали вже нагоду переконатись у цьому...

Б е н т л і. О, так! *(Нарозтяг)*. Неодноразово.

П е т е р с о н. Я не знатиму в таких випадках сентиментів і для вашої особи, лейтенанте. Якщо я досі терпів деякі ваші вибрики, то лише тому, що ви не належите до людей, які роблять погоду. *(Зачиняє сейф на ключ)*.

Б е н т л і. Ви маєте рацію, майоре. Я не майстер мокрої роботи.

П е т е р с о н. Мовчати! Струнко! *(Бентлі спроквола випростовується)*. Ви не майстер?.. Авжеж, ви навіть до цього не здатні. А тепер, будьте ласкаві виконати мій наказ. Сподіваюся, я вас переконав, мій лейтенанте...

Б е н т л і. Наполовину. Я не хочу бути свідком ще одного злочину.

П е т е р с о н. Я також у цьому впевнений. Що там ще?

Б е н т л і. А коли, незважаючи на мою просьбу, міс Фансі відмовиться виїхати? Що ж тоді?

Смеркається, за вікном спалахнули ліхтарі.

П е т е р с о н *(швидкими кроками ходить по кімнаті)*. Тоді... міс Фансі гірко спокутує свою необережність. *(Пауза)*. До речі, хай вам не спаде на думку повторити їй зміст нашої розмови. Інакше — суд за розголошення військових таємниць. Зрозуміло?

Бентлі. Зрозуміло.

Петерсон. Ви хочете ще щось сказати?

Бентлі. Так.

Петерсон. Говоріть!

Бентлі. Я вас ненавиджу, майоре!

Петерсон (*із здивуванням підводить голову*). А хіба це має якесь значення в нашій службі? Ви непоправний фантаст, Бентлі! (*Поплескав його по плечу. Дзвінок телефону. Петерсон бере трубку*). Я слухаю. Так... (*Похитав головою*). Повторюю ще раз: що б там не трапилося, я не матиму з цим нічого спільного!..

Завіса

Картина друга

Вечір у трактирі фрау Мільх. Горять лампи. За столом перед повним кухлем пива сидить Норма. Вона нервово постукує пальцями по столу. За стійкою робить рахунки Анна.

Норма (*пробує пиво, але нічого з цього не виходить,— пиво їй не до смаку*). Бррр!

Анна (*не підводячи голови*). Я вас слухаю, міс!

Норма. А я нічого не сказала. (*Пауза*). Ви можете відповісти мені на одне запитання?

Анна. Я до ваших послуг, міс.

Норма. Припустімо, що ви кохаєте когось і той хтось, скажімо, кохає вас. Несподівано виникає між вами суперечка і ви назвете його настирливим недотепою. Чи той «хтось» має право образитись?

Анна (*сміється*). Про це, міс, доведеться вам розпитати чоловіків. А ось і один з них. (*З'являється Боб Фобер*). Стопроцентний, як він сам про себе каже.

Боб (*до Норми*). Добрий вечір, міс!

Норма. Сідайте, сержанте. (*Боб сідає напроти Норми*). Що ви зробили б людині, яка б назвала вас настирливим недотепою?

Боб. Як?!

Норма. Настирливим недотепою!

Боб. Я розтрощив би цій людині щелепи.

Норма. Ох, ви мене налякали. Навіть, коли б вам це дівчина сказала?

Б о б. Дівчина? (*Махнув рукою*). Дівчатам я в таких випадках роблю скидку, міс.

Н о р м а. Скидку? Чому?

Б о б. Як вам сказати... Хе-хе! Коли дівчина бачить, що перед нею справжнісінький недотепа, то вона не тільки не буде лаятись, але й розмовляти не схоче. Ох, міс! Що це ви? Нинішнє німецьке пиво пити збираєтесь? Не раджу. Від нього до кінця свят мучитиме вас згага. Ви можете випити справжнього пива в американському клубі, третій квартал направо. Мій боже, там дуже сьогодні весело! А я, як на лихо, всеньку ніч чергую. Собаче життя!

А н н а. Налити вам віскі, сер?

Б о б. Дякую. Побачать з вулиці мої хлопці й собі схочуть випити. (*Позіхнув*). І чого це вас, леді, у цей облізлий шинок потягло? Серед цього строкатого наброду американцям не місце.

Н о р м а. Саме цей «набрід» мене й цікавить, сержанте. Я — кореспондентка.

Б о б (*глипнув на її нашивки*). А! Вибачайте, прогледів.

Н о р м а. Завтра піду до табору ді-пі. А сьогодні чекатиму тут, може, сюди їх бог мені пошле.

Б о б. Навряд чи пошле. Вони у себе сьогодні святкують. (*До Анни*). Ви не зачиняєте на свят-вечір?

А н н а. Трохи згодом. Коли гості фрау Мільх розійдуться.

Б о б (*до Норми*). Ну, що ж, пишіть, міс, поки їх ще не порозтягали по світу, як цуциків. А-а! Хотів би я цих ледацюг побачити за рік-два, коли вони вже вдосталь нагостюються в бразільських мішанців і в британських шкарадників, що тричі їли б одне й те саме. Ось де дотанцюються халамидники до сьомого поту!

Н о р м а. Ви несправедливі, ви обурливо несправедливі, сержанте! Невже ж ви не можете цього зрозуміти?

Б о б (*подивився на неї спідлоба*). А ви, випадково, не з армії спасіння, леді? Я про це ще сьогодні ранком подумав. Жаль, що вашої армії не видно було в Арденнах! Ото було різдво! З нашої роти чоловік дванадцять у живих лишилося. Це був би урок для вас, леді. До смерті не забули б... (*На вулиці залунала поліцейська автомобільна сирена раз і другий. Боб встає*). Немає на вас кари! Ото бояться, щоб чого доброго без них не куликнув. (*До Анни*). А ти чого витрішки продаєш? Все одно не куплю. Той твій кривий тут ще ввечері не об'являвся?

А н н а. Ні!

Б о б. Не тепер, то в четвер ребра йому поламаю. Так і скажи! (*Підходить до дверей і звертається до Норми*). А ви, леді, будьте обережні! По цьому місту блукають ночами упирі.

Н о р м а. Ох, бачу, бачу...

Б о б. Отож! Мері крістмас, леді. (*Вийшов. Зараз після того загарчав і стих вдалині мотор «вілліса». Норма швидко піднялася і підійшла до Анни*).

Н о р м а. Послухайте мене! Насамперед... Я хочу просити у вас вибачення за цього нахабу-сержанта і за всіх йому подібних. Я недавно приїхала до Європи і, повірте, не пізнала моїх земляків. Може, це війна зробила, не знаю. Я взагалі мало, дуже мало знаю, а ще менше розумію, і в цьому я тільки тепер переконалася. Після того, як побувала сьогодні у вас, після того, як я поговорила ще з деким, я весь час билася з думками: невже ж у душах багатьох наших людей поселився упир націзму? І невже ж нам усім тільки здається, що ми крокуємо вперед, а насправді — давно вже збилися з дороги і повертаємось у морок минулих віків? Такі питання постали переді мною в цей найсумніший свят-вечір у моєму житті, і я — не можу знайти відповіді.

А н н а (*пильно подивилась на Норму*). Цей вечір для нас також не веселий, та якби не втручання однієї американки... (*Всміхнулась*) дуже схожої на вас, леді, він був би ще сумніший. Сержанта Фобера справедливо прозвали «Ведмежою лапою».

Н о р м а. Ох, ви про це... Боюся, що я вам зробила ведмежу послугу. Він, мабуть, з таких, що вміють пам'ятати і — мститись.

А н н а. Є ще гірші за нього, леді.

Н о р м а. Я вас розумію. Як-не-як, він лише сержант. Яке це все огидне! І, головне, навіщо, заради кого і чого все те робиться?!!

А н н а. Ви згадали про упирів: це, мабуть, заради них і робиться. Про упирів розповідала мені ще бабуся. Я думала: це лише казки. Аж у 1941 році я побачила їх уперше. Вони мали на кашкетах мертві голови і всюди несли з собою лише смерть і знищення. Однак я їх боюся, як боялась отих, леді! П'ять років я мучусь на цій каторзі, далеко від моєї Батьківщини. Тепер у моє життя увійшов Андрій. Він наш, він гордий, він севастопольський моряк,

а вони хочуть зробити з нього слухняну мисливську собаку. Ніколи цього не буде!.. *(Пауза).*

Н о р м а *(взяла її за руку).* Клянуся вам іменем моєї матері, чесної американки, що я скажу світові всю правду. І про вас, і про вашого Андрія, і про тисячі, десятки тисяч таких самих нещасних, як ви. Я все скажу моїй країні: скажу і те, що Європа не звільнена від страху, хоч за те, саме за те воювали прості люди... Я не політик, але я знаю, як важко це буде робити. Проте я вірю, що не буду самотня, що знайду друзів і тут, і по той бік океану... *(Входить Бентлі, Норма метнулась до нього).* Едвіне!..

Б е н т л і *(витирає хусточкою чоло).* Фу! Нарешті я знайшов тебе... Машина зіпсувалась, і довелось пішки обійти півміста.

Норма схилила голову і повільними кроками повернулась на своє місце. Анна перейшла з паперами на другий кінець сцени.

Н о р м а. Я співчуваю тобі, Едвіне. Не розумію тільки, навіщо ти так трудився?

Б е н т л і. Майор запрошує тебе на свят-вечір. *(За стіною залунала різдвяна пісня «Тиха ніч, свята ніч...», її співають чоловічі і жіночі голоси. Коротка пауза).* Уже все гаразд, Нормо. Я не наполягатиму більше. *(Зітхнув).* Хочеш — святкуй у цьому паскудному містечку.

Н о р м а. Дякую, ти дуже ласкавий. *(Провела рукою по чолу).* Та чи не краще було б нам відсвяткувати цей вечір удвох? Ми ж так давно не бачились.

Б е н т л і. Я розумію. Тобі майор також встиг набриднути.

Н о р м а. Ох, не те, не те...

Б е н т л і *(уникаючи погляду Норми).* Але сама знаєш: у злочинному світі є також свої правила пристойності. До речі, єдині правила, що їх майор шанує, як святиню. *(Дивиться на годинник).* Отже...

Н о р м а. Стривай хвилиночку. Я хочу задати тобі одне питання: якщо б я, Норма Фансі, дочка учительки з невеличкого американського міста Нью-Блекгерст, розпочала війну з твоїм всесильним майором, ти б підтримав мене?

Б е н т л і. Війну? В ім'я чого?..

Н о р м а. Ти знаєш прекрасно в ім'я чого.

Б е н т л і. Боюся, що ти б програла цю війну вже в першій битві.

Н о р м а. Я не про це тебе питаю, Едвіне! *(Пауза).*

Б е н т л і *(витягується в струнку).* Наказуй, Нормо! Я на все готов.

Н о р м а. Це... не романтична поза?

Б е н т л і. Романтична? Напевне... Поза? Ні в якому разі. Тепер все залежить від тебе, Нормо. Якщо ти зумієш воскресити колишнього Едвіна Бентлі — хвала тобі!

Н о р м а *(явно схвильована підходить до Анни й платить за пиво, потім стискає їй руку).* Повірте слову американки, міс Робчук: ми — ваші друзі і будемо ними до кінця, як були ними під час війни, бо з вами — правда.

А н н а. Я — вірю вам, леді.

Н о р м а. Що б там не було, що б не чекало вас і... нас, ми будемо з вами, друзі. Повторіть ці слова вашому другові. Мері крістмас, міс Робчук.

А н н а. Зичу добра вам, леді. *(Входить Андрій).* А ось і він!

Н о р м а *(підходить до Андрія).* Мері крістмас, містер Макаров. *(Подає йому руку. Бентлі дивиться на годинник).* Ось вам моя рука. На її допомогу ви можете розраховувати завжди і скрізь. Будьте щасливі!

А н д р і й. Будьте щасливі, хороша дівчино!..

Норма і Бентлі виходять.

А н д р і й *(кивнув головою їм услід).* Відважна! Ще не обсмалила крилець.

А н н а. Андрію! Годину тому приходив сюди Дуда, просив переказати, щоб ти не ночував у таборі. Був обшук. Навіть солому з твого сінника витрусили. Військова поліція заарештувала Климюка і Бондаренка. Кажуть, знайшли у них старі радянські газети.

А н д р і й. Ну, що ж! Це значить — нам треба поспішати.

А н н а. Дуда вважає, що вони шукали списка.

А н д р і й. Це факт.

А н н а. Ти повинен подумати про ночівлю, Андрію.

А н д р і й. Я вже подумав. Ночуватиму в знайомого німця-антифашиста. Він працює в американців шофером. Обіцяв підвезти мене до найближчої залізничної станції. Тут сідати на поїзд було б недоречно.

А н н а. Список все ще в тебе?

А н д р і й. Аякже!..

А н н а. Тебе можуть на вулиці перестріти і обшукати.

Краще лиши його до ранку в мене. Я його добре сховаю, а в разі чогось — зумію знищити. На світанку під'їдеш машиною до рогу вулиці, постукаєш тричі в моє вікно, тоді я підійду тихенько до брами і передам тобі папери...

А н д р і й. А ти певна, що тебе залишать сьогодні у спокої?

А н н а. Я сказала тобі вже: вони не знайдуть нічого. На вулиці ти не встигнеш знищити папери.

А н д р і й *(після короткого вагання виймає конверт, кладе його на стіл і прикриває долонею)*. Сховай, швиденько! *(Анна ховає конверт до торбинки)*. А тепер прощавай, мені далеко йти.

А н н а. Йди, милий!.. Про мене не турбуйся. Я зумію постояти і за себе, і — за всіх нас.

А н д р і й. Стережись, Анно, особливо Бєліна. Цей гітлерівський бургомістр і наглядач з заводу Шайблера чомусь мені з голови не виходить.

А н н а *(не спускає захоплених очей з Андрія)*. Тепер і він мені не страшний.

Пауза. Андрій нахилився над стійкою, схопив обіруч голову Анни, міцно поцілував її в губи, стиснув її руку і швидко попростував до дверей, де наткнувся на Бєліна. На цей раз Бєлін з'явився у чорній шкіряній куртці і в такому самому кашкеті. Різдвяна пісня за стіною урвалась.

А н н а. О!...

Б є л і н. Куди ж це ви так поспішаєте, пане Макаров? Там дощ!

А н д р і й. Нічого, не розтану. Вступіться.

Б є л і н *(зійшов йому з дороги)*. Бач, який небоязкий! Забув, що і небоя вовки з'їли.

А н д р і й. Ні, не забув. Але і ви не забудьте, Бєлін: від Анни руки геть! Шукайте щастя на іншій вулиці і там гуляйте собі вволю, поки не прийшов день, коли вас розчавлять, як тифозну вошу...

Виходить. Бєлін осатаніло дивиться хвилину йому вслід, потім повільно наближається до Анни.

Б є л і н. Ти чула, стерво, що сказав мені твій... *(Хоче схопити її за руку. Анна подалася назад, вона інстинктивно притиснула торбинку до грудей)*.

Б є л і н. Ага!.. Ага... розумію. Значить, уже цілком продалася їм.

А н н а. Продаються лише люди вашого гнізда, пане... обер!

Б є л і н. Так... так... Ну, тепер уже шабаш, Анно. Тепер — шабаш!!!

Вдарив долонею в стійку. Анна судорожно притискає торбинку до грудей і, охоплена раптовим страхом, подається назад, у напрямі східців. Відчиняються двері квартири, в них з'являється фрау Мільх. Непевні кроки, якими фрау Мільх спускається по східцях, показують, що вона напідпитку.

Ф р а у М і л ь х (*наспівує «Тиха ніч, свята ніч»*). Добре, що гості пішли собі вже. І без них голова тріщить. Фройляйн Анна! Я бачу на столі кухоль з недопитим пивом. Потрудіться, будь ласка! (*Анна приносить кухоль, виливає пиво і, не випускаючи торбинки з-під ліктя, миє і витирає склянки. Бєлін весь час не відриває від неї очей*). Вип'єте, пане Аркадій?

Б є л і н. Склянку віскі!

Ф р а у М і л ь х. Ой, як багато!.. Я випила півсклянки, і то вдарило в голову. Але для вас це муха, пане Аркадій, я знаю, я добре знаю... (*Наливає*). Пийте на здоров'я! Хай вам щастить!.. (*Бєлін випиває*). О так, я пам'ятаю мого Аркадія! Па-м'я-таю!.. (*Хихикнула. Бєлін намагається також посміхнутись*). Можете йти відпочивати, фройляйн Анна. Я сама позачиняю двері.

А н н а. На добраніч, фрау Мільх.

Бєлін олов'яним поглядом проводжає Анну.

Б є л і н (*про себе, стиснувши кулак*). Шабаш...

Ф р а у М і л ь х (*грозить йому пальцем*). Ой, не гостріть собі зубів, пане Аркадій. Не шукайте собі лиха. В цієї вашої зозульки гострий дзьоб. Чого доброго, на смерть заклювати може...

Б є л і н (*насторожився*). Дурниця!

Ф р а у М і л ь х (*підійшла ближче*). Аркадію, слухай! Хоч ти мене бив, хоч ти мене покинув, коли я стала тобі непотрібна, я — все ще люблю тебе. І тому (*оглянулась*) кажу тобі, стережись, уникай цієї дівчини. Той моряк, чи як його там, подарував їй ось такий кинджал. (*Показує руками*). Я не хочу, щоб мій Аркадій через якусь там першу-ліпшу пішов землю їсти.

Б є л і н. Стривай, — кинджал... з кістяною колодкою?

Ф р а у М і л ь х (*кивнула головою*). Цілком слушно. З кістяною колодкою. Таким кинджалом удариш раз — і капут.

Б є л і н. Раз...

Заслонив правою долонею очі. Фрау Мільх гладить його ліву руку, що лежить на стійці. Бєлін інстинктивно відсуває руку, та, поміркувавши, кладе її на попереднє місце.

Ф р а у М і л ь х. Аркадію! Ох, Аркадію...

Б є л і н. А паперів не давав їй жодних?

Ф р а у М і л ь х. Може, й давав, не знаю, Аркадію. *(Не відриває від Бєліна сп'янілих очей)*. Я бачила тільки кинджал і зараз же подумала: це напевне на мого Аркадія...

Б є л і н. Годі! *(Пауза)*. Ключ... при тобі?

Ф р а у М і л ь х *(сплеснула руками)*. Ох!.. Як же ж ні? Є... Є... *(Схвильована, шукає по кишенях; нарешті, знаходить ключ і тицяє Бєлінові в руки)*. Таки... таки... тебе діждалась...

Б є л і н *(підносить палець до губ.)* Тільки дивись мені...

Ф р а у М і л ь х *(жваво потакнула головою)*. Я розумію. Будь спокійний. Вона нічого не почує. За півгодини вона спатиме на кухні, як забита. Не барись, я чекатиму тебе, тільки зачиню ресторан.

Б є л і н *(втопив зір у двері, за якими недавно зникла Анна)*. Вона... спатиме на кухні. Віскі!.. *(Фрау Мільх поквапливо хапає пляшку. В її тремтячій руці пляшка дрібно дзеленчить, б'ючись об вінця склянки)*. Обережно, не розливай! Досить!

Випиває і швидко виходить на вулицю. Фрау Мільх ладнає зачіску. Наспівуючи «Тиха ніч, свята ніч», вона замикає на ключ усі шухляди, а потім перші двері з вулиці і другі. Якраз у мить, коли вона збиралась повісити на скобу великий замок, за стіною розітнувся розпачливий жіночий крик; за кілька секунд другий, що раптово обірвався. Охоплена жахом, фрау Мільх випустила з рук замок, метнулась у протилежний бік сцени і там приросла до стіни. Повільно відхилились двері, і з-за них потяглась до штепселя чоловіча рука. Світло згасло, по стінах заплигала ясна пляма кишенькового ліхтаря. Коли вона намацала, нарешті, фрау Мільх і освітила її викривлені страхом губи, почувся голосний шепіт:

— Якщо хочеш жити, мовчи!..

Ліхтарик згас. Після невеличкої паузи фрау Мільх при блідому світлі газового вуличного ліхтаря повільними кроками йде до дверей, що ведуть у квартиру. Опинившись уже за дверима, фрау Мільх включає

світло і в цю ж мить з криком вибігає назад. Плутаючи ключі, вона відчиняє двері на вулицю і з порога кричить

Фрау Мільх. Поліція! Поліція!!!

Швидко наближається виття поліцейської сирени.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина перша

Декорації першої картини другої дії. Пляшки зникли, заслонені чепурною різдвяною ялинкою. Ранок. За столом сидить майор Петерсон, біля нього Бентлі. Під дверима стоїть Том.

Петерсон. Введіть убивцю.

Том виходить і за кілька секунд приводить Андрія. В заарештованого перев'язана голова, руки його зчеплені наручниками.

Петерсон. Ви вже протверезились, Макаров?

Андрій. Я не був п'яний!

Петерсон. Ви не так мене зрозуміли. Звичайно, по-п'яному з такою майстерністю не вбивають. Я хотів запитати, чи ви вже напоумились, чи, може, і надалі будете розповідати нам, нібито це не ви вбили переміщенку Анну Робчук?

Андрій *(глибоко схвильований)*. Ні, сер, я не «напоумився», хоч як напоумляли мене ваші поліцейські...

Петерсон. Значить, ви відкидаєте обвинувачення в убивстві Анни Робчук? Так?

Андрій. Не тільки відкидаю, але й — обвинувачую.

Петерсон. Цікаво! Кого? *(Пауза)*.

Андрій. Кров моєї Анни впаде на ваші голови, панове американці.

Бентлі *(схопився з місця)*. Макаров!..

Петерсон. Спокійно, Бентлі! Прошу вас сідати.

Бентлі. Майоре! Не вимагайте від мене, щоб я спокійно сидів, коли ображають щось більше, ніж так звану честь нашого мундира. Або — або!.. Або це наклеп, тоді...

Петерсон. Лейтенанте Бентлі! Я позбавляю вас слова! *(Бентлі сідає)*. *(До Андрія)*. Які у вас підстави говорити таке, Андрію Макаров?

А н д р і й. Моя Анна лише вам і вашим... бєліним могла бути на заваді.

П е т е р с о н. Чому саме нам, Андрію Макаров? *(Пауза)*. Ви мовчите? Я вас розумію. Це був лише ваш незграбний маневр. Жодних підстав говорити такі речі у вас, звичайно, немає та й бути не може.

А н д р і й *(з силою)*. Ні... вони в мене є!

П е т е р с о н *(тихим голосом)*. Які ж, які, Андрію Макаров?..

Андрій пильно дивиться на Петерсона, немов хоче прочитати щось в його очах. Але погляд майора не говорить йому нічого, і Андрій схиляє голову.

П е т е р с о н. Ви, ді-пі, особливо ви, Андрію Макаров, не маєте причин нарікати на нас, американців. Після того, як поліцейські затримали вас на вокзалі, ми повинні були відіслати вас під конвоєм назад, до англійської зони. Лейтенант Бентлі зглянувся на вас, ми дозволили вам лишитися тут, дали вам притулок і можливість чесного заробітку. *(Знизав плечима)*. Що ж, ми не знали тоді, що допомагаємо вбивці!..

А н д р і й *(похмуро)*. То все, що ви хотіли сказати?

П е т е р с о н. Ні, ще не все. *(Виймає з шухляди кинджал та кидає його на стіл)*. Ваш кинджал?

А н д р і й. Мій...

П е т е р с о н. На ньому—кров Анни Робчук! *(Пауза)*.

Андрій повільно підходить до стола, нахиляється, по щоці його покотилась сльоза.

П е т е р с о н *(вдарив кулаком по столу)*. Годі! Кинджал ваш?

Андрій рухом голови підтверджує: «так».

П е т е р с о н. А тепер, може, розповісте нам, в який спосіб цей кинджал потрапив у... серце Анни Робчук?

А н д р і й *(тихо)*. Не знаю.

П е т е р с о н. Ага!

Б е н т л і. Ви дали його, може, комусь?

А н д р і й. Так.

П е т е р с о н. Кому?

А н д р і й. Анні.

П е т е р с о н. Навіщо?

А н д р і й. Для самозахисту.

П е т е р с о н. А потім вона — хочете сказати — вручила кинджал своєму вбивці, так? Лейтенанте Бентлі, пишіть: «Заарештований уперто відкидає обвинувачення в убивстві, однак він не вміє пояснити, в який спосіб його власний кинджал став знаряддям убивства Анни Робчук».

Б е н т л і. Дозвольте, майоре...

П е т е р с о н. Тепер я допитую, Бентлі. *(До Андрія)*. Ви не пам'ятаєте...

Входить Норма.

Н о р м а. Можна?

П е т е р с о н. Будь ласка, міс Фансі. Будете свідком своєї власної поразки. Зараз ви дізнаєтесь, до чого здатні бувають ваші протеже.

Н о р м а. Макаров!!.

П е т е р с о н. Сідайте, міс Фансі.

Норма, здивована і розгублена, сідає біля ялинки і весь час живо реагує на все, що тут бачить і чує.

П е т е р с о н *(до Андрія)*. Котра була година, як ви ввійшли до квартири фрау Мільх?

А н д р і й. Я взагалі туди не заходив.

П е т е р с о н. Ага! Навіщо ж вам здався... *(Виймає з шухляди ключ)* оцей ключ?

А н д р і й. В мене цього ключа ніколи не було.

П е т е р с о н *(зітхнув і поклав на стіл золоту брошку)*. А звідки взялася в кишені вашої куртки золота брошка?

А н д р і й. Поспитайте про це «Ведмежу лапу» або... Бєліна.

П е т е р с о н. Гаразд! *(До Тома)*. Покличте сержанта Фобера. *(Том відчиняє двері і рухом руки кличе свідка. Входить Боб)*.

П е т е р с о н. Сержанте Фобер! Перед лицем всемогутнього бога запитую вас: ви будете говорити правду і тільки правду?

Б о б. Так, сер.

П е т е р с о н. В котрій годині ви прибули на місце злочину?

Б о б. О дванадцятій годині п'ятдесят дві хвилини.

П е т е р с о н. І що ви побачили?

Б о б. Офіціантка трактиру «Під золотим орлом» лежала мертва на своєму ліжку. В її грудях... *(Показує на кинджал)*.

Н о р м а. Анна Робчук... убита?!!

П е т е р с о н *(схиляє із смутком голову)*. Так, міс Фансі. Анна Робчук впала жертвою звірського вбивства.

Н о р м а. І ви гадаєте, що це зробив він, Макаров?!

П е т е р с о н. Спокійно, міс Фансі, спокійно! Я поки що нічого не гадаю. Краще надаймо слово фактам. *(До Боба)*. Що вам іще кинулось у вічі, сержанте?

Б о б. Сліди боротьби.

П е т е р с о н. Які саме?

Б о б. Сорочка на мертвій була в кількох місцях роздерта, ліве око було налите кров'ю, ковдра лежала на підлозі.

П е т е р с о н. Слідів грабунку не виявили?

Б о б. В опочивальні фрау Мільх шухляда комоду була вирвана разом з замком. В ній я не знайшов нічого.

П е т е р с о н. Так. І що ви зробили потім?

Б о б. Повідомив про вбивство комендатуру військової поліції, вас, сер, та дирекцію німецької поліції.

П е т е р с о н. Коли і де ви затримали Макарова?

Б о б. Його затримали мої хлопці, коли я оглядав місце злочину. Він вештався біля трактиру.

А н д р і й. Брехня!

П е т е р с о н. Мовчіть! *(До Боба)*. Що ви знайшли в його кишенях?

Б о б. Документи, вісім фунтів стерлінгів, сорок сім німецьких марок і двадцять пфенігів, пачку американських сигарет, сірники, цю брошку і ключ, який виявився ключем від квартири фрау Мільх.

П е т е р с о н. Ви особисто обшукали його?

Б о б. Так, сер...

А н д р і й. Неправда! Крім вас по моїх кишенях нишпорив іще Белін!

Б е н т л і. Хто? Белін?

П е т е р с о н *(звів брови)*. Це правда, сержанте?

Б о б *(трохи збентежений)*. Ні, сер, я.. знаю правила.

Б е н т л і. Звідки взявся там Белін?

Б о б. Це був... прохожий. Він допоміг нам тримати злочинця, коли той пручався.

А н д р і й. Брешеш! Я і не думав пручатись...

П е т е р с о н. Мовчіть, Макаров!

Б е н т л і *(до Боба)*. А Беліна ви обшукали?

П е т е р с о н *(поквапливо)*. Це питання не до речі, лейтенанте.

Бентлі. Мені здається, сер, що сержант порушив елементарні правила...

Петерсон *(перепинив його)*. Дозвольте мені, лейтенанте, рішати про те, що було правильне в поведінці сержанта, а що ні... *(До Тома)*. Свідок Бєлін тут?

Норма. Це... обурливо!

Петерсон. Не забувайте, міс Фансі, що ви тут лише гість!

Том приводить свідка. Бєлін одягнений так, як був одягнений попереднього дня зранку. Він знімає капелюх і кланяється.

Петерсон *(до Бєліна)*. Яким чином ви опинились на місці злочину?

Бєлін *(одкашлявся)*. Було коло восьмої години вечора, коли я вийшов з ресторану фрау Мільх. Я — людина самотня, мені не було куди піти, і я вирішив пройтись по місту.

Бентлі. В такий дощ пройтись?

Бєлін *(в нього полохливо забігали очі, але підбадьорливий рух голови майора заспокоює його)*. О, так! Саме в дощ я найбільше люблю блукати по вулицях. *(Посміхається)*. Так собі, без мети, заради самого настрою. Коли це раптом чую — хтось кричить «Поліція! Поліція!». Я прибіг і побачив метушню. Якраз у цю хвилину вийшов з трактиру «Під золотим орлом» високоповажний сержант Фобер. Він спитав мене, чи я пізнав затриманого злочинця...

Бентлі. Звідки ви знали, що то злочинець?

Петерсон. Ще раз прошу вас, більше того, — наказую вам, Бентлі, — не заважайте мені!

Бентлі. Прошу зважити, майоре, що Бєлін — особистий ворог Макарова.

Норма. Сержант Фобер також!

Петерсон. Ще одне ваше слово, міс, і я попрошу вас вийти. *(До Бєліна)*. Ви побачили, що затриманий чинив поліцейським опір, не так?

Бєлін. О, так, так!.. Він... хотів вирватись з рук...

Андрій. Неправда!

Петерсон *(до Бєліна)*. І ви допомогли поліцейським знешкодити його, так?

Бєлін. О, так, так, сер! Я допоміг...

Петерсон. Заарештований каже, нібито ви також обшукували його. Це правда?

Бєлін *(подивився на Боба)*. Ні, сер... *(Знову*

подивився на Боба). Ні, я... не обшукував його, сер. Це робив сержант Фобер.

Андрій. Дозвольте, сер, сказати слово!.. *(Пауза)*.

Петерсон. Говоріть.

Андрій. Я бачив, як Бєлін всунув руку в мою кишеню і вручив щось сержантові.

Петерсон. Це правда, Бєлін?

Бєлін *(запопадливо)*. Ні, сер!..

Петерсон. Це правда, сержанте Фобер?

Боб *(похмуро)*. Ні, сер.

Петерсон. Ясно. *(До Андрія)*. У всьому, навіть у брехні, треба знати міру, Макаров. До речі, може, ви нам скажете, що ви робили в критичну хвилину біля трактиру «Під золотим орлом»?

Андрій. Коли я вийшов з ресторану, в ньому лишився тільки Бєлін. Я хотів піти додому, та страх за Анну не давав мені спокою. Я повернувся з півдороги і, коли підійшов до рогу Бішофштрассе, почув крик фрау Мільх...

Петерсон. Досить! Треба було вигадати щось більш оригінальне, Макаров! А чому це ви так боялись за Анну?

Андрій. Бєлін мав на неї зуба: він женихався і — не вийшло. А від таких, як Бєлін, можна всього чекати.

Бєлін. Ви чули, сер? Він мене ще ображає...

Петерсон *(махнув рукою)*. А іншої причини для побоювань у вас не було?

Андрій мовчить.

Петерсон. Ви нічого не сховали у Анни Робчук?

Андрій *(втупив очі в майора)*. Ні.

Петерсон *(не приховуючи гніву)*. Тим гірше для вас!

Бентлі. Я вас не розумію, майоре.

Петерсон. Заспокойтеся! Згодом усе зрозумієте. А втім, це питання можна не вносити до протоколу.

Норма. Я — починаю розуміти...

Петерсон *(усвідомив свій промах, і це тільки посилює його роздратування)*. Я вас попередив, міс Фансі...

Норма *(поквапливо)*. Прошу вибачення, майоре.

Петерсон. Я не вмію кидати слів на вітер, міс. *(До Тома)*. Покличте останнього свідка!

Входить фрау Мільх. Вона боязко озирається навколо. Відповідаючи на питання, вона майже кожного разу дивиться спідлоба на Беліна.

Петерсон. Сідайте, фрау.

Том подає їй стілець.

Фрау Мільх. О, дякую, сер.

Петерсон. Ви пізнаєте заарештованого?

Фрау Мільх (*не приховує здивування*). Заарештованого?... Пане Макаров! Пробі! За віщо це вас?!

Петерсон. За вбивство вашої офіціантки, Анни Робчук, фрау!

Фрау Мільх (*з жахом*). А!..

Бентлі. Ви вважаєте, що хтось інший був її вбивцею?

Фрау Мільх. Я... нічого не знаю, сер. (*Схилила голову*).

Петерсон. Макаров бував часто в вашому трактирі, не так?

Фрау Мільх. Так, сер.

Петерсон. Ви знали про його роман з Анною Робчук?

Фрау Мільх. Так, сер.

Петерсон. Ви Макарова добре знали?

Фрау Мільх. Ні, сер. Я добре знала Анну. Це була чесна дівчина.

Петерсон. Запишіть це, Бентлі. (*До фрау Мільх*). Коли б Анна Робчук побачила, скажімо, що хтось намагається пограбувати вашу квартиру, — вона б дозволила це?

Фрау Мільх. Що ви, сер, Анна? Ніколи!

Петерсон. Пишіть, Бентлі! (*До фрау Мільх*). А якби це намагався зробити Макаров?

Фрау Мільх. Макаров?.. Анна була чесна дівчина, сер!..

Петерсон. Зрозуміло. І за те вона заплатила своїм життям. (*Показує їй брошку*). Ваша брошка?

Фрау Мільх. Моя.

Петерсон. Де ви її тримали?

Фрау Мільх. В горіховому комоді.

Петерсон (*відкинувся на спинку крісла*). Картина ясна!

Бентлі. Ще не зовсім, майоре. (*До фрау Мільх*). Більше жодних коштовностей у вас там не було?

Ф р а у М і л ь х (*розгублено мовчить. Бєлін прилип до неї очима і ледве помітним рухом голови підказує їй відповідь*). Не знаю... Ні, сер, не було.

Б е н т л і. Ви сказали напочатку: «не знаю». Зважте, фрау Мільх, що в ваших руках тепер життя людини!

Фрау Мільх ридма заридала.

П е т е р с о н. Такі методи — неприпустимі, Бентлі! Ви тероризуєте свідків. Заспокойтесь, фрау Мільх! Можете йти, ви нам більше не потрібні. Тільки підпишіть протокол...

Фрау Мільх встає.

Б е н т л і. Майоре, в мене ще кілька питань!

П е т е р с о н. У вас все ще є сумніви, лейтенанте?..

Б е н т л і. Думаю, що вони будуть не тільки у мене...

П е т е р с о н (*насупив брови*). Питайте, але коротко і по-діловому! В нас немає часу.

Б е н т л і (*до фрау Мільх*). В Анни Робчук був свій ключ від вашої кімнати?

Ф р а у М і л ь х. Ні, сер. Коли треба було, я їй давала свій.

Б е н т л і. А вчора ви давали їй ключ?

Ф р а у М і л ь х (*із зростаючим хвилюванням*). Ні, сер...

Б е н т л і. У вас їх було два, чи тільки один?

Ф р а у М і л ь х. Два, сер.

Б е н т л і. Ви можете їх показати нам?

Ф р а у М і л ь х (*тремтячими руками шукає і знаходить у торбинці лише один ключ*). Тут лише один. Другий я, мабуть, десь загубила.

Б е н т л і. Загубили?! Коли ж? Сьогодні? Вчора?

П е т е р с о н. А може, ви дали його вчора Анні Робчук і забули про це? Ану, подумайте?..

Ф р а у М і л ь х. Це... дуже можливе, сер. Дійсно...

Б е н т л і. А може... може, цей ключ, замість потрапити до рук Анни Робчук, потрапив якимсь чином до рук Бєліна?

Ф р а у М і л ь х (*охоплена жахом*). Що... що ви, сер!..

Б є л і н (*до Петерсона*). Пане майор, це ж знущання над жінкою... і... і...

Б е н т л і. Скажіть краще, Бєлін, чи ви бували вже коли-небудь у квартирі фрау Мільх?

А н д р і й. Він колись жив з фрау Мільх.

Ф р а у М і л ь х. О боже!..

Б е н т л і *(до Андрія)*. А ви були коли-небудь у фрау Мільх на квартирі?

А н д р і й. Ні, сер. Не був ні разу.

Б е н т л і. Фрау Мільх, це правда?

Ф р а у М і л ь х. Так, я не бачила його ні разу в своїй квартирі.

П е т е р с о н. Однак він міг бувати, коли вас не було дома, так?

Ф р а у М і л ь х. Так, сер.

Б е н т л і *(до Боба)*. У квартирі фрау Мільх тільки одна шухляда була відімкнена?

Б о б. Так, сер. Інші були замкнені на ключ. Я старанно оглянув усі кімнати.

Б е н т л і. Значить, грабіжник добре знав, де що лежить?

Б о б. Очевидно, сер.

Б е н т л і. Чому ви одразу ж наділи на Макарова наручники та водночас нітрохи не зацікавились Бєліним? Чому?

Б о б. Мені здавалося, що це міг зробити лише Макаров. А втім, злочинець не ліз би сам на рожен.

Б е н т л і. Вам здавалося? Гаразд! А Макаров, по-вашому, не ліз на рожен? Ви що — спіймали його на гарячому?

П е т е р с о н. Лейтенанте, ви не адвокат!

Б е н т л і. Прошу вибачення, майоре, але я сподіваюся, що за хвилину-дві буду... прокурором. *(До Боба)*. Ви кажете: вам «здавалося». Чи не тому, часом, вам здавалося, що ви тільки вчора заїлись з Макаровим у цьому ж трактирі «Під золотим орлом»? Ви пам'ятаєте, що ви сказали на адресу Макарова, виходячи з трактиру?

Б о б *(збентежений)*. Ні, сер, не пам'ятаю.

Б е н т л і. Сержанте Фобер! Ви обіцяли перед лицем бога говорити правду, і тільки правду. Я вас питаю: ключ і брошку ви самі знайшли, чи вам підкинув їх хтось інший, хтось, хто наважився звести й Макарова зі світу?

Б є л і н *(замахав з обуренням руками)*. Пане майор!..

П е т е р с о н. Я відхиляю це питання, Бентлі! Сержант відповів на нього вже раніше.

Бентлі *(до фрау Мільх)*. Фрау Мільх, ви перший раз у житті бачите цей кинджал?

Фрау Мільх. Ні, я бачила його вчора в Анни...

Бентлі *(схопився з місця)*. Що?!.

Норма *(вибігає на середину сцени і, показуючи пальцем на Беліна, кричить)*. Ось він! Ось він — убивця! Убивця!!. Ось він!

Петерсон *(скочив, як ужалений)*. Міс Фансі! Прошу вас вийти!

Норма. Гаразд, я піду, майоре, але я ще вернусь! Я ще вернусь, бо хоч я і зневірилась у вас, майоре, проте, я ще не втратила віри в людину, віри в справедливість. І вона, справедливість — буде зі мною!..

Петерсон. У нас є лише одна справедливість, міс, і вона зветься: Сполучені Штати Америки! Том! Одведіть убивцю! *(Показує рукою на Андрія. Том кладе руку на плече заарештованого)*.

Завіса

Картина друга

В трактирі «Під золотим орлом». Ранок, на вулиці падає сніг. За стіною фрау Мільх наливає Бобові віскі.

Боб. Наливайте по вінця! В нашому барі хлопці висмоктали за свята все, до останньої краплі.

Фрау Мільх. Тільки благаю вас, сер, не кажіть нікому! Якщо власті дізнаються, що я торгую американським віскі, — пропала тоді моя голівонька.

Боб. Не бійтеся, не скажу. Що ж я, по-вашому, донощик, шептун, підглядач?.. Ніколи я ним не буду і... не був. *(Випив до половини)*. Я люблю правду і — тільки правду. *(Випив до дна)*.

Фрау Мільх. Я не сумніваюсь у цьому, сер.

Боб. Дуже приємно! Дуже приємно! Та це ви тільки так в очі мені кажете, а позаочі... *(Махнув рукою)*... Іродом усі мене називаєте, Юдою з Каріота...

Фрау Мільх. Що ви, що ви, сер?

Боб *(б'є кулаком по стійці)*. Так, так, так, так! Я знаю, я... все знаю, але я — мовчу. *(Пауза)*. Як ви думаєте, цю... гарненьку українку дійсно вбив... Макаров?

Ф р а у М і л ь х *(схвильовано)*. О сер! Не нагадуйте мені тієї жахливої події! Я нічого... нічого не знаю.

Б о б. Не знаєте? Це, мабуть, така сама правда, як і те, що воша кашляє. А втім, майор Петерсон повинен знати, що там та як було. На те він і майор. Це він за все відповідає. Налийте, фрау, ще!.. *(Фрау Мільх наливає)*. А де це Макарову ногу перебили? Також не знаєте?

Ф р а у М і л ь х. Небіжка Анна розповідала мені, що під Севастополем; там були жахливі бої. Мій покійний чоловік... *(Підняла до очей хусточку)* також наложив головою в Росії.

Б о б. Хто? Ваш чоловік? Туди йому й дорога.

Ф р а у М і л ь х. Ох, які ви жорстокі, які ви жорстокі, сер!

Б о б. «Жорстокий», «жорстокий»! А цікаво, хто його — може, Макаров — запрошував туди в гості? *(Тре долонею чоло)*. Стривайте, стривайте! Під Севастополем!

Входить Цупович. Він сьогодні в дуже доброму настрої.

Ц у п о в и ч. Гуд морнін, сер! Гутен морген, фрау Мільх!

Боб не відповідає на привітання Цуповича. Він з увагою стежить за кожним рухом нового гостя.

Ц у п о в и ч. О! У вашому ресторанчику, фрау, пусто-пусто, зате... *(сміється)* в кишені густо, що?

Ф р а у М і л ь х. Ой, зовсім погано, мій пане! Від того нещасного випадку ваші майже зовсім перестали навідуватись.

Ц у п о в и ч. Хе-хе! Психологія юрби, фрау. Масовий психоз! Що ж, це добре! Значить, наука в ліс не пішла. Зрештою, тепер немає у них часу: якраз проходять черговий курс перевиховання. До речі, я раджу вам, фрау, подумати завчасно про місцевого клієнта. Ще півроку, ще рік, і по ді-пі тут слід прохолоне. Порозтикаємо їх по всіх закутках світу, і тоді вони будуть значитись лише у наших списках або — в списках умерлих!.. Як Анна Робчук, наприклад.

Ф р а у М і л ь х. Пане Цупович! Не нагадуйте, бога ради!..

Ц у п о в и ч. Я вас розумію: невеличка душевна травма, з незвички. Нічого, мине і це! *(Пауза)*. Скажіть, у вашій квартирі після вбивства був, здається, пильний обшук?

Ф р а у М і л ь х. О, так, особливо в кухні, де жила покійна.

Ц у п о в и ч. Гм, цікаво, і нічого не знайшли? А про долю Макарова ніхто з ді-пі за цей час не питав?

Ф р а у М і л ь х. Ні, пане Цупович, ні. Ніхто не питав.

Ц у п о в и ч. Гм, неймовірно. А ви не забули, часом?

Ф р а у М і л ь х *(роздратована)*. Ні, пане, не забула. Не було що забувати.

Ц у п о в и ч. Одне ви напевне забули, фрау Мільх, що перед богом і нами не можна нічого приховувати. Інакше з вами може трапитись лихо.

Ф р а у М і л ь х *(плаче)*. Боже, боже! За віщо така кара!

Ц у п о в и ч. Наша демократія, переможна демократія Заходу, має також свої закони: суворі, невблаганні закони... До речі, скажіть, чи це правда, що ви тільки після приходу союзників замінили на вивісці чорного пруського орла — золотим американським?..

Б о б *(до фрау Мільх)*. Що цей горілчаний брат Беліна лепече?

Ф р а у М і л ь х *(все ще плаче)*. Хоче знати, чи хтось не питав у мене про Макарова. Я кажу, що ні, а цей пан...

Б о б *(до Цуповича)*. Гаразд! Ось я, наприклад, також хотів би знати, що буде з Макаровим?

Ц у п о в и ч. Хе-хе! Ви — інша стаття!

Б о б. Чому інша?

Ц у п о в и ч. Ну, ви знаєте! Сам характер вашої служби... *(Вдає, що штовхає Боба кулаком у живіт)*.

Б о б *(насилу стримує себе)*. Який характер? Шептуна? Донощика? Так?

Ц у п о в и ч. Що ви, що ви, пане сержант?..

Б о б. А все ж таки, що, по-вашому, буде з Макаровим?

Ц у п о в и ч. З Макаровим? Післязавтра відбудеться маленька формальність — військовий суд, а там... *(Цмокнув і повів пальцем навколо шиї)*.

Б о б. І вам від цього легше стане, га?

Ц у п о в и ч. Мені? А вам — ні? Вам також, високоповажний сержанте...

Б о б *(повів верхом долоні по чолу)*. Мені?..

Ц у п о в и ч *(тихо)*. Ми з вами одна рука, дорогий

сержанте. Або, як пишеться на гербі Америки: «Ін плюрібус унум»!

Б о б. Що?! Я... ми з тобою одна рука? Будь же ти проклятий, шельмин вилупку!

Ц у п о в и ч. Сержанте! Ви не знаєте, мабуть, що маєте справу з офіцером, та що я...

Б о б. Ану, марш звідси, гнидо!

Ц у п о в и ч. Сержанте, я поскаржусь майорові...

Цупович не встиг скінчити фрази, бо Боб схопив його рукою за комір і, підштовхнувши коліном, турнув на вулицю.

Ц у п о в и ч *(зникає за дверима)*. Я поскаржусь...

Боб повертається на своє місце, мовчки виймає з кишені люльку і тютюн.

Ф р а у М і л ь х. Боже, що ви зробили, сер! Він тепер на мені буде мститись...

Б о б *(набиває люльку)*. Хай тільки спробує! Не з такими я давав собі раду. О-фі-цер! Від таких офіцерів я ще й сьогодні кулю в грудях ношу. Він, що, у Гітлера служив?

Ф р а у М і л ь х. Кажуть, у дивізії СС, сер.

Б о б. Тьху! *(Плюнув)*. От до чого довоювались. З такою скверною злигуємось. Біс його батька знає, що робиться з нашою Америкою.

Дзвінок телефону. Боб закурює люльку.

Ф р а у М і л ь х. Галльо!.. Ні, не було її, сер... Добре, скажу!.. *(Входить Норма)*. Галльо, містер лейтенант! Якраз леді ввійшла! Вже поклав трубку... *(До Норми)*. Дзвонив лейтенант, леді! Просив почекати. За півгодини прийде.

Н о р м а. Дякую вам. *(Сідає за столик, спиною до Боба)*. Що у вас можна випити?

Ф р а у М і л ь х. Є лише пиво.

Б о б. Наливайте, наливайте віскі! Крім мене цього ніхто не побачить.

Фрау Мільх наливає склянки і приносить Нормі.

Н о р м а. Дякую.

Пауза. Боб, бажаючи, мабуть, підбадьорити себе, одним ковтком висушує склянку, потім підходить до столика Норми.

Б о б. Добрий день, леді! *(Норма не відповідає)*. Я вам сказав: «Добрий день», леді.

Н о р м а. Мені зовсім не цікаво, що ви сказали. *(Пауза)*.

Б о б. Я з вами, як з людиною, а ви... Ех!

Н о р м а. Чого ви хочете?

Б о б. Спитати хочу. Цей... як його... Севастополь — далеко від Сталінграда?

Н о р м а. Ні, недалеко. В серці кожного справжнього джентльмена вони — поряд.

Б о б. Ага! По-вашому, виходить, я не джентльмен. Ви помиляєтесь, леді! Я й досі ще ношу на півтора дюйма від серця німецьку кулю. *(Пауза)*. І ось уже другий день вона мене нестерпно пече.

Н о р м а. Сподіваюсь, вона вас ще не так запече, якщо ви не втратили решток сумління.

Б о б. Я вас не розумію, леді...

Н о р м а. Ви мене прекрасно розумієте, сержанте.

Б о б *(з напускною іронією)*. Хай буде по-вашому! Та що я повинен зробити, щоб стати, нарешті, оцим... справжнім джентльменом?

Н о р м а. Вам краще знати.

Б о б. Ага! І то все, що ви хотіли мені сказати?

Н о р м а. Ні, не все. Ще невеличка просьба: не темнійте мені в очах!

Б о б *(спалахнув)*. Ах, ось воно що? Ну, гаразд! Я не мозолитиму вам більше очей, прекрасна леді! *(Розплачується з фрау Мільх)*. Але будьте певні, ви ще взнаєте, хто такий сержант Фобер, чи джентльмен він чи ні, і чи варто з ним побалакати. А про Сталінград я і без вас знаю!.. *(Швидко виходить. Норма схопилась було, щоб побігти за ним, та біля дверей зупинилась)*.

Ф р а у М і л ь х. Сьогодні перший раз заплатив. Не пізнаю сержанта.

Н о р м а *(підходить до стійки)*. У вас нема, випадково, порошку від головного болю? До самого ранку не могла очей заплющити.

Ф р а у М і л ь х. Є, леді. Зараз. *(Висипає порошок до склянки. Норма притьмом випиває)*.

Н о р м а. Дорога фрау Мільх! Ми з вами повинні будь-що врятувати Макарова.

Ф р а у М і л ь х. Макарова?.. *(Пауза)*. А що я зможу для нього зробити, леді?

Н о р м а. Багато, дуже багато, фрау Мільх.

Ф р а у М і л ь х. Мені самій його жаль. Але ж ви знаєте... Майор Петерсон...

Н о р м а. Я знаю одне тільки: що Макаров не винна людина та що йому загрожує шибениця.

Ф р а у М і л ь х *(розгублено)*. Ох, боже мій...

Н о р м а. Доля Макарова в ваших руках, фрау Мільх.

Ф р а у М і л ь х. Леді! Невже ж ви думаєте, що...

Н о р м а. Я думаю, я хочу думати, що майор Петерсон лише помиляється. Інакше мені було б соромно за мою країну. До речі, ви чули, кого я назвала вбивцею? *(Фрау Мільх закрила обличчя долонями)*. Я чекаю вашого слова, фрау.

Ф р а у М і л ь х. Я все, що могла, сказала.

Н о р м а. Однак, ви не все сказали, що повинні були сказати.

Ф р а у М і л ь х. Я... я не знаю, що ви маєте на думці, леді.

Н о р м а. Ключ.

Ф р а у М і л ь х. Я ж сказала...

Н о р м а. Ні, ви не сказали, як він потрапив до рук... Бєліна.

Ф р а у М і л ь х *(озирається із страхом)*. Бога ради! Хто вам сказав, хто вам міг сказати!..

Н о р м а. Він зловжив вашим довір'ям і вашою... любов'ю, так? *(Фрау Мільх мовчить)*. Він поглумився з вас; поглумився так, як це можуть зробити лише люди його породи. За вашу любов він віддячив вам тим, що зробив вас спільницею свого злочину.

Ф р а у М і л ь х. Леді! Клянусь вам Христовими ранами, що на моїх руках немає ні краплі Анниної крові!..

Н о р м а. Неправда! Якщо цієї крові й нема на ваших руках, то вона на вашій совісті, фрау Мільх. Не сьогодні — завтра вам доведеться за це відповісти! *(Фрау Мільх заридала)*. Ви дали Бєліну ключ від своєї квартири, так?

Ф р а у М і л ь х. Я не знала, що він уб'є її, леді...

Н о р м а. Ви знали, хто вбивця Анни Робчук! Ви знали і мовчали.

Ф р а у М і л ь х. Я... хотіла жити, леді!

Н о р м а. Анна Робчук також хотіла жити. А втім, киньмо це! У вас там у шухляді, крім брошки, що-небудь було? *(Фрау Мільх рухом голови потакнула)*. Що саме?

Ф р а у М і л ь х. Платинові ковта та мого покійного чоловіка золотий годинник «Шафгаузен» з ланцюжком.

Н о р м а *(записує)*. Бєлін хотів при цьому поживитись. Більше нічого не кинулось вам у вічі?

Ф р а у М і л ь х. Пожалійте мене, леді!.. *(Знов плаче)*.

Н о р м а. Я вам не ворог, фрау Мільх, і якщо ви заслужите на це, я зумію бути вашим другом та захисницею. Я вірю в справедливість, фрау Мільх, і вона мусить перемогти, чого б це мені не коштувало. Я слухаю вас, фрау Мільх.

Ф р а у М і л ь х. Сьогодні ранком, замітаючи в вітальні, я знайшла під килимом... почекайте, леді, я зараз... я зараз принесу. *(Іде до квартири, за хвилину виходить з великим конвертом у руках)*. Я не знаю, звідки це взялося в мене та ще на підлозі під килимом. Я хотіла було вже спалити це, бо подумала, що то покійна Анна сховала...

Н о р м а. Дозвольте! *(Бере з рук фрау Мільх конверт, виймає папери)*. Це російською мовою. Щось наче список... Ох, стривайте!... *(Притулила долоню до чола)*.

Ф р а у М і л ь х. Щось важливе, леді?

Н о р м а. О так! По-моєму, дуже важливе. Хто знає, чи не за ці папери Анна Робчук наклала головою.

Входить Бентлі. Він обтрушує в дверях сніг з пілотки.

Б е н т л і. Нарешті, можна буде провітритись на лижах. Сніжок — скажу тобі, Нормо, краса! Непогано було б майнути на день-два до Гарміш-Партенкірхен.

Н о р м а *(не міняючи пози)*. Ні, Едвіне, ми не поїдемо до Гарміш-Партенкірхен...

Б е н т л і. Ох, розумію. Пробач, Нормо. Щось нове?

Норма мовчки простує до найдальшого стола. Бентлі сідає біля неї. Розмовляють тихцем.

Н о р м а *(кладе перед ним конверт)*. Подивись! Фрау Мільх знайшла це в своїй вітальні.

Б е н т л і *(переглянувши папери)*. Якраз те, чого так гаряче шукав майор.

Н о р м а. ...І чого не знайшов, хоч його агентами було вжито всіх заходів, до вбивства Анни Робчук включно. Так?

Б е н т л і. Я думаю, що ти недалека від істини.

Н о р м а. Фрау тільки-но призналась мені, що то вона вручила ключ від квартири своєму невірному залицяльникові. Ба, ще більше ...*(говорить голосніше, повернувшись лицем до фрау Мільх)* фрау Мільх сказала мені, що Бєлін не вдобрів самим ключем. У шухляді її комоду,

крім брошки, був іще золотий годинник, були й платинові ковта. Все те зникло без сліду.

Фрау Мільх (*плаче*). Такий мерзотник! Такий мерзотник! О, христе боже!..

Норма (*до Бентлі тихо*). Ти повинен негайно вчинити обшук у Беліна. (*Пауза*).

Бентлі. З цього нічого не вийде, моя дорога.

Норма. Чому?

Бентлі. По-перше, тому, що Белін встиг уже, мабуть, ці речі продати, а по-друге... Петерсон офіціально заборонив мені займатись справою Макарова. (*Відсуває конверт*).

Норма. І ти прийняв це до відома?

Бентлі. Я лише офіцер, Нормо.

Норма. А я досі гадала, що ти не тільки офіцер. (*Сховала конверт і папери до польової сумки*).

Бентлі. І ти мала рацію. Але що ж ми зробимо, дорога, коли проти нас виступила грізна бюрократична машина, яка нещадно розчавить кожного, хто наважиться стати на її шляху. Ця машина тільки в одному випадку виходить з ладу, коли вона наштовхується на Росію. Тепер тобі зрозуміле роздратування Петерсона?

Норма. Зрозуміле.

Бентлі. Ти знаєш, що діється сьогодні в таборі ді-пі? Досить було невинної демонстрації на захист Макарова, щоб власті заборонили цим людям протягом тижня покидати бараки. Можеш піти подивитись. Видовище, гідне богів: вся військова міць Сполучених Штатів звалилась на голови двох тисяч беззбройних білих рабів. Надпотужні танки патрулюють на вулицях міста, а навколо табору сновигають бронемашини. Найдивогляднішe в цій комедії те, що вона в кожну мить може перетворитись на трагедію. Наші миловари вміють стріляти у беззбройних, і в груди, і в спину — залежно від об'єкта.

Норма. Нащо ти мені все те говориш?

Бентлі. Подумай, Нормо, чи варто через однуоднісіньку людину йти так навмання, так на одчай, в той час, як, може, завтра вже твоя допомога буде потрібна десяткам тисяч? Ми, Нормо, входимо в смугу мороку, може, лячнішого ще мороку, ніж той, що вкривав Європу протягом останніх років.

Норма (*зі сльозами в голосі*). Ні, ні! Ніколи в це не повірю!.. Я ніколи не повірю, щоб петерсони могли

будь-коли диктувати світові його історію. Я не була на війні, я навіть не знаю, як вибухають бомби, але я бачила сльози матерів, я бачила величезне кладовище наших полеглих у Люксембурзі, я оглядала концтабір у Дахау, і я не можу, не можу повірити, що все те не лишило слідів у людських умах і серцях...

Б е н т л і. Нормо, сердешна моя! І ти хочеш стукати в серце Петерсона?

Н о р м а. Так! Може, достукаюсь і до серця твого Петерсона! Якщо це не вдасться мені, то стукатиму до інших сердець, адже людство, пробі, не складається з самих петерсонів! Ти вважаєш, що не варто лізти на рожен через одну-однісіньку людину. Варто! Макаров — не тільки севастопольський солдат, він — символ, і якби я сьогодні махнула рукою на його долю, моє сумління сказало б мені: ти махнула рукою на долю всього людства. Якщо ми дозволимо цим твоїм скальполовам замордувати Макарова, так, як дозволили їм кілька днів тому звести зо світу Анну Робчук, то завтра вони витягнуть лапи по скальпи наших братів і сестер. Невже ж ти цього не розумієш, Едвіне? Невже ти — в кращому випадку — тільки Гамлет?

Б е н т л і *(спохмурнів)*. Гамлет? Той був принцем і мав більшу змогу впливати на хід подій, ніж я. А втім, це сьогодні єдина роль, яка дає людині в руки шанси, що вона буде свідком не тільки початку кінця, але й чого доброго, — самого кінця.

Н о р м а. Свідком!.. І то все, чого я можу чекати від тебе, так?

Б е н т л і *(розвів руками)*. Для ролі Дон-Кіхота я не створений. Зрештою, я б, може, і погодився на цю роль, якби мав справу з баранами Сервантеса. *(Чути торохтіння танка, що наближається)*. Чуєш? Чуєш, яким імпозантним кроком ідуть барани президента Трумена?

Н о р м а *(встала)*. Чую і — приймаю виклик. Піду, Едвіне, сама до Петерсона. *(Кидає гроші на стіл)*. Я вже знайшла свій шлях, і я глибоко вірю, що навіть без тебе, Едвіне, я не буду на ньому самотня.

Виходить. Земля двигтить під тягарем танка, що якраз перекочується повз трактир «Під золотим орлом».

Б е н т л і. Почекай, Нормо!

Іде до дверей, піднімає комір куртки та в останню мить передумав. Помітив невипите Нормою віскі; лінивим кроком підходить до стола і піднімає склянку. Чути, як наближається другий танк.

Бентлі. Фрау Мільх!.. (*Пауза. Бентлі повертається обличчям до глядачів*). Я п'ю за дитяче, нерозсудливе, але велике серце малої Норми Фансі...

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Картина перша

Приміщення контррозвідки. Радіо передає пісню «Тиха ніч, свята ніч» англійською мовою. Майор Петерсон сидить біля натопленої грубки й читає біблію. На його носі окуляри. За вікном — покрівлі в свіжому, глибокому снігу. Читаючи, майор повільно ворушить губами. Дзвінок телефону. Петерсон підводиться, поклав біблію на стіл.

Петерсон. Ага, редакція? Мері крістмас. Так, слідство доручено мені. Справа державного значення... Ага... От, проклята!.. Не вірю в її кар'єру. Що? Ключ?.. О чорт!.. Ага... Годинник і платинові ковта, ага... Що я думаю? Я думаю, що це містифікація, продукт уяви екстравагантної, екзальтованої дівчини... Про всяк випадок, я не раджу друкувати. Невже ж не було у вас нікого іншого під рукою? Цілком слушно, це не моя справа, зате вона — загальнодержавного значення. Престиж наших властей на цьому континенті... Я дуже радий, що ви мене розумієте з півслова... Я, з свого боку, зроблю також усе можливе. (*Поклав трубку, схвильований, ходить по кабінету, потім дзвонить*). Тюрма? (*Відчиняються двері, входить сержант Боб Фобер. Петерсон не помічає його*). Лейтенант О'Кенні? Привезіть до мене негайно Макарова!

Побачивши Боба, Петерсон зняв окуляри і повільним кроком повернувся на своє місце під грубкою. Пауза.

Петерсон. Виключіть радіо! (*Пісня змовкла*). Так! Що скажете, сержанте?

Боб. Я... щодо Макарова.

Петерсон. Дуже приємно.

Боб (*зітхає*). По правді кажучи, мені не дуже приємно, сер...

Петерсон (*бухикнув*). Цікаво. Ну, ну...

Б о б. Воно не зовсім так було, як я сказав. Насправді було трохи інакше. (*Бухикнув*).

П е т е р с о н. Що?! Ви, сержант військової поліції, насмілились говорити мені неправду? Мені?! Ви знаєте, чим це пахне? (*Пауза*).

Б о б. Я думаю, сер, що Макаров тут ні при чому та що його — доведеться випустити.

П е т е р с о н. Ви-пус-тити!

Б о б. Сер! Я думаю, що не Макаров, а хтось інший повинен піти гризти землю. Брошку і ключ тицьнув мені в руки... Бєлін.

П е т е р с о н. Скажіть, ви не п'яні?

Б о б. Ні, сер, мені треба порядно нахлющитись, щоб я точив курзю-верзю. Я не п'яний, сер.

П е т е р с о н. Тим гірше для вас, сержанте! Значить, ви заявляєте, що на слідстві говорили неправду. Інакше кажучи, брехали. Так?! (*Встає*).

Б о б. Так, сер. Інакше кажучи, я — брехав.

П е т е р с о н. Чому? (*Пауза*).

Б о б. Цей росіянин заліз був мені в печінки.

П е т е р с о н. А тепер?

Б о б (*схилив голову*). Тепер... тепер мене мучить сумління.

П е т е р с о н. Що таке? Сумління? Ви скільки років служите в поліції?

Б о б. Півтора. Мене відрядили зараз же після виходу з шпиталю.

П е т е р с о н. Зрозуміло. А це ваше сумління не ходить випадково в спідниці і не називається міс Норма Фансі?

Б о б. Ні, сер. Моє сумління тут (*вдарив себе в груди*), поряд з націстською кулею.

П е т е р с о н. В такому разі я вам раджу мерщій оперувати його, разом з цією кулею. А поки що — ви п'яні, сержанте, і в цьому ваше щастя. Інакше я віддав би вас під суд. Можете йти!

Б о б. Я клянусь богом, сер...

П е т е р с о н. Клянетесь? Тоді ви також нібито клялись. Хто ж після цього йме вам віри? До речі, ви в цю хвилину на службі?

Б о б. Ні, сер. Я чергував учора.

П е т е р с о н. Жаль. Я б вас одразу відправив на гауптвахту. Йдіть, виспіться, сержанте!

Б о б. Сер, з вами говорить американський солдат!

До чортової матері, я не на те воював за демократію, щоб тепер перший-ліпший тиловий щур плював мені в пельку!

Петерсон. О-о! Ось до чого ми дожили з вами, сержанте Боб Фобер! Бактерії починають діяти. Ваша зброя, сержанте? *(Боб швидко відстібає револьвер і через усю кімнату кидає його на стіл)*.

Петерсон. Том! *(Входить Том)*. Ви заарештовані, сержанте! *(До Тома)*. Хай черговий відведе його на гауптвахту. *(До Боба)*. Там будете мати час трохи глибше подумати про те, що таке наша демократія...

Боб. Боюся, що тоді я прокляну її разом з вами.

Петерсон. Мовчать! Струнко! Наліво кругом! Кроком — руш!

Боб стоїть секунду спиною до Петерсона, потім швидким кроком виходить. Том іде за ним. Петерсон явно схвильований. Він хоче кудись дзвонити, але тут же кладе трубку. Подумавши, він підходить до дверей і широко одчиняє їх.

Петерсон. Макаров! *(Входить Андрій)*. Том! Зніміть з нього наручники. *(Том знімає наручники і виходить)*. Сідайте, Макаров. *(Андрій не рухається з місця)*. Я вас просив сідати.

Андрій. Забагато честі, сер.

Петерсон. Що ж, ваша воля. *(Підходить до ялинки і довгий час пестить рукою срібного ангела, що звисає з гілки)*. Післязавтра о десятій годині ранку вас судитиме трибунал.

Андрій. Мені вже сказали про це.

Петерсон. Двадцять чотири години пізніше вирок буде виконаний. *(Андрій мовчить)*. Свідки сказали вже своє слово, і їх більше не слухатимуть. Вся процедура буде скорочена до мінімуму. У вас один тільки вихід — щиросердно заявити: так, це я вбив. Чому ж ви мовчите?

Андрій. Я вже сказав. І — не тільки я.

Петерсон. Ох, ви про цю дівчину з газети? Не раджу вам розраховувати на її допомогу. Ви — в наших руках, Макаров.

Андрій. Це я знаю, сер... Одного лише я не знаю: чого ви викликали мене сюди?

Петерсон. В кожному разі не на те, щоб попрощатися з вами. Я хочу дати вам, Макаров, ще один шанс.

Андрій. Я слухаю.

Петерсон. Мені відомо, що ви займались тут

агітацією за повернення ді-пі на батьківщину, та що ви вжили в цій справі ряд конкретних заходів.

Андрій (*підняв голову*). Ах, ось що!

Петерсон. Я знаю також, що ви за нашою спиною склали список бажаючих повернутись та зібрали і деяку кількість підписів. Так?

Андрій. Я не знаю закону, який би забороняв це робити, сер.

Петерсон. Крім писаних, є ще неписані закони, мій дорогий Макаров. Спираючись на ці неписані закони, я можу вас розчавити, як черв'яка.

Пущений рукою Петерсона, срібний ангел затанцював на ялинці. Петерсон підходить до стола й ховає до шухляди револьвер Боба.

Андрій. Я вже переконався в цьому, сер.

Петерсон. Тим краще. Отже, можемо заграти з вами у відкриті карти. Куди ви поділи цей список, Макаров?

Андрій. Список?! Значить, не знайшли... не знайшли...

Петерсон. Що ви хочете цим сказати?

Андрій. Я хочу цим сказати, що ви не знайшли його, дарма що... вбили Анну.

Петерсон. Макаров!.. Я вам не раджу перетягати струну. Вона й так уже натягнута вами через край. Я вас ще раз питаю: де список? (*Пауза*). Я вас востаннє питаю.

Андрій. Він — у Мюнхені.

Петерсон (*вдарив кулаком по столу*). Брешете!

Андрій. Я... відправив його до радянської місії.

Петерсон. В який спосіб? Коли?..

Андрій. За кілька годин... перед смертю Анни.

Петерсон. Прокляття!.. Якщо це правда, Макаров, то я не дав би вже й зламаного цента за ваше життя.

Андрій. А я вас і не прошу! Тепер я знатиму принаймні, за віщо гину.

Петерсон (*дивиться на Андрія так, немов побачив його перший раз у житті*). Цікаво! За віщо ж?

Андрій. За те, за що загинула Анна, за те, за що загинула під Севастополем ціла моя рота, за те, за що пішли на електричний стілець Сакко і Ванцетті!

Петерсон. Ви помиляєтесь, Макаров! Справа виглядає значно гірше. Ви підете на шибеницю лише за грабунок і за вбивство переміщенки Анни Робчук!

А н д р і й. Ні, майоре! В це вже ніхто не повірить. Навіть — кат.

П е т е р с о н. Знову цей тон! Макаров, Макаров! Завтра я вам надішлю місцеві газети. В них ви прочитаєте докладний опис заподіяного вами злочину. Вашого ж голосу ніхто не почує. Від вас відвернуться навіть ті, що досі вірили вам.

А н д р і й. Кажете... вони відвернуться?

П е т е р с о н. Вони вже відвернулись від вас, Андрію Макаров... *(Том виткнув з-за дверей голову)*. *(До Тома)*. Хто там? Хай почекає! *(До Андрія)*. Подумайте, Макаров. Ви не будете значитись ні в списках полеглих, ні в списках тих, які пропали безвісти. Короткий час ви будете жити в людській пам'яті як грабіжник і убивця, а потім і про це забудуть... І тут, і там — на вашій батьківщині. Не Сакко і не Ванцетті доля вам судилась, Андрію Макаров... Ті мали на своєму боці пресу, літературу, маси, ви ж будете самі, самі, як палець, за це я вам ручусь. Самотній зійдете в могилу і тільки вашу ганьбу залишите по собі.

А н д р і й *(провів кулаком по чолі)*. Тільки мою... ганьбу.

П е т е р с о н. Я вам згадував про останній ваш шанс. Я можу покористуватись деякими... так би мовити... прогалинами в обвинувальному матеріалі й припинити справу. Але я мушу мати за те гарантію, що мені не доведеться вже в майбутньому вовтузитись з вами, Макаров! І пам'ятайте, це ваш останній шанс.

А н д р і й. Говоріть, сер.

П е т е р с о н. Я не вимагатиму від вас багато. Напишете коротеньку заяву для табірної газети: «Я такий-то... спростовую чутки, начебто я намагався повернутись до СРСР і заохочував до цього інших переміщенців. Я — противник комунізму і, як такий, засуджую політику, що її проводять нинішні правителі моєї батьківщини». Все! *(Пауза)*.

А н д р і й. Хай буде... по вашій волі, сер.

П е т е р с о н. Значить — підпишете?

А н д р і й *(похитав заперечливо головою)*. Ви не так зрозуміли мене, сер. Хай краще я, по вашій волі, умру. Мені буде легше з ганьбою вмерти, ніж з ганьбою жити.

П е т е р с о н. Це ваше останнє слово?

А н д р і й. Останнє, сер! *(Пауза)*.

Петерсон. Слухайте, ви! Хто вас цього навчив? Адже, до всіх чортів, живемо тільки раз!

Андрій. Я знаю. Тільки раз!

Петерсон. Ну, ну!..

Андрій. Саме тому, що у нас лише одне-однісіньке життя, треба прожити його по-людському і так само вмерти.

Петерсон. Нарешті, я вас розкусив, Макаров. Тепер я знаю, чому так важко боротись з вами всіма. Тепер я знаю, чому програв кампанію на Сході Гітлер.

Андрій. Ви... її також програєте.

Петерсон *(подивився на Андрія скоса)*. Так думаєте?

Андрій. І так воно буде. Життя не з вами, воно з тими, хто за правду, а ви — її вороги.

Петерсон. І то все, що ви хотіли мені сказати?

Андрій *(з силою)*. Решту скаже вам моя Батьківщина!

Петерсон *(з люттю і водночас — із страхом)*. Ох, чорт! *(Пауза)*. Алло, Том! *(Входить Том)*. Відведіть його! *(Том виводить Андрія. Петерсон підходить до дверей)*. А, це ви? Прошу вас, міс Фансі! *(Гукає в коридор)*. Макарова лишіть поки що тут! Наручники... можете не надівати. *(Зачинив двері)*.

Норма. Ви все ще вірите в його вину?

Петерсон. А що?

Норма *(сідає в крісло Петерсона)*. А те, що я маю в руках наявні докази...

Петерсон. Я розумію. Ви хочете, здається, розповісти мені про ключ і брошку, так?

Норма *(здивовано)*. Ви знаєте вже?

Петерсон. Догадуюсь.

Норма. Невже ж цього мало, щоб звільнити людину? *(Пауза)*.

Петерсон. Так. На своє лихо, Макаров — винен. *(Розвів руками)*.

Норма *(схопилась)*. Винен? Перед ким?

Петерсон *(глухим голосом)*. Нас ніхто не слухає, міс Фансі, і я розмовлятиму з вами, як американець з американкою. Розмовлятиму з вами, як людина, інтереси якої зрослись з інтересами її держави в одну нерозривну цілість. Ми зацікавлені в тому, щоб ді-пі лишились у наших руках. Кожний зайвий день їх перебування під нашими крилами — це новий козир у наших руках. А потім прийде

день, коли всі вони усвідомлять, що їм немає вже вороття. Тоді ця багатотисячна армія безбатченків робитиме лише те, що ми їй робити накажемо. Здана на нашу ласку, вона віддано стоятиме на варті нашого ладу і наших порядків, нашої світової імперії. І тут, і в Англії, і в Бразілії, скрізь, куди тільки сягає сфера наших державних інтересів. Якщо ж провидіння зішле нам нову війну, ми кинемо цю армію проти ворога. Ви не уявляєте собі, міс Фансі, що таке фанатизм ренегатів! Це буде атомна бомба номер два!.. Вам уже ясно, міс Фансі?

Норма (*кивнула головою*). Тепер мені вже ясно. Аж занадто ясно...

Петерсон. Вам залишається тільки зробити з цього висновки.

Норма. Я вже їх зробила.

Петерсон. Це дуже добре. Ви надіслали до своєї редакції кореспонденцію про справу Макарова, написану так, начебто автором її був сам Макаров. Я сподіваюся, що ви більше цього робити не будете.

Норма (*зітхає*). Я теж так думаю, містер Петерсон.

Петерсон. Як бачу, наш окупаційний клімат починає і вас прихиляти до розсудливості. Це дуже добре. Ви зможете тут непогано влаштуватись, тим більше, що ваш майбутній чоловік має всі шанси зайняти незабаром моє місце.

Норма. Едвін... ваше місце?!

Петерсон. Не бачу в цьому нічого дивного. Він так спритно вів тоді допит у справі Макарова, що я був змушений йому позаздрити. Після нового року мене переведуть, здається, до Франкфурта, і я з чистим сумлінням запропоную властям передати мої функції лейтенанту Бентлі.

Норма. А Бентлі згоден піти на це діло?

Петерсон. А чому б ні? Правда, поки що я лише натякнув йому на це, однак я більше ніж певен, що він не відмовиться від нагоди зробити кар'єру. Ви недооцінюєте свого нареченого, міс Фансі.

Норма. О, так. Я недооцінила Едвіна, як... недооцінила й вас, майоре.

Петерсон. Ваше каяття зворушує мене, міс Фансі! Значить, ми з вами знайшли, нарешті, спільну мову...

Норма. Ви помиляєтесь, майоре. Тільки тепер я зрозуміла, що ми з вами спільної мови не знайдемо ніколи.

Петерсон. Міс Фансі! Ай-ай-ай-ай! Невже ж ви все ще перебуваєте в полоні ваших «принципів»?

Норма. Так, майоре, і тому раджу вам не розраховувати на те, що ви побачите коли-небудь моє прізвище в списку сфабрикованих вами ренегатів.

Дзвінок телефону.

Петерсон. Ага!.. Так... Браво, лейтенанте! *(Поклав трубку)*. І що ви думаєте робити?

Норма. Те саме, що робила досі.

Петерсон. Рятувати Макарова? Ви — не врятуєте його.

Норма. Я вірю, що врятую його. А якщо не вдасться, тоді я... займу його місце.

Петерсон. Ну, міс!.. Тоді... вас попросять покинути цей континент найближчим теплоходом.

Норма. Нічого не вийде з цього. Європейський урок я зумію використати також і в Америці. Ви відкрили мені очі, тепер закрити їх у мене зможе тільки смерть.

Петерсон. Ну, що ж! Робіть, як знаєте. Одверто кажучи, мене не обходить, як ви будете вести себе за океаном. Там — не моє господарство. Але поки ви тут, вам буде дозволено робити лише те, що не протирічить нашим інтересам.

Норма. Це все?

Петерсон. Ні, не все. В мене є ще до вас невеличка просьба.

Норма. Просьба? В ваших устах, містер Петерсон, навіть просьба звучить як наказ.

Петерсон. Якщо ви сприймете її як наказ, то тим краще. В вашому розпорядженні, міс, є папери, зміст яких нас вельми цікавить.

Норма. Папери?..

Петерсон. Я маю на думці складений Макаровим список ді-пі, адресований до радянської місії в Мюнхені.

Норма *(явно збентежена)*. Це вам хто сказав? Бентлі?

Петерсон. Лейтенант Бентлі, міс. Кілька хвилин тому він передав мені цю приємну новину по телефону. Бачите, який переворот у душі людини може вчинити кинутий вчасно натяк...

Норма. О, так! Ви справжній чудодій, майоре. В одну мить ви зняли з моїх очей полуду, і я побачила, що мій принц — не принц.

П е т е р с о н. Ні, цього наміру я не мав. Я хотів лише зайвий раз показати, що й вам лишається одне тільки: підкоритись законам наших джунглів, як красномовно сказав би лейтенант Бентлі.

Н о р м а. ...І видати вам список, так?

П е т е р с о н. Цілком слушно, міс, це нам полегшить боротьбу з елементами анархії й допоможе ліквідувати вогнище зарази, поки вона не перекинулась до сусідніх таборів.

Н о р м а. Ні, майоре, я не буду вашим спільником у цій брудній і — нічого гріха таїти — кривавій афері. Списка я вам не видам.

П е т е р с о н. Що ж ви, в такому разі, думаєте з ним зробити?

Н о р м а. Те, що зробила б з ним на моєму місці кожна порядна людина. Я повезу його сама до Мюнхена.

П е т е р с о н. Ви збожеволіли, дівчино! Таким чином ви тільки озброїте проти себе всі інстанції окупаційних властей, не кажучи вже про те, що ви — не доїдете до Мюнхена. З учорашнього дня, міс Фансі, за вами встановлено слідкування.

Н о р м а. Так? Після всього, що я тут почула, мене б не здивувало, якби цю почесну роль взявся виконувати лейтенант Бентлі. Проте я готова помірятися силами з вашими шпигунами, містер Петерсон.

П е т е р с о н. Ви дуже сміливі, міс Фансі, однак у вас не буде в цьому потреби.

Н о р м а. Хочете мене заарештувати?

П е т е р с о н. Ні. На жаль, це не так легко зробити. Ви ж, як-не-як, поки що кореспондентка. Я просто звелю обшукати вас, і тоді у вас буде чисте сумління, а у мене — папери.

Іде до дверей.

Н о р м а. Хвилиночку, майоре! Я придумала інший вихід із становища. (*Виймає з сумки конверт і кидає його у вогонь*).

П е т е р с о н. Тисяча чортів!.. З вами не легко воювати. Але запевняю вас: цим ви Макарова не врятували.

Н о р м а. Зате, може, врятувала інших. А що стосується Макарова, то ми ще повоюємо з вами, містер Петерсон. (*Йде до дверей*).

П е т е р с о н. Стривайте! Я вам, здається, вже сказав:

ваші шанси рівні нулю. Всі, крім одного. Макаров не використав його. Я сподіваюся, ви будете більш розсудливі.

Норма. Новий підступ?

Петерсон. Ні, нова спроба врятувати Макарова від шибениці. На цей раз, — з мого боку.

Норма. Невже защеміло у вас серце?

Петерсон. Ні, міс. Таких серцевих припадків у мене не буває ніколи. Просто, я не хотів би робити з Макарова мученика. Буде значно краще, коли він повернеться до переміщенців живий, цілий, непошкоджений і — навернений.

Норма. Іншими словами, ви пропонуєте мені співпрацю у фабрикуванні ренегатів? Так?

Петерсон. Міс Фансі! Я вам даю можливість врятувати людину. Якщо ви не використаєте цю можливість, то я боюся, що ваша душа до самої смерті не зазнає спокою.

Норма. Чого ви від мене вимагаєте?.. (*Сідає*).

Петерсон. Ваш голос затремтів; це непоганий знак. Я запропонував Макарову написати маленьку заяву про те, що він не збирався їхати до Росії, що він не заохочував до цього інших та що він засуджує нинішній російський режим. Як бачите, невеличка брехня, мікроскопічна крапля в океані брехні, що на ньому плаває не віднині увесь наш світ. Даю вам слово офіцера, що, як тільки Макаров підпише цей клаптик паперу, я скручу шию цілій цій справі, і ваш протеже вийде негайно на волю. Ви повинні переконати його, що це буде найкращий вихід не тільки для мене, але й для нього, тим більше, що ця людина, одверто кажучи, заслужила на кращу долю, ніж смерть на шибениці. Макаров за цією стіною. Ви єдина людина, яка зможе вплинути на нього. Я чекаю вашої згоди, міс.

Норма. Це... було б нижче моєї гідності, не кажучи вже про те, що він у відповідь не знайшов би для мене, мабуть, доброго слова.

Петерсон. Ах, ось що! Перед лицем загибелі молодої, повної сил людини вас хвилює лише тривалість вашої гідності... Можу вас запевнити, що втрачену гідність легше повернути, ніж втрачене життя. А щодо відповіді Макарова, то я не раджу вам робити передчасних висновків.

Норма. Ви гадаєте, що Макаров пішов би на те?!!

Петерсон. В даному разі я нічого не гадаю, міс, — тут маємо справу з червоним, з росіянином. Однак довголітня поліцейська практика навчила мене, що єдиний

закон, якому без протесту підкоряються всі люди без винятку, це біологічний закон. Заради збереження власного життя людина здатна на все. Треба лише, щоб вона кожним своїм нервом відчула льодовий подих смерті. Тоді вона відмовиться від будь-яких принципів, дайте їй тільки змогу та час винайти принципи, що виправдували б капітуляцію. В цьому випадку, міс, ми маємо перед собою цілком нормальну людину, яка зрештою ж зрозуміє, що всі помилки можна виправити, крім однієї: самогубства.

Норма *(рухом глибокої втоми знімає пілотку)*. Я... згодна, майоре.

Петерсон. Вельми вдячний. Сподіваюся, вам пощастить. Інакше залишиться тільки одне: вмити руки. *(Одчиняє двері)*. Увійдіть, Макаров! *(Входить Андрій)*.

Петерсон *(до Норми)*. Я вас залишаю з ним віч-на-віч. Бажаю успіху, міс Фансі!

Виходить. Норма показує рукою стілець, Андрій після короткого вагання сідає.

Норма. Ви, очевидно, догадуєтесь, чому майор Петерсон лишив нас тут удвох.

Андрій. Я про вас якнайкращої думки, міс.

Норма. Боюся, що ви зміните цю думку. Я повинна зробити те, чого не вдалося зробити майорові.

Андрій. Невже ж вас також цікавить доля цього списку? Я вже сказав...

Норма. Містер Макаров, ваш список потрапив до моїх рук.

Андрій. Що!?

Норма. Його знайшла фрау Мільх і передала мені, а я мала необережність похвалитися знахідкою перед... майором. Щоб ці папери не потрапили до його рук, я змушена була кинути у грубку... порожній конверт.

Андрій. Якщо це дійсно так, то я... дякую вам, міс.

Норма. Я не маю жодної причини говорити вам неправду. *(Показує список)*.

Андрій. Я вам вірю, міс.

Норма. Тепер ідеться про те, щоб врятувати вас, вас особисто, містер Макаров.

Андрій. Як? Майор Петерсон хоче мене врятувати?

Норма. Так! Майор також. Він волів би припинити справу. Під якою умовою — ви самі знаєте.

Андрій. Знаю.

Норма. Вам, мабуть, не більше тридцяти років...

Андрій. І що ви хочете цим сказати?

Норма. Що ви недооцінюєте, мабуть, небезпеки, містер Макаров. Я робила, роблю і робитиму все, що в моїх силах, щоб запобігти цьому черговому вбивству. Постараюсь повідомити про все вашу місію. Я вислала телеграми до редакцій кількох впливових газет. Я, нарешті, звернуся після оголошення вироку з просьбою до губернатора, в його штабі є мої знайомі. Але останні кілька днів мого перебування тут навчили мене більше, ніж довгі роки, що я їх прожила в маленькому американському містечку. Тут я наочно переконалась у тому, що там могла лише неясно вгадувати. Наша справедливість носить на очах, замість пов'язки, окуляри містера Моргана, а її служителі мають манери гангстерів. Не забувайте, що ваша доля сьогодні майже цілком в їхніх руках. І доля, і — життя.

Андрій. Я знаю.

Норма. Знаєте і — не підпишете?

Андрій. Знаю і не підпишу!..

Норма. Містер Макаров! Може, роль, яку я взяла оце на себе — ганебна роль, але я не могла зробити інакше. Я хочу запобігти цьому вбивству.

Андрій *(встав)*. Тобто, ви хочете, щоб Макаров перестав бути Макаровим? Щоб він, мов цуценя, припав до ніг вашого Петерсона і повік осоромив нашого брата? Краще киньте цю вашу... роль!

Норма *(встала і підійшла впритул до Андрія)*. Вибачте, мій друже, але мені стало страшно...

Андрій *(з силою)*. А ви... ви думаєте, мені не страшно? Ви гадаєте, я йду на цю смерть, як на весілля? Від тієї проклятої ночі я ні на хвилину не заплющив очей. То ж, до біса, не в атаку тобі йти. *(Затулив обличчя руками)*. Хоч би Анна була жива, а то її також не пожаліли, небогу! Ци-ві-лі-за-тори!..

Норма. Анні Робчук уже не вернутись до нас. Я турбуюся за тих, які ще живуть.

Андрій. Про кого це ви?

Норма. Все ще про вас, мій хороший друже.

Андрій. Зрозумійте, дівчино! Я ненавиджу смерть, але я ще більше ненавиджу таке життя, яким вони хочуть мене обдарувати. Якби я налякався їх, якби я дав себе спіймати на вудочку ваших петерсонів, вони б не сказали:

«Макаров — зрадник», вони б сказали: «Радянський моряк Макаров — зрадник». А мені ніхто не давав права на те, щоб я вкривав ганьбою мій народ.

Норма *(в захопленні)*. Яка ж мати виховала вас, Андрію Макаров?

Андрій. Росія Леніна і Сталіна. Я пам'ятаю моїх бойових друзів і знаю: заради неї вони жили, заради неї вмирали в боях, і я також до кінця буду моряком у бойовому строю, моряком, що поклявся служити Радянському Союзові. Поклявся — раз назавжди.

Норма. Боже мій! Що ж я можу зробити ще для вас, Андрію Макаров? *(Пауза)*.

Андрій. Багато. Моїм товаришам з табору скажіть, що я вмираю не як убивця, а як солдат країни соціалізму. Розкажіть це всім, кому тільки зможете, і тут, і там, у вас, за океаном. Хай знають люди Америки, як розправились з радянським моряком ваші банкіри за те, що він стояв за правду. І не забудьте переказати людям з табору, щоб завершили справу, яку ми з Анною розпочали. *(Пошепки)*. Список передайте Дуді або Мальцеву, хай негайно виїздять до Мюнхена. Така буде, про всяк випадок, моя остання воля.

Норма. Все скажу, все зроблю, що тільки буде мені під силу, клянусь вам у тому, Андрію Макаров!.. В таборі більшість вірить не Петерсонові, а вам. Кажуть, що ваші товариші демонстрували. Власті стривожені, військова поліція вже третій день на ногах. Мій хороший друже, ви не одні!

Андрій *(вперше за весь час усміхнувся)*. Це — добре! Бачите, який наш народ хороший. Коли думаєш про нього на чужині, співати хочеться, а не думати про смерть. Співати хочеться про Москву і Кубань і про цілий наш світ, що був би планетою радості, якби не ваші золоті божки. Співати хочеться пісень, у яких була б любов до всього живого, вогненна віра в те, що правда в усьому світі, від краю його і до краю, кінець кінцем переможе!

Норма міцно тисне йому руки.

Завіса

Картина друга

«Під золотим орлом». Хмарний день. Фрау Мільх щось пише за стійкою, окуляри ледве тримаються кінчика її носа. За останнім столом праворуч сидить Боб; він без пояса і зброї, на голові замість каски пом'ята пілотка. Боб спить, сховавши голову між руками. Перед ним порожня склянка. Входить Бой з готелю.

Бой. Міс Норма Фансі тут?

Фрау Мільх. Нема, але скоро буде. Пішла на телеграф.

Бой. До готелю прийшла на її прізвище термінова телеграма. Передайте, будь ласка.

Входить Норма.

Фрау Мільх. А ось і леді! До вас телеграма.

Бой виходить. Норма читає телеграму.

Фрау Мільх. Це відповідь, міс?

Норма. Ні, це не відповідь. Відповідь на мою просьбу ще не прийшла. *(Дивиться на годинник)*. Лишилось іще півтори години. Кажуть, телеграми тут затримуються інколи в дорозі.

Фрау Мільх. Пробачте, міс. Мені здавалося, що ви раптово зблідли.

Норма. Ні, я тільки змерзла. Дайте мені, якщо ласка, гарячої кави.

Фрау Мільх. Зараз зроблю, міс. *(Хоче вийти до кухні)*.

Норма. Хвилиночку! Про мене тут ніхто не питав?

Фрау Мільх. Ні, міс, ніхто! *(Виходить)*.

Норма *(кидає монету в автомат і знімає трубку)*. Захисник Макарова? Капітане Майлд! І досі ще не було нічого з канцелярії губернатора? Немає... Лишилося дуже мало часу. Так, будемо сподіватися. Подзвоните самі? О, спасибі, капітане. 27-49! Спасибі. *(Повісила трубку, ще раз читає телеграму. Побачивши в дверях Едвіна Бентлі, вона інстинктивно ховає телеграму до сумки. Бентлі зупиняється і мовчки підносить пальці до пілотки. Норма з удаваним спокоєм сідає за стіл з лівого боку)*.

Бентлі. Нормо... Бідна Нормо!

Норма *(схопилась з місця)*. Невже ж... сталося? *(Подивилася на настінний годинник)*.

Бентлі. Ти про цього росіянина? Він має ще півтори години часу. Можливо, що в останню хвилину надійде

звістка про помилування. Крім того, майор Петерсон дав йому зрозуміти, що свій останній шанс він зможе використати на східцях ешафота. Але я не з тим прийшов, Нормо. (*Норма сідає*).

Норма. Кажи.

Бентлі. Ти вислала вчора телеграму до радянської місії. Вона не дійшла до рук адресата, проте, цей факт не зменшує твоєї вини.

Норма. Вини!

Бентлі (*розвів руками*). Не бачу нічого дивного в тому, що клерк говорить мовою клерка.

Норма. Далі?

Бентлі. Далі, — та сама доля спіткала твою кореспонденцію, вислану по телеграфу до редакції «Дейлі Уоркер». Дуже шкодую, що тобі не вдалося передати її по телефону, — Петерсон вирвав би собі з голови рештки волосся, — але це вже не твоя вина.

Норма. Що далі?

Бентлі. А далі йде сумний епілог.

Норма. Про звільнення мене з роботи можеш не говорити. Я тільки-но одержала телеграму з редакції.

Бентлі. Що ж, цього можна було чекати. Але не те найгірше. Я примушений попередити тебе, моя дорога, що ти повинна на протязі двадцяти чотирьох годин залишити це місто. Я не маю жодних підстав сумніватися в тому, що завтра тобі накажуть взагалі покинути Європу.

Боб підняв на секунду голову, потім знову її опустив на стіл.

Норма. Я бачу, ваш апарат працює безвідмовно.

Бентлі. О, так! Там, де без нього можна було б обійтись.

Норма. Сподіваюся, що під твоїм керівництвом цей апарат працюватиме значно краще.

Бентлі. Ти вже знаєш?

Норма. Про що?

Бентлі. Ну... про те, що я найближчого часу повинен сісти на місце...

Норма (*не дає йому закінчити*). ...скальполова Петерсона. Ні, не знаю, але я чекала цього.

Бентлі. Чекала? Це свідчить про твій розум. Я, бачиш, погодився на пропозицію Петерсона не тільки тому, що я до нічого кращого не здатний, але й тому, що

границя між добром і злом давно вже на світі зникла, якщо вона взагалі коли-небудь існувала.

Н о р м а. «Границя між добром і злом...» Бачиш, Едвіне, для тебе ця границя не існувала ніколи. Я це, на жаль, тільки тепер зрозуміла. Ти сприймав життя як подарунок долі: подарунок, що ні до чого не зобов'язує. Коли ж те саме життя пред'явило тобі рахунок, ти, наче зловмисний неплатник, утік до Європи, втік за три місяці перед кінцем війни і запобігливо влаштувався там, де звикли лише брати, а не давати. Щоб врятувати рештки своєї гідності, ти, мабуть, за порадою свого шефа, винайшов принцип для виправдання остаточної капітуляції перед злом. Цей «принцип» дозволив тобі грати зо мною ганебну комедію. В азарті цинізму ти просив мене воскресити в тобі давнього Едвіна, хоч знав, що єдина зміна, яка сталася в тобі за тих кілька років, це та, що в драпіжника виросли кігті. Під час допиту в печері Петерсона ти виступав у ролі оборонця істини, а насправді хотів лише блиснути перед шефом своїми поліцейськими талантами...

Б е н т л і. Хай буде й так, Нормо. Однак зваж, що твій приїзд змусив мене, нарешті, більш серйозно подумати про наше спільне майбутнє.

Н о р м а *(з сарказмом)*. Спасибі, Едвіне, за добре серце! Де ж було однак це твоє серце, коли ти нищечком доніс своєму шефові про те, що папери Макарова можна знайти в моїй сумці?

Б е н т л і. Ти повинна сказати мені за те «спасибі». Адже таким чином я лише врятував тебе від великих прикрощів.

Н о р м а. А водночас у Петерсона нажив доброї слави, так? Не скажу я тобі, Едвіне, «спасибі».

Б е н т л і. Жаль. Якого ж слова я повинен тепер від тебе чекати?

Н о р м а. Одного тільки: «прощай!» *(Подивилась на годинник)*.

Б е н т л і. Нормо! Поки я не сказав його, — все ще можна поправити. Найпізніше завтра вечірнім поїздом ти будеш змушена покинути це місто. Якщо ми сьогодні візьмемо шлюб, то наказ про виселення автоматично втратить силу.

Н о р м а. Ні, ми не візьмемо шлюбу, Едвіне. Ні сьогодні, ні завтра, ні післязавтра...

Б е н т л і *(встає)*. В такому разі мені залишається тільки вмити руки.

Н о р м а. О! Впізнаю стиль майстра Петерсона!.. Та покинь ці ілюзії, Едвіне. Ніколи тобі це не вдасться. Ні тобі, ні Петерсонові, ні вашим всесильним сьогодні повелителям. Занадто прилип бруд до ваших рук. До рук і до душ ваших, душ таких самих дрібних та нікчемних, як і ваша релігія, релігія оголеного цинізму. Це вже навіть не оспівана Петерсоном атомна бомба номер два. Це всього-навсього націзм номер два; новий і — будемо сподіватися — останній варіант відомої тобі афери. На щастя людства, ви запізнилися, джентльмени.

Б е н т л і. О! Впізнаю стиль Макарова.

Н о р м а. Іди, іди вже, Едвіне!.. Не твоїй голові зрозуміти це, не твоїй душі відчути.

Б е н т л і. Ні, я зрозумів тебе прекрасно. Найвищий ступінь екстравагантності! Бог Ерос у перуці Робесп'єра! Ти позаздрила успіхам тої... офіціантки, та, на жаль, запізнилася. Вона любила принаймні, живого Макарова, а тобі *(глянув на годинник)*... хто зна, чи доведеться...

Норма рвучко встала з місця. Водночас підвівся з стільця також і раніше не помічений лейтенантом Боб.

Н о р м а *(стиснула долонями скроні)*. Мовчи! Принаймні в цю велику для мене годину — мовчи, нікчемо!

Б е н т л і. Гаразд! Від мене ти не почуєш більше ні слова. Тепер, леді, з вами розмовлятимуть інші. Не нарікайте на мене, якщо вони розмовлятимуть з вами більш зрозумілою для вас мовою, мовою скальполовів, які не знають сентиментів. Що ж! Ви цього хотіли, Жорж Данден... *(Дивиться на неї хвилину, потім круто повертається і виходить)*.

Б о б *(підходить до Норми і кладе руку на її плече)*. Ви брава дівчина і, мабуть, тому—однакова судилась нам доля.

Н о р м а *(вдарила його по руці)*. Не підходьте до мене... «Ведмежа лапо»!

Б о б *(натирає долонею руку)*. Боляче ви вдарили мене, міс. А я думав — ми будемо друзями.

Н о р м а. «Друзями»! Ви, як завжди, п'яні, сержанте.

Б о б. Ні. Всього півпляшки джину укутав... *(Добув з кишені пляшку і поставив її на стіл. Норма втупила очі в стінний годинник і в зростаючому хвилюванні хрустить пальцями)*. І не те з горя хлиснеш. Мене, міс, два дні

тримали в тюрязі, а сьогодні — замість додому — відправляють у Китай.

Норма (*не відриваючи очей від годинника*). Дослужились!

Боб. Як і ви, леді! (*Бере зі стійки склянку і наливає собі джину*).

Норма (*подивилась на нього більш здивована, ніж обурена*). Цікаво!

Боб (*втупив очі в підлогу*). Після розмови з вами я зараз же пішов до майора Петерсона і сказав йому по щирості, як воно було. Сказав про Бєліна, сказав про ключ і брошку, щоб і йому, нарешті, ясно було, що Макаров тут ні при чому. Майор нібито не йняв віри, а коли я повторив йому це вдруге і втретє, моя пісенька була проспівана, і ось (*показує на свою дорожню одежу*), як бачите! Догрався! (*Випив*).

Норма. Як! Ви сказали Петерсонові правду?

Боб. Клянуся пам'яттю моєї матері.

Норма (*сіла*). Є каяття, та воротти немає. Ви розумієте це, сержанте?

Боб (*сів біля неї*). Розумію. Взяв по дурості гріх на душу й повікноситиму його з собою. Скажіть, леді, невже ж цей росіянин так марно й загине?

Норма. Лишилась година з чимсь, сержанте.

Боб. Леді! Адже він мій... він наш бойовий товариш!.. Севастополь, легко сказати. Якби не Севастополь і не Сталінград, не пити б нам джин у фрау Мільх і хто зна, чи герр Мільх не пив би його в Вашінгтоні. І за те наші жироїди, хай їх поглине земля, платять Макарову шибеницею!

Тихо відчинились двері з вулиці, і увійшов з чемоданом в руках Бєлін. Норма не помічає його.

Боб. Ах... (*Побачивши Боба, Бєлін визнав за краще податись назад*). Пробачте, леді! (*Боб встав*). У мене до декого невеличка справа. Зараз повернусь.

Швидко вийшов за Бєліним на вулицю. Норма сидить непорушно: чути, як цокає годинник. Входить фрау Мільх із кавою. Склянка тремтить в її руках.

Фрау Мільх. Ви довго чекали, леді. Погано газ подають. Ледве-ледве палахкотить: того й чекай — зовсім згасне.

Н о р м а *(наче прокинувшись)*. Що? Що, ви сказали, згасне?..

Ф р а у М і л ь х. Я про газ, леді. Це не життя, а мука. Буває й таке, що виключають газ на цілий тиждень або й два. Тоді доводиться палити вугіллям, а ви самі знаєте, який це дефіцитний товар сьогодні. Один бог знає, коли все те скінчиться. *(Витирає хусточкою очі)*. І за що? Скажіть, леді, за віщо?

Н о р м а. Ви б краще подумали, фрау Мільх, за віщо, може, якраз у цю хвилину йде на смерть росіянин Андрій Макаров.

Ф р а у М і л ь х. О леді! Моє сумління чисте, як сльоза. *(Хреститься)*. Я вам усе, всю правду, достоту, як перед богом, сказала. Що ж більше може зробити бідна, самотня жінка...

Н о р м а. Досить, бога ради, досить!..

Ф р а у М і л ь х. Гаразд, леді, я мовчатиму. Це єдине, що мені дозволено... *(Входить Дуда)*. О! Вас уже шукали...

Д у д а *(притулив до губ палець. Фрау Мільх поквапно похилила голову. Дуда підходить до Норми й зупиняється за її спиною)*. А ось і я, леді.

Н о р м а *(рвучко встала)*. Боже мій! Нарешті!..

Д у д а. Що з Макаровим?

Н о р м а. Лишилась година до смерті. О дванадцятій годині.

Д у д а *(зняв пілотку і витер рукавом чоло)*. Значить, встигли. Так би мовити, в останню хвилину.

Н о р м а. Що? Вручили?

Д у д а *(кивнув головою)*. Офіцери нашої місії вже тут, я приїхав разом з ними. Вони пішли до Петерсона, та, мабуть, не застали його. Чомусь зараз же помчали до коменданта міста. Ну, Петерсон, дивись!..

Н о р м а. Боже мій! Нарешті, серце заспокоїться.

Д у д а. Важко Макарову в цю хвилину, та ще десять-двадцять хвилин, і його серце також заспокоїться. Тепер уже вони не наважаться сказати нашим офіцерам: «Макаров — убивця».

Н о р м а. Сьогодні ранком на хвилину вислизнув з табору Мальцев і розповів мені, що набрід Цуповича никає по табору. Вчора двох побили до крові. Шістнадцять чоловік із заарештованих вивезли невідомо куди, вивезли під конвоєм німецьких і американських поліцейських. Вчора ввечері комендант табору ходив по бараках з револь-

вером у руках і погрожував новими арештами, а на світанку прочитав у себе під вікном: «Будемо, як Макаров!»

Д у д а. Коли я повернуся на Україну, на руїни Тернополя, і застану в живих мою маму, я скажу їй: «Хоч я і важко хворий на груди, мамо, але душа моя здорова, як ніколи раніше. Хоч вона і бачила безодню підлоти, та бачила водночас і вершини благородства, ім'я якому — радянська людина. Зустрічай, мамо, свого воскреслого сина».

Н о р м а. Я заздрю вам, вашому щастю і вашим руїнам, мій хлопче.

Д у д а. «Ведмежа лапа»!

Н о р м а. Спокійно... він...

Б о б *(входить злегка захеканий і з огидою витирає долоні рук об рукавиці)*. Хай мене грім поб'є, якщо він раніше, ніж через місяць, позбирає свої маслаки! *(Помітивши збентеження Дуди, він підняв руку)*. Сиди, малий! Сьогодні я вже не «Ведмежа лапа», а такий самий переміщенець, як і ти. *(Налив склянку джину, підніс до губ, та, поміркувавши, виплеснув джин на підлогу)*. Містер Петерсон переміщає мене в Китай. Чув? Йому здається, що я перестану там дряпатись. Аякже! Хай мене пекло поглине, якщо є в світі сила, здатна вирвати з грудей моїх кривду, заподіяну цьому росіянинові!.. *(До Норми)*. До речі, ви так ще нічого й не взнали, леді?

Н о р м а *(після короткого вагання)*. Лишилась іще година часу! *(Нервовими ковтками п'є каву)*.

Б о б. Кажуть, російська місія приїхала виручати своїх. Це, мабуть, правда, бо наші офіцери забігали по місту, немовби їх блохи закусали. На саму думку про червоних, вони вже тепер литками вогонь крешуть. Ого! Хотів би я бачити, якби щось до чого... От був би спектакль, трясця їх матері! *(Великими кроками ходить по сцені. Зупиняється перед Дудою)*. А ти, малий, за кого? За Макарова?

Д у д а. Я — за справедливість!

Б о б. Гм... Так ось що! Нікуди правди діти: був я часом для вас гірше ланцюгового пса. Каюсь, гірко каюсь, місця собі знайти не можу... Якщо б хто-небудь з вас знав тоді, що творилося в моєму сліпому серці. Я — старий дурень—не туди ціляв, не туди. Тепер настав час розплатитися за свої гріхи, розквитатись за мою сліпоту! Так будьте ж ви, небеса, і ви, леді, і ти, хлопче, свідками...

Піду на край світу, але й там розквитаюсь за вас, за себе і... за севастопольця. *(Упав на стілець і сховав лице в долоні, захитав головою в безсилому гніві й розпачі).*

Д у д а. Не побивайтесь, сержанте! Куди б доля вас тепер не закинула, я певен: ви не будете самотні. А це тільки самому і незрозуміло, і сутужно, і страшно. Макаров — там, але в цю важку годину він знає, що нас багатомільйонний легіон, а він — його рядовий солдат. Він знає, що ми з ним, що ми думаємо про нього та що ми за нього, за нашого товариша і брата, віддали б... *(Обірвав, відвернувся до стіни. Пауза. Захрипів годинник. Зозуля виплигнула й прокувала одинадцять разів).*

Н о р м а *(встала й притиснула руку до серця).* Ще година... *(Очі її сухі, губи стулені болем, гнівом і ненавистю. Різкий телефонний дзвінок. Норма метнулася до апарату).* Капітан Майлд? Я вас слухаю. Що? *(Дивиться на свій годинник).* Що?! Що?.. *(Повісила трубку. Хитаючись, мов п'яна, підійшла до стійки й безсило схилилась на неї).* Вони... на годину... прискорили страту... Макаров умер мужньо...

Д у д а *(кричить).* Убивці!!! *(Пауза, спина Боба затряслася від стриманого ридання).* Федь Пискор, Адам Ружинський, Анна Робчук, Андрій Макаров — діти великого народу. А він — нічого не забуде і нікому нічого не простить... *(Пауза).*

Н о р м а. Благословенне життя і в стократ благословенна країна, що простим серцям відкриває шлях у безсмертя.

Д у д а *(опускає монету в музичну скриньку. Залунала урочиста пісня. Дуда зняв пілотку).* Жив радянський моряк, один з багатьох, і його горде серце палало вогнем любові до своєї Батьківщини. Він вірив у те, що велика правда також тут, у царстві петерсонів, мусить перемогти. І вона переможе, Андрію Макаров!

Світло поступово гасне. Пісня лунає щораз голосніше й ширше і, наче на підтвердження слів Дуди, заповняє собою все.

З а в і с а

ЛЮБОВ НА СВІТАННІ

Сучасна бувальщина на 3 дії

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Петрич Штефан.
Олена, його дружина.
Петрич Варвара, учителька.
Воркалюк Микола, дільничний агроном.
Лука, його син.
Негрич Іван, голова колгоспу ім. Хрущова.
Семен, його син.
Параска.
О. Юліян.
Федір, листоноша.

Дія відбувається в одному з невеличких підкарпатських сіл, поблизу Гуцульщини.

ДІЯ ПЕРША

Проста селянська хата. Посередині навстіж розчинені одностулкові двері, що виходять на опасання. За ними загороджене воринням подвір'я, далі стежка, що перетинає старе кладовище, проходить повз напівзруйновану хату й зникає в вільшині. На дальшому плані видніють горби з плямами букового й смерекового лісу, а вдалині — вкриті ще сніговим покровом карпатські верхи. Праворуч від дверей велика селянська піч, ліворуч — невеличке вікно, за яким видно кущ бузку з набубнявілими бруньками. Ліворуч скляні двері в кімнату Варвари, праворуч — у кімнату Воркалюка. Стіни білені, сволоки на стелі почорніли від часу та диму. Біля печі стирчить із стелі великий залізний гак, на якому висіла колись колиска. Над ліжком — жердки з веретами й петеком. Стиль обладнання досить строкатий. Поряд з покутським мисником, декоративними тарілками над головними дверима та височенним дерев'яним ліжком тут можна

побачити м'яке віденське крісло, вкрите потертим червоним оксамитом, і дзеркало з старосвітською химерною різьбою. Під вікном лава й довгий нефарбований стіл Праворуч під стіною старенька фісгармонія, ближче до авансцени двері у комору, зачинені на величезний заржавілий замок. На лівій стіні густо розвішані барвисті ярмаркові олеографії, на яких можна побачити Ісуса та Марію з проколеними мечем серцями, Йосифа-теслю за роботою, св. Миколая, всі фази життя праведника й грішника, розп'ятого Ісуса тощо. На правій стіні висять портрети Леніна й Сталіна, оздоблені паперовими квітами, під ними невеличкий портрет Маркса в оточенні сімейних фотографій Воркалюків. Світанок позолочує вікно й бузковий кущ. Старий Штефан підтягає гирі дешевого стінного годинника, який висить над етажеркою з книжками з лівого боку сцени. Штефан — високий худорлявий, злегка згорблений старигань 80-ти років. Його вузькі очі сховані під густими бровами, і їх майже не видно. Волосся підстрижене по-старосвітському, «під гривку». Під орлиним носом невеличкі виполовілі вуса. На Штефані засмальцьований кептар і згрібна сорочка до колін; з такого самого полотна й штани. Сорочка підперезана широким гуцульським поясом, комір її стягнений старою червоною защіпкою. Ноги в постолах і товстих вовняних онучах. Раз у раз позираючи на Луку, Штефан виходить. Лука тихесенько нграє на фісгармонії Баха «Пробудження весни». Це середнього росту блондин 30 років. Чуб його буйного волосся спадає на високе чоло. Сині, трохи опуклі очі роблять його подібним до батька, ніс — Штефанів, рисунок губ контрастує з досить суворими рисами обличчя: ці губи по-жіночому малі, і на них захолола гримаса капризної дитини. Одягнений Лука у спортивну фланельову сорочку, добротний светер; чорні штани бездоганно випрасовані. На ногах туфлі з гумовою підошвою, які роблять його ходу нечутною. Перед ним на фісгармонії лежить букет фіалок. В дверях своєї кімнати з'являється Варвара, струнка брюнетка 28 років з циганським смаглявим обличчям. Часто, особливо, коли вона говорить, її очі зникають під густими віями. Одягається досить оригінально, з нахилом до яскравих контрастів. Повільні, але впевнені рухи показують, що ця жінка вміє володіти собою У хвилину збудження її тріпотливі вії знімаються раптом угору, блискучі очі нерухоміють, а на пухких губах з'являється ледве помітна гримаса болю. Варвара тільки у виняткових випадках підвищує свій голос, голос з металічним тембром. Тепер на ній короткий синій плащ з червоною підкладкою й чорний спортивний костюм, начищені до блиску чобітки. Шия перев'язана червоною шовковою хусткою. Вона натягує на руки чорні лайкові рукавички. Лука перестає грати й, наче наляканий чимось, круто обертається. Побачивши Варвару, встає.

Л у к а. Я розбудив тебе?

В а р в а р а. Як завжди, я встала на світанку. Встала й була дуже здивована: мій рицар підвівся сьогодні раніше від усіх.

Л у к а. Так, мені не спалося сьогодні.

В а р в а р а. Чому саме сьогодні?

Л у к а. Ти сама знаєш чому.

Пауза. Варвара підходить до фісгармонії й показує очима на фіалки.

В а р в а р а. Мені?

Лука схиляє голову. Варвара гладить його волосся, але зараз же відсмикує руку. Вона пристібає квіти до грудей і йде до виходу. На порозі зупиняється й спирається спиною на одвірок. Від сонця, що сходить, її лице вкривається багрянцем.

В а р в а р а. Я зробила велику дурницю, Луко. Вибач, але цей мій поцілунок більше не повториться. Він був перший і останній.

Л у к а *(підходить до неї, стає в тіні)*. Не любиш?

В а р в а р а. Люблю, але це прийшло, як буря... Крім того, у мене є ще інша любов, Луко.

Л у к а. Семен?

В а р в а р а. Ти знахабнів, мій хлопче.

Л у к а. Вибач, але цей град трикутних листів, двічі або й тричі на тиждень, уже п'ятий рік...

В а р в а р а. Ти живеш тут усього п'ятий тиждень і вже знаєш, від кого і скільки я одержую листів, хоч це листи до запитання. Я твереза людина й не люблю загадок, Луко.

Л у к а. А ти сама — хіба не загадка? Якою змалку була, такою лишилася й досі: палаючий лід.

В а р в а р а. Я все життя мріяла про вогонь, який розтопить цей лід. *(Взяла його за руку)*. Я так хотіла, щоб ти був цим полум'ям, Луко. А тепер — боюся.

Л у к а. Мене?..

В а р в а р а. Ні, себе. Сьогодні я майже всю ніч просиділа над зошитами, читала й — нічого не розуміла. Я знала досі по імені всіх моїх школярів, а тепер, коли виходжу із школи, забуваю навіть, які у кожного з них очі. Це мене принижує в моїх власних очах. Не про таку любов я мріяла, мій друже.

Л у к а. Оце і є вона, всеспопеляюча, нищівна, як градова туча! *(Притуляє Варвару до себе)*. Я носив її у серці довгі роки, але ти не хотіла цього бачити. Потім ти вийшла заміж, а я лишився сам на сам з своїм розпачем. Він погнав мене згодом світами, але й там...

В а р в а р а *(перебиває)*. Я не знаю, що було там у тебе. Я знаю, що мого чоловіка погнала в світи не розпач, а любов, і за неї він наклав головою.

Л у к а. Варваро!.. Хочеш — візьми моє життя. Воно твоє... *(Пауза)*.

В а р в а р а. Ти не розумієш мене, милий...

Пролунав далекий і глухий звіриний рев. Варвара інстинктивно притулилася до Луки.

Це що?

Л у к а. Голос джунглів. У нашому селі ночував мандрівний звіринець.

В а р в а р а. Мені здалося, що заревло не в селі, а в лісі, над Руським ланом.

Л у к а. Це був тільки гомін, Варваро.

В а р в а р а. Тяжкий буде сьогоднішній день для вуйка Штефана. На Руському лані колгосп починає сівбу.

Л у к а. Дідо Штефан всю ніч просидів на східцях. Найгірше те, що він втрачає віру.

В а р в а р а. Віру? У що? *(Пауза)*.

Л у к а. В життя і в те, що...

Знадвору, з правого боку, вбігає захекана Параска — 14-річна дівчина з ледве помітними єврейськими рисами обличчя. Її каштанове, коротко підстрижене волосся різко контрастує з блідим обличчям. В її швидких, неопанованих рухах є ще щось дитяче. Говорить здебільшого скоромовкою і, мабуть, тому обриває часто фразу на півслові. Вона одягнена в згрібну сорочку з коміром і червоною защіпкою, в кептарик і синю збористу спідницю нижче колін. На ногах у неї постоли на пряжку й «капці» — короткі панчохи з грубої темнокоричневої овечої вовни. На правій руці вона ввесь час носить чорну шкіряну рукавицю. Побачивши Варвару в обіймах Луки, Параска зупиняється і похнюплює голову. Тепер вона говорить, втупивши очі в землю.

П а р а с к а. Мамо... *(Варвара вислизає з обіймів Луки)*. Я привела коня. Отець Юліян просить вибачення, що так пізно, але він їздив сповідати хворого.

В а р в а р а. Спасибі, Параско. Йди, скажи панотцеві, що бабка знову просила його зайти.

П а р а с к а. Йду, мамо. *(Не піднімаючи голови, виходить)*.

В а р в а р а. Луко, не сьогодні—завтра має повернутися молодий Негрич. Я прошу тебе, не давай волі нервам.

Л у к а. Будь спокійна. Я вмію приховати навіть ненависть.

В а р в а р а. Ненависть? Це надто сильно сказано. Ну, мені пора.

Л у к а *(схопив її за руку)*. Варваро... Кинь сьогодні цю свою прогулянку!

В а р в а р а. Чому?.. І чому саме сьогодні?

Л у к а. Мені так хотілося побути ще з тобою...

В а р в а р а. Я ж через півгодини повернуся.

Л у к а. Лишися, Варваро!..

В а р в а р а *(висмикнула руку)*. Знову загадка? Я не люблю загадок, Луко. *(Поквапливо вийшла)*.

Л у к а. Варваро, пробі, стривай!

Метнувся було за нею, та на порозі зупинився. Чути стихаючий цокіт кінських копит. Вдалині знову розлігся звіриний рев. Лука нервовим рухом руки пригладив волосся, потім швидко підійшов до фісгармонії й щосили заграв фугу Баха. На печі щось заворушилося, і з-під верети визирнула розпатлана голова баби Олени. Лука раптово обірвав гру.

Б а б а О л е н а. Подай мені води, Луко!

Лука встав і, не поспішаючи, подав бабі кухлик води.

Л у к а. Пийте, бабо, на здоров'я.

Б а б а О л е н а. Що кажеш, хлопче?

Л у к а *(голосно)*. Пийте на здоров'я, кажу!

Б а б а О л е н а. На здоров'я, кажеш? А яке там здоров'я буває на тому світі, не скажеш? Тут про моє здоров'я базікає, а там виграває вже мені на органчику поминальної... Теж мені унук! О господи, господи!

Л у к а. Заткни пельку, бабо!

Б а б а О л е н а. Га?

Л у к а. Я кажу: не гавкай. *(Бере з етажерки книжку й неуважно перегортає її)*.

Б а б а О л е н а. Казна-що ти мимриш там собі під ніс. Лишенько мені, глухій та немічній! Коли ж то бог зглянеться й забере мене до себе... Та ще доводиться на старість чужі кути собою витирати. *(Лука жбурнув книжку й швидко заходив по хаті)*. Ох, Штефане, нема на тебе кари! Мало тобі було, ненажері, дідівської землі, то ще на людську поласився, з Негричами та й з цілим селом погризся, цур тобі, пек тобі! А нині, коли смертонька ходить за ним з косою, він світом нудить і кисне, як кваша. За земленькою моєю, каже, побиваюся. А яка ж тобі, питаю, земленька ще потрібна? Два метри? Добрі люди не відмовлять, ще й камінь на могилу покладуть, щоб ти не встав більше. Боком тобі вилізе на тому світі людська і моя кривда, гаспиде. А земленька й без тебе родитиме. Люди посіють, люди й пожнуть...

Л у к а *(зупинився й крикнув)*. Не посіють!..

Б а б а О л е н а *(перехрестилася)*. Свят, свят, свят! Ага!.. Ось воно! Ось воно! Заграла й у тобі Петричева кров. О господи, господи!!!

Лука, з руками в кишенях, повільно наближається до печі.

(Баба злякано). Свят, свят, свят! Щезай, сатано! Петрич! Викапаний Петрич... Не підходь до мене! Геть!..

Лука зупинився. Його погляд сковзнув по відру. Він набрав у кухлик води й простягнув його бабі Олені.

Ох... Не хочу, не хочу... Йди собі геть! Я боюся тебе, я боюся твоєї води, Петричів унуку... *(Сховала голову під верету)*.

Лука *(вилив воду на підлогу й тихо каже)*. І не тільки ти побоїшся... *(Підходить до дверей і окидає поглядом околицю)*. А ти кого визираєш?

Входить знадвору Параска з дійницею в руках. Дивлячись собі під ноги, вона піднімається по східцях опасання.

Параска *(тихо)*. Вуйко Микола мав повернутись проти ночі, а його й досі ще немає.

Вона мовчки підходить до плити, проціджує молоко, переливає його в горщик і ставить на грань.

Лука. В селі була?

Параска. Була.

Лука. І як же там? Нічого нового?

Параска *(здивовано повертається лицем до Луки)*. Нового?..

Лука. Я про сівбу. Люди виходять на роботу?

Параска. Коли я була, вони збирались біля дідової хати.

Лука *(з вдаваною байдужістю)*. Багато їх було?

Параска *(сплеснула в долоні)*. Ой, багато! Трохи не все село! Старий Негрич у святковому, капелюх у його закосичений. Смішно так...

Засміялася, але похмурий погляд Луки обірвав її сміх. Пауза.

Лука. Підійди до мене, Параско. *(Взяв у долоні її голову)*. Ти знаєш, що ти не Параска, а... Двойре?

Параска кивнула головою.

Ти знаєш: Варвара надто молода, щоб могла бути твоєю матір'ю...

Параска кивнула головою.

Не плач! Ти знаєш людину, яка рискувала своїм життям, бажаючи врятувати від німецьких куль тебе і твою нещасну родину?

Параска кивнула головою.

Назви цю людину!

Параска підняла на нього очі й з тихим риданням припала до його грудей.

Л у к а *(гладить її голову)*. Перед світанком, у горах, на дідовій царинці нас перестріли поліцаї. Я відстрелювався, та коли випустив останню кулю, всі ви лежали в калюжі крові. Після того я не міг повернутися в село й подався сам на угорський бік, за Карпати. Через вісім років я дізнався, що ти уціліла... З потрощеною рукою повернулася в село. Так?

П а р а с к а. Так. Кров капала з моєї руки, а я йшла лісом і плакала. Був густий туман, а я йшла і голосно плакала. В лозах Семенко Негрич почув мій плач, узяв мене на руки і приніс сюди. Мене мама Варвара три роки ховала від німців у дідовій клуні.

Л у к а. Я знаю... А твоїх... знайшов хто-небудь?

П а р а с к а. Знайшов і поховав: Семенко Негрич.

Л у к а. Семен Негрич? Дивно.

П а р а с к а. Чому... дивно?

Л у к а. Ти ще так мало розумієш, Параско...

П а р а с к а. Ні, я вже велика. Мені вже скоро буде п'ятнадцять, і я вже багато розумію та чимало знаю. От, я знаю, що ви кохаєте мою маму...

Л у к а *(стиснув її за хвору руку)*. Цить, навіжена!..

П а р а с к а. Ой, боляче!..

Л у к а. Більше мені про це ані слова!

П а р а с к а. Мовчатиму, клянуся. *(Підняла руку до клятви)*.

Л у к а *(пустив її)*. Ти просто дурненька. *(Пауза)*.

П а р а с к а. То ви думаєте, що Семен...

Л у к а. Ти повинна це краще знати. Дивись! *(Закотив рукав сорочки)*. То ще з тієї пам'ятної ночі. Слід від поліцейської кулі.

П а р а с к а. Ох! Значить, ви також ішли тоді горами й лісами, а кровця капала з вашої руки. Кров, пролита за мене, за мого батька, за...

Знадвору почувся старечий кашель.

Дідо!.. *(Поцілувала рукав його сорочки й вибігла з хати, причому мало не збила з ніг діда Штефана)*.

Лука ковзнув очима по своїй руці, подивився вслід Парасці й тихо свиснув. Входить Штефан. Він говорить здебільшого повагом, зважуючи кожне слово; у хвилину збудження відкидає голову назад і значливо потрушує нею.

Ш т е ф а н *(помітивши Луку, схвильсвано)*. Ідуть... Ідуть...

Л у к а *(злякано)*. Хто?

Ш т е ф а н. Вони... Сіячі... Колгоспники! Послухай...

Чути далекі, розмірені звуки барабана й тихе, як бриніння бджоли, цигикання скрипки.

На мій грунт, на моє поле йдуть! З музикою йдуть! Як на весілля... *(Слухають)*.

Л у к а. Так. Ідуть. *(Поклав руку на Штефанове плече)*. Кріпіться, діду.

Ш т е ф а н. Не під силу мені вже це, Луко. Вигоріло в мене серце.

Л у к а. Неправда. Воно б'ється тепер у вас сильніше, ніж будь-коли в вашому житті. *(Пауза)*. Так само, як і в мене.

Ш т е ф а н *(зазирає Луці в очі)*. Луко, ти вчений, ти в світі бував. Скажи: чого ми ще діждемося з тобою, Луко?

Л у к а. Я не знаю, діду, чого ми ще діждемося. Я знаю лише, чого я х о ч у діждатись.

Ш т е ф а н. Вони ж... Вони, старцюги, теж хочуть дійти свого... Чуєш, як виграють! На скрипку... на цимбалах... та ще й на бубні, як той Грицько у пісні: «Вгору йде, шумить, бубнить, по великім щастю...»

Л у к а. На похороні, діду, теж, буває, грають.

Ш т е ф а н. А я вже не знаю, Луко, кого це ховають...

Л у к а *(підходить до дверей, спирається на одвірок і дивиться в далечінь)*. Ви ще побачите, діду, ви ще почуєте. Велика гра тільки починається. І не тільки в нашому селі...

Обидва слухають.

Ш т е ф а н. Вже перейшли, мабуть, місток...

Пролунав звіриний рев, голосніший і ближчий, ніж перше.

Л у к а. Боже! Там либонь Варвара!.. Діду! *(Озирнувшись, тихо)*. Тоді, в сорок першому році, я встромив у стріху вашої клуні німецький автомат. Він іще там?

Ш т е ф а н. Ти що, здурів? Стріляти у них хочеш?

Л у к а. У них? Тепер? Ні, я не збожеволів, діду, хоч, може, й ошалію коли... Де автомат, діду?

Ш т е ф а н *(відійшов від нього на три кроки й, дивлячись у протилежний бік, тихо каже)*. Сьогодні хата не моя і клуня не моя. Все, що міг, сховав у землю. Вона єдина вміє мовчати.

Л у к а *(підходить до нього)*. Діду, у мене дещо смертоносне є, але воно дрібного калібру, хіба на вас вистачить, не більше. Мені автомат потрібен, як повітря. Дай мені його, діду!

Ш т е ф а н *(похмуро)*. Тільки ввечері його собі викопаєш, не раніше.

Л у к а. Ох, чорт! Що ж мені робити?

На опасання піднімається о. Юліян, сорокалітній чоловік, вище середнього росту, з худим, блідим, старанно виголеним обличчям, скам'янілі риси якого не виявляють ні смутку, ні радості. Лише зоране зморшками чоло і вдумливі очі говорять про те, що пристрасті не чужі цій людині. Коротко підстрижене волосся вкрите на скронях сивиною. Рухи о. Юліяна повільні й плавні. Хвилюючись, він виймає з кишені сніжнобілу хусточку й витирає нею чоло. Говорить тихо, але виразно. Коли о. Юліян не хоче залишити у свого співрозмовника жодного сумніву щодо своєї думки, він карбує слова з ледве вловимим роздратуванням. Ходить майже нечутною ходою, і, може, тому здається, що він з'являється несподівано й так само несподівано зникає, немов зливаючись з фоном. На ньому стара, але добротна сутана, що лежить, як облита. Він носить чорний, м'який капелюх з горизонтальними крисами. На шиї визирає з-під сутани глухий чорний комір з білою каймою.

О. Ю л і я н. Слава Ісусу Христу!

Лука й Штефан, які не чекали появи о. Юліяна, різко повернулися до нього лицем.

Ш т е ф а н *(нерішуче)*. Слава навіки.

О. Ю л і я н. Я вам не перешкодив?

Л у к а. Ні.

О. Ю л і я н *(до Луки)*. Параска передала мені просьбу вашої бабусі...

Ш т е ф а н. Моя стара замучить вас, отче. Вже сімнадцять разів за цей місяць сповідали її й причащали, а сьогодні вона знову занудила світом: «Вмираю, каже, приведи панотця». Якесь лихо, а не жінка. Ссе мою кров, наче п'явка, і я не знаю, що мені далі робити! *(Стиснув долонями скроні)*.

О. Ю л і я н. «Що мені робити...» Протягом однієї хвилини я вже вдруге чую це питання.

Л у к а. Вас це дивує, отче?

О. Ю л і я н. Ні, гірше. Мене це бентежить, мій любий. Адже це питання мучить також мене, мучить вдень і вночі, і нема мені від нього спокою.

Л у к а. Дивно. Я вас вважав більш врівноваженою людиною. Невже пожертви на дзвін перестали напливати?

О. Ю л і я н. Я вірю в те, що незабаром новий дзвін нашої церкви понесе благовість людям доброї волі.

Ш т е ф а н *(озирається на піч, де лежить баба Олена)*. Хороше діло зробите, отче. Та чи не краще почекати й повісити дзвін аж тоді, як можна буде задзвонити їм на упокій... Тим, що грають. Чуєте? *(Пауза)*.

О. Ю л і я н. Цей дзвін служитиме людям, Штефане. Він звіщатиме насамперед радість, а не печаль, для радості-бо і щастя створене людське плем'я, а не для гасання в випарах братньої крові.

Л у к а *(здивовано)*. Це що, отче? Невже текст для пісні, яку вони там грають?

Музика раптово стихла.

О. Ю л і я н *(схилив голову)*. Якраз щось урвало її.

Л у к а. Якось надто раптово... Посередині такту. *(Вибіг на поріг)*. А ви, отче, досить оригінально розумієте свій пастирський обов'язок.

О. Ю л і я н. Мій обов'язок я розумію так, як розуміє його моє серце. *(Приклав руку до грудей)*.

Л у к а. Ваше серце? Досі мені здавалося, що в ньому є місце лише для... Варвари Петрич! Вибачте! *(Виходить)*.

О. Ю л і я н *(постояв хвилину з нахмуреними бровами, потім підійшов до Штефана й поклав руку на його плече)*. Хто посіяв стільки злоби в душі вашого унука, Штефане?

Ш т е ф а н. Не я, не я, отче, — люди посіяли. Ви ж бачите, що діється. Брат повстає проти брата, а дитина проти батька. Мене, старого газду, вигнали з дідівської хати й добре ще, що не затовкли ціпами, як скаженого вовка. Боже це діло, отче? *(Пауза)*. Лука доброю був дитиною, хоч до рани притули, та господь наш, у трійці єдиний, створив його зрячим, ото Лука й добрав розуму, та так добрав, що пішла кров у ньому кипіти. Чужа біда йому, бач, не іграшка...

О. Ю л і я н. А... чуже життя?

Ш т е ф а н *(з острахом відсахнувся)*. Що вам приверзлося, отче? Мій унук, моя кров, моя... єдина мрія...

О. Ю л і я н. Заспокойтеся, Штефане. Ви все ще церковний староста, і я маю... я — хочу мати до вас довір'я.

Б а б а О л е н а *(в поле зору якої попав Штефан)*. Штефане! Гаспиде лукавий, щоб тобі очі повилазили! Знову сховався від мене? Дзуськи! Тепер і до бога не підскочиш, і в землю не проб'єшся. Хочеш — під зятевою черепицею сиди, хочеш — під тином валяйся. Нема тобі іншої ради, старцюго нещасний!

Штефан замахав на неї руками.

Не махай, страшний, не махай! Уже тебе, обголілий дуко, і курка тепер не побоїться, а я й поготів. Скінчилося твоє панування. Мені що! Мені у зятя добре. Мало не щодня м'ясце їм, і ніхто на мене не гримне. І ночі у мене спокійні, не те, що колись бувало: одним оком спиш, а другим у вікно визираєш, чи бува не підпалив хтось твоєї хати. А тепер ти, злодюго, журись і потерпай, і кайся за змарнований вік мій, за неволю мою татарську, за свої гріхи мерзенні, і за той найтяжчий, що й мою душу сушить, нема на тебе кари.

Охоплений гнівом, Штефан великими кроками підходить до Олени.

Баба Олена. Геть, лиходію! Геть, святотатче!.. Не руш мене, всохла б тобі рука!..

О. Юліян швидко підійшов до Штефана й схопив його за підняту вже руку.

О. Юліян. Штефане!.. Лишіть мене віч-на-віч з хворою.

Штефан *(крізь зуби)*. А бий же тебе нечиста сила!.. *(Іде до виходу, та зупиняється з явним наміром підслухати)*.

Баба Олена *(потяглася цілувати руку* о. *Юліяна, але той відсмикнув її)*. Дякувати вам, отченьку, за порятунок. З'їв би мене, з'їв би, гаспид лукавий. О господи, господи...

О. Юліян *(допомагаючи собі жестами)*. Як же там серце, бабо Олено?

Баба Олена. Серце? Пече! Вогнем горить! У злу годину затаєний гріх, гріх святотатства коло мого серця гніздо звив. Не під силу мені довше мовчати, отченьку. Хай потолочить Штефан ногами, хай уб'є, найтяжчу муку прийму, але перед престолом божим грішницею не стану. Во ім'я отця і сина... *(Хреститься)*.

Штефан *(покинув своє місце)*. Отче! Ви ж бачите: стара вже відбилася глузду й казна-що верзе...

Баба Олена. Знову цей сатана, бодай ти скапав, як віск! Знову уста мені замурує... О господи, господи!

О. Юліян *(до Штефана)*. Я вам сказав — вийдіть!

Штефан. Я піду, але ви все одно не вірте їй! *(Топчеться на місці)*. А на дзвін, преподобний отче, хоч я вже і старець, злидар сьогодні, дам також посильну лепту. Дам, бог мені свідком, дам!

О. Юліян. Ідіть!

Знадвору долинули голоси.

Штефан *(поквапно)*. Іду, отче...

З лівого боку надходять і піднімаються по східцях, тримаючись за руки, Микола Воркалюк та Параска. Миколі вже під шістдесят. Він великого росту, кремезний, трохи вайлуватий. Над високим опуклим чолом рідка, але буйна срібна чуприна. В круглих сірих очах грають бісики. Сміється рідко й беззвучно. Хвилюючись, Микола Воркалюк підспівує свою «пісню» без слів, яка показує, що він, при своїй безперечній любові до музики, цілком позбавлений слуху. В хвилину гніву його добрі очі затягуються непроникним туманом, а дихання стає коротким, уриваним, як у людини, хворої на серце. В такі хвилини його трохи метушливі рухи стають повільними, зрівноваженими й весь він наче росте на очах. Він одягнений у старий невеличкий поярковий капелюх з погнутими крисами, в довгу зелену куртку з великими шкіряними гудзиками й випнутими кишенями, з яких визирають газети. Під розстебнутою курткою видно сірий поношений піджак, під ним білий светер з грубо плетеної овечої вовни. Штани з чорного рубчастого вельвету, обхоплені під колінами товстими спортивними панчохами з тірольським узором. На ногах важкі солдатські черевики з товстелезними підошвами. Через плече перекинута шкіряна торба та наголовач і віжки, що їх Микола вішає на одвірок.

Параска *(весело)*. А бублик, вуйку Миколо, привіз?

Микола. Ні, не привіз.

Параска. Брешеш.

Микола *(не помітив о. Юліяна)*. Бодай ти на путрю скисла! Хто бреше? Вуйко Микола?

Параска *(спритним рухом добула з його кишені бублик)*. А то ж ні? Він самий! *(Сміючись, утікає)*.

Микола. Віддай, гадюко! То мій бублик... *(Намагається здогнати її)*.

Параска. А дзуськи, вуєчку! Фігу з маслом спіймаєш! Ач, як витрішки продає! Як той лев страшний такий! Гар-р!

Микола. Лев? Який лев?

Параска. А такий! Окатий, варгатий, ніс, як макогін, а голова, як три макітри.

Микола. Лев! Далебі, лев. Де ж ти його бачила?

Параска *(підплигує на місці)*. А не скажу! *(Потягла носом)*. Ой, молоко скипіло! *(Метнулася до печі)*.

О. Юліян *(виходить з сутінків)*. В нашому селі зупинився вчора звіринець, пане інженер.

Микола. Звіринець? Ясно. Чого ж ви стоїте? Сідайте, отче.

О. Юліян. Ваша теща просила мене зайти.

М и к о л а. О, так. Останнього часу з нею це часто буває. *(Збентежився)*. Я мав на думці ці її... серцеві припадки.

Ш т е ф а н *(підлесливо)*. Добре їй, от і вередує...

М и к о л а. Їй би знову лікаря.

О. Ю л і я н. Пані Варвара вчора привезла його з містечка.

М и к о л а. І що?

О. Ю л і я н *(розвів руками)*. Він — безпорадний.

М и к о л а *(зняв капелюх, куртку й піджак, повісив їх на стіні, а торбу заніс у свою кімнату)*. Якщо лікар тут безпорадний, то ви й поготів, отче.

О. Ю л і я н. Як я це маю зрозуміти, пане інженер?

М и к о л а. Та ніяк, бодай вас хліб обсів! Просто так сказав. Адже ви не чаклун і не чудотворець.

П а р а с к а. Будеш снідати, вуйку?

М и к о л а. Я вже снідав. А втім, дай кухлик молока. Як там? Сіють уже? Не знаєш?

П а р а с к а *(подає йому молоко)*. Тільки-но вийшли сіяти.

М и к о л а *(п'є, стоячи)*. Гаряче!

П а р а с к а *(притулилася до нього й повільно гризе бублик)*. А ти, вуйку, дмухай, то буде холодне.

Штефан наливає й собі та п'є в кутку, заїдаючи хлібом.

М и к о л а. Негаразд. У Матківцях, в колгоспі Мао Цзе-дуна, ще вчора скінчили сівбу. А як озимі підживили! Вісім тонн гною на гектар. Краса! А у нас біс знає, що таке починає діятись. Насіння давно вже прояровизоване, ще місяць тому навчив їх протруювати зерно формаліном. Невже старий Негрич не потягне?

О. Ю л і я н. Вибачте, ви сказали: колгосп імені Мао...

М и к о л а. Я сказав: колгосп імені Мао Цзе-дуна.

О. Ю л і я н. То щось наче китайське?..

П а р а с к а *(до Миколи)*. Невже ж вуйко може не знати, хто такий Мао Цзе-дун?.. *(Знизала плечима)*.

О. Ю л і я н *(до Миколи)*. Як на наше Покуття, це звучить занадто екзотично.

М и к о л а. Неправда! Немає більше екзотики! *(Поставив кухлик на плиту, підійшов до куртки, вийняв з неї купу газет і жбурнув їх на стіл)*. Дивіться, читайте! Китай, В'єтнам, Бірма, Малайя, Індонезія — протиімперіалістичний фронт 12 тисяч кілометрів завдовжки! То

вже не страйки лише й не демонстрації, це збройна визвольна боротьба народів Азії, які йдуть до бою за правду під такими самими прапорами, під якими наші ясничани сіють сьогодні насіння свого щастя — комунізму. Яка ж це, до біса, екзотика? Від цієї екзотики у вашого папи, мабуть, мурашва бігає по спині...

О. Юліян. Я — православний священик. Як вам відомо, три роки тому я повернувся до віри моїх предків...

Микола *(бурмоче)*. А ви краще поверніться лицем до віри ваших сучасників... Тоді, замість морочити людям голови цим своїм дзвоном...

О. Юліян *(з гримасою болю на лиці)*. Це не мій дзвін. Це буде наш дзвін, лункий голос загального миру між людьми і божої ласки.

Микола. Загального миру, кажете? Трохи поспішили. *(Швидко підійшов до стіни й зняв свій капелюх)*. Учора ввечері наймирніша під сонцем людина — дільничний агроном Микола Воркалюк їхав собі спокійно Завадівським лісом, коли враз хтось стрельнув із гущавини й — подивіться: якби куля пролетіла на п'ять міліметрів нижче... Параска не дістала б сьогодні свого бублика.

О. Юліян. Я хочу вірити, що рука вбивці затремтіла.

Вбігає захеканий листоноша Федір Квітка, смаглявий брюнет сорока з лишком років, його обличчя — то суцільна гущавина, з якої визирають карі рухливі очі та широкий кирпатий ніс. Скуйовджена чуприна вкриває капелюх, що нагадує дзвін з відпиляним дном. Одягнений Федір у кептар і короткий петек наопашки, зелені військові галіфе, залатані від середини білою повстю, та постоли. Під петеком величезна шкіряна торба, повна газет. Федір — невеликого росту. Коли швидко йде, шкутильгає.

Федір. Слава Йсу! Такого ще й світ не бачив!.. Христе боже! *(Зачинив за собою двері й побіг до вікна. Пауза)*.

Штефан. Ти що, Федоре, зовсім уже здурів?

Федір дивиться у вікно. Параска підходить до дверей.

Федір *(підбігає до неї)*. Крий, мати божа! Не одчиняй!

Микола. Що там? Гнався за вами хтось?

Федір. Може, й гнався, не знаю. А Сидорчакову телицю трохи не на моїх очах розтерзав...

О. Юліян. Невже вовк?

Федір. Гірше...

Ш т е ф а н. Хоч би моргнув брехач! (*Плюнув спересердя*).

Ф е д і р (*закукурічився*). Хто? Я брехун? Бодай я сконав, як не бачив на власні очі! Як не вискочить з вільшини, як не кинеться на телицю, а сіячі й музиканти врозтіч, хто — куди! Сам бачив! Сам чув! Великий, страшний, їв Сидорчакову телицю й нявкав.

М и к о л а (*сердито*). Хто? Кіт?

Ф е д і р (*тихо*). Лев!.. Кажуть, сьогодні на світанку хтось розбив замок на клітці й визволив... короля пустині. Директор звіринця приніс йому сніданок, а тут — клітка порожня... Тепер він бігає по селу, вириває собі волосся з голови й кричить до голови сільради: «Віддай мені лева!» Він пробував було спіймати звіра, але той лише хвіст йому показав, і — будьте здорові! А ото вискочив раптом з вільшини, як Пилип з конопель, попоїв на славу й знову дав дмухача у ліс. Як же нам жити тепер, товаришу інженер, по сусідству з левом? Адже ні ми, ні діточки наші не знатимуть віднині ні дня, ні години... (*Пауза*).

М и к о л а (*до Штефана*). Де Варвара?

Ш т е ф а н. Як і щоранку, не знати якої мари, в ліс на коні повіялась! Мало їй коло хати повітря...

М и к о л а (*розчинив двері й вискочив на опасання. Доніся розмірений цокіт копит*). Їде.

О. Юліян захитався й сперся рукою на піч.

М и к о л а (*підійшов до фісгармонії, підняв віко й узяв короткий, тихий акорд*). А Лука?..

Ш т е ф а н. Недавно пішов кудись. Мабуть, зустрічати Варвару.

М и к о л а (*натягнув капелюх і пустився йти. Параска вчепилася в його руку*). Пусти, Парасю.

П а р а с к а (*крізь сльози*). Вуйку, не йди! Там лев, там страшно!..

М и к о л а. Лев уже поснідав, він тепер не страшний. Я мушу дізнатися, хто це зробив, Парасю. Хто це зробив?

За спиною Миколи з'явилися Варвара й Лука, що йдуть, тримаючись за руки. Побачивши Миколу, Варвара відсмикнула руку.

В а р в а р а. Що саме, швагре Миколо?

М и к о л а (*повернувся до неї лицем*). Варварко, біда! Хтось лева випустив з клітки.

В а р в а р а. Як?!

Ф е д і р (*підбіг до неї*). Богом присягаю, вчителько.

Я сам бачив, Сидорчакову телицю роздер! Його випустив хтось, коли всі спали... *(Пауза)*.

Л у к а. Присягались сліпці, що своїми очима бачили. Якщо Федір взагалі не вигадав цієї карколомної історії, то треба гадати, що персонал звіринця забув зачинити як слід клітку. Навряд чи в Ясничах і найближчій околиці знайдеться божевільний, якому спало б на думку випустити з клітки...

Ф е д і р. ...короля пустині!

М и к о л а *(до Луки)* Так думаєш?

О. Ю л і я н. В цьому не може бути ніякого сумніву. Я знаю своїх парафіян.

М и к о л а *(до о. Юліяна)*. А ви не надто багато берете на себе?

О. Ю л і я н. Моїми устами говорить чиста совість.

М и к о л а. Вірю. Але цього недосить. *(До Федора)*. Ви не знаєте, Федоре, ніхто чужий не ночував сьогодні в селі?

Ф е д і р. По-моєму, ні, товаришу інженер. Я б помітив — до пізнього вечора розносив по хатах газети. Та й де б таким зайдам нині заночувати? Дуків, як самі знаєте, уже біг дасть. Одні помандрували до чорта на виступці, а інші — на чужу піч, віку доживати...

Штефан нишком плюнув і вийшов з хати. Микола проводжає його неуважливим поглядом.

М и к о л а. А ти, Варваро, що думаєш про це?

В а р в а р а. Я хочу вірити, що Лука... має рацію. *(Подивилась на годинник. До о. Юліяна)*. Дякую красно, отче. Коня я запровадила до вашої стайні. *(Підходить до дверей своєї кімнати)*. Коли ж виявиться, що Лука не має рації, то *(кусає губи)*... прокляття тому, хто скаже тоді слово «милосердя»... *(Швидко зникла у своїй кімнаті, але зараз по тому знову з'явилася на порозі)*. Параско, іди, серденько, подивися, чи діти встигли поприходити до школи!

П а р а с к а. Біжу, мамусю! *(Вибігла)*.

О. Ю л і я н *(притулив долоню до чола)*. Боже мій, дітки... *(Іде до виходу)*.

М и к о л а. Заспокойтеся, отче. Діти йтимуть під охороною колгоспної варти.

О. Ю л і я н. Мені здається, що вони повинні б сьогодні сидіти по хатах.

М и к о л а *(з гнівом)*. Ні! Вони сьогодні вчитимуться! Життя в Ясничах ітиме також сьогодні своїм радянським звичаєм.

О. Ю л і я н. Ваша воля. Мені здається, що саме ви, людина, яка так багато страждала, вмієте цінити людське життя.

М и к о л а. Не турбуйтеся! Життя, яке заслуговує цієї назви, я завжди зумію оцінити.

О. Ю л і я н. В цьому вся моя надія, пане інженер. *(Вклонився й повагом вийшов)*.

М и к о л а. Луко! Коли питатиме про мене Іван Негрич, скажи — я пішов до правління колгоспу. А... документи вже оформили тобі в районі?

Л у к а. Ще ні! Кажуть: усе ще перевіряємо.

М и к о л а. Цікаво! Я їм казав: твої папери в порядку. Карантин і так далі... Не кашляєш уже?

Л у к а. Ні, тату.

М и к о л а. Ну, відпочивай ще трохи, а потім — візьмешся до роботи. Адже ти — мій син. *(Схопив Луку в обійми й розцілував, потім потис його руки)*.

Л у к а. Спасибі, дорогий!

Микола виходить, Лука проводжає його. Федір поклав на стіл пачку газет та пустився й собі йти, коли це з'являється Іван Негрич, а з ним і Микола

М и к о л а *(взяв Негрича під руку й проводить до хати)*. Іване, невже це правда?

Повільними кроками входить Іван Негрич, селянин років за п'ятдесят, проте з чорними ще, як смола, вусами, що їх він залюбки гладить, особливо, коли чимось заклопотаний. Під густими бровами сховані великі, розумні очі. Поведінка Івана свідчить про те, що він знає собі ціну, дарма, що ніколи цього не підкреслює. Він майже ніколи не розстається з довгим цибухом. Сьогодні Іван одягнений по-святковому: в новий петек і новий кептар, чисту сорочку з червоною защіпкою. Штани з сірого вельвету, ноги в постолах і чистеньких онучах. Чорний фетровий капелюх закосичений фіалками.

І в а н *(знімає на порозі капелюх)*. Правда. *(Сів на лаву)*. Люди позачинялися в хатах, село неначе вимерло.

Микола схвильований ходить по хаті. Лука зійшов з опасання й тихою ходою пішов подвір'ям направо. Микола зупинився перед Федором, що стоїть біля порога, сперши торбу на коліна, і чухається в потилиці.

М и к о л а *(до Федора)*. А як буде сьогодні з поштою, Федоре?

Ф е д і р *(стрепенувся)*. З поштою? Біжу, лечу! Ви що думаєте, я боюся? Пхе! За небіжечки Австрії, коли я в

Албанії, у ту війну ще, воював, то не таких там у горах левів бачив, і — не втікав. Ото були леви, пес би їм писки лизав! Два, та де, майже в три рази більші, ніж цей. Та де там три. Чотири, їй-богу!..

Микола (*суворо*). Ну, й що далі?

Федір. Та що має бути... Біжу, лечу, їй-богу!.. (*Вийшов на опасання, зупинився, подумав, поплював у долоні й щодуху пошкутильгав направо*).

Микола (*підійшов до барометра*). Ще два-три дні такої погоди, і земля зіб'ється в грудку. (*Згнівом*). І як це, до бісової матері, могло статися?

Іван. Не знаю. Я знаю лише, що в поле ніхто не вийде, поки цей лев сновигатиме навколо села.

Микола. І то все, голово колгоспу імені Хрущова?

Іван. Ні, не все. У селі хтось каламутить воду. То про близьку війну балачки пішли, то про сибірські вічні сніги й про те, що колгоспник — не колгоспник, а все одно всіх нас туди скоро ганяти білих ведмедів пошлють. А коли це не допомогло, пустили на людей лева. Я думав, було, це — зайшлі ті, що стріляють часом з кущів, але ні. Ті, дучата, витикалися з лісу й раніше, одначе цього не було. Тут хтось підливає зіллячка щодня, як не щогодини, хтось, хто не змушений ховатися в лісі.

Микола. Мій тесть — Штефан?

Іван. Навряд. Йому, старому Петричеві, ніхто вже не йме віри, та й сам він тепер либонь своєї тіні боїться. Все це лихо почалося з місяць тому. (*Пауза*).

Микола. З місяць тому... (*Тре долонею чоло*). Стривайте, стривайте! Кого ж ви маєте на думці? (*Пауза*).

Іван (*встає*). Кажу вам щиро — нікого. Треба насамперед мати, як кажуть, чорне на білому. З сільради дзвонили вже в район.

Микола (*швидко ходить по хаті, наспівуючи*). Правильно зробили. Тільки я гадаю... (*Зупинився*) ми самі також справимося. Як і досі справлялися. Охорони чоловік сім...

Іван. Я восьмий.

Микола. Я дев'ятий. У кого ще є зброя?

Іван. Здається, в учительки є револьвер.

Микола. Учительки не будемо чіпати. А ті, із звіринця, роблять щось?

Іван. Роблять — багато галасу. Кажуть, спробують заманити.

Микола. Хай пробують. А коли у них нічого не вийде, влаштуємо ввечері облаву. На принаду пустимо вівцю. (*Пауза. Микола ходить туди й назад*). Правду кажучи, я їхав сюди з думкою про те, що пшениця вже посіяна... (*Зупинився*). Що сталося, Іване? (*Пауза*).

Іван. Люди не дуже вірять, що в Ясничах земля зможе родити пшеницю...

Микола. І то все?

Іван (*кинув капелюхом об землю*). Надала мені нечиста сила взяти цю роботу!..

Микола. Здурів! Здурів!

Іван. Вам легко сказати: здурів... Ви сьогодні тут, завтра в Завадові, Пилипівцях, Матківцях, Майдані, Царинках, скажете там, що та й як, тут сійте це, там те, і поїхали собі далі. А мені й здуріти є від чого! Все валиться на мою невелику голову...

Микола. Іване, Івасику! Далебі, мені також нелегко. За ці три дні я й восьми годин не спав. Цієї ночі з матківчанами до третьої години сидів, вчив їх протруювати заражене зоною насіння. А потім — дивіться... (*Зняв із стіни капелюх та, подумавши, повісив його назад*). Пусте! (*Сів на ослінчик, ляскає себе по колінах*). Я вже також не молодий, Іване. Сьогодні на коні заснув, прокинувся тільки перед порогом стайні, замалим не розбив голову об одвірок. Та й серце мені Освєнцім підточив, три з половиною роки Біркенау,—це не жарти. Проте, Івасику, якщо те серце б'ється ще, то лише тому, що є йому тепер, старому, для чого битись. Пам'ятаєте, Івасику, той ранок, ще за Пілсудського, у дрогобицькій тюрмі, коли вперше дістали до рук брошуру «Що таке колективізація?» Ви пам'ятаєте, Негрич, що ви сказали тоді?

Іван (*пожвавівши*). Зараз. Це було... в сімнадцятій камері.

Микола. Коли я вголос прочитав цю брошуру, ви сказали: «Тепер плював я на їх вирок! Хай дають мені вже не три, а тридцять років тюрми, — все одно в Ясничах колгосп буде...» Сказали?

Іван. Сказав.

Микола. А сьогодні волею ясничан ви — голова колгоспу імені Хрущова, а я, колишній товариш по камері,— секретар ясничанської партійної організації. Я знаю, ви скажете мені, що Лученяк нишком продав коня, бо то, ніби, жінчин, а жінка не в колгоспі. Ви скажете мені, що

Кудрич приховав телятко, що колгосп мусить поки що вручну сіяти, але ж, пробі, Іване, нашому колективові всього шість місяців, і це перша наша весна, — наше дитинство, наші перші кроки... (*Захитався, але пересилив слабість, вдавано бадьорим кроком підійшов до відра й хильцем випив кухлик води*). Ми ще поживемо з тобою, Іване, і, хай мене грім поб'є, якщо наш убогий сьогодні колгосп за рік — за два не дасть країні героя!..

І в а н (*повагом надягає капелюх і встає*). Мене аж лють бере на вас, Миколо.

М и к о л а. Лють? А бодай ти скис!..

І в а н. Що то ніби говорите до мене, як до чужого... (*Подивився скоса на образи й знову зняв капелюх та крутить його в руках*). Як до якогось... (*пригадує*) охвістя!..

М и к о л а. Іване! А щоб тебе вовки з'їли!.. (*Швидкими кроками підійшов до Івана й обняв його. Озирнулись обидва, чи бува хтось не бачить, і міцно розцілувались*).

Б а б а О л е н а (*з-під верети*). О господи, господи!

І в а н (*тихо*). Чуєте? Мій Семенко вдосвіта приїхав з Порт-Артура.

М и к о л а. Та невже? Зовсім?

І в а н. Зовсім.

М и к о л а. Хай зайде ще сьогодні! Комуніст?

І в а н (*кивнув головою*). Айя!

М и к о л а. Браво! Скажи йому, щоб мерщій оформився. До речі, на третю годину склич парторганізацію. Мені треба буде ще в район поїхати. Кажуть: суперфосфат завезли. А поки що — доведеться відпочити годинку. (*Перегортає на столі газети*). Ага! Знову! (*Надягає окуляри*).

І в а н. Піду. Бувайте, Миколо. (*Зітхнув; іде до виходу*). А з сівбою ми таки впораємось. Як не сьогодні, то завтра найпізніше. Так і скажіть у районі! Аби не думали, що Негрич...

М и к о л а. Стривай! (*З газетою в руках сів на крісло*). Тепер вони на Норвегію націлились.

І в а н. І що? Приступила?

М и к о л а. А ти послухай! (*Читає*). «Незважаючи на масові протести норвезьких трудящих, парламент більшістю голосів ухвалив приєднати Норвегію до Північноатлантичного пакту й надав урядові повноваження підписати цей пакт...»

І в а н. І раденькі, мабуть, що дурненькі?..

Микола. Чекай, чекай! Ти слухай далі... (*Читає*). «Проти приєднання до Північно-атлантичного пакту голосували 11 депутатів-комуністів і два члени робітничої партії. З великою промовою виступив депутат-комуніст Фогт. «Уряд і його прихильники, — сказав Фогт, — квапляться включити Норвегію до Північно-атлантичного пакту. Ніхто не сумнівається в тому, що цей пакт скерований... проти Радянського Союзу...» (*Микола опустив голову на груди й заснув; газета впала з його рук. Іван підняв газету, поклав її на коліна Миколі, потім узяв з ліжка ясик і обережно підклав його під голову сплячого*).

На опасанні з'явилася Параска.

Іван (*приклав палець до губ*). Цить! Хай поспить хоч трохи... (*Виходить*).

Параска (*навшпиньки проходить через сцену і прочиняє двері до кімнати Варвари. Тихо*). Мамо! Майже всі діти поприходили. Вони ще нічого не знали. (*Підходить до плити, наливає кухлик молока, з тарілки на столі бере шматок хліба й усе те подає бабі Олені*).

Втягнувши шию, входить Штефан.

Штефан (*побачивши, що Микола спить*). Пішов собі старцюга, нема на нього кари!..

Входить Варвара у довгій темносірій пелерині з капюшоном і чорній сукні. В руці у неї туго напханий цератовий портфель. Вона підходить до ліжка, знімає вовняну ковдру і, з допомогою Параски, вкутує нею коліна Миколи. До кінця дії всі говорять півголосом.

Штефан (*з острахом*). Пробі, Семенко!.. Палій! Палій Семенко Негрич! (*Приріс спиною до печі*).

Варвара (*швидкими кроками йде до виходу*). Семене!..

По східцях піднімається Семен — середнього росту шатен, 28 років. Під високим блідим чолом густі брови, такі самі, як і у його батька. На щоках майже дівочі рум'янці, які дають йому ще молодий вигляд. У жестах і словах ще більш стриманий, ніж Іван. Тепер він одягнений у короткий петек і військову форму без знаків відрізнення. На ногах ошатні хромові чоботи. Капелюх невеличкий, такого самого крою, як і у батька, лише криси його по-парубоцькому відігнуті.

Штефан (*тремтячи губами*). Повернувся, сатана!.. Бодай вас, Негричів, земленька не носила за моє сіно, за мої недоспані ночі.

Параска *(з серцем)*. Цить, діду! *(Витерла здорову руку об спідницю)*.

Семен поцілував руку Варвари, поздоровкався з Параскою, потім подивився знерухомілими раптом очима на Штефана. Той витягнув голову, як бик перед атакою, замимрив щось і, заплітаючи ногами, метнувся надвір.

Семен *(кивнув головою вбік Штефана)*. Жаль, що лишили.

Варвара. Це я. Ледве вблагала Миколу. Треба ж мати серце для старенъких, Семене. Вони обоє й так уже на божій дорозі.

Баба Олена. О господи, господи!.. *(Допила молоко й сховала голову під верету)*.

Семен *(широко усміхнувся)*. Чую, що на божій...

Варвара. За листи — низький поклін, Семене. *(Зробила реверанс)*. Вони мене багато чого навчили.

Семен *(збентежений)*. Не може бути...

Варвара *(кивнула головою)*. Почекай, прокинеться Микола, і він тобі скаже: твій запал заразив і мене. Як не дивно буде тобі почути це від мене, але клянуся, — я полюбила свою роботу, як життя...

Семен відвернув лице, потім швидко стиснув руку Варварі й пустився йти.

Варвара *(з докором)*. Семене!.. Вже?!

Семен *(крутить у руках капелюх)*. Я хотів побачитись з інженером, та він, кажеш, спить...

Варвара. Зате ми з Параскою не спимо...

Семен. Параска! Виросла як...

Параска, що досі поралася біля плити, уникаючи погляду Семена, хихикнула в рукав.

Варвара *(до Параски)*. Цить, реготухо! Збирайся до школи. *(Взяла Семена за руку)*. Приходь надвечір до нас. Поговоримо, якщо тільки цей тривожний день дозволить нам на це...

З правого боку з'явився Лука. Побачивши його, Параска ще більше заглибилася в свою роботу.

Лука. Добридень! Здається, Негрич. *(Не спускає очей із сплетених рук Семена й Варвари)*.

Варвара *(пускає руку Семена)*. Не здається, а таки він. Подайте собі руки. Адже ви народилися під тим самим ясничанським небом.

Пауза. Молоді люди подають руки. Далекий, протяжний левиний рев.

Л у к а. На цьому блакитному ясинському небі починають сьогодні збиратися хмари.

Семен і Варвара піднімають голови

В а р в а р а. Вони невидимі, ці твої хмари.

Л у к а. Але чутні.

С е м е н. До завтрашнього дня лева ми спіймаємо або вб'ємо.

Л у к а. А завтра?

С е м е н. Завтра — ми посіємо.

Л у к а. Що ж, це добре. Щасти, боже! *(Відходить).*

В а р в а р а *(з удаваною байдужістю).* Луко, куди це ти?

Л у к а. В ліс хочу пройтись.

Параска кинулась до дверей.

В а р в а р а. Сьогодні? Чого?..

Л у к а. Може, лев покалічив якусь дитину й вона блукає лісами, спливаючи слізьми та кров'ю, та кличе: рятуйте!.. *(Пішов).*

С е м е н *(після короткої паузи).* Чого він хоче?

В а р в а р а. Прости йому, Семене. Він багато витерпів, скитався світами, насилу вирвався з Західної Німеччини...

С е м е н *(задумався).* Це друга сьогодні зустріч. Чого він хоче?

В а р в а р а. Семене...

Семен звів на неї очі. Пролунав шкільний дзвінок.

Мені час до школи. Проведи мене, Семене. *(Спускається по східцях, раптом зупинилася й підняла голову).* А проте небо сьогодні над нами блакитне-блакитне.

Пішли. Параска не відриває очей від напрямку, в якому пішов Лука, потім витирає кулаком сльози й біжить за ним назирцем. Микола ворухнувся уві сні, газета з шелестом падає на підлогу. Під звуки далекого шкільного дзвоника опускається завіса.

ДІЯ ДРУГА

Та сама обстановка, тільки сонце світить уже з правого боку. Високо над горами повисли золотаві баранці. На кріслі, де у 1-й дії спав Микола Воркалюк, розсівся й хропе Федір Квітка. Пролунав той самий дзвінок, що й наприкінці попередньої дії. Відчинилися двері, і знадвору повагом входить Штефан. Побачивши Федора, він прискорив ходу, підійшов до сплячого й термосить його.

Ш т е ф а н. Ти що, очманів, старцюго? Влазить ото, як худобина, у чужу хату й на панському кріслі ач якого хропака затинає, нема на тебе божої кари. Ану, вставай, ледащо!

Ф е д і р (*заклiпав віями*). Свят, свят, свят, А, це ви, Штефанчику, бог би вас любив!.. (*З острахом*). А двері одчинені!.. Штефанчику, двері одчинені, він може ввійти.

Ш т е ф а н. Хто може ввійти?

Ф е д і р. Лев!..

Ш т е ф а н. Брешеш! Я ворота зачинив.

Ф е д і р. Ха-ха! Ворота! Він на п'ять, та де там на п'ять, майже на десять метрів угору стрибає, а ви — ворота! Ха-ха! О! Він не такий дурний, як ми з вами, Штефане! Та що там лев! Візьмімо, наприклад, такого простого мужицького лелеку. Йду я ото позаторік облазом і дивлюся: стоїть молодий лелека на одній нозі й гадюку ковтає. Ковтнув раз, аж глянь, вона з-під хвоста його шусть, і вилізла жива та здорова!.. Лелека клюнув удруге, та не встиг сердега озирнутись, як вона вже знову на траві повзає. Так вам було і третій раз, і четвертий, а на п'ятий раз подумав сирота-лелека, подумав, а потім вам як не візьме, як не покришить гадюку на порції! І що ви думаєте? З'їв, і гадюка більше не вилізла. Скажіть, Штефанчику, вигадали б ми з вами на його місці таке? Га?

Ш т е ф а н. Ну, годі баки забивати, ледацюго!.. Ауф!

Ф е д і р (*миттю підвівся*). Тьху! Й не стямився, як встав... Так ота клята австрійська команда вжерлася мені ще з тих часів у кров і плоть. А вас, Штефане, бог покарає за те, що ви мене ледацюгою називаєте! Як же я піду чотири кілометри по пошту, коли там на дорозі, може, цей дідьків лев зуби на мене точить. От я й чекаю на попутну машину. (*Позіхнув й перехрестив рот*).

Ш т е ф а н. Півмилі від дороги на машину чекаєш? Стривай же, прийде зять і дасть тобі таку машину, старцюго...

Ф е д і р. А ви, краще, не називайте мене старцюгою. Ого! Скінчилися старці! То ви самі, Штефанчику, зійшли на казна-що. Ви колись і Івана Негрича старцем називали, а спробуйте тепер, будьте ласкаві, спробуйте! Хотів би я почути й побачити!.. (*Жалісно*). З мене глумитися не штука, я що — каліка, ще з тої війни італійську кулю в живому тілі ношу. Я що, я — бідний. (*Схлипнув*).

Ш т е ф а н (*глумливо*). Йди у колгосп, будеш багатий!

Ф е д і р. Я піду. 'Щоб ви знали, піду! Тільки жінку укоськаю. Як тільки вона перестане плакати, піду. Є у мене півтора морга, півтора й далі буде, як не більше. А у вас було понад сто, а лишилась піч, та й то зятева. *(Засміявся в кулак)*.

Б а б а О л е н а. О господи, господи!..

Ф е д і р. О! Так само і моя! *(Пошкутильгав до печі)*. Бабо Олено, ви вже знаєте?

Б а б а О л е н а. Що?

Ф е д і р. Лев утік із звіринця.

Б а б а О л е н а. Хто?

Ф е д і р. Лев, кажу.

Б а б а О л е н а. Який лев?

Ф е д і р. Лобатий, окатий!

Б а б а О л е н а. А що йому треба?

Ш т е ф а н. Йди, йди! Не мороч голову дурній бабі!

Б а б а О л е н а *(до Федора)*. Що він тобі каже?

Ф е д і р *(показує рукою)*. Рот!.. Рот Штефан мені затуляє.

Б а б а О л е н а. Рот? Болячка б його задавила, ірода. Не дасть до мене людям доступити, катюга! Ото мучитель, ото злодій!..

Ш т е ф а н *(у нього затамувало подих від образи)*. Я, Штефан Петрич, газда над газдами, — злодій?!..

Б а б а О л е н а. Злодій! Злодій! Злодій! І все життя твоє злодійське!!! А так! А так! А так!

Ш т е ф а н. А так, кажеш? Ну, тепер перехрестись, відьмо! *(Витяг з-під ліжка костур)*.

Ф е д і р *(машинально перехрестився)*. Христе боже! Ще в свідки потягнуть!.. *(Стрілою вилітає з хати)*.

Ш т е ф а н *(не тямлячи себе від люті)*. Уб'ю!..

Б а б а О л е н а. Ой, уб'є, злодій! Злодій! Злодій!. Ой!

Штефан вдарив її костуром у плече...

Б а б а О л е н а *(кричить)*. Ой, матінко божа! Уб'є...

Вбігла знадвору Варвара, за нею о. Юліян.

В а р в а р а. Вуйку Штефане!

Б а б а О л е н а. Ой, убив ірод! Убив поганець! Убив злодій!

В а р в а р а *(підходить ближче)*. Це що таке! В нашій хаті?

Ш т е ф а н. В якій вашій? За свої гроші, за свою кривавицю для покійної дочки збудував, а ти, циганське насіння, кажеш: «у нашій»? Повиздихали б ви всі без мене, як руді миші. А тепер...

В а р в а р а *(перебиває)*. А тепер — замовкніть, і більше ні слова!

Ш т е ф а н. Це ти м е н і кажеш, циганя навіжене?..

В а р в а р а. Вам, Штефане Петрич!

Ш т е ф а н. Я приголубив тебе малим дитятком, коли мого брата Петра й ту його циганську заволоку у війну холера побила, а ти...

В а р в а р а. Моїй матері дайте спокій. Досить ви наглумилися з неї, коли вона була жива.

Ш т е ф а н. І я, дурень, годував тебе, одягав, у школи посилав...

В а р в а р а. Ви взяли весь грунт мого батька.

Ш т е ф а н. І тому ви тепер посіли все, що я мав. *(Піднімає кулаки)*. О, будьте ж ви про...

В а р в а р а *(перебиває)*. Вийдіть! Там вас трохи прохолодить, тоді повернетесь у хату. Але тепер — вийдіть!

Штефан постояв хвилину, опустив кулаки, зігнувся в три погибелі й прожогом вибіг з хати. Варвара підійшла до баби Олени.

Б а б а О л е н а. Ой, Варваронько, сонце моє... Спасибі. Мало не вбив мене злодій. Подай, серце, води!..

В а р в а р а *(подала їй кухлик води)*. Пийте на здоров'я. *(До о. Юліяна)*. До речі, відтоді, як Штефан з вуйною переселились до нас, така історія трапилася вперше. Не знаю, чим пояснити цей раптовий спалах Штефанової самовпевненості. І ще одно питання мене турбує: де Параска? В школі її не було... *(Підійшла до плити, заглянула у горщики)*. І вдома також. Обід готував Штефан.

О. Ю л і я н. Може, налякалася лева й сидить десь у сусідів?

В а р в а р а. Ні, це не скидається на неї.

О. Ю л і я н. У наш час день для мене не скидається більше на день, а ніч на ніч.

В а р в а р а. А як ви думаєте: це добре чи ні?

О. Ю л і я н. Я... не знаю.

В а р в а р а. Невже... не знаєте?

О. Ю л і я н *(похилив голову)*. Ось уже три роки я живу думкою про новий дзвін. Його голос вколисував мене до сну, він лунав у моїх вухах наяву, він бадьорив мене

у найтяжчі хвилини. Спочатку мені здавалося, що це співає в мене скорботна душа старого дзвона, перелитого гітлерівцями на гармати, але згодом моє серце повірило, що голосом примарного дзвона говорить зі мною бог. Почався найщасливіший, як мені здалося, період у моєму житті, період, коли власне страждання приносить радість, а біль стає насолодою, бо з них народжується велич твоєї душі. Та сьогодні, коли я почув цей страшний звіриний рев, щось у моїх грудях надломилося, стихло. Так стихає надтріснутий дзвін.

В а р в а р а. Вам принаймні допомагає в таких випадках молитва. *(Сіла на ослінчику, обняла руками коліна й схилила голову)*.

О. Ю л і я н. Коли я вперше побачив потрощену долоню Параски, мені хотілося цілувати цю спотворену дитячу руку, бо в моїх очах ці її рани були ранами Ісуса, ранами, з яких сльозить любов, всеобіймаюча любов, що входить у плоть і кров людини, стає полум'ям її душі й зорею її серця. Ця любов, і лише вона, були моєю подругою в золотому тумані останніх років. *(Варвара на коротку мить підняла голову)*. На гнів, на ненависть до тих, які завдали дитині цю рану, в моєму серці місця не знайшлося. І от сьогодні вранці я вперше відчув її палючий смак. Я пробував молитися, але навіть молитва звучить сьогодні в моїх устах, як гімн зненависті.

В а р в а р а. І ви вважаєте, що це саме так? Що це можливе?

О. Ю л і я н. Що саме?

В а р в а р а *(з вдаваним спокоєм)*. Ну, ця раптова метаморфоза, чи як її там, — коли любов, раптова і сильна, як буря, так само раптово поступається місцем... зненависті? *(Пауза)*.

О. Ю л і я н *(тихо)*. Я думаю, що зненависть, як і любов, народжується довго, але раз народившись, вона схоплюється, як буря. Тільки... чому ви питаєте мене про це?

В а р в а р а *(швидко підвелася з місця)*. Оце і вся ваша відповідь?

О. Ю л і я н. Прошу вибачення, але я не знав, що... справа зайшла аж так далеко.

Варвара швидкими кроками ходить по хаті, похряскуючи в хвилюванні пальцями. Потім схопила пелерину й портфель і пустилась іти до своєї кімнати.

Про те, що я відчуваю тепер, сказати вам не можу. Я можу лише сказати, щó я про це думаю.

Варвара *(зупинилась)*. Говоріть...

О. Юліян *(тихо, рисуючи щось палицею на підлозі)*. Я думаю, точніше кажучи, я боюся, що ця... як ви сказали, буря може скінчитися громом. Громом з ясного неба.

Варвара *(опанувала собою)*. Що вам дає підстави так думати?

О. Юліян *(зітхнув)*. Сам не знаю. Може, те саме, від чого так тремтять у цю хвилину ваші губи. *(Варвара відвернула голову)*. Одні називають це логікою фактів, інші— інтуїцією, а ще інші... *(Замовк)*.

Варвара *(глухим голосом)*. А ще інші?

О. Юліян. Передчуттям.

Варвара повільною ходою йде до своєї кімнати. Пола затисненої в руці пелерини тягнеться за нею по підлозі.

Варвара *(в дверях)*. Вибачте, я тільки переодягнусь. *(Вийшла)*.

Баба Олена *(яка вже деякий час спостерігала з-під верети сцену між о. Юліяном та Варварою)*. Отче... Отченьку!.. *(О. Юліян, задуманий, підходить до печі. Баба Олена витягла з-під верети невеличкий вузлик)*. Отченьку... Сховайте на церкву. Може, іконостас зробите новий, або кіот, бо уже, мабуть, потьмянів,— давно не бачила, зовсім сліпа стала. А як лишиться щось, то при дорозі файний хрест поставте й напишіть: «На славу божу офірувала Олена Петрич». *(О. Юліян намагається розв'язати вузлик)*. Боронь, боже, отченьку, сховайте, зараз же сховайте. Мого ката немає?

О. Юліян *(подивився)*. Немає.

Баба Олена. Христа ради, сховайте! Побачить ще у вас і уб'є мене, напевне уб'є! А вас, чого доброго, також. *(О. Юліян нерішуче ховає вузлик до кишені сутани)*. Вислухайте, отченьку, мою сповідь святую... Ото позавчора, ще не благословилося на світ, як устав мій старий і поволі, на пальцях, наче тать нічний, вийшов надвір. Чекаю, чекаю — нема. Думаю — заслаб, гаспид. Злізла з печі, іду, шукаю — нема. Аж дивлюся, йде Штефан росами з лопатою в руках. Присіла я за возом і все вам чисто бачу. Ткнув старий злодій лопату під хлів, приставив драбину до клуні, виліз і щось там під черепицею ховає.

А коли зліз, я вже була на печі. До самого вам ранку теліпало мною від страху. А вчора, коли він повіявся ловити рибу, я насилу притягла драбину, насилу вилізла і оцей вузлик намацала. Розв'язала його й охнула з дива: щире золото, бог мені свідком. Наручник золотий і то який золотий, та три перстені: дві обручки й один з каменем, мабуть, заручний... От душогуб проклятий! Мабуть, когось зарізав, панів якихось. Ой, серце, моє немічне серце обізвалося знову!.. Сидить уже над моєю душею смертонька з косою. Отченьку! Ще вам одну таємницю повідати хочу. Тільки погляньте, чи немає там за дверима мого ворога... *(О. Юліян підійшов до дверей, визирнув і кивком голови заспокоїв бабу Олену)*. Вже заодно і його, і свій гріх скажу. Ви збираєте, отченьку, у людей гроші на новий дзвін, а старий у вас під носом лежить. Лежить і чекає, поки добрі люди не прийдуть з лопатами, не викопають його і не піднімуть знову на височості, на хвалу божу і людську.

О. Юліян *(голосно)*. Неправда!..

Баба Олена *(хреститься)*. Хрестом перед вами лягаю, на божий хрест присягаю! Як вивозили наш дзвін мадьяри, мій старий перестрів їх за селом. Три кварти спирту та ще пів свинячого клуба виніс для них з комори. Зате вони завезли дзвін на наше поле, на Куцу леваду й там скинули в пашенну яму. Ввечері Штефан тицьнув мені в руки рискаль і потяг з собою на леваду, закопувати дзвін. «Віднині, каже, це мій, Петричів, дзвін, і зась людям до нього! Прийдуть більшовики — не дам більшовикам, прийдуть інші — подивлюся, чи дати варто, чи вони зі мною, газдою над газдами, чи проти мене... А якщо не діждусь я свого дня, якщо забере мене господь саваоф у небесні краї свої, то я візьму з собою оцей дзвін і понесу перед божий престол: «На тобі, всевишній, багатирський дар від раба твого багатиря Штефана! Хай він голосить небу й землі і цілій вселенній про твою і мою славу!..» Закопали ми, отченьку, дзвін, і закопала я з ним свій спокій. «Уб'ю, сказав, коли мовиш комусь слово!» І я, грішниця, мовчала. Але нині я вже не боюся, нині я вже на божій дорозі й перша стану перед господнім престолом. Тож відпустіть рабі божій Олені смертний гріх, преподобний отче!..

О. Юліян *(перехрестив її)*. ...отпущаєши нині...

На порозі з'являється Параска з оберемком весняних квітів. Лице її пашить від збудження.

Баба Олена. Між двома смереками знайдете дзвін, під білим каменем!

О. Юліян (*помітивши Параску, рухом руки дає бабі Олені знак, щоб змовкла; баба Олена ховає голову*). Параско! (*Почувши голос о. Юліяна, Параска здригнулася від несподіванки*). Йди, покажися на очі мамі. Вона занепокоєна.

Параска знітилася, зробила кілька кроків, та посеред хати зупинилася.

Параска. Я була в лісі, збирала квіти.

О. Юліян. Сьогодні в лісі? І не боялася?

Параска (*відвернула голову*). Ні.

О. Юліян. Дивно.

Параска. В разі чогось, ми могли вилізти на дерево.

О. Юліян. «Ми»? Значить, ти не була одна?

Параска відвернулася. О. Юліян підійшов до неї, погладив по голові й попрямував до виходу. На порозі своєї кімнати стає Варвара. О. Юліян хоче їй щось сказати, показуючи рукою на Параску, однак, передумавши, він мовчки виходить.

Варвара (*на ній костюм з картатого шотландського матеріалу у блакитному тоні й темносиня краватка, наопашки строкатий гуцульський кептар*). Я нічого не розумію, дитино моя... (*Наближається до Параски*).

Параска (*після короткої паузи кидається з риданням до ніг Варвари, квіти розсипаються по підлозі*). Мамо! Матусенько!..

Варвара (*підіймає її*). Встань... (*Витирає Парасці хусточкою сльози*). А тепер... (*відійшла від неї*) позбирай квіти. (*Стала біля дверей, що виходять надвір, і схрестила руки на грудях. Її неспокійний погляд зупиняється на флаконі, що стоїть на вікні. Варвара наливає у флакон води й ставить його на стіл*). Вже позбирала?

Параска. Вже.

Варвара. Ось флакон.

Параска кладе квіти у флакон.

А тепер можеш їх поставити, де хочеш.

Після короткого вагання Параска ставить флакон на фісгармонію.

Варвара (*закусила губу*). Так. (*Пауза*). Я тебе слухаю. Де він?

Параска *(підійшла до неї впритул, звела на неї очі і раптово відвернулася цілим корпусом. Варвара взяла її за кисть здорової руки. В цій позі відбувається діалог)*. Пішов у село, сказав: «зараз прийду». *(Пауза)*. Сьогодні ранком, мамо, коли я побачила, що він іде у ліс, я жахнулася й побігла за ним. Я гукала, кричала, але він не зупинився. Він ішов так швидко, що в мене затамувало подих. За потоком він зник у мене з очей. Мені стало лячно, але ноги несли мене самі далі. Потім я побачила його. Він сидів на пні, затулив руками очі й сумно похитував головою. Я знала, він... *(звела очі на Варвару)* думав про тебе... Тільки про тебе. *(Притулила щоку до Варвариної руки)*. Я назбирала квітів і сіла біля нього на землі. Тільки тоді він мене помітив. Ми довго мовчали. Потім він поцілував мене в голову й сказав: «іди додому». *(Варвара цілує голову Параски)*. Але я — не пішла, мені здавалося, що я не повинна лишати його самого. Десь недалеко заревів лев, і мені знову стало лячно. Та потім, коли Лука почав говорити, мені стало ще лячніше... *(Пауза)*.

Варвара. Говори, я уважно слухаю тебе, донечко.

Параска. Мамо... Це либонь страшна річ — убивати людину та ще коли вона не сподівається цього?

Варвара *(схвильовано)*. Я — не розумію тебе, Параско!..

Параска. Тим краще. *(Схилила голову на груди)*. Чому твоя рука тремтить, мамо? Вибач, це я тебе так стривожила.

Варвара. Ні, не ти...

Параска. Мені навіть цього лева жалко було б убити. Змалку він мучився за гратами, великий лев у малій клітці, а тепер, коли він на волі, його, левине, горе стало, мабуть, ще важчим, бо сьогодні кожна жива істота — його смертний ворог, і навколо нього не пустиня, а пустка, і з неї визирає тільки смерть.

Варвара. А все ж таки його доведеться вбити, щоб могли жити інші.

Параска *(зітхнула)*. Ти, як завжди, маєш рацію, мамо. Його доведеться вбити, як убивають вовка. Але... але скажи, мамо, кому були на заваді мій батько — старий килимар, моя мати, мій брат?..

Варвара *(повернула Параску лицем до себе)*. Ти чого це... раптом згадала? *(Пауза)*.

Параска. Мамо, скажи, ти, мабуть, знаєш, ти по-

винна знати... Хто наслав на нас тоді поліцаїв? Хто? Я, клянусь, нікому не скажу. Адже їх уже жодна сила не воскресить. Я хочу лише знати, мамо, чи ж можу з спокійним серцем дивитися йому у вічі!

Варвара. Кому?! *(Пауза)*.

Параска. Тому, хто приніс мене сюди з лісу.

Варвара *(відштовхнула її)*. Ти про Семена? *(Пауза)*.

Параска *(не піднімаючи голови, говорить крізь сльози)*. Я не можу, мамо, не вірити Луці. *(Обняла Варвару й притулилася до неї)*.

Варвара. Адже ж... мені він цього не говорив.

Параска. Мені він також не сказав би цього, якби... Семен Негрич не повернувся в село.

Варвара. Чому ж він думає, що це зробив Негрич?

Параска. Опівночі, коли Лука виводив нас з села, під лісом перестріла нас якась людина. Лука пізнав у ній Семена, що повертався з далекої косовиці. Він єдиний нас тоді бачив.

Варвара. Так. І Лука досі мовчав про це.

Параска. Я ж тобі, мамо, сказала...

Варвара. Ти мені дуже мало сказала, Параско. Будемо сподіватися, що більше скаже нам — час... І сам

Входить Лука.

Лука!

Параска. Мамо...

Варвара. Візьми собі обідати і йди до моєї кімнати!

Лука мовчки стоїть на порозі. Параска з мискою й шматком хліба виходить надвір.

Лука. Що це значить?

Варвара. Це значить, що я хочу поговорити з тобою віч-на-віч.

Лука. Вона — сказала тобі?

Варвара. Так, вона — виручила тебе.

Лука. Адже ти, все одно, не повірила б мені.

Варвара. Чому?

Лука. Тому, що ти не хотіла б повірити. За ті роки, за цей час, як мене не було тут, ти навчилась дивитися на світ очима Негричів.

Варвара. Знову... ревність?

Лука. Ні, щось більше, — ненависть. *(Підійшов до Варвари і взяв її за руки)*. Не тебе я, звичайно, мав на думці,

а те, що густим лісом виросло між нами за останні роки, — хащею, крізь яку я бачу лише скорботну тінь давньої Варвари.

Варвара. Але ж ця «тінь» вийшла тобі назустріч з добрим словом і щирим серцем, Луко.

Лука. То було вчора.

Варвара. Це буде й завтра, якщо... *(Пауза)*.

Лука. Якщо я почну служити твоїм новим богам, так?

Варвара. Не богам, — людям, Луко.

Лука. Ах, людям! Можна знати яким?

Варвара. Твоєму батькові...

Лука. Негричам, які палили дідове сіно і в темну ніч тероризували його пострілами у вікно.

Варвара. І Негричам, і Урбановичам, і всім тим, хто споконвіку любив цю землю і хто тільки сьогодні має право сказати про неї: «моя».

Лука. І ти...

Варвара *(перебиває)*. І я! В роки моєї юності, про які ти говориш з таким розчуленням, я блукала в тумані, як Параска в ту криваву для неї ніч. Данило подав мені руку і повів мене з собою. Не минуло й півроку, як замучили його, і він не повернувся більше до мене. Коли Микола розповів мені про його мученицьку смерть за колючими дротами Освєнціма, коли він розповів мені про мільйони таких самих смертей, коли я, нарешті, побачила дещо своїми власними очима, я зрозуміла, що фашизм — це смерть, а я люблю життя й хочу йти з тими, хто смертю смерть поправ і створеним для життя дарував життя та навчив боротися за нього і в ім'я його. А ти... Милий боже, хто ти? *(Припала до його плеча)*.

Лука. В моїх жилах тече кров Петричів. Непокірлива, горда і — неповторна.

Варвара. Чому ж ти, в такому разі, їхав сюди? Чому повернувся на моє горе? *(Пауза)*.

Лука. Заради рідної землі, заради тебе. Але земля вже, бачу, не та, тому, мабуть, що не моя вона і не наша, і ти — також не та, дарма, що люблю тебе навіть такою.

Варвара *(схилила голову на його плече, очі її спрямовані в простір)*. Якби мені хтось всесильний сказав: «Умри, і тоді твій Лука стане таким, яким ти хочеш його любити», я б з рукою на серці відповіла: «Гаразд. Я згодна».

Лука поривчасто обняв її і поцілував.

І я вірю, що ти будеш таким. *(Пауза)*.

Лука. А якщо віра твоя виявиться сліпою? Що буде тоді?

Варвара. Я не знаю, що буде тоді. Я знаю лише, що є речі, яких я прощати не вмію, нікому й ніколи: брехні та зрадництва. *(Пауза)*.

Лука. Так... *(Підійшов до фісгармонії й тихо заграв лейтмотив з опери д'Альбера «Долина». Варвара сперлася спиною на одвірок й не спускає з Луки очей)*.

Лука *(не піднімаючи голови від фісгармонії)*. Семенові також не простиш?

Варвара. Якщо це виявиться правдою, не прощу. Тільки чому ти не сказав цього своєму батькові?

Лука. Дуже просто. *(З іронією)*. Він, як людина винятково принципова, передав би справу в руки властей, а я цього не хочу.

Варвара. Чому?

Лука. У мене немає прямих доказів, а хто ж повірить слову людини, на яку навіть рідний батько дивиться спідлоба. Я не кажу вже про те, як глупо було б зариватися сьогодні з родом Негричів, з родом «застрільників колгоспного руху в селі Ясничі...» Це могло б, чого доброго, скінчитися тим, що на лаву обвинувачених посадовили б не його, а мене, «поверненця».

Варвара. Ти певен цього?

Лука. Майже. *(Пауза)*

Варвара. Мені тепер ясно: один з вас напевно розквитається...

Лука *(схопився з місця, підійшов до Варвари й обняв її)*. Ти могла б... могла б коли-небудь повірити, що це зробив я? Варваро... *(Обціловує її лице)*.

Варвара опустила руки, заплющила очі, стиснула губи у стримуваному плачі й похитала головою.

Варвара. Ні! Мені здається, я не мала б сили повірити в це, милий...

Вони й незчулися, як на порозі з'явився Микола з наголовачем і віжками в руках. Побачивши їх, він крякнув, Лука й Варвара відсахнулись одне від одного. Мугикаючи свою пісню, Микола повісив наголовач, капелюх і куртку, підійшов до фісгармонії й опустив з грюкотом її віко.

Микола. Обідали?

Варвара. Ні.

Микола. То давайте пообідаємо!

Пауза. Варвара ставить на стіл миски, ложки й два горщики, потім кладе кожному в тарілку кулеші й наливає молока.

Варвара. І як же там? Лева не спіймали?

Микола. Ні. Він подався за Кічеру, у Чорний бір. Сьогодні ввечері робимо облаву. Над Ведмежим плесом. Ті, циркачі, кажуть, нібито він звик пити на смерканні воду. *(Сідає до столу)*.

Варвара. Сідай, Луко! *(Несе миску з їжею бабі Олені)*.

Микола. Це давно у вас?

Лука. Тату...

Микола *(перебиває)*. Я не тебе питаю! *(Пауза)*.

Варвара. Ні, недавно. Лука приїхав всього п'ять тижнів тому.

Микола наспівує.

Микола. Роман?

Варвара мовчить.

Лука. Ні. Більше.

Микола *(подумав)*. Що ж, гаразд. Тільки вона — працює.

Лука *(опустив очі в миску)*. Я також не звик сидіти довго, склавши руки.

Микола *(їсть)*. Я думав уже про музичну школу. Зрештою, можеш учителювати і тут. Дітей нема кому вчити співу. Що ти скажеш, Варваро?

Варвара. Я ще не думала про це, швагре. *(Кличе з порога)*. Параско! Скажи дідові: обідати пора! *(Сідає до столу)*.

Микола. Ще три дні такої погоди, і земля буде не земля, а камінь. Хотів би я знати, хто втяв цю штуку з левом.

Варвара. Підозріння є?

Микола. Є. У Семена Негрича.

Варвара. Як? На Семена?

Микола. Я сказав: у Семена.

Лука. Самовпевнений парубок.

Микола. Не хоче тільки назвати імені. Каже: рано. Ніби розумний хлопець і такий дивак. *(До Варвари)*. До речі, він знає про вашу... теє... дружбу?

В а р в а р а. Мабуть, не встиг іще взнати.

М и к о л а. Буде нудити світом, бідолаха. Хто зна, чи не через тебе він так поспішав з армії сюди

Варвара перестала їсти. Входить Параска.

П а р а с к а. Дідо не хочуть їсти. (*Порається коло плити. Пауза*).

Л у к а. Значить, в особі Семена я матиму невблаганного ворога.

М и к о л а. Не думаю. Семен — комуніст, крім того, він вірний син свого батька і проти нього не піде.

Л у к а. А ти як думаєш, Варваро?

В а р в а р а (*встала від столу, збирає посуд*). Я воліла б поки що про це не говорити.

М и к о л а. Дивна відповідь.

В а р в а р а. Дивна. Чимало дивних речей діється у нас, любий швагре.

М и к о л а. Ти про цю історію з левом?

В а р в а р а. Не тільки про історію з левом. (*До Параски*). Параско, вийди на хвилину! (*Параска виходить*). Як ти думаєш, Миколо, хто винен у смерті родини Розенкранців?

М и к о л а (*встав і, мугикаючи, почав ходити по хаті*). Чому тобі раптом спало це на думку?

В а р в а р а. Ти не відповів мені на запитання, швагре. (*Пауза*).

М и к о л а. Я тоді вже сидів в Освєнцімі, а Лука пояснив усе те. Поліцаї перестріли їх у дорозі й захотіли зайвий раз поживитися чужим майном...

В а р в а р а. А якщо вони перестріли їх не випадково?

М и к о л а. Ти думаєш, їх підіслав хтось?

Л у к а (*встає*). Я певен цього, тату. Чого б шукали дороївські поліцаї на такій далекій царині? (*Пауза*).

М и к о л а. Гм. Жаль, що жодного з них не вдалося нашим спіймати. Вони б тепер сказали правду. Без них — навряд чи вдасться розкусити цей горіх...

В а р в а р а. А я не знайду спокою, поки — не розкушу його.

М и к о л а. Твердий горіх.

Л у к а. А може, тобі лише так здається? Ти, тату, сказав: «хтось хотів поживитись майном Розенкранців...» (*На порозі став Семен Негрич. З-під розгорнутого петека визирає дуло автомата. Лука не помітив Семена*). Може,

варто пригадати, хто в нашому селі ще перед війною, ще перед першим приходом Червоної Армії, уславився, як рицар темної ночі? Хто... *(З очей Варвари прочитав, що хтось стоїть на порозі).*

Семен. Говори далі, Луко. *(Пауза).*

Лука. Хто косив сусідську молоду кукурудзу, хто підпалював чуже сіно, хто крав курей?..

Семен. Брешеш, Штефанів унуку! *(Пауза).*

Микола *(схвильований).* Це що?!

Лука. Вдар у стіл — ножиці обізвуться.

Семен. Я сказав: брешеш, Штефанів унуку! Я ніколи ні в кого й нічого не вкрав. Так, я двічі палив Штефанове сіно. Так, я косив раз у нього молоду кукурудзу. Але це робили також інші, бо і іншим в'ївся в печінки твій дідо. Ти багато чого сам знаєш. Коли мій вуйко Василь їхав на заробітки до Америки, Штефан позичив йому сто доларів, а вексель дав йому підписати на двісті. Минув усього рік, і Штефан купив Василеву землю на ліцитації[1]. Василиха прокляла твого діда й знаділа, лягла у труну, але від цього Василева земля не перестала родити, та не для Василихи вже і не для нас Негричів, а для Штефана. Мені було тоді всього сімнадцять років, і мої груди не могли вмістити такої кривди. А курей я не крав і нічого не крав, як немає й не було халамидників у роді Негричів. Крали, інші тільки крали, Штефанові полигачі, ті, що вийшли з його дуківської школи!..

Лука *(потемнів від гніву).* Ти... про кого це?

Варвара. Годі! *(Пауза).*

Микола. Починається...

Семен. Вибачте, та кров моя — не вода. І так уже зсушила мене сьогодні зла година, а цей іще — додав серця...

Микола. Знову щось сталося?

Семен. Досить і того, що сталося сьогодні вранці. Хтось хоче зірвати сівбу. Хтось, кому немиле життя.

Лука. Лев?

Семен. Ні, гірше. Лева доведеться пристрелити, лише згнітивши серце.

Лука. А людину — з легким серцем? Кого — кого, а тебе я розумію, Семене...

Варвара. Луко, годі!

Микола. Як півні! Далебі, як півні. Наче одного дерева яблука.

В а р в а р а. Одному з вас доведеться вийти. Луко, Семен наш гість.

Л у к а. Ти маєш рацію, Варваро. *(Швидко виходить надвір.)*

М и к о л а. От, горе! *(Дивиться на стінний годинник)*. Скоро вирушимо в дорогу. До заходу сонця мусимо бути над Ведмежим плесом. Де батько?

С е м е н. Він сказав, що прийде до вас.

М и к о л а. Тимчасом я трохи перепочину. А з Лукою ти даремно заївся. Сам бачиш, він приїхав звідти з хворою душею. Може, його радніше жалкувати треба. Крім того, він здібний музикант...

С е м е н. Боюся, що ми з вами, товаришу інженер, не вилікуємо цієї його хвороби.

Варвара стиснула Семена за руку.

М и к о л а. Гм... *(Мугикаючи, пішов у свою кімнату. Пауза)*.

В а р в а р а. Ти забуваєш, що Лука — його єдиний син.

С е м е н. Я хотів би про це забути.

В а р в а р а. І що? Несила? *(Пауза)*.

С е м е н. Поки що я нічого про це сказати не можу.

В а р в а р а. У своїх листах ти був одвертіший, Семене.

С е м е н. Від вас я досі нічого не таїв.

В а р в а р а. Нічого? Як перед богом, Семене? *(Пауза)*.

С е м е н. В бога я не вірю. В одному й тому самому серці немає місця і для бога, і для людей.

В а р в а р а. Так, ти писав мені це. Одного лише ти не сказав у своїх листах, чи ти підняв би руку на людину, яка... тебе не скривдила.

С е м е н. Лука не скривдив мене, учителько.

В а р в а р а. Я не його мала на думці, Семене.

С е м е н. А кого ж?

В а р в а р а *(опустила вії, мне руками хусточку)*. Я просто так спитала.

С е м е н *(тихим голосом)*. Ні, це не просто так. Між мною і вами, учителько, проліг чорний кіт. Боюся, що його пустила та сама рука, яка випустила з клітки лева.

В а р в а р а *(стрепенулася)*. Невже ти думаєш, що це — він?

С е м е н. Хто — він? *(Пауза)*. Ви зблідли, учителько...

В а р в а р а. Він — дорогий мені, Семене. *(Пауза)*.

С е м е н. О!..

В а р в а р а *(низько схилила голову)*. Так. *(Простягла руку до Семена, але рука її повисла в повітрі й упала)*. Сталося! *(Безпорадно розвела руками)*. І от я, горда Варвара Петрич, блідну перед лицем цієї любові.

С е м е н *(повільним кроком підійшов до дверей)*. А вам не здається, що в цю хвилину я також... зблід?

В а р в а р а *(підняла голову, подивилася на нього, потім знову опустила її)*. Що ж, тим легше тепер буде тобі звести з ним рахунки.

С е м е н. Ні, тим тяжче буде мені тепер... Та коли це, що я думаю, виявиться правдою, тоді — простіть мені, учителько, бо я — простити не зможу.

В а р в а р а *(в її очах спалахнули лиховісні вогники)*. Тоді і я не знатиму пощади.

С е м е н *(грізно повернувся до неї лицем і дивиться так, наче вперше в житті її побачив)*. Здається, це сказала Варвара Петрич...

В а р в а р а. Так. І слову її можна вірити.

С е м е н. Я вірю.

В а р в а р а. Спасибі. І закарбуй собі в пам'яті: можна повернути втрачене здоров'я, можна навіть повернути молодість; двох речей тільки ніяка сила людині повернути не може: життя і честі. З думкою про неминучість смерті людина зживається змалку, але горе тому, хто не знає ціни своєї честі. Так, через п'ятнадцять-шістнадцять років моє лице зоре плуг старості, і мої очі осиротіють, бо ніхто не зітхатиме до них більше. Але життя моє, життя рядової сільської учительки, лишиться багатим, як і колись, бо з ним невідступно крокуватиме моя людська гордість. Коли ж проб'є моя остання година, то крила ангела смерті затріпотять наді мною, як бойовий прапор, пошарпаний вихором. Я знаю, Семене, що таке любов, я знаю і відчуваю це особливо сильно сьогодні, але клянуся тобі нашою дружбою, що коли моє серце виявиться сліпим, то очі мої залишаться зрячими, і вони навіть у найтемнішу ніч побачать потрібну мішень. *(Пауза)*.

С е м е н *(підходить до неї)*. Я не зовсім розумію. Ви хочете сказати...

В а р в а р а *(перебиває)*. Я хочу сказати лише те, що я сказала. Майбутнє моїх дітей, а їх, як, може, знаєш, у школі

багато — понад сто душ, мені дорожче усього на світі, і я його не поміняю на... мого обранця, як не поміняю ніколи своєї гідності на те, що люди довгий час називали особистим щастям. Ти зрозумів уже? *(Пауза)*.

Семен. Такі слова пишуть власною кров'ю.

Варвара *(вкрай схвильована)*. А ти як думав?..

На порозі з'являється о. Юліян. Він без капелюха й без палиці. Побачивши його, Варвара відвертає голову, бажаючи приховати сльози, потім швидко виходить до своєї кімнати.

О. Юліян *(до Семена)*. Я, здається, невчасно. *(Пауза)*.

Семен *(неуважливо)* Ви...

О. Юліян. Хочете сказати, Семене, що я завжди невчасно. Ходячий анахронізм, так? *(Пауза)*.

Семен *(дивиться на нього)*. Як ви посивіли за цей час...

О. Юліян. Невже ж ви бачили мене коли-небудь молодим, Семене?

Семен. Здається, так.

О. Юліян. Це вам лише здається. У мене — не було молодості. Я зрозумів це тільки в останні роки, і, мабуть, тому з'явилася ця передчасна сивина.

Семен. Я думаю, ви сказали правдиве слово.

О. Юліян *(з блідою усмішкою)*. Вперше в житті Негрич погодився зі мною... *(Пауза)*.

Семен. Я не пізнаю вас, преподобний!

На порозі своєї кімнати з'являється Варвара, о. Юліян і Семен не помічають її.

О. Юліян. Я сам себе також не пізнаю. Раніше я вірив, що безсмертна душа моя у свій час білішою од снігу спочине на божих левадах, коли земний шлях її буде шляхом милосердя і всепрощення. Як це не дивно, але цієї віри не вбили в мені навіть роки гітлерівської окупації, і я тепер розумію чому: очі мої були все ще осліплені блиском церковних свічок, а вуха заліплені їх воском. Та настав час, — левиця розгубила левенят своїх, і померхли вогні свічок, зате — прокинулась совість. Тоді я подумав, яка ж ціна безсмертю твоєї душі, якщо назирцем за нею ходитиме голос збунтованої й невтишимої совісті: «Ти продаєш братів і сестер своїх за шеляг твого вічного блаженства?..» А сьогодні... точніше кажучи, пів-

години тому це питання постало переді мною з страшною силою.

Варвара. Що трапилося з вами, отче?

О. Юліян. Зі мною — нічого, крім того, що я оце тільки казав.

Варвара. І то все? *(Пауза)*.

Семен *(уважливо подивився на о. Юліяна)*. По-моєму, то ще не все... *(Вийшов з хати)*.

Варвара *(підійшла до о. Юліяна)*. Ваші руки тремтять.

О. Юліян *(добув з кишені вузлик і поклав його на стіл.)*. Подивіться.

Варвара розв'язує вузлик.

Якщо мене не підводить зорова пам'ять, ці речі носили в Ясничах лише дві особи.

Варвара. Хто? *(Пауза)*.

О. Юліян. Покійні... батьки Параски.

Варвара. Боже, звідки це у вас? *(Пауза)*.

О. Юліян. Баба Олена знайшла у сховку Штефана.

Варвара. Звідки ж це, милий боже, у нього?.. Ні, стривайте! То, мабуть, щось інше! Я не вірю, я не хочу повірити, що він міг би...

О. Юліян. Хто — він?

Варвара *(з жахом)*. А!..

О. Юліян. Я також не хочу вірити, що це він. А втім, може, я помиляюся. Може, ці речі належали комусь іншому...

Варвара *(взяла в руки перстень і уважно оглядає його)*. Стривайте! Хвилиночку!.. *(Підходить до виходу)*. Параско! *(До о. Юліяна)*. Як же це так?.. І коли він міг би...

Входить Параска.

Параско, у тебе є перстень, знайдений тоді Семеном у траві, біля трупів. Принеси його на хвилинку сюди!..

Параска. Навіщо, мамусю?..

Варвара. Не питай, моє серце, навіщо.

Параска. Я зараз принесу. *(Вийшла)*.

Варвара *(перебирає вміст вузлика)*. Убогі скарби, не варті однієї краплини людської крові.

О. Юліян. Будемо сподіватися, що на них немає ні однієї краплини людської крові.

Входить Параска і вручає Варварі перстень.

Варвара *(до Параски)*. Дякую. Можеш іти.

Здивовано озираючись, Параска виходить.

Варвара *(порівнює обидва персні, потім безсило опускає руки)*. Немає чого більше сподіватися, отче. Обидва персні — однакові.

О. Юліян *(хилить голову)*. Простіть мені, мій ласкавий друже... *(Пауза)*.

Варвара *(стиснула його руку)*. Дякую вам. *(Підійшла до дзеркала, ладнає зачіску, потім круто повертається лицем до о. Юліяна)*. Помоліться, отче, за мене й помоліться за того, кого поразить моя ненависть. Я ще не впевнена, я ще не вірю, я не хочу в це вірити, та коли остання іскорка моєї надії згасне, помоліться за нього, отче!.. *(Підійшла до дверей і стала проти заходу, що багровою загравою спалахнув на її лиці. Розлігся трикратний левиний рев. Варвара говорить крізь затиснені зуби)*. Помоліться, отче.

О. Юліян. Не зможу, моя дорога. Ця молитва була б мертва, як... моя віра сьогодні.

Варвара. Отче!..

О. Юліян *(із схрещеними на грудях руками підійшов до порога)*. Не дивуйтесь, дорога. Зі мною діється те, що з вами сталося давно. На ваших губах тремтить іще зрідка молитва, але в ній уже чується шепіт умираючого бога, на зміну якому встають світила великого дня, і сіяч виходить сіяти вже не з молитвою, не з гімном рабству і смерті на устах, а з піснею всеперемагаючого життя, з піснею, яка заглушить либонь останні наші дзвони.

Варвара. Ви плачете, мій друже...

О. Юліян. Ні, це вам тільки здалося. Якщо я й заплачу колись, то лише тому, що мої руки, руки сіяча, сіяли не насіння істини, а... драконові зуби, з яких виросли убивці родичів Параски.

Варвара. Убивці?.. А може, там був лише один душогуб? Як ви гадаєте?..

О. Юліян. Родичам Параски однаково.

Варвара. А мені — неоднаково. Я хочу знати всю, достеменно всю правду. І про ту пам'ятну ніч, і — про сьогоднішній світанок. Отче! Можливо, мені знадобиться ввечері ваш кінь. Ви не будете заперечувати?

О. Юліян. Він, як завжди, до ваших послуг, тільки...

Варвара. О, не турбуйтеся, друже, про мене.

(Слухає). Хтось іде!. Кінь буде мені потрібен, ви дозволите, я сама виведу його із стайні. *(Нашвидку зав'язує вузлик і ховає до кишені)*.

О. Юліян *(вклонився)*. Ваша воля. *(Виходить і на опасанні розминається з Іваном та Семеном. Іван також з автоматом)*.

Іван. Інженер...

Варвара. Здається, спить. Розбудити?

Іван *(подивився на годинник)*. Не треба, хай ще кілька хвилин поспить. Сердега зморився. П'ятдесят вісім років — не жарти.

Баба Олена. О господи, господи...

Входить Микола.

Микола. Ти збрехав, Іване. Всього п'ятдесят сім. Та я бачу, ви вже готові.

Іван. Мельчишин з людьми чекає біля сільради.

Микола. Іду, іду. *(Повертається до своєї кімнати)*.

Варвара. Сідайте, товариство.

Семен. Спасибі, учителько.

Обидва сідають. Іван набиває й запалює цибух. Увійшла Параска й узяла з припічка дійницю. Побачивши в дверях Миколу з карабіном у руках, вона злякано відсахнулася, потім швидко вийшла з хати.

Микола *(дивиться їй услід)*. Це вона так завжди, як тільки побачить зброю. Бідна дитина.

Іван. Нічого. Виросте й забуде.

Варвара. Навряд.

Микола *(заряджає карабін)*. По-моєму, вона й не повинна забути. Здається, знову було чути цей клятий рев. А може, мені снилося.

Іван. Ні, вам не снилося, Миколо. Оце недавно лев знову з'явився в селі. Пробіг городами, заричав, позаганяв людей у хати і — наче крізь землю пішов... Кажуть, бачили його, як у Сав'юків жерепник побіг. Виходить, він і справді води тримається. Там його й треба шукати.

Микола *(до Варвари)*. Ти що це, Варваронько? Стоїть, наче скорбная мати.

Варвара *(наче прокинулась)*. Візьміть мене з собою, добрі люди.

Микола. Куди? На облаву? Жінку?

Варвара. З великокаліберного револьвера я стріляю непогано. А цього, здається, досить.

Семен. Ні, цього недосить.

Варвара. Відваги у мене також не бракне.

Семен. Поранений звір може кинутись на вас, а тоді — хто з нас...

Варвара (*обриває*). Тоді — моя рука не затремтить.

Микола. Так...

Варвара. Я маю такі самі обов'язки та права, як і ви. Хто піднімає руки на наше село, на наш колгосп, на наших дітей, той піднімає руки й на мене. Це дає і мені право перебити цю руку, тим паче, що директор нашої школи старий і хворий. Сподіваюся, я вас переконала, товариство?

Іван. Що ж, свята рація.

Микола. Гаразд, підеш з нами.

Варвара. Мені треба ще переодягтися. Я поїду верхи і наздожену вас.

Микола. Тільки не забудь взяти з собою зайву жменю набоїв. Їх у тебе там вдосталь.

Варвара (*з порога своєї кімнати*). Я нічого не забуду, мій швагре. (*Виходить*).

Пауза. Микола одягається. Сутеніє.

Микола. Останнього часу дивна стала якась.

Семен встає і повільним кроком підійшов до дверей, що виходять надвір.

Іван. Роботи у неї, мабуть, по самі вуха. Як і у всіх нас.

Микола. А все-таки, біс знає, що діється. Один звір затримав сівбу.

Семен (*який досі дивився в далечінь, повернув лице до Миколи*). Ви певні, що лише один?

Іван силувано закашляв.

Микола. Гм... Ти маєш рацію.

Іван поквапливо підвівся.

Його треба також вполювати.

Семен. І я так думаю. Тільки насамперед доведеться пристрелити лева, а до вовка доберемось потім...

Микола. Якби знаття, хто він, то можна було б водночас ліквідувати обох. Та що ж! Якби знаття, що в кума пиття... Поки ми доберемось, поки доберуться в районі... (*З гнівом*) Чорт знає, якої біди він може ще накоїти!

Семен хоче щось сказати, однак Іван зупиняє його рухом руки.

І в а н. Товариш інженер, усі ми знаємо, що таке для нас наш колгосп. Ми кажемо: шлях до достатку, і воно насправді так, істину кажемо, інакше бути не може. Але, далебі, бий мене нечиста сила, якби я лише заради хліба з маслом і м'яса у будній день ночей недосипав і голову підставляв під фашистську кулю. Колгосп для нас щось більше. Це радянська влада, а вона і нам, Негричам, і вам, і учительці, і всьому справедливому людському родові щось таке дала, чого не проміняєш за жодні скарби світу. *(Вдарив себе кулаком у груди)*. Вона нам нашу силу відчути дала й зняла з неї пута. «На, сило, йди у світ і верши чудеса!» Так я розумію.

М и к о л а. Ага! Слушно! Ну?

І в а н *(зам'явся)*. Тому вона, радянська влада, — кров нашої крові, і за неї навіть смерть охоче приймеш. *(Опустив очі)*. Для неї і про рідного сина забудеш, коли цей син звівся нінащо й каїнове діло чинить... *(Пауза)*.

М и к о л а. Іване!.. Іване! Про кого це ти?

С е м е н. Поспішили ви, тату. Доказів, поки що, біг дасть.

І в а н. Ні, не поспішив. Це сказав комуніст — комуністові.

М и к о л а. Пробі! Доказів? Проти кого?... *(Пауза. Семен і Іван стоять, схиливши голову)*. Ви про Луку? Про Луку Воркалюка, мого єдиного сина?

С е м е н. Про Петричевого унука.

М и к о л а. Я оглядав його папери. Він був, каже, у карантині, він — дістав дозвіл повернутися додому, до праці. Він... *(Подивився на фісгармонію)*. Він грає, грає, як ангел. Лука, мій Лука. За віщо ви його так, товариші?.. За віщо?

С е м е н *(тихо)*. Я прийшов сьогодні у село, коли почало благословлятися на світ. Прийшов і побачив Луку. Він хильцем пробирався садками, біг від старої корчми, за якою стоять вози із звірами. Я гукнув на нього, але він зник у лозах. Якраз тоді левина клітка спорожніла.

І в а н. Коли Луки не було тут, тривога не блукала поміж нашими хатами і не страшний був навіть лев ясничанам. *(Пауза)*.

М и к о л а *(метнувся до дверей і кричить)*. Луко!.. Луко!..

С е м е н *(підбіг і схопив його за руку)*. Надто рано!

Таким чином можна лише наполохати... звіра, і він — втече.

Входить Параска з повною дійницею.

Параска. Луки немає коло хати, вуєчку!

Параска поставила дійницю на припічок. Микола повільно відійшов від дверей. Іван показує йому очима на Параску.

Микола (*насилу переводячи дух*). Гаразд, я мовчатиму...

Параска (*підійшла до нього*). Що з тобою, вуйку? Вуєчку!..

Микола (*сів на крісло, вона стала біля нього навколішки*). Важко мені, Парасю...

Параска. Мені також важко сьогодні на серці, вуєчку.

Микола (*гладить її волосся*). А ти ляж і засни. Ранком повернуся, розбуджу тебе, і буде тобі знову легко на серці, моя дитино. (*Заплющив очі*). Розбуджу тебе, як колись, давно-давно, його будив: «Порубаю калиночку, бо вмію, скориняю Парасочку, бо смію...» (*Пауза*).

Параска. Вуєчку! На бога! Скажи мені... (*Поглядає на Семена*). Хто вбив моїх батьків і мого брата?

Микола рвучко підвівся з місця, повів очима по Негричах і знову прикипів ними до Параски. Вона низько опустила голову.

Микола. Встань, Параско...

Параска. Пробач, вуйку, але я — не можу забути.

Семен. Про це не можна забувати, Параско.

Параска схопилася й вп'ялила очі в Семена.

Семен (*підходить до неї*). Параско, дівчинко...

Параска (*подається назад*). Ні!.. (*Забилася в кут*).

Іван. Що це? (*Пауза*).

Микола. Я... не знаю. Я знаю лише, що — нам пора. (*Підійшов до дверей Варвари й постукав у шибку*). Варваро! Поспішай! Ми йдемо. (*Повернувся лицем до Негричів*). Ходімо, товариші! Там — люди чекають.

Іван. Дорога далека. Їдьте верхи, Миколо.

Семен (*зняв з одвірка наголовач і віжки*). Я піду, осідлаю вам коня.

Іван. Сідло, здається, у стайні.

Варвара (*що з'явилася на порозі своєї кімнати, одягнена, як на початку першої дії з тією лише різницею,*

що її стан стягує тепер жовтий шкіряний пояс з кобурою. Вона надягає рукавички). Скоро зійде місяць. Ніч буде ясна.

Семен *(зітхнув)*. Не для всіх вона буде ясна...

Вийшов, за ним вийшов також Іван. Микола повернувся від порога, підійшов до Параски й поцілував її в чоло.

Микола. На добраніч, моя дитино. *(Перекинув карабін через плече й вийшов)*.

Варвара. Повтори уроки, потім повечеряєш і — спати! Виглядаєш, як з хреста знята.

Параска *(озирнулася, припала до Варвари й говорить пошепки)*. Мамо! Невже це й справді!.. Семен зробив?

Варвара *(твердо)*. Ні.

Параска. А хто? Хто?.. *(Пауза)*.

Варвара. Якби я знала, напевне знала хто, його не було б уже між нами. До речі, де дідо?

Параска. Здається, пішов до церкви, на вечерню.

Варвара. Так. Цей не боїться. Луки також не бачила?

Параска. Ох, ні, мамусю. Він, наче ця тінь від хмари, виринає й знову пропадає. І так мені тоскно без нього. А тобі, мамо? *(Пауза)*.

Варвара. Мені — пора в дорогу. *(Рухом голови показує на двері своєї кімнати)*. Йди, дитино. У тебе з арифметикою не все гаразд.

Параска. Мамо, і тобі не страшно?

Варвара. Мені — страшно. І саме тому — іду. *(Відчинила двері своєї кімнати, пропускає Параску. Та обняла її й голосно поцілувала в щоку. Варвара причинила за нею двері й попрямувала до виходу. На порозі перестрів її Лука)*.

Лука. Куди це бог провадить?

Варвара *(спокійно)*. Пусти!

Лука *(уступився з дороги)*. З ними?

Варвара. З ними! *(Швидко вийшла)*.

Лука. Варваро!.. *(Пауза)*.

Лука тре долонею чоло, потім повільною, стомленою ходою наближається до фісгармонії, сідає на стілець та бере кілька акордів, з яких знову виринає лейтмотив з опери «Долина». Лука не помічає появи Штефана, і тільки, коли той засвітив лампу, Лука обірвав гру, повернувся до Штефана й стежив за його рухами. Штефан зачинив двері, озирнувся й підійшов до Луки.

Штефан *(говорить приглушеним голосом)*. Негаразд.

Л у к а. Чому?

Ш т е ф а н. Уб'ють лева і засіють. А тоді мені — повіситись хіба... Не переживу я цього.

Л у к а (*встав*). То переживуть інші.

Ш т е ф а н. А ти гадаєш, мені легше буде від цього?

Л у к а. Діду! Що вони тут говорили?

Ш т е ф а н. Не знаю. Відколи з'явився Семенко Негрич, я втікаю від них, як від вогню.

Л у к а. Даремно. (*Пауза*). Варвара, і та стала якась інша.

Ш т е ф а н. Гадаєш, усе те клятий Семенко робить?

Л у к а. Головним чином, він. Треба, щоб він не робив цього більше.

Тихо відчинилися двері Варвариної кімнати, в них з'явилася Параска. Штефан і Лука не помічають її.

Ш т е ф а н. Смерть?..

Параска подалася назад, і тепер вона слухає крізь прочинені двері.

Л у к а. Автомат я уже викопав.

Ш т е ф а н. Хлопче, кинь це діло. Через тебе і я наберуся лиха...

Л у к а. Не можу кинути. Якщо не я його, то він мене.

Ш т е ф а н. Колись, бач, за німців, легше було таке робити, а тепер — усе село дуба стане.

Л у к а. Не встигне. Поки розплутають це діло, по мені тут і сліду не буде.

Ш т е ф а н. Ти що, кинути мене хочеш? Самого, як палець?

Л у к а. Я перелітний птах, самі знаєте, діду. А вас вирвеш звідси лише з корінням. Робіть, діду, до кінця, що я почав, а мені треба йти далі. Все одно, я ніде тут довго місця не зогрію. Колись я любив цих людей, а сьогодні можу їх лише проклинати.

Ш т е ф а н. Любив? Тобі лише так здавалося. А за віщо їх любити? Пусте кажеш, хлопче. Які вони були, такі і є. Або воли або вовки. Одними поганяй, а тих бережися. От тобі й весь рід людський, от тобі й уся житейська мудрість.

Л у к а. А я хто, по-вашому?

Ш т е ф а н. Ти? (*Пауза*). Ге-ге! Ти — вовк.

Л у к а. Твоя правда, діду. Правда і те, що цей вовк, не тільки він один, хоче загнати воликів у ліс. А тут, у Яс-

ничах, багато не зробиш, хіба що згодом, коли почнеться війна.

Ш т е ф а н (*перехрестився*). Хрестом у церкві перед престолом лежу, б'ю себе в груди, милосердного бога благаю, щоб мерщій уже загриміли гармати... Висихає, хлопче, моя сила, а так хочеться, хоч би перед самою смертю, вийти на Руський лан, на полонину, на Княжу царинку, на Сидорівку, припасти до землі й сказати їй сердечно, молитовно: «Моя». А там — хай і сконаю, бо ж сконає не будь-хто, а сам Штефан Петрич, газда над газдами... Луко, а скажи, хлопче, що кажуть про війну ті, які тебе сюди прислали?..

Л у к а (*грізно*). Хто послав?

Ш т е ф а н (*стиснув рукою його лікоть*). Ну, як же! Адже без цього не можна...

Л у к а. Ви чули: мої документи в порядку. Більше про це ні слова...

Ш т е ф а н (*поквапливо*). Розумію, голубе!.. (*Побачив, що Лука натягнув жовту замшову курточку і зняв з верети петек*). Куди це ти? Мій петек...

Л у к а. Він і залишиться вашим, старий скнаро...

Ш т е ф а н. «Скнаро»!.. Мало ти обскуб мене, хлопче, хоч би з тим єврейським золотом. Прийшов тоді вночі і перше, ніж піти в есеси, взяв у мене за нього кілька соток, а воно, може, й фунта клоччя не варте, тільки страху з ним ось уже скільки років набираюся!

Л у к а. Тихше! Прийде наш час, поверну тобі з процентом. Ну, бувайте, діду! (*Натягнув петек наопашки*).

Ш т е ф а н. Ти що, здурів, Луко? Таки зараз?..

Л у к а (*знизив голос*). Так, завтра може бути пізно. Вони полюють на лева, а я — вполюю Семена. Він змовкне навіки.

Ш т е ф а н. Про що таке... змовкне?

Л у к а. Він вдосвіта бачив мене... Та не ваша це справа, діду. (*Прикрутив гніт лампи*). Пам'ятайте: я сьогодні рано ліг спати. Повернуся раніше від інших і тричі постукаю в двері. Тоді згасіть світло й одчиніть мені тихенько двері. Я ляжу, а вони хай шукають вітру в полі. Скажуть: випадкова куля.

Ш т е ф а н. Я боюсь, Луко!..

Л у к а (*цідить крізь зуби*). Хай краще бояться вони! І слухайте, діду! Ні слова нікому, інакше — пропала й ваша голова! (*Прикрутив гніт так, що лампа згасла*).

Ш т е ф а н. Чого це ти?..

Л у к а. Так, ніхто, навіть баба Олена не побачить, що я вийшов. Потім засвітите: хай знають, що тут не сплять і чекають мисливців. Параска там? *(Двері Варвариної кімнат і непомітно зачинилися).*

Ш т е ф а н. Мабуть, спить уже. Бачиш — не світиться.

Л у к а *(надягає капелюх)*. Ну, йду, діду. А якби я сьогодні схибив і не міг повернутися більше, то у слушну годину підкиньте Варварі цього листа. Там лише кілька слів: «Настане час, і я прийду по тебе». *(Дає Штефанові листа, той ховає його за образом).*

Ш т е ф а н. А... батькові?

Л у к а. Батькові? Перед ним я стану тоді, як суддя і кат!.. *(Підійшов до дверей і зупинився)*. А петек — беріть! Чого доброго, пропаде, і тоді за слізьми, діду, не побачите й світу... *(Жбурляє петек, Штефан його ловить).*

Ш т е ф а н. Спасибі, спасибі, добрий хлопче!

Лука прослизає за двері.

Спасибі, внуку!.. *(Притискає петек до грудей)*. У добрий час! *(Не випускаючи петека з-під пахви, він засвітив лампу. Вона загойдалася, і тіні затанцювали по стінах. Штефан підійшов до дверей Варвариної кімнати, тихо відчинив їх і запалив сірник)*. Параско! *(Кричить)*. Параско!

Б а б а О л е н а. Чого кричиш?

Ш т е ф а н *(повернувся)*. Параски нема! Повіялося жиденя кудись, а вікно одчинене. Обікрасти хату могли. *(Зачинив головні двері на засувку й ліг на припічку, підклавши під голову петек).*

Б а б а О л е н а. О господи, господи!..

Лампа похитується в такт цокання годинника.

ДІЯ ТРЕТЯ

Там же. Тьмяно горить лампа. У вікно зазирає місяць, що заходить. Пауза. Хтось тричі постукав у двері. Штефан схопився з припічка протер рукавом очі. Хтось удруге тричі постукав, та вже з більшою силою. Штефан прикрутив гніт, і місячне сяйво залило хату.

Ш т е ф а н *(підійшов до дверей, тихо)*. Лука?

У відповідь знову тричі загримало. Штефан перехрестився, одчинив їх і з тихим зойком відхитнувся. Перед ним, як великий і широкий хрест, стоїть на порозі Микола.

М и к о л а. Світло!

Штефан підкрутив гніт і приріс очима до Миколи, на руках у якого, загорнена в куртку, лежить Параска. Її голова та покалічена рука безсило звисають. Микола прямує до своєї кімнати, та перед дверима зупиняється Штефан запопадливо відчиняє їх і, пропустивши Миколу, кидається до виходу, однак тут він наткнувся на Семена, що стоїть і нерухомим поглядом вп'явся в Штефана.

Ш т е ф а н *(відступає назад, шепотить)*. Святий боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас. *(Відвернувся від Семена й побачив Миколу, що якраз вийшов із своєї кімнати. Пауза)*.

М и к о л а. Свічки є?

Штефан метнувся до скрині й добув дві воскові свічки. Тремтячими руками засвітив їх і взявся нести, та Микола відібрав їх у нього й поніс сам у свою кімнату. Семен, не рухаючись з місця, зняв капелюх. Штефан упав навколішки і, звернений обличчям до відчинених дверей Миколиної кімнати, підняв руку вгору й почав шепотіти молитву.

С е м е н. Штефане Петрич, встаньте!

Штефан злякано озирнувся й поквапливо встав.

Її убив ваш унук.

Ш т е ф а н. Лука!.. Боже...

С е м е н. Його куля була призначена для мене. Параска знала про це, як і ви знали.

Ш т е ф а н. Бодай мені права рука всохла, як я знав щось...

С е м е н. Коли між кущами забовванів лев, Параска прибігла без духу, припала до мене, та не встигла ще сказати слово, як Лука вистрілив. Вона скрикнула, і тоді з її рота струмочком потекла кров. Але перед смертю вона встигла сказати нам усю правду, Штефане Петрич.

Ш т е ф а н. Яку правду? Не вірте. Хай Лука... Лука хай скаже...

С е м е н. Лука, мабуть, нічого більше не скаже...

Ш т е ф а н. Як?! І Лука?..

С е м е н. Микола бачив вогник пострілу. Він кинувся туди й пізнав свого сина. Пізнав і послав йому навздогін кулю. Тепер ваш унук або втікає лісами й дебрями, або поранений конає десь над потоком...

Увійшов Микола з капелюхом у руці.

М и к о л а. Було б краще і для мене, і для нього, якби вже сконав...

Захитався, ноги підігнулися під ним. Семен підбіг, підхопив його й посадовив на крісло. Штефан, не відриваючи очей від них обох, задкує до виходу. На порозі він підняв кулаки, потряс ними, потім схопився за голову й розтанув у досвітньому тумані.

Семен. Ліків нема у вас?

Микола (*махнув кистю руки*). Бог з ним! Я лише одного боюся, щоб він не втік. Я міг не влучити, Семене... Тоді він знову стрілятиме в наших дітей, в наших братів і сестер. Тоді він знову пускатиме на нас хижаків, отруюватиме наш хліб і наші колодязі... (*Озирається*). Штефан!.. Де Штефан?

Семен (*побіг до виходу. Пауза*). Ну, цей далеко не втече, хіба що повіситься у лозах...

Микола (*насилу підвівся, підійшов до дверей своєї кімнати, сперся рукою на одвірок і не зводить очей з мерехтливого сяйва свічок*). «Порубаю калиноньку, бо вмію, скориняю Парасочку, бо смію...» (*Сховав лице*).

Нечутними кроками входить о. Юліян. Стривоженими очима бігає по присутніх, потім підходить до дверей Миколиної кімнати. Побачивши труп Параски, він різко обертається лицем до Семена.

О. Юліян (*голосно, задихаючись від люті*). Хто?!! (*Пауза*).

Семен рухом голови показує на фісгармонію. О. Юліян закрив лице долонями й тихо-тихо попростував до виходу. На порозі він зупинився й підняв руки для хресного знаку, та на півдорозі рука його впала. Виходить. Пауза. Семен підійшов до Миколи й поклав руку на його плече.

Семен. Там — світає.

Обнявшись, ідуть поволі до виходу. Перед порогом зупиняються. Край неба рожево розгоряється.

Микола. Семенку, віднині ти бригадир. Сіячі повинні будь-що вийти на роботу. Хай чоловік п'ять охороняє їх від лева. Треба заспокоїти, переконати, що цього досить. Ввечері влаштуємо велику облаву, район підішле стрільців. Іди, Семене, я також прийду й допоможу вам. Хай тільки це дідьче серце перестане калатати. Мине місяць і другий, і в Ясничах, уперше на їх віку, заколоситься пшениця. Це буде подарунок ясничанам від радянської влади. Йди, Семенку, йди і скажи людям: старий Воркалюк сьогодні перший виходить на сівбу.

Семен. Іду, товаришу інженер. А ви ляжте — так серце скоріше заспокоїться.

Микола. Ні, сьогодні я не ляжу, сьогодні я мушу міцно стояти на ногах. Стривай, іде хтось. Іван?

На опасання піднімається Іван із запаленою лампою «Деві» в руці.

(До Івана). Що там?.. Люди встають уже? *(Пауза)*.

Іван. Люди вже скрізь повставали. *(Пауза)*. Але ваш Лука, Миколо, більше не встане.

Микола. Розумію.

Семен. Знайшли?

Іван. Аж на Озорчуковій царині, під Ротундулом. Не знаю, як це в нього вистачило сили: куля влучила майже в саму потилицю.

Микола. Значить, я стріляв добре!..

Іван. Так, ви стріляли добре, Миколо. *(Загасив свою лампу)*.

Семен *(після короткої паузи)*. Учительки ви не бачили?

Іван. Ні. А ще не повернулася?

Пауза. Семен тихою ходою виходить.

Микола. Прости мені, Іване.

Іван. Ми всі тут не безгрішні. А вас, Миколо, доля і так покарала.

Микола. В селі про все знають?

Іван. Знають і — киплять. Хотіли громадою йти до вас, розважити у печалі. Я сказав: «Не треба. Краще станьте зараз усі, як один, на колгоспний лан і засійте пшеницю собі на славу, ворогам нашим на погибель!»

Микола. Вчора був у секретаря райкому. Завтра дістанемо насіння кукурудзи — золото. Нашій фермі відводять полонину в Чивченських горах. Вже не в оренду, а у власність колгоспові. В Сватичах будують електростанцію й нову школу. Після жнив і ми подумаємо про електрику. Ідуть угору Ясничі, ідуть і всі села навколо. Не поїдеш більше, Іване, рубати ліс ні в Канаду, ні в Трансільванію, не продаватимеш більше своєї сили, бо в наших горах і в наших долинах оселилося твоє молоде щастя. Твоє і моє, Іване... *(Припав до його плеча)*. Тільки от Параска...

Іван. Дай, боже, мені таку смерть, як Парасці. Що й казати, мужня смерть і солдатська. Усім селом будемо з нею прощатися, а на труну червоний прапор покладемо, щоб знали всі, яку дівчину ховають ясничани.

Микола (*в роздумі підійшов до Варвариних дверей обернувся й очі вп'ялив у віконце*). А бузок, дивись, як бубнявіє. Яка вона хороша й буйна, наша весна.

Іван сів, добув з кишені капшук і напихає тютюном цибух.

Іван. А жита які! І лютневі вітри не зв'ялили, і озимки не зморозили. Так само, як і нас з вами, Миколо.

Микола. І не зв'ялять, не зморозять, любий...

Почувся цокіт кінських копит.

Іван. Либонь повертається Варвара.

Микола. Вона! (*Поквапливо вийшов на поріг*).

Входить Варвара. Її волосся скуйовджене вітром. Розширеними очима забігала по хаті й зупинилася на дверях Миколиної кімнати. Варвара йде туди й за коротку мить повертається.

Варвара. Де дідо Штефан?

Микола. Пішов і пропав десь.

Варвара. Жаль. Я хотіла тепер поспитати його, звідки він узяв... персні покійних Розенкранців. (*Кинула на стіл вузлик*). Візьміть і передайте, куди слід. Моїй Парасці вони більше не потрібні.

Іван кахикнув і встав.

Микола (*розв'язує вузлик; до Варвари*). Стривай! Розенкранців? Ти де їх знайшла?

Варвара. Їх знайшла баба Олена й передала панотцеві.

Микола. Іване!.. Як це могло статися? (*Пауза*).

Іван. Лука продав їх Штефанові перше, ніж піти в есеси. Такі були останні слова Параски. (*Пауза*).

Микола. Отже, я з ним і за це розквитався.

Варвара. Ні. Я змушена... розчарувати тебе, швагре. Луку застрелила я!

Іван хотів було закурити цибух, та запалений сірник випав з його рук.

Варвара (*добула револьвер, розрядила його й жбурнула обойму на стіл*). Не вірите? Подивіться! З першого пострілу. Після вашого пострілу, швагре, я сіла на коня й кинулася навздогін убивці. Він зник, як мара, і я вже думала — не знайду, коли це заметушилося щось між смереками. Він хотів вистрілити в мого коня та автомат затявся. Кинувся лізти через вориння і добув з кишені револьвер, та тут я його... з першого разу. Пересвідчитись

у цьому не важко: тільки ми з тобою стріляли в нього, Миколо. (*Забрала зі стола набої й попрямувала до своєї кімнати, одначе перед порогом зупинилася*). Я не знала, що це дасться мені так легко. Тільки після того голова в мене закрутилась і, мабуть, тому я до самого ранку проблукала в лісі... (*Поквапно виходить. Пауза*).

Микола. Нам пора, Іване...

Баба Олена. Параско! Параско! Чого це там свічки хтось запалив? Чого, Параско?

Входить Семен.

Семен. Тату! Люди зараз вийдуть на сівбу. Всі до одного. Хочуть знову з музикою. Кажуть: коли ще з цимбалами та з бубнами, то нам сьогодні не тільки лев, але й сам сатана не страшний.

Баба Олена злізла з печі й увійшла до Миколиної кімнати. Баба у чорній хустці, що збилася на шию, сорочці і чорній латаній спідниці. На голові — висока шапка сивого скуйовдженого волосся. Присутні на сцені не помічають її.

Микола. Що ж, хай ідуть з музикою! З музикою і мені буде веселіше.

Входить баба Олена. Її голова тремтить від хвилювання.

Баба Олена (*показує рукою на Миколину кімнату*). Штефан? Чи — онук його? Клята Петричева кров... (*Пауза*). Де він? Своїми руками задушу, своїми пазурами закопаю і камінь на нього покладу, щоб не встав більше душогуб. За людську кривду, за мою кривду і за кривду Парасчину. (*Повертається до дверей Миколиної кімнати*). Тепер лежиш, сирото-Парасонько, собі сама душею, і дума смертная лягла на твоєму білому чолі. Зазнала ж бо ти стільки лиха... Лежи спокійно, моя душечко, моя кришечко! Я за тебе корову здою, в хаті попідмітаю, обід зготовлю і квітів нарву на твоє ліжечко, а потім... (*Переливає вечірнє молоко з дійниці у горщик*) сяду коло тебе сторожити...

В дверях своєї кімнати стає Варвара. Вона в довгій чорній сукні, в руках у неї рушник.

...та й будемо тоді удвох, а третя буде з нами наша сирітська жіноча доля. (*З дійницею в руках, помотуючи головою, пошкандибала з хати*).

Варвара. Миколо, не забудь про охорону для ді-

тей. Їм уже скоро час іти до школи. *(Жбурнула рушник углиб своєї кімнати)*.

М и к о л а. Не забуду, дорога.

В а р в а р а. Дивись, Семене, за моїм швагром. Він за цю ніч почорнів, як земля.

М и к о л а. Не турбуйся, Варваронько. Перше, ніж земля подолає мене, я її приговтаю. *(З винуватою усмішкою)*. Треба вміти, треба хотіти навіть хворому серцю наказати: «Ану, рухайся жвавіше, старина! Наша з тобою пісня ще не проспівана. Вона — тільки-но починається...».

В а р в а р а. Схиляю голову перед мужністю хоробрих.

Сходить сонце. Вдалині зацигикала скрипка, заграли цимбали, обізвався барабан.

Слухайте! *(Пауза)*.

І в а н. Вона вже починається, Миколо.

Семен великими кроками підходить до Варвари. Микола та Іван виходять, але на східцях зупинилися й чекають на Семена.

С е м е н *(обіруч стискає долоню Варвари; лице його спокійне й суворе)*. В добру годину, учителько!

В а р в а р а *(скинула очима)*. В добрий нам час, Семене!

Семен затримав на мить її руку, немов хотів іще сказати щось, і вийшов. З ним швидко виходять Іван і Микола. Варвара підійшла до порога, дивиться їм услід, потім повільно виходить до Миколиної кімнати. Чути мірне цокання годинника й далеку музику. По східцях на опасання поволі піднімається о. Юліян. Він уже не в сутані, а в чорній камізольці, легкому темносірому сюртуку до колін, із стоячим коміром і в чоботях. Його шию щільно облягає вишиваний у кутський узір комір льняної сорочки. На спині у нього — легкий рюкзак, у руках палиця. Як і всі дійові особи п'єси, о. Юліян знімає на порозі капелюх. Він окинув поглядом хату й попрямував до кімнати, де лежить тіло Параски. Назустріч йому виходить Варвара.

В а р в а р а. Отче, ви в дорогу? Вибачте, що я досі коня не привела. Він пасеться за хатою.

О. Ю л і я н. Прийміть його, як подарунок від мене. На пам'ять... Він мені більше не потрібний. Коли вам не знадобиться, віддайте його в колгосп. Я — піду пішки шукати своєї нової долі.

В а р в а р а. Нової долі? *(Пауза).* Невже ж ви її тут з нами знайти не зможете?

О. Ю л і я н. Ні. Тут, у Ясничах, люди бачитимуть на моїх руках кров нещасної Параски. Вони ніколи не забудуть, що під покровом безсердечного, честолюбного і мстивого ідола, якому я роками служив, виріс її убивця. Тут я не зможу забути про своє минуле, бо я читатиму його в очах кожної дитини. *(Пауза).* Я піду селами, а коли стихне в моїй душі буря, я підійду до людей і скажу їм: «Моє життя починається сьогодні. Прийміть мене в веселу родину сіячів. Руки мої ще сильні, а кров гаряча, хай же і я зазнаю щастя спільної праці, а коли звечоріє, хай же і мені буде вільно розділити з вами солодкий хліб урожаю»...

Простує до виходу, Варвара йде разом з ним. Зупинилися біля порога.

В а р в а р а. Ви маєте рацію, хоч... як не жаль мені розставатися з вами, мій добрий друже.

О. Ю л і я н *(звів брови).* Жаль!.. А мені... мені теж не легко... *(Опустив голову).* Ох, трохи не забув *(Виймає з кишені гаманець і аркуш паперу).* Це гроші моїх колишніх парафіян, вони зібрали їх на дзвін. Тут також і список. Скажіть їм, їх дзвін спочиває на Куцій леваді, баба Олена скаже, в якому місці Штефан закопав його. А вони хай добудуть і повісять над школою. Це хороший дзвін і гідний такої честі. А тепер... *(подає їй руку)* прощавайте, радосте моя...

О. Юліян переступив поріг, коли це підбіг захеканий Федір.

Ф е д і р. Лев! Побий мене нечиста сила, лев!.. Сам повернувся тільки-но до клітки. Мабуть, набридло йому бурлачити... Вже годують його. Заїдає собі, гад, м'ясце у п'ятницю й мурликає, немов нічого й не сталося. А як стрибнув у клітку, то хвостом сам дверцята за собою зачинив: шабаш, мовляв, більше не буду! Далебі, кажуть, зачинив. Я замалим на власні очі не побачив. Та треба бігти далі, аби всі люди в селі знали, що то й як!.. *(Пошкутильгав наліво. Пауза).*

О. Ю л і я н. Тепер ясничанські діти зможуть без страху ходити до школи.

В а р в а р а *(закрила рукою очі від сонця).* Вони вже йдуть. Говіркі, веселі, вони либонь міцно спали цієї ночі...

О. Ю л і я н. Піду і я слідом за ними. (*Посміхнувся*). Легко, дуже легко мені буде йти під звуки цього барабана... (*Пішов*).

В а р в а р а (*махає йому на прощання хусточкою*). Щасливої вам долі, мій хороший друже!..

Звуки музики голоснішають, але найгучніше лунає голос барабана. Варвара дійшла до середини хати, і погляд її зупинився на годиннику. Вона підходить до нього й енергійним рухом піднімає гирі.

З а в і с а ш в и д к о о п у с к а є т ь с я

НАРИСИ І СТАТТІ

ЛЬВІВ НАПЕРЕДОДНІ

Дорогий товаришу!

Коли Ви покидали Львів, були останні пізні сніговії, тепер у Львові травень, перед університетом цвітуть каштани і бози. А це ж було недавно, якось раптом прийшла буйна і сонячна весна. А втім, це було й минулого року, тільки не було ще тоді таких насправді весняних днів, коли пахне в повітрі бурею, що бувала досі раз тільки на сторіччя.

У Львові і в цілій країні стрімголов падає барометр. Незабаром, товаришу, привітаємо бурю.

. . . .

Це буде завтра. А сьогодні — для велетенської більшості неймовірно важке і злиденне. Давніше безробітні гуртувались біля біржі праці й під пам'ятником Собеського на Валах, тепер розбрелись по цілому місту. Ходять бліді, обдерті й мовчазні, кружляють біля фабрик, крутяться по великих подвір'ях, де рік-два тому мав хтось щось на щось будувати, — щоби вкінці з гнітючою втомою в колінах сісти десь на засміченій вуличній лавці й дрімати, хто до заходу сонця, хто до другого ранку. На Валах і в Поєзуїцькому паркові на кожній сливе лавці побачите бліду людину, що сховала бороду в ковнір і спить тривожним, нездоровим сном, який трапляється в істот, що їх організм не годен уже терпіти знущання над собою. Я бачив сьогодні в паркові молодого хлопця, що нагнувсь із лавки додолу, хотів ремінчик в черевикові зав'язати. Довго як неживі плутались пальці, вкінці хлопець похилився ще нижче й зомлів. Ремінець так і остав незав'язаний.

Між безробітними крутяться гієни. Збереться невеличкий гурток, балачкою горе розважають, і тут уже в гуртку сіренька падлючка з'являється, мала падлючка і непомітна, розвішує вуха й гіркі, міцні слова ловить. Вдасться почути щось небезпечне — падлючка зайчиком у близькі ворота шугає, там панові з глибоким брилем звіта подає й за кілька хвилин гурток одним бідніє, тане й росте в іншому місці. І там теж уже на стійці сіренька падлючка.

Часом піде між безробітними чутка: робітничо-селянська держава рук до праці потребує. Тоді від раннього ранку спішать під радянський консулат юрби людей з передмість, голодною масою товпляться у будинкові й на тротуарі, поки не наспіє відділ темноблакитних й на спінених конях не почне топтати злидарів. На всіх суміжних вулицях починається безглузде полювання за недобитками. Таким чином рятується престиж Найяснішої. А «Експрес вечорни» того ж таки вечора повідомить: «Сьогодні від ранку почала збиратися перед будинком радянського консулату товпа безробітних. Безробітні, обурені брехливими обіцянками радянських агітаторів, що їм обіцюють працю в Росії, не могли діждатися здійснення цих обіцянок і демонстрували з ворожими окликами проти Рад. Повідомлена про це поліція з'явилась негайно на місці та візвала присутніх розійтися. («Express wieczorny» з 20. 5. 1931).

Престиж Найяснішої двічі врятовано.

Мруть люди без праці. Тільки деколи прочитаєте в часописах, що такий-то чи така-то зі злиднів самогубством покінчили. Ні, вони мруть непомітно, нечутно, і про це знає тільки їх рідня і брати по недолі. Мре робітничий народ по сутеринах, смітниках і парках і, коли темноблакитний з лавки або смітника нажене, здіймається з міцним прокльоном на устах і бреде на інший смітник, на іншу лавку. Міцний робочий люд навіть у годині смерті. Поки ще хоч хвилина життя залишається, поки ще хоч хвилина віри в останню розправу — рук на себе нізащо не наложить.

Вечорами на Валах такі балачки йдуть. Про таку близьку, а далеку робітничу країну, де і влада, і воля, і праця, і п'ятирічка, і скупі цифри про успіхи соцбудівництва, що їх вряди-годи подає брукова преса, виростають тут трохи не до казки-легенди. Під зоряним небом до пізньої ночі гуторить львівська біднота про замкнену на тисячу замків свою любов, надію і свої гордощі.

П'ятикутною зіркою промінює по всьому світу п'ятирічка.

Є ще у Львові такі, що працюють. Як вони живуть, це ви знаєте, лиш ніхто не знає, як житимуть, коли їм обітнуть з нужденної платні ще 12—15 відсотків. А це зовсім певне. Щоб могти боротися як слід, треба, звичайно, боротися організовано, а профспілки в руках Гавзнерів. Кожне слово протесту однозначне з позбавленням праці, а тоді — біржа праці, лавка й темноблакитного коника *. Та незважаючи на це — підіймається грізна хвиля. Усе могутніше лунає масовий протест по фабриках і варштатах [1]. Глухі громи перед близькою бурею.

Не знаю, чи вам відомо, що недавно обнизили державним урядникам платню на 15 відсотків (народним учителям на більше). Мені доводилось балакати з залізничниками. Питаю одного кондуктора, як це вони могли погодитися на знижку платні при зрості дорожнечі. «Мало! Повинні були обнизити на п'ятдесят відсотків, щоб бідний народ вкінці доглупався, що тільки оце (тут стиснув п'ястука) зможе підвищити платню! Наші потяги ми скермуємо на схід!» Це, товаришу, говорив кондуктор з двома розетами на комірі.

Цікавитиме Вас, звичайно, як виглядав Перший травень. Звичайно, у нас є два Перші травні. Один з Гавзнером і Ганкевичем на чолі, другий... про другий пізніше. Цей перший мав багато прапорів з срібними вірлами та бляшані таблиці із стисненими на згоду руками. Оркестр грав австрійського кавалерійського марша «Alte Kameraden», і бадьоро марширували до такту по бруківці пепесівські бюрократи, по тротуарі святочно вилиті шпики. У хвості йшло трохи робітників; це ті, що колись паленітимуть соромом, а поки що — нічого не знають.

На вулицях не було сливе ні одного темноблакитного. Вони сотнями юрбились у недалеких подвір'ях, із сталевими шоломами на головах і гумовими палками, захованими глибоко в рукави. Вони чекали на цей інший травень. І він, хоч гнаний з вулиці на вулицю, з кута в кут, — все ж таки прийшов. Хтось сміливий розгорнув прапора. На нього накинулись юрбою посіпаки й заволікли в недалеке подвір'я, де товпились у нудьзі темноблакитні шоломи. Тоді вилітали з рукавів невеличкі палочки, і ціла сотня

* *У цій фразі, певно, пропуск, який відновити не вдалося. (Ред.)*

била заїло[2], по-звірськи. За хвилину приводили другого, третього й четвертого і до пізньої пори ляскали гумові палки. За грати везли непритомних.

За два дні було 3 травня, і ті ж самі оркестри з позавчора півдня грали на вулицях «Бартошу»... і «Єще Польска». Поліція мала шоломи греків з «Прекрасної Олени» Оффенбаха, а патріотичні дами по-веснянєму підморгували струнким, пудрсваним офіцерам. Пепеесівські вожаки пишались уже з біло-червоними бантами, і, як спілі кукурудзи, холітались на конях бочкуваті генерали. Стукотіли копита, розігріті труби хрипіли на всі лади «Єще Польска», під пам'ятником Міцкевича якийсь патріотичний промовець щось кричав над вухами поліцаїв. І хоч декого з учасників кортіло вкінці довідатись, що це вкінці за конституція була така, що коло неї щороку стільки гамору, та те, що сталося три дні тому назад, відсувало промовця за милю. Від першого травня понижено урядовцям платню на 15—20 відсотків.

Досі тупий, послужливий, покірний бюрократ — наче вдруге на світ народився. Ви б не впізнали цих людей. Вчора ще тихі й полохливі, мов кролики, вони сьогодні з огнем в очах дискутують, і з їхніх уст почуєте необережні, поки що незаадресовані погрози. Загомоніло в урядовецьких мешканнях і «покоях до сьнядань». Гримають п'ястуки об столи, і йдуть розмови, від яких моторошно стало б розвішеним по стінах достойникам. Сливе щодня службовці якоїсь установи скликують віча і на них з відвагою розпуки *протестують*. А що протест тут все ж таки не помагає, вони, оглядаючись, шепчуть один одному «на вухо», що — *на Сході не є так погано, як пишуть*. Та це все тільки «на вухо»...

Як Вам відомо, на університетах мають від наступного шкільного року підвищити платню за право навчання на 1200 злотих річно. Тут уряд майстерно виявив усю свою суть класову. По залах і коридорах університету гуде, як в улії. Більшість з них ще нічого не розуміє,— надто міцно гепнули по зелених голівках. А втім, нічого грізного в «святинях незалежного знання» ще не діється, тільки, як бози в суміжному до університету паркові, в'яне краса очей прекрасної республіки.

Трохи не те вже в Варшаві. Цими днями до директора варшавської промислової школи з'явилася делегація учнів, яка домагалася знесення шкільних приписів і військового

навчання та створення учнівської ради. Директор, як і годиться, покликав поліцію, а в школі почався страйк. Отож, як бачите, опікунам патріотичної освіти повинні хіба ніч у ніч снитись щурі. Такі тяжкі, невеселі настали часи...

Не сниться й гарнобородим світочам науки. Діється щось таке, на що їх солідні уми аж ніяк не були підготовлені. Їх божеський «внутрішній» світ, замкнений ще в молодості в незламній рамці чудової гармонії, жорстока дійсність руйнує дощенту. Непроходимим казковим лісом виростає перед світочем безліч питань, які він досі вважав такими маловартними й дрібничковими, порішеними раз назавжди кимось, хто мав час та інтерес ними займатися. Частенько побачите перед книгарнею якогось професора, що довго стоїть у задумі перед вітриною на те, щоби вкінці вийти, оглядаючись, з книгарні з томом Леніна під пахвою.

Щось турбує й редакторів солідної преси. Це «щось» приймає в їх уяві страхітливі форми, і з ночі минулого постає новий, такий грізний і страшний — «червоний сфінкс». В цупких обіймах кризи-катастрофи блискучий розцвіт радянської країни стає для одних таємною незбагнутою загадкою, яку ненавидять, якої бояться, якою все ж таки деякі й зацікавлюються, для других, тих, що для них немає загадок, нема ніякого хитання — треба боротися до останнього. І борються з одчаєм миші в пастці. Слиною і жовчю безсилої скаженості плюють на таємного сфінкса, що грізно й неминуче підходить до загратованих брам капіталістичного світу.

А за гратами, — поки що могутня хвиля страйків і кров робітнича. Темноблакитні шоломи шлють кулі у голови й груди братви пролетарської, ростуть на її крові барикади. У Явожні цими днями закопали шість домовин немальованих, других шість перед шпиталем чекає. Директори — серед темної ночі рольройсами у безпечні місця з сім'ями тікають. Ні дня, ані ночі нема темноблакитним; увесь час вони тепер в панів своїх на песячій стійці.

Це в Явожні, далеко на заході. А у Львові поки що тихо. Швидко пливуть по синьому небу чорні хмари із заходу, чорні хмари із сходу. У бурю, що гряде, зашумить у Львові, зашумить і під Львовом. Поки що пливуть важкі хмари і падуть перші краплі, великі криваві краплі, що їх буйний вітер пригнав з-над Явожна.

ТОВАРИШ

Осінь 1937 року. В казематі львівської тюрми з'являється прокурор, за ним входять зодягнені в блискучу форму офіцери тюремної варти. Вісімнадцять чоловік політичних в'язнів вистроїлись в ряд.

В мертвій тиші падає коротке, стереотипне питання прокурора:

— Скарги є?

— Є! — відгукнулись в'язні.

Прокурор Еплер звів високо брови. В його сірих очах заблимали зловісні вогники.

— Я вас слухаю, — промовив і поклав у рот цукерок.

— Нас б'ють!

— Б'ють? — спитав з удаваним здивуванням прокурор.

— Товариша Дрешера катували вартові до безтями, а коли він хотів опісля писати до вас скаргу, його побили вдруге, і зараз він лежить тяжко хворий в одиночці.

Прокурор не відповів. Його гладко вибрите обличчя зблідло. Розкусивши цукерок, він відвернувся і мовчки вийшов.

Цього ж вечора всіх нас загнали у вартівню, роздягли до голого й, відібравши теплу одіж і білизну, повели до «першого відділу».

Це були маленькі каземати, де ніколи не було відомо, чи надворі сонячно чи хмарно. Тут було 14 чоловік. Один з них, чорнявий стрункий красунь, лежав блідий, мов полотно, на ліжку й тихо стогнав. В його чорних очах застигло страждання.

Нараз відчинились двері, і з голосним тупотом чоботів ввійшли тюремники. Їм наказали, щоб забрали наші ліжка.

Я. Галан у 1934 р.

Коли підійшли до хворого, той дрижав у лихоманці. Товариші взяли його на руки й поклали на підлогу.

На другий день вранці хворому стало краще. Він насилу підвівся й посміхнувся до нас двома рядами сніжнобілих зубів. Так я познайомився з товаришем Кібриком.

Незабаром прийшов день 7 листопада. Ми вже о п'ятій годині встали, впорядкували каземат й причепили до грудей червоні петлиці. Але недовго довелось їх носити: після сніданку забрали їх офіцери, заявивши, що за Жовтневу демонстрацію будемо на цілий місяць позбавлені газет, книжок, теплих накривал, а хворі — дієтичних харчів.

Як тільки зачинились за посіпаками двері, ми посідали за стіл. Після доповідей про історичне значення Жовтневої революції ми надали слово тов. Кібрику.

Коли він почав розповідати про кінокартину «Чапаєв», що її бачив колись у Радянському Союзі, ми не впізнали в ньому хворої, знеможеної людини.

Ніколи мені не забути цієї прекрасної людини. В найтяжчих хвилинах, коли слабі серця охоплював відчай, він, хоч знесилений хворобою, підтримував бадьорий дух, зігріваючи політв'язнів полум'яними словами більшовицької правди. Чудовий вихователь, хороший товариш.

Коли спалахнула війна, Кібрик сидів у тарнівській тюрмі. Пізніше здійснилася його мрія — над його рідним містом Луцьком замайорів червоний прапор з серпом і молотом. І на зорі нового життя товариша Кібрика спіткала безглузда смерть.

Пройдуть роки, зацвіте наша вільна земля, і в її містах та селах лунатимуть радісні пісні синів і дочок народу. Забудеться давнє горе, кануть у вічність залишки проклятого минулого. Але пам'ять про тих, що життя своє віддали за визволення людства з кайданів капіталізму, житиме вічно.

ДІВЧИНА НА ПАРОВОЗІ

Коли Ганька була ще мала й пасла гуси, вона чула в передвечірній тиші далекий свист паровоза і гуркіт коліс. Старші оповідали їй, що це шумить поїзд, яким люди їдуть у далекий світ, ген, далеко, аж за Красне і Броди.

Часто траплялося, що Ганька просипалася серед ночі і мріяла про це невидиме залізне диво, що з казковою швидкістю несе світами тисячі людей і силу-силенну всілякого багатства.

Але чим далі росла Ганька, тим більше її полонили інші думки. Землі в батька було обмаль, хліба мало, паші для худоби ще менше, і жалісно ревла корівка. Ганька змушена була завчасно подумати про заробіток.

Широким хомутом стиснули її село панські лани. Коли наставали жнива, мала Ганька з головою поринала у розколисане вітром море поміщицької пшениці. Сходило сонце і заходило, здіймався з-за лісів і місяць, а серп Ганьки все ще виблискував між колоссям, хоч мліла рука і вгиналися ноги. Старші дівчата шукали сили в пісні, але пісня незабаром обривалася й мовкла, мов підстрелена птаха.

А Ганька хотіла жити, хотіла вчитися, хотілося багато знати. Дитячі мрії знову сповнились казковим поїздом.

І одного ранку Ганька Мацькова зав'язала в хустину шматок хліба й пішла до великого міста Львова. Але і тут доля жорстоко насміялася над нею. Їй сказали, що наука коштує гроші, а грошей у неї не було. Треба було йти тим самим шляхом, що ним ішли сотні й тисячі селянських дівчат, шукаючи в місті заробітку, і Ганька наймалася в панів за харчі і 18 злотих на місяць. А це озна-

чало бути на ногах від 6-ї ранку до пізнього вечора, це означало слухати дорікань і образ вередливої пані, замкнувши своє молоде життя в чотирьох стінах духотної кухні.

Розпад панської держави застає Ганьку в Варшаві. Летить птахом звістка про те, що Червона Армія прийшла визволяти єдинокровних братів своїх. В Гані з радості серце забилось живіше. Взяла клунок у руки і знову рушила в путь. У блакитному небі гуділи літаки, а важкі бомби розривалися край дороги чорними стовбурами диму. Але Ганна Мацькова невтомно йшла, хоч на ногах її від ходи поробилися рани.

Одного вечора, коли Ганька була близько Красного, вона побачила далекі вогні, що раз у раз зникали за хмарою диму. Через півгодини вона зупинилася перед великим паровозом, і на ньому помітила в темноті серп і молот. Від машини повіяло на неї м'яким теплом. Мрії дитинства віджили нараз в душі Ганьки.

— Ти що тут загубила? — спитала її людина в кашкеті, що визирала з будки паровоза.

— Серце,— пожартувала Ганька, але машиніст не почув її відповіді.

— Їдеш кудись?

— Поїхала б до Львова, але грошей нема. Може, візьмете на свою машину. Далекий мій шлях, і ноги я до крові побила.

Машиніст Кривицький довго вдивлявся у незнайому дівчину, а зрештою сказав:

— Сідай!

За кілька хвилин око семафора позеленіло, і машиніст натиснув ричаг. Паровоз полегшено зітхнув, вкрився клубистою парою і подався вперед, а за ним потяглися темні силуети вантажних вагонів.

Згодом розпочалася між ними розмова. Машиніст оповідав Ганьці про прекрасну країну серпа і молота і про те, яких славних, героїчних людей викохала батьківщина робітників і селян. Про Марію Демченко їй розповідав і про сестер Виноградових, а коли почав розповідати про жінок-машиністок, Ганька схопила його за руку:

— Виходить, що і я могла б бути машиністом? — запитала Ганька і чомусь засоромилась.

— Схочеш — і машиністом будеш,— відповів Кривицький.

Дівчина відвернулася, ще хвилину вдивлялася в темряву, а потім рішуче сказала:

— Я хочу бути машиністом.

Як приїхали до Львова, машиніст написав кілька слів і порадив піти з цим до начальника паровозного депо «Схід».

На другий день Ганна Мацькова вже працювала кочегаром, а на третій день вона вже сама змазувала букси й уміло підкидала вугілля. Робила це так охоче, так любовно, що машиніст і помічник тільки раділи від такої учениці.

— Іншого то й за місяць не навчиш, а ця тобі вже на другий день роботу розкусила. Славна дівчина!

Через місяць машиніст прийшов до начальника депо і доповів, що кочегар Мацькова Ганна Михайлівна може вже працювати як помічник машиніста.

А в стінній газеті паровозного депо «Схід» було написано:

«Минуло 30 днів, як тов. Мацькова Ганна працює кочегаром на паровозі. За цей час вона ділом довела свою здібність. Дякуючи бажанню і чесному ставленню до дорученої їй роботи, вона за короткий час освоїла техніку... Тов. Мацькова може правити паровозом і є прикладом для інших кочегарів».

Незабаром розпочнуться курси для охочих стати машиністами. Тов. Мацькова вже тепер готується до них. Вона твердо вирішила закінчити їх на «відмінно».

— Тобі що? В інженери, може, хочеться? — запитав якось машиніст.

— В інженери? Буду й інженером. Більше того. Начальником депо ще буду! — додає голосно Ганна.

— Будеш, Ганно, будеш. Я певний в цьому, Ганно,— говорить з усмішкою машиніст і міцно тисне руку Ганні Михайлівні Мацьковій.

ДЕНЬ НАРОДНОГО ГНІВУ

(До четвертих роковин квітневих подій у Львові)

Високо піднялася в Польщі революційна хвиля пам'ятної весни 1936 року. Важка господарська криза поглиблювалася з кожним днем, і з кожним днем росли нові лави безробітних.

В березні стались криваві події в Кракові, за ними в Ченстохові і в Хшанові. В столиці шляхетської колонії — Львові, політичний барометр віщував бурю, якої панська держава ще не бачила.

14 квітня перед Львівською біржею праці зібралися безробітні.

Довго чекала мовчазна юрба злидарів, поки з'явився службовець і заявив, що роботу цього року можуть одержати тільки 200 чоловік. Обурені безробітні пішли до будинку фонду праці, але тут директор сказав їм, що ця справа залежить від магістрату. Тоді похід рушив на ринок. Та бурмистер Островський не тільки не прийняв делегації безробітних, але подзвонив у поліцію, щоб розігнала силою демонстрантів.

Після цього група безробітних зупинилася на Академічній площі. Один робітник виступив з промовою. Залунали вигуки: «Праці! Хліба!»

З'явився загін кінної поліції. Комендант Войцеховський наказав безробітним розійтися. Коли вони не підкорились, поліцай Фольта засипав демонструючих пострілами. Перший упав забитим Владислав Козак.

* * *

У Львові, як відомо, є два кладовища: Личаківське було для багатіїв, Янівське для бідноти. Коли ж робітники хотіли поховати свого товариша, що загинув від руки катів народу, на Янівському кладовищі, влада не дозволила це робити.

Був сонячний, весняний полудень, коли Пекарську вулицю запрудила 20-тисячна маса робітників з оркестрами, прапорами і вінками. На звістку про заборону нести тіло вбитого робітника Козака на Янівське кладовище робітники взяли труну і рушили у напрямку Бернардинської площі — через місто.

На вулиці Сакраменток і Жулінського робітникам перетяли шлях поліцаї. Озвірілі кати кинулись хижими звірами на демонстрантів, били чоловіків, жінок і дітей, топтали вінки, виривали прапори. Коли ж, незважаючи на все, процесія посувалася вперед, пролунав перший залп з рушниць, а за ним другий.

Влучали насамперед у домовину та в делегатів, які несли вінки. Впало 4 убитих, серед них вагітна жінка, і кількадесять поранених.

На Бернардинській площі похоронну демонстрацію зустрічає другий поліцейський загін. Нові вбиті і поранені.

Біля тюрми, що на Казимірівській вулиці, захована там поліція обстрілює демонстрантів з усіх вікон. Вуличний брук заливається кров'ю.

У той час, коли одні робітники клали в могилу пошматовану й закривавлену труну з своїм товаришем, інші будували на вулицях барикади з перекинутих трамваїв, підвод і голіруч боролися з оскаженілим ворогом.

Але сили були нерівні. На другий день поліція оволоділа містом. Почалися масові арешти.

Так шляхта святкувала свою «перемогу».

Робітничі демонстрації, які перетворилися в масовий революційний виступ 16 квітня 1936 року у Львові, на смерть перелякали владу польської шляхти та їх вірних лакеїв — керівників ППС. Паніка буржуазії була така велика, що з 5 години дня 16 квітня аж до наступного дня не показався на вулиці міста ні один «стшелець», ні один «оброньца Львова», навіть озброєні до зубів поліцаї поховалися в брамах будинків. На вуличних барикадах до пізньої ночі продовжувались бої робітників з поліцією,

горіли в темряві неосвітленого міста склади дощок і дерева, а вулицями міста проїжджали військові грузовики з солдатами і кулеметами.

Особливо дикий, тваринний жах перед революційними виступами робітничих і селянських мас у Польщі і зокрема в Західній Україні охопив українську буржуазію. Це ж були «медові місяці» беззастережної угоди української буржуазії з урядом польської шляхти. Революційні виступи робітників у Кракові, Ченстохові, Хшанові та Львові, а головним чином селянське повстання в селах Волині, проти якого варшавські правителі мусили вислати танки і військові загони, викликали в української буржуазії серйозний страх за свого союзника і покровителя.

17 квітня українська буржуазія видала від імені «організації українців міста Львова» відозву, в якій таврувала і денунціювала [1] революційні маси та навчала робітників, що, мовляв, «нищення чужого майна ніколи й ніде не довело до поправи робітничої долі».

У відповідь на розстріли поліцією львівських робітників 16 квітня трудящі всіх заводів і фабрик бувшої Польщі одностайно домагались проголошення генерального страйку і повалення ненависної влади поміщиків і капіталістів. Але панове «соціалісти» Недзялковські перелякались робітничих виступів не менше панів мосціцьких і складковських — і центральний комітет ППС негайно видав наказ своїм партійним організаціям з рішучою забороною генерального страйку.

Так українська буржуазія і «соціалісти» з ППС рятували кожний раз владу польської шляхти перед революційним гнівом трудящих робітників і селян. Проте революційний четвер 16 квітня 1936 р. у Львові наявно показав гнобленим трудящим Західної України всю внутрішню гниль і трухлявість бундючної держави польської шляхти, яка держалась тільки терором і поліцейською палкою. Революційні виступи навесні 1936 року в цілому ряді міст бувшої Польщі, завершені барикадами на вулицях Львова, показали трудящим масам, що трухлява держава польської шляхти тримається на глиняних ногах та що вона при першому поштовху розсиплеться в порох. І це повністю підтвердилось у вересні 1939 року.

ДРУГА МОЛОДІСТЬ

Прегарний травень у Львові, коли все місто вкривається буйною соковитою зеленню, а теплий вітерець несе вздовж вулиць хмари цвіту акацій і каштанів. В такі дні у Львові зароджується пісня. Вона летить від будинку до будинку, пливе над майданами і парками і, нарешті, охоплює ціле місто. Ця пісня бувала і веселою, і журливою, але одне в ній було незмінне — туга, безмежна туга за життям, яке було б вічною весною, якби й «узимку квіти розцвітали».

Сімсот років місту Львову, і майже стільки ж років ця полум'яна туга бродила його заулками. Місто, яке ніколи не знало свободи, віками носило її в серці і, коли здавалося, що настає її час, спалахувало вогнем бунту й повстання. Ріками текла кров львівського люду, і батьки, вмираючи на барикадах, заповідали своїм дітям боротися за краще, вільне життя.

Лютувала у Львові і навколишніх селищах татарська орда, зрівнюючи з землею древнє українське місто, гнали народ на міжусобну різанину ненаситні князьки, і кожного разу місто, мов казковий фенікс, воскресало з мертвих і виростало на попелищі ще прекрасніше і стрункіше. Минуло бурхливих сто років історії, і до Львова ввійшли полчища польського короля Казіміра, поклавши початок шестисотрічному періодові неволі. Проте ні жорстокі знущання шляхти, ні хмари зажерливих ксьондзів, які сараною налітали з заходу на Галицьку Русь, не зломили народу, не вбили його прагнення до свободи.

Життя ставало все тяжчим і тяжчим. Українське міське населення поступово було позбавлене всіх прав, а селян-

ство затиснуте в панські лабети. Зате дедалі краще і розкішніше жила шляхта, і їй від нудьги не лишалося нічого іншого, як писати ідилії. Львівський «королівський» поет XVII століття Шімонович в одній з таких ідилій мимоволі зовсім не ідилічно змальовує тодішню дійсність. Ось що каже чванькуватий шляхтич:

Овець у мене на руських полях тисячі ходять,
А ці в свою чергу рік-річно стільки ягнят родять,
Біля мене кіз тисяча...

Відповідає йому інший герой цієї «ідилії», цим разом уже селянин:

Ти ж пан, друже, а ми простий хліб з'їдаємо.
Ти з повної п'єш бочки, а ми і дріжджей не маємо.

Настав 1648 рік, і вогнем повстань проти шляхти спалахнула Львівська область. Богдан Хмельницький на чолі багатотисячної армії селян підійшов до мурів міста Львова, але кат українського народу Ярема Вишневецький, укравши гроші, втік від гніву народного на захід. І цим разом не судилось Львову діждатися години свого визволення.

Перетерпівши страхіття Турецької війни, Львів незабаром опинився під владою Габсбургів. На допомогу шляхті, що вироджувалася, прийшли імператорські намісники із своїми гусарами та «дойчмайстрами». Пам'ятного 1848 року — року «весни народів» — шляхта вміло скористалась обуренням невдоволеного народу і, прикриваючи свої інтереси революційними гаслами, стала на чолі повстання, щоб після першої-таки невдачі зрадити інтереси народу. На вулицях Львова миттю виростають барикади, але артилерія меттерніхівського генерала Гамерштейна руйнує центр міста, і мрії про свободу залишаються ще раз тільки мріями.

Автор «Листів про Галичину» Франц Пратер змальовував невеселі картини, описуючи Львів тих часів: «Біля всіх церков та костьолів і на вулицях було повно бездомних. Ви не могли пройти й десяти кроків, щоб не натрапити на жебрака або каліку. Взимку можна було побачити голови жебраків, що стирчали з куп гною — так нещасні рятувалися від замерзання.»

Ще в дев'яностих роках минулого століття невидужних хворих викидали з лікарень на вулицю, тому що невистачало місця навіть і для тих, кого ще можна було вряту-

вати. За даними віденського урядового журналу «Статістіше монатсгефте» за 1902 рік на кожних десять тисяч жителів Львова, який потопав у зелені, щороку вмирало від туберкульозу 65,7 чол., тобто з усіх міст Австро-Угорської монархії Львів був найбільше уражений туберкульозом.

Понад дві тисячі вулиць налічується у Львові, і більшість з них ще недавно звалася іменами, які нікому нічого не кажуть, а якщо й кажуть, то хіба тільки про потребу прокляттям згадати тих, кому належали ці імена. Є, наприклад, у нашому місті вулиця Малаховського, місцевого капіталіста, який на початку XX століття був бургомістром Львова. В цього магната було багато власних будинків і в кращому з них жив він сам. Його сторож Магерович тулився із своєю сім'єю у вогкому підвалі цього будинку. За свою важку роботу він не діставав ніякої плати, і на запитання журналіста, з чого вони живуть, дружина сторожа відповіла:

«Не живемо, а голодуємо, чоловік хворий, а я сліпа, ось і чекаємо смерті, і чим швидше вона прийде, тим швидше скінчаться наші страждання».

І цьому Малаховському довелося відіграти «історичну» роль.

В травні 1902 року у Львові застрайкували робітники-будівельники. Їм на допомогу поспішили безробітні, яких тоді тут було немало. Щодня відбувалися демонстрації робітників, а підприємці не тільки не задовольняли справедливих вимог страйкуючих, але нахабно їх провокували. Над містом нависла гроза. Напередодні кривавого першого червня бургомістр Малаховський, домовившись з військовим командуванням, виїхав до Відня. Вмивши, як Пілат, руки, він весело розважався у відомому кафешантані «Венеція у Відні» в той час, коли на Стрілецькому плаці гусари Франца-Йосифа рубали страйкарів, а гусарські коні давили копитами малих дітей.

Весело було Малаховському у Відні, але невесело було наляканим правителям міста Львова. Побоюючись нового спалаху народного гніву, вони викотили на пагорбок Цитаделі гармати, щоб у разі повстання трикратним пострілом підняти на ноги військовий гарнізон.

Але тієї страшної ночі гармати на Цитаделі мовчали. Вони подали голос тільки через тридцять чотири роки, вночі проти шістнадцятого квітня, на 16-му році віднов-

леного панування шляхти. Тієї історичної для Львова ночі труп убитого поліцією безробітного Козака спочивав уже на Янівському цвинтарі, в труні, продірявленій, наче решето, кулями, принесеній туди під рушничним і кулеметним вогнем безстрашними братами по класу. На перехрестях вулиць були побудовані барикади, на яких майоріли червоні прапори. Трудящі Львова тієї ночі, вперше в історії, стали господарями міста, і хоч другого дня вони все-таки зазнали поразки, все одно в їхніх серцях міцніла певність, що день визволення близький і неминучий і що за кров сотень їхніх братів і сестер, які загинули вчора, скоро настане час відплати.

Коли в 1902 році комісар австрійської поліції Венц дав знак гусарам атакувати робітників, він знав, що військове командування розставило на всіх львівських заставах військові патрулі, завдання яких було не пускати до міста селян. Так само зробили й капіталісти в 1936 році. І ті, і ті чудово знали, як уважно прислухається село до голосу робітничого класу. Гнобителі боялися непереможного союзу серпа і молота, вони тремтіли зі страху від думки, що революційне село могутньою хвилею увіллється в місто і разом з робітниками встановить новий порядок, в якому не буде місця глитаям-експлуататорам. Тим-то вони з особливою люттю «втихомирювали» села, що лежали навколо міста.

Через три з половиною роки після кривавого червня Львів діждався свого великого дня, дня, який з кожною годиною розростався в епоху. Щастя приходить несподівано, так було і цим разом. Стомлені швидким маршем, бійці Червоної Армії входили до Львова, який уже встиг розцвісти червоними прапорами. Місто показувало бійцям свої рани і крізь сльози всміхалось їм. Перша і єдина армія, яку старий Львів зустрічав з радістю, від якої серцю ставало тісно в грудях, бо знав сивоголовий Львів, що за цією армією крок за кроком іде його друга молодість, яка триватиме стільки ж, скільки сонце зігріватиме стрункі буки й граби Високого Замка.

Безіменні герої червневих барикад сказали тоді: «Фабрики і заводи віднині — наші». А їм відповіло село: «Земля — наша, наша і в той же час ваша. І все, що бачите, наше, тільки наше». Випросталися згорблені спини, гордо піднялися голови, справді сталося чудо, про яке мріяли покоління: ті, хто був нічим, стали всім. Підвівся красень

Львів і глянув на всі чотири боки, на всі землі галицькі і волинські й побачив безмежні обрії.

Привіт вам, Карпатські гори, і вам, сріблясті річки! Не потечуть тепер даремно ваші води в далеке Чорне море: перетнуть вас могутні греблі, і засвітиться від вас мільйонами електричних вогнів уся земля від Пруту до Стрию. Здрастуйте, поля безкраї, сльозами живих і мертвих политі! Прийде весна, прийде літо і зашумите ви, наче море, безмежною нивою, а коли над вашими скошеними просторами журливо застогнуть журавлі, їхнє курликання заглушить весела пісня народу, ім'я якої — вічна молодість. Не заплачеш ти, йдучи літньої гарячої пори, наймичко Катерино, бо знаєш, що син твій не буде незаконнонародженим, що він завтра будуватиме для таких, як ти, трудівниць палаци, про які ти розповідала йому в казках.

Глупої тисячолітньої ночі, яка звалася середньовіччям, куранти похмурих готичних соборів протяжно відбивали години. Вмирали одні дзвонарі, на їхні місця приходили інші, а внизу протягом століть майже ніщо не змінилось. Якби не те, що день чергувався з ніччю, могло б здатися, що світ застиг крижаною брилою.

Велика Жовтнева революція оживила обертання землі, і з того часу історія пішла по ній кроками велетня. Під її подихом люди Львова стали іншими — сміливими, енергійними, бадьорими. Народилися герої праці, під радісні пісні зростають наші діти, які завтра створюватимуть новий, зовсім інший Львів — місто палаців праці, місто гігантів-заводів, місто широких вулиць і тінистих парків. Зникнуть кам'яні труни, які досі звалися житлами, без сліду згинуть мазанки околиць міста. Оперізає місто срібною стрічкою канал, на якому засновигають човни з щасливою дітворою. Дитячий сміх побіжить наввипередки з музикою й співом багатолюдних вулиць юного міста.

Заможні чепурні села, повернуті лицем до свого міста, пошлють до нього своїх синів і дочок. Здорові, веселі юнаки й дівчата заселять квартали, де раніше нудилися купці.

Це чудесне майбутнє живе не тільки в серцях і думках трудящих Львова, ні, воно вже тепер, вже сьогодні народжується, росте і розцвітає, як уся наша соціалістична Батьківщина.

Якщо ви приїдете сьогодні до Львова і розговоритесь у трамваї з кондуктором, він з гордістю розповість вам

про виробничі перемоги працівників трамваю, про пам'ятний страйк 1936 року. Кондуктор розкаже вам про стахановців і про винахідників-трамвайників, і ви слухатимете його розповіді, як чудову героїчну епопею.

Коли вагон зупиниться біля монументального будинку театру опери та балету, зайдіть туди і пройдіться його коридорами. Ви побачите зайнятих творчою роботою акторів і режисерів, ви почуєте українську мову, яка раніше не лунала тут ніколи. Якби ви бачили цих людей сім-вісім місяців тому, сьогодні б ви їх не впізнали. Кудись поділися довгі роки їх жалюгідного існування, довгі роки циганського бродячого життя під суворим оком товстомордого жандарма. Сьогодні всі вони радісні й молоді, навіть ті, голови яких уже вкрила сивина. Потаємні казкові мрії їх страдницького життя перетворилися на п'янку, радісну дійсність. Коли вони тепер виходять на сцену, то бачать перед собою глядача, який переживає з ними разом їх творчі пориви, радіє з їхніх успіхів, хвилюється їхніми невдачами та допомагає їх виправити. Вони ростуть, перетворюються на справжніх великих майстрів театру, які хвилюють і потрясають людські душі, показують безмежні можливості розвитку радянської людини.

Якщо ви вперше у Львові, то вам кожна дитина покаже дорогу до університету і політехнічного інституту. В цих закладах ще не так давно, замість науки, процвітав середньовічний бандитизм. У темних закутках коридорів і навчальних залів ховалися озброєні ватаги студентів-громил, і не одне молоде життя загинуло від їхнього ножа, не одна мати побивається за сином, якого вбили тільки за те, що він не належав до правлячої нації. Тепер ці колись похмурі будинки стали фортецями науки, де діти робітників і селян вчаться будувати на своїй землі своє щастя.

За чудесним парком, який пишно розкинувся між університетом і політехнічним інститутом, побачите Палац піонерів. Там, де раніше томилися від нудьги графи Голуховські із своїми порідками, тепер лунає бадьора пісня визволених дітей. Ви познайомитесь там з малюками, які вперше побачили світло в темних вогких підвалах, а тепер розцвітають так пишно, як у казці цвіт папороті. Дванадцятирічна поетеса, дочка бідного кравця Марійка Вус прочитає вам вірш про своє велике щастя, і ви будете схвильовані до сліз. З далекого залу ви почуєте звуки

чудового симфонічного оркестру; в цих звуках дітвора бідняків Львова оспівує радість свого другого народження.

Станьте весняного ранку на перехресті вулиць, і крізь звичайний міський шум і гомін ви почуєте глухе гримотіння. Зачекавши хвилину, ви побачите колону нових, що виблискують свіжою фарбою, тракторів. Вони прямують за місто, в далекі поля, над якими пливуть у прозорій блакиті журавлині ключі. Вдихніть на повні груди повітря, і ви відчуєте, як вам жагуче, до болю жагуче, хочеться жити!

2 ЧЕРВНЯ 1902 РОКУ

1902 рік. Третій рік величезної економічної кризи, одної з тих криз, які щораз з більшою силою потрясали основи капіталістичного ладу. Сотні тисяч безробітних наповнюють вулиці великих промислових центрів, вимагаючи хліба і праці. Посилюється гнів робітників, які залишились працювати на підприємствах. Їм капіталісти різко скорочують зарплату, касують і ті невеличкі здобутки, яких вони домоглись за довгі роки боротьби.

Могутньою хвилею прокотилися по Європі демонстрації і страйки. Бастують робітники Бельгії і Швеції, ллється кров демонструючих безробітних на вулицях Трієста. В Росії робітничий рух набирає все більш революційного характеру. Події в Петербурзі, Ростові на Дону, Батумі, Баку, Києві й Одесі мають свій вплив і на селянство, яке також піднімається на боротьбу за свої права. По старому континенту кроками велетня простував привид революції.

Це бойове зрушення всіх гноблених і експлуатованих, особливо ж назрівання революції в царській імперії, знайшло відгук і на західноукраїнських землях, що входили тоді в склад Австро-Угорської монархії. Підтримувана віденським урядом, польська шляхта міцно тримала в своїх руках цю країну, намагаючись за всяку ціну зберегти її півколоніальний характер. Застосовуючи методи грабіжницької експлуатації галицьких земель, австро-польські пани гальмували, як тільки могли, розвиток місцевої промисловості.

Тим-то Львів був містом, де основні кадри пролетаріату складали будівельні робітники. Вони працювали лише

5—6 місяців на рік, а решту часу доводилось їм коротати у голоді і холоді. Коли взяти до уваги, що їх зарплата за 10-годинний робочий день хиталась між 70 крейцерами і 1 гульденом 50 крейцерами, картина злиднів цих людей стане особливо яскравою.

Весною 1902 року між будівельниками Львова розійшлася чутка, що підприємці мають намір скоротити і цю нужденну зарплату. У відповідь на це робітники поставили свої вимоги: підвищити зарплату, скоротити робочий час, встановити 14-денний строк попередження про звільнення з роботи. На відмову підприємців задовольнити ці вимоги, будівельні робітники проголосили страйк, який охопив 10 тисяч чоловік.

Минали дні, безконечно тягнулися переговори, ведені реформістськими керівниками профспілки, а робітники, їх дружини і діти мліли на вулицях з голоду. З кожною годиною росло обурення мас, тим більше, що соціал-угодовці Вітик, Регер, Гудець, Желяшкевич, замість поставитись рішуче до підприємців, перешіптувалися з ними по кутках, а для робітників мали тільки слова, якими закликали їх «бути спокійними і не чинити бешкетів».

Кінчився перший тиждень страйку. День у день вулицями міста проходили довгі колони демонстрантів. Ішли робітники з своїми сім'ями, щораз голосніше вимагаючи задоволення їх потреб. То тут, то там відбувалися сутички з поліцією, тюрма наповнювалася арештованими. Над містом нависла буря.

Нарешті, 30 травня ввечері Вітик повідомив страйкарів, що підприємці прийняли їх вимоги. Але радість з перемоги була коротка, бо вже на другий день вранці представник підприємців заявив, що вони не підпишуть договору.

Між робітниками закипіло. 2 червня зранку вони зійшлися на Стрілецькій площі, щоб продемонструвати своє непохитне бажання вести боротьбу до кінця. Ще раз промовив до них наполоханий Вітик, ще раз закликав їх зберегти порядок і спокій. Але слова його потонули в криках протесту обманутих нуждарів.

Раптом з бічної вулиці вийшла рота піхоти. Унтерофіцер ударив жінку — дружину страйкаря, що стояла в юрбі демонструючих. За неї заступився її чоловік. Бачачи це, офіцер, що командував ротою, наказав своїм солдатам вчинити над робітником розправу. Почувши зойк катованого, робітники кинулись на солдатів з камінням.

Кілька хвилин пізніше, від Підвальної вулиці, появився ескадрон угорських гусарів. На знак, даний комісаром поліції Венцем, гусари з оголеними шаблями кинулись на страйкарів. П'ять разів кіннота, мов вихор, промчалася по Стрілецькій площі, заливаючи свій шлях кров'ю робітників. Оскаженілі кати не давали пощади нікому. Вже в перших хвилинах атаки загинули під кінськими копитами старенька робітниця і 6-річна дівчинка. Гусари знущались і над тими, що в калюжі крові лежали на бруковї.

Але демонструючі не відступали, вони захищалися, обкидаючи кінноту камінням. На вулицях Гродзіцьких, Шкарповій, Бенедиктинській в одну мить виросли барикади, перші у Львові барикади після 1848 року.

Через деякий час на допомогу гусарам прийшла одна рота 30 полку піхоти, яка замкнула страйкарям вихід на Краківську площу і звідтіля почала стріляти на них залпами. Впали нові вбиті і поранені. Тимчасом гусари влаштували справжнє полювання на людей. Сновигаючи по одному Стрілецькою площею, вони стріляли на кожного, кого побачили перед собою. Ховатись не було куди, бо, за розпорядженням влади, брами будинків було позамикано.

Ось що писав очевидець цих подій:

«В голові крутиться, перед очима маячать картини крові і... розбою. Гусари стріляють в переляканих, стривожених людей...»

Демонстрацію будівельних робітників було потоплено в крові, і цісарський намісник граф Піжінський мав можливість похвалитися в Відні своєю перемогою. Кільканадцять убитих, понад 200 поранених, сотні арештованих— ось підсумки кривавої розправи капіталістів над робітниками Львова.

Така була ціна, яку будівельні робітники заплатили за свої здобутки.

Львівські події широким гомоном покотилися по всій галицькій землі. Вони були сигналом до історичного страйку батраків, який скоро охопив більшість повітів країни.

Від тих пам'ятних днів минуло 38 років. 38 років страждань і важкої боротьби. Тепер радянський Львів випростався на весь зріст, а його робітники будують соціалізм, творять нове, щасливе життя. Заводи, фабрики

стали їх власністю, вони керують ними, вони наполегливою, ударною працею збільшують багатство народу. Мрії минулого покоління, яке в перших класових боях виявило своє незламне прагнення до визволення, стали казковою дійсністю. Кров павших не була даремна.

Тому сьогодні над їх могилами трудящі радянського Львова з повагою і любов'ю схиляють свої прапори.

ХОРОШИЙ ЧАС

Рівно рік тому з бараків на Персенківці винесли труну і з гуркотом впхнули її в довгасту чорну скриню на колесах. Вирізьблений ззаду магістратського катафалка янголик спер голову на руку і байдужно дивився на вдову і семеро Олександрових дітей, що чимчикували за похороном. Коні йшли пожвавленим кроком, і дітям доводилось раз у раз підбігати, щоб не лишитися позаду, не відстати від батькової домовини.

Нарешті, задихані прибігли на кладовище. Тут довго чекали, поки прийшов ксьондз. Помолившись і нашвидкуруч покропивши труну, він поправив пенсне і глянув на вдову. Марія зрозуміла і добула з хустини гроші. Через десять хвилин над робітником саночистки Олександром Домбровецьким виріс пагірочок жовтої глини. Сироти почували, що їм тут більше нічого робити, і одне за одним попростували мовчки додому. За дітьми йшла мати і думала про те, що буде з ними завтра.

Бараки нуждарів затулені снігом, над ними тремтять від холоду зорі. Дванадцятирічний Казімір несе з далекого лісу оберемок дров, і через хвилину у вогкій конурі весело спалахує вогонь. Четверо молодших дітей лежать під периною — єдиною на всю сім'ю. Вони чекають на матір. Кіт Василь наїжив шерсть і тихо пом'явкує з голоду. Ванда і Броніслава туляться до грубки, але й вона не захищає їх від скаженого холоду, що кожною шпариною втискається в убоге житло.

Вже цілком стемніло, коли прийшла з роботи мати. Дітям відразу впало в око, що вона сьогодні була якась інша. Її сумні очі раптом повеселішали, і вона навіть погладила

Василя, що, задерши хвіст, терся об її спідницю. Василя, якого вона не називала інакше, як дармоїдом! Після вечері, що складалася з картопляної юшки, Марія витягла з-під ліжка ковану залізом невеличку скриню, в якій вона мала колись усе своє придане, а сьогодні зберігала документи. Сім дитячих метрик. Вона загорнула папери обережно в газету і поклала під подушку, щоб завтра вранці забрати з собою до міста.

Через два тижні почалася весна, і сиротам не треба було сперечатись про те, хто з них узує єдині подерті батькові чоботи, адже можна було вже ходити босими.

Останнього часу Марія мов не та стала. Рухи її були жваві, енергійні, вона завжди кудись поспішала, а відходячи на роботу, міцно цілувала головки своїх наймолодших — Станіслава і Кристини.

Одного дня в бараку з'явився рідкий гість — листоноша і голосно назвав прізвище «Домбровецька». Тоді була дома тільки Ванда. Вона не наважилась розпечатати листа, хоч як її мучило бажання взнати, кому це впало на думку писати такого великого листа до людей, які ніколи ніяких листів не одержували.

Коли вона увечері вручила його матері, та зблідла, почервоніла, сховала його на грудях, потім знову добула, а нарешті тремтячими руками розпечатала.

Діти завмерли. Вони пильно слідкували за матір'ю, бачивши, як її губи щось шепотіли. Їх палила тепер страшенна цікавість, про віщо йде мова в цьому листі, що від нього мама стала ні в живих ні в мертвих.

Раптом мати не то зойкнула, не то крикнула, кинулась до русявого Станіслава, взяла його на руки і почала шалено цілувати.

— Діти! — промовила насилу. — Про нас думають, нам... не дадуть загинути...

Минув один місяць, минув другий. Багатодітна мати Марія Йосипівна Домбровецька одержала від уряду допомогу. Дві тисячі карбованців. А ще тричі по дві тисячі одержить вона найближчими роками. Зодягнула в нові вбраннячка обідраних дітей, їх тіла зогріватимуть теплі пальтечка. Кожне матиме по парочці новеньких блискучих черевичків. Буде в чому ходити Маріїним дітям у школу.

Перед тихою вілою в центрі міста шумлять акації. Їх віти коливаються на вітрі, а одна гілка раз у раз вдаряє об вікно, і це невимовно дратує кота Василя, який

даремно силкується піймати її пазурами, щоб раз назавжди встановити тишу. З завулка викотився танк, за ним другий і третій, — рівною колоною витягнулися грізні бойові машини, простуючи вгору. У вікні вілли появилася Кристина, потім Казімір, потім Станіслав, а згодом голови старших дівчат, Ванди і Броніслави. Тісно стало Василеві на вікні, і він з сердитим муркотінням подався на підвіконник. Діти Марії, як і кожного разу, вітали бійців, помахуючи до них руками, а трирічна Кристина заспівала «Москва моя...» Її пискливий голосок не долітав далеко, він танув у шумі дерев, але ж танкісти так щиро і сердечно всміхалися до неї, ніби справді чули її пісню.

Ось уже три тижні, як Домбровецька, робітниця сапочистки, одержала від райради нову квартиру: простору кімнату і кухню. В кухні є водопровід і газ, управбуд пообіцяв, що зробить іще грубку. В кімнаті нова шафа і прехороший буфет. Але сервізу діти не беруть до рук. З такими цяцьками треба вміти поводитись. Розбили б щось, і — пропав чудовий сервіз.

На стіні великий портрет товариша Сталіна, навколо портрета сімейні фотознімки, ці матеріалізовані спогади про близьких, дорогих людей. 12-річний Казімір часто зупиняється перед портретом, вдивляється в нього і ніби кожний раз відкриває щось нове. Про свої думки він не любить розмовляти, а на питання відповідає коротко:

— Хочу бути сталінським соколом, про те і думаю.

— Хочеш, то й будеш.

Хлопчина жвавішає.

— І полечу до Кремля подякувати товаришеві Сталіну.

— Полетиш, тільки — треба вчитися.

Казімір стає навшпиньки. Його обличчя пашить рум'янцями, і він вам пошепки відповідає:

— Ніхто не вчитиметься так, як буду вчитися я.

СТАЛІНГРАД

Сталінградська епопея закінчилась, наказ Сталіна — виконано.

Коли влітку 1942 року німецькі батареї вперше відкрили вогонь по Сталінграду, гітлерівський Берлін був переконаний, що і останнє слово у цій велетенській битві буде за німецькими гарматами. Солдати генерала фон-Паулюса вже гасили спрагу в голубих водах Волги, а берлінське радіо підраховувало, скільки танків на місяць даватиме німецькій армії сталінградський тракторний завод. Сталінград був під самим носом завойовників, залишалось тільки взяти його.

І вони брали... Заграва пожеж, що піднялася над містом у грізні серпневі дні, не згасала до пізньої осені. Пекельна музика бомб, снарядів і мін не стихала й на хвилину. Шоста армія — гордість фашистської Німеччини, купаючись у власній крові, готувала Гітлерові королівський подарунок.

Про ті дні говорять лише руїни міста-красня і заліплені снігом жерла німецьких гармат. Місто, що мало стати свідком тріумфу сучасних гунів, стало їх кладовищем, а шляхами на схід від нього, щулячись від холоду, маршують під конвоєм довжелезні колони вчорашніх завойовників Європи. Шоста німецька армія перестала існувати.

330 000 висококваліфікованих розбійників налічувала ця армія ще недавно. 330 000 солдатів — це, приблизно, три п'ятих річного призову в Німеччині. Захисники Сталінграда чесно служили своєму народові, їх жертви не були даремними: від завданої рани знекровлений ворог не підведеться більше.

Ми пам'ятаємо дикий вереск, що 30 вересня нісся на хвилях ефіру з берлінського Спортпаласту. Це Гітлер черговий раз виступав перед своїми шибайголовами. Він розповідав їм про захоплені багатства Дону та Кубані, і вони відповідали йому ревом несситого звіра. Він обіцяв їм волзьку твердиню — Сталінград, і вони на радощах кричали до нестями: «хайль!» Нині в Спортпаласті і навколо нього панує мертва тиша, а на його покрівлі жалобно звисає спущений до половини щогли гітлерівський прапор. В розпалі карнавалу фашистська Німеччина переживає свої страсні дні, дні трауру по шостій армії, трауру по втраченій надії на здобуття Сталінграда, на здобуття перемоги.

Ми знаємо, з яким хвилюванням, з якою сердечною тривогою дивився на Сталінград наш народ і народи уярмленої Європи. Ми знаємо, чого чекали вони від його героїчних бійців, в руках яких була доля світу. Слово Сталінград з однаковою любов'ю вимовляли в Белграді, Парижі і Монтевідео. Нині це горде слово стало синонімом перемоги над варварами XX сторіччя.

Бійці, які відстоювали і відстояли Сталінград, не спочивають на лаврах. Учора вони змусили німецького фельдмаршала підняти покірливо руки, сьогодні вони йдуть бойовими шляхами на захід, несучи волю Україні. В морозні дні і ночі, в хуртовину, серед засніжених степів вони штурмують одну ворожу позицію по одній, ламають одну лінію німецьких укріплень по одній. Перед ними українська земля, потоптана, понівечена ворогом, однак все та ж сама земля народу, сини якої у найчорніші для нашої Батьківщини дні показали себе достойними нащадками великих предків.

Розгром німців під Сталінградом відкрив нову фазу війни, яка повинна стати останнім розділом у страхітливій історії мучеництва нашого народу під п'ятою гітлерівського окупанта. Ворог відчуває це; в дні офіціального трауру він оплакує не тільки дивізії фон-Паулюса, — він уже сьогодні плаче над своїм завтрашнім днем, днем остаточної розплати за всі вчинені нам кривди, за сльози і кров мільйонів його жертв.

«Коли ворог не здається — його знищують». Цей ворог ще не здається. За два дні після капітуляції решток гітлерівських військ у центральній частині Сталінграда і напередодні здачі останнього угруповання німців перед

мікрофоном берлінського радіо виступив оглядач Двінгер. Ось його слова, їх треба затямити кожній радянській людині:

«Ми повинні знайти для радянського народу такий спосіб життя, який усуне для нього всіляку можливість знову стати небезпечним».

Окупанти вже півтора року шукають цього способу, шукають його за допомогою шибениць і масових розстрілів. Даремно. Тепер вони погрожують новою хвилею терору. Український народ прийме виклик, як прийняв його і в перший день Вітчизняної війни. Його відповідь коротка і ясна: Україна мусить стати для гітлерівців другим Сталінградом.

Другим і — останнім!

НА ВАРШАВУ!

Вісла для поляків те саме, що для українців Дніпро, що для росіян Волга. Мати в руках Віслу, значить володіти Польщею; втратити її — значить втратити Польщу.

Польська танкова частина імені «Героїв Вестерплятте» б'ється зараз на березі Вісли. Перед нею добірні німецькі частини і, між іншим, танкова дивізія «Герман Герінг».

Солдати Герінга знають, що таке Вестерплятте. У вересні 1939 року вони 8 днів штурмували цей шматочок Гданського (Данцігського) порту, і тільки пекельний вогонь гармат лінкора «Шлезвіг-Гольштейн» віддав у руки Гітлера цей невеликий шматок польської території.

Тепер польські солдати повернулися на Віслу. Вони пліч-о-пліч з Червоною Армією б'ються за ключ до неї і до всієї Польщі — за Варшаву.

Звідси вони підуть далі, на північний захід, туди, де німецька рука ще кількасот років тому повісила важкий замок на гирлі польської Вісли. Туди, де вічним сном спочивають герої Вестерплятте, на Гданськ, це старе польське вікно у світ морів і океанів.

Проти наших танків гітлерівці підтягли свої «фердинанди». Бої не вщухають ні вдень, ні вночі. Ескадрильї німецьких бомбардувальників (звідки тільки вони не стягли їх!) безперервно налітають на передній край; чорні стовпи землі й диму знімаються вгору, нагадуючи своїм виглядом надвіслянські тополі.

Польські солдати стріляють спокійно і радіють, як діти, коли від їхніх снарядів і куль спалахують «фердинанди» і дають дуба фашисти.

Перша рота знищила 3 німецькі танки і 2 «фердинанди»,

здобула два прапори, убила кілька десятків німців. Німці намагалися вивести один з пошкоджених танків. Під прикриттям вогню радянської піхоти польські танкісти підійшли до танка і вогнем з гармати знищили кілька десятків гітлерівців.

Добре воюють танкісти. Танк хорунжого Вайзенберга підбив дві самохідні гармати. Але ось у танк влучив німецький снаряд. Машина спалахнула. Вайзенберг, хоч і сам поранений, на руках виносить напівзнепритомнілих товаришів. Кров заливає йому очі. Останнім зусиллям рятує сержанта.

Командир радянської гвардійської частини, що підтримувала дії польських частин, сказав:

— Я захоплений боротьбою польських танкістів.

Вдень і вночі стугонить земля від бомб. З нічної пітьми виринув «вілліс». На ньому поранений офіцер. Його везе в госпіталь ад'ютант командира частини імені «Героїв Вестерплятте». Ад'ютант розповідає про останні бої.

— Генерал сказав нам: «Не можемо віддати і не віддамо жодної п'яді цієї землі. Клянусь офіцерською честю». І цю клятву ми насправді виконаємо...

Це не перший бойовий подвиг частини. В липні вона форсувала Буг. І в першому визволеному польському селі населення вручило генералові, крім квітів і хліба-солі — прапор. Біло-червоний шовковий прапор з орлом, потай вишитий польськими жінками в хаті, де за стіною жив начальник гестапо.

Захоплені поляками в полон гітлерівці глибоко розчаровані. Їм обіцяли, що коли вони розіб'ють радянсько-польські війська на березі Вісли, закінчиться війна і всі вони повернуться додому. Правда, треба бути дурнем, щоб у таке повірити, однак гітлерівці вірили і... лізли. З вигуками «гох», «форвертс» і «хайль Гітлер» пішли п'яні під радянські та польські кулі і падали, щоб більше не піднятися.

Генерал жартує:

— Цілий тиждень лежить такий есесівський труп, і нічого — не гниє, тільки алкоголем смердить...

Ось що говорить про роботу польських танкістів гвардії офіцер Шугаєв:

— У тісній співдії з радянськими підрозділами піхоти танкісти Н-ської танкової частини Польського війська відбили понад 10 контратак німців, завдаючи їм великих

втрат у людях і техніці. В цих боях зміцніла бойова дружба солдатів і офіцерів Червоної Армії з офіцерами і солдатами Польського війська. В нашій спільній справі — розгромі гітлерівських окупантів — танкісти Польського війська виявили вміння і стійкість у виконанні бойових завдань...

Кілька цифр.

На протязі кількох днів польські танкісти знищили 7 «тигрів», 1 «пантеру», 14 «фердинандів», 17 танків «Т-4», 1 танк «Т-3», 9 бронетранспортерів, 2 самохідні гармати типу «Юнгштурм», 17 гармат, 9 мінометів, 44 кулемети, 16 протитанкових рушниць, 15 вогнеметів, 7 автомашин. Крім того, поляками було знищено понад 1800 гітлерівських солдатів і офіцерів.

Вже багато днів точаться жорстокі бої. Підпоручник Владислав Светана чекає з своїм танком у засідці.

— Вогонь! — командує підпоручник. Снаряд влучає в бронь «пантери», але без особливої шкоди для неї.

— Бронебійним! — наказує Светана. Постріл — і з живота розпоротої «пантери» виплигнули німці. Польський танк шле їм навздогін кулеметні черги. Німці падають.

З лісу виповзають «тигри». Через хвилину один з них горить, другий, підбитий, застигає на місці, третій — креше щосили гусеницями назад у ліс. Светана трощить своєю машиною ворожий танк, витягає з «пантери» пораненого офіцера, бере в полон іще двох німців і передає їх в руки піхотинців. Радянський підполковник обіймає, сердечно тисне йому руку.

На другий день підпоручник загинув. Солдати поховали його там, де воював він за Варшаву — на березі Вісли. Сільські дівчата засипали його могилу квітами, а на хресті написали:

«Сьпій, жолнєжу, в цємнім гробє,
Нєх сен Польска пшисьні тобє».
(«Спи, солдате, в темнім гробі,
Хай присниться Польща тобі»).

Гримлять гармати над Віслою щораз голосніше, щораз ближче Варшава. Йде кривавий бій. Поліг на полі бою підпоручник Светана, смертю хоробрих загинув його товариш хорунжий Лєжух, багатьох інших скосила смерть. Але перемога, народжена в невгасимому, як життя, полум'ї Сталінграда, дійде до Варшави, піде далі, як помста, як відплата.

ПОДИХ ПЕРЕМОГИ

(Нотатки з наради селян Львівської області)

Це було щось таке, чого не забувають, що залишається назавжди в людській пам'яті і в людській душі.

Ми пам'ятаємо не одні масові збори в радянському Львові. Ввійшли на віки вічні в історію Народні збори 1939 року, коли Західна Україна через своїх представників сказала: бути нам назавжди з Києвом і Москвою. Вітер великих подій линув тоді над нами, і всі ми знали в той час одно: устами депутатів говорять незліченні покоління нашого народу. Доля, нарешті, усміхнулася трудящим Західної України, і відблиск цієї усмішки сяяв на обличчях перших народних депутатів нашої землі.

Проте, *такого* не було навіть тоді. *Таке* могло статися тільки тепер, після того, як люди, мільйони людей взнали, що прийшло до них у вибухах ворожих бомб, у гуркоті лавини німецьких танків, у тупоті німецьких чобіт по шляхах рідного краю. *Таке* могло статися лише тепер, після того, як за роки пережитих важких випробувань новим, глибшим, ніж будь-коли, змістом сповнилися для мільйонів людей слова: Батьківщина і Свобода, земля і хліб, незалежність і дружба народів, партія більшовиків і влада Рад.

Відбувалася нарада селян Львівської області. Нарада, яких багато відбувалося, відбувається і відбуватиметься в нашій неозорій країні. Але, щоб оцінити почуття, з якими люди з'їхалися на неї, треба було бачити, як реагували селяни на те, що розповідалося з трибуни наради

про пережите, про відвойоване, про здобуте. Люди плакали і сміялися, зривалися раптом з крісел і гучними, як буря, оплесками вітали думки промовців, що були їх думками, вихопленими з самого селянського серця.

Була хвилина, коли здавалося, що схвильовані селяни зламають прийняті норми, кинуться на сцену, візьмуть до рук червоні прапори і понесуть їх вулицями міста, щоб продемонструвати на весь світ, що Львів — українське радянське місто, що радянська влада — їх рідна, як рідна мати, влада, і що заради неї кожен з них ладен віддати все: і свою хату, і своїх дітей, і свою кров до останньої-останньої краплі.

Шкутильгаючи, піднімається на трибуну Микола Бойко. На його грудях гвардійський значок, над значком жовті і червоні стрічечки — скромна розповідь про кров, пролиту солдатом Вітчизняної війни. Далекий шлях від Старих Бродів до Ленінграда і Сталінграда, а потім до вогняної бурі Курської дуги. Микола Бойко, син Василя, пройшов його із славою. Осіннього дня він повернувся у своє гніздо. Вперше за шістсот років історії і Старих Бродів, і всієї старої галицької землі повернувся її син з перемогою. Це вже не Іван без роду і без долі застукав до батьківських воріт, щоб пустили інваліда доживати вік. Микола прийшов додому в ореолі безсмертної слави, що стала за ці величні роки уділом мільйонів наших Микол. До 150 фашистів скосили Миколині кулі, 3 величезні гітлерівські самохідні гармати замовкли назавжди волею Миколи з невеличких, напівзруйнованих сьогодні і невідомих широкому світові Старих Бродів.

Бойко тепер голова сільради у своєму селі. Він говорить з трибуни про все, що його хвилює. І про те, як він став офіцером, і про своїх трьох братів на фронті, і про чималі гроші, зібрані його селом на танкову колону. Однак, поза всім цим відчувається одно: велика і благородна людська гордість, що народилася і виросла в цій селянській душі під ясним сонцем країни, де слово — Сталін звучить, як пісня боротьби й перемоги.

За столом президії сидить Софія Горак — заступник голови сільради села Шолосія, Бібрського району. В руках у неї клаптик паперу. На ньому вона записала собі невигадливий текст своєї промови. До її виступу ще далеко. Але Софія Горак хвилюється, їй ще ніколи не

доводилось виступати перед такою численною аудиторією, перед тисячею пар очей, які дивляться на тебе.

Вона уважно слухає доповідь і на звороті свого папірця спроквола пише: «В селі Домажин, Івано-Франківського району, Степан Верес, що мав раніше півгектара грунту, тепер має його 3,75 гектара».

В селі Софії Горак не було фільварку, і вона не дістала ні півгектара нової землі, але вона й не плаче за нею. Вона радіє тим, що Степан Верес з невідомого їй Домажина дістав від радянської влади так багато землі, і вона уявляє собі, як раділи Верес, його дружина і його діти, коли плуг Вересів вперше розкраяв груди нової Вересової землі.

І очі Софії сяють теплом радості, народженої радістю інших.

Михайло Пугач з підльвівського села Борщовичі не відриває очей від президії. Його прізвище в списку виступаючих. Але час біжить, нарада кінчається, і кінчаються сподівання Пугача на те, що й він зможе розповісти, як його село дістало телеграму-подяку від товариша Сталіна і як люди бігли в той день у сільраду, і в якій святковій тиші слухали звернені до них, жителів скромного села Борщовичі, слова великого Маршала.

Михайло Пугач не виступав, але однаково про нього знатиме завтра область, як знає сьогодні весь Ново-Яричівський район. Багате минуле у Пугача. За польських часів знали його львівські робітники і знала поліція, як невловимого бунтаря. У вересневі дні 1939 року він з товаришами роззброїв у своєму селі цілий загін ворогів. Організував міліцію, працював завідуючим відділом кадрів у Ново-Яричівському райвиконкомі. Війна, — і Пугач іде на схід. Потім — Червона Армія, оборона Сталінграда і важка контузія. Півтора року Пугач не піднімається з госпітального ліжка. Згодом радість повернення, і інвалід-сталінградець Пугач знову виявляє бурхливу діяльність у своєму районі, організовує радянську владу, допомагає винищувати націоналістичні банди, завжди збуджений, завжди сповнений енергії.

— Приїдьте в наше село, — запрошує Михайло Пугач,— побачите наш клуб, побачите нашу школу, побачите, як чудово ми їх відремонтували. Зустрінетесь з нашими людьми, з людьми села Борщовичі, які першими в районі виконали свої зобов'язання перед державою, які зібрали

на державну позику 186 000 карбованців, а на танкову колону — 116 000. Ми зробили багато, але ми зробимо ще більше. Можете мені повірити.

Можна Пугачеві повірити. Так само, як можна було йому вірити колись, у підпільній роботі, а потім під мурами Сталінграда. Він — з тих, що залишаються вірними до смерті, з тих, що їх ім'я на нашій землі — легіон.

Говорить академік Возняк. Він чув, що розповідають селяни про діла націоналістичних розбійників, його потрясли факти страхітливих звірств, вчинених ними. Вчений, який усі свої сили присвятив дослідженню творчості Івана Франка, не може мовчати, коли націоналістичне плюгавство, зраджуючи Україну, топче чоботищами з німецьких фабрик усе те, за що боровся і страждав творець «Каменярів» і «Мойсея». Його душа накипіла гнівом, і він не може не поділитися цим гнівом із своїми братами від плуга. Він знає: на ці страхітливі злочини може бути одна тільки відповідь: смерть.

«Смерть бандитам!» — підхоплює зал, і цей оклик селянської маси звучить, як невблаганний смертний вирок.

Приблизно в тому ж самому місці, де відбувалася нарада, височів колись так званий «Нижній замок». За кілька років перед Полтавською битвою в ньому жив Карл XII. Він готувався тут до походу по золоте українське руно; тут він накреслив докладний маршрут своїх військ. Кілька років тому по цьому маршруту пройшли на схід війська Адольфа Гітлера. Однаковий був їх маршрут і — однакова доля. Залишаються від них тільки черепи, що їх виорює гострий плуг українського селянина.

Сьогодні він тримає цей плуг міцніше, ніж будь-коли, і оре він ним свою українську землю від краю до краю. Він знає: цей плуг, цю землю дала йому рідна влада Рад. Він знає: вона захищає його право на цей плуг і землю всією могутністю своєю, всією могутністю Червоної Армії. Він знає: цей плуг і ця земля — тільки початок. Іде в його край нескінченний потік могутньої сільськогосподарської техніки, вкриватиметься його край новими і новими школами і університетами, друкарнями і бібліотеками, фабриками і заводами, електростанціями і лікарнями. І гордий своєю волею, впевнений у своїх силах, сповнений відданості своїй вітчизні — СРСР, своїй матері — Радянській Україні, рідній більшовицькій партії, він швидко крокує

вперед по кістках своїх ворогів назустріч цілковитій перемозі нашої великої, справедливої справи.

Подих цієї перемоги відчуваємо тут, на галицькій землі, може, ще сильніше, ніж де-небудь інде. І саме тому львівська нарада селян так радісно схвилювала наше серце.

В СПІЛЬНІЙ БОРОТЬБІ

В останні дні липня, коли я після трьох років знову опинився у Львові, я був здивований: пам'ятник Міцкевичу уцілів. Звичайно, що я не вважав і не міг вважати це доказом культурності гітлерівців. Ні, ці «джентльмени» з мертвою головою на кашкетах не виявляли найменшої пошани до польської культури. Я ніколи не забуду фотознімків, що показували символічну страту Міцкевича на Краківському ринкові — усунення його пам'ятника з допомогою зашморгу. Хто з нас викреслив з пам'яті бронзову голову Шопена в Варшавському парку, що її німці навантажили на залізничну платформу і повезли як металевий лом у котрийсь із своїх ливарних заводів.... Чому саме у Львові, де гітлерівці зуміли протягом трьох років замучити півмільйона людей, уцілів той, кого фашистські звірі ненавиділи всіма фібрами своїх мерзенних душ?

Дрібна, але обдумана поступка. Цією поступкою, яка їм, до речі, нічого не коштувала, гітлерівці хотіли одурити деяких наївних поляків, щоб тим легше можна було використати їх для своїх цілей, а потім, після використання, — викинути, як пережовану гуму.

Ішлося про те, щоб зробити з цих поляків щит, об який розбилися б усі спроби обуреного утисками українського населення чинити опір окупантам.

Ішлося про те, щоб для обох національностей створити видимість гітлерівської «об'єктивності» в їх довголітньому спорі і таким чином заохотити їх до взаємної різанини. Пам'ятник Міцкевичу на Марійській площі повинен був символізувати фіговий листок, що прикривав би безсоромність політики гітлерівських душогубів.

Здавалося, що в певній мірі гітлерівці досягли своєї мети. Про це говорили факти. Факти болючі, потрясаючі, що про них важко говорити без почуття жаху. Чогось подібного не було в історії західноукраїнських земель.

Почалося з мордування українського населення під Грубешовим, а закінчилося поголовним винищуванням цілих польських сіл на Волині і в Галичині.

Могло б здатися, що німецька політика, політика майстрів у цькуванні одного слов'янського народу проти іншого, — дала певні наслідки. На щастя, справа виглядала зовсім інакше.

Подивимось, чиїми руками все це робиться, хто є справжнім виконавцем кривавої гітлерівської політики.

Українських селян у Холмщині вбивали ті, що перед вереснем 1939 року носили на грудях чорносотенні мечики Болеслава Хороброго, а за халявою — звичайні різницькі ножі. Ті самі, що в той час безкарно розпорювали животи єврейським студентам і, зачаровані Гітлером, бачили його двійника в особі шляхетського громили Добошинського.

Польських селян під Луцьком і Тернополем різали ті ж самі, що перед вереснем 1939 року носили на грудях петлюрівські тризубки, а в кишенях — револьвери німецької марки. Ті ж самі, що по ночах вбивали своїх інакше думаючих співвітчизників, а в вільний час були — за дорученням польської дефензиви — виконавцями внутрішніх порахунків пілсудчиківської кліки.

Це вони, ці фашистські камелоти, стали слухняним знаряддям осатанілих гітлерівських бурбонят.

Це вони, ці криваві, запльовані власною слиною карлики гітлерівського цирку, провокацією і терором намагалися зробити те, чого не зуміли зробити мільйони закованих у сталь гітлерівських солдафонів.

...За тисячі кроків від пам'ятника Міцкевичу у Львові є скромна могила великого сина галицької землі. Якщо ця людина зазнала коли-небудь у своєму житті радості, то однієї лише — радості боротьби; боротьби з тими самими живими примарами минулого, з якими ми сьогодні ведемо боротьбу, нещадну й остаточну.

Саме він, Іван Франко, найкращі свої роки віддав справі дружби обох народів. Саме він, Іван Франко, арештований австрійцями, опльований українськими мракобісами, цькований польською обивательщиною, був людиною, яка значно більше зробила для польського народу,

ніж ті, які тепер — ні сіло ні впало,— декламують про... «польський санітарний кордон».

Згадайте квітень 1936 року, дні слави робітників Львова. Від кулі польського поліцая загинув тоді польський робітник Владислав Козак. Скажемо з рукою на серці: чи ту, історичну вже сьогодні домовину, так щедро политу кров'ю синів нашого міста, несли тоді лише польські руки? Чи велична єдність народу, зароджена на квітневих барикадах, була плодом якоїсь політичної кон'юнктури, чи це братерство крові і братерство спільної боротьби за найвище благо, за свободу людини, не було найбільш переконливою демонстрацією політичної дружби обох народів?

І нарешті, чи червоний боєць — син українських степів, який поруч з польськими солдатами проливає свою кров у мурах польської Праги, не є солдатом спільної справи, ім'я якої по-польському — Вольна Польска, а по-українському — Вільна Україна...

Правда, є одна річ, про яку різні з-поміж поляків по-різному думають. Маю на думці так звану «проблему» Львова, проблему, яка вже давно, ще з осені 1939 року, перестала нею бути.

Живемо сьогодні в країні, де сонце сяє для всіх однаково. Кому особливо любе повітря Львова, хай дихає ним на повні груди аж до кінця своїх днів. Однак, треба раз назавжди уяснити, що в цьому українському радянському місті Львові не буде більше місця ні для кривавих махінацій графів Бадені, ні для стрільби у похоронні процесії, та що історична справедливість, зароджена так щедро пролитою радянською кров'ю під Москвою, в степах Сталінграда і над Дніпром, саме тут, у радянському Львові, знайде свій найвеличніший вияв.

Ми знаємо, кого це болить... Панове Рачкевичі і Квапінські попросту захворіли Львовом. Вони захворіли так безнадійно, що охоче продали б за цей Львів Варшаву, Катовиці і польське море.

І вони продають: на щастя, безуспішно. Варшавська витівка генерала Бора[1], увінчана добровільною капітуляцією, свідчить про це аж надто переконливо.

А втім, звідки взялася ця їх запізнена «любов»?

Не з любові до батьківщини, бо її, як відомо, можуть відчувати лише чесні душі, а з любові до себе самих.

Адже з любові до себе самих хотіли б панове магнати та їх клеврети зробити з Польщі щось на зразок колишніх

Балканів, де б потоцькі і радзівілли почували себе насправді як у себе вдома, де б вони почували себе такими ж безжурними і щасливими, як їх ганебної пам'яті прадіди з Торговиці, які за українську пшеницю продали Польщу...

Вони ще сьогодні мимрять лиховісно: «від моря до моря». Про два моря мимрять люди, які одного, польського, не зуміли захистити.

Ми дамо їм гідну відповідь: адже ж від моря до моря збудуємо не сміховинний «санітарний кордон», а непорушимий мур вічної дружби народу польського і народів радянських.

Польському народові є за що бути гордим. Історія його боротьби за волю і незалежність — це не тільки історія його страждань, але і його слави. Тому ми схиляємо голови перед тінню Костюшка, тому ми знімаємо шапки перед прапорами солдатів його дивізії.

Якщо сьогодні, в дні, що вирішуватимуть, може, й долю століть, разом з нами йдуть і поляки, йдуть за правду, то це незаперечний знак, що майбутнє — хороше і горде, буде насправді нашим і їх майбутнім, як наша свобода стає їх свободою; так що доля їх прийдешніх поколінь не буде долею їх батьків, долею — кажучи словами польського поета — «прапорів, шматованих бурею», а буде тим, що ми називаємо простим і великим людським щастям.

ЩАСТЯ ЛЬВОВА

Багатьом з нас здавалося, що радість двох з половиною років безперервних перемог, увінчаних здобуттям Берліна, до краю сповнила наші серця. Однак світанок 9 травня сказав нам щось інше. Досить було в ці неповторні години подивитися на Львів, пройтись його вулицями, заглянути в очі прохожих, щоб зрозуміти, що таке велика людська радість, рівної якої ніколи ще не вміщало наше серце.

Були мітинги, десь лунала незвична в цей час музика, і навіть нарциси на клумбах пахли, здавалось, сильніше, ніж будь-коли.

Львів — старе місто. Та за всю історію воно мало знало радісних свят. Спалювали і плюндрували його татари, на чотириста років підкорили його поляки [1], господарювали в ньому, наче в своєму фольваркові, генерали Карла XII, і, коли місто нагадувало вже забуте кладовище, з тріумфальним барабанним боєм увійшли в нього регіменти австрійської імператриці.

Здавалося восени 1918 року, що Львів також знайде своє місце серед міст вільних народів, одначе війська Пілсудського затримали стрілку на його годинникові на цілих двадцять років.

Історичний вересень 1939 року відкрив Львову шляхи до щастя. Ненадовго. Почалось те, про що не говорять матері під вечір малим дітям, те, що ми звикли називати кошмаром гітлерівської окупації.

В липні минулого року Москва салютувала переможним львівським дивізіям. Львів повернувся до життя, та зарано було ще віддатися радості повністю, цілком. Треба було ще добивати ворога.

Вчорашній світанок дав нам цю радість. Наші діти можуть спати спокійно, їх не тривожитимуть уже спалахи зеніток і смертоносна музика падаючих бомб. Осліплі вікна наших хат знову заясніли, і ми знову навчимося любити місячне сяйво. Повернуться до дітей їх батьки, і матері притулять до грудей своїх синів-героїв.

Росте людське щастя, втоптане тевтонами в грязь; знову одержало воно свої права.

Львів не знав ще такого свята. Українці, росіяни, поляки, ті, що десятками років зросталися з душею чудесного міста, і ті, що приїхали тільки недавно, поводять себе на радощах, як діти. Вони розуміють, вони всією своєю істотою відчувають: цей неповторний день приніс їх містові і їм самим те, про що сторіччями тільки думу думали старезні, легендарні львівські леви,— велич перемоги. А це значить — щастя. Те велике щастя, прагнули до якого, боролися за яке і яке здобувати вчать нас Ленін і Сталін.

У ВІДНІ

Якщо ви пам'ятаєте Відень з часів республіки, ви будете пригнічені, побачивши цей «другий Париж» сьогодні. Справа не в руйнуваннях. Сім років німецької окупації перетворили це розкішне місто, куди з'їжджались туристи з усього світу, на глуху, запедбану провінцію. Колишній торговельний багатий район Відня — Леопольдгарт — нагадує місто мерців з опери Корнгольда. Будинки на центральних вулицях стоять почорнілі від пилюки і диму. Зникла блискуча чистота, характерна колись для кожного куточка столиці Австрії. Сквери й парки занехаяні, засмічені. Віденці забули вже, як виглядають троянди на клумбах перед ратушею.

За весь час свого хазяйнування у Відні гітлерівці не спромоглися поставити жодного нового будинку. Ні, пробачте, вони збудували дещо. Це «дещо» — то... бараки. Віденці не пам'ятають, щоб коли-небудь в історії Австрії околиці Відня були так густо вкриті бараками, як це було під час німецької окупації.

А втім, не тільки віденці. Майже вся Європа від Майданека до Бухенвальда і далі вкрита сьогодні огидними бараками, цим єдиним продуктом гітлерівського «будівництва» й гітлерівської архітектури.

Правда, Бальдур фон-Ширах відновив нещодавно позолоту на шоломі Афіни, що стоїть перед будинком австрійського парламенту. Проте ця фамільярність по відношенню до богині державної мудрості не просвітила розуму гітлерівського намісника, і він до кінця залишився вірним «фюрерові». Темпераментні віденці віддячили йому за це п'ятьма кулями в живіт.

Молодих людей військового віку небагато побачите в Відні. Вони або в землі, або в полоні. Ті, яких зустрічаєте на вулицях, це здебільшого інваліди, безрукі, безногі.

Нарешті, голод. Гірший, ніж був у 1917—20 роках. Ніколи ще туберкульоз і дистрофія не косили віденців так, як на протязі двох-трьох останніх років. Незважаючи на те, що Австрія стала складовою частиною рейху, гітлерівський міністр харчування годував австрійців так, як злюща мачуха годує пасинка.

Ще три місяці тому хліб, звичайний хліб, був для віденців недосяжною мрією. Сьогодні цим продуктом забезпечене все населення 2,5-мільйонного міста. Це заслуга тих, які принесли Австрії волю, а її народові право на національну гідність.

ВІДЕНЬ, ЯКОГО ВЖЕ НЕМАЄ

Було б перебільшенням сказати, що німецькі фашисти ненавиділи австрійців. Ні, вони їх просто зневажали. «Австрійська неакуратність», «австрійський непотріб», «ледарі» — ось епітети, якими закидав типовий пруссак типового австрійця. Це очевидний наклеп, який виникав з того, що — крім мови — між австрійцем і пруссаком нема нічого спільного. Кожен австрієць пам'ятає незліченні війни з Пруссією за Сілезію. Для нього дух пруської казарми чужий і осоружний, він не переносить пруської воєнщини і пруської дисципліни.

В той час, як пруссаки будували нові й нові казарми, віденці захоплювались новим прекрасним палацом. В той час, як пруссаки складали нові й нові військові марші, віденці оголошували конкурс на найкращу пісню про наддунайських дівчат і віденське вино.

Віденець любить своє місто, але ще більше, ніж нинішнє, віденський обиватель любив «старий Відень», заможний, безтурботний, веселий, до якого пливли всі багатства монархії: подільська пшениця, мадьярське сало й вино, чеський цукор і пиво, польські солодощі, боснійський виноград. Угорські, польські, румунські поміщики приїжджали сюди процвиндрювати свої маєтки, річками пливло вино, кращі майстри музики й танцю розважали грошовитих феодалів. Поступово Відень став Меккою не

тільки для рабовласників, але для всіх, хто вклонявся музам і їх служителям та грошам.

Такий стиль життя не міг віденського обивателя настроїти по-войовничому. Він охоче дивився на військові паради і зміну варти в подвір'ї Бургу, та сам він неохоче брався до зброї, вважаючи, що це небезпечне ремесло більше підходить українським, польським, чеським і угорським підданим його величності. Він залюбки співав пісень про хоробрість віденських «дойчмейстерів», та водночас був гордий, що офіцери цього полку більше скидалися на опереткових героїв із Карлового театру, ніж на захисників імперії.

Ця відсутність войовничого духу в австрійців стала в роки першої світової війни причиною важких турбот німецького генерального штабу. Вільгельм II ніколи не переоцінював боєздатності армії Франца-Йосифа. Проте він ніколи не сподівався, що пануюча нація двоєдиної монархії так само ліниво відстоюватиме її, як і пригнічені нею народи.

Адольф Гітлер зважив, мабуть, на цю особливість своїх земляків, посилаючи австрійські полки на порівняно затишні фронти.

ТРОХИ ІСТОРІЇ

Та й за віщо мали австрійці воювати? Хоч у більшості своїй мало обізнані з політикою, вони раніше, ніж німці, зрозуміли, що Гітлер пошив їх у дурні. Адже ж з приходом гітлерівських військ і перейменуванням Австрії на «Остмарк» в їх країні все змінилося, але — на гірше.

Замість обіцяного хліба з маслом австрійці дістали хлібні картки, хоч війни ще не було. Замість праці австрійські безробітні одержали сталеві каски й гвинтівки. Замість широко рекламованої «народної автомашини» обивателеві вручали папірець з вимогою віддати для потреб фатерлянду — велосипед. Навіть покоївки, яким Гітлер дозволив безкарно родити дітей під оком господарів, і ті розкусили нечестиві наміри «фюрера», зрозумівши, що він керувався не сентиментом для покоївок, а бажанням зібрати якомога найбільше гарматного м'яса.

А потім почалася страхітлива війна з відомим фіналом. За час окупації у Відні було страчено офіціально, з об'явами

про це в газетах, понад 6 тисяч активних противників гітлерівського режиму. Кілька десятків тисяч їх каралося в німецьких концентраційних таборах і катівнях гестапо.

Це у Відні. На периферії, особливо в Тіролі, де діяв антифашистський загін ім. Гофера, гестапо працювало з неменшою енергією.

Ці мужні люди, які стали до лав антифашистських загонів, — здебільшого діти робітничого класу.

Чимало нашкодили їм у свій час соціал-демократичні ілюзії. Старі парламентарні вовки уявили себе будівничими нового світу. Коли їм пощастило згодом збудувати у Відні ряд великих житлових блоків для робітників та службовців, гордості і зарозумілості їх не було меж. «Мирним шляхом вростаємо в соціалізм», — говорили вони й писали, а старий Каутський вирішив, що може вже спокійно вмерти.

Гірке було пробудження. Коли республіка опинилася в лещатах двох фашизмів — із заходу й півдня, австрійська реакція також підняла голову. Настали часи кишенькових Меттерніхів — Дольфуса, Штаремберга, Фея, Шушніга. Шантажуючи маси примарою гітлерівської окупації, ці мастаки під гармидер викрали у робітників усі їхні права.

Це мусило привести до вибуху. В другій декаді лютого 1934 року проти волі більшості соціал-демократичних керівників у Відні, Лінці та Бруку спалахнуло робітниче повстання. Після кількаденних запеклих боїв військо і реакційний «хеймвер» перемогли. Демократична республіка була ліквідована.

Заскрипіли шибениці. Маленький Дольфус почав уже уявляти себе великим. Ненадовго. У змаганні за реакційність він не міг перевершити гітлерівців. Через деякий час він загинув від рук віденських агентів Гітлера.

Двері до анексії Австрії були відчинені. Коли Гітлер викликав Шушніга до Берхтесгадена, щоб там продиктувати йому ультиматум, робітничий клас Австрії, розгромлений озброєними хеймверівцями, не міг уже чинити серйозного опору німецькій сарані.

НАРОДЖУЄТЬСЯ НОВА АВСТРІЯ

В неділю 17 червня ц. р. Відень був свідком оригінальної і зворушливої демонстрації. На чолі довжелезної колони демонструючих ішли люди з транспарантом:

«Ми обвинувачуємо». Деякі з них були одягнені в смугасті куртки в'язнів. Це австрійці, які щасливо пройшли крізь пекло гітлерівських «таборів смерті».

В цій першій за 12 років демонстрації солідарності демократичних сил взяли участь тисячі австрійських робітників і службовців. Пройшли чітким кроком «батальйони свободи». Під звуки своїх оркестрів з прапорами продефілювала «Вільна австрійська молодь». На транспарантах лозунги: «Ми вимагаємо надання вільних квартир жертвам націстського терору», «Геть фашистів з установ і підприємств», «Ми вимагаємо залізної мітли», «Засудіть воєнних злочинців», «Ми вимагаємо народного суду».

Всі ці люди — рушійна сила визволеної Австрії. Колишні шуцбундівці, соціалісти, учасники квітневого повстання, комуністи й члени народної партії (раніш християнсько-соціальної) і найширші маси безпартійних уперше за всю історію своєї країни несуть на собі тягар цілковитої відповідальності за її долю.

Вони в рекордно короткий строк дали місту воду й світло, пустили в рух трамвай і залізницю, допомогли нашим військовим властям організувати випікання і розподіл хліба поміж населенням.

Роботи ще перед ними сила-силенна. Треба відкрити по місту величезну сітку їдалень, розмістити по квартирах 35 тисяч позбавлених притулку, організувати торгівлю, повести рішучу боротьбу з спекуляцією і, нарешті, вилучити з державного й комунального апарату всі фашистські та профашистські елементи.

Це останнє завдання вимагає особливої уваги. Є випадки саботажу, трапляються диверсійні акти, уряд величезними плакатами закликає австрійців винищувати останні гнізда націзму. Про засміченість установ свідчить факт, що з 548 службовців віденського житлового бюро довелося звільнити аж 298.

Відбулося врочисте відкриття республіканського крайового суду, на якому державний підсекретар доктор Шеффенеггер оголосив про відновлення після 7-річної перерви установи присяжних суддів.

В той же день у присутності радянського коменданта 7-го району м. Відня було відчинено перед покупцями ворота величезного універмагу «Гернгросс», який за 5 років відзначатиме 100-річчя свого існування. Втікаючи з Відня, німці намагалися висадити його в повітря.

Персонал універмагу, що за ввесь час боїв не залишав підприємства ні на хвилину, вчинив гітлерівцям опір. «Гернгросс» був урятований бравими віденськими дівчатами.

Працює вже коло десятка театрів, у тому числі Палацовий театр, Академічний театр і державна опера. В камерному театрі йде сентиментальна «Інгеборг» Келлермана, міський театр грає безперервно популярну оперету «Фрідеріке». Крім драматичних театрів, нинішній Відень має ще 8 театрів типу кабаре, як «Сімпліціссімус» та «Дер лібе Аугустін».

На сьогодні відкрито 50 кінотеатрів. У деяких з них сеанси починаються вже з 8-ї години ранку. Проте демонструється лише одна радянська кінокартина — «Першотравневий парад у Москві». А жаль, бо зацікавленість всім радянським в Австрії величезна.

Недавно відвідала Відень група українських майстрів співу, музики й танцю: Борисенко, Станіславова, Костенко, Гришко та інші. Їх виступ у великому залі концертгаузу пройшов із значним успіхом.

НА ПОРОЗІ ВЕЛИЧІ

Одного червневого ранку в костьолі на Шоттенрінгу відбувалась панахида. Священик потопав у хмарах кадильного диму, хор співав «Реквієм» Моцарта. Крізь діри покалічених відламками вітражів у пітьму святині продиралося сонце. Перед балюстрадою стояло коло сотні чоловіків у сірій напіввійськовій одежі, товаришів по зброї поляглого раба божого Карла, на прізвище Бідерманна, майора, члена австрійського руху опору, що загинув від рук есесівців у Флорідсдорфі 5 квітня 1945 року.

Кілька днів тому в цьому ж костьолі правили панахиду за упокій душ оберлейтенанта Рашке і капітана Гута. Вони вмерли смертю хоробрих у тому ж бою, що їх командир Бідерманн, у цьому ж Флорідсдорфі, в Флорідсдорфі, який у лютому 1934 року тримався ще кілька днів після того, як війська Дольфуса оволоділи Віднем і всією Австрією. Тоді хоробрі гинули без віри в перемогу. В квітні 1945 року Бідерманнові легше було вмирати. Коли командний пункт повстанців оточили есесівці, Бідерманн бачив в очах нацистів не тільки скаженість, але й страх. Нищівний смерч вогню радянської артилерії набли-

жався до останньої лінії німецьких укріплень під Віднем, і на правому березі Дунаю, де починається центральна частина міста, майоріли вже прапори республіки.

Визволений Червоною Армією Відень, — це друге по красі місто Європи, — гоячи з допомогою радянського народу свої рани, стане знову на ноги. І не буде він більше анекдотичною «головою без тулуба». Роботящий, запальний, енергійний народ мальовничої і багатої на кспалини Австрії, позбувшись опіки злочинних фінансових баронів на зразок Бозеля і Кастільйоне, спроможеться на те, щоб стати достойним великих тіней своїх співгромадян: Моцарта, Бетховена, Шуберта, Йоганна Штрауса, Грільпарцера. Тоді навіть удвоє більша, ніж сьогодні, столиця не буде для нього надто велика. Хто ж бо велич міряє метром?

ВОНИ БИЛИСЬ ЗА ЛЬВІВ

ЦЕ ВСЕ

Ми в невеличкому австрійському селі на північно-східних схилах Альп. З яру, разом з імлою, піднімається присмерк, Сутінки в хаті густішають з хвилини на хвилину.

Лейтенант Ігнатенко не знімає шинелі. Він навіть не думає приховувати від мене, що в нього немає часу.

Розповідає тихим голосом, коротко і неохоче.

— В пам'ятні липневі дні ви, гвардії лейтенант, першими ввірвались до Львова?..

— Мій екіпаж.

— З якого боку ввійшли?

— З боку Сокольників.

— Яке завдання поставило перед вами командування?

— Наробити багато галасу.

Я не цілком добре розумію, що значить «наробити багато галасу». Гвардії лейтенант явно незадоволений моєю наївністю, проте він терпляче пояснює:

— Завдання було: навести на противника паніку і, скориставшись нею, зробити глибоку розвідку.

Я трохи збентежений. Страшно хочеться, щоб лейтенант почав, нарешті, розповідати сам, без тих настирливих, протокольних запитань. Однак лейтенант не виявляє найменшого бажання піти мені на руку.

— Розкажіть, будь ласка, найбільш цікавий епізод з вашого рейду.

— Щиро кажучи, нічого там такого цікавого не було.

Я починаю розуміти стриманість лейтенанта. Цього

молоденького офіцера з сірими, по-дитячому ясними очима, мучать сумніви, чи те все, що він зробив у боях за Львів, заслуговує на будь-яку увагу.

Запитую, якою вулицею в'їхав його танк у Львів. Лейтенант не пам'ятає. З того часу минув рік, а за той рік, крім Львова, була ще Вісла, був Одер, була Нейсса й був Берлін.

Малюю план південних окраїн Львова. Подумавши, гвардії лейтенант Ігнатенко кладе палець на Стрийське шосе.

— Через міст над залізничною колією ми в'їхали на територію міста. Я наказав вести безперервний вогонь з кулемета і гармати.

— Німці не намагались вас зупинити?

— Ні.

— І далеко вам пощастило доїхати?

Гвардії лейтенант довгий час не відповідає мені. Він не зводить очей з полум'я свічки.

— Наблизившись метрів на 50 до перших будинків, я помітив обабіч шосе кілька протитанкових гармат. Було видно, як їх обслуга кинулась врозтіч. Я наказав збільшити швидкість. Коли ми під'їхали до того місця метрів на 200, я почув за собою кілька пострілів і побачив, що другий наш танк зупинився й запалав.

— Ви залишились самі?

— Так.

— І що далі?

— Ми під'їхали...

Лейтенант нахилився над планом. Він нігтем креслить хрестик у місці, де Стрийська вулиця зустрічається з Кадетською.

— Далі не можна було їхати. Ліворуч, на німецькому кладовищі, стояло п'ять гармат, праворуч окопалась піхота противника. Довелося повернути назад.

На чолі лейтенанта заблищали дрібні краплинки поту. Мені здавалося, що чую, як під шинеллю б'ється його серце.

— Це все....

— Все? Ви ж могли повернутися лише тим самим шляхом?

— Я зробив так, як у таких випадках каже робити інструкція, — сухо сказав офіцер. — З мого наказу водій розвинув максимальну швидкість.

— На цей раз німці зустріли вас вогнем?

— Так. Перед нами й за нами вибухали їхні снаряди.

— Я розумію, перед вами іншого шляху не було. Однак, погодьтесь зі мною, що риск був смертельний.

— Ні, такого риску не було, — заперечив лейтенант і поквапливо додав: — Ми ж розгорнули максимальну швидкість.

Я згадав розповідь радиста другого танка, старшого сержанта Учватова. Його машина котилася також із скаженою швидкістю, проте екіпаж її врятувався лише дякуючи тому, що завчасно вискочив з палаючого танка.

Гвардії лейтенант Ігнатенко підвівся.

— Це все.

Так, на цей раз це було дійсно все.

ЛЮДИНА, ЯКА ВИЗВОЛЯЛА ЛЬВІВ

В бойовому журналі Н-ського танкового з'єднання читаємо:

«Згідно з наказом генерал-полковника Лелюшенка, що його було одержано о 12.00 17 липня 1944 року, командир Н-ської гвардійської частини о 24.00 17 липня видав усний бойовий наказ командирам з'єднань».

Одним з цих командирів був гвардії ст. лейтенант Андрій Крамаренко, нині Герой Радянського Союзу. Наказ звучав приблизно так: «Ось вам, гвардії старший лейтенант Крамаренко, 14 танків, рота піхоти і взвод автоматників. Ваше завдання — прорвати передній край німців, просунутись на 85 *км* углиб контрольованої противником території, оволодіти містом Перемишляни і, таким чином, перерізати німцям шляхи відступу на Львів».

Після солідної артилерійської підготовки, 14 танків Крамаренка, обліплених десантниками, як медові соти мухами, рушили вперед.

Під вечір сталевий караван з пекельним гуркотом в'їхав на вулиці Перемишлян. Німецький гарнізон міста реагував на це досить розсудливо, — він розбігся по навколишніх лісах.

Та не встигли солдати Крамаренка розташуватись на ніч, як на північ від міста піднялась курява і багатоголосе торохкотіння гітлерівських танків сповістило про

початок великого випробування для мініатюрної армії Андрія Крамаренка.

Три дні і три ночі тривало це випробування. Три дні і три ночі не спав ні Крамаренко, ні його солдати, а якщо й заснув хто-небудь з них, то навіки.

Ситуація була майже безвихідна, німецьке кільце навколо хоробрих звужувалось з хвилини на хвилину, відбиватись було щораз важче.

Але фронт поступово наближався, і четвертого дня Н-ська танкова бригада, підтримувана зенітно-артилерійським полком, з'явилась в тилу німців. Перемишляни перейшли остаточно в наші руки.

Гвардії старший лейтенант Крамаренко виконав своє завдання № 1.

Завдання № 2 не дало на себе довго чекати. На цей раз командир Н-ської частини дав Крамаренкові 4 танки і взвод десантної піхоти. З цією кишеньковою армадою, гвардії лейтенант повинен був перерізати шосе Львів—Стрий, захопити підльвівське село Сокольники і триматись там до підходу головних сил.

Не встигли ще в штабі оформити як слід наказ, як танки Крамаренка з швидкістю кур'єрського поїзда помчали на захід.

Губернатор Вехтер саме збирався поснідати, коли шибки його квартири задзеленчали від недалеких детонацій. Бомби? Ні, бомби вибухають інакше.

Перед ним лежало останнє оперативне зведення: Красне і Бібрка ще кілька годин тому були в німецьких руках.

Губернатор подзвонив до штабу оборони. Йому довго не відповідали. Потім почув схвильований голос:

— Артилерія противника обстрілює місто. З якого боку — ще не встановлено. На всякий випадок — радимо виїхати.

Цією «артилерією» були кілька танків гвардії старшого лейтенанта Крамаренка, які зав'язали бій з німцями на південній окраїні міста.

Ранком 22 липня машини Крамаренка скреготіли вже своїми гусеницями в центрі міста.

Це був історичний день. Ввечері того ж дня радіостанції Лондона, Нью-Йорка, Берна і Ліссабона розповсюдили по світу сенсаційну звістку:

«Російські війська обхідним раптовим ударом з півдня ввірвалися до Львова».

Гітлерівське агентство «Трансоцеан» коментувало цю подію по-своєму:

«Величезні сили більшовиків намагалися прорватись у Львів. Наші браві гренадери відрізали ворожі клини, і вуличні бої у Львові ввійшли в стадію ліквідації останніх вогнищ опору оточеного противника».

Гвардії старший лейтенант Крамаренко не слухав радіо, в нього не було на те часу, він робив історію.

Важка була ця робота. Німецькі «тигри» й піхота противника звузили до мінімуму оперативний простір машин Крамаренка. Другого дня німці почали серйозно насідати, довелося відбивати атаку за атакою.

Вулиця прострілювалась з двох боків, і вдень не можна було висунути голову з люка. Танкістів мучила спрага; коли працювали гармати, вони чманіли від газів.

Німці мали ще одну перевагу — в піхоті. Хоч як щадив Крамаренко своїх десантників, жменька цих безстрашних людей танула в нього на очах. А третього дня боїв, коли гвардії старший лейтенант подивився на своїх людей, в нього серце стислося від болю. Бійці були виснажені, стомлені.

Третього дня на світанку Крамаренко почув пронизливий крик. Це німець підстрелив жінку, що, користуючись тимчасовим затишком, йшла з відром по воду.

Нещасна жінка лежала серед тротуару й глухо стогнала. «Ану, хлопці!» — піднімаючи злегка люк, гукнув гвардії старший лейтенант.

Боєць Колесничак доповз до середини вулиці, коли німецька куля прибила його до землі. Ненадовго. Залишаючи на брукові плями крові, Колесничак поповз далі, і через хвилину-дві поранена жінка була вже у брамі.

Звідки тільки не взялись у брамах та вікнах люди, і буря оплесків заглушила клекітню німецьких автоматів. Плескали також і танкісти, плескали і десантники. Лише Крамаренко не плескав. Він записував у блокноті: «Рядового Колесничака представити до нагородження орденом Слави І ступеня». Третій день львівської баталії починався непогано.

І дійсно. Надвечір прийшла допомога, і танки Крамаренка вели вже бої за вокзал. Битва за Львів була в основному вирішена.

Кілька місяців пізніше Крамаренкові дали 6 танків, 80 чоловік десантників і наказали форсувати Одер. Протягом двох годин цей загін, захопивши 17 німецьких гармат, створив на лівому березі плацдарм, завширшки в 5 кілометрів, замість передбачених 2-х.

Скоро після того, з 6 танків Крамаренка залишився тільки один. Німці оточили невеликий загін на фермі.

На щастя Крамаренка будинок був залізобетонний. Почалася облога. Крамаренко тричі викликав на себе вогонь артилерії підполковника Махно. Цілий дивізіон бив по фермі, і під його вогнем німці кожний раз подавались назад, залишивши підбитий уцілілим танком Крамаренка «королівський тигр».

Ввечері з гарнізону «кріпості» було в живих тільки 3 бійці й поранений Крамаренко. На жолобах вони вирізали ножиками свої прізвища і бойовий заклик «За вітчизну, за Сталіна».

На світанку крамаренківці витримали ще один бій. Цей бій завершили танки «ИС», що несподівано виросли за спинами німців. Тієї ночі гвардії старший лейтенант Крамаренко став Героєм Радянського Союзу.

Гвардії старший лейтенант Андрій Макарович Крамаренко — життєрадісна, весела людина. Тільки не називайте при ньому замученого фашистами брата його — однорукого інваліда фінської війни — Авксентія з Тального, Київської області. Бо тоді старий солдат — герой Львова й Одера — заплаче, як мала дитина.

ЗЕНІТКИ ГВАРДІЇ МАЙОРА

Гвардії майорові Володимиру Даниловичу Шупановському 26 років. У нього, найвищого званням і ростом у полку офіцера, біла, як льон, чуприна й сині, трохи жартівливі очі.

По професії технік-конструктор, гвардії майор Шупановський служить у Червоній Армії з 1937 року. Учасник Вітчизняної війни з першого її дня до останнього. Одним з перших він увійшов в Орел, одним з перших увійшов і в Берлін.

Напередодні великої битви за Львів гвардії майор повернувся з госпіталя, в якому два місяці лікував свої рани. В повітрі пахло свіжим порохом, в цьому не було

сумніву. Шупановський поїхав у штаб армії за призначенням.

Вночі з 20-го на 22 липня його частина підійшла до села Княже, що біля Золочева. Завдання було й відповідальне й складне. Йшло про те, щоб саме тут затримати німців, які намагались з півночі вдарити у фланг нашої армії, яка через Перемишляни просувалась на Львів. Затримати і — розбити.

Жерла зеніток, що звикли дивитись у небо, нахилились додолу, туди, де в ледве помітних в імлі світанку лісах зникав шлях на Броди.

«Вілліс» гвардії майора творив чудеса. Протягом кількох хвилин він об'їхав усі батареї, не зупиняючись ні над канавами, ні над потоками. Точно о 4 годині 8 хвилин піднялась червона ракета, і клекіт кулеметів потонув в оглушливому гуркоті середніх, важких і напівважких зенітних гармат.

Рівно за годину пекельна музика стихла, було надано голос піхоті. Правий фланг наступаючих військ був забезпечений. «Вілліс» гвардії майора міг уже взяти курс на південний захід, на Перемишляни, де до сьомого поту вовтузився з натискаючими з усіх боків німцями Крамаренко.

Цього ж таки дня полк дав концерт під Перемишлянами. Як розповідає Крамаренко, це був найкращий з усіх концертів, які доводилось йому у житті чути.

А рано-вранці 22 липня жителі львівського передмістя Кульпарків уперше на своєму віку побачили невелику автомашину, схожу на великого цапа на колесах. Ігноруючи тріскотню німецьких автоматів, дивний цап шугав вуличками, залазив у городи, нюхав у садках, нишпорив по подвір'ях, а потім круто розвернувся й у хмарі синього диму помчав туди, звідки з'явився.

Не минуло й десяти хвилин, як над Кульпарковом зашаруділи снаряди. Висловлюючись прийнятим у газетах стилем, вони «лягали точно в ціль», тобто в ті клуні і покрівлі, звідки німці обстрілювали «вілліс» гвардії майора Шупановського...

Раптом сталося щось таке, що відсунуло «вілліса» на далекий план. Коли здавалося, що німецька авіація наказала вже довго жити, в небесах з'явилася хмара новісіньких «мессершміттів». Всередині цього драпіжного табуна скромно тулився десяток «хейнкелів».

— На нас! — констатував гвардії майор, виходячи з машини.

— Їй-богу, на нас,— додав шофер.

Згідно з прийнятим в авіації церемоніалом, німці розвернулись і відразу потрапили в зону загороджувального вогню. Кілька «мессершміттів» випустили траурні шлейфи й пішли в останнє піке.

Впали перші бомби. Перші й останні. «Хейнкелі» вирішили більше не втручатися в цю справу, тільки «мессершмітти» не хотіли заспокоїтись. Знизившись на 100—200 метрів від землі, вони обстрілювали батареї з гармат і кулеметів. В результаті загинуло кілька чоловік з Н-ської батареї, зате в землю врізались ще чотири німецькі машини.

Такий був епілог повітряної боротьби за Львів на одній з ділянок.

На другий день полк одержав наказ ввійти до міста. Попереду їхав знайомий уже нам «віллі́с». За ним тяглася довжелезна процесія з зеніток.

Два чи три рази заступили їм дорогу німецькі танки. Проте «вілліс» не зупинявся ні на хвилину.

— Чого їм стріляти в такого мікроба, коли за нами йдуть кращі об'єкти,— говорив гвардії майор шоферові.

І він не помилявся. Німці стріляли вглиб колони і — або слизали після першого пострілу, або не встигали вистрелити вдруге, розшарпані важким зенітним снарядом.

«Вілліс» зупинився тільки перед політехнічним інститутом. Гвардії майор, покидаючи машину, сказав:

— Ну, львівська кампанія майже закінчена. А жарко було, що, Сашко?

— Під Орлом було жаркіше, товаришу гвардії майор,— відповів шофер.

ТЕ, ЧОГО НЕ ЗАБУВАЮТЬ

«Найважливіше — не популяризувати наших цілей перед світом...»

Цей принцип гітлерівської політики — не винахід Гітлера. Були й до нього над рікою Шпрее майстри лицемірства, брехні й віроломства.

Вільгельмівський генерал Гофман грав у першій світовій війні приблизно ту саму роль, яку 23 роки пізніше взяли на себе Розенберг і Кейтель. Цей спеціаліст щодо східної політики Берліна також не популяризував справжніх цілей кайзера та його кліки. Навпаки, він застосовував методи камуфляжу значно раніше в політиці, ніж це було зроблено в німецькій армії.

У Брестських мирних переговорах ішлося головним чином про Україну, — Росії Гофман збирався нібито дати спокій. Та не встигли ще кайзерівські війська дійти до Дінця, як у сейфі Гофмана лежав уже готовий, затверджений всіма інстанціями, план походу на Москву, план завоювання Росії. Здійснитись цьому планові не судилося, як відомо, з незалежних від німецької вояччини причин.

Ця необмеженість апетитів німецьких агресорів, коли вони дивилися на Схід, мала свої «підстави»: Вільгельм і Гофман прекрасно усвідомлювали, що в братній єдності з великою Росією Україна ніколи не стане нічиєю рабою.

Адже історія дала їм досить уроків. Великий акт возз'єднання України з Росією, здійснений Богданом Хмельницьким у 1654 р., прирік на провал усі спроби іноземних загарбників поневолити український народ.

Німецькі правителі ніколи не грішили великим політичним розумом. Проте й найтупіші з них розуміли, що

будівля російсько-української дружби тримається не тільки на фундаменті спільного походження, спільної історії, спорідненості мов і культур, але й на спільності їх політичних та економічних інтересів. Багатства Уралу, Сибіру, всієї Радянської країни доповнюють багатства Донбасу й Кривого Рога в такій самій мірі, в якій хоробрість чорноморця доповнює доблесть балтійця.

Вороги знали, що немає вільної України без Росії. Вони усвідомлювали монолітну єдність цих двох національних організмів. Повз їх увагу не міг пройти той факт, що навіть у моторошні часи Юзефовича, коли царський уряд жорстоко переслідував усі прояви українського культурного життя, — почуття взаємної національної ворожнечі було так само чуже російським, як і українським народним масам.

Правда, Берлін робив неодноразові спроби прищепити українцям отруту національної ненависті до росіян. Надмірну роботу мав би бухгалтер, який хотів би злічити фонди, які за останні 35 років пливли з німецьких кас у кишені сердюків, скоропадських, донцових, барановських, мельників, бандер та шухевичів. Однак витрати не виправдали себе. Щедро субсидійовані дервіші жовто-блакитного націоналізму стріляли народові в спину, але впливу на народ вони ніколи не мали.

До Нюрнберзького процесу ми знали плани націстів лише частково, і практично вони їх тільки починали здійснювати. Нині націстські архіви лежать перед нами в яскравому світлі, що потоком спливає з стелі залу засідань Міжнародного трибуналу. Меморандуми, протоколи, рапорти, директиви, вказівки, накази, інструкції, щоденники, листи, записки — гори документів, кожний з яких є смертним вироком для мільйонів наших братів і сестер з-над Дніпра і Волги, з-над Чорного моря й Білого. Гітлери, герінги, гіммлери, розенберги вирішили, що найлегший і найдешевший спосіб винищення багатомільйонних народів — голод. Для цього треба вивезти з окупованих територій усе, що вивезти вдасться: хліб, худобу, птицю. Насамперед збиралися це зробити на Україні. Організований Герінгом економічний штаб Сходу опрацював уже подробиці цього плану. В живих Герінг погоджувався залишити тимчасово тільки тих, що працюють для німецької военної машини.

Розенберг розсилав директиви: «СРСР повинен

розглядатися як знищена країна... Ми не бачимо ніяких причин, щоб годувати також радянських громадян продуктами, одержаними з окупованих східних територій». В середині липня 1941 року, коли німецькі війська не встигли ще дійти до передмість Києва, Гітлер у присутності Герінга, Бормана, Кейтеля та Розенберга говорив: «...Це все не повинно нам перешкодити вживати належних заходів: розстрілів, виселень... Ми повинні розрізати пиріг відповідно до наших потреб. З Криму повинні бути вивезені всі іноземці. Крим, територія на північ від нього, Галичина, прибалтійські країни і Баку стануть частиною німецької імперії».

Вони вважали наші землі за «пиріг», який лишалося «тільки з'їсти». Але не вийшло: Гітлер подавився вже першим шматком. Український чорнозем, замість стати фундаментом сили цього кривавого маніяка, став могилою його мрій.

Є щось символічне в тому, що вирішальний бій цієї війни відбувся на російській землі, над російською рікою Волгою. Це було в той час, як уся Україна від краю до краю перебувала під кормигою «рейхсміністра» Розенберга і від лінії вогню її відділяли сотні кілометрів. Бої точилися за кілька тисяч квадратних метрів правого берега Волги. І на цьому клаптику вирішувалась тоді доля всієї Росії і всієї України. В Сталінградській битві однаково гаряча і однаково свята була кров солдата-росіянина і солдата-українця. Це були дні, тижні й місяці, яких ніхто не буде в силі ні стерти з сторінок літопису, ні вирвати з наших сердець. Там-бо, в російських степах, трагедія обох народів перетворилася на свято їх перемоги.

Є речі, яких не забувають. Хто з нас, хто з прийдешніх поколінь українського народу забуде, що перед лицем смертельної небезпеки поряд з нами стали на бій сини великої Росії, прості, хороші люди, наші брати по крові й по долі, та що, дякуючи їм, насамперед їм, ми живемо й житимемо як народ, як країна, як держава.

Може, ніде так, як саме тут, у далекому Нюрнберзі, не відчуваєш цього так гостро і так схвильовано, бо лише тут, на місці, де розкривається перед нашими очима повна картина тієї долі, яку готував Україні ворог, — можна так глибоко і так сердечно зрозуміти, що таке народ — друг, народ — вірний товариш.

Вітчизняна війна наклала на російський народ най-

більший тягар і найбільшу відповідальність. Він сумлінно виконав свою історичну місію, місію, яка, здавалось, була понад людську силу. Боротьба пліч-о-пліч з ним проти фашистських орд підтримувала в нас віру в перемогу. Йти поряд з ним сьогодні в майбутнє — найбільша честь.

ЗОЛОТА АРКА

Жила колись у місті Львові людина, яка вирішила здивувати весь світ, а ім'я своє прославити на віки вічні.

Майже нікому не відомий вбогий український міщанин взявся 400 років тому власними руками будувати башту: найкрасивішу й найвищу башту Львова. З нього глузували, бурсаки жбурляли в нього каміння, але невтомний будівник терпляче зносив з усіх усюдів у фартусі цеглу, працював у поті чола від сходу до заходу сонця, і башта росла з кожним днем все вище і вище, поки одного ранку не знайшли трупа натхненного будівника на мурі будівлі. Він затиснув в одній руці цеглу, а в другій черпак і лежав з розірваним серцем, як німий докір усім тим, що не хотіли зрозуміти його душі.

Безталанного мученика поховали на одному з численних тоді кладовищ, а розпочату башту рознесли, що й сліду по ній не залишилось.

Проте туга, безсмертна творча туга залишилась живою, вона через сторіччя товклася в грудях людей міста Лева.

Я пригадую робітничі демонстрації в польському ще Львові. Часто, дуже часто траплялося, що багатьох учасників демонстрації привозили додому з поліцейською кулею в серці. Що ж гнало цих людей в обійми смерті? Невже ж вони рискували життям лише заради шматка хліба або 10-процентної підвишки зарплати?

Думати так — значить цілком не вірити в людину. Ті, що в пам'ятний день квітня 1936 року брали з рук вмираючих товаришів подіравлену кулями, порубану шаблями труну вбитого поліцією безробітного і безстрашно несли

її далі, на вибране ними місце вічного спочинку їх товариша, не думали в той час про свою зарплату. Вони вірували тоді в одне тільки, що кожний їх крок вперед по политих їхньою ж кров'ю вулицях — це сто, тисяча кроків вперед до безсмертя, до величі їх та їхнього класу, до країни найвищих і найкрасивіших башт, побудованих їхніми власними руками.

Коли Нафталі Ботвін, львівський ремісник-герой, за секунду перед стратою, крикнув своїм катам горде: «Хай живе революція», перед його очима, що гасли, не стояв учорашній день, його вмираюче серце було там, куди даремно намагався знайти шлях львівський міщанин XII сторіччя,— на земних височостях, де слово «людина» звучить гордо.

Німецький губернатор Галичини Вехтер не розумів цих речей. Це вірне дітище Гітлера було не тільки продуктом фізіології. Все життя Вехтера було суцільною, до безсоромності оголеною фізіологією. Коли він важив на долоні награбовані брильянти, його скоботали мурашки похоті від думки про те, скільки найбіліших дочок Відня обійматимуть його тіло, шию, почувши про його багатство. Коли з його наказу десятки й сотні тисяч людей гинули в муках, він відчував несамовиту, дику насолоду від свідомості того, що люди не йому завдають страждання, а він людям. Коли машина несла його повз колючий дріт Янівського концтабору, його пронизував приємний холодок від почуття необмеженої тваринної особистої волі, здобутої за рахунок неволі інших людських істот.

Губернатор Вехтер, як і всі німецькі «фюрери», носив на кашкеті довгий дашок. Це давало можливість спостерігати свої жертви, не показуючи їм очей. Це не давало можливості дивитись угору, але «фюрерам» це не було потрібне. Світ їх уявлень, їх бажань лежав на рівні дашка їхніх кашкетів. Що виростало вище, могло впасти на їхні голови, і тому треба було його ламати.

Правда, вони дещо й будували. Вони збудували у Львові одну тільки фабрику, зате одну з найбільших у світі — Янівську фабрику смерті. Далі їх творчі плани не сягали. Львів, який за їхніми словами, повинен був купатися «в сонці німецької культури», вони скупали насамперед у його власній крові. Це був виховний засіб для тих, яким пощастило б залишитись у живих і рачки, з ланцюгом на шиї, ввійти в царство культури вехтерів.

Вехтер був змушений об'єктивними причинами поквапливо виїхати з Львова, його місія залишилась незакінченою. Коли перший червоноармієць з'явився на Стрийській вулиці, просякнуте трупним запахом місто, здавалося, вмирало. На спустілих бульварах з потоптаними клумбами і поламаними штахетами вили голодні собаки, в цехах і так нечисленних заводів звили собі гнізда сови і лелеки.

Зали університету нагадували покинуту стайню, на коридорах політехнічного інституту шугали щурі, обнюхуючи купи закривавленої марлі.

І думалось тоді: скільки праці, скільки часу треба буде на те, щоб Львів став тим самим, чим був три-чотири роки тому.

Минуло небагато часу, а зроблено вже немало. В квартирах львов'ян уже давним-давно горить газ, в жилах міста щораз сильнішим струмом кружляє електроенергія, зникають черги перед магазинами з хлібом, на порожніх ще так недавно вулицях людно і гамірно. Університет став знову університетом, інститути — інститутами, школи — школами. На сцені українського театру полум'ям великої любові горить безсмертний «Олеко Дундич», в польському театрі Львів чистосердечно сміється над містером Перкінсом, по-львівському соковитими вигуками коментує репліки містера Хемпа. В залі філармонії ви можете часто почути капелу «Трембіта». Спробуйте знайти сьогодні у Львові підприємство, яке не працювало б. Більше того, ви будете, може, здивовані, почувши, що окремі львівські підприємства працюють ще краще та ще продуктивніше, ніж перед війною.

Саме тепер Львів переживає свої великі дні, в ритмі цього міста ви відчуваєте сьогодні народження нової його епохи. Саме такої, яка ввижалася очам Ботвіна в хвилину його скону; саме такої, за яку наставляли груди герої кривавого четверга. Цілком недавно Державний Комітет Оборони намітив ряд заходів, які перетворять левине місто у великий індустріальний центр України. Найближчого часу почнуться роботи по будівництву нових величезних заводів, що протягом одного року змінять обличчя міста.

Весною цього року багатоголоса пісня 10 тисяч веретен великого текстильного комбінату заглушить шамотню 200 старих веретен. Будемо мати і взуттєву фабрику. Від

сьогодні за рік вона випустить п'ятсоттисячну пару черевиків.

Якщо до цього часу чи не найкращими духами в СРСР вважався «Алмаз», то скоро він матиме гідного суперника в духах львівського виробництва. Поширена парфюмерна фабрика дасть за цей рік продукції на 25 мільйонів карбованців.

Через півроку ви побачите в продажу патефони львівської марки, цієї ж марки роялі розважатимуть вас на концертах, а ваші дочки бачитимуть свою красу і юність у дзеркалах, шліфованих робітниками Львова.

Справжній переворот переживатиме в цьому році Львів, якщо мова йде про електрику: потужність його електростанції зросте в два рази в порівнянні з довоєнним часом.

Газ — це друге сонце нашого міста, грітиме в три рази сильніше, бо настільки збільшиться його споживання.

Мова йде про 1945 рік. За ним підуть інші роки, ще кращі, ще багатіші роки народження нового, радянського Львова, де добрий геній минулого перекине золоту арку в дні майбутнього і ренесансові башти старовинного міста будуть свідками нового ренесансу, народженого в огні страшної війни, війни вільної людини з сморідним поріддям фашистського диявола.

Такий-бо наш шлях до величі.

ПРО ЩО НЕ МОЖНА ЗАБУВАТИ

Місто Москва святкує своє 800-річчя. Це, мабуть, єдине місто, до якого ніхто не ставиться байдуже. 30 років тому людство розкололося на два табори: на тих, що люблять Москву, і тих, що ненавидять її. Нейтральних немає: лінія поділу проходить через кожний континент, через кожну країну, вона зачіпає кожне людське серце.

Інакше не може бути. Любити Москву — це значить любити людство, вірити в нього, вірити в його завтрашній день і заради цього дня працювати, боротися, а якщо треба — загинути в бою. Ненавидіти Москву — значить бути ворогом людства, ворогом його найкращих прагнень, ворогом наступних поколінь.

Ті, що ненавидять, протиставили Москві «Захід». Ніколи ще, навіть у роки Клемансо, Остіна Чемберлена і Гувера, не пролито стільки чорнила во славу Заходу і його культури, скільки проливають його сьогодні звичні писарі вершителів долі Альбіону і «Нового світу». Фактам ці епігони Геббельса і Розенберга оголосили нещадну війну. Якщо факти на боці Москви, тим гірше для фактів: їх з успіхом замінить брехня.

Ця брехня має вже за собою багату історію. Чимало місця в цій історії займає також її український розділ.

Почалося з Михайла Грушевського, по професії історика, по духу — ворога історії. В його руках благородна муза Кліо звелась нінащо і була змушена служити брудним богам з-над Шпрее і Дунаю. Легкодухість, з якою Грушевський ставився до історичних документів, мала здивувати лише наївних. Ці наївні не знали, що для Грушевського всі засоби були добрі, якщо вони вели до мети.

А мета у Грушевського була одна: відірвати Україну від Москви та приєднати її до Берліна, приєднати в переносному, а якщо треба буде, то і в буквальному розумінні цього слова.

Заради цієї мети робилося все, що тільки можна було робити. Насамперед Грушевський міняє місцеперебування: клімат австрійського Львова більше сприяв його творчим планам. За сто кроків од садиби цісарсько-королівського намісника Грушевський сідає за роботу, і оце з-під його пера виходять все нові й нові аркуші «Історії України», в якій чим далі, тим менше історії і щоразу більше фальсифікації. Спільне походження українського, російського і білоруського народів? Воно для Грушевського не існує. Ще за Володимира Великого була Україна самостійна, ні від кого не залежна, і баста. Читаючи розповідь цього темпераментного історика про давні часи, дивуєшся, чому за Ярослава Мудрого не було «Просвіт» і чому літописець Нестор не їздив також по натхнення до Віндобони... [1] Росіяни? Тут уже історик перетворюється на демонолога. Москва у Грушевського це демонічна сила фінських боліт, яка з'являється на сцену тільки тоді, коли Україні треба заподіяти якусь чергову кривду. Грушевського нітрохи не турбує те, що факти говорять інакше: його нітрохи не бентежить те, що інакше, зовсім інакше думали про Москву наші предки — трудовий люд України.

Невигідні факти цей «історик на замовлення» обходить мовчанкою, а відсутність вигідних компенсує здогадами або й звичайними плітками.

Розповідаючи про Богдана Хмельницького, цей «історик» перетворюється на белетриста. Не маючи будь-яких доказів на те, що Хмельницький розчарувався Переяславом, Грушевський не здається і застосовує метод, запозичений у авторів історичних романів. Він пише тоді не про діла Богданові, а про його... думки, причому, ці думки виявляються тотожніми з думками майбутнього голови Центральної ради.

Бажаючи показати нам, що Хмельницький ненавидів Москву не менше, ніж Грушевський, автор «Історії України» шукає допомоги у Виговського, який, мовляв, розповідав московським боярам, нібито Хмельницький на старшинській раді 1656 року «скричав, як божевільний і несамовитий, що нема іншого виходу, як відступити від Москви і шукати собі іншої помочі». Повторивши за

Виговським цю плітку, автор водночас зазначає, що Виговський сказав це боярам, «запобігаючи їх ласки собі на будуче», і таким чином змальовує Виговського як інтригана і підлабузника. Та досить було, щоб Виговський виявився людиною «західної орієнтації», зрадив Москву і разом з шляхтою пішов на неї війною, і Грушевський раптом стає ентузіастом інтригана та підлабузника, величаючи його мало не національним героєм.

На превелике горе Грушевського, український народ не поділяв західної орієнтації ні з Грушевським, ні з Виговським, ні з Мазепою, а, навпаки, у росіянинові він бачив не демона, а рідного брата. Доказів на те в історії України так багато, що не згадати про це Грушевський не міг. Хоч-не-хоч, він змушений визнати, що під Германівкою «з Виговським було тільки наймне військо і поляки», бо всі українці покинули його і перейшли до Юрія Хмельницького. Безпорадний Грушевський і перед лицем Полтави. Але ж треба це явище якось пояснити, і Грушевський пояснює: народ був, мовляв, темний, діймав віру неправдивим чуткам. Крім того, цей народ, бачите, дуже не любив поляків і шведів.

А Грушевський любив особливо шведів. Однак у практичному житті, за непридатністю шведів, він перелив цю любов на німців і як голова Центральної ради запросив їх на Україну. Історик, апологет, панегірист Мазепи виступає в ролі Мазепи № 2. Але доля — в особі німецького лейтенантика — рятує Мазепу № 2 від другої Полтави, і все кінчиться на старанному обшукові кишень вченого «західника».

Грушевський сходить з арени, але послідовники його лишаються. В Харкові щиросердо шапкує перед Заходом Микола Хвильовий, у Львові — Дмитро Донцов. Обидва вони роблять це з розмахом, якому міг би позаздрити Михайло Грушевський. Той інколи зберігав принаймні елементарні правила пристойності. Хвильовий і Донцов у лакейському екстазі втрачають усяку міру, всяку людську подобу, фанатична ненависть до червоної, революційної Москви — ось увесь ідейний багаж цих звеличників «західної культури». Ненависть до Москви будила їх ненависть до власного українського народу, який свою долю, своє сьогодні і майбутнє зв'язав з долею і майбутнім зореносної північної столиці. Серед непманської буржуазії і куркульні було Хвильовому затишно: але він знав, що

ця публіка нездатна вже відіграти самостійну роль, і Хвильовий повертає свій зір на Захід, за Збруч, у кабінет свого натхненника Донцова і ще далі, туди, де детердінги, чемберлени, бріани кують інтервенційну зброю.

Романтика революції не полонить творчої уяви Хвильового. Її місце займає інша «романтика». Хвильовий стає перед читацькою масою у позі страстотерпця, з терновим вінком на голові, і устами свого героя Карка запитує: «Невже я зайвий чоловік тому, що люблю безумно Україну?» Цікавим він ладен навіть показати винуватця своїх страждань. Це, мовляв,— «московська сила, велика, велетенська, фатальна». І тут же він пропонує панацею на це своє лихо: «втечу від психологічної Москви і орієнтуюсь на психологічну Європу».

Читачі розводять руками: на яку це психологічну Європу радить їм орієнтуватися Хвильовий? На Європу Маркса? Навіщо ж тоді втікати від марксистської, революційної Москви? Співець «голубої Савойї» недвозначно підморгує і у «Вальдшнепах» підсуває читачам відповідь. Цю відповідь вони почують з уст молодої адептки Муссоліні і Донцова...

«Безумна любов» вилилась тепер у безумну ненависть до України. Полонений психологічною Європою Муссоліні і Гітлера, Хвильовий застосовує методи, рекомендовані кілька сот років тому флорентійським учителем фашистського диктатора Муссоліні. Коли над головою Хвильового нависає буря, він кається, він б'ється в груди, він «засуджує свої помилки». Хвильовий розраховує на те, що такий один крок вперед дасть йому можливість зробити чергових десять кроків назад. Покровительство Миколи Скрипника кожного разу стає йому в пригоді. Хвильовий виходить з бурі живий, здоровий, непошкоджений, з новими силами береться пропагувати «єднання з психологічною Європою».

В країні успішно розгортається соціалістичне будівництво.

Харківський Маккіавелі, що досі вважав за потрібне називати неп коренем всілякого лиха і трагедією революції, переживає тепер трагедію разом з непманами. З їх зникненням висихає джерело його творчості, вузька соціальна база хвильовизму ще більше звужується, до того ж вершники інтервенційного апокаліпсиса безнадійно застряли десь на підступах до санітарного кордону.

Ідейний батько Хвильового — Дмитро Донцов, мав більше щастя, ніж його харківський вихованець. Діяльність Донцова не тільки не викликала заперечень з боку уряду Пілсудського, а, навпаки, вона йшла по лінії інтересів та прагнень керівних сил тодішньої Речі Посполитої. Донцов умів використати сприятливу кон'юнктуру. Прибравши до рук львівський журнал «Літературно-науковий вісник», він робить з нього трибуну войовничого націоналізму. Те, що у Хвильового звучало як натяк, у «Віснику» гримить, як єрихонська сурма. Тут уже не знайдете завуальованих закликів на зразок «орієнтації на психологічну Європу» та «втечі від психологічної Москви». Замість «орієнтації» на Європу, Донцов проголошує службу Європі, а «втечі від Москви» він протиставляє недвозначний наступ на Москву.

Треба сказати, що донцовській слабості до Заходу було майже стільки років, що й слабості Грушевського. Донцов у 1914 році подвизався в «Союзі визволення України» і показав себе дуже оперативним виконавцем доручень німецької розвідки. В 1918 році він дослужився до того, що з рук генерала Ейхгорна одержав відповідальну посаду в уряді Скоропадського. Збагнувши отак усі технічні деталі служби Заходові, він — недобровільно, зрештою — приїхав до Львова і тут присвятив свої сили «теорії».

Насамперед Донцов відкриває «жадібну душу фаустівської людини», яка, на його думку, «могла народитися лише в цивілізації, витвореній історією Європи». Характерними рисами цієї, витвореної Донцовим, «людини Заходу» є, за його словами, «повнота самовідречення і абстрактної, чисто спортивної насолоди чину, дух експансії і творчого завзяття».

Змалювавши барвами веселки портрет «людини Заходу», Донцов бере чорну фарбу і малює нею... Москву.

Не малює, а паплюжить. Росіян він зараховує до: «раси кволих, народу-плебея». Приблизно такий самий діагноз дає Донцов і російській літературі. Щоб, чого доброго, у Альфреда Розенберга не виникли сумніви щодо лояльності його львівського підголоска, підголосок паплюжить не тільки Москву, не тільки росіян, але й увесь слов'янський світ, для якого цей учень фашистського диявола знаходить лише одно окреслення — «безхребетний». Не щадить Донцов і Україну, її він глумливо називає

«Провансом», а народ її «безхарактерним і безвільним рабом».

Донцов закидає Україну прозаїчною гряззю, Євген Маланюк — віршованою. Вже не тільки слово «Москва» викликає у цих «теж-європейців» пароксизм скаженини; такий самий ефект дає слово «Україна», «український народ». Якщо історія їх чого навіть навчила, то тільки цієї ненависті. Сповнені нею, вони в своїй хворій уяві малюють уже картину помсти, картину, зроблену за західними, звичайно, зразками. Європеїзований Донцов придумує більш вишукані методи розправи із «збунтованою черню», ніж міг їх вигадати недостатньо ще європеїзований Грушевський. Донцов викликає духа Торквемади, перед його захопленим зором горять уже вогні «святої інквізиції», він чує вже залізні кроки так тепло оспівуваних ним завойовників-конкістадорів. Він нетерпляче чекає, коли ці конкістадори принесуть на мечах народам Росії й України долю ацтеків. Для тих, що уціліють, він готовий відновити кріпацтво і друкує в своєму журналі статтю, яка має обгрунтувати запровадження в майбутній фашистській Україні «права першої ночі».

Нарешті, день Донцова настає. Західні конкістадори на чолі з Адольфом Шікльгрубером ідуть війною на Схід. Ідуть, якщо вірити Донцову, «для абстрактної, чисто спортивної насолоди чину». Та минуло небагато часу, і навіть деякі учні Грушевського, послідовники Хвильового та вихованці Донцова розкусили «абстрактну, чисто спортивну насолоду чину» Гітлера.

І сталося ще одне, чого звеличник жадібної душі «фаустівської людини» та вороги Москви аж ніяк не чекали. Кількамільйонна армія західних конкістадорів зазнала ганебної поразки, а приречена Донцовим «раса кволих плебеїв» рознесла в пух і прах імперію, перед якою стала навколішки трохи не вся донцовська Європа... Безапеляційно засуджена Донцовим «безхребетна слов'янська душа» показала свою справжню силу на полях Підмосков'я, Сталінграда, Курська, Корсуня...

Декому могло здаватися, що події останніх років остаточно поклали край шапкуванню перед Заходом. Та ні. Це шапкування триватиме так довго, як довго за сконструйованою Черчіллем залізною завісою будуть жити, плодитися золоті ідоли донцових. Тут не в смаках справа. Маршалові Чан Кай-ші напевно не імпонують традиції

Великої французької революції, і він не дав би й одного китайського долара за реліквії по генералові Вашінгтоні, однак, це не заважає йому дивитися з найбільшою побожністю на місто Вашінгтон і всі свої надії покладати на англо-саксонських надлюдей, що під його ж носом гвалтують китайських студенток...

Ми не ділимо світ на Схід і на Захід; ми знаємо, що лінія поділу проходить сьогодні через усі континенти, всі країни, що вона зачіпає кожне людське серце. Ми знаємо, що є дві Америки, що є дві Європи. Ми на боці Європи Джордано Бруно, Галілея, Мюнцера, Ньютона, Марата, Гарібальді, Гюго, Маркса, Енгельса, Лібкнехта, Пастера, Роллана, але ми непримиренні вороги Європи інквізиції Карла V, Борджіїв, Єкатерини Медічі, Наполеона III, генерала Галіфе, Бісмарка, Вільгельма II, Муссоліні, Гітлера, Франко і Цалдаріса. Ми знаємо, чому ті, які сьогодні шапкують перед Заходом, шапкують саме перед тією другою Європою, як знаємо й те, чому люди доброї волі, в Європі і поза її межами, шанують і люблять Москву.

Святкуючи 800-річчя Москви, ми не ідеалізуємо її минулого, але ми не забуваємо й про те, що в найчорніші дні царської і боярської сваволі ніхто в Москві, ні під Москвою не влаштовував відьомських процесів, та що нікому тут і на думку не спало робити з десятків тисяч ні в чому неповинних людей живі смолоскипи во славу Ісуса. За 800 років існування цієї столиці не було в ній також нічого такого, що хоч би злегка нагадувало різню гугенотів...

Водночас ми пам'ятаємо про те, що в цьому місті люди вміли цінувати свободу і віддавати за неї життя. 1612 і 1812 роки ніхто не викреслить з сторінок історії.

На московських барикадах 1905 року запалала зоря нової епохи, на барикадах Жовтня народилася нова Москва, столиця першої в історії людства соціалістичної держави — надія, гордість і любов усіх людей з честю, совістю.

Історія, особливо історія останніх 30 років, навчила нас зокрема, що любов до Москви — любов до України, що ненавидіти Москву, значить ненавидіти Україну. Далекий шлях від Грушевського до бандерівських різунів, але — той самий. Грушевський і його Центральна рада спиралися на багнети Вільгельма II, бандери та мельники—

на багнети Гітлера. Сьогодні націоналістичний набрід розпорює животи галицьким дітям во славу чергових своїх господарів із Заходу. У них міняється лише тактика, а методи залишаються ті самі: методи зради, провокації.

На варті свободи і незалежності України міцно стоїть могутня Радянська Москва — столиця і символ нашої великої Соціалістичної Батьківщини — СРСР. В цьому — джерело нашої любові до неї.

СВІТЛО ЗІ СХОДУ

В 1908 році Василь Стефаник з трибуни австрійського парламенту казав:

«Український народ у Галичині знаходиться у вкрай ненормальному становищі... Він позбавлений можливості рішати конституційним шляхом свої справи... Він лишається у своєму національному розвиткові в цілковитій залежності...»

Так говорив 40 років тому видатний український письменник. Так думали й відчували мільйони його читачів.

Це ділось у країні, яку називали серцем Європи, кріпостю християнської цивілізації, ідеалом конституційної держави. 3,5-мільйонна гілка великого народу не мала ніяких прав, у неї були тільки обов'язки: платити податки і в кабаті [1] рядового солдата вмирати за інтереси династії Габсбургів. Не було приниження, якого б не зазнавали тоді українці, і навіть національне ім'я їх було для тиранів предметом ненависті. Аристократичний Захід, Захід «голубої крові», паразитарний Захід зневажливо ставився до народу «пастухів і гречкосіїв», до його мови, до його культури. А коли цьому народові уривався терпець, Захід відповідав йому вустами графа Потоцького:

«Ви погрожуєте мені українським бунтом? Я не боюсь його. Пошлю кілька рот солдатів...»

Кулі студента Мирослава Січинського знищили тирана Потоцького. На його місце прийшов тиран Бобжинський. «Конституція» діяла й далі. Останнє слово в соціально-політичних конфліктах було й тепер за фельдфебелями армії та комісарами поліції. Спалювано багатотисячні тиражі шкільних підручників тільки тому, що в них була

згадка про Богдана Хмельницького; мрії про український університет були офіціально зараховані до «мрій відрубаної голови».

Крім Франца-Йосифа та його львівського намісника, український народ Галичини відчував на собі руки ще одного «світила західної культури» — папи римського. Намісник цього повпреда небес на землі мав у Львові також свого намісника. Резиденцію графа Андрія Шептицького відділяла значна відстань від резиденції графа Потоцького, але перед лицем «народу пастухів і гречкосіїв» ця відстань зникала і душі двочільних «носіїв західної культури на Сході» зливались у гармонійну цілість.

В одній із своїх проповідей Андрій Шептицький прирівняв смерть Потоцького до смерті Христа, а вбивство його назвав злочином перед богом, проти власного суспільства, проти батьківщини.

А втім, ні митрополит Шептицький, ні будь-хто з «князів уніатської церкви» не виступив проти порушення заповіді «не убий», коли при виборах у 1897 році вбито Стасюка, коли під час страйків у 1902 році вбито Скочіліса, коли під час руху за виборчу реформу вбито 6 селян у Лядському, коли під час виборів до парламенту вбито трьох селян у Горуцьку і коли під час виборів до галицького сейму вбито в Коропці Марка Каганця.

Настав трагічний липень 1914 року, трагічний, хоча гармати заревли тільки 1 серпня. На землі, яка зазнавала «благодаті західної культури», на території провінції австрійської «конституційної» держави діялись речі, які можна порівняти тільки з різнею вірмен у Туреччині. В Перемишлі серед білого дня 47 українців, у тому числі 17-літнього підлітка, було зарубано гусарами.

Їм мало було нашої крові, їм заманулося ще й нашої ганьби. Руками ренегатів, руками деморалізованих політиканів вони творили загони яничарів і змушували братів та синів своїх жертв воювати під звуки маршу Радецького, во славу Габсбургів і Гогенцоллернів. Руками продажних лакеїв вони сіяли зуби дракона на землі, яка мала стати для них плацдармом для дальшого походу на Схід — по золоте руно українського хліба й заліза.

Заради цієї мети вони навіть готові були знайти на карті слов'янського Сходу місце для слова «Україна», місце, рівне щодо значення східноафриканській колонії

Німеччини — Камерунові. Плани завоювання України були детально розроблені.

1917 рік. Велика Жовтнева соціалістична революція відкриває нову епоху в історії людства. У грудні народ України, керований партією більшовиків, створив Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Коли у Львові Кость Левицький черговий раз бив чолом у цісарсько-королівського намісника, в Харкові засідав перший уряд Української республіки, засідав під охороною збройного народу — господаря й єдиного володаря народженої української держави.

Кандидати в завойовники України не здатні були оцінити значення цього факту. Австро-німецькі регіменти вирушають по золоте руно. Галицькі політичні мародери вкупі з їх київськими друзями призначаються статистами в театрі маріонеток, названому УНР. Барон Мумм шле своєму імператорові таємні рапорти, в яких нещадно глумиться з статистів з-під жовто-блакитного стягу. Але барон Мумм не все розуміє. Він не розуміє, наприклад, що може існувати справжня, немаріонеткова українська держава. Барон Мумм, як генерал Ейхгорн, як граф Чернін, все ще перебував у полоні уявлення про «етнографічну масу».

Але зневажувана розбійниками заходу «етнографічна маса» постала перед ними раптом як великий і грізний народ, народ-воїн і народ-будівник своєї власної держави. Ще в одному переконались мумми, переконались на власній своїй шкурі — що тривале, непорушне братерство українського і російського народів є фактом, на який мусить зважати кожен їхній ворог.

Не зважили цього завчасно в Парижі і в Лондоні, не зважив також Пілсудський у Варшаві. Результатом були їх Канни під Одесою, в Криму, під Києвом.

У сонці Великої Жовтневої соціалістичної революції народилася Українська радянська держава. Її народ, підтриманий великим російським народом, іншими народами-братами, переміг у смертельній боротьбі з інтервентами і внутрішньою контрреволюцією, дістав можливість під прапором соціалізму творити своє сьогоднішнє і майбутнє.

Однак на заході від Збруча і Горині окупація тривала. На зміну намісникам австрійського імператора прибув до Львова воєвода Пілсудський. Повторилася історія з потоцькими — бобжинськими, тільки ще в більш страхітливій формі. Проте самий факт існування Української радян-

ської держави за східними кордонами Польщі підбадьорював знесилених, а сильних перетворював на героїв. Не парламент уже був ареною боротьби з тиранами, а вулиці й площі міст і сіл. Борці за волю й щастя народу не блукали більше самотою у пітьмі. Вони були тепер бійцями великої армії Революції, і шлях їм показували полум'яні зорі Жовтня. Вони були відрізані від Києва кордоном, але кожен з них знав, що запалені Дніпрогесом вогні горять і для них, а гордість за трудовий подвиг Стаханова була також і їх гордістю. Так у недержавній Україні билося серце державної.

На 22-му році існування УРСР впали кордони на Збручі, Дністрі. Українська республіка трудящих простяглася по Карпати і Сян. Та на шляху до нашого щастя довелося нам пережити випробування Вітчизняної війни. Войовничі конкістадори Заходу спробували ще раз звести нас до рівня паріїв. Чим це кінчилося для них — відомо. Катастрофи, якої зазнали гітлерівська армія і гітлерівська держава, не бачила ще історія. Немає вже ні клаптика української землі за межами української держави. Той самий прапор майорить над Києвом, Львовом, Ужгородом, той самий подих волі й творчої праці лине над степами Чорномор'я і долинами карпатських річок.

Ми здобули це дорогою, найдорожчою ціною, ціною крові наших кращих людей. У пролитій крові багато братньої, російської. Вона рясно лилася скрізь, де вирішувалось: «бути чи не бути» народам, де смертний бій ішов за їх волю й щастя. Величезні простори між Сталінградом і Берліном усіяні могилами москвичів, туляків, сибіряків, як і грузинів, вірменів, азербайджанців — героїв великої справи. Їх героїзм і самопожертва не знали меж. Хай же такою самою буде наша любов до них.

Воїни Радянської Батьківщини йшли зі Сходу, і світло йшло з ними. Де вони підняли прапор перемоги, там не було більше місця для потоцьких і бобжинських. Воїни України вийшли в їхніх лавах на Ельбу і Дунай, на береги Адріатичного моря. В нашій славі є їх слава, як в їх гордості — наша гордість. Якщо сьогодні незліченні мільйони трудящих зарубіжного світу дивляться на нас, українців, з любов'ю і надією, то в цьому величезна частка заслуги нашого російського брата. Якщо наші вороги на Заході глипають на нас сьогодні з безсилою люттю приречених, то за цю безсилість черчіллів скажемо гаряче

спасибі нашим вірним братам — синам Москви і Волги. Українській Радянській республіці минуло 30 років. За ці тридцять років ми, виховані партією Леніна—Сталіна, виросли як народ, виросли як держава. Тінь трагічного минулого не лягає більше на наші душі. Сонце соціалізму зогріває нам серця. Народ-трудівник золотом хлібів України, мільйонами тонн вугілля і сталі вимощує їй шлях до комунізму. Лиховісному морокові, що оповиває світ капіталізму, ми протиставимо світло наших днів, світло, яке ось уже 30 років невгасимим вогнем палає над Радянською Вітчизною. В цьому і велич, і краса наших буднів.

Василь Стефаник, як і Іван Франко, не діждався вироку історії над тиранами, що їх він так пристрасно обвинувачував. Співець народної скорботи замовк незадовго перед світанком. Та сталося те, чого він так бажав: світло нового дня, світло зі Сходу засяяло над трудящими Галичини.

Вони заслужили його: за сторіччя неволі вони випили келих гіркоти до самого дна.

СТАРОДАВНЄ МІСТО

Безглуздо було б сперечатись сьогодні про національний характер Львова. Він був і буде українським. Український селянин його годував, українські робітники будували його мури, байдуже, чи це були мури житлового будинку, церковної башти чи палацу вельможі.

І саме тому ми маємо право бути гордими тим, що у нас виростало це місто — Флоренція Сходу, місто, що його так полюбили учні Леонардо, Мікель Анджело, Бельтраріо і Чезаре ді Шіто. Тут люди вільного розуму, сини уярмленої Борджіями країни — знайшли своїх духовних побратимів. Хоч далеких їм культурою, але близьких тими самими прагненнями до свободи народу.

Після пожежі, що сталася в XVI столітті, Львів довелося відбудовувати, власне будувати наново. Тим-то з тих часів пам'яток збереглося мало: до них належать не раз уже перебудовувані церкви Миколая, Параскові́ї, придворний костьол дружини Льва Констанції, дочки угорського короля Бели IV, вірменська церква з XIV століття, римсько-католицька кафедра в готичному стилі і будинок на Ринковій 9, де жив колись литовський князь Свидригайло.

У другій половині XVI століття народжується новий Львів, такий, яким ми його сьогодні бачимо. Італієць, відомий під прізвищем Красовського, будує на Ринкові так звану чорну кам'яницю. Трохи далі виростає найбільш імпозантна пам'ятка львівського ренесансу, збудована теж італійцем Петром з Борбони. Власність багатого грецького купця Корняка, цей будинок переходить згодом до рук польського короля Яна III Собєського. Нині в ньому — історичний музей.

Наприкінці XVI століття було збудовано Петром з Борбони і Павлом Домініці дзвіницю при церкві Пречистої, яка стала сьогодні такою ж невід'ємною частиною панорами Львова, як шпиль адміралтейства в Ленінграді або Софія в Києві.

В 1611 році італійський архітектор римлянин Павло закінчив будівництво цієї церкви, єдиного в своїй красі шедевру ренесансової архітектури на Україні. До речі, ця церква відома як опора православної віри в боротьбі проти унії.

В останні роки XVI століття оселився у Львові земляк Тіціана, консул Венеціанської республіки Джованні Массарі. Хмарне небо Прикарпаття не лякає його, він хутко знаходить собі тут другу батьківщину. Він будує для себе на Ринкові палац і на його фронтоні вміщує герб гордої Венеції: крилатого лева з відкритою євангелією в лапі.

Коли ж станете перед входом у ще одну чудесну пам'ятку ренесансової архітектури — каплицю Боїмів та звернете око в бік міськради, побачите безліч кошів з квітами на цьому традиційному вже місці продажу левкоїв, настурцій, троянд, лілей, айстр, хризантем. Тут колись лилась кров покараних на смерть наших предків. Тут під шляхетською сокирою поклав свою буйну голову легендарний Іван Підкова.

Трохи праворуч за магістратськими мурами, в льоху, карались члени Успенського братства, люди, фанатично віддані українській національності, тут сидів ув'язнений син Богдана — Юрко.

Трохи ліворуч є будинок, що був колись власністю коменданта Коритовського. Він збудований на крові і кістках полонених гайдамаків. Щоранку їх виводили на роботу з льохів арсеналу, що на Підвальній вулиці, і щоранку виходило їх звідти щораз менше. Холодні мури арсеналу довго зберігали зброю, зате людське життя в них тануло, мов свічка.

Тут же, майже по сусідству з садибою Коритовського, у ренесансовому будинку резидував у 1707 році великий цар-реформатор Петро I. Звідси він милувався красою Волоської дзвіниці, звідси він бачив вузьку і невеличку Руську вулицю.

На східній околиці старого міста побачите рештки мурів з бійницями. За ними сховався монастир бернардинів з ренесансовим костьолом роботи цього ж невтомного

Петра з Рима. В 1648 році, коли Богдан Хмельницький уперше обложив Львів, тут був найбільш надійний бастіон шляхти, серед цих мурів вона чинила тоді розправу з ненадійними українцями Львова. Трупи скидались у глибоку-преглибоку монастирську криницю. За свідченням сучасників наприкінці розправи вона була вщерть заповнена людськими трупами.

Серед замучених було чимало однолітків Хмельницького, що пам'ятали його, як учня львівської єзуїтської колегії. Вони хотіли привітати його в мурах міста, як дорогого гостя, як грізного архангела з караючим мечем у руці, бо переповнилась чаша їх горя і пролунав їх зойк над містом: «Слиши і внемли, земле, що терпим зло в том Львові».

Сьогодні по тих часах залишились пощерблені кріпосні мури, обгорілий скелет єзуїтської колегії й козацькі шаблі в історичному музеї. Залишилась ще легенда. І вона переживе мури.

У другій половині XVI століття серед українського люду Львова точилися тихі розмови про надзвичайну людину, про таємничого москвитянина, що оселився в Онуфріївському монастирі і не пише, а відбиває книжки на винайденій ним самим машині. Незабаром говорили вже про нього голосно і сміливо, бо велика була слава, що примандрувала за Іваном Федоровим з далекої Москви. Коли ж у 1574 році з'явилась перша надрукована ним книжка «Апостол», слава першодрукаря була вже увічнена в серцях львов'ян. І, мабуть з великої вдячності до львов'ян за притулок, за гостинність, за пошану і любов, Іван Федоров, званий у Львові Федоровичем, вирішив до смерті залишитися на любій йому львівській землі і тут лягти кістками.

В 1772 році з барабанним боєм ввійшли до Львова білокабатники Марії-Терезії. Для пам'яток старовинного Львова настають чорні роки. Австрійці руйнують оборонні мури, засипають рови, змітають з поверхні землі брами міста. Охоплені руїнницьким шалом, вони не пощадили навіть чудової готичної башти, що віками красувалась на Галицькій брамі.

Мракобіси святкують свій тріумф. З'являються нові дільниці міста — сірі, нудні, паскудні, як чорна віспа; ну, й наче гриби на дощі, виростають скрізь казарми. Якимось чудом уцілів арсенал з оборонною і пороховою баштами.

Заражений солдафонським «новаторством» Йосифа австрійського, тодішній польський архієпіскоп вирішив також увічнити якимось чином своє ім'я. За його планами і з його наказу сувору готику латинської кафедри розмальовують рум'янами пізнього барокко...

Перед лицем майбутнього, нового, величного індустріального Львова ми повинні, як святиню, берегти все те найкраще, що залишили нам наші предки. Хай же якнайскоріше зникнуть рани, завдані війною старовинним львівським баштам. Хай жодного каменя не змиють дощі з його достойних мурів, бо кожний такий камінь — це шматок нашої історії. Хай жоден фреск не зблідне під тягарем століть, щоб ми не червоніли потім перед своїми нащадками.

Багато років невмирущої, кропіткої, фанатичної праці віддав львов'янин інженер Вітвицький створенню пластичної панорами міста Львова — міста-красня. Ця панорама відбиває славну історію міста.

Таке минуле Львова, львов'яни пишаються своїм містом, пишаються його минулим, захоплені його майбутнім.

НАПЕРЕДОДНІ

Будинок львівського «Народного дому» мав чудову особливість: у ньому було п'ять брам. Ця особливість завдавала поліції багато клопоту. Коли хтось «підозрілий» входив, скажімо, у браму, що по вул. Краківській, і зникав у пітьмі покрученого коридора, шпик, який стежив за ним, зупинявся. Заглиблюватись у браму було небезпечно: занадто пильний сторож правопорядку міг уже за першим закрутом коридора дістати по голові від переслідуваного.

Залишатись під брамою також не мало сенсу, бо кому спало б на думку лізти в поліцейську пащеку, коли в розпорядженні «підозрілої особи» було чотири інші виходи? Стежити водночас за всіма брамами, що виходили на чотири вулиці, було неможливо, тим паче, що будинок займав цілий квартал. Це було ідеальне місце для конспірації.

Зрозуміло, чому саме в цих мурах робив перші кроки антифашистський конгрес працівників культури. В цьому лабіринті коридорів, сходів, ганків, галерей можна було не тільки голубити мрії, але й надавати їм плоті й крові.

В просторій квартирі, такій просторій, що в зимові дні тут вчилися їздити на велосипеді, неподільно панувала політика. Господар відзначався невгасимим оптимізмом. Його нітрохи не турбувало хронічне безробіття, що змусило його продати майже всі меблі; він з олімпійським спокоєм вислухував докори двірника, який майже щодня приходив нагадати йому, що квартира вже другий рік не оплачена. Сподівання двірника були даремні: господар неоплаченої квартири всіма думками перебував у майбутньому. Вимахуючи газетами, він доводив, що за півроку,

найпізніше за рік, спалахне революція, а тоді питання безробіття і квартплати відпаде само собою...

Правда, осінь 1935 року давала підстави для найбільш райдужних надій. В Польщі «варилося». Поліцейський апарат насилу справлявся з революційним рухом. Кипіла бунтарська Волинь, заворушилися села від центральної Польщі, а легіон безробітних по містах переходив від ремства до дії й дисциплінованими колонами вирушав на вулиці.

Фашиствуюча кліка полковників-узурпаторів всерйоз злякалася. Довелося піти на деякі поступки. Коли тисячі резолюцій з вимогою амністії для політичних в'язнів захарастили стіл прем'єр-міністра, резолюцій, підписаних часто-густо людьми, яких трудно було б запідозрити в комуністичних тенденціях, уряд відчув, що це непереливки. Слово «амністія» стало плоттю. Плоттю куцою, кволою, та все ж таки їй пощастило вирвати з тюремних мурів тисячі борців за волю.

Краща частина інтелігенції не могла лишатися байдужою до долі пролетаріату міст і сіл, тим більш тепер, коли цей пролетаріат оголошував війну режимові складковських і костек-бєрнацьких.

Народжувався Народний фронт, який втягував у вир подій навіть тих, хто досі залишався осторонь політики, і тих, що досі вважали політичну діяльність за щось на зразок спорту, який ні до чого не зобов'язував. Прокидалась приспана совість, а з нею й інтелект.

Назріла потреба організації великої антифашистської демонстрації працівників науки, мистецтва й літератури, демонстрації, аналогічної Паризькому конгресові на захист мордованої фашизмом культури.

Ініціаторами скликання конгресу були комуністи й ті безпартійні представники прогресивної інтелігенції, що в перемозі робітничого класу вбачали здійснення своїх прагнень.

Початкова стадія підготовки конгресу вимагала суворої конспірації. Постало питання: де зустрічатись? Після короткого вагання було вибрано згадану квартиру в «Народному домі».

Вечорами, коли глибокий колодязь подвір'я наливався чорною, як сажа, пітьмою, сюди приходив Ежи Сєдлецький. Він зовсім недавно вийшов з тюрми, залишивши по собі добру славу серед товаришів по камері, як чесна, принципова людина. А втім, таким його знали й на волі; знали й любили, дарма, що при першому з ним знайомстві

людей бентежила якась царствена скованість його рухів і велична скупість на слова, за що й було прозвано його Радамесом.

Виблискуючи окулярами в пітьмі кухні (тут було двоє вихідних дверей), Радамес сідав на ослінчику й тихим, м'яким голосом з'ясовував становище, давав інструкції. Розмови відбувалися здебільшого віч-на-віч. Коли співбесідником Сєдлецького був Степан Тудор, який тепер чимраз частіше навідувався із Золочева до Львова, розмова набирала характеру монологу. Після монолога наставала довга пауза, і тоді відповідав Тудор, відповідав довгими закругленими фразами, докладно зважуючи кожне слово перед випуском його у світ. Здавалося, що в уяві він пише те, що говорить, і тому так пильно дбає, щоб кожне слово було на своєму місці й щоб не було між цими словами ні одного зайвого, не зогрітого пристрастю його розуму.

Трохи інакше поводився в таких випадках Олександр Гаврилюк. Той відповідав короткими, уривчастими фразами, та коли запалювався якоюсь ідеєю, в очах його спалахували іскорки, і він говорив тоді з пристрастю, яку може породити лише полум'яна, невгасима віра. Після того, як питання були погоджені й функції розподілені, Радамес піднімався, даючи, таким чином, зрозуміти, що на цьому крапка.

Згодом Сєдлецького змінив Іван Тишик (загинув смертю хоробрих у Великій Вітчизняній війні). Високий, стрункий, завжди підтягнутий, цей син селянина з Волині вмів відразу привернути до себе співбесідника. Колись кращий учень Луцької української гімназії, він здобув за кілька років партійної роботи славу загартованого, безстрашного революціонера й винятково чулого і скромного товариша. З його появою товаришам ставало якось легше на серці. Для кожного він мав свою незрівнянну усмішку, а його сині очі дивились на вас з-за окулярів так сердечно, що вам хотілося обняти цю людину й міцно-міцно притиснути до грудей.

Не знав тоді Іван Тишик, як і не знали товариші, що це його останні дні на волі. Через деякий час його було заарештовано; вирок гласив: 10 років тяжкої тюрми.

Але поки це сталося, Тишик працював. Треба було розгорнути особливо енергійну діяльність серед інтелігенції, мобілізуючи її на спільну з робітниками й селянами боротьбу проти фашизму, проти режиму варшавської

агентури Гітлера, під прапором Народного фронту. Цій роботі Тишик присвячував тепер увесь свій час, усі свої сили.

Перш, ніж вирішити щось, він радився з товаришами, а коли вирішення вже назріло в ньому, він не наказував, не інструктував, а просив, просив з тією самою ясною усмішкою, що й полонила, й підкоряла, і в найтяжчі, найпохмуріші дні змушувала вірити, що завтрашній день належатиме тим, за яких боролися, страждали і вмирали люди типу Тишика,— належатиме народові.

Після заарештування Тишика зустрічатися далі в цьому затишному досі місці було занадто ризиковано. Довелося тинятись по місту, з величезними труднощами підшукувати місце для розмов. Сьогодні зустрілись у квартирі робітника-інваліда на Городецькій, на другий раз у вистеленій дорогими килимами кімнатці стареньких сестер Перльмуттер на вул. Сапєги, під самим носом дефензиви.

На деякий час притулив товариство здравствуючий понині маленький швець Конкольовський. Крізь вікна його підвалу на Харківській вулиці видно було високу траву, а десь вище, в невидимому саду, шуміли дерева. За хитромудро розмальованою перегородкою весело перестукувались молотки, а помічник Конкольовського виспівував на всі лади: «Я домовився з нею на дев'яту». Господарем цієї затишної, начищеної до блиску кімнатки був маленький швець, але вже довгий час тут жив, мріяв, писав Олександр Гаврилюк.

Щоразу товариство звітувало перед Радамесом, а після гарячої дискусії кожний одержував завдання. Ці завдання не завжди були приємними. Гірко кривився Олександр Дан (замучений німецькими фашистами), коли доводилось йому йти до правого пепеесівця Скаляка, розгублено кліпав віями Гаврилюк, коли йому припала сумнівна честь поговорити з Кирилом Студинським. Кожен-бо з присутніх знав, що ці розмови не призведуть ні до чого, але не піти не можна було. Відмова від співробітництва з Комітетом по організації Антифашистського конгресу працівників культури викривала такого «діяча», як ворога демократії, як ворога культури, як більш або менш прихованого союзника фашистів.

Розмови з лідером УСРП Стаховим та лідером УСДП [1] Старосольським відбулися чи не в один і той самий день. Стахів, сутулий шатен з кирпатим носом і обвислими щоками, мовчки вислухав делегатів, а коли вони скінчили,

старанно обмацав їх мишачими очима й коротко сказав: «Я поговорю з товаришами з керівництва нашої партії». Тон, яким це було сказано, не залишав жодних сумнівів щодо позиції Стахова та його «товаришів з керівництва».

Значно ввічливіше прийняв делегатів ватажок УСДП, відомий у свій час львівський адвокат Старосольський. Як людина з вишуканими манерами, він не дав довго на себе чекати, посадив делегатів у м'які крісла, запропонував сигару й заохочувальним жестом попросив їх висловитись. Слухав уважно, потакуючи від часу до часу головою, одначе, замість того, щоб відповісти, він знайшов очима на столику шахову дошку з розставленими на ній фігурами.

— Як гадаєте? — спитав. — Дійде до війни між ними?

— Дійде, — відповів один з делегатів.

— І хто, по-вашому, виграє? Червоні чи коричневі?

— Червоні!

— Так думаєте?..

Довга пауза, а потім:

— В принципі я згоден, але остаточну відповідь зможу дати тільки через кілька днів.

І, звичайно, відповіді через кілька днів не було; вона надійшла після конгресу у вигляді антирадянського пасквіля, вміщеного соціал-демократами і радикалами в... ундівському «Ділі».

Але найгірше прийняли делегатів у Науковому товаристві ім. Шевченка. Тодішній голова товариства Раковський не лише не вислухав їх пропозиції, але й не пустив їх за поріг товариства. Даремно Гаврилюк переконував Раковського, що така поведінка не гідна вченого. Лютий вигляд шановного професора показував, що він ладен подзвонити в комісаріат поліції.

Не пощастило й професорові Сабату, давні зв'язки якого з соціал-демократами давали підстави сподіватися, що кому-кому, а йому пощастить знайти серед цієї публіки хоч би групу праведників. Однак, крім адвоката Скибінського йому не вдалося притягти нікого... Українська націоналістична вулиця — від УНДО до соціал-демократів — одностайно декларувала свою відданість фашистському дияволові...

Незважаючи на всі труднощі, весною 1936 року підготовча робота була закінчена, організаційний комітет розрісся й став своєрідним штабом передової, прогресивної

інтелігенції не тільки Західної України, але й Польщі. Надходили десятки все нових і нових заяв і декларацій із словами симпатії й заохочення. Тепер можна було вже подумати про дату скликання конгресу, про його порядок денний, приміщення тощо.

А тимчасом назрівали події, які врешті-решт і визначили остаточний характер конгресу.

В березні країну потрясла звістка про розстріл робітників на краківському заводі «Семперіт» і про багатотисячну демонстрацію протесту на вулицях Кракова. На вулицях Львова появилися легкові машини з реєстраційним знаком «В» (Варшава), повні офіцерів поліції й шпиків. Розпочалися масові арешти.

Однак вони не запобігли бурі. Убивство безробітного Козака і його кривавий похорон показали не тільки підлість убивць, але й їх слабість. Блискуче проведений загальний страйк у Львові виявив згуртованість робітничого класу, а імпозантна першотравнева демонстрація, в якій взяла масову участь інтелігенція (небувале досі явище), — єдність усіх трудящих.

Це були дні, коли ідеолог українського фашизму Донцов з перекривленим від страху лицем визирав у вікно «Кафе де ля пе» й бурмотів щось невразумливе «про початок кінця». Це були дні, коли громили з фашистських ватаг ОНР та «Фаланги» відсиджувались по своїх норах, воліючи не появлятись на вулицях міста. Це були дні великого сум'яття в рядах ворога й великого піднесення в лавах робітничого класу.

В такій атмосфері відбувся пам'ятний конгрес. Перші його засідання проходили в приміщенні профспілки комунальних робітників по вул. Кушевича. Виступили з доповідями Тудор, Гаврилюк, Ванда Василевська, Галина Гурська, Еміль Зегадлович; від імені жінок виступила У. Волощакова. Серед присутніх — письменники Петро Козланюк, Леон Кручковський, Галина Крагельська. Невеличкий зал не вміщав учасників конгресу, дарма що запрошення одержали лише представники профспілок. Організатори конгресу звернулися до магістрату з проханням надати під останнє урочисте засідання зал Великого театру (сьогодні оперного). Збиті з пантелику подіями магістратські радники порадили звернутися до директора театру. Той погодився.

На другий день ранком зал театру був переповнений

робітниками. На сцені — довгий стіл президії, вкритий червоним шовком, а на столі квіти, квіти, квіти. Промовляє Кузьма Пелехатий. Тисячі рук, стиснутих у кулак, піднімаються для привітання. Після нього говорить письменник Зегадлович. Мала фігурка цієї, вже смертельно хворої людини, з кожним сказаним нею словом, росте в очах, перетворюється на суворого, невблаганного суддю ладу сваволі й крові. Читає свої безсмертні вірші Владислав Броневський. Представник Вільно, блискучий публіцист Дембінський, передає братерський привіт «столиці Західної України від столиці Західної Білорусії» (згодом Дембінський відповідатиме за ці слова перед польським судом, а три роки по тому він мужньо вмре від куль гітлерівської конвойної команди).

В глибокій тиші чути кожне слово хворої письменниці Гурської (вона також впаде жертвою гітлерівського терору). Гурська говорить про славу тих, що полягли, і про щастя тих, що дійдуть до мети, якій ім'я: держава трудящих.

З залу на сцену піднімається літня жінка й від імені страйкуючих будівельних робітників вручає голові урочистих зборів Ванді Василевській величезний букет червоних квітів. Мури театру здригаються від грому оплесків, і раптом весь зал починає співати «Інтернаціонал». З горішніх ярусів летять цілі оберемки квітів на засипаний привітальними телеграмами стіл президії. Стає боляче, що за столом немає Максима Горького, обраного напередодні почесним членом президії конгресу... Ці-бо квіти були адресовані насамперед йому!

Ввечері цього ж дня в залі Технічного товариства по вул. Бурлярда відбувся творчий вечір письменників — учасників конгресу. Знову повнісінько, нема де голки ткнути. Під час виступу письменниці Ганни Ковальської чути брязкіт розбитого скла, й у зал падає каменюка. Через коротку мить на вулиці розтинається крик — це робітники розправляються з фашистськими громилами. Більше інцидентів не було...

Скінчився конгрес, і «кур'єри» та «діла» завили від люті. Попало й директорові театру: опритомнілі магістратські радники зробили з нього козла відпущення.

Але конгрес став уже фактом, він увійшов в історію цього багатостраждального краю як яскравий епізод в боротьбі народу за здобуте сьогодні життя.

ІСТОРІЯ КРОКУЄ ВПЕРЕД

Недавно над рікою Темзою відбулася дивна подія. Лейбористський уряд заборонив робітникам Великобританії святкувати Перше травня.

Причина цієї дикої заборони ясна — капіталістичний світ смертельно наляканий розвитком подій, і істерична вихватка містера Еттлі є лише одним з багатьох проявів тривоги і замішання, які охопили буржуазію.

З дня нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз історія зробила величезний крок вперед. Під руїнами Берліна похована не лише мрія гугенбергів про світове панування Німеччини, але і віра морганів у непохитність устоїв капіталізму.

Коли події змусили в свій час Черчілля укласти з нашою Батьківщиною бойовий союз від імені англійського народу, розрахунок британського прем'єр-міністра був простий і не складний: затяжна війна повинна була знекровити наш народ і потім кинути його на коліна перед англо-саксонськими торговцями людською кров'ю. Але розрахунок виявився в результаті прорахунком. Під нищівними ударами радянського молота впала будівля гітлерівського «нового порядку» в Європі, і над рейхстагом гордо зачервонівся прапор переможної армії Генералісимуса Сталіна.

Купецька калькуляція Черчілля і прибічників не виправдала себе. Відкритий з навмисним запізненням другий фронт спізнився насправді. Поки англо-американські війська доповзли до Ельби, фашистська Німеччина наказала довго жити, а країни визволеної Південно-східної Європи сміливо і рішуче вступили на шлях непідробної демократії. Окупація англійцями Греції не змінила ста-

новища. Цілий ряд європейських країн випав назавжди з «сфери впливу» монополістів, а їх народи перестали бути для них об'єктом експлуатації. В братній співдружбі з великим Радянським Союзом ці народи знайшли справжню незалежність і ту небачену могутність, яку може дати лише народно-демократичний лад.

Піднімається з руїн і попелу нова Варшава, випестована в мріях Жеромського, Варшава «скляних будинків», величних проспектів і площ, Варшава монументальних пам'ятників і чудових станцій метро. Чехословацька промисловість давно вже перевищила довоєнний рівень виробництва, і заводи «Шкода», які стали надбанням народу, працюють вже не на смерть, як раніше, а на життя, постачаючи землеробські кооперативи першокласними тракторами. Рози Болгарії пахнуть, як і раніше, але крім роз в цій країні розквітає зараз і промисловість. Албанія, маленька Албанія, ще недавно країна опереточних королів і нестримного свавілля непрошених опікунів, своїми досягненнями змусила навіть ворогів говорити про неї з повагою. Не для графів Естергазі, а для себе збирають врожай селяни Угорщини, і не для американо-німецьких ділків б'є джерелом тепер нафта Румунії. В народно-демократичних країнах життя вступає в права в усій своїй величі.

Початок цього життя поклав радянський народ і його переможна армія. Радянські війська вели ще бої за чеську Прагу, а на вулицях Варшави з'явились перші радянські тролейбуси — перші вісники відродження зруйнованої дотла столиці. Коли посуха знеплíднила поля Моравії і Богемії, радянський хліб врятував республіку чехів і словаків від голоду.

В перші післявоєнні роки ділків Уолл-стріту і Сіті зігрівала надія на те, що радянський народ не скоро справиться з руїнницькими наслідками гітлерівської навали. Але і цій їх надії не судилося здійснитись. Нині, на четвертому році післявоєнної сталінської п'ятирічки, наша країна стала багатшою і сильнішою, ніж була будь-коли раніше. Поступово, але неухильно підвищується життєвий рівень радянських трудящих, виникають нові заводи, нові школи, нові міста, пафосом мирної творчої праці охоплена вся велика країна.

Іншу, зовсім іншу картину становить частина світу, яка опікається_жерцями золотого теляти. Все уявне благо-

получчя США основується на штучно підтримуваній ділками Уолл-стріту воєнній кон'юнктурі, кон'юнктурі нечуваних по масштабах і небачених по безглуздості озброєнь. Великобританія, така горда колись «королева морів», переживає найганебніший час у своїй історії, перетворившись в помістя лихварів Вашінгтона і Нью-Йорка, а піддані його величності жують посланий уолл-стрітівськими ідолами гіркий хліб злиднів і приниження. Правителі інших країн маршаллізованої Європи йдуть слідами Еттлі і Бевіна, ретельно копіюючи в своїй політиці прийоми Квіслінга і Дегрелля.

А між тим невмолима криза наближається із зростаючою швидкістю, вселяючи в заправил капіталістичного світу дику тривогу. Вони знають: це буде щось гірше 1929 року... Світ уже не той, і співвідношення сил змінилось докорінним чином.

Двадцять років тому на варті інтересів європейських капіталістів стояв підгодовуваний ними німецький жандарм, а в Азії охороняв їх жандарм японський. Внаслідок перемог Радянської Армії від цих жандармів залишилось мокре місце. В Європі кордони перемігшої демократії, кордони торжествуючого соціалізму просунулись до Ельби, і вистраждані народи підвладних Вашінгтону країн сповнені сьогодні рішучості скинути ненависне ярмо і стати на шлях свободи, незалежності і демократії.

Вступили в останній і рішучий бій народи багатостраждальної Азії. На берегах Тихого океану виник грізний антиімперіалістичний фронт довжиною в 12 тисяч кілометрів. Важливу ділянку цього фронту займає китайська народно-визвольна армія, яка забиває сьогодні останній цвях в труну зрадницького гомінданівського режиму.

Життєдайна буря над Азією рве і нищить пута вікового колоніального рабства, і нема сили, яка могла б затримати визвольний похід багатомільйонних мас Китаю, В'єтнаму, Індонезії, Індії. Воєнні кораблі деяких імперіалістичних країн відкривають ще часом вогонь, але часи придушення боксерів минули безповоротно, і у відповідь на кожний постріл гармати збанкрутілих приборкувачів лунає нищівний гарматний залп армії народу, який встав до життя, залп, що сповіщає кінець епохи колоніального рабства.

Щоб відомстити, капіталістичні банкроти потрясають атомною бомбою, і, втрачаючи голову від страху, вони

штовхають світ в безодню нової війни. Не бажаючи розлучатися з владою і награбованими багатствами, вони в новій бойні шукають виходу з створеного ними ж тупика. Квакер Трумен перетворився в апостола антирадянської війни, а лейбористський пуританин Бевін в ретельного співця політики вогню і меча. Барабанним вогнем брехні і наклепу намагаються охоронники інтересів капіталу висадити в повітря світ і під його руїнами поховати мрію людства про щастя.

Але на цей раз вони катастрофічно спізнились. Сили їх вичерпуються, шанси їх втрачені. Остання війна добре запам'яталась людством, і хвилею глибокого обурення відповідають народи на кожну провокаційну вихватку підривників миру. Всесвітній конгрес прихильників миру, який зараз закінчив свою роботу, став серйозним застереженням на адресу воїнствуючих провокаторів. Він з переконливою силою показав непохитну рішучість народів перешкодити будь-якій спробі провокаторів відігратись на їх крові. Він так само ясно і недвозначно показав, що коли збожеволілим від страху і ненависті двоногим хижакам насправді збреде в голову почати війну, то народний гнів зуміє перетворити цю війну в розправу над могильниками людства, які зарвалися.

Трумен відхилив пропозицію товариша Сталіна про укладення Пакту Миру, але цей підленький жест ставленика морганів і рокфеллерів не злякав радянських людей, і машини радянських заводів ні на хвилину не припинили працювати на мир і благо народу... В той час як американські генерали вовтузились над влаштуванням нових военних баз, в нашій столиці Москві працював X з'їзд професійних спілок Союзу РСР, і коваль-стахановець Уралмашзаводу Г. М. Коваленко під бурхливі оплески делегатів говорив про те, що колектив заводу виконав слово, дане товаришеві Сталіну, завершивши за три роки і три місяці п'ятирічний план по рівню виробництва, а знатний прохідник — криворіжець С. Голубар міг сказати про те, що його бригада до дня відкриття X з'їзду профспілок виконала понад 7 річних норм. Ні, цих людей не злякати містеру Трумену і його метушливим генералам!..

Крок історії твердий, її прагнення вперед непохитне, як непохитне прагнення людства до мирної творчої праці. Капіталізм давно віджив свій вік, тепер він доживає свої останні роки. Час «санітарних кордонів» закінчився

безповоротно, нині невмолима логіка подій створює навколо самих хижаків кордон, в якому вони задихаються, як у конопляній петлі.

А Еттлі, Бевін і Моррісон забороняють першотравневу демонстрацію... З допомогою своїх поліцаїв вони хотять зробити те, чого не вдалось здійснити Гітлеру з його безліччю дивізій і чого ніяк не може добитись Трумен з його атомною бомбою.

Жалюгідні потуги жалюгідних ревнителів здихаючого бога пітьми і крові!

ВЕЛИЧ ВИЗВОЛЕНОЇ ЛЮДИНИ

Хтось назвав одне з найбільших західноукраїнських міст містом кам'яних задумливих левів. Ці леви стоять на сторожі перед входом до приміщення міськради, вони оберігають чистоту старих львівських колодязів, вони дивляться на вас з гербів самого міста. Один з них, понівечений і самотній, біліє на моріжку Високого Замка, як німий свідок давним-давно відшумілих часів і подій, як німий докір всім тим, хто на протязі століть ніс сонячному місту тільки смерть і розруху.

Ходить серед жителів Львова легенда, що в грізний час, коли серце народу переповнюється образою і гнівом, кам'яні леви оживають. Вони струшують тоді сивину з своїх грив, сходять з постаментів і біжать сонними вулицями, сповнюючи їх гучним ревом. Цей рев не доходить до людського слуху, його можна почути тільки серцем. Тоді поблідлі люди просинаються, запалюють вогні і виходять на вулиці. В той тривожний час в піднебессі, випереджувана зграєю сріблястих голубів, ширяє невидима бойова слава.

За останні десятиліття вона не раз з'являлася над Львовом. Весняного ранку 1902 року страйкуючі будівельні робітники зросили своєю кров'ю брук Стрілецького майдану. Однак не легко дісталася перемога гусарам його імператорсько-королівської величності Франца-Йосифа I. Нерівний бій озброєних із беззбройними продовжувався понад годину, і лише залпи підоспілої піхоти вирішили долю кривавої битви.

А два дні згодом робітничий Львів ховав загиблих

товаришів. Ховав під тими ж непереможними прапорами, під якими билися загиблі з піснею:

Червоний колір наших прапорів,
Бо на них робітнича кров...

На цій землі мінялись вивіски і шлагбауми, замість одних мундирів з'являлись інші, але кайдани лишалися одні й ті ж, і звільнитися від них не під силу було людям, що знали волю лише з дідівських переказів, з чуток. Та й не могло слово «свобода» стати плоттю там, де кожне живе слово було «забороненою піснею», де на варті рабства стояла міць трьох імперій.

Великий Жовтень пройшов тут стороною, але його могутнє дихання сколихнуло народне море, і перед очима одвічних рабів постав уже не міраж, а реальна картина людського щастя. Тепер відвага хоробрих перестала бути мужністю приречених, бо в нерівній боротьбі перед ними сяяли вогні соціалістичної Москви, бо в її зростаючій могутності і славі вони бачили провісника і своєї перемоги. Ленін показував їм шлях, слово Сталіна було для них бойовим наказом. Народ уярмлених земель став на шлях боротьби за возз'єднання.

Не легким був цей шлях, його перегороджували не лише в'язниці, концтабори і шибениці. За спиною ворога стояли націоналістичні відщепенці, і це породження німецького сатани і шляхетської вовчиці не гребувало нічим, коли вирішувалося питання: бути чи не бути.

В кривавий четвер 1936 року пролетаріат Львова ще раз вийшов на барикади. Це сталося після того, як мирна похоронна процесія з тілом забитого безробітного Козака була по-зрадницькому розстріляна поліцейськими кулеметниками. Вибух народного обурення вимів убивць з вулиць міста, і лише після прибуття підкріплень вони могли відновити розправу.

А через місяць у Львові відбувся Антифашистський конгрес працівників культури, який перетворився в демонстрацію єдності прогресивних сил Західної України і Польщі. В глибокій тиші, що раптом охопила переповнений зал оперного театру, зійшла на сцену стара робітниця, учасниця червневих подій 1902 року. Від імені страйкуючих будівельних робітників вона вручила голові урочистого засідання конгресу Ванді Василевській величезний букет червоних троянд і сказала:

— Прийміть ці троянди, вони кольору наших прапорів. Скоро настане час, коли ці прапори перестануть нагадувати нам пролиту кров наших братів і синів, і під їх захистком розцвіте зовсім інше, молоде, чудове життя...

Це життя прийшло до нас через три роки згодом, його величну ходу чути було в майорінні червоних прапорів, у переливах пісень, в гуркотінні танків. Історія західноукраїнських земель рушила вперед. Волею великого радянського народу, волею Сталіна завоювання Жовтня за одну ніч стали надбанням народу Західної України. Боротьба за волю, за землю, за школу на рідній мові, за право на життя і працю втратила раптом сенс: все це стало реальним здобутком. Програмою дня у звільнених містах і селах стало будівництво соціалізму.

Моторошні роки фашистської окупації були ще одним, цього разу останнім випробуванням. Після цього ще яскравіше засяяло сонце волі. Яскравіше і ширше: Закарпатська Україна ввійшла до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. Повне возз'єднання українських земель сталося!

Минуло всього чотири з лишком роки з дня повного вигнання окупантів, але як разюче змінилася за цей час вчорашня «земля в ярмі»! Львів, прозваний колись містом завмираючих майстерень, тепер випускає сільськогосподарські машини, велосипеди, автовантажники, а львівські електролампи обдаровують світлом найвіддаленіші кутки Радянської країни. Екскаватори-велетні розчищають місце для майбутнього «Львівського моря»; його хвилі вгамують спрагу міста, позбавленого річки.

На колишніх поміщицьких, а сьогодні колгоспних полях — перевалюються трактори, діловито рокочуть комбайни. Очманілі від злиднів герої творів Василя Стефаника зникли безповоротно в мороці минулого, а їхні діти і внуки виходять на сторінки історії свого народу в ореолі слави Героїв Соціалістичної Праці. Маленький Мирон Івана Франка не відрізняв тюрми від школи; маленький Мирон наших днів — відмінник університету імені Івана Франка. Веселим сміхом сміється нинішній Борислав, і над нафтовими вишками владно лунають голоси колишніх «ріпників». В західноукраїнських областях вступив у свої права соціалізм, над Карпатами сходить ясна зоря комунізму.

По-новому визначилась людська доля.

В 1930 році в Луцькій тюремній лікарні лежала людина, дні якої, здавалося, полічені. Їй довелося пережити всі жахи поліцейських тортур, найвитонченіших, наймерзенніших тортур, що сягають за межі людської витривалості. Катів зовсім не обходила та обставина, що жертвою їх знущань був відомий львівський літератор і публіцист Кузьма Пелехатий. Катований був стійким борцем за справу робітничого класу, а популярність цієї людини і мужність її лише посилювали лють мучителів. Арештований не піддавався погрозам, катування не зламало його волі, тому арештований повинен був померти.

Але могутня натура перемогла, Кузьма Пелехатий залишився живий. Страждання лише загартували його, і він жодного дня не переставав бути собою: чесним, відважним борцем за визволення свого народу.

Сьогодні депутат Верховної Ради УРСР Кузьма Миколайович Пелехатий працює головою Львівського облвиконкому депутатів трудящих. Кожну появу його на трибуні колгоспники і робітники зустрічають бурею нестихаючих оплесків. Народ платить йому любов'ю за любов.

Тринадцять років тому робітниця Марія Кіх, разом з іншими членами спілки кравців, вийшла проводжати в останню путь Владислава Козака. Коли фашистські кулі почали сіяти смерть в лавах учасників похоронної процесії, Кіх не здригнулася. Тісніше зімкнувши лави, демонстранти рушили вперед, безстрашно дивлячись в очі озброєної до зубів підлоти. І з цих лав Марію Кіх вирвала лише куля, яка розтрощила їй щелепу.

Під час Вітчизняної війни Марія Кіх продовжувала свій доблесний шлях в лавах партизанів Героя Радянського Союзу Медведєва. Сьогодні вона — заступник Голови Верховної Ради УРСР.

Колгоспниця з надбужанського села Скоморохи Уляна Баштик два роки тому показала себе відмінним майстром урожаю, про неї з повагою говорили в області. Тепер про неї з гордістю говорить вся велика країна: Уляна Баштик удостоїлась звання Героя Соціалістичної Праці.

...Наслідок битви в західноукраїнських областях забезпечений, але битва продовжується. Цього разу — битва за врожай, за дострокове виконання виробничих планів, за

дальше піднесення культури і науки. Труднощі є, інколи великі: багато всякої погані плутається ще під ногами. Однак життя, чудове радянське життя переможно крокує вперед і народжує нові пісні, нові легенди, в яких і леви, і бойова слава будуть символізувати віднині тільки одне: велич визволеної людини.

КРИТИКА

СПІВЕЦЬ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПРАЦІ

Бачити в сучасному паростки майбутнього, показувати те нове і позитивне, що народжується в людських умах і серцях, відкривати все нові і нові перспективи розвитку соціалістичного суспільства, — ось відповідальне і почесне завдання радянського письменника — інженера людських душ.

Це завдання вимагає від письменника постійного, тісного зв'язку з життям, з народом, вимагає грунтовного ознайомлення з основними процесами соціалістичного будівництва.

Юрій Соломонович Кримов, автор відомої повісті «Танкер «Дербент», виріс у винятково сприятливих для письменника умовах. Закінчивши фізико-математичний факультет Московського університету, він іде працювати до торгового флоту інспектором радіозв'язку, під час плавань близько знайомиться з робітниками транспорту, вивчає процес їх росту; разом з ними вчиться працювати по-новому.

Згодом Кримов стає старшим інженером Московського нафтового інституту. Застосовуючи соціалістичні методи праці, він, спільно з професором Слонєвим, винайшов спосіб очищення нафти від води з допомогою електрики. За час роботи в Москві Кримову доводилося часто бувати в Баку, де його заходами було побудовано дослідницький агрегат. В 1936 році Кримов, за дорученням інституту, плаває на танкерах, маючи можливість бути свідком народження могутнього стахановського руху.

Це були великі дні в його житті. Все те, що молодий інженер за той час бачив, пережив і передумав, весь

свій нагромаджений досвід він вирішив висловити в повісті «Танкер «Дербент».

В героєві повісті Басові Кримов показує нову людину, що оволоділа технікою. Спочатку Басова називають невдахою і зарозумілим всезнайкою. Його гонять з місця на місце; не розуміє прагнень новатора навіть його дружина, яка кінець кінцем покидає свого чоловіка, як «непоправного». Але Басов настільки впевнений у своїй правоті, що й цей удар не збиває його з обраного шляху. Нарешті, своєю більшовицькою наполегливістю Басов довів, що він вміє не тільки сам працювати краще, продуктивніше, але вміє організувати працю інших, по-новому керувати людьми.

Проте ця перемога не заспокоює Басова. Він вважатиме її лише тоді повною, коли інші робітники не тільки піднімуться на його ступінь, але й випередять його. І коли він однієї ночі переконався, що люди вже можуть обійтися без його допомоги, зрозумів, що свою роботу довів до кінця.

В своїй новій повісті «Інженер», що появиться незабаром, Ю. С. Кримов дає образ сьогоднішнього передового радянського інженера, який словом і ділом, вірою і правдою служить своїй любимій вітчизні.

Нове, більшовицьке ставлення до соціалістичної праці і є основною темою «Інженера». Віссю повісті є молоде подружжя. Він — інженер з стажем, вона — тільки недавно закінчила політехнічний інститут. Від усієї душі люблять одне одного, і ніщо, здається, не зможе розладнати їх щастя. Та ось він виїжджає на посаду начальника нафтового тресту. Вона їде з ним, щоб працювати там рядовим інженером. Робота на одному підприємстві призводить поступово до суперечок між подружжям, суперечок, які випливають з неоднакового розуміння своїх обов'язків.

Розбіжність думок кінчається повним розривом. Вона — молодий радянський інженер — перемагає. Нові методи її роботи, виправдавши себе на ділі, піднімають виробництво на нову висоту.

Окреме місце в «Інженері» займає питання про ставлення до винахідників. Часто трапляється, що новатор, позбавлений допомоги з боку товаришів, так захоплюється своїм досягненням, що не бачить негативних рис свого винаходу. Якби винахідникові Петіну, замість славослов'я, допомогли своєчасно виправити дефекти його вина-

ходу, не трапилася б аварія. Любовна турбота про раціоналізаторів і товариська допомога з боку технічного персоналу і всього робітничого колективу — ось одне з важливих питань керівників радянських підприємств.

«Танкер «Дербент» та «Інженер» — це повісті, які, безперечно, матимуть великий виховний вплив на мільйони читачів радянської країни, де мирна праця підносить добробут народу на недосяжну височінь, де кожна чесна людина має можливість будувати щастя людства — комунізм. Ю. С. Кримов — письменник, який виріс з масами і гартувався в спільній з ними боротьбі за соціалізм, — своїм майстерним пером чимало допоможе цій великій справі.

ПАТРІОТИЧНА ПОВІСТЬ

Повість «Полум'я на багнах» Ванда Василевська написала весною 1939 р. Але ця книжка не могла появитися раніше, — надто багато в ній правди, потрясаючої і страшної. Це обвинувальний акт проти Польщі пілсудських, беків і складковських, це осиковий кіл, встромлений в її могилу.

Довгі роки польська література замовчувала про те, що діялося на західноукраїнських і західнобілоруських землях. Революційна частина польських письменників була в становищі травленого звіра, і кожне її писане слово з садизмом шматувала цензура. Ті ж, що стояли по другому боці барикад, в кращому випадку заплющували очі, затуляли вуха. Вони вважали за вигідніше вдавати, що не бачать, не чують, що діється на схід від Варшави, великоміський гомін якої глушив крики розпачу і протесту, що линули з-над Сяну, з-над Дністра, з-над Буга. Кривда народна байдужа була жерцям мистецтва, для яких любовні переживання пари молодят важили більше, ніж трагедія мільйонів робітників і селян. Арешти, суди, перманентні пацифікації, розстріли, жахлива експлуатація, варварське нищення культури поневолених «інородців», — все це було для них таким буденним і нецікавим.

Ванді Василевській благородство душі не дозволяло мовчати. Вона мала відвагу дивитися на світ широко відкритими очима і відкрито протестувати проти дій потвори, що називалася Реч Посполита. Вона не могла спокійно терпіти наруги з її народу, на якого кидали тінь негідні вчинки Пілсудського і його опричників, не могла терпіти їх знущання над українцями і білорусами.

Вона знала, що не може бути вільним народ, який гнобить інші народи. Весь свій біль, своє обурення письменниця вклала в повість, кожна сторінка якої насичена щирою, відданою любов'ю до всіх гноблених і експлуатованих, де б вони не жили, якою б мовою не говорили.

Вбоге волинське село, навколо якого простяглися непрохідні болота. Реве голодна худоба, даремно шукаючи паші. В хатах живуть люди, яких від голодної смерті рятує риба, що її вони крадькома ловлять у річці й озері. Кращі грунти посіли ненаситний поміщик і осадник Хожиняк. Між ними обома і селом йде невпинна, жорстока боротьба, в якій скоріш чи пізніш одна сторона мусить згинути. Але село — це народ, а народ безсмертний. Його кращі сини очолюють нерівну боротьбу з ворогами, які мають у своєму розпорядженні весь величезний державний апарат. Вмирає запроторений у тюрму Сашко, довгі роки томиться в ній Петро, гине зацькований панськими посіпаками Іван. Але з їх смертю не вмирає ідея боротьби за волю.

Не має спокійного дня і ночі осадник Хожиняк. Між ним і селом непорушно стоїть стіна класової ненависті, і він об цю стіну розіб'є собі голову. Майже в кожному селянинові він бачить свого запеклого ворога і не помиляється. Раз у раз спалахують загравою пожежі його господарські будинки, а коли сутінки ляжуть на землю, він чує смерть, що нечутною ходою підходить до його хати.

Важко селу скинути з своїх плечей експлуататорів, шахраїв, що обсіли його навколо, важко йому вийти з замкнутого кола безпросвітної нужди. Але вперта, наполеглива боротьба, що не вщухає ні на хвилину, що росте і розпалюється все більше і більше, яскраво свідчить про те, що в замучених серцях селян живе надія на визволення, що вона ясним вогнем сяє над болотами і пустирями. Над країною недолі і смутку навіть у глуху ніч не стихає пісня, що її співають хлопці й дівчата. В цих піснях звучить нота перемоги, яка прийде, яка прийти мусить, як мусить зійти сонце після довгої зимової ночі.

Для Василевської слово людина звучить гордо. І тому вона з такою палкою ненавистю змальовує людей, які оскверняють це почесне слово. Письменниця показує цілу галерею типів, які ще живуть у нашій пам'яті, які вештаються ще одинцем по нашій священній землі, поки здохнуть на смітнику історії. Поліцаї, які для підвищення

в чині здирали б з людей сьому шкіру, «кооператор», що, обкрадаючи сільських злидарів, здобуває маєток, економ, який заради панської ласки шахрайством відбирає у селян грунт — ось яскраві образи здичавіння людини, що його несе з собою капіталізм. Чудово характеризує письменниця куркуля Хмілянчука. Цей так розмовляє з бджолою:

«Ось яка ти... І чого бриниш? В поле йди, мед збирай, замість літати пусто... кажуть, нібито бджола роботяща... а вона тобі — літає, бринить і тільки».

Ці кілька слів показують душу глитая, в розумінні якого все, що дихає і цвіте,— на те тільки й існує, щоб приносити йому наживу. Тим-то Хмілянчук, як і поміщик, як і осадник, є ворогом села.

Потрясаюча картина смерті злидаря-революціонера Івана. Цькований усім поліцейським апаратом, він ночами мандрує на схід сонця. І коли, нарешті, ледве живий доволікся до кордону, жорстока смерть у болоті бере його в свої обійми. Не пощастило Іванові діждатися волі, але ж смерть його не була даремна. Про цього безмежно відданого визвольній справі солдата революції співатиме молодь його села — діти вільної вже і щасливої землі.

«Полум'я на багнах» — це нове творче досягнення автора «Батьківщини» і «Землі в ярмі». Цю книжку з захопленням читатимуть трудящі скрізь там, де б'ється серце соціалістичної революції. Це велике щастя і велика честь для письменника.

Цими днями повість «Полум'я на багнах» виходить українською мовою в видавництві «Молодий більшовик» і польською — в Держнацменвидаві.

ОНОВЛЕНИЙ ТЕАТР

У свій час австрійським цісарським намісником Галичини був польський поміщик граф Пінінський, якого за масові розстріли робітничих демонстрацій народ прозвав «кривавим псом». Цей насправді-таки кривавий пес був відомий ще тим, що пристрасно любив театр, музику і навіть сам компонував пісні, сам творив опери. Правда, ні пісні його, ні опери не вийшли за поріг намісництва, але ж граф-самодур залишився прототипом шляхетських меценатів театрального мистецтва, які, до речі, куди більше цікавились красивими виконавицями ролі Джульєтти, ніж самою проблемою любові в шекспірівській інтерпретації.

Згідно з бажанням панівного класу основним завданням польського театру у Львові було ополячування неполької частини населення міста, особливо ж українців, волею польської влади позбавлених власного театру. Крім того, цей театр мав за мету затемнювати класову свідомість трудящих, топити її в морі «патріотичних» фраз.

Але ж не легка це була справа, і львівський польський театр поступово нидів, костенів, перетворювався в будинок, де всевладно запанувала безнадійна нудьга. Ця святиня прекрасного мистецтва нагадувала щораз більше святиню забутих богів, а нікому не потрібні актори сновигали, як тіні, по кону, механічно повторюючи вивчені ролі.

Робітники обминали імпозантний будинок, що ввечері так святково горів численними вогнями. За п'ять хвилин до початку вистави перед фронтон театру заїздили блискучі автомашини. З них висідали дебелі панове, брали під ручку напарфумованих паній, сідали з ними в перших

рядах і, коли підносилася завіса, вони дискретно позіхали або, якщо перед грали французький фарс з неминучим подружнім трикутником і традиційним ліжком, мружили блаженно очі і глибоким, черевним реготом зустрічали репліки акторів. Це був основний глядач львівського польського театру. Для цього глядача мусили марнувати своє життя і талант працівники сцени, люди, що ними власники і директори театрів перекидалися, мов м'ячиками, залежно від того, який був у даному випадку на того чи іншого актора курс на театральній біржі. Вони ніде не зогрівали довго місця, їх постійно мучила непевність, думка про те, що буде з ними завтра, яка чекає їх старість. Через те, що театральний сезон триває 7—8 місяців, їх змушували підписувати контракт тільки на такий строк. Мало помагали заходи профілактики працівників театру, невеличкі результати давали страйки. Примара масового безробіття працівників сцени набирала щораз реальніші форми.

Актор був підневільною людиною, що її обов'язком було вірою і правдою служити режимові експлуатації і гніту. Коли ж траплялося, що театральні колективи, або й окремі актори піднімали голос протесту проти дикого безправ'я, коли вони на мітингах і робітничих святах шукали і знаходили спільну мову з трудящими, залізний кулак поліцейщини торощив ці сміливі спроби, а перших хоробрих чекали в кращому випадку всі розкоші безробіття.

Незабаром землі колишньої Західної України урочисто святкуватимуть першу річницю визволення. Святкуватиме її також Львівський польський державний драматичний театр. Один тільки рік, а скільки за той час сталося великих, захоплюючих перемін! Зникли, канули в безвість часи зневаги людської гідності. Перед вільними громадянами Львова виступають вільні працівники театру, і зі сцени сміливо вже лунають слова великої більшовицької правди.

Не буде вже порожніх стільців, що навівали колись розпач на душу актора, не буде вже в перших рядах самовдоволених споживачів бульварного «мистецтва». За сімома горами, за сімома ріками опинилися криваві помпадури з будинків воєводства і магістрату, і не проституюватимуть вони більше театру, не отруюватимуть трудящих чадом шляхетського шовінізму. Не існує більше для пра-

цівників сцени питання хліба; забезпечені роботою, вони всі свої сили можуть присвятити улюбленій театральній справі. Згуртовані в дружньому колективі, вони сьогодні самі планують свою роботу, самі встановлюють репертуар свого театру. Прапор топтаного довгі роки мистецтва вони розгортають на всю широчінь, палаючи одним лише бажанням: служити справі, яку вони так палко полюбили, служити народові своїм талантом, своєю працею, що тільки тепер стала плідною, стала творчою.

Оточені піклуванням уряду і більшовицької партії, незмінно вірної принципам сталінської національної політики, оточені любов'ю трудящих, вони даватимуть найкращі зразки свого чудового мистецтва. Їх чарівне слово падатиме в мозки і серця, окрилюючи людей і закликаючи до нових діл, до нових перемог. Мрії кращих людей польського театру стали прекрасною дійсністю у визволеному Львові, молодому місті Радянської України.

Колектив театру з величезним піднесенням готується до відкриття сезону. В новому приміщенні театру від ранку до вечора кипить робота. Йдуть репетиції по «Помсті» Фредра, «Тані» — Арбузова. Колектив опрацьовує також п'єсу В. Василевської «Розповідь про Бартоша».

Крім революційної класики, театр гратиме п'єси про радянські будні з їх радістю і героїзмом. Водночас він братиме до уваги все те вартісне і позитивне, що є в польській і світовій драматургії, та даватиме польським письменникам України широкі можливості виявити свій талант у драматичних творах...

До річниці визволення західноукраїнських земель з-під гніту польської шляхти театр готує поза планом виставу «Князь Мстислав Відважний» Прута, в перекладі відомої польської письменниці Ванди Василевської.

Запал, з яким взявся весь колектив до роботи над цією виставою, дає підстави сподіватися, що славну дату 17 вересня театр зустріне гідно.

«ТУРГАЙСЬКИЙ СОКІЛ»

Повість Олекси Десняка. Видавництво «Молодий Більшовик».

Повість про боротьбу казахського народу за волю, інакше кажучи — за право на життя. Політика царського уряду була спрямована на те, щоб цей відсталий, битий долею народ позбавити будь-якої змоги стати господарем своєї, густо зрошеної кров'ю предків землі. Керуючись старим принципом усіх імперіалістів: «діли і пануй», цей уряд розпалював ненависть між окремими родами. І любо було дивитися царському губернаторові, як пастух кидався з ножем на такого ж злидаря-пастуха, бо тільки тоді губернатор міг спати спокійно.

Кращі, плодючі землі отримували баї та урядові посіпаки, а величезну більшість народу, що жила в неймовірних злиднях і темряві, уряд випихав все далі й далі в безплідний пісковий степ, який нагадував пустиню. Трагедію знедоленого народу казахів збільшувало те, що під час війни цар вимагав ще від нього податку крові. Вільні колись сини степів мали віддавати своє життя за катів, які не хотіли навіть бачити в казахах людей, людей з палким, гарячим серцем, яким також не були чужі мрії про щастя.

Такий стан не міг не викликати народного гніву, що раз у раз спалахував вогнем повстань. Останнє з них і найсерйозніше вибухло в 1916 році, і його вже не вдалося втихомирити миколаївським сатрапам. Кроками велетня наближався Жовтень, а з ним довгождана воля казахів.

З розповіді про історичний для Казахстану 1916 рік і починається повість Олекси Десняка про народного

героя Іманова Амангельди, цього рицаря без страху, Роланда середньоазіатських степів. Бідняк Іманов не може дивитися спокійно на знущання над його народом, він не може бути байдужим, бездіяльним спостерігачем страждань свого класу, і, коли келих гіркоти переповнився, він піднімає вгору червоний прапор збройної боротьби за соціальне і національне визволення казахських трудівників.

Незабаром ім'я Амангельди облетіло всі аули, від Семипалатинська по Каспій, викликаючи подив і захоплення в нуждарів, а люту ненависть і страх у баїв та їх високопоставлених покровителів. Повстання, запалене в серці Казахстану, поступово охоплює всю країну.

Губернатори шлють до Петрограда телеграму за телеграмою, вимагаючи негайної допомоги, і водночас щедро розкидаються юдиними грішми, купуючи за них прихильність алашординців, буржуазних націоналістів казахського одмінку.

Амангельди Іманов знаходить скоро спільну мову з російським трудовим народом, а коли над світом зійшло сонце Жовтневої соціалістичної революції, загін казахського ватажка швидко поповнюється російськими та українськими братами по класу, і тепер, аж до дня моторошної смерті, Іманов Амангельди свідомий інтернаціоналіст, завзятий борець за владу Рад.

Такий історичний Амангельди, такий він і в повісті «Тургайський сокіл». Насичений революційною романтикою твір Десняка має одну основну рису, характерну, зрештою, для всієї творчості цього письменника: це щира, палка любов автора до справи, за яку бореться його герой. Цією любов'ю просякнута кожна сторінка книжки. Тим-то вона з скромної повісті переростає в героїчну поему, що в ній подали собі руки полум'яний пафос казахської народної думи і розсудлива зрілість письменника. Іманову чуже почуття страху. Він з простотою справжнього героя беззастережно і до кінця відданий своїй справі; в героїзмі Амангельди без решти виявлені кращі риси його народу. Водночас у ньому є чимало такого, що в зіткненні з вимогами часу може бути шкідливим. Вірний етичним принципам своїх предків, він у розпалі бою злазить з коня, щоб подати допомогу пораненому бойовому другові Мамбетбаєві, незважаючи на те, що цей крок може призвести і призводить до поразки повстанців. А ця поразка — це

сотні даремне вбитих і покалічених його братів, це тріумф ворога... Бажаючи врятувати від загибелі любиму жінку, Амангельди ладен покинути в гарячий час свій загін, і тільки напоумливі слова товаришів по зброї відводять його від цього наміру.

Позитивною рисою останнього твору Десняка є відсутність дешевенької екзотики. Хоч які були казахи далекі від нас своїм побутом, звичаями і мовою, проте в книжці Десняка вони перш за все люди, такі ж як і всі ми — громадяни Республіки Рад, ті ж самі у них задушевні думи, і так само гаряче б'ють їх серця для справи соціалістичної революції.

Ми бачимо в них наших рідних братів, що мають спільну з нами мову, мову великих правд батира Леніна і батира Сталіна.

Олекса Десняк — людина великого письменницького темпераменту, а це жене часто корабель його творчої уяви на коралові рифи романтики пригодницького типу. Тим-то «Тургайський сокіл» місцями нагадує повісті Вальтер-Скотта, героям якого щастя всміхається майже завжди, коли цього бажає читач. Цей засіб без сумніву полегшує письменникові розгортання дії, посилює її динаміку, даючи йому можливість творення все нових і нових ситуацій і конфліктів, але ж у серйозному творі цей метод ніяк себе на виправдовує.

Не завжди все гаразд у Десняка і з метафорами. Змальовуючи, приміром, схід сонця, він пише.

«Сонце викотилося з-за обрію червоне, мов шматок глини на березі Сир-Дар'ї».

Прикро вражає також легковажне ставлення автора до дат. Тургайський губернатор запитує в листопаді 1916 року прибулого з Росії офіцера про новини з фронту, і той відповідає йому, що російська армія очистила «частину Прибалтики і кілька губерній у Польщі», немов забуваючи про те, що це сталося ще влітку 1915 року...

Безперечним фактом є те, що остання повість Десняка це чимале надбання української радянської літератури; вона виконуватиме серйозне політичне завдання, виховуючи маси в дусі інтернаціоналізму і щирої відданості справі Леніна — Сталіна. Саме з цих міркувань видавництву «Молодий більшовик» треба подбати про масовий випуск цієї книжки для трудящих західних областей України.

ПОЕЗІЯ БОРОТЬБИ

Годі говорити без хвилювання про «Поезії» О. Гаврилюка. В них втілена вся безталанна молодість цього сина сільської бідноти, палкого співця її горя та прагнень. Ці вірші ковані у вогні боротьби з капіталістичною Польщею, в них звучить скорбота і гнів, страшний гнів поневоленого народу. Не було знущання, якого не терпів би молодий поет від шляхетських варварів, але його пісня навіть у найважчі хвилини звучала сміливо і гордо.

Рвуться слова, снуються, тчуться
пісні-плакати,
— кину я їх через грати над стріхи
селянської хати,
а друзі там їх підхоплять і розгорнуть
грудьми молодими,
і пісня плакатом зависне:
— хто ці плакати зніме!

Поезія Гаврилюка тісно, нерозривно зв'язана з його життям. Це бурхливе, кипуче життя письменника-борця звучить у кожному рядку його віршів. Поезія його наскрізь бойова, революційна, а безпосередня щирість її пафосу виростає з переживань людини, яка цілком віддала себе справі революції.

Пам'ятаю одного морозного січневого дня пронеслася по Варшаві вістка: «Гаврилюк у Березі». Краща частина польської інтелігенції спалахнула обуренням. Перед владою були поставлені вимоги про звільнення, прогресивна преса почала кампанію на його захист. Було щось хвилююче в тому одностайному фронті боротьби кращих людей столиці за врятування від страхіть концтабору українського революційного поета з далекого Полісся, автора пісень,

які насправді знялися понад села й міста й зависли на них, мов плакати. Ця кампанія за звільнення Гаврилюка підкреслила незламну дружбу обох народів, уярмлених спільним ворогом — ворогом усього передового трудящого людства — капіталізмом.

І через деякий час уряд був змушений звільнити з Берези тов. Гаврилюка. Свою муку, свої нелюдські страждання поет ще в мурах катівні втілив у вірші не на те, щоб проливати ліричні сльози над своїм горем, а на те, щоб розпалювати ще більше гнів народних мас проти катів-гнобителів. Його «Пісня з Берези» — це зворушливий гімн безмежної відданості класові трудівників, це патетичний провісник близьких днів розплати; сталевим, революційним гартом віє від слів:

...вергнуті диким наказом,
ми на ліктях повземо в болоті,
та кпимо ми, бо нашого духу
у болото їм вергнути годі.

З концтабору думка поета лине до рідних, дорогих людей, до «вірних друзів суворої громади» та сім'ї. В цих рядках Гаврилюк розкриває свою сповнену любові душу. Прощаючись з матір'ю, він протиставить синівській слинявій любові почуття нової людини, яка любить не сліпо чи біологічно, але серцем та розумом, як і личить борцеві за справу комунізму. Він не потішає матерістрадниці,— цій трудівниці втіха не потрібна.

Прощавай! І в прощанні мойому
більш любові, і пристрасті
й шани,
як синків, що тримаються дому,
а трусливістю землю поганять.

Звертаючись до свого сина, автор поеми виявляє ставлення революціонера до смерті, яка страшна лише тим, які зміст свого життя добачають тільки в повному коритці:

Світ лихий тільки плазам
безкрилим,
що калічно живуть лиш собою,
і ганебно страшна їм могила,
бо урве все, що змістом було
їм...
Поки ж іншого щастя немає,
як за щастя майбутнє вмирати.
Вгору ж, пісне! Розлийся, безкрая
пісня сина й товариша тата!

Не зламає його волі боротися до загину й любов до дружини. Його малодушність убила б любов у серці дружини-товариша, вона в кращому випадку перетворила б піднесене почуття в побутовий конвенанс[1]:

Нас любов з шляху честі не
зводить,
нам на крилах вагою не висне:
спів любові, як пісня свободи
— ясна й горда кривавляча пісня!

Часи революційної роботи Гаврилюка в столиці західноукраїнських земель, Львові, мусили залишити тривалі сліди в його житті. Поема «Львів» будить у нас спогад героїчних днів, коли здавалося, що львівський пролетаріат нанесе смертельний удар пануванню шляхти. Змальовуючи історичний уже похорон Козака, він дає ряд картин, надиханих пафосом революційного піднесення. Проте місцями поет знижує тут свій поетичний літ, виявляючи недостатню підготованість до творення епічних полотен. Це особливо яскраво позначається в баталістичних сценах.

«Львів», написаний влітку 1939 року, майже напередодні визволення, має в прикінцевій строфі рядки:

Прощай, мій чудовий Львове,
Я вірю: прийдеться мені
твоїми вулицями знову
водити боротьби пісні.

Через декілька тижнів над Львовом вільно залопотіли на осінньому вітрі прапори довгожданої волі, і Гаврилюкова пісня розгорнула крила до нового зльоту. Отримавши змогу поїхати до столиці революційного світу, зореносної Москви, він низько схиляє голову перед мавзолеєм Леніна. В думці поета проходять минулі роки бойової слави, і налите радістю перемоги серце родить нові рядки:

А так мало обіч мавзолею
ще пройшло тих незрівняних днів!
І у щасті заплакав би Ленін,
якби плакати Ленін умів!

Та смерть не дозволила Леніну довести до кінця велику справу. Геніальним продовжувачем її є той, що:

Дні і ночі проникливим зором
він уважно слідкує навкруг.
І ніколи не сплутав ще ворог
його мудрих і впевнених рук.

Поет творить візію[2] Леніна, що в час нічний ходить по квітучій країні соціалізму, переживаючи тисячний раз щастя своїх величних прагнень. З уст вождя і вчителя зриваються слова:

Так і знав я, коли тебе ставив
спадкоємцем в моїй боротьбі.
Слава Сталіну! Сталіну слава!
Ти — це я. Я — живу у тобі.

Вірші Гаврилюка деколи сирі й не цілком відточені, не завжди чіткі й художньо закінчені його образи, але всі ті недоліки поет, сподіваємося, переборе. Його поезія свіжа, небуденна, вона показує, що в Гаврилюкові є великі творчі можливості і що він зуміє їх використати так, як використав своє молоде життя на найбільш почесну службу — службу народові.

САТИРИК-ГРОМАДЯНИН

В одному з своїх оповідань Іван Франко наводить слова судді, одного з тих, що судили обвинувачених у революційній діяльності:

«Що таке соціалізм, я, бігме, не знаю, та лише знаю, що це щось гідне кари».

Суддя сказав це з цинічним гумором, не усвідомлюючи, мабуть, ні на хвилину, скільки лячної, безсоромної правди було в його словах. Лад узаконеного грабунку і суспільної кривди був змушений спиратися на зграї людей-автоматів, які не за страх, а за совість вислуговувалися перед панівним класом. Пишаючись своєю освітою і високим щаблем у суспільній ієрархії, ці люди тимчасом втрачали поступово всяку людську подобу. За золотий комір, за ліниве, безтурботне життя вони продавали свої почуття, свій розум, усе те, що становить цінність людини. Брехати було вигідно, за брехню платили дзвінкою монетою.

Сідаючи на лаву підсудних, Франко-революціонер не мав ніяких ілюзій. Він знав, що судитимуть його вірні найманці класового ворога.

Судіть мене без боязні, —
Таж сильні ви, те знаєте!
Судіть без встиду, таж ви встид
На прив'язі тримаєте;
Судіть, як каже право вам,
Судіть гостріше, тяжче ще,—
Таж ви і право — то одне
В одній машині колісце.

(*«На суді»*)

Проте не тільки в суддях була справа: їх устами читав Франкові присуд весь грабіжницький клас, клас графів

бадені, гольдкремерів, малицьких, лисишиних, організований, озброєний до зубів, готовий на все, щоб тільки забезпечити своє панування. З цим класом і почав боротьбу молодий Франко в часи, коли боротися було особливо важко, коли сили робітничого класу на галицькій землі не були ще надто великі. Письменник-борець міг протиставити могутньому ворогові тільки своє слово, міць свого великого письменницького і публіцистичного таланту.

І Франкове художнє слово виявилось незабаром потужною зброєю, що болюче вдарила в противника, зривала з нього маску, показуючи трудящим усю огиду експлуататорів та їх клевретів.

У величезній літературній спадщині Івана Франка почесне місце займають сатиричні твори. Їх дуже багато. Адже з усякою мерзотою письменникові доводилось провадити запеклу, невблаганну війну. Нещадно висміюючи пороки буржуазного суспільства, Франко давав водночас глибокий аналіз його соціальній суті.

...Хто любить приноси,
Хто любить чуже
До себе горнути,
Хто голих стриже,
Хто вміє тягнути
З робочих людей
Останнюю свитку,
Сирітських дітей
Здирає, як липку,
Хто надто турбуєсь,
Сусідським добром
Нехай нас пильнуєсь.

(*«Оси»*)

І вони «пильнувалися». Влада садовила письменника-бунтаря за грати, а «рідна» реакційна наволоч організовувала йому бойкот, опльовувала поета на сторінках своїх продажних газет, обвинувачуючи його — полум'яного борця за справу народу — в... бракові патріотизму. На це Франко відповів вбивчим сарказмом у віршах «Сідоглавому»:

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала, —
Я ж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала.
. . . .
...Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови, —
Я ж не люблю її
З надмірної любові.

З особливою силою бичує Франко «патріотичних рутенців» у «Ботокудах». Ця сатирична поема була скалкою в оці українських націоналістів, які склали проти неї, як і проти всієї майже творчості Івана Франка, змову мовчання, вважаючи, що таким чином вони найкраще опанциряться проти її нищівного вістря. Але даремні їх сподівання. Безсмертна тінь Франкового «ботокуда» ходила за ними крок у крок: настільки вона характерна для духовного обличчя тупого націоналістичного варвара, де б він не звив собі гніздечка, де б не запустив свої брудні щупальця.

Як протягом останніх десятиріч жовто-блакитна зграя шкуродерів віддавала і віддає себе на службу контррозвідкам імперіалістичних держав, намагаючись запродати гуртом і вроздріб український народ, так і за часів Івана Франка вона падала ниць — та той раз перед австрійським престолом. Зашкарублі бюрократи, заплилі жиром попи, туполобі домовласники, розбагатілі купці й фабриканти, патріотизуючі поміщики-кровопивці, газетні посіпаки, — вся та різношерста публіка муром стояла на варті власницьких своїх жалюгідних інтересів, пильно дбаючи про те, щоб жоден промінь світла, науки і правди не осяяв країни. Люті вороги народу, вони намагались будь-якою ціною затемнити класову свідомість зневажуваного ними «бидла».

Ботокуди — педагоги:
Щоб у бидла відібрати
Всю охоту до науки,
Требника дають читати.

З чималою силою і пристрастю Франко хльоскає «світогляд» цієї погані:

На землі такий порядок:
У долині бидло сіре
Робить, мре, хреститься й твердо
Все держиться предків віри.
Понад ним війти, жандарми,
Поліцейські своїм трудом
Лад піддержують суспільний,
Шлях рівняють ботокудам.

За це «рівняння шляху» галицькі ботокуди вислуговувалися наввипередки перед своїм господарем. Пам'ятає народ політику вірного служіння націоналістичних ватажків варшавським катам українських трудящих, час ніколи не закреслить на сторінках історії ганебну роль рутен-

ських політиканів в останній чверті минулого сторіччя. Запродаючись то австрійським володарям, то розвельможнілій шляхті, то царському урядові, вони виступали назовні, як ревні захисники інтересів українського народу... у віденському парламенті. Їх мерзенну роботу показує Іван Франко в «Думі про Наума Безумовича», тобто попа-демагога Наумовича, відомого тим, що він був водночас агентом російської й австрійської охранок. Цей «депутат парламенту» був слухняним знаряддям прем'єр-міністрів, впливаючи на інших рутенських депутатів, щоб і вони продавали за юдин гріш кровні інтереси народу. Ось як характеризують себе парламентські ботокуди у Франковій сатиричній «думі».

Хоче грошей пан міністер —
Як ми сміємо не дати!
За міністром голосуєм,
Бо ми руські депутати.
Лиш одну надію маєм
На міністра... Ясний пане, —
Чей же, хто вам вірно служить,
То й заплату той дістане.

І діставали заплату, хоч і мізерну. Діставали за Австрії, діставали за Польщі, аж прийшов день народної розплати, що змів націоналістичну нечисть у помийну яму історії. В тому чимала заслуга Івана Франка, великого українського письменника і палкого борця за визволення трудящих з пут духовного й економічного рабства.

АВТОР НЕЗАКІНЧЕНОГО РОМАНА

Серед 50 тисяч політичних в'язнів у польських тюрмах не було сливе ні одного, що не знав би пісні: «Голово ж ти моя нелегальная, сконфіскує тебе прокурор», що не підспівував би її в найважчі хвилини тюремного життя і не розігнав нею чорної туги. Однак мало хто з-поміж них знав, що автором пісні був Олександр Гаврилюк, їх товариш по боротьбі, співець їхньої і власної долі.

Невесела земля Підляшшя, ця оспівана Вандою Василевською «земля в ярмі». Якби не розколивані бужанським вітром сосни, її пісні нагадували б голодний казахський степ. Тут народився, ріс і виріс Олександр Гаврилюк. Скінчив три класи начальної школи; четвертого в їх селі не було. Чекала його зате школа злиднів, і в ній він одержав атестат зрілості: на шістнадцятому році життя Сашко став солдатом революції.

Я вперше побачив його у Львові восени 1930 року. Він з'явився зовсім несподівано в редакції журналу «Вікна». Саме тоді друкувалося у нас його третє, після «Прощайте» і «В очах дитини», оповідання «Наївний мурин», і воно жваво обговорювалося в колективі редакції. Якось трапилося так, що Гаврилюк прийшов, коли дискусія була в самому розпалі. «Продовжуйте», — посміхнувся він широко. Він довгий час слухав мовчки, а потім попросив слова. Говорив про тенденційність у літературі, захищав її з таким запалом, з такою силою внутрішнього переконання, свою точку зору ілюстрував такими яскравими прикладами з практики масової роботи, що аргументи його, нечисленних зрештою, опонентів розвалилися, як

картковий будиночок. Цей селянський хлопець умів блискуче говорити мовою нашої епохи.

Він був три або чотири дні у Львові й увесь той час майже не виходив з редакції. З ранку до вечора нишпорив у бібліотечній шафі, читав, записував; коли в редакції закінчувався робочий день, Гаврилюк лишався за письмовим столом і вставав від нього тільки на світанку, щоб годину-дві перепочити на канапі. Ця пристрасть Гаврилюка до друкованого слова і поспіх, з яким він перечитував книжку по книжці, були зрозумілі: молодий письменник тільки недавно вийшов з тюрми, і ніхто не міг ручатися, що він знову не потрапить до неї незабаром.

Вдруге ми побачили його у Львові в 1935 році. На цей раз він приїхав з дружиною і синочком, поселився у шевця Конкольовського, в глибокому підвалі. Тут же за вікном був укіс, порослий шовковистою травою, а над ним, десь високо, шуміли незримі дерева. Симпатичний господар квартири від світанку до пізньої ночі стукав за фанерною стіною молотком, але це нітрохи не заважало Гаврилюкові працювати: вдень він писав листівки й брошури, приймав партійних зв'язківців, організовував сходини, а вночі сідав за роман. Перший його і останній, на жаль, незакінчений роман. Коли Гаврилюк почав останній розділ, на роман поклала лапу дефензива, і плід кількох років важкої праці потонув у поліцейських архівах.

Влітку 1936 року, через кілька тижнів після того, як Гаврилюк промовляв з трибуни Антифашистського конгресу працівників культури, ми одержали сигнал: мерщій виїжджайте із Львова. Перед Гаврилюком стало питання: куди ж їхати з сім'єю. Але на міркування не було часу. Гаврилюк зробив те, що мусив зробити: завіз сім'ю в рідне село.

Трохи згодом письменницькі кола Варшави облетіла звістка — Гаврилюк у концтаборі Береза Картузька. Піднялася буря протестів. В. Василевська, А. Струг, В. Броневський, Г. Крагельська, В. Добровольський звернулися до польського Пен-клубу та Академії літератури з рішучою вимогою вжити перед урядом заходів для звільнення письменника з страшної катівні. Реакційне керівництво обох цих установ напочатку категорично відмовилось будь-що зробити в цій справі. Однак натиск з боку представників польської прогресивної думки був такий сильний, що мастодонти з офіціальної літературної верхівки

налякались і після довгих міркувань знайшли вихід: вони заявили, що на цей раз Гаврилюка буде звільнено, але на другий раз вони вмиють руки...

Дефензива зрозуміла як слід ці слова. Через короткий час після виходу Гаврилюка на волю, його було заарештовано вдруге, і на цей раз ворота з Берези на волю відчинила перед ним тільки Червона Армія.

Ми зустрілись у радянському Львові. Однак довго розмовляти в ті незабутні тижні й місяці не було часу; роботи в нас усіх було так багато, як ніколи в житті. На деякий час Гаврилюк зник, наче під землю сховався. Ми знали тільки, що він провадить велику роботу в обласному будинку народної творчості, який тільки-но організувався. Сашко виринув звідти тільки після того, як його робота дала конкретні результати: першу на Західній Україні обласну олімпіаду.

Тепер він знову став працівником пера. «Интернациональная литература» друкує англійською мовою його потрясаючий репортаж про Березу, майже водночас виходить його однойменна поема. Гаврилюк стає душею львівської спілки письменників. Як голова місцевкому, він зумів здобути симпатії величезного в той час письменницького колективу. Залишаючись незмінно людиною глибоко принциповою і по-більшовицькому чуйною, він знаходив для кожного, хто на це заслуговував, сердечне слово, а коли треба було подати товаришеві допомогу, він робив усе можливе й здавалося навіть неможливе, щоб виручити людину з біди.

В львівському клубі письменників гуртувались тоді письменники українські, польські, єврейські, угорські; значна частина з них складалася з людей, що в радянському Львові знайшли рятунок перед розшалілою гітлерівською бестією. Гаврилюк хутко зорієнтувався в цьому барвистому конгломераті. До ворогів він був нещадний, до друзів і до тих, що могли стати друзями, ставився з винятковим тактом.

Пригадую збори, на яких розглядали заяви письменників про прийом у члени профспілки. Кого голова зборів викликав по прізвищу, той ставав і розповідав про своє політичне й творче минуле. Як завжди в таких випадках, головував Гаврилюк. Прийшла черга на професора Львівського університету, геніального польського письменника й перекладача французьких класиків, Тадея

Бой-Желенського, до речі, одного з найскромніших письменників тодішнього Львова. Ознайомлений уже з практикою таких зборів, Бой-Желенський встав. В цю ж мить встав і Гаврилюк.

— Прошу сідати, товаришу професор. Це ми повинні вставати, коли про вас іде мова.

Всі піднялись. Хвилина напруженого мовчання, і раптом — буря аплодисментів. Бой-Желенський був прийнятий у члени профспілки...

Напередодні війни Гаврилюк присвячував увесь вільний час відтворенню загиблого в шафах дефензиви романа. Писав уже останні сторінки, коли німецька бомба поклала край його прекрасному життю.

Якщо взагалі є незамінимі люди, до них належав Олександр Гаврилюк. Кожен, хто працював і дружив з ним, відчуватиме це до самого скону.

ПІСНЯ ПРО ПОДВИГ

Коротке було життя Олександра Гаврилюка. Він загинув від німецької бомби, коли йому не було й тридцяти років. Невеличка також його літературна спадщина: закінчений напередодні Вітчизняної війни роман Гаврилюка загинув разом з автором і його сім'єю. Лишилось кілька оповідань, надрукованих 17—18 років тому у журналі «Вікна», і видана нещодавно у Львові книжечка «Береза».

Досить однак ознайомитись з першими сторінками «Берези», щоб зрозуміти, яким невгасимим горінням сповнений кожний її рядок. Це не репортаж, це не повість, це гімн новому життю, тому життю, заради якого, за словами поета, «варто жити і вмерти варто».

В цій книжечці весь Гаврилюк. Син селянина-незаможника з підляшських пісків, Гаврилюк більше знав горе, ніж радість, так само, зрештою, як і всі трудящі Західної України у той тяжкий час. Він закінчив лише три класи народної школи; четвертого класу в селі не було. До рук хлопця потрапив «Кобзар» Шевченка й оповідання Івана Франка, згодом він читає твори Льва Толстого і Горького. В душі хлопця пробуджується любов до людини, ця любов стає потім провідною зорею в його житті. Але це не любов пасивного мрійника. Навколо кипить боротьба, Сашко не може не бачити її. Повз вікно його хати поліцаї ведуть закутих людей. Він знає: це не злодії, не харцизи, це кращі люди його села, це ті, що боролись за мрії Сашка й за ці мрії будуть довгі роки каратись у страшних мурах Вронок, Пьотркова, Равіча, Сєрадза.

16-річним юнаком Гаврилюк стає у лави революційного

селянства. Підпільній роботі віддає всі свої сили і всі пориваання молодого серця. А підпільна робота це не лише романтичні сходини, розкидування в темну ніч листівок і вивішування прапора з серпом і молотом у найлюднішому місці. Це, насамперед, повсякденна напружена робота, це агітація, організація страйків, підтримування зв'язку між організаційними ланками підпілля, це, нарешті, постійна небезпека потрапити в цупкі лапи дефензиви з її арсеналом тортур, а потім — у кам'яний мішок тюрем для довгого ув'язнення. Іспит був важкий, та Гаврилюк витримав його. Минає рік-другий, і підпілля знає вже Гаврилюка як одного з найбільш ідейних, найбільш безстрашних революціонерів. Опинившись у тюрмі, він, з допомогою старших товаришів, уважно вивчає теорію марксизму-ленінізму, водночас пише перші свої вірші й оповідання. Незабаром пісні Гаврилюка співають політичні в'язні всіх тюрем Польщі.

Кілька років пізніше, коли ім'я Гаврилюка стає відомим Західній Україні і прогресивній громадськості Польщі, дефензива кидає письменника-революціонера за колючий дріт страхітливого концтабору в Березі Картузькій. Настали дні найтяжчого випробування. Звідси були лише два виходи. Один з них вів на волю, але його можна було купити тільки зрадою, ціною честі й гідності революціонера. Другий — приводив до тяжкого каліцтва або й смерті.

Гаврилюк міг обрати тільки другий вихід. Він обрав його. Поліцейські палиці, що калічили його тіло, не зламали його, він мужньо і з гідністю пройшов крізь пекло фізичних і моральних знущань. Більше того. В цій страшній катівні уста в'язнів були затулені печаттю примусового мовчання, тут навіть, здавалося, їх думки були скуті кайданами звірячого режиму, але Гаврилюк знайшов у собі силу для літературної роботи. Вночі, в могильній тиші холодної й брудної камери, народжувалась його «Пісня з Берези», народжувалась і тут же передавалась із уст в уста, бо в умовах Берези не було іншого засобу для її увічнення:

«Наче лук, моя думка напнута,
Моє тіло стужніло в напрузі:
— Чи досягне, чи буде вам чутен
Спів останній мій, може, о друзі!
Ми сміємось, бо ми переможці,
Хоч кати скаженіють над тілом;

З нас не вирвуть відступництва слово, —
Ні! Нема на землі тої сили!
Вгору ж дух наш, несплямлено чистий,
Тихий мир твій незламного гарту.
Друзі! — це є мій спів особистий,
Дзенькіт сталі в рядах авангарду.
Добре ворог цінив мою працю,
Щедру ворог зготовив розплату:
Білі тіні Ванцетті і Сакко
Обіч мене — їх третього брата.

Своєму дворазовому перебуванню в концтаборі Гаврилюк присвятив згодом невеличку книжечку «Береза». Вона починається з моменту арешту письменника, коли поліцаї відривають його від ліжка вмираючої матері. У заарештованого немає ілюзій, він з першої хвилини усвідомлює, що чекає його в Березі. Його мучить лише думка, чи витримає він, чи вистачить у нього гарту? Гаврилюк знаходить відповідь:

«Витримати без зради можна скрізь: біль має свої межі — заміняється смертю або непритомністю. Треба тільки завчасно бути готовим прийняти все, до смерті включно. Зрада народжується в страху, а не в бою. Треба бути готовим умерти. І такої готовності вимагає великий авангард пролетаріату — партія. Хто став у лави великого фронту, хай знає тільки одне: прийняти все, прийняти смерть. Інакше — зрада. Хай ніхто не пробує віддатися революції наполовину, — це не вийде».

Гаврилюк лишиться до кінця вірний цим принципам. Але поки що випробування тільки починаються. Він зі стоїцизмом зносить перші удари, та водночас його потрясає кам'яний, мертвий спокій старих в'язнів Берези. Невже ж кілька місяців цього пекла могли так зламати ідейних, розумних, гордих людей? До фізичних мук Гаврилюка долучаються моральні. Його віра в людину — непохитна віра. Його непокоїть тільки думка: невже ж, невже ж не витримали ті, яких він знав і в яких так вірив?..

Сиплються удари на спину письменника, удари, від яких тіло, здається, розлітається на шматки. Після сьомого удару він чує нелюдський крик. І усвідомлює, що це кричить його катоване тіло. Розпачливим зусиллям волі він зціплює зуби: більше не кричатиме! Тепер ворог не почує вже його крику, хоч пошматована спина спливає кров'ю від усе нових і нових ударів. Нарешті, приходить мить перемоги й визволення: в'язень падає знепритомнілий

на підлогу, але ворог не почув більш його зойку. Перший і, може, найтяжчий іспит в'язень витримав з честю.

Група Гаврилюка потрапляє на роботу в «бетонярі». До письменника непомітно наближається молоденький в'язень, відомий тим, що провів 150 днів у карцері-могилі. Письменник чує слова втіхи й заклик берегти революційну честь. Від цього в'язня він дізнається, що в концтаборі існує конспіративна організація, яка й тут, у катівні, продовжує боротьбу з фашизмом. Почуття самотності зникає, новий в'язень відчуває, що він є членом великого колективу товаришів по боротьбі і стражданнях. З доручення організації Гаврилюк організовує в своїй камері конспіративну керівну «трійку». Гаврилюк знову знаходить своє щастя, щастя борця за ідеї Леніна—Сталіна.

«...Революціонер, який зогнив морально, був не тільки знешкоджений ворогами, але ще й сіяв довкола себе огиду падіння й розкладу. За це й провадилась нерівна боротьба за дротами Берези між крицевим активом революції і потворною машиною концтабору: не допустити людей до падіння! Надихнути їх волею, крізь усі тортури провести свою честь!» — пише він.

Не всіх гартує страждання, серед в'язнів є люди, для яких дорожче життя, ніж честь, ніж справа, якій вони ще вчора поклялись віддано служити. Це т. зв. декларанти. Гаврилюк ненавидить їх, як ворогів, і зневажає, як зрадників. Йому самому, хворому, покаліченому, знесиленому, панок з дефензиви також підсовує клаптик паперу. Досить підписати його, щоб завтра ж опинитись за мурами Берези. В'язень з огидою відсуває декларацію ренегатства. Він міг обрати шлях мучеництва, шлях зради — ніколи.

Настав день, коли письменник діждався нагороди. Новоприбулі в'язні повідомляють Гаврилюка, що по всій Польщі піднялася хвиля протестів проти його ув'язнення. Безмежна радість охоплює в'язня.

Після шести місяців ув'язнення дефензива змушена звільнити хворого письменника з концтабору. Гаврилюк повертається до сім'ї і до боротьби... В перші дні другої світової війни його знову заковують у кайдани й вивозять до Берези. Тут його, як і інших в'язнів, рятує від загибелі прихід Червоної Армії в 1939 році.

На сльозах радості обривається Гаврилюкова «Береза», патетична розповідь про те, як у фашистській катівні під безперервними тортурами гартувалась революційна

сталь. В цій розповіді нема декламації, кожне слово її сповнене щирості великої душі й глибокої любові до трудового людства та до справи його визволення. В полум'ї цієї любові гине без сліду особисте горе й народжується радість життя, яка супроводжує письменника до останньої його хвилини.

«Береза» — прекрасна книжка, одна з тих, що не забуваються людськими серцями, що виховують покоління.

«ПРАВДА ПРО АМЕРИКАНСЬКИХ ДИПЛОМАТІВ»

Палії війни не вгамовуються. Після довгих зусиль вони скомпонували так званий Північно-атлантичний пакт, документ нечуваного цинізму, підлості і обмеженості. Осказенілі від страху і злоби ділки Уолл-стріту зробили ставку на того самого коня війни і розбою, на якого у свій час робив ставку Гітлер.

Квіслінги і квіслінжата знову ввійшли в моду: волею заокеанських служителів золотого тельця, зрада стала знову почесним і прибутковим заняттям. Покидьки людства, багно Нью-Йорка і Лондона, потолоч Парижа, паяци Рима, падло догниваючого капіталізму — ось вона, вірна гвардія Уолл-стріту, яка слухняно тупцює за своїм господарем, запопадливо схвалює кожний його маневр, послужливо підписує кожний підсунутий ним папірець.

Господарі гідні своїх слуг. Найбільш карколомні сюжети гангстерських фільмів біднуть перед тим, що діється в останні роки за лаштунками американської дипломатії, всі зусилля якої зводяться тепер до одного: підготувати агресію проти Радянського Союзу, проти країн народної демократії. Заради досягнення цієї мети американські імперіалісти не гребують нічим, залюбки користуються шантажем, провокацією, підлогом. Правила найелементарнішої пристойності не зобов'язують безцеремонних бізнесменів, з дипломатичного словника яких зникло слово «політика», поступившись місцем політичному бандитизмові.

Трохи світла на методи роботи цієї горе-дипломатії кидає книжка колишнього працівника американського посольства в Москві, Аннабелли Бюкар «Правда про

американських дипломатів», яка з'явилася нещодавно у книжкових магазинах.

У вступі до своєї книжки автор з'ясовує причини, які спонукали її кинути роботу в посольстві і лишитися в Радянському Союзі.

Під час війни А. Бюкар працювала в американській розвідувальній організації, в управлінні стратегічних служб (УСС). Як чесна американка, що ненавидить фашизм, вона сподівалася в розвідці принести найбільшу користь у боротьбі проти коричневої чуми, цієї страшної небезпеки для всього людства. Але те, що А. Бюкар побачила в розвідці, аж ніяк не відповідало благородним намірам молодої патріотки.

Розвідувальна організація, яку, здавалося, було створено для самовідданої боротьби з фашизмом, «перетворилась під керівництвом реакційного начальника УСС генерала Донована та його друзів з Уолл-стріту на гніздо реакції, яка готує кадри для розвідувальної та іншої підривної роботи проти Радянського Союзу».

Про що мріяли Донован та інші керівники американських розвідувальних організацій під час війни, в який бік спрямовували свої зусилля? «Вони намагалися грати на труднощах і нестатках, які переживав радянський народ, — пише Аннабелла Бюкар, — вони нетерпляче чекали послаблення СРСР в надії на те, що після війни їм удасться поставити цю велику країну на коліна».

Чимало місця в своїй книзі А. Бюкар присвячує керівній антирадянській кліці державного департаменту, так званим «монополістам у радянсько-американських справах». Одно з чільних місць у цій злочинній компанії займає Гендерсон, фактичний організатор американського посольства в Москві і засновник американської шпигунської мережі на території СРСР, а сьогодні керівник апарату, що займається радянсько-американськими справами. Цей Гендерсон має за собою скандальне минуле.

На початку війни між Росією і Німеччиною, зазначає автор, горезвісний Гендерсон помилився в своїх «передбаченнях», що в той час серйозно пошкодило його кар'єрі.

«Як і багато інших «російських експертів» американського уряду, керуючись більше своїми бажаннями, ніж фактами, Гендерсон передрік, що Німеччина здобуде перемогу над Радянським Союзом протягом кількох тижнів, і порадив не намагатися встановити тісніший зв'язок між

Сполученими Штатами та Радянським Союзом, незважаючи на явну спільність їх інтересів у війні проти Німеччини».

А ось друге світило нинішньої американської дипломатії — Джордж Кеннан.

«Ця людина, про яку в державному департаменті часто говорять, що «він знає про Росію більше, ніж будь-хто з американців», вивчила російську мову у східноєвропейському інституті — відомій школі німецької розвідки...»

Під час війни, в роки бойової дружби радянського і американського народів, Кеннан мав підстави вважати, що його кар'єра, кар'єра дипломата-фашиста, закінчена. Але Кеннан не був самотнім, він користувався цілковитою підтримкою реакційної кліки, яка й не дала пропасти «талантам» цього махрового реакціонера.

«Кеннан дістав дуже сильну підтримку в особі посла Гаррімана, який нетерпляче чекав на смерть Рузвельта для того, щоб відійти від його політики».

І ось ці людці послідовно, день у день надсилали телеграми Бірнсу, який, бувши тоді на чолі державного департаменту США, охоче приймав цю писанину, бо вона відповідала його власним прагненням і служила тому ж самому богові, що й він, Бірнс. Вся ця чорна зграя доводила, що американо-радянська дружба була помилкою для Америки, бо, мовляв, радянський уряд прагне до «світового панування», а тому завдання Сполучених Штатів — «протистояти» Радянському Союзові в кожному питанні, незалежно від того, корисно це чи не корисно американському народові. «Політики» з держдепартаменту доводили, що Тегеранська, Ялтинська і Потсдамська угоди між союзниками були «серйозними помилками» і Сполучені Штати повинні якнайшвидше звільнитися від зобов'язань, які вони взяли на себе за цими угодами.

Смерть Франкліна Рузвельта була зустрінута антирадянськими елементами у Вашінгтоні з неприхованою радістю. Година Кеннана пробила, він став головним ідеологом нової зовнішньої політики США, Маршалл призначив його главою ради по плануванню політики...

В 1947 році у журналі «Форейн афферс» Кеннан публікує статтю, яку слід вважати євангелієм уолл-стрітівських апостолів агресивної війни.

«Стаття Кеннана добре відома, — пише Аннабелла Бюкар. — Погляди керівного діяча державного департа-

менту, висловлювані приватно, одверто й широко обговорювалися в американському посольстві в Москві».

«Кеннан заявляє, що війна між США та Радянським Союзом неминуча». Він вважає, що США не можуть «допустити існування благоденствуючого соціалізму в особі Радянського Союзу».

«Розглядаючи війну, як щось неминуче, Кеннан доводить, що чим швидше вона вибухне, тим краще... Так звану «холодну війну» Кеннан розглядає як засіб для провокування війни в повному масштабі. Політику «загнуздання» комунізму, яку відстоює Кеннан, він виправдує необхідністю для США захопити весь світ».

Коли автор книжки «Правда про американських дипломатів» почала працювати в американському посольстві в Москві, вона тільки намацувала коріння цієї політики. Проте, логіка говорила їй, що «...60 сімейств, які тримають у своїх руках усю політичну владу в Америці, смертельно бояться, що радянський приклад може «заразити» «середнього американця». Якщо прості американські люди дізнаються, що при соціалізмі і комунізмі прості люди живуть краще і вільніше, ніж при капіталізмі, то, чого доброго, вони схочуть і в США забрати в свої руки всі засоби виробництва і політичну владу. Саме тому, як мені здавалося, панівні класи США пнуться з шкіри, щоб дискредитувати в очах американців життя в Радянському Союзі».

Вже перші місяці роботи в посольстві трохи відкрили завісу перед А. Бюкар, і дрязглива дійсність переконала чесну американку, що її здогадки були більш ніж скромними.

«Внаслідок крайніх антирадянських настроїв керівного складу посольства, в тому числі Сміта, радника Дюрброу, перших секретарів Девіза й Рейнхардта, дослівно вся інформація, яку направляло посольство до держдепартаменту, аж надто тенденційно і в антирадянському дусі освітлює радянську внутрішню і зовнішню політику і взагалі всі події та факти, що мають місце в Радянському Союзі. Держдепартамент, у свою чергу, одержуючи ці брехливі дані, ще більш посилює їх і в такому вигляді підносить американському народові».

Одним з основних занять працівників американського посольства в Москві є розвідувальна робота. Шпигують усі — від посла до кур'єра, не гребуючи найбільш огидними, осоружними методами. В поті чола працюють

розвідувальні відділи: економічний, політичний, преси, сільськогосподарський. Особливо багато енергії і часу шпигуни присвячують збиранню інформацій, що їх можна було б використати для антирадянської пропаганди в Америці й «маршаллізованих» державах. Автор з обуренням описує цинічні прийоми, застосовувані підлеглими містера Сміта, цього генерала в дипломатичному мундирі.

«До консульського відділу посольства звичайно приходять особи без громадянства і деякі колишні американські піддані... Одні хочуть знайти своїх родичів, що проживають в Америці, щоб налагодити з ними листування, інші, особливо старики й старушки, приходять вияснити, чи можна виїхати до своїх дітей, які проживають в США. Співробітники консульського відділу, що є здебільшого кадровими розвідниками, завжди стараються використати цих відвідувачів для збирання розвідувальної інформації про Радянський Союз».

«Після того, як американські агенти з цих покидьків потрапляли в руки радянських органів, самі американські розвідники, як серед співробітників свого посольства, так і серед інших дипломатичних місій у Москві, широко розповсюджували чутки про арештування в Радянському Союзі «невинних людей». Це справді верх цинізму».

При американському посольстві існує так зване бюро інформації посольства, яке, крім шпигунської роботи, займається ще пропагандою. Ділом рук цих «пропагандистів» є журнал «Америка», що видається в Москві російською мовою, і радіопередачі з Нью-Йорка так званого «Голосу Америки», в якому російські білогвардійці працюють не тільки дикторами, а й «експертами» по Росії, консультантами передач. Такі першоджерела брудної лайки і брехні, яку щодня поширює цей «Голос Америки». Не можна не погодитися і з характеристикою журналу «Америка», даною автором книжки, колишнім працівником редакції «Америка».

«Статті журналу «Америка» розраховані на вельми наївних людей. Журнал подає читачам Америку, загорнуту в целофан і герметично запечатану; Америку, де фермери ніколи не забруднюють своїх рук, а промислові робітники шлють поздоровлення своїм директорам, коли оголошують про те, що прибутки складають 50 процентів від капіталовкладень; Америку, де кожний живе в 15-кімнатному

будинку й одержує 20 тисяч доларів на рік як подарунок за неробство, не платячи при цьому податків.

Цей журнал не може обдурити радянських читачів, як не може і подобатись їм. Росіяни не люблять, коли їх нахабно обдурюють».

Крім «пропаганди» й шпигунства, працівники американського посольства присвячують багато часу і зусиль спекулятивним махінаціям. Залюбки займається спекуляцією і сам посол генерал Сміт.

Ось таке справжнє моральне обличчя офіціальних представників Сполучених Штатів у Радянському Союзі, вірних наймитів Уолл-стріту.

В останньому розділі книжки автор ділиться з читачем своїми враженнями про Радянський Союз. Вона пише:

«Радянський Союз розвивається в культурному й економічному відношенні набагато швидшими темпами, ніж Сполучені Штати розвивалися навіть у найбільш гарячкові роки капіталістичного розвитку, в роки «буму».

Знаменним фактом є також те, що Радянський Союз — молодий, здоровий і енергійний організм — має вроджену здібність рухатися вперед у той час, як США є організмом заплутаним, декадентським, політично гнилим, що потрапив до рук лідерів, які тягнуть країну до небаченої катастрофи, повторюючи крок за кроком помилки Німеччини».

Але крім «босів», в Америці є мільйони простих людей, які не хочуть війни, є прогресивна Америка друзів миру, яка вже сказала і ще скаже своє слово. Книжка А. Бюкар,— не тільки викривальний документ і голос перестороги на адресу вкрай знахабнілих паліїв війни, вона разом з тим ще раз нагадує радянським людям про необхідність посилення пильності, бо антидемократичний табір не гребує найпідлішими методами в своїй провокаційній роботі, спрямованій проти Радянського Союзу і країн народної демократії. Книга А. Бюкар допоможе радянському читачеві відрізнити наших справжніх заокеанських друзів, борців за мир, від агентів Уолл-стріту, цих продажних гангстерів, що намагаються вдавати з себе «демократів».

МОЯ РОБОТА В НЮРНБЕРЗІ

Я журналіст-аматор і хоч немало попрацював у пресі, проте, тільки діставши відрядження до Нюрнберга, я узнав, чим це пахне. Завдання було дуже відповідальне і надзвичайно важке. Не виконати його як слід — значило не виправдати довір'я, довір'я радянського читача, ба що більше — обдурити його, читача, і скомпрометувати себе у власних очах. Завдання було тим важче, що цілковита відірваність від читача не дає мені ніякої можливості спостерігати його реагування на мої кореспонденції.

Я сказав собі: треба дати читачеві новий, цікавий і повчальний матеріал. Треба будь-що уникати штампу, шаблону, повторювань тих самих думок, фраз, епітетів, особливо епітетів, враховуючи, що без них важко обійтися, коли мова йде, скажемо, про Герінга.

Не менш важливим питанням була форма подачі матеріалу. Я думав: треба писати правду і тільки правду у великому і в малому. Мінімум власних міркувань, які можуть читача цікавити або ні, мінімум, потрібний для того, щоб змусити самого читача міркувати. Максимум спокійного тону, без лайки, щоб читач не подумав: сердиться Юпітер, бо не має рації. Якнайменше стилістичних квіточок, вирощених на багатющій ниві енциклопедій (дивіться, мовляв, як я багато знаю), щоб серед них не загубити правду і сенс, скоротити до мінімуму пафос, бо жінка й читач лише тоді вірять слову «люблю», коли воно вимовлене тихо й просто. Геть кокетливу претензійність, яка змушує кореспондента описувати зміну варти перед будинком суду о шостій годині ранку, хоч у той час кореспондент тільки повертався на другий бік.

Передо мною виникло також питання, чи варто давати великі нариси, чи не краще давати порівняно невеличкі кореспонденції, кожна з яких концентрувала б увагу читача на даній проблемі, проблемі сугубо політичній. Я вирішив робити саме так. Намагався при цьому уникати, як вогню, хронікальної розповіді про процес та якнайрідше описувати зал засідань і колір американських касок, як речі не дуже істотні і не дуже характерні для цього історичного процесу.

Нарешті, спонуканий журналістською амбіцією, я робив усе можливе, щоб діставати матеріали, неоголошені в інших наших газетах.

На цьому я заспокоївся і виводив ночами повільно, старанно літеру по літері, сподіваючись, що тепер усе буде гаразд.

Яке ж було моє розчарування, коли після першої телеграми з редакції: «дуже задоволені» одержав другу: «задоволені», а зараз після того третю: «загалом задоволені», в якій редактор робить мені на добавок докір у ...хронікальній розповіді про процес.

Висновки з цього такі. Недосить поставити перед собою завдання — треба вміти його ще виконати. А щоб уміти, треба працювати і працювати кожний раз по-новому. Треба в кожній статті шукати нових думок, бо вони — сіль і літератури, і публіцистики. Це важко, це неймовірно важко, однак це треба робити хоч би тільки з поваги до справи, яку заступаєш, і до себе самого.

Такі мої думки під новий рік, думки, що їх ви, друзі, напевне ділите зо мною. Свідомість цього підтримує мене в моїй нелегкій роботі і допомагає перебороти труднощі, яких дедалі стає більше.

Сердечно вітаю з Новим роком і тисну руки

Ярослав Галан.

ПРИМІТКИ

ОПОВІДАННЯ

Кара. Вперше надруковано в журналі «Вікна» № 2, 1932 р. За життя автора більше не передруковувалося. Публікується за текстом ж. «Вікна».

[1] *Предсідник* — голова.

[2] *Розперся* — розсівся.

[3] *Слідно* — видно.

[4] Ідеться про травень 1926 р., коли Пілсудський, учинивши державний переворот у Польщі, встановив у країні військово-фашистську диктатуру.

[5] *Накладено на нього* — доручено йому.

[6] *Обжалований* — підсудний.

[7] *Виковзнувся* — втік.

[8] *Кріс* — рушниця.

[9] *Hannibal ante portes* — Ганнібал біля воріт.

[10] *Безвиглядність* — безнадійність.

[11] *Прича* — ліжко.

Цілина. Вперше надруковано (під цією назвою) в журналі «Вікна» № 6, 1932 р. Більша частина оповідання (II і III розділи) була конфіскована польською цензурою. Повний текст був опублікований у 1940 році в журналі «Література і мистецтво» № 3 під назвою «Три смерті». Друкується за текстом журналу «Література і мистецтво» із збереженням першої назви оповідання, яка вже стала широко відомою читачам.

Невідомий Петро. Вперше надруковано в журналі «Вікна» в № 7—8, 1932 р. Оповідання було написане як відповідь на появу в «Календарі-Альманаху» вид-ва «Червоної калини» за 1932 рік «спогадів» націоналіста Л. Веринського «Над Ценівкою». Кінцівка оповідання (очевидно, публіцистичний висновок) була конфіскована польською цензурою. Друкується за текстом ж. «Вікна».

[1] *«Червона калина»* — українське буржуазно-націоналістичне видавництво у Львові за часів панської Польщі.

[2] *УСС* — «Українські січові стрільці», загони буржуазно-націоналістичних найманців імперіалізму, що входили до складу австро-угорської армії в часи першої світової війни.

На мості. Оповідання написано в кінці 1939 року. Вперше опубліковано було російською мовою в № 1 журналу «Огонек» за 1940 р. Українською мовою надруковане в журналі «Радянська література» № 10, 1940 р. Текст подається за цим виданням.

Дід Мартин. Опубліковано в газеті «Вільна Україна» 10 січня 1940 р.

Йоася. Надруковано в газеті «Вільна Україна» 7 серпня 1940 р.

Незабудька. Надруковано в газеті «Вільна Україна» 1 вересня 1940 р.

Дженні. Надруковано в журналі «Література і мистецтво» № 3, 1941 рік.

[1] *Сонд* — медичний інструмент (зонд).

[2] *Стшелець* — стрілець.

[3] *Деліквент* — злочинець, засуджений на смерть (тут вжито в іронічному розумінні).

[4] *Бутин* — ділянка лісу, призначена для вирубу.

Школа. Написано весною 1945 року. Вперше надруковано в збірці «Їх обличчя» (вид. «Вільна Україна», 1948 р.) Друкується за цією збіркою.

Місіс Маккарді втрачає віру. Написано після Нюрнберзького процесу над гітлерівськими военними злочинцями. Вперше надруковано в журналі «Радянський Львів» № 7, 1950 р. Передруковано в альманаху «На оновленій землі», Львів, 1951 р. Текст подається за цим виданням.

[1] *Джі-ай* — американські солдати; *томмі* — англійські солдати

[2] *Камелоти* — запроданці.

[3] *НСЗ* — т. зв. «Народове сіли збройне» — банда польських шпигунів і терористів, агентів міжнародного імперіалізму.

П'ЄСИ

Вантаж. Над цією п'єсою Я. Галан почав працювати в Кракові в кінці грудня 1927 р. і закінчив її весною в 1928 році. В тому ж році вона з успіхом була поставлена на сцені львівського «Робітничого

театру». В 1930 році п'єса вийшла окремим виданням у видавництві «Нові шляхи» (Львів). В цьому ж році вийшла окремим виданням в Харкові в ДВУ. Текст подається за львівським виданням (1930 р.).

[1] *Експлозія* — вибух.

Котара — ширма, завіса.

99% (Човен хитається...). Комедія-памфлет «99%» в 1930 році була надрукована в журналі «Вікна» (№№ 11,12) і тоді ж поставлена львівським «Робітничим театром».

Редакція надрукувала такий вступ до п'єси: «Після трьох драм, витриманих щодо мистецької вартості на високому рівні, з яких дві останні поступово наближаються до реального життя, Я. Галан дає оце комедію з сучасного життя західноукраїнського дрібноміщанства всіх відтінків. Комедія гостро актуальна. Вона показує правдиве обличчя наших носіїв національних ідеалів і «визволителів» нації на всіх ділянках національного життя та їхніх подвигів у всіх «національних» установах з метою — присвоювати майно тих установ для своєї кишені». Після Великої Вітчизняної війни Я. Галан знову повернувся до комедії «99%» і переробив її. Тут подається остання авторська редакція п'єси, надрукована в журналі «Жовтень» № 1, 1953 р.

Рішають. Під цією назвою друкується уривок з п'єси «Осередок», яка до нас не дійшла. Уривок був надрукований в журналі «Вікна» № 1 за 1932 рік і тоді ж конфіскований польською цензурою. Частина тиражу «Вікон» збереглася, але і в цьому тексті цензура вилучила ряд місць, відновити які поки що не вдалося. Уривок подається за текстом «Вікна». Перед уривком редакція подала такий невеличкий вступ: «По злободенній міщанській тематиці в комедії «99%» Ярослав Галан у новій п'єсі опрацьовує робітничу тематику. З незалежних від редакції причин не можемо цілої п'єси надрукувати. В частині цієї п'єси, що друкуємо, автор описує бурхливе передстрайкове віче робітників».

[1] *Профспілка деревельних* — профспілка деревообробників.

[2] Крапками тут і далі позначені рядки, викреслені польською цензурою.

[3] *Відкликати* — скасувати.

[4] *На крейду* — в борг.

[5] *Хриї не робіть* — галасу не робіть.

[6] *Боївка* — банда хуліганів, найнята для розправи з робітниками.

[7] *Зредукувати* — звільнити з роботи.

[8] *Палкарі* — поліцейські.

Шуми, Марица! Ця одноактна п'єса написана 1942 року в Саратові, де Я. Галан тоді працював радіокоментатором на радіостанції ім. Т. Г. Шевченка. Оскільки п'єса друкувалася лише в російському перекладі, а українського оригіналу її не знайдено,

текст подається російською мовою за «Избранным», «Радянський письменник», Київ, 1951 р.

П і д з о л о т и м о р л о м. Цю п'єсу Я. Галан закінчив у 1947 році і вперше її надрукував як літературний варіант в журналі «Радянський Львів» № 8 за 1947 рік під назвою «Недоспівана пісня». Після цього автор продовжував роботу над твором і в остаточному варіанті надрукував його у збірнику «Перед лицем фактів». («Радянський письменник», Київ, 1949). Текст подається за цим збірником.

[1] Благо держави — найвищий закон.

Л ю б о в н а с в і т а н н і. В рукопису п'єси зазначена дата написання: березень — квітень 1949 р. Роботу над п'єсою автор продовжував до останніх днів життя. Вперше п'єса була надрукована у «Вибраному» (вид. «Радянський письменник», Київ, 1951 р.). Друкується за цим виданням.

[1] *Ліцитація* — аукціон.

НАРИСИ І СТАТТІ

Л ь в і в н а п е р е д о д н і. Надруковано в журналі «Вікна» № 6, 1931 рік. Подається за цим текстом.

[1] *Варштат* — тут: майстерня.

[2] *Заїло* — запе́кло.

Т о в а р и ш. Друкується за текстом газети «Вільна Україна» від 7 листопада 1939 р.

Д і в ч и н а н а п а р о в о з і. Надруковано в газеті «Вільна Україна» 11 грудня 1939 р.

Д е н ь н а р о д н о г о г н і в у. Написано до 4-х роковин кривавих подій у Львові, що сталися в зв'язку з похоронами безробітного Владислава Козака, по-звірячому забитого польською поліцією. Надруковано в газеті «Вільна Україна» від 16 квітня 1940 р.

[1] *Денунціація* — наклеп, донос.

Д р у г а м о л о д і с т ь. Написано в 1940 році. Друкується за текстом збірки «Вибране» («Радянський письменник», Київ, 1951 р.)

2 ч е р в н я 1 9 0 2 р о к у. Написано до 38 роковин з дня кривавих подій на Стрілецькій площі у Львові. Надруковано в газеті «Вільна Україна» від 2 червня 1940 р.

Х о р о ш и й ч а с. Надруковано в газеті «Вільна Україна» від 24 серпня 1940 р.

С т а л і н г р а д. Написано в лютому 1943 року, в зв'язку з роз-

громом гітлерівських полчищ під Сталінградом. Друкується за збіркою «Фронт в ефірі». («Укрдержвидав, Москва, 1943 р.)

На Варшаву! Написано після повернення письменника до визволеного Львова. Надруковано в газеті «Радянська Україна» 16 вересня 1944 р.

Подих перемоги. Написано за матеріалами наради селян Львівської області в газеті «Радянська Україна» 14 листопада 1944 р.

В спільній боротьбі. Надруковано в газеті «Радянська Україна» від 5 січня 1945 р.

[1] *Бор* — Бур-Комаровський. Коли війська Радянської Армії, громлячи гітлерівські орди, ступили на польську землю, емігрантський польський уряд у Лондоні за вказівками американо-англійських імперіалістів вирішив підняти повстання у Варшаві, захопити в столиці Польщі владу, цим самим перешкодити просуванню радянських військ на Берлін і підняти громадянську війну в країні. 1 вересня 1944 року польській фашистській кліці на чолі з Бур-Комаровським вдалося підняти у Варшаві повстання проти гітлерівців, втягнувши в цю криваву провокацію обдурені маси трудящих. Організатори повстання ввели варшав'ян в оману, заявивши, що ці дії нібито погоджені з планами командування Радянської Армії. Спровоковане польськими фашистами повстання було жорстоко придушене гітлерівськими військами.

Щастя Львова. Написано в день перемоги радянського народу над гітлерівською Німеччиною і надруковано 10 травня 1945 р. в газеті «Радянська Україна».

[1] Весною 1340 року польські феодали на чолі з королем Казіміром III після довгої облоги захопили місто Львів. Незабаром населення Галичини повстало проти польських напасників і вигнало їх, але через кілька місяців Казімір III вдруге захопив Львів, що й стало початком багатовікового поневолення галицьких земель іноземними загарбниками.

У Відні. Написано у Відні в червні 1945 року і надруковано 14 липня цього ж року в газеті «Радянська Україна».

Вони бились за Львів. Надруковано в газеті «Радянська Україна» від 27 липня 1945 р.

Те, чого не забувають. Написано в Нюрнберзі 19 грудня 1945 року. Текст подається за збіркою «Перед лицем фактів». («Радянський письменник», Київ, 1949 р.)

З о л о т а а р к а. Написано в 1945 році. Друкується за текстом журналу «Вітчизна» № 5, 1950 р.

П р о щ о н е м о ж н а з а б у в а т и. Написано до 800-річчя Москви. Надруковано в газеті «Радянська Україна» від 2 вересня 1947 р.

[1] *Віндобона* — стара латинська назва Відня (*примітка Я. Галана*).

С в і т л о з і С х о д у. Час написання — кінець 1947 і початок 1948 рр. Надруковано в газеті «Радянська Україна» від 29 січня 1948 р. Текст подається за першодруком.

[1] *Кабат* — мундир.

С т а р о д а в н е м і с т о. Написано в 1948 році. Текст поданий за зб. «Вибране». («Радянський письменник», Київ, 1951 р.)

Н а п е р е д о д н і. Написано для альманаха «Під зорями Кремля», який вийшов уже після смерті Я. Галана у видавництві «Вільна Україна» (Львів) до 10-річчя возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі.

[1] *УСРП, УСДП* — українські буржуазно-націоналістичні партії.

І с т о р і я к р о к у є в п е р е д. Вперше надруковано в газеті «Закарпатська правда» від 1 травня 1940 р. Подається за першодруком.

В е л и ч в и з в о л е н о ї л ю д и н и. Остання стаття Я. Галана, над якою він працював в день своєї трагічної загибелі. Була надрукована в журналі «Вітчизна» № 5, 1950 рік. Текст подається за цим виданням.

КРИТИКА

С п і в е ц ь с о ц і а л і с т и ч н о ї п р а ц і. Надруковано в газеті «Вільна Україна» від 11 серпня 1940 р.

П а т р і о т и ч н а п о в і с т ь. Вміщено в газеті «Вільна Україна» від 17 серпня 1940 р.

О н о в л е н и й т е а т р. Надруковано в газеті «Вільна Україна» від 29 серпня 1940 р.

«Т у р г а й с ь к и й с о к і л». Надруковано в газеті «Вільна Україна» від 16 січня 1941 р.

П о е з і я б о р о т ь б и. Надруковано в журналі «Література і мистецтво» № 5, 1941 р.

[1] *Конвенанс* — тут: звичка.

[2] *Творити візію* — уявляти собі.

Сатирик-громадянин. Текст подається за газетою «Комуніст» (Київ) від 29 травня 1941 р.

Автор незакінченого романа. За життя письменника стаття не була опублікована. Вперше вміщена в перекладі російською мовою як передмова до збірки О. Гаврилюка «Стихи и поэмы», що вийшла 1950 року у видавництві «Вільна Україна» (Львів). Публікується за рукописом.

Пісня про подвиг. Написано в зв'язку з першим окремим виданням повісті О. Гаврилюка «Береза» у Львівському видавництві «Вільна Україна». Надруковано в газеті «Вільна Україна» від 5 квітня 1947 р.

«Правда про американських дипломатів». Надруковано в газеті «Вільна Україна» від 10 квітня 1949 р. Написано як рецензія на книгу Аннабелли Бюкар «Правда об американских дипломатах», переклад з англійської. Видання «Литературной газеты», 1949 р.

Моя робота в Нюрнберзі. Ці нотатки написано в Нюрнберзі в кінці грудня 1945 р. Надруковано в органі партбюро та місцевкому редакції «Радянська Україна» «Журналіст», 1 січня 1946 року.

ЗМІСТ

КРИТИКА

Редактор — *М. Дубинський*
Художник *І. Хотінок*
Художній редактор — *Б. Калугін*
Технічний редактор — *Л. Казиміренко*
Коректори — *Л. Москвич, Б. Давиденко*

ЯРОСЛАВ ГАЛАН.

Сочинения. том I.

(На украинском языке).

БФ 04285. Здано на виробництво 30/VI-1953 р. Підписано до друку 14/IX-1953 р. Формат паперу 84×108/32. Папер. арк. 8,312. Друк. арк. 27,265+4 вкл. Обл.-вид. арк. 27,515. В друк. аркуші 68800 зн. Ціна 10 крб. 40 коп. Тираж 30000.

Надруковано з матриць Київської книжково-журнальної ф-ки на Книжковій ф-ці Головвидаву Міністерства культури УРСР. Одеса, Купальний зав., 5. Зам. № 4416.